

QUELLEN UND BEITRÄGE ZUR KROATISCHEN KULTURGESCHICHTE

6

VRELA I PRINOSI ZA HRVATSKU KULTURNU POVIJEST

HERAUSGEGEBEN VON • UREĐUJE
ELISABETH VON ERDMANN-PANDŽIĆ

BAZILIJE STJEPAN PANDŽIĆ

BOSNA ARGENTINA

*Studien zur Geschichte des Franziskanerordens
in Bosnien und der Herzegowina*

1995

BÖHLAU VERLAG KÖLN WEIMAR WIEN

Layout: Drago Trumbetaš

Die Deutsche Bibliothek – CIP – Einheitsaufnahme

Pandžić, Bazilije Stjepan:

Bosna Argentina: Studien zur Geschichte des Franziskanerordens in Bosnien und der Herzegowina/Bazilije Stjepan Pandžić. – Köln; Weimar; Wien: Böhlau, 1995

(Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte ; 6)

ISBN 3-412-06694-X

NE:GT

© 1995 Elisabeth von Erdmann-Pandžić
Institut für Slavistik, Friedrich-Alexander-Universität
Erlangen-Nürnberg

Böhlau Verlag Köln Weimar Wien
Theodor-Heuss-Str. 76, D-51149 Köln
Druck: Difo-Druck, Bamberg
Printed in Germany

ISBN 3-412-06694-X

INHALT

<i>Vorbemerkung</i>	7
1. Bosna Argentina.....	[9]
2. Djelovanje franjevacu od 13. do 15. stoljeća u bosanskoj državi [28]	
3. De vita Nicolai Tavelić.....	[55]
4. Chronologia Nicolai Tavelić.....	[131]
5. Katarina Vukčić Kosača (1424–1478)	[137]
6. Život i djela Jurja Dragišića (o. 1445–1520).....	[149]
7. Relatio de provincia Bosnae Argentinae an. 1623.....	[175]
8. F. Glavinić i R. Levaković u razvoju hrvatske pismenosti.....	[199]
9. L'opera della S. Congregazione per le popolazioni della Penisola Balcanica centrale (I)	[227]
10. L'opera della S. Congregazione per le popolazioni della Penisola Balcanica centrale (II)	[251]
11. Izvještaji makarske biskupije sačuvani u Tajnom vaticanskom arhivu.....	[267]
12. Marijan Lišnjić makarski biskup (1609–1686)	[321]
13. Trebinjska biskupija u tursko doba.....	[355]
14. Scipion de Martinis trebinjski biskup	[387]
15. Život i rad nadbiskupa Marka Andrijaševića (o. 1670–1740)..	[397]
16. De Donato Jelić (1600–1676).....	[435]
17. Prvi izvještaj Andrije Zmajevića o barskoj nadbiskupiji.....	[457]
<i>Quellennachweis</i>	477

VORBEMERKUNG

Die einzige institutionelle Verbindung zum mittelalterlichen bosnischen Staat bildet heute der Franziskanerorden. Er wirkt seit mehr als 700 Jahren in Bosnien und der Herzegowina und entwickelte vor allem während der osmanischen Herrschaft eine spezifische Form des »unetablierten Katholizismus«.

Nachdem die Franziskaner 1291 im ostbosnischen Srebrenica (Argentina) ihre Tätigkeit als Missionare und als gegen die »bosnische Kirche« eingesetzte Inquisitoren aufgenommen hatten, organisierte sich der Orden zunächst als Vikariat und schließlich zu Beginn des 16. Jahrhunderts als Provinz mit vom osmanischen Vordringen abhängigen wechselnden Grenzen unter dem Namen »Bosna Argentina«. Schon sehr bald kam der Nachwuchs des Vikariats und später der Provinz ausschließlich aus der einheimischen Bevölkerung. Dadurch entstand ein von Verständnis geprägtes Verhältnis der Franziskaner zur konfessionell-religiösen und ethnischen Vielfalt Bosniens. Flexibilität, Toleranz und Dialogbereitschaft unter den Bedingungen der wechselhaften und immer leidvollen Geschichte Bosniens bilden bis heute die charakteristischen Fähigkeiten der Franziskaner in Bosnien und der Herzegowina und ermöglichten die Kontinuität der Franziskanerprovinz auch während der mehr als 400 Jahre dauernden osmanischen Herrschaft.

Die Berichte und Protokolle sowie Anfragen und Bittgesuche der bosnischen Franziskaner in Rom sind häufig die einzigen schriftlichen Quellen für lange Perioden der bosnischen Geschichte. Durch ihre Studien und Aufenthalte im Ausland und die organisatorische Bindung an Rom wirkten sie auch als Vermittler der lateinischen Tradition und westlichen Kultur in Bosnien. Ihre in der Volkssprache verfaßten Schriften (Lektionare, Predigtsammlungen, Katechismen, Chroniken, Gedichtsammlungen) wurden überwiegend in Venedig gedruckt und

stellen sehr wichtige, jedoch bisher kaum untersuchte Quellen für die Entwicklung der štokavischen Standardsprache der Kroaten in Bosnien, der Herzegowina und Kroatien dar.

Die hier vorgelegte Quellen- und Studienauswahl entstand während der jahrzehntelangen Tätigkeit des Autors als Generalarchivar des Franziskanerordens in den vatikanischen Archiven. Die einzelnen, überwiegend in Rom und Sarajevo in mehreren Sprachen publizierten und bisher schwer zugänglichen Abhandlungen berücksichtigen eine Fülle unbekannter und nicht edierter Quellen für die Geschichte Bosniens und der angrenzenden Gebiete zwischen dem 14. und dem 18. Jahrhundert. Sie betreffen neben der Geschichte des Franziskanerordens in Bosnien die allgemeine Politik und Strategie der römischen Kurie gegenüber den unter osmanischer Herrschaft lebenden Katholiken und geben u. a. auch Auskunft über die Suche nach der geeigneten gemeinsamen Sprache für die religiösen Bücher (vgl. besonders die Studien 8 und 9). Die Studien bilden daher Grundlagen und wissenschaftlich unentbehrliche Voraussetzungen für die umfassende historische Betrachtung vieler Gebiete, Ortschaften und Personen Bosniens und ermöglichen ein tieferes Verständnis auch der heutigen Problematik des Landes.

Erlangen, im Januar 1995

Die Herausgeberin

BOSNA ARGENTINA

INITIA

Iam S. Franciscus litus orientale Maris Adriatici visitavit. Namque, cum an. 1212 in Syriam se conferre decrevisset, « ventibus contrariis flantibus » ad partes, Slavoniae appulit, ubi aliquo tempore remansit, donec navem ad revertendum in Italiam inveniret.¹ Cum hoc eventu, quem Thomas Celanensis memoriae prodidit, traditio originem Fratrum Minorum in litore orientali Maris Adriatici colligat; chronicae plurium conventuum franciscanorum asserunt illos ex tunc originem ducere.²

Utrumque hoc sit, nullum documentum certum habemus aliquem conventum iam tunc erectum esse. Attamen, certe ante an. 1230, pro conventibus in plaga orientali Maris Adriatici erectis, provincia separata instituta est. Provincia Slavoniae appellata erat sedemque Spalati habebat.³ Iam ex nomine apparet provinciam Slavoniae ad totum territorium tunc temporis Slavoniae⁴ extendi debuisse; re autem vera, eius conventus primis temporibus tantummodo in insulis et oris maritimis inveniebantur.

¹ 1 Cel. c. 20 n. 55 (*Analecta Franciscana*, vol. X, Ad Claras Aquas 1926-1941, 42).

² Cf. J. MILOŠEVIĆ, *De provincia Slavoniae*, in *AFH*, I (1908), 235-237.

³ A. THEINER, *Vetera Monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, I, Romae, 1859, 206; T. SMOLIKAS, *Codex Diplomaticus*, vol. IX, Zagrabiae 1911, 342; D. MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, Rim 1968, 27.

⁴ Tota interior pars peninsulae Balcanicae inter Jaderam, Thessalonicam et Rhodopen a scriptoribus graecis et latinis Sclavonia seu Slavonia appellatur (K. JIREČEK - J. RADONIĆ, *Istorija Srba*, I, Beograd 1922, 84).

tur. Intus vero, praesertim in Bosna, ubi manicheorum haeresis, quos bogomilos dicebant, iam tunc altissimis radicibus defixa erat, iussu summorum pontificum Fratres Praedicatores inquisitores haereticae pravitatis agebant.⁵

Vix an. 1291 Fratres Minores provinciae Slavoniae in Bosnam per longius tempus missi sunt. Ad petitionem ducis Bosnae et Mačvae Stephani Dragutin, die 23 martii eiusdem anni Nicolaus papa IV ministrum provinciae Slavoniae iussit duos fratres illuc mittere, ut haeticam pravitatem oppugnarent et fidem catholicam dilatarent.⁶ Postea alii quoque illos secuti sunt et denique, paulo post an. 1327, inquisitio haereticae pravitatis in Bosna solis Fratribus Minoribus commissa fuit.⁷

VICARIA BOSNAE SUB PRINCIPIBUS NATIONALIBUS

Vera tamen actio missionaria in Bosna vix an. 1339 incepit. Tunc nempe Gerardus Odonis, minister generalis Ordinis, Bosnam transiens, principem regnantem, quem *ban* appellabant, Stephanum Kotromanić II (1312-1353) adiit, ut cum eo de haeresi bogomilorum illic existente colloqueretur. A bano Stephano bene exceptus, Minister generalis decrevit in Bosna novam vicariam fratrum instituere, qui conversionem illorum bogomilorum susciperent. Statim aliquot fratres, qui eum comitabantur, ibi reliquit. Inter eos fuit celeberrimus Peregrinus de Saxonia, qui postea, an. 1349, episcopus Bosnae factus est.⁸ Pro his fratribus banus Stephanus primum conventum et ecclesiam S. Nicolai in loco Mile aedificavit. In quo conventu primis temporibus sedes Vicariae Bosnae fuit.⁹

Simulac vicaria Bosnae instituta est, quodammodo locus petitus omnium missionariorum Ordinis Fratrum Minorum evasit.

⁵ N. PFEIFFER, *Die ungarische Dominikanerordensprovinz*, Zürich 1913.

⁶ A. THEINER, *Vetera Monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, I, 378a n. 611.

⁷ *Annales Minorum*, an. 1330 n. 10 (VII, 131); D. MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, 42.

⁸ J. JELENIĆ, *Problem dolaska franjevacu u Bosnu i osnutka Bosanske Vikarije*, in *Nova Revija*, V (1926), 341-364; D. MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, 43-53.

⁹ D. MANDIĆ, *Bosna i Hercegovina I*, Chicago 1960, 72-77.

Reapse in ea invenimus fratres ex omnium mundi provinciis. Praeter Peregrinum de Saxonia, notandi sunt: Bartholomaeus de Alvernia, provinciae Tusciae, vicarius in Bosna ab an. 1367-1407, S. Nicolaus Tavelić provinciae Slavoniae, qui Hierosolymis, postquam in Bosna 12 annis missionarium egit, an. 1391 martyr occubuit, S. Deodatus a Ruticinio provinciae Aquitaniae, socius S. Nicolai Tavelić, Berengarius de Aragonia, consaguineus Petri IV Aragoniae regis (1336-1387), Joannes Ristori provinciae Tusciae, Matthias de Anglia, vicarius 1411-1419, S. Jacobus de Marchia 1432-1439, B. Bernardinus Aquilanus, vicarius an. 1464-1467 etc.¹⁰

Sive Summi Pontifices sive Ministri generales Ordinis studebant, ut hanc missionem Bosnensem bonis missionariis repleant. Iam primum nucleum fratrum, qui illam missionem inceperunt, Minister generalis an. 1339 reliquit vel statim postea misit.¹¹ Bartholomaeus de Alvernia an. 1372 a Papa licentiam obtinuit, ut ex omnibus mundi provinciis Ordinis 60 missionarios in Bosnam vocaret.¹² Cum autem varias ob condiciones tantummodo 26 in Bosnam tunc pervenissent, Urbanus papa VI an. 1378 illi concessit, ut alios 30 vocaret.¹³

S. Jacobus de Marchia, vicarius Bosnensis vicariae, a Ministro generali Ordinis an. 1435 licentiam obtinuit ex omni Ordinis provincia 2 vel 4 fratres in Bosnam transferendi.¹⁴

Anno 1454 Minister generalis misit plures fratres ex Sardinia in Bosnam. Inter eos notus est praesertim P. Joannes de Salinis Aureis.¹⁵ Duo eorum mortui sunt cum fama sanctitatis et Stagni in ecclesia conventus eiusdem loci sepulti.¹⁶

Prout manifesto apparet, missionarii exteri in Bosna agentes magno temporis spatio non interiecto effecerunt, ut indigenae quoque Ordinem Fratrum Minorum amplecterentur. In docu-

¹⁰ D. MANDIĆ, *Bosna i Hercegovina* II, Chicago 1962, 169-175.

¹¹ Ibidem, 168s.

¹² *Annales Minorum* an. 1372 n. 32 (VIII, 309-311).

¹³ D. MANDIĆ, *Bosna i Hercegovina* II, 173 n. 293.

¹⁴ B. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica* (Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, vol. XXIII), Zagrabiae 1892, 147.

¹⁵ L. THALLOCY, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München 1914, 174.

¹⁶ B. PANDŽIĆ, *De dioecesi Tribuniensi et Mercanensi*, Romae 1959, 114.

mentis plures fratres «de Bosna» appellatos invenimus.¹⁷ Ipsi primordia litterarum discebant et Ordinem ingrediebantur in Bosna, postea vero saepe in provincias exteras se conferebant, ut studiis philosophicis et theologicis vacarent. E. gr. an. 1462 Fr. Petrus de Mile licentiam a Pio II obtinuit, ut cum 4 sociis unumquemque conventum Ordinis studiorum causa petere et 7 annis morari posset; quo autem tempore superiores illorum conventuum omnia necessaria ipsis praebere debebant.¹⁸

Vicaria Bosnae sat cito numerosas domus obtinuit. Post conventum de Mile, quem pro primis fratribus banus Stephanus II Kotromanić erexit, non pauci posteriores bani et nobiles Bosnenses conventus pro Fratribus Minoribus erigebant.

Domus religiosae Vicariae Bosnae mox etiam extra fines civiles ipsius banatus et postea regni Bosnae inveniebantur. Non solum in Bulgaria, quo missionarii se conferebant, ut illos populos ad religionem catholicam converterent, sed etiam in Hungaria, praesertim ut in illis conventibus, ob meliores condiciones, a laboribus et morbis se reficerent.¹⁹

Immo, tempore Vicarii Bosnae Bartholomaei de Alvernia, in ipsa Italia, nimirum in Apulia, Vicaria Bosnae post an. 1391 plures conventus obtinuit. Ex his conventibus postea provincia S. Nicolai in Apulia duxit originem.²⁰

Bartholomaeus de Pisis in suo opere *De conformitate vitae Beati Francisci ad vitam Domini Iesu*, inter an. 1385-1390 scripto, refert vicariam Bosnae tunc temporis in 7 custodias divisam esse et 35 conventus habere.²¹

Saeculo medio XV in ea 60 conventus numerabantur, qui in territorio quod a montibus Carpatiis et Pontu Euxino usque ad Mare Adriaticum extenditur, inveniebantur.²²

¹⁷ D. MANDIĆ, *Bosna i Hercegovina* II, 174s.

¹⁸ *Bullarium Franciscanum*, n.s., II, 523s n. 997.

¹⁹ *Bullarium Franciscanum*, VII, 559 n. 1489. Capitulum generale Forolivii an. 1421 celebratum Vicariae Bosnae ius concessit «conventus et loca... circa Danubium existentes... in perpetuum possidendi» (ASV, *Reg. supplicationum*, vol. 153, f. 207v-208r).

²⁰ A. P. COCO, *I Francescani nel Salento*, I, Taranto 1930, 120-129; D. MANDIĆ, *Franičvačka Bosna*, 75.

²¹ *Analecta Franciscana* IV, Ad Claras Aquas 1906, 555s.

²² D. MANDIĆ, *Bosna i Hercegovina* II, 177.

Anno vero 1448 eius conventus ultra Savam separati sunt et novam vicariam Hungariae nuncupatam constituerunt.²³ Ex hac vicaria postea provincia SS.mi Salvatoris in Hungaria facta est.

Fratres Minores in Bosna primum inquisitores fuerunt, sed postea, ob haereticorum copiam et penuriam cleri saecularis, veram curam pastorem suscipere debuerunt. Eis forsitan Clemens papa VI, prout ait Gonzaga²⁴, vel potius Urbanus V die 28 ianuarii 1369, omnia privilegia bullae *Cum hora iam undecima*, a Joanne XXII missionariis Orientis an. 1321 datae²⁵, concessit. Quae vero concessio est fundamentum iuridicum totius actuositatis Fratrum Minorum in provinciis Bosnae et Hercegovinae usque ad nostra tempora. Illa enim fratres vicariae Bosnae obtinuerunt ius erigendi paroeciales ecclesias iisque rectores providendi, domus religiosas aperiendi ac fidelibus praedicandi et sacramenta administrandi²⁶; quod quidem non interveniente episcopo Bosnae, qui usque ad an. 1526 in loco Đakovo, extra fines dioecesis, semper morabatur.

Plures alii Summi Pontifices, praesertim Urbanus VI, Gregorius XI, Martinus V, Eugenius IV et Nicolaus V praedicta privilegia vicariae Bosnae confirmarunt et auxerunt.²⁷

Fratres Minores, ob suum vitae modum simplicem et pauperem, Bosnensibus statim valde placuerunt. Eorum labor missionarius copiosos fructus ferebat. Namque Bonifatius IX die 7 martii 1402 refert eorum conatibus usque tunc in Bosna 500.000 haereticos conversos esse.²⁸ Immo, legatus pontificius Thomas Tommasini an. 1451 S. Joanni de Capistrano de activitate Fratrum Minorum sic scripsit: «...hoc mirabile dico P.V. et valde notandum, quod in locis occupatis per haereticos statim ut fratres sunt, evanescunt haeretici sicut cera a facie ignis...».²⁹

²³ *Bullarium Franciscanum*, t. I, 591s n. 1165.

²⁴ F. GONZAGA, *De origine seraphicae religionis franciscanae*, Romae 1587, 512.

²⁵ *Bullarium Franciscanum* V, Romae 1898, 211 n. 443.

²⁶ *Bullarium Franciscanum* VI, 427 n. 1053.

²⁷ P. ČAPEUN, *De organisatione curae pastoralis Franciscanorum apud Croatorum gentem*, Sibenici 1940, 36-51.

²⁸ D. MANDIĆ, *Bosna i Hercegovina* II, 179 n. 333.

²⁹ *Annales Minorum*, an. 1451 n. 53 (XII, 130).

VICARIA BOSNAE FIT PROVINCIA

Actuositatem Fratrum Minorum in Bosna incursiones Turcarum iam secundo medio saeculo XIV perturbabant et impediabant. Inde ab an. 1386, tum Turcae prima vice in fines regni Bosnae irruerunt, saepius illuc veniebant populantes et vastantes. Immo anno 1428 regem Bosnae coegerunt, ut ipsis tributum annuum solveret. Non longe post, an. 1435, in sua potestate habent oppidum Vrhbosna (hodie Sarajevo) et arcem Hodidid. Inter an. 1459 et 1462 oppida Srebrenica, Zvornik et Usora ceperunt. Denique an. 1463 Bosnam ipsam occuparunt et regem ac fere omnes eius primores interemerunt.²⁰

Occupatione Turcarum vicaria Bosnae divisa fuit: una pars sub Turcis, altera vero in ditione christianorum inveniebatur. Quae vero divisio semper postea remansit. Tantummodo illa pars sub Turcis de die in diem maior evadebat, prout Turcae dominium suum in loca christianorum extendebant.

Fratres vero qui in locis occupatis remanserunt, statim sibi persuasum habuerunt dominium Turcarum per longum tempus ibi duraturum esse. Inde eis incumbebat necessitas modum vivendi cum novis dominis quaerendi.

Mense maio an. 1463 P. Angelus de Vrhbosna, custos custodiae de Mile, sultanum Mehmedum II, qui tunc in Bosna in arce regia de Milodraž inveniebatur, adivit, ut cum eo de sorte fratrum et ecclesiarum loqueretur. P. Angelus in hoc colloquio a sultano recepit documentum solemne, quod Turcae *Ahdname* dicebant, quo omnem libertatem fratribus eorumque ecclesiis concessit; fratribus vero qui ex Bosna fugerunt libertatem revertendi dedit et fratres quoque externos in Bosnam vocare permisit. Pro quo unicam posuit condicionem, ut ipsi obedientes essent.

Hoc documentum pro fratribus et christianis in Bosna et finitimis regionibus toto tempore dominationis Turcarum potissimum fuit. Per ipsum nempe illi defendebant suam libertatem tutamque suam reddebant existentiam.²¹

²⁰ D. MANDIĆ, *Bosna i Hercegovina* III, Rim 1967, 134-141.

²¹ Documentum lingua Turcica conscriptum adhuc in conventu de Fojnica invenitur. Est sine anno, tantummodo diem et mensem praebet. D. MANDIĆ, *Bosna i Her-*

Gubernium quoque Ordinis vicariam Bosnae, quae de die in diem a Turcis maiora danma recipiebat, aliquomodo adiuuare studuit. Cum in provincia Dalmatiae, praeter vicariam Dalmatiae, ab Eugenio IV institutam³², adessent plures quoque conventus vicariae Bosnae, e quibus fratres in Bosna agentes eleemosynas recipiebant et in quos se confierebant, ut statuto tempore animis relaxarentur, capitulum generale Ordinis Assisii an. 1464 celebratum vicariam Dalmatiae cum Bosnensi unire decrevit et sic unitis vicarium Italum, nempe Bernardinum Aquilanum, instituere.³³

Haec tamen unio tantummodo usque ad an. 1467 duravit. Tunc, praesertim ob rationes civiles, capitulum generale Mantuae celebratum fratres Dalmatas a Bosnensibus separavit.³⁴

His temporibus vicaria Bosnae multos conventus perdidit: 6 conventus (Ucleani, Novigrad, Pasmani, Crapani, Spalati et Corsulae) vicaria Dalmatiae sumpsit, 4 (Stagni, Slani, Umblac et Canalis) Ragusini acceperunt³⁵, postquam iam antea Turcae 38 destruxerunt.³⁶

Cum vero illa unio fratrum Bosnensium cum Dalmatis exsequi non potuisset, vicaria Bosnae, prout antea, separata remansit, quam vicarius proprius gubernabat. Attamen pro conventibus sub Turcis unica custodia Bosnae appellata iam an. 1487 instituta est.³⁷ Custos custodiae Bosnae commissarium vicarii Bosnae agebat pro conventibus vicariae in Turcarum dominio existentibus, saltem ab an. 1493.³⁸

Hic quoque status per longum tempus non remansit. Nam

cegovina III, 150s eius versionem in lingua croatica refert Ipse denuo hoc documentum examinavit in articulo *Autentičnost Aliđ-name Mehmeda II. b.h. franjevcina*, in *Radovi Hrvatskoga Povijesnog Instituta*, voll. III-IV, Rim 1971, 61-90.

³² Bullarium Franciscanum, n.s. I, 643 n. 1250; V. GREIDERER, *Germania Franciscana* I, Oeniponte 1777, 53 n. 37.

³³ E. FERMENTŽIN, *Acta Bosnae*, 260-262 n. 1089.

³⁴ L. LEMMENS, *Bernardini Aquilani Chronica Fratrum Minorum*, Romae 1902, 108; E. FERMENTŽIN, *Acta Bosnae*, 270 n. 1124.

³⁵ L. LEMMENS, *Bernardini Aquilani Chronica*, 109s.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ E. FERMENTŽIN, *Acta Bosnae*, 298s n. 1177.

³⁸ *Chronologia Historico-Legal* I, 146.

fratres vicariae Bosnae, qui in regionibus liberis fuerunt una cum populo contra Turcas egerunt³⁹; quod vero fratribus sub Turcis non parum nocebat. Hanc proprie ob rationem, ne fratres sub Turcis paterentur ob actionem fratrum in liberis regionibus, capitulum generale die 29 iunii 1514 vicariam Bosnae in duas partes omnino separatas divisit.⁴⁰

Partem liberam vicariam provinciae Bosnae Croatiae appellavit eique antiquum sigillum dedit. Constabat quinque custodiis antiquae vicariae Bosnensis. Pars vero quae sub Turcis fuit vicaria provinciae Bosnae Argentinae nominata fuit. Nomen accepit a loco Srebrenica (Argentina), in quo fodinae argenti inveniebantur, ubi conventus S. Mariae inveniebatur.

Vicaria Bosnae Argentinae duabus antiquis custodiis, custodia S. Nicolai de Mile et custodia S. Mariae de Zvornik, constabat. Eius conventus fuerunt: Zvornik, Srebrenica, Olovo, Sutjeska, Fojnica, Kreševo, Rama, Konjic, Mostar, Ljubuški, Zaostrog et Makarska.⁴¹

Cum an. 1517 omnes vicariae Ordinis provinciae factae sint, utraque vicaria Bosnensis titulum provinciae obtinuit. Provincia Bosnae Croatiae in ditione christianorum fuit suamque vitam prout aliae Ordinis provinciae gerebat.⁴² Provincia vero Bosnae Argentinae sub Turcis remansit, ut illis catholicis opem ferret. Semper provincia missionaria fuit.

PROVINCIA BOSNAE ARGENTINAE SUB TURCIS (1517-1878)

Primis temporibus ex quo Bosna capta est, Turcae catholicos aperte non persequantur. Licet occasione occupationis multi

³⁹ *Bullarium Franciscanum* n.s. II, 720 n. 1437.

⁴⁰ E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, 307 n. 1195; D. MANDIĆ, *Franjevačka, Bosna*, 147s.

⁴¹ Cf. D. MANDIĆ, *Bosna i Hercegovina* III, 290.

⁴² Ab an. 1688 usque ad annum 1900, fere sine intermissione, provincia Croatiae Carnioliae appellata fuit. Tunc provinciam Carnioliae nomen sumpsit, quod an. 1919 in provinciam Sloveniae mutavit. Cf. *Schematismus almae provinciae Sloveniae Ordinis Fratrum Minorum S.P.N. Francisci*, Ljubljana 1927, 6s.

conventus destructi essent, postea tamen Fratres Minores curam pastorem illius populi gerentes, praesertim auxilio *Ahdname*, iura catholicorum defendere poterant. Idcirco res religiosae in Bosna ob ipsam occupationem non erant funditus mutatae. Immo ecclesiae destructae renovari et novae aedificari poterant.

Sed inde ab initio saec. XVI verae persecutiones contra catholicos in finibus provinciae Bosnae exortae sunt. Proveniebant praecipue ex desiderio mahumetanorum, ut ipsorum religio quam primum ibi augeretur ac proinde ut religio catholica quam magis detrimentum pateretur. Accessit quoque timor, ne Fratres Minores pro inimicis regni Turcarum delatores facerent.

Namque, anno 1516 Turcae decreverunt, ut omnes ecclesiae catholicae quae tempore occupationis Turcarum in Bosna non existebant destruerentur et ut delatores, sive sacerdotes sive simplices fideles, poena afficerentur.⁴³ Revera paulo post hunc annum plures fratres occisi sunt et 15 eorum conventus destructi.⁴⁴

Postea quoque similes persecutiones non raro eveniebant. Eis occasionem dabant praesertim bella, quae Turcae contra christianos vicinos saepe gerebant.⁴⁵

His tamen persecutionibus non obstantibus Fratres Minores provinciae Bosnae Argentinae cum fidelibus sub Turcis remanserunt, ut eis praesertim in spiritualibus adessent. Totam curam pastorem ibi soli, si tantummodo aliquos casus excipias, toto tempore dominationis Turcarum exercebant. Omnis eorum conventus suum territorium habebat, in quo per suos fratres fidelibus adstabat: missionarios indigenas educabat, alebat, vestiebat et pro cura animarum praeparabat.⁴⁶

Episcopi vero aut proprii pro Bosna nominabantur aut aliarum sedium eam administrabant. In Bosna tamen carebant propria residentia, cathedrali et beneficiis, sed in conventibus morabantur et vitam communem cum aliis fratribus religiosis agebant.

⁴³ D. MANDIĆ, *Bosna i Hercegovina* III, 157-161.

⁴⁴ J. JELENIĆ, *Kultura i Bosanski Franjevci* I, Sarajevo 1912, 125s.

⁴⁵ M. V. BATINIĆ, *Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini*, vol. II-III, Zagreb 1883-1887.

⁴⁶ P. ČAPKUN, *De organisatione curae*, 77-81.

Ipsorum erat fratres a superioribus provinciae pro cura animarum propositos examinare, confirmare, iurisdictione donare et indignos reprobare.⁴⁷

Primam descriptionem curae pastoralis quam provincia Bosnae argentinae exercebat ex an. 1623 habemus. Eam conscripserunt duo fratres Bosnenses, P. Paulus Papić et P. Georgius de Narenta, qui Romam venerunt, ut a S. Congregatione de Propaganda Fide auxilium peterent.⁴⁸

Provincia Bosnae Argentinae habebat tunc 17 conventus (Zaostrog, Živogošće, Makarska, Imotski, Visovac, Rama, Kreševo, Fojnica, Visoko, Sutjeska, Olovo, Srebrenica, Gradovrh, Tuzla, Modriča, Velika, Našice) et ab unoquoque conventu pendebat certus numerus parochiarum, pro quibus fratres illius conventus curam pastorem gerebant. Parochiae provinciae erant 75 et capellaniae curatae 11, fratres vero 355.

In unoquoque conventu aderat quoque lector, qui iuvenes ad Ordinem praeparabat et educabat. Hi postquam habitum religiosum in Bosna induerunt et novitiatum perfecerunt, studia philosophica et theologica extra provinciam peragebant. Tunc temporis provincia 53 studentes in studiis Italiae et Hungariae habebat.

Fratres Bosnenses non solum in finibus provinciae Bosnae Argentinae laborabant, sed etiam alio se conferebant, ut missiones agerent.

Anno 1596 aliquot fratres ex Bosna in Bulgariam se receperunt, ut in illa regione, in qua sacerdotes catholici fere deerant, missionarios agerent. Praesertim multos Paulicianos ad fidem catholicam converterunt. Unus eorum P. Petrus Zlojutrić die 10 septembris 1601 episcopus Sophiae institutus est. Haec missio cum an. 1624 haberet 12 domus in Bulgaria et Valachia, ab Urbano VIII titulo et privilegiis custodiae donata est. Tandem, anno 1676, declarata est provincia.⁴⁹

Etiam in Transilvania fratres provinciae Bosnae Argentinae

⁴⁷ Ibidem, 95s.

⁴⁸ B. PANDŽIĆ, *Relatio de provincia Bosnae Argentinae an. 1623 S. Congregationi de Propaganda Fide exhibitae*, in *Mandičev Zbornik*, Rim 1965, 211–234.

⁴⁹ *Annales Minorum*, an. 1661 n. 39 (XXXI, 37) et an. 1676 n. 15 (XXXII, 295s).

an. 1630 missionem instituerunt. Ibi quoque cum successu laborabant, ut eorum missio custodia an. 1640 declarata sit⁵⁰ et an. 1729 regularis provincia.

Secundo medio saec. XVII bella quae christiani contra Turcas ducebant non solum laborem fratrum provinciae Bosnae Argentinae turbabant, sed ipsam exstinguere minabantur. Iam post bellum Cretense (1645-1669) quatuor conventus (Makarska, Zaoztrog, Živogošće et Sibenicum) in finibus reipublicae Venetiarum remanserunt.⁵¹ Attamen longe maius damnum provincia recepit tempore belli quod Vindobonense dicunt (1683-1699). Post illud bellum provincia Bosnae Argentinae in tres partes divisa fuit tribusque dominis civilibus parebat: in meridione respublica Venetiarum nova loca, ac proinde etiam conventus, Turcis sumpsit; partem vero supra flumen Savam Austria occupavit; illa vero pars, quae hodie Bosna et Hercegovina appellatur, sub Turcis remansit.

Hoc vero tempore e locis quae in ditione Turcarum remanserunt multi fideles et fratres in loca libera fugerunt. In 5 conventibus provinciae quae sub Turcis remanserunt aderant tantummodo 26 sacerdotes et 3 fratres laici.⁵²

Ipsae quoque episcopus an. 1685 territorium sub Turcis reliquit et sedem in loco Đakovo posuit, cum aliquando revera episcopus Bosnae ibi resederit.⁵³ Eius quoque successores idem fecerunt, ut fideles Bosnenses usque ad an. 1735 nunquam suum episcopum viderint.

Per aliquod tempus superiores Ordinis etiam sic divisae provinciae unitatem conservarunt. Verum non per longum tempus. P. Josephus de Eborā, commissarius generalis Ordinis, die 31 maii 1733 P. Caietanum de Introdaqua visitatorem provinciae Bosnae instituit⁵⁴, qui provinciam dividendam esse suasit.⁵⁵ Eius praesertim consilio die 22 ianuarii 1735 conventus provinciae

⁵⁰ *Annales Minorum*, an. 1666 n. 25 (XXXI, 282).

⁵¹ *Annales Minorum*, an. 1663 n. 32 (XXXI, 129).

⁵² APF, *Scritture riferite nei congressi*, Bosna, voi. 3, f. 453rv.

⁵³ *Ibidem*, f. 363r-364r.

⁵⁴ APF, *Scritture riferite nei congressi*, Bosna, voi. 5, f. 231rv.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 239r.

Bosnae Argentinae sub dominio reipublicae Venetiarum in novam provinciam S. Caii (ab an. 1743 SS.mi Redemptoris appellatam) constituerunt.⁶⁶

Alii conventus eiusdem provinciae usque ad annum 1757 provinciam unitam Bosnae Argentinae efformabant. Eodem anno ex conventibus provinciae in ditione Austriae nova provincia S. Joannis de Capistrano erecta est et pro conventibus in ditione Turcarum custodia S. Crucis Bosnae Argentinae instituta est.⁶⁷ Cum autem tali distributione antiquissima provincia Bosnae Argentinae gradu deiecta sit, eius alumni P. Philippum ab Očevija Romam miserunt, ut provinciam defenderet. Ipse revera effecit, ut iam die 24 novembris 1758 P. Clemens de Panormo, minister generalis Ordinis, Bosnae Argentinae titulum provinciae restitueret.⁶⁸

Hac divisione provincia Bosnae Argentinae intra limites civilium provinciarum Bosnae et Hercegovinae reducta est. Ex tunc tota actuositas religiosa in illis duabus provinciis civilibus a 3 conventibus (Fojnica, Sutjeska et Kreševo) pendeat. In uno eorum etiam vicarius apostolicus, qui ab anno 1735 pro Bosna et Hercegovina instituebatur, residebat. Unusquisque conventus suum numerum parochiarum habebat. Anno 1768 conventus Fojnica habebat 14 parochias (Fojnica, Rama, Skoplje, Duvno, Livno, Travnik, Jajce, Dobretići, Kotor, Banjaluka, Ivanska, Vodičevo, Stari-majdan, Bihać), conventus de Sutjeska 9 (Sutjeska, Vareš, Tuzla, Zovik, Bijela, Vučjak, Velika, Komušina, Roškopolje), et item conventus de Kreševo 9 parochias (Kreševo, Sarajevo, Mostar, Broćno, Ljubuški, Blato, Drinovci, Posušje et Zepče).⁶⁹ Talis status provinciae plus minusve usque ad saec. XIX remansit.

Licet populo cristiano in finibus provinciae Bosnae Argentinae diversa diplomata ab imperatoribus Turcarum concessa liberum religionis exercitium permetterent, usum liberamque executionem istorum diplomatum Fratres Minores usque ad medium saec. XIX soluta pecunia impetrare a supremo regente, *Paša* appellato, debebant.

⁶⁶ PH. AB OČEVJIA, *Epitome vetustatum Bosnensis provinciae, Annoe 1776*, 13s.

⁶⁷ Ibidem, 15-22.

⁶⁸ Ibidem, 22-29.

⁶⁹ APF, *Scritture riferite nei congressi, Bosna*, vol. 5, f. 207r-208r.

Initio saeculi XIX vi rorum, quae in omnibus Europae rebus publicis acciderunt, etiam in imperio Turcarum mutationes factae sunt. Praesertim post an. 1839, cum omnes Turcarum imperii cives lege declarati fuerunt aequales.

Catholici quoque his mutationibus obnoxii remanserunt, quia novae condiciones novas quaestiones solvendas praebuerunt.

Quaestio maioris momenti, quae sat magnas perturbationes causavit, erat relatio fratrum ad vicarium apostolicum. Prius, fere toto tempore dominationis Turcarum, episcopus in Bosna tantummodo Frater Minor esse poterat. In conventibus fratrum morabatur, loco capituli vel consultorum ministrum provincialem et eius definitorium habebat, fratres ei omnia necessaria praebebant. Nunc vero etiam vicario apostolico Turcae maiorem libertatem concedebant. Inde vicarius apostolicus Raphael Barišić, die 24 martii 1832 institutus, secundum novas condiciones officium suum agere suscepit: ad exemplum habuit potius episcopos occidentales quam suos praedecessores. Splendorem externum, quam apud episcopos occidentales vidit, in locis fratrum exercebat et potestatem ministri provincialis in fratres parochos parvipendebat. Quod quidem fratres primum non probabant et postea, cum Barišić suo modo agendi prosequeretur, se ei aperte opposuerunt.⁶⁰

Cum innotuerunt dissensiones inter vicarium apostolicum Barišić et superiores provinciae Bosnae Argentinae, nota facta est actio fratrum ex Hercegovina oriundorum, ut conventum in sua regione erigerent. Nam tota pars occidentalis huius regionis in districtu conventus de Kreševo inveniebatur. Cum vero haec regio, quae iam antiquitus propria administratione gaudebat, etiam in imperio Turcarum an. 1832 separata provincia civilis facta sit, fratres provinciae Bosnae ex illa originem ducentes iam an. 1843 putarunt bono populi fore, si in Hercegovina conventum erigerent. Huic tamen superiores provinciae erant contrarii, quia id novam divisionem provinciae, iam diu sive quoad instructionem

⁶⁰ Cf. J. MATASOVIĆ, *Fojnička Regesta*, in *Spomenik Srpske Kraljevske Akademije*, 67 (1930), 260-371; J. JELENIĆ, *Kultura i Bosanski Franjevci* II, Sarajevo 1915, 24-66; B. RUŽIĆ, *Entstehung der Franziskanerpfarreien in Bosnien und der Hercegovina und ihre Entwicklung bis zum Jahre 1878*, Breslau 1937, 129-141.

sive quoad disciplinam sive quoad oeconomiam inter tres conventus distributam, exigebat.

Licet tamen hi quoque fratres in Hercegovina nati primum contra vicarium apostolicum Barišić, auctoritatis superiorum provinciae immemorem, fuerint,⁶¹ postea tamen cum eo consenserunt. Immo, ipsi S. Congregationi de Propaganda Fide occasionem dederunt, ut dissensiones inter episcopum Barišić et fratres Bosnenses solveret: anno 1846 instituit pro Hercegovina vicariatum apostolicum, a vicariatu apostolico Bosnae separatum, quem episcopo Barišić concedidit.⁶²

Quamvis controversia cum vicario apostolico Barišić et separatio Hercegovinae provinciam Bosnae moerore affecerit, tamen hoc utrumque factum eam quodammodo excitavit, ut se ad nova tempora praepararet. Namque status rerum in Bosna sive progressionem naturali sive ob condiciones in Turcarum imperio versus novas formas se evolvebat.

Imprimis vicarii apostolici novo modo vitam catholicorum gerere poterant. Quapropter eorum cum fratribus ratio, iam saeculis stabilita, ob novas condiciones mutanda erat. Revera an. 1856 Marianus Šunjić vicarius apostolicus, propriam curiam, tandem aliquando a conventibus Fratrum Minorum separatam, in loco Brestovsko aedificavit.⁶³

Deinde, fratres Bosnae Argentinae sibi persuasi sunt antiquos conventus amplius non sufficere, sed sive bonum provinciae sive curam pastorem populi exigere, ut novi conventus erigerentur. Propterea iam an. 1852 definitorium provinciae decrevit 4 novos fundare.⁶⁴ Anno 1859 erexerunt canonice conventus Livno et Guča Gora⁶⁵, anno 1874 in locis Tolisa et Plehan⁶⁶, anno 1885 Jajce⁶⁷ et Petričevac.⁶⁸

⁶¹ APF, *Scritture riferite nei congressi*, Bosna XI, f. 47r-48r.

⁶² B. RUPČIĆ, *Entstehung*, 143-149; P. ČAPKUN, *De organisatione*, 186-192.

⁶³ J. JELENIĆ, *Kultura i Bosanski Franjevci* II, 80.

⁶⁴ AGOFM, Ms. XII/12, f. 410Ar-410Bv.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 485rv.

⁶⁶ AGOFM, *Bosna*, vol. 1, f. 313v.

⁶⁷ AGOFM, *Bosna*, vol. 3, f. 421r-422v.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 423r-424v.

Hae quoque erectiones non sine difficultate factae sunt, quia provincia antiquam suam ordinationem sine necessitate mutare noluit.

PROVINCIA BOSNAE ARGENTINAE POST RESTAURATIONEM HIERARCHIAE

Iussu congressus Berolinensis imperium Austro-Hungaricum an. 1878 Bosnam et Hercegovinam occupavit. Quo facto illae provinciae, post quatuor saecula, dicionis catholicorum factae sunt. Provincia quoque Bosnae Argentinae, quae iam saeculis sub dominio catholicis adverso fidelibus assistebat eosque in religione catholica conservavit, in finibus imperii religioni catholicae faventi se invenit. Verum, id ipsi iam in initio magnam praecupationem causavit. Nam prius, cum occupatio quam memoravimus expectabatur, rumor quidam serpebat Fratribus Minoribus in provinciis civilibus Bosnae et Hercegovinae clerum saecularem substituendum esse. Anno 1876 celebris episcopus de Đakovo, Josephus Georgius Strossmayer, S. Congregationi de Propaganda Fide scripsit id absurdum esse.⁶⁹

Revera tunc temporis ad S. Congregationem de Propaganda Fide saepe perveniebant contra provinciam Bosnae Argentinae accusationes, ut ipsa die 26 aprilis 1878 pro illa Casimirus Forlani, episcopum auxiliarem spalatensem, visitatorem apostolicum nominaverit.⁷⁰ Ex eius relatione patebat accusationes illas falsas esse vel in maius elatas.⁷¹

Attamen ob occupationem Bosnae et Hercegovinae conclusiones Casimiri Forlani in visitatione factae parvum valorem habuerunt. Nam gubernium Austro-Hungaricum, quod pecuniam pro ordinatione ecclesiastica Bosnae et Hercegovinae porrigebat, de rebus ecclesiasticis illic ordinandis suam opinionem habebat; volebat nempe ibi clerum fidelem habere. Fratribus Minoribus, cum quibus non ita pridem de educatione iuventutis franciscanae

⁶⁹ AGOFM, *Bosna*, vol. 2, f. 39r-56v.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 237r.

⁷¹ *Ibidem*, f. 337r.

magnam dissensionem habuit, non confidebat et eos ex cura pastoralis in Bosna et Hercegovina excludendos curabat.⁷²

Saepe evenit revera ut missionarii, postquam in quadam regione communitatem christianam instituerant et clerum localem educaverant, omnia relinquentes domum reversi sint. Verum, in Bosna provincia franciscana unicum quoddam in tota ecclesia catholica praebebat. Fratres Minores iam saeculis ibi laboraverunt, ius exclusivum auctoritate pontificia concessum ad curam pastorem habuerunt, illos catholicos in fide conservarunt, omnes ex illa regione oriundi in propriam provinciam constituti fuerunt, ut revera quo se conferre non habuerint. Licet etiam S. Sedes in Bosnam et Hercegovinam clerum saecularem introducere voluerit, tamen illinc Fratres Minores excludere noluit. Namque, bulla *Ex hac augusta*, qua die 5 iulii 1881 in Bosna et Hercegovina hierarchia ecclesiastica introducta est, praecepit, ut Fratres Minores illic cum clero saeculari «uno caritatis et concordiae spiritu» agerent.⁷³ Sic ipsi, licet bulla illa multa privilegia perdiderint, suam vitam ad novas condiciones accommodatam proseguere potuerunt.

Etiam primus archiepiscopus novae Archidioecesis Bosnensis, Vrhbosnensis appellatae, Iosephus Stadler, cogitavit Fratres Minores ut regulares nullum ius ad curam pastorem habere.⁷⁴ Dolendum est revera, quod ipse non habuit illam paternam magnitudinem animi, quam res tunc certe requirebant, ut Fratribus Minoribus etiam in novis condicionibus locum in ecclesia Bosnae indicaret, sed potius eos aperte ab eorum fidelibus separare conabatur. Utinam iam tunc fratres cum clero saeculari «uno caritatis et concordiae spiritu» novam periodum incepissent, prout volebat bulla *Ex hac augusta* et prout eventus rerum, post multas noxias et inutiles dissensiones litesque, illam revera imposuerunt!

Fratribus Minoribus visitatio Ministri generalis P. Bernardini de Portu Romatino, qui voluntate Summi Pontificis a S. Con-

⁷² B. GAVRANOVIĆ, *Uspostava redovite katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini 1881 godine*, Beograd 1935; P. ČAPKUN, *De organisatione*, 168-175.

⁷³ *Acta OFM*, I (1882), 97-105.

⁷⁴ AGOFM, *Bosna*, vol. 3, f. 111r-112r.

gregatione negotiis ecclesiasticis extraordinariis praeposita die 12 maii 1882 visitationis causa in Bosnam missus est ⁷⁶, praesertim salutaris evasit. Ipse quoque accusationibus quae contra fratres Bosnenses ultimis annis perveniebant fortasse sat credidit, sed cum in Bosnam pervenisset et laborem fratrum vidisset, animum non parum mutavit. In congressu superiorum provinciae quem mense augusti eiusdem anni Fojnicae convocaverat novas condiciones provinciae examinavit, ut fratres ad illas propriam vitam accommodarent. Tunc non pauca bono provinciae praescripta edidit, quae fundamentum novae vitae pro provincia constituunt. Praesertim instituit novam ordinationem studiorum in provincia: unum seminarium, unum novitiatum et unum studium philosophico-theologicum introducendo.⁷⁶

Adlaboravit etiam, ut fratres modum vivendi cum Archiepiscopo invenirent. Superioribus provinciae persuasit, ut certum numerum paroeciarum sponte cederent. Cum tamen Archiepiscopus cum 25 paroeciis, quas fratres sponte ei obtulerunt, satisfactus non esset, rem S. Congregatio negotiis ecclesiasticis extraordinariis praeposita, undequaque pertractavit et die 14 martii 1883 stabilivit, ut provincia in dioecesibus Vrhbosnensi et Banjalucensi 35 paroecias in liberam collationem Ordinarii traderet.⁷⁷ Qua sententia quaestio de paroeciis quam provincia Bosnae Argentinae cum Ordinario habuit re soluta fuit, quamvis et postea dissensiones aliquando se manifestaverint.

Hac S. Congregationis negotiis ecclesiasticis extraordinariis praepositae sententia provincia Bosnae Argentinae 59 paroecias retinuit (45 in dioecesi Vrhbosnensi et 14 in dioecesi Banjalucensi) ⁷⁸ ac proinde laborem suum iam saecularem in cura animarum prosequi poterat. In novis condicionibus novos modos agendi adhibebat, sed opus suum antiquum, quo in pluribus regionibus paeninsulae Balcanicae fidem catholicam servavit, re non intermisit. Eius principalis cura est populus Bosnae, sed alio quoque

⁷⁶ Ibidem, f. 55r-58r.

⁷⁶ Ibidem, f. 125; f. 157-158r.

⁷⁷ *Acta OFM*, II (1883), 60s.

⁷⁸ P. ČAČKUN, *De organisatione*, 186.

fratres suos de necessitate mittebat (in regnum Serbiae⁷⁹ et in missionem Albanensem)⁸⁰.

Peculiarem curam studiis provinciae dedicavit, quae non longe post omnibus nota evaserunt.

Nostris temporibus provincia Bosnae Argentinae habet 14 conventus et 63 parochias. Numerus fratrum in provincia est 273.⁸¹

⁷⁹ S. Congregatio de Propaganda fide concedidit die 26 novembris 1897 Bosnae Argentinae in missionem totum tunc temporis regnum Serbiae. Administrator apostolicus dioecesis de Beograd seu missionis Serbiae P. Joannes Vujić institutus est. Ipse tamen ob rationes civiles in illo regno remanere non potuit nec in eo aliquid agere. Vix an. 1926 provincia in regnum Serbiae, quod partem Jugoslaviae constituebat, reverti potuit; die vero 21 iulii 1926 in civitate Beograd conventum erigere statuit (J. ZVONIGRADSKI, *Ponovni dolazak franjevača u Srbiju*, in *Franjevački Vjesnik*, 1930, 75-81 104-110 133-139).

⁸⁰ Item anno 1925 suscepit quatuor paroecias in Serbia meridionali (Peć, Zlokučani, Glodani et Zjum cum sanctuario in civitate Đakovica, quae ante bellum 1914-1918 ad provinciam Albania pertinebant). Hae paroeciae ex conventionem cum Episcopo Scopiensi traditae sunt 1958 in liberam collationem Ordinarii loci pro paroecia in civitate Đakovica (*Schematismus Provinciae Ordinis Fratrum Minorum Bosnae Argentinae (in Jugoslavia) anno 1963*, Romae 1963, 9 69s).

⁸¹ *Ibidem*, 11s.

BIBLIOGRAPHIA

- BATINIĆ, Mijo Vjenceslav, O.F.M., *Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vjekova njihova boravka (1235-1835)*, I-III, Zagreb 1881-1887.
- ČAPKUN, Petrus, O.F.M., *De organisatione curae pastoralis Franciscanorum apud Croatorum gentem*, Sibenici 1940.
- FERMENDŽIN, Eusebius, O.F.M., *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica* (Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, vol. XXIII), Zagrabiae 1892.
- JELENIĆ, Julijan, O.F.M., *Kultura i Bosanski Franjevci*, I-II, Sarajevo 1912-1915.
- MANDIĆ, Dominicus, O.F.M., *Bosna i Hercegovina*, voll. I-II, Chicago 1960-1963; vol. III, Rim 1967.
- *Franjevačka Bosna*, Rim 1968.
- MATASOVIĆ, Josip, *Fojnička Regesta*, in *Spomenik Srpske Kraljevske Akademije*, 67 (1930).
- OCCHIEVIA (ab), Philippus, O.F.M., *Epitome Vetustatum Bosnensis Provinciae*, Anconae 1776.
- PREMROU, Miroslav, *Serie documentata dei Vicari Apostolici di Bosna ad Erzegovina*, in *Archivum Franciscanum Historicum*, 21 (1929), 346-361, 580-590; 22 (1929), 163-180.
- RUPČIĆ, Bonitius, O.F.M., *Entstehung der Franziskanerpfarreien in Bosnien und der Herzegowina und ihre Entwicklung bis zum Jahre 1878*, Breslau 1937.
- Schematismus Provinciae Ordinis Fratrum Minorum Bosnae Argentinae*, Romae 1963.

DJELOVANJE FRANJEVACA OD 13. DO 15. STOLJEĆA U BOSANSKOJ DRŽAVI

Način života kojega je godine 1206. započeo sv. Franjo iz Asiza ubrzo se počeo širiti po Italiji, a već 1212. godine on odlučuje putovati u Siriju. Koncem jeseni te godine uputio se lađom iz Ankone, ali nepovoljni vjetrovi bacili su lađu kojom je putovao na istočnu obalu Jadranskog mora.¹

Braća sv. Franje sakupljena na zajedničkom sastanku u Asizu izabiru 14. svibnja 1217. 11 pokrajina u koje će pojedini otići i ondje apostolski djelovati. Jedna od tih pokrajina zvala se Prekomorska /Ultramarina/.²

1. "Sexto namque conversionis suae anno... ad partes Syriae voluit transfretare. Qui cum navem quamdam, ut illuc tenderet, intravisset, ventibus contrariis flantibus, in partibus Sclavoniae cum caeteris navigantibus se invenit... nautas quosdam Anconam tendentes, ut eum secum ducerent exoravit, quoniam in eo anno vix ulla navis potuit ad partes Syriae transmeare" /Thomas de Celano. *Vita prima*, cap. 20, n. 55, u: *Analecta Franciscana* X, Ad Claras Aquas /Quaracchi/ 1926-1941, 42/
2. Poznata *Legende Trium sociorum* cap. 4, n. 62, u: *Acta Sanctorum Octobris*, vol. II, Antverpiae 1768, 739. A ovako opisuje postanak franjevačkih provincija: "Expletis itaque undecim annis ab inceptione religionis et multiplicatis numero et merito fratribus, electi fuerunt Ministri et missi cum aliquot fratribus quasi universas per mundi provincias, in quibus fides catholica colitur et servatur, qui recipiebantur in quibusdam provinciis, sed non permittebantur habitacula construere; de quibusdam vero expellebantur ne forte essent homines infideles. Quia, licet praefatus dominus Innocentius tertius Ordinem et Regulam approbasset ipsorum, non tamen hoc suis litteris confirmavit." Franjevački kroničar N. Glassberger, *Cronica*, u: *Analecta Franciscana*, II, Ad Claras Aquas /Quaracchi/ 1887, 9, o istom predmetu piše: "Anno Domini 1217, ab inceptione Ordinis XI, computando a prima conversione sancti

Prekomorska franjevačka provincija ili pokrajina određena je za krajeve Bizantskog Carstva. Prvi njezin provincijal bio je fra Ilija iz Asiza.³ U vezi s poslanjem franjevaca u Prekomorsku provinciju moramo tražiti prve početke franjevačkog života u našim krajevima, tim više što su neki dalmatinski gradovi pripadali Bizantskom Carstvu a morski putovi prema Istoku vodili su uz istočnu obalu Jadranskog mora. I uistinu ubrzo iza osnivanja prvih franjevačkih pokrajina spominju se franjevački samostani u nekim dalmatinskim gradovima: Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik.⁴ Svakako prije godine 1232, a možda i prije godiné 1226, osnovana je Hrvatska franjevačka provincija /Provincia Sclavoniae/.⁵

1. Prvi susreti franjevaca s Bosnom

Franjevci nastanjeni u nekim mjestima na istočnoj obali Jadranskog mora djelovali su u onim mjestima i u bližoj okolini. Trebalo je vremena dok se njihovo djelovanje proširi u zaleđe, posebno u Bosnu. Prvi franjevac, kako izgleda, došao je u Bosnu godine 1248. Bio je to franjevački pokrajinski starješina iz Splita. On je zajedno sa senjskim biskupom Filipom imao ispitati da li je bosanski ban Matej Ninoslav heretik. Naime, bosanski ban dočuo je da na njega sprema križarsku vojnu kaločki nadbiskup Benedikt. On se obratio papi Inocentu IV uvjeravajući ga da je on pravi katolik i tražeći zaštitu. Priznaje da je nekada primio pomoć heretika jer mu je ona bila potrebna u borbi protiv neprijatelja, ali nikada nije odstupio od prave vjere. Papa je i od nekih drugih uglednih ljudi dobio povoljne vijesti o banu Ninoslavu, stoga je 27. ožujka 1248. pisao kaločkom nadbiskupu Benediktu da ne napada na Bosnu dok senjski biskup Filip i starješina franjevaca u Splitu ne ispitaju život i djelovanje bosanskog bana Mateja Ninoslava.⁶

Francisci, ab approbatione regulae IX, domino Honorio III tunc Ecclesiam gubernante, multiplicatis iam numero et merito fratribus, in generali capitulo Assisii ad Sanctam Mariam in Partiuncula celebrato assignatae fuerunt Provinciae et electi Ministri, qui cum multis fratribus fere per universas provincias orbis, in quibus fides Catholica viget, destinati sunt”.

3. “Fater autem Helias minister provincialis est institutus ultra mare a beato Francisco /Jordanus a Jano, *Chronica*, u: *Analecto Franciscana*, I, Ad Claras Aquas /Quaracchi/ 1885, 4, n. 9.
4. D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, Rim 1968, 16-21.
5. Cfr. *Ibidem*, 8-9.
6. A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariae sacram illustrantia*, vol. I, 1859, 206, n. 387; *Bullarium Franciscanum*, vol. I, Romae 1759, 511, n. 270; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, IV, Zagreb 1906, 342, n. 305.

Povijesni izvori govore o ponovnom dodiru franjevaca s Bosnom za vrijeme pape Nikole IV /1288-1292/, koji je pozvao bivšeg srpskog kralja Stjepana Dragutina /1276-1282/ i njegova brata Uroša II Milutina /1282-1321/, tadanjeg srpskog kralja, da stupe u jedinstvo s Crkvom. Zanimljive su bile tada prilike na srpskom dvoru. Bivši kralj Stjepan Dragutin napustio je prijestolje jer je slomio nogu. Godine 1284. dobio je na upravu Mačvu, Usoru i Soli, jer je bio oženjen Katarinom, sestrom tadanjeg mađarskog kralja. Imao je dvije kćerke, jednu je udao za bosanskog bana Stjepana i Kotromanića /1314-1355/, a drugu za hrvatskog bana Pavla i Šubića. Majka mu je bila katolkinja. Po svoj prilici radi tih razloga Nikola IV smatrao je da su zrele prilike da pozove ne samo Stjepana Dragutina nego također i njegova brata Uroša II Milutina. To je učinio pismom od 23. srpnja 1288, s kojim je poslao u Rašku dva franjevca, fra Marina i fra Ciprijana.⁷ Malo kasnije, 8. kolovoza 1288, Nikola IV pisao je i njihovoj majci Jeleni da i ona sa svoje strane sve učini da njezina dva sina stupe u jedinstvo vjere.⁸ Stjepan Dragutin sa zahvalnošću je primio Papino pismo s izaslanicima. Dapače, poslao je u Rim svoga izaslanika Marina, barskog arcidakona, da izloži Papi stanje, posebno u Bosni, gdje ima mnogo heretika i zatraži ljude koji bi ih mogli poučiti u pravoj vjeri.⁹ Papa je odmah, 23. ožujka 1291, pisao provincijalu franjevačke provincije Slavonije /Hrvatske/ da pošalje Stjepanu Dragutinu dva sposobna franjevca kao istražitelje krivovjerja.¹⁰ Isti dan pisao je također i istražiteljima dajući im upute za njihov rad.¹¹

Franjevci poslani Stjepanu Dragutinu sigurno su otišli, ali teško je reći gdje su radili i koliki su uspjeh imali. Njihov rad bio je bez sumnje smetan radi nestalnih prilika. Oni se spominju u papinskim pismima kao istražitelji vjere.¹²

7. *Bullarium Franciscanum*, vol. IV, Romae 1768, 27-28, n. 39; A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia* I, 359, n. 580.

8. *Bullarium Franciscanum*, vol. IV, 28-29, n. 41; A. Theiner, *Vetera monumenta historica hungariam sacram illustrantia*, vol. I, 375, n. 605.

9. *Bullarium Franciscanum* IV, 236, n. 441; A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, vol. I, 377, n. 610.

10. *Bullarium Franciscanum*, vol. IV, 238-239, n. 443.

11. *Bullarium Franciscanum*, vol. IV, 239-241, n. 444.

12. Cfr. D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, 38-43.

II. Bosanska franjevačka vikarija

Istražitelji krivovjerja, poslani godine 1291. na područje koje je bilo pod upravom Stjepana Dragutina, radili su po tadanjem načinu njihova djelovanja, a bila su dvojica. Po svoj prilici njihov rad imao je malog utjecaja na pravu Bosnu, gdje je bilo sjelo i središte bosanskog krivovjerja. Pravi zamah uspostavljanju pravovjernosti u Bosni dao je franjevački general Gerald Ot /1329-1342/.

1. Bosanska vikarija - opća franjevačka misija /1339-1448/

Sredinom godine 1339. franjevački general Gerald Ot /Gerardus Odonis/ nalazio se u Francuskoj. Odatle se uputio u Mađarsku i Hrvatsku provinciju da ih prije opće skupštine reda, koja se imala održati slijedeće godine u Asizu, službeno posjeti. Najprije je mislio posjetiti Mađarsku, a onda je imao namjeru prijeći u Hrvatsku provinciju.¹³

a/ Osnutak Bosanske vikarije

Obilazeći franjevačke samostane u Mađarskoj, general Gerald Ot posjetio je i mađarsko-hrvatskog kralja Karla I Roberta /1301-1342/. Razgovarali su o vjerskom stanju u Mađarskoj i okolnim zemljama. U razgovoru dotakli su se i vjerskog stanja u Bosni. Kralj je savjetovao generalu franjevačkog reda da se idući u Hrvatsku prije svrati u Bosnu i porazgovori s bosanskim banom Stjepanom II Kotromanićem /1314-1353/ o vjerskim prilikama u Bosni, gdje je bilo dosta krivovjeraca i da se dogovore kako bi se moglo bosanske krivovjerce obratiti na pravu vjeru.

General Ot postupio je po kraljevu savjetu. Otišao je u Bosnu k banu, koji ga je primio s posebnim poštovanjem. Raspravili su vjersko stanje Bosne u kojoj se nalaze mnogi krivovjerci koje bi trebalo obratiti. Obećao je svaku pomoć franjevcima koje će general ostaviti da djeluju u tom smislu.¹⁴

13. *Ibidem*, 46-47.

14. Papa Benedikt XII opisuje taj pohod u pismu generalu reda 28. veljače 1340. nakon što je dobio njegov izvještaj: "Recepimus litteras tuas continentes quod tu, ad inductionem carissimi in Christo filii nostri Caroli regis Hungariae illustris, ad presentiam nobilis viri Stephani bani Bosnensis te personaliter

Generai je izabrao nekoliko fratara iz svoje pratnje i ostavio ih u Bosni da započnu misijsko djelovanje. Za njihova starješinu imenovao je fra Peregrina Saksonca, koji je ujedno bio generalov vikar u Bosni. To je imenovanje učinjeno, prema Đendeškom /Gyöngyoskom/ ljetopisu, 5. listopada 1339.¹⁵

Đendeški ljetopisac opisuje uglavnom točno postanak Bosanske vikarije. Pri sastavljanju vijesti on je znao da je samo generalni kapitul reda mogao osnivati vikarije, a budući da je generai Ot uspostavio vikariju prigodom svog boravka u Bosni godine 1339, mislio je da je te godine bio i generalni kapitul reda i da je generai reda iza kapitula išao u Bosnu i osnovao kustodiju. Međutim, onaj kapitul bio je o Duhovima 1340. i generai je bio u Bosni prije kapitula, kako znamo iz pisma Benedikta XII pisanog 28. veljače 1340. generalu Otu, iz kojeg se vidi da je generai prije toga nadnevka bio u Bosni, izvijestio Papu o svom putu i dobio odgovor na izvještaj.¹⁶

Poznata *Kronika dvadesetčetvorice generala* /Chronica XXIV. generalium Ordinis Minorum/ zna da je kapitul bio godine 1340,

contulisti, quodque idem banus tibi obviam occurrens in via te honoranter recepit et a te verba catholice veritatis et salutis libenter audivit, tibi que aperult propositi sui votum, per quod evidentius cognovisti, quod bonam voluntatem gerit ad extirpandum de principatu Bosnensi cunctos hereticos degentes ibidem, dummodo nos et sedes apostolica, et idem rex Ungarie sibi super hiis favorabiliter assistamus, quorum favorem sibi opportunum extulmat propter scismaticos, quos habet sue terre vicinos, quorum scismaticorum auxilium dicti heretici invocarent si se de terra predicta agnoscerent extirpandos" /*Annales Minorum* an. 1340, n. 8, vol. VII, Quaracchi 1932, 274; A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, vol. I, 633-634, n. 953; *Bullarium Franciscanum*, vol. VI, Romae 1902, 74, n. 120/.

15. "A. 1339. Incipit vicaria minorum observantium de Bozna. Anno igitur 1339. fuit Assisii capitulum generale celebratum, et post idem capitulum dum idem generalis. /Gerardus Odonis/ ad provinciam Hungariae pergeret per Sclavoniam, transivit per Boznam, quam videns quasi totam hereticis populatam, zelo fidei succensus ad dominum banum eiusdem Bozne principem accessit et ipsum ad fidem convertit et ad ecclesie romane unitatem reduxit; deinde multos fratres illic ad predicandum hereticis de diversis partibus ordinis destinavit, qui ibidem multos converterunt et ecclesias erexerunt; et diversis captis ibi locis facta est una et prima familia minorum vicaria, que hodie Boznensium appellatur... Primus vicarius in observantia Bozne fuit frater Peregrinus de Saxonia a fratre Gerardo XVIII ministro generali post beatum Franciscum institutus... ano domini 1339. quinto die Octobris /E. Fermen-džin, *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis s. Francisci Seraphici*, u: *Starine JA*, XXII, 1890, 6-8/.

16. Cfr. F. Delorme, *Acta et constitutiones capituli generalis Assisensis /1340/, u. Archivum Franciscanum Historicum*, VI, 1913, 251-266.

stoga, opisujući osnutak Bosanske vikarije, krivo misli da je generai iza kapitula otišao u Bosnu i osnovao vikariju.¹⁷

Na temelju ovih izvještaja mnogi su kasnije krivo tumačili postanak Bosanske vikarije. Međutim, dobro ispitavši sve izvore, nema razloga sumnjati da je ona stvarno osnovana 5. listopada 1339, kako tvrdi dendeški ljetopisac, a pravno odobrena na generalnom kapitolu reda 4. lipnja 1340, kako su to zahtijevale konstitucije reda.¹⁸

Franjevci koje je generai Gerald Ot ostavio u Bosni 1339. godine dobili su jednu kuću za stanovanje od bosanskog bana Stjepana II. Tvrtkovića. Kasnije im je sagradio samostan uz crkvu sv. Nikole u Visokom /Mile/. Uz samostan je sagradio i novu crkvu na mjestu one stare, koja je bila prva samostanska crkva. U ovoj novoj crkvi Stjepan II Kotromanić napravio je grobnicu za se i za svoju obitelj. U tom samostanu bilo je dugo vremena sjedište Bosanske vikarije.¹⁹

b/ Fra Peregrin Saksonac, prvi bosanski vikar /1340-1349/

Fra Peregrin je započeo svoju dužnost vjerno i ustrajno. Da bi mogao vršiti svoj misijski rad tražio je sposobne suradnike i za njih osiguravao potrebne samostane. Uspijevao je pripremiti potreban broj samostana. Prema nekoj vijesti, koja je zapisana u jednoj njemačkoj kronici, Peregrin je osnovao u Bosni 12 samostana. D. Mandić s velikom vjerojatnošću zaključuje da su to bili samostani Bosanske i Duvanjske kustodije.²⁰

Samostani u Bosni bili su maleni, siromašni i često izloženi raznim nepravilnostima, pa nisu bili prikladni za bolesnike i starce. Stoga je fra Peregrin tražio da povoljno riješi i ovu potrebu Vikarije. Papa Klement VI dozvolio je 21. ožujka 1347. da Bosanska vikarija osnuje dva samo-

17. Cfr. n. 14.

18. "Anno Domini MCCCXL fuit Assisii generale capitulum celebratum. Et post idem Generalis, dum pergeret per Sclavoniam ad Provinciam Hungariae, transivit per Bosnam, patriam quasi totam haereticis populatam. Qui zelo fidei succensus ad banum, eiusdem patriae principem, accessit et ipsum convertit ad fidem et reduxit ad Ecclesiae unitatem. Deinde multos fratres illuc ad praedicandum haereticis de diversis partibus Ordinis destinavit, qui ibidem multos ad Christi fidem converterunt et multas ecclesias erexerunt. Et diversis captis locis, facta est ibi Vicaria quae hodie Bosnensis appellatur" /*Analecta Franciscana*, vol. III, Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1897 528-529/.

19. D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, 43-53.

20. *Ibidem*, 53.

stana van bosanskog kraljevstva: jedan u Stonu a drugi u Đakovu.²¹

Stjepan II Kotromanić bio je zadovoljan radom fra Peregrina. Nastojao ga je u svemu pomoći. Njegova nastojanja izražava pismo poslano 3. travnja 1347. nekom notar u rimske kurije da ga prikaže Papi. U tom pismu bosanski ban molio je Papu da dozvoli fra Peregrinu da: 1. mogne primiti na rad u Bosanskoj vikariji redovnike bilo kojeg reda, a kad se oni vrate u svoje provincije s dozvolom fra Peregrinovom da ih starješine moraju primiti i s njima ljubazno postupati; 2. da se dozvoli bosanskom vikaru poslati obraćene u bliže velike samostane da se izobrazu i nauče kršćansku nauku; 3. da bosanski vikar mogne pozvati u Bosnu i svjetovne svećenike na misijski rad; 4. da se bosanskim misionarima dadnu sve povlastice i milosti koje uživaju misionari među Tatarima, nevjernicima i raskolnicima; 5. da se dopusti bosanskom vikaru osnivati samostane Bosanske vikarije u Hrvatskoj i Mađarskoj u mjestima gdje nemaju samostana franjevci ili drugi redovnici.²²

Fra Peregrin je cijenjen ne samo u Bosni nego također u Veneciji. Kad je venecijanska vlada slala svoje izaslanike bosanskom banu preporučivala im je da se prije sastanka s banom savjetuju s fra Peregrinom.²³ Bio je ugledan i u crkvenim krugovima, posebno u Splitu. Kad je 1348. godine umro splitski nadbiskup Dominik Lukari, Splitski kaptol izabrao mu je za nasljednika fra Peregrina.²⁴ Bosanskom banu Stjepanu Kotromaniću bilo je žao što je bio imenovan splitskim nadbiskupom. Kako je tada umro bosanski biskup, ban je poradio da ga radije imenuju bosanskim biskupom nego splitskim nadbiskupom. U tu svrhu tražio je pomoć venecijanske vlade. I uistinu fra Peregrin je imenovan 28. siječnja 1349. bosanskim biskupom.²⁵ Umro je u Đakovu 28. siječnja 1356.²⁶

c/ Fra Bartul iz Alverne /1366-1375, 1378-1408/

Nasljednici fra Peregrina Saksonca nastavili su njegovo djelovanje; nastojali su ići naprijed njegovim putem koliko je bilo moguće i koliko su prilike dopuštale. Posebno značenje u razvoju Bosanske vikarije

21. *Ibidem*, 59.

22. A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, vol. I, 736, n. 1105; Ferrendžin, *Acta Bosnae*, 28, n. 158.

23. E. Ferrendžin, *Acta Bosnae*, 28-29, n. 159.

24. *Ibidem*, 26, n. 147.

25. D. Faralatus, *Illyricum Sacrum*, vol. III, Venetiis 1765, 325.

26. C. Eubel, *Hierarchia catholica*, vol. I, Monasterii 1898, 146, 259.

imao je fra Bartul, rodом iz blizine Alverne kod Arezza. On je bio vikar Bosanske vikarije oko 40 godina. Za njegove uprave Bosanska vikarija razvilase do vrhunca.²⁷

Jedno od težih pitanja koje je fra Bartul morao riješiti bilo je manjak sigurnih pravnih propisa za djelovanje franjevaca u Bosni. Budući da su oni djelovali na području jedne biskupije koja je imala svoga biskupa, nisu mogli biti pravi misionari, ali kako je bosanski biskup stanovao u Đakovu i rijetko se viđao u Bosni, franjevci su stvarno bili bez biskupa i djelovali poput misionara koji su se nalazili na područjima gdje nije bilo biskupa. Međutim, oni nisu imali povlastice koje su imali misionari.

Osim toga, franjevci su došli u Bosnu da obraćaju heretike. Kada bi obratili pojedina mjesta, njihova dužnost prema crkvenom pravu morala je prestati. Za te obraćenike trebali su se brinuti župnici, koje je biskup morao imenovati. Međutim, tih župnika u Bosni nije bilo.

Uz to, franjevci Bosanske vikarije sticajem prilika protegnuli su svoje djelovanje preko granica Bosne: u Bugarsku, Valakiju i Rašku. Dakle, radili su i među shizmaticima, a to je sa sobom nosilo i neke poteškoće.

Da bi riješio poteškoće Bosanske vikarije, koje su bile pretežno pravne naravi, fra Bartul je poslao 1368. godine dva bosanska misionara, fra Ivana iz Rajne i fra Andriju iz Perugie, u Avignon da iznesu papi Urbanu V /1362-1370/ stanje i potrebe Bosanske vikarije. Nakon ovog posjeta papa Urban V pisao je 14. srpnja 1368. kralju Ludoviku /1342-1382/ neka bude na pomoći kaločkom nadbiskupu i čenadskom biskupu koji imaju naći župnike za stanovnike Bosne, Bugarske i Raške, koje su obratili franjevci Bosanske vikarije.²⁸ Koji dan kasnije, 21. srpnja 1368, isti papa preporučuje bosanskom biskupu franjevce koji obraćaju heretike u njegovoj biskupiji.²⁹

Od velike važnosti je pismo *Odor vestrae famae laudabilis*, kojim Urban V 28. siječnja 1369. daje franjevcima Bosanske vikarije povlastice koje je Ivan XXII godine 1321. dao misionarima na Istoku. Tom bulom Urban V daje franjevcima Bosanske vikarije propovijedati "auctoritate apostolica", ispovijedati bez dozvole biskupa, govoriti svetu misu gdje im izgleda uputno i vršiti druge obrede kako to dozvoljava buia *Hora iam undecima* iz godine 1321. Ipak nije im dao sve povlastice one buie: nisu mogli davati oprostite više od godinu dana,

27. E. Fermendžin, *Chronicon*, 8; D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, 61.

28. Cfr. B. Sderci de Gajole, *Fra Bartolomeo dalla Verna e la missione balcaniche*, u: *La Verna*, II /1913/, 173-188; D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, 65-69, 73-81.

29. *Bullarium Franciscanum*, vol. VI, Romae 1900, 420-421, n. 1039.

nisu mogli promijeniti zavjet, posjetiti Kristov grob, niti one povlastice koje pripadaju biskupskoj vlasti /podijeliti niže redove, krizmavati, služiti se starim uljem za krštenje i krizmu, blagosloviti sveto ulje i krizmu, blagosloviti crkveno odijelo, posude i oltare, oskvrnjene crkve u uporabu povratiti/.³⁰

Tom prilikom Urban V zabavio se i izdržavanjem bosanskih franjevacu. Oni su po pravilima svoga reda živjeli od milostinje, koju su po odredbama reda morali kupiti na području svoje vikarije. Ali kako su bosanski heretici uspijevali nagovoriti uglednije i bogatije ljude da ne daju franjevcima milostinju, franjevci su katkada bili bez potrebnog za život. Stoga im je Papa dozvolio 13. prosinca 1369, pismom *Excoletentes*, da mogu tražiti milostinju osim u Bosni također u Mađarskoj, Dalmaciji i Hrvatskoj.³¹

Događalo se da neki misionari postanu s vremenom nesposobni za rad. Fra Bartul je pitao Papu šta bi trebao učiniti s tim misionarima. Urban V dao mu je vlast 13. prosinca 1369, pismom *Fide digna*, da može takve povratiti u njihove provincije; također da može i rođene Bošnjake koji se nađu u takvim prilikama poslati u bilo koju provinciju reda.³²

Bosanska misija trebala je dostojan broj dobrih misionara. I u tu svrhu fra Bartul se obratio Papi. Poslao je u Avignon fra Berengarija iz Aragonije da bi Papa preporučio franjevcima da idu u Bosnu kao misionari. Grgur XI /1370-1377/ zamolio je 22. lipnja 1372, pismom *Salvatoris*, provincijale i kustode franjevačkog reda da pošalju u Bosnu do 60 misionara, svećenika i braće laika.³³ Tom prigodom fra Berengarije donio je sa sobom i neke sumnje bosanskih misionara /bilo ih je 23/ da ih riješi. Papa je imenovao 22. lipnja 1372, pismom *Ad procurandum*, jedan odbor učenih ljudi koji je te sumnje proučio i fra Bartulu u ime Pape odgovorio.³⁴

Bosanska vikarija pod vodstvom fra Bartula Alvernskog, usprkos svih poteškoća mogla je pokazati velike uspjehe na misijskom području, kad je došla vijest da je u Katoličkoj crkvi nastao nemili rascjep nazvan zapadni raskol /1378-1417/. Ovaj rascjep nanio je svuda u katoličkom svijetu iznenađenje i žalost. Urbana VI, izabranog 8. trav-

30. *Ibidem*, 421, n. 1040.

31. *Ibidem* 427, n. 1053.

32. *Ibidem*, 434, n. 1072.

33. *Ibidem*, 478-479, n. 1072.

34. U posljednje vrijeme pisao je o tim sumnjama s nekim novim pogledima B. Rupčić, *Značenje "Dubie" fra Bartola iz Alverne iz godine 1372/73. za povijest Bosne*, u: *Pandžićev Zbornik*, Bamberg 1988, 1-35.

nja 1378, slijedila je većina talijanskih republika, srednja i istočna Evropa; uz Klementa VI, izabranog 20. rujna 1378, pristala je Francuska, Španjolska, Škotska i Napuljsko kraljevstvo. Ovaj rascjep nanio je mnogo štete Bosanskoj vikariji. Mnogi misionari stranci napustili su bosansku misiju i otišli u svoje provincije. Sv. Nikola Tavelić s nekoliko drugih misionara otišao je godine 1383. u Svetu Zemlju.³⁵ Po svoj prilici taj rascjep smanjio je broj misionara u Bosanskoj vikariji. Urban VI, pismom *Devotionis sinceritas*, ovlastio je 21. prosinca 1378. bosanskog vikara da može u Bosni zaposliti i svjetovne svećenike iz kršćanskih zemalja, koji će i nadalje uživati prihode bivših svojih mjesta.³⁶ Očito u Bosni je trebalo svećenika.

Bonifacije IX /1389-1404/, pismom *Ex iniuncto nobis* određuje 7. ožujka 1402, da nijedan misionar u Bosni, gdje su franjevci obratili 500.000 nevjernika, ne smije napustiti svoje mjesto bez pismene dozvole bosanskog vikara.³⁷

Fra Bartul Alvernski, čovjek velikih sposobnosti, dugog iskustva i prirodene razboritosti, uspio je sretno voditi Bosansku vikariju i u vrijeme opće sablazni zapadnog raskola. Bosanski misionari i u tim vremenima nastavili su neslomljena duha svoj misijski rad. Ali pred njegovim očima lebdjela je jedna poteškoća koja bi u blizoj budućnosti mogla biti sudbonosna za opstanak Bosanske vikarije. Ona je bila rasprostranjena i imala je samostane izvan svojih granica. Spočetka to je smatrano potrebnim za opstanak ili bar za nesmetan rad Vikarije, ali već početkom 15. stoljeća počele su se nazrijevati poteškoće koje su izvirale iz njezine rasprostranjenosti. Provincijali ili vikari onih područja gdje su se nalazili bosanski samostani počeli su smatrati da bi oni samostani morali o njima ovisiti. Tu poteškoću Bartol Alvernski iznio je godine 1407. generalu reda Anti Vinitti /1405-1408/. General je vidio opravdanost fra Bartulove bojazni i zamolio je papu Grgura XII /1406-1415/ da on odredi svojom papinskom vlašću da samostani Bosanske vikarije koji se nalaze na području drugih provincija ili vikarija imaju i dalje biti podložni bosanskom vikaru i generalu reda. Toj je molbi Grgur XII udovoljio.

To je pitanje ponovno raspravljao kapitul reda održan godine 1424. u Firenzi i prihvatio odredbe Grgura XII. Kad se završio zapadni

35. D. Mandić, *Documenta martyrii B. Nicolai Tavelić*, Romae 1958, 3-62; cfr. idem, *Franjevačka Bosna*, 74.

36. G. Čremošnik, *Ostaci arhiva bosanske franjevačke vikarije*, Sarajevo 1955, 21-24.

37. E. Fermendžin, *Acta Bosnae*, 65, n. 348.

raskol, Bosanska vikarija zamolila je Martina V /1417-1431/ da i on te odredbe za Bosansku vikariju potvrdi. To je on učinio 28. srpnja 1428.³⁸

d/ Fra Jakov Markijski /1435-1438/

Izgledalo je da će Bosanska vikarija moći nastaviti svoj dosadanji rad u istim granicama i više-manje istim načinom rada kao i dosada. Možda najizrazitiji zastupnik tih misli bio je fra Jakov Markijski /1394-1476/, nadaleko poznat propovijednik i već posebno istaknut u službi pape Eugena IV /1431-1447/ u njegovim nastojanjima da oslobodi kršćansku Evropu od turske pogibli.³⁹

Franjevački general Vilim iz Casale /1430-1442/ imenovao ga je 1. travnja 1432. službenim pohoditeljem Bosanske vikarije s posebnim ovlastima da je obnovi i prema pravilima reda uredi.⁴⁰

Dolazeći u Bosnu, fra Jakov Markijski nosio je sa sobom jasnu sliku kakav mora biti jedan franjevac. U tom smislu radilo se u Italiji na obnovi reda. Ali došavši u Bosnu našao je drukčiji oblik franjevačkog života, koji je bio u vanjskom izgledu mnogo različan od onoga u talijanskim samostanima. Fra Jakov je bio uvjerenja da oni moraju mijenjati svoj redovnički život i to se nije ustručavao otvoreno reći. Među misionarima nastalo je zaprepaštenje: prema prilikama udesili su svoj redovnički život i tomu dosada nije nitko prigovarao, a fra Jakov ovaj put traži temeljne promjene koje bosanski redovnici nisu mogli primiti niti odobriti. Za to stanje saznao je i kralj Tvrtko II /1420-1443/ koji je opomenuo fra Jakova da ne uvodi u Bosnu nove naloge koje nisu smatrali potrebnim njegovim predšasnici sveta života.⁴¹ Tu opomenu kralja Tvrtka II fra Jakov je teško trpio i radi nje ubrzo napustio Bosnu. Ali kralj nije to htio, tim više što je znao da bi mu fra Jakov mogao škoditi. Stoga je nastojao izgladiti nesporazum. Ubrzo

38. *Ibidem*, 122-124, n. 660.

39. Cfr. D. Lasić, *De vita et operibus S. Jacobi de Marchia*, Falconara M. /Ancona/ 1974.

40. *Annales Minorum* an. 1432, n. 15 /vol. X, Ad Claras Aquas – Quaracchi 1932, 227-228/.

41. Na temelju fra Jakovljeva izvještaja general reda Vilim iz Casale dobio je dojam da je franjevački život bio na potpuno krivom putu: "Domino Jesu Christo fili mi refero gratias et virtutibus tuis pro tanto bono, quod Dominus operatus est te mediante in reformatione illius vicarie, que ex visitatione, quam ad me misisti, deformatissima fuit in quolibet genere" /E. Ferrendžin, *Acta Bosnae*, 148, n. 733/.

mu je iza toga pisao, ispričao se radi nesporazuma i pozvao ga ponovno u Bosnu.⁴² Nakon tri godine fra Jakov je ponovno došao u Bosnu kao pohoditelj. General ga je za tu službu imenovao na želju pape Eugena IV. Nakon pohoda izabran je za bosanskog vikara.⁴³ Za njegov izbor u Dubrovniku se znalo 26. srpnja 1435.⁴⁴

Za vrijeme svoje službe fra Jakov je počeo primjenjivati jakom rukom svoje misli o obnovi franjevačkog života u Bosni. Što mu je izgledalo da ne odgovara franjevačkom duhu moralo se napuštati i mijenjati; tko nije bio zadovoljan morao je ići van Vikarije. Takav njegov postupak izgledao je predstavnicima Dubrovačke Republike ne samo neobičannego također nečovječan.⁴⁵

U vrijeme prvih godina vikarske službe u Bosni fra Jakova Markijskog Turci su srušili 16 franjevačkih kuća u Bosni. Zanimljivo je za njegov stav i mišljenje da on nije nastojao one kuće popraviti, nego je tražio i dobio dozvolu od pape 7. prosinca 1437. da mjesto srušenih kuća u Bosni podigne 7 novih u Mađarskoj.

Iz djelovanja fra Jakova Markijskog jasno se vidi da je Bosna bila tijesna za njegov žarki i neumorni duh. Stoga se najmanje zadržavao u Bosni, premda je u njoj bilo središte Bosanske vikarije. Radije je prebivao iznad Save, u Mađarskoj i Transilvaniji, pače i u Austriji. Eugen IV imenovao ga je 22. kolovoza 1436. istražiteljem krivovjerja u Mađarskoj i Austriji.⁴⁷

Inače kao vikar bosanski nastojao je da misionari imaju sve povlastice koje su prije od papa dobili. To je potvrdio papa Eugen IV 25. kolovoza 1436. na njegovo posredovanje.⁴⁸ Dapače, tražio je i nove

42. "Altissimo Deo teste, tue paternitatis pridem in regno nostro adventus non displicuit nobis, ut etiam hoc bene noscitis; inde transactis vobis aliquibus diebus in nostro regno, /nos/ informati vere per quosdam magistros ex religione vestra, duxerimus ad vestram paternitatem seriose dicere, ne inciperentur per vos in eodem nostro regno que usque modo non fuerunt per priores sanctos vestros fratres vestros exorta" // *ibidem*, 139, n. 711/.

43. "Quamobrem supplicamus humiliter vestre paternitati intuitu Dei omnipotentis revenire ad nos cupiamus" // *ibidem*/.

44. Cfr. *ibidem*, 148-149, n. 733.

45. D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, 95, n. 183.

46. D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, 97, n. 190.

47. *Annales Minorum* an. 1437, Reg. Eugenii IV, n. 19 /vol. XI, Ad Claras Aquas – Quaracchi 1932, 396/; *Bullarium Franciscanum*, n. s. I, Ad Claras Aquas – Quaracchi 1929, 159, n. 345.

48. *Annales Minorum* an. 1436, n. 3 /vol. X, Ad Claras Aquas – Quaracchi 1932, 313-314/; cfr. D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, 98, n. 198.

povlastice. Tako je na njegovu molbu isti papa Eugen IV dozvolio 26. kolovoza 1436. da se bosanski klerici mogu rediti za svećenike u 22. godini života.⁴⁹

2. Prilike u stvaranju novog vijeka /1444-1469/

Na početku 15. stoljeća izgledalo je bosanskim vikarima da će se povijest Bosanske vikarije nesmetano odvijati ustaljenim putom, usprkos svih poteškoća koje su se tu i tamo već pojavljivale ili se mogio predvidjeti da će do njih doći. Međutim prije polovice toga stoljeća i u njoj se osjetio nastanak novog doba koje je stavilo u pogibao i samu opstojnost Bosanske vikarije: na sjeveru su se odcijepili mađarski samostani, izgubila je Kustodiju sv. Katarine u Apuliji; od nje su se odijelili samostani koje je imala u Dalmaciji, a Turci su često navaljivali na središte Bosanske vikarije, rušeći njezine samostane i onemogućujući njezin rad i život.

a/ Gubitak samostana u Mađarskoj /1445-1448/

Bosanska vikarija još od početka trebala je imati samostana van svojih nemirnih granica gdje bi njezini bolesni i ostarjeli članovi mogli mirno živjeti. Zbog toga su počeli osnivati samostane sjeverno od svojih granica, u Mađarskoj, a oko njih bilo je novih zvanja i trebalo je osnivati nove samostane u kojima bi ti mađarski redovnici mogli stanovati i iz njih djelovati. Početkom stoljeća bilo je u Bosanskoj vikariji dosta mađarskih samostana i dosta velik broj dobrih redovnika.⁵⁰

Godine 1444. mađarski franjevci u Bosanskoj vikariji došli su do uvjerenja da je njihovo djelovanje različito od onoga u Bosni i da bi oni mogli bolje i korisnije djelovati ako bi imali vlastitu upravu. Stoga su izabrali za se posebnog vikara i odcijepili se od Bosanske vikarije. Papa Eugen IV. 24. siječnja 1445, pismom *Etsi ex debito*, dokinuo je tu novu vikariju i ponovno je sjedinio s Bosanskom vikarijom, istaknuvši da se Bosanska vikarija proteže od Jadranskog mora do Besarabije. Za vikara tako ujedinjene vikarije izabrao je fra Fabijana iz Bača, kojega su Mađari bili izabrali za svoga vikara.⁵¹

Mađarski fratri nisu bili zadovoljni takvim rješenjem. Dni su htjeli

49. E. Fermendžin, *Acta Bosnae*, 154-155, n. 744.

50. *Ibidem*, 155-156, n. 745.

51. Archivum Secretum Vaticanum, *Reg. supplicationum*, vol. 153, f. 207v-208r.

svoju vikariju, stoga su molili državnog upravitelja Jana Hunyadia da ih on svojim zagovorom kod pape pomogne. Upravo pod utjecajem toga zagovora papa je svršetkom 1446. ili početkom 1447. uspostavio Mađarsku vikariju.⁵²

U međuvremenu umro je papa Eugen IV, 23. veljače 1447. Bosanski franjevci, da bi osigurali granice svoje vikarije, obratili su se novom papi Nikoli V /1447-1455/. Njihovu molbu zagovarao je papin izaslanik u bosanskom kraljevstvu Toma Tomašić.⁵³ Papa je 14. svibnja 1447, pismom *Cupientes*, potvrdio da su granice Bosanske vikarije od Drave do Jadranskog mora i da se samo ona može služiti povlasticama koje su do onda pape dale Bosanskoj vikariji.⁵⁴ Ali i mađarski fratri obratili su se novom papi, moleći ga da obnovi bulu Eugena IV, kojom je on uspostavio Mađarsku vikariju, odijelivši mađarske samostane od Bosanske vikarije. Papa je to učinio 10. veljače 1448, pismom *Ineffabilis*, u kojem kaže da se Mađarska vikarija prostire od Save do Tatarskog /Azovskog/ mora.⁵⁵

b/ Gubitak samostana u Apuliji /1446/

Fra Bartul Alvernski je nastojao iskoristiti svoje talijansko podrijetlo i svoje veze s talijanskim plemićima i knezovima talijanskih državnica u korist Bosanske vikarije. Izgleda da je bio u osobito dobrim odnosima s tarantskim vojvodom Rajmundom Orsinijem. Ovaj je u mjestu S. Pietro in Galatina sagradio bolnicu i uz nju samostan s crkvom sv. Katarine.⁵⁶ Te zgrade ponudio je fra Bartulu da ih on primi za Bosansku vikariju i njima se prema potrebama i mogućnostima služi. Papa Bonifacije IX 1. rujna 1391. dozvolio je fra Bartulu da prihvati ponudu i ondje uredi samostan za potrebe Bosanske vikarije

52. *Annales Minorum* an. 1445, Reg. Eugenii IV, n. 168 /vol. XI, 548-549/; *Bullarium Franciscanum*, n. s. I, 413, n. 863; E. Fermendžin, *Acta Bosnae*, 183, n. 822.

53. Toma Tomašić /Tommasini/ bio je dominikanac. Imenovan je hvarskim biskupom 23. prosinca 1429. Papa Eugen IV imenovao ga je 1439. legatom Svete Stolice u bosanskom kraljevstvu. U toj službi potvrdio ga je Nikola V 18. lipnja 1447. Umro je koncem 1462. /C. Eubel, *Hierarchia Catholica*, vol. I, 418; vol. II, 237/.

54. *Annales Minorum* an. 1447, Reg. Nicolai V, n. 6 /vol. XI, 593/; Fermendžin, *Acta Bosnae*, 203, n. 862; *Bullarium Franciscanum*, n. s. I, 534, n. 1059.

55. *Annales Minorum* an. 1447, n. 15 /vol. XI, 327-333/; *Bullarium Franciscanum* n. s. I, 591, n. 1165.

56. *Bullarium Franciscanum* n. s. I, 506, n. 1017.

pismom *Pia vota fidelium*.⁵⁷

Bosanska vikarija dobila je kasnije još nekoliko samostana u Apuliji. Jedan od prvih jest samostan sv. Marije u gradu Lecce.⁵⁸ Poslije, 29. listopada 1400, pismom *Pia mater*, papa Bonifacije IX dao mu je dozvolu da može primiti samostan u gradu Crotone, u Kalabriji, kojega je trebao sažidati knez Katanzara Nikola Ruffi.⁵⁹ Posljednji samostan kojega je Bosanska vikarija primila u Apuliji, prema dopuštenju Eugena IV od 18. svibnja 1445. bio je onaj u mjestu Racale, u biskupiji Nardo.⁶⁰

Samostani Bosanske vikarije u Apuliji bili su ujedinjeni u jednu kustodiju koja se zvala Kustodija sv. Katarine u Apuliji.⁶¹ Za nju je bio presudan pokret opslužitelja ili opservanata koji je nastao u franjevačkom redu u drugoj polovici 14. stoljeća. Njima se nisu svidjele velike kuće, posebno veliki kolegiji u kojima su stanovali studenti, jer su zahtijevali velike posjede da bi se ti kolegiji mogli izdržavati, a to su smatrali protivnim franjevačkom siromaštvu.

Taj pokret uveo je u većinu provincija podjelu: jedni nisu smatrali opravdanim prigovore protiv velikih kuća, a drugi su zastupali da se franjevačko siromaštvo može opsluživati samo u malim kućama.⁶²

U Bosanskoj vikariji nije bilo te poteškoće, jer su sve njezine kuće bile malene i siromašne. Istina je da su neki od njezinih misionara, kad su se vratili u svoje provincije, bili istaknuti članovi ovoga pokreta. Jedan od najpoznatijih bio je fra Ivan Ristori.⁶³ Tokom 15. stoljeća uvedeni su u gotovo svim provincijama samostani opservanata, kojima je u ime provincijala upravljao posebni provincijalni vikar, a nad vikarima bio je generalni ili vrhovni vikar. I u Apulijskoj provinciji sv. Nikole bilo je takvih opservantskih samostana, koji su se bili udružili u vikariju sv. Nikole. Da bi ojačao tu opservantsku vikariju sv. Nikole, vrhovni vikar opservanata Jakov de Primadizzi / 1446-1449 / odijelio je

57. A. P. Coco, *I Francescani nel Salento*, vol. I, Taranto 1930, 262-264.

58. A. P. Coco, *I Francescani*, 171; S. Bastanzio, *Roberto Caracciolo*, Isola del Liri 1947, 10-13.

59. *Annales Minorum* an. 1400, Reg. Bonifatii IX n. 43 /vol. IX, Ad Claras Aquas – Quaracchi 1932, 568-569/.

60. *Bullarium Franciscanum* n. s. I, 446, n. 914.

61. Cfr. D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, 235-236.

62. Cfr. H. Holzapfel, *Manuale historiae Ordinis Fratrum Minorum*, Friburgi Brisgoviae 1909, 71-139; M. Sensi, *Le osservanze francescane nell'Italia Centrale /s. XIV-XV/*, Roma 1985.

63. E. Fermendžin, *Chronicon*, 14, n. 2.

samostane Bosanske vikarije u Apuliji i pridružio ih Vikariji sv. Nikole u Apuliji. To je potvrdio papa Eugen IV 31. kolovoza 1446, pismom *Ex iniuncto nobis*.⁶⁴ Tom papinskom potvrdom Bosanska vikarija izgubila je svoje samostane u kojima su se liječili i odmarali mnogi misionari kroz 55 godina.

c/ Gubitak samostana u Dalmaciji /1447/

U Hrvatskoj provinciji sv. Jeronima sredinom 15. stoljeća bilo je nekoliko samostana koji su prihvaćali način života opslužitelja, ali nisu bili međusobno povezani, stoga ih je Jakov de Primadizzi ujedinio u posebnu vikariju. Kako je papa Eugen IV 3. srpnja 1446. pripojio Bosanskoj vikariji pet samostana koji su se nalazili na području dalmatinske provincije sv. Jeronima /sv. Franje u Dubrovniku, sv. Sabine u Daksi, sv. Križa u Zadru, sv. Nikole u Kotoru i sv. Eufemije u Kamporu na Rabu/,⁶⁵ generalni vikar opservanata smatrao je da su ti samostani potrebni za život Dalmatinske vikarije pa je zamolio papu Nikolu V da ih odijeli od Bosanske vikarije i pripoji novoosnovanoj Dalmatinskoj vikariji. Nikola V udovoljio je 27. rujna 1447, pismom *Apostolica nobis*, molbi generalnog vikara.⁶⁶

3. Rješavanje poteškoća nastalih u novim prilikama

Bosanska vikarija, kojoj je oko polovice 15. stoljeća oduzet veliki broj samostana, bila je tim teško pogođena. Mnogi dobronamjerni ljudi počeli su se pobojavati da Vikarija u takvim prilikama bez pomoći sa strane neće moći izdržati, ali svima je bilo jasno da je Vikarija došla u nove prilike i da mora tražiti nove putove svoga života i rada.

a/ Uprava

U početku Bosanska vikarija potpuno je ovisila u svom životu i radu od generala reda. Svake treće godine general reda bi poslao u Bosnu svoga zastupnika da službeno ispita rad bosanskih misionara i nakon primljenog izvještaja o njima imenovao bi za nju svoga vikara

64. *Bullarium Franciscanum* n. s. I, 446, n. 914.

65. *Annales Minorum* an. 1446, Reg. Nicolai V, n. 24 /vol. XI, 621-623/; *Bullarium Franciscanum* n. s. I, 549, n. 1139.

66. *Annales Minorum* an. 1447, n. 14 /vol. XI, 327/, Reg. Nicolai V, n. 24 /vol. XI, 621-623/; *Bullarium Franciscanum* n. s. I, 570, n. 1120.

koji će voditi Vikariju za daljne tri godine. Za vrijeme zapadnog raskola /1378-1417/ zbog očitih neprilika nije se moglo na taj način postupati, pa su bosanski misionari započeli sami izabirati sebi vikara i tražiti od generala da ga potvrdi. U pismu Martina V *Sacrae religionis* od 28. srpnja 1424. govori se o bosanskom vikaru "electo seu postulatō".⁶⁷ Đendeški ljetopis veli da je to počelo 1411.⁶⁸

Za vrijeme Bazelskog sabora /1431-1438/ neki su tražili da se zakonito ustanovi da bosanski franjevci biraju sami sebi svoga vikara. Na to je bio pristao i fra Vilim iz Casale, general reda. Međutim, taj isti general 17. prosinca 1435. moli fra Jakova Markijskog da se Bosanska vikarija odrekne te povlastice i toga načina izbora,⁶⁹ ali Bosanska vikarija nije bila spremna odreći se dobivene povlastice. Nakon toga papa Eugen IV izdao je novo pismo, godine 1436. ili 1437, kojim je određeno da članovi Bosanske vikarije biraju sebi vikara, a da ga general potvrdi.⁷⁰ Tako je ostalo do 1464.

b/ Izdržavanje

Bosanski franjevci živjeli su od milostinje. Kad je narastao broj članova Vikarije, milostinja skupljana u njezinim granicama nije bila dostatna, stoga im je Urban V /1362-1370/ dozvolio 13. prosinca 1369. da mogu tražiti milostinju izvan granica svoje vikarije, u Mađarskoj, Hrvatskoj i Dalmaciji.⁷¹ Poslije su Bosansku vikariju pomagali njezini samostani u kršćanskim zemljama, ali kad su oni samostani sredinom 15. stoljeća odcijepljeni od nje, Vikarija je ostala cgraničena uglavnom na Bosnu, a milostinja koju su dobivali u tim granicama nije bila dostatna za uzdržavanje Vikarije.

Pitanjem uzdržavanja Bosanske vikarije ozbiljno se bavio Toma Tomašić, papin izaslanik u bosanskom kraljevstvu i sam kralj Tomaš /1443-1446/. Nakon duljeg razmišljanja i raspitivanja obojica su došla do zaključka da bi bosanske misionare trebao izdržavati bosanski narod "dragovoljno ili prisilno" /"vel voluntarie vel invite"/. Tu odredbu bosanskog kralja ispitao je generalni vikar fra Marko iz Bologne /1452-1455/ zajedno s bosanskim vikarom i nekim drugim

67. E. Fernendžin, *Acta Bosnae*, 123, n. 660.

68. E. Fernendžin, *Chronicon*, 14.

69. E. Fernendžin, *Acta Bosnae*, 149, n. 733.

70. A. Matanić, *De duplici activitate S. Jacobi de Marchia in regno et vicaria franciscali Bosnae*, u: *Archivum Franciscanum Historicum*, 53 /1960/, 120.

71. *Annales Minorum* an. 1369, n. 5 /vol. VIII, 251-252/; E. Fernendžin, *Actae Bosnae*, 36, n. 197.

uglednijim fratrима na sastanku u samostanu Sv. Križa kod Zadra. Nakon što su ozbiljno ispitali sve okolnosti i namjere odredbe, zaključili su 26. siječnja 1453. da franjevci po svom redovničkom pravilu mogu primiti samo dragovoljne darove, a nikakoprislne.⁷²

Generalni vikar fra Marko mislio je ozbiljno na uzdržavanje Bosanske vikarije. U onim prilikama izgledalo mu je moguće riješiti to pitanje, ako se pripoji Bosanskoj vikariji nekoliko samostana koji se nalaze u Dalmaciji, preko kojih bi se mogla skupiti milostinja potrebna za izdržavanje Bosanske vikarije. Tu misao je odobrio papa Nikola V i pismom *Inter cetera*, od 9. srpnja 1453. pripojio je Bosanskoj vikariji samostan Svete Marije na Poljudu,⁷³ a 19. srpnja 1453. samostan sv. Franje u Dubrovniku i samostan sv. Sabine u Daksi.⁷⁴

Dalmatinski franjevci, bilo opservanti bilo konventualci, nisu smatrali opravdanim da Bosanska vikarija ima svoje samostane u Dalmaciji. Njihovi razlozi nisu uvjeravali papu Kaliksta III /1455-1458/ koji je pismom *Dum fructus uberes* 30. travnja 1455. zabranio oduzimati Bosanskoj vikariji samostane koje ima u Dalmaciji. Slično je zabranio i Pio II /1458-1464/ 4. travnja 1460.⁷⁵ Kako se to pitanje samostana Bosanske vikarije otezalo, premda ga je Papa htio riješiti, generalni vikar opservanata, fra Ivan Krstitelj Tagliacarne /1458-1461/, zamolio je papu Pija II da dozvoli Generalnoj skupštini da ona to riješi. Papa je na tu molbu pristao i pismom *Etsi cunctos* od 26. siječnja 1461. dozvolio da Generalna skupština, koja se imala održati u Osimu o Duhovima te godine, riješi pitanje bosanskih samostana u Dalmaciji.⁷⁶

Skupština u Osimu raspravljala je to pitanje, ali nije mogla ništa riješiti, jer su stranke bile nepopustljive, pa je Papa naredio 13. svibnja 1462. novom generalnom vikaru Ljudevitu iz Vicenze /1461-1464/ da ode na lice mjesta i prema uvidavnosti riješi spor.⁷⁷

72. *Annales Minorum* an. 1453, n. 17 /vol. XII, Ad Claras Aquas – Quaracchi 1932, 196-197/; E. Fermentžin, *Acta Bosnae*, 217, n. 932.

73. *Bullarium Franciscanum* n. s. I, 799, n. 1604.

74. *Annales Minorum* an. 1455, n. 88 /vol. XII, 347-348/; *Bullarium Franciscanum* n. s. II, Ad Claras Aquas – Quaracchi 1939, 8, n. 20.

75. *Bullarium Franciscanum* n. s. II, 393, n. 768.

76. *Annales Minorum* an. 1461, n. 12 /vol. XIII, Ad Claras Aquas – Quaracchi 1932, 220/; *Bullarium Franciscanum* n. s. II, 458, n. 877.

77. E. Fermentžin, *Acta Bosnae*, 248-249, n. 1043; *Bullarium Franciscanum*, n. s. II, 529, n. 1014.

Međutim, fra Ljudevit nije mogao ništa pomoći. Dapače, stvar se još više zamrsila tim što je Veliko vijeće Dubrovačke Republike odlučilo 5. rujna 1462. odcijepiti od Bosanske vikarije najprije dva samostana /Dubrovnik i Daksu/, a onda i ona 4 koje je Bosanska vikarija ustanovila na njezinom području /Ston, Slano, Dubrovačka rijeka i Konavle/. Kad je Pio II čuo za razvoj prilika, naredio je 16. veljače 1463. pismom *Dudum per litteras*, da budući opći sastanak opservanata, koji se imao održati u Asizu godine 1464, ujedini obje vikarije, Bosansku i Dalmatinsku, u jednu vikariju koja će se zvati Vikarija Bosne i Dalmacije. Ta će vikarija biti ovisna o generalnom vikaru opservanata, koji će imenovati za nju vikara Talijana, a dužnost će mu trajati tri godine.⁷⁸

c/ Crkvene povlastice

Godine 1369. bosanski franjevci dobili su neke povlastice koje je misionarima na Istoku podijelio godine 1321. papa Ivan XXII bulom *Cum hora iam undecima*. Budući da su oni radili na području jedne biskupije, koja je imala svoga bosanskog biskupa, nisu im dane one povlastice koje je u običnim prilikama podjeljivao biskup. Međutim, bosanski biskup nije stao u svojoj biskupiji niti je dolazio u nju a i u neke bliže krajeve dolazio je vrlo rijetko. To je bosanskim franjevcima otežavalo rad, jer nije bilo nikoga tko bi obavljao obrede koje je obavljao obično biskup.

Početkom XV. stoljeća oni su iznijeli tu svoju poteškoću Svetoj Stolici. Martin V ispitao je stanje Bosanske vikarije i 23. kolovoza 1418, pismom *Illius qui*, dao je bosanskim franjevcima sve povlastice bule *Cum hora iam undecima*, ali one koje je obično obavljao biskup mogli su vršiti samo u odsutnosti biskupa.⁷⁹

Ovim povlasticama članovi Bosanske vikarije s početka mogli su se služiti samo među vjernicima koje su oni obratili. Malo kasnije, 29. kolovoza 1422. pismom *Dum uberes*, Martin V dozvolio im je da se mogu služiti rečenim povlasticama i u biskupijama čiji su biskupi

78. E. Fernendžin, *Acta Bosnae*, 251-252, n. 1054; *Bullarium Franciscanum*, n. s. II, 562, n. 1080.

79. *Bullarium Franciscanum* VII, 510-511, n. 1392; *Annales Minorum* an. 1418, n. 14 /vol. X, 343-345/. Eugen IV protumačio je 30. rujna 1433. pismom *Romanus Pontifex* da je biskup odsutan, ako je udaljen "ultra duas dietas legales", tj. preko 60 kilometara /*Bullarium Franciscanum*, n. s. I, 57-59, n. 109; *Annales Minorum* an. 1433, n. 13 /vol. x, 249/.

odsutni, bilo da su pobjegli bilo da su protjerani.⁸⁰

Međutim, i nakon tih izmjena, ubrzo je iskustvo pokazalo da ni takvo rješenje nije bilo dostatno za obranu i širenje kršćanstva na području Bosanske vikarije koja je već otprije imala jeke protivnike, a tada se pojavio jedan novi, borben i opasan, pod imenom husiti. Papa Eugen IV prihvatio je mišljenje mnogih da se u tim opasnim prilikama treba osloniti na Bosansku vikariju koja je već dugo vremena bila obrambeni zid kuće Gospodnje /se murum facientes pro domo Domini et orthodoxae propagatione fidei/, pa je njoj trebalo dati sve mogućnosti da nastavi i nadalje braniti i širiti vjeru gdje je to i prije činila. U tom smislu Eugen IV imenovao je bosanskog vikara i njegove nasljednike 23. siječnja 1445, pismom *Super gregem*, istražiteljem krivovjerja /inquisitorem haereticae pravitatis/ na čitavom području Bosanske vikarije.⁸¹ Koji dan kasnije, 29. siječnja 1445, pismom *Sacrae religionis*, imenovao je bosanskog vikara i njegove nasljednike povjerenikom Svete Stolice na području Vikarije; dao mu je svu vlast nad redovnicima Vikarije, koju obično vrši general reda; povjerio mu je da se brine za duhovnu pastvu; osniva župe i imenuje župnike; dijeli svete sakramente; mogao je blagoslivljati sv. ulje i krizmu.⁸²

Stijedeće godine na molbu Rutena ili Rusina Eugen IV ponovno potvrđuje 3. srpnja 1446, pismom *Dum salubria*, sve povlastice koje su bosanski franjevci dotada primili od Svete Stolice; ponovno uređuje pravila duhovne pastve koju oni vode i određuje da se svjetovni svećenici koji rade na njihovom području moraju pokoravati vikaru Bosanske vikarije. Oni mogu osnivati crkve, kuće i ostale potrebne zgrade na čitavom području Bosanske vikarije, od Jadranskog do Azotskog mora /Tatarske/. Drugi svećenici ne smiju ih u njihovom radu smetati.⁸³

Posebno ove dvije bule Eugena IV odredile su način djelovanja bosanskih franjevaca sve do Tridentskog koncila. Pomoću tih povlastica oni su nesmetano s pravne strane vodili duhovnu pastvu na svom području. Sa svojim bosanskim biskupom imali su malo veze, jer su imali povlasticu dijeliti krizmu, a za ređenje novih članova mogli su se obratiti bilo kojem biskupu.⁸⁴

80. *Bullarium Franciscanum* VI, 575-576, n. 1535; *Annales Minorum* an. 1422, n. 89 /vol. X, 407-408/.

81. *Bullarium Franciscanum*, n. s. I, 411, n. 860; 495, n. 1005.

82. *Bullarium Franciscanum*, n. s. I, 416, n. 869.

83. *Ibidem*, 496, n. 1006.

84. To im je bilo dozvoljeno već primjenom bule *Cum hora iam undecima*, a ponovno je potvrdio Eugen IV 26. kolovoza 1436, bulom *Piis fidelium* /E. Fermentžin, *Acta Bosnae*, 156-157, n. 745/.

d/ Pašmanski sastanak

Godine 1464. održan je 20. svibnja Opći zbor opservanata. Među ostalim pitanjima koje je taj Zbor rješavao bilo je i pitanje ujedinjenja Bosanske i Dalmatinske vikarije. Opći zbor je povjerio novoizabranom generalnom vikaru opservanata fra Marku iz Bologne /1464-1467/ da on u ime cijelog Zbora stvar ispita i o njoj prema savjesti odredi. Za vikara nove vikarije Bosne i Dalmacije Zbor je izabrao fra Bernardina iz Aquile.⁸⁵

Novoizabrani vikar iza Općeg zbora zaputio se prema Zadru. Sazvao je sastanak za 31. kolovoza 1464. u samostanu na otoku Pašmanu. Sticajem prilika na ovaj sastanak došao je i generalni vikar Marko iz Bologne.⁸⁶ Obje vikarije primile su ujedinjenje. Izabrana je nova uprava i unutarnje uređenje prilagođeno je novim prilikama.

Bosanska vikarija imala je osam kustodija: Bosansku, Cetinsku, Stonsku, Krbavsku, Jajačku, Usorsku i Sv. Jeronima. Naprotiv, Dalmatinska vikarija imala je dvanaest samostana, ali još nisu bili razdijeljeni u kustodije. Ovaj pašmanski sastanak napravio je od dalmatinskih samostana dvije kustodije: Rapsku s četiri samostana /Rab, Krk, Rovinj i Piran/ i Kotorsku s tri samostana /Kotor, Bar i Lješ/. Ostalih pet samostana Dalmatinske vikarije pripojeno je kustodijama bivše Bosanske vikarije /Hvar Cetinskoj kustodiji, Dubrovnik i Dakska Stonskoj, Trsat Krbavskoj, Zadar Kustodiji sv. Jeronima/.⁸⁷

Na području Dubrovačke Republike bilo je šest samostana: dva su pripadala Dalmatinskoj vikariji /Dubrovnik i Dakska/, a četiri Bosanskoj /Ston, Siano, Dubrovačka rijeka i Konavle/. Na ovom sastanku određeno je da svi samostani Dubrovačke biskupije pripadaju Stonskoj kustodiji, ali dubrovački franjevci nisu prisustvovali Pašmanskom sastanku. To im je zabranila uprava Republike, pa im je vikar fra Bernardin Aquilski dozvolio da ne dođu na sastanak, ali odmah iza sastanka molio ih je pismom od 8. rujna 1464. da prime provedeno ujedinjenje; ako ne bi primili to u roku od tri mjeseca, nakon toga vremena proglašava ih isključenim iz opservantske franjevačke obitelji.⁸⁸

85. *Analecta Franciscana* vol. XII, Grottaferrata 1983, 47. 49.

86. *Ibidem*, 69.

87. *Ibidem*, 70.

88. *Ibidem*, 68-69. Za samostane na području Dubrovačke Republike ustanovljena je godine 1484. posebna vikarija. Cfr. *Chronologia historico-legalis* I, 143.

e/ Vikarija Bosne i Dalmacije

Članovi Bosanske i Dalmatinske vikarije bez velikog protivljenja primili su ujedinjenje tih dviju vikarija, jer je to bila Papina volja a i Općeg franjevačkog zbora, ali nova vikarija našla se ubrzo u velikim poteškoćama. Po svoj prilici glavna poteškoća Vikarije bila je u tom što je ujedinila redovnike različitog načina redovničkog življenja. Članovi Dalmatinske vikarije živjeli su pravim samostanskim životom, po uzoru na talijanske samostane. Njihovo djelovanje van samostana odvijalo se uglavnom na propovjedaonici i ispovjedaonici.

Naprotiv, članovi bivše Bosanske vikarije bili su misionari i župnici. Prema tome, bili su gotovo uvijek sa svijetom. Svoj način redovničkog života usklađivali su sa zahtjevima njihovog rada. To je učinilo da se njihov redovnički život mnogo razlikovao od života članova Dalmatinske vikarije. U novoj vikariji bilo jedna bilo druga strana nastojala je dokazati opravdanost svoga shvaćanja redovničkog života i dosljedno načina življenja.⁸⁹ Osim toga i položaj bosanskih i dalmatinskih franjevac bio je mnogo različit. Bosanski franjevci bili su u stalnom nemiru zbog turskih napada. Do godine 1467. u Bosanskoj vikariji Turci su srušili više od trideset redovničkih kuća, a redovnici su zbog toga bježali iz jednog mjesta u drugo ili su ostavljali Vikariju i išli u daleki svijet.⁹⁰ Naprotiv, dalmatinski franjevci bili su više-manje mirni pod venecijanskom vlasti. Mogli su mirno vršiti svoje redovničke dužnosti. Sjedinjenje s Bosanskom vikarijom donijelo je i u njihove samostane nemir i rastresenost, stoga su došli do uvjerenja da je ujedinjenje njima donosilo samo štetu i na prvom Općem zboru zatražili su da se ujedinjene dvije vikarije ponovno razdijele i povrate na staro stanje.

Opći zbor opservanata održan godine 1467. u Mantovi smatrao je opravdanim zahtjev dalmatinskih franjevac, ali kako je ujedinjenje dviju vikarija izvršeno na temelju Papine odredbe, po sebi nije mogao

89. Tu razliku opisao je fra Bernardin Aquilski, vikar Vikarije Bosne i Dalmacije: "Dalmatini simplicius incedunt, utpote quia magis a fratribus Italicis in bonis moribus educati sunt; illi vero Bosnenses cum saecularibus magis domesticis sunt, utpote qui curam parochialem habere a Romana curia compulsi sunt, eo quod in partibus illis nulli saeculares sacerdotes neque alterius cuiusquam religionis habentur. Ideo invicem concordare nunquam poterunt; quia in moribus discordant, nequeunt esse in voluntate concordēs" /L. Lemmens, *B. Bernardini Aquilani Chronica fratrum minorum observantiae*, Romae 1902, 104-105/.

90. *Annales Minorum* an. 1467, n. 11 /vol. XII, 468-469/; *Bullarium Franciscanum* n. s. II, 720, n. 1430.

zadovoljiti molbu. Stoga je odučio izabrati im zajedničkog vikara koji će zatražiti od Pape da podijeli vikariju na Dalmatinsku i Bosansku, kako je to bilo prije ujedinjenja, samo je trebao napraviti izmjenu: tri samostana oko Zadra /Ugljan, Pašman i Sv. Katarine/ predati Dalmatinskoj vikariji, a mjesto njih predati Bosanskoj vikariji druga tri /Krk, Trsat i Hvar/.⁹¹

Određba Općeg zbora u Mantovi nije se svđjela bosanskim franjevcima. Ona ih je stavljala u još teži položaj, jer im je oduzela tri samostana oko Zadra, koji su im davali neku sigurnost u njihovim teškim prilikama. Onamo su, naime, mogli lakše prenijeti bolesnike ili starce kad bi to zatrebalo, stoga su se obratili papi Pavlu II /1464-1471/ protiv podjele Vikarije, kako je bila predviđena na Općem zboru u Mantovi. Papa je 25. lipnja 1467. poništio odluku Općeg zbora u Mantovi i naredio izabranom vikaru Dominiku iz Gonesse da nastavi upravljati ujedinjenom vikarijom.⁹²

Ali slijedeći Opći zbor u Bolseni, održan 17. lipnja 1469, naredio je, s dozvolom Papinom, da se Vikarija Bosne i Dalmacije razdijeli prema odluci Općeg zbora u Mantovi.⁹³

f/ Vikarija Bosne hrvatske i Vikarija Bosne srebreničke

Odlukom Općeg zbora franjevaca opservanata u Bolseni godine 1469. Bosanska vikarija svedena je na stare svoje granice. Njezin položaj bio je težak i nesiguran, mnogi samostani srušeni, redovnici u stalnom nemiru i bijegu, a nade za budućnost bile su slabe. Da bi nekako pomogao redovnicima koji su morali napustiti svoje samostane, papa Sikst IV /1471-1484/ dozvolio je bosanskom vikaru da može primati kuće u Hrvatskoj i Slavoniji, ako im ih mjesni gospodari ponude.⁹⁴

Bosanski franjevci koji su bježali iz kojeg samostana nosili su sa sobom crkveno odijelo i crkveno posuđe i pohranjivali u kršćanskim mjestima gdje su stizali, u nadi da će se njihovi samostani brzo osloboditi i da će nakon toga pohranjene stvari povratiti na mjesta kojima su pripadale. U nekim slučajevima događalo se da bi sami Turci zaplijenili crkveno odijelo i posuđe i kasnije ih prodavali kršćanskim trgovcima. Da se te stvari ne bi izgubile, Pavao II naredio je 11. lipnja 1469. da se one prenesu u samostane Bosanske vikarije, koji su bili sigurniji od

91. *Annalecta Franciscana*, vol. XII, 109-111; cfr. *Acta Bosnae*, 270, n. 1124.

92. *Bullarium Franciscanum* n. s. II, 718, n. 1432.

93. *Annalecta Franciscana*, vol. XII, 146.

94. E. Fermeđžin, *Acta Bosnae*, 281, n. 1151.

turskih napada.⁹⁵

Ali stalna i bolna briga Bosanske vikarije bila je za braću koja su ostala zajedno s narodom pod turskom vlašću. S njima je imala samo rijetke i neredovite dodire. Spočetka je općenito smatrano da je njima jedina moguća pomoć da kršćanske snage zajednički oslobode te krajeve. Pavao II 9. kolovoza 1467. hvali franjeve što su pri opsadi Jajca pomagali "praedicationibus, suasionibus et exhortationibus" kršćanske vojnike da ne popuste pred navalama Turaka.⁹⁶

Međutim, franjevcima koji su ostali pod Turcima ubrzo su shvatili da turska vlast u Bosni neće biti kratkotrajna; osjećali su stoga kao dužnost prema toj činjenici urediti svoje djelovanje i svoj život, tim više što je turska uprava davala mogućnost kršćanskog života pod svojom vlasti. Kada su godine 1463. Turci zauzeli Bosnu, sultan Mehmed II zajamčio je slobodu katoličkoj vjeri i fra Anđelu iz Vrhbosne dao svečanu povelju *Ahdname*.⁹⁷ Ali ni vrhovna uprava nije znala pravo stanje franjevacu u Bosni pod Turcima. Ono što je dostavljao bosanski vikar nije bilo dostatno da se stvori prava slika o njihovu životu i radu. Konačno, vrhovni vikar opservanata Anđeo iz Chivassa a Clavasio odlučio je pokušati da što bolje upozna njihovo stanje. Odredio je 16. svibnja 1486. da Franjo Sojmirović /de Soimiris/ nađe način kako bi bez pogibli službeno pohodio franjeve Bosanske vikarije pod Turcima, ispitao njihove prilike i o svemu izvjestio Opći zbor opservanata, koji se imao održati slijedeće godine o Duhovima u Asizu. Naloženo mu je da na povratku iz Bosne povede sa sobom kojega bosanskog fratra koji živi pod Turcima da bi on što jasnije i iscrpnije iznio prilike i potrebe onih franjevacu. Već tada mu je dana dozvola da prisustvuje Općem zboru, ako ne bi bio izabran vikarom ili diskretom Dubrovačke vikarije.⁹⁸

Najavljeni Opći zbor franjevacu opservanata održao se kako je i predviđeno 1. lipnja 1487. Na Zbor je došao fra Franjo Sojmirović, a možda i kustos Bosanske kustodije fra Anđeo iz Vrhbosne. On je, naime, dobio dozvolu od bosanskog sandžak-bega Skendera 20. kolovoza 1468. da može ići i izvan Bosne kad to zahtijeva njegova služ-

95. *Bullarium Franciscanum* n. s. II, 778, n. 1570.

96. *Ibidem*, 720, n. 1437.

97. *Ahd-name*: ugovor međunarodnog značenja. Cfr. D. Mandić, *Autentičnost Ahd-name Mehmeda II b.h. franjevcima*, u: *Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu*, vol. III-IV, Rim 1971, 61-90.

98. *Analecta Franciscana*, vol. XII, 546, n. 6; E. Fermeđžin, *Acta Bosnae* 298, n. 1176.

ba.⁹⁹ Naravno da je bio prisutan i tadanji vikar Bosanske vikarije fra Mihael Hrvat.

Opći zbor zabavio se prilikama u Bosanskoj vikariji, posebno u onom njezinom dijelu koji se nalazi pod Turcima. U tom dijelu izgleda da je ustanovljena samo jedna kustodija, Bosanska kustodija. Njezin upravitelj jest kustos, koji nije mogao redovito dolaziti na sastanke Bosanske vikarije. Kako se taj dio nalazio u iznimnom položaju, izbornici Kustodije imaju predložiti tri osobe da jednoga od njih vikar potvrdi za kustosa. On ima u kustodiji istu vlast koju vikar ima u vikariji.¹⁰⁰ Izričito je zabranjeno raditi o podjeli Bosanske vikarije, odnosno tražiti da se Bosanska kustodija proglasi vikarijom.¹⁰¹

U vezi s ovim Općim zborom odvio se slučaj fra Franje Zlatarića. Izgleda da je i on došao na ovaj zbor, možda u svojstvu diskreta,¹⁰² i zagovarao uspostavu nove vikarije za samostane Bosanske vikarije koji su ostali pod Turcima. Kako je Opći zbor htio sačuvati jedinstvo Bosanske vikarije, fra Franjo Zlatarić je otišao u Rim i uspio dobiti papinsko pismo kojim se uspostavlja nova vikarija za samostane Bosanske vikarije pod Turcima i imenuje se vikarom upravo fra Franjo Zlatarić. To znamo iz pisma generalnog vikara opservanata Ivana iz Sestri /Sigestro/ /1487-1490/ od 15. rujna 1487. u kojem javlja bosanskom vikaru fra Mihaelu Hrvat u da je preporučio njegove izaslanike generalnom komisaru u Kuriji, da dobiju opoziv onog imenovanja.¹⁰³

99. J. Matasović, *Fojnica Regesta*, Beograd 1930, 104, n. 4; cfr. D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, 138. n. 423.

100. "...quod patres et eorum discreti dictae Custodiae teneantur nominare tres patres quos voluerint de dicta Custodia, vel de tota Vicaria, et eos praesentare, vel per se ipsos, vel per scriptum Capitulum provinciali. Quod quidem Capitulum una cum vicario teneatur eis unum ex tribus praedictis dare in custodem cum omnimoda auctoritate super dictos fratres praedictae Custodiae. Qui custos visitet et faciat omnia in dicta Custodia, sicut pater vicarius potest, excepto quod pater vicarius, si sine periculo potuerit, visitare eos possit sicut reliquos totius Vicariae..." /*Analecta Franciscana*, XII, 558/.

101. "Item, quod nullus, tam praelatus quam subditus ex vobis omnibus directe vel indirecte procuret de cetero, quod fiat aliqua divisio in illa Vicaria, seu quod Custodia Bosnae fiat Vicaria per se, aut quod vicarius illius Vicariae non possit ire ad Bosnam, vel quod custos Bosnensis non possit ire ad Capitulum provinciae /*Ibidem*, 559/.

102. Cfr. D. Mandić, *Franjevačka Bosna* 138.

103. "Praeterea vigore aliarum tuarum percepi illum fr. Franciscum Slatarich apostatam impetrasse quamdam bullam, ut esset vicarius unius partis Bosnae

Iako je Asiški zbor godine 1487. strogo naredio da ubuduće nitko ne smije tražiti razdiobu Bosanske vikarije,¹⁰⁴ prilike nisu dopuštale da se to pitanje zaboravi. Fratři pod turskom vlašću stvarno su imali poteškoća što moraju biti ovisni o vikaru koji se nalazi van granica Turskog Carstva. Povoljno rješenje toga pitanja smatrali su nužnim za svoj život i opstanak u Turskom Carstvu, stoga su opet podigli to pitanje prigodom Općeg zbora u Firenci godine 1493. Radi toga je došao u Firenzu i već u poodmaklim godinama fra Andeo iz Vrhbosne. Njegova su nastojanja i ovaj put bila uzaludna. Opći zbor je zaključio da kustos Kustodije bosanske i kustos Kustodije zvorničke budu, svaki na svom području, povjerenici bosanskog vikara.¹⁰⁵

Fra Andeo je tražio pomoć generala reda Franje Nanni Samsona /1477-1499/, kojega je posjetio u Bologni u kolovozu 1493. Fra Andeo je dobio dojam da je general shvatio i odobrio njegov plan, ali na protivljenje generalnog vikara sve je ostalo bez uspjeha.¹⁰⁶

Bosanska vikarija ostala je i nadalje stvarno razdijeljena, iako ne službeno. Vrhovna uprava je htjela sačuvati cjelovitost Bosanske vikarije. Njezini glavni samostani na slobodnom području bili su u Hrvatskoj. Zbog toga se za nju u običnom razgovoru počeo upotrebljavati

sub Turcis etc. De quo valde doleo, et pro opportuno remedio scribo P. commissario Curiae, quod velit tibi et fratribus tuis, Romam propter hoc a te mittendis, omne adiutorium impendere et viriliter satagere, ut obtineatur revocatio ipsius bullae. Ex quo poteris mittere fratres tuos ad eum, qui ipsum ad plenum de hac re informarent ut, Domino concedente, compescatur audacia ipsius apostatae" /*Analecta Franciscana*, XII, 567; E. Fermenđin, *Acta Bosnae*, 300, n. 1178/.

104. Cfr. gore, n. 93.

105. "Determinata fuerunt in hoc Capitulo infrascripta, videlicet... Primo. Quod Custos Custodiarum S. Nicolai Mili et. S. Mariae de Zomiph /Zvonichum, Zvornik/ fit in eisdem Commissarius Ven. Patris Vicarii Bosnae, quosque Dominus aliud disposuerit... Item. Nullus deinceps mahinetur, nec directe nec indirecte, ad aliquam divisionem... /*Chronologia historico-legalis Sraphici Ordinis Fratrum Minorum*, I, Neapoli 1650, 146; D. Mandić, *Acta Franciscana Hercegovinae*, I, Mostar 1934, 7, n. 5; Idem, *Franjevačka Bosna*, 140, n. 434.

106. Djelovanje fra Andjela iz Vrhbosne s generalom reda ovako je opisano u službenom registru reda: "Reverendissimus Pater Generalis propria manu fecit fidem quatenus nunquam vidit amplius fratrem Angelum de Bosna nisi a XV diebus citra hic Bononie; nec isdem reverendissimus Pater recordatur quod fecerit secum verbum de truncatione familie vicarie Bosne, eorum scilicet qui habitant inter Turchos. Datum Bononiedie XVII augusti 1493" /*Archivum generale O. M. Conv*, RO, A2, f. 207r/.

naziv Vikarija hrvatska. I time se bavila vrhovna uprava i godine 1512. naredila da se Vikarija mora zvati Bosanska, a ne Hrvatska, kako se počela nazivati.

Još jedanput, godine 1514, vrhovna uprava opservanata na Općem zboru u Asizu ponovno se zabavila pitanjem Vikarije Bosne i dugogodišnjim zahtjevom fratara pod turskom upravom da dobiju svoju vikariju. Ovaj put odlučeno je da se od Bosanske vikarije naprave privremeno, dok se krajevi pod Turcima ne oslobode, dvije vikarije: jedna je za samostane na slobodnom području i zvat će se Vikarija Bosne hrvatske /jer je imale sve samostane osim jednog u Hrvatskoj/; ova će vikarija zadržati stari pečat, druga je vikarija za samostane pod Turcima i zvat će se Vikarija Bosne srebreničke; ona će napraviti za se novi pečat.¹⁰⁷

III. Pogled na daljnji razvoj

Od stare Vikarije bosanske napravljene su godine 1514. dvije nove vikarije: Bosna hrvatska i Bosna srebrenička. Obje ove vikarije postale su godine 1517. neovisnim redovničkim provincijama. Bosna hrvatska bila je na slobodnom području i razvijala se kao i ostale provincije reda. Od godine 1688. do 1900. obično se zvala Hrvatska kranjska /Croatiae Carnioliae/. Godine 1900. odbacila je hrvatsko ime i nazvala se Provincija kranjska /Carniolia/, a godine 1919. prozvala se Provincija Slovenije.¹⁰⁸ Naprotiv, provincija Bosne srebreničke ostala je pod Turcima sve do godine 1878. Bila je uvijek misijska provincija i brinula se kroz čitavo vrijeme turske vlasti gotovo sama za katoličko stanovništvo na svom području. I danas nosi ime Provincije Bosne srebreničke.

107. "In hoc Capitulo terminata est differentia quae versabatur inter Fratres Bosnenses et Croatas decretumque est ut Provincia non Croatiae sed Bosnae deinceps appellaretur: illos vero Fratres Bosnenses qui sub Turcarum dominio vivebant, iuvandos esse prout licuerit, non tamen censendum esse illos distinctam constituere Provinciam /*Annales Minorum* an. 1512, n. 6, vol. XV, Ad Claras Aquas – Quaracchi 1933, 519-520/.

"...Patres /erigendae/ provinciae Bosnae retinere sigillum et titulum Bosnae, eo quod omnia loca, excepto uno, in Croatia habent. Et Patres Bosnae /Turcis subiectae/ possent eligere vicarium provinciae, et quod deinceps dicatur provincia distincta et habeat sigillum distinctum a provincia Bosnae, similiter et titulum, qui sit titulus videlicet provinciae argentinae Bosnae, titulus cum hac conditione, quod si casus evenierit quod sui domini revertantur de facto sit una provincia, et provincia Argentinae Bosnae colligatur sub provincia Bosnae" /Fermendžin, *Acta Bosna*, 307, n. 1195; D. Mandić, *Franjevačka Bosna*. 148, n. 475/.

108. *Schematismus almae provinciae Sloveniae Ordinis Fratrum Minorum S. P. N. Francisci*, Ljubljana 1927, 6-7.

SUMMARIUM

DE VITA, MARTYRIO ET CULTU

B. NICOLAI TAVELIĆ

Numeri Romani documenta, numeri Arabici paginas indicant.

I. De vita B. Nicolai

- Pauca de vita B. Nicolai Tavelić, martyris ex *Intr.*, 3
Ordine Fratrum Minorum, cognoscimus.
- Natus est c. an. 1340 Sibenici, familia eiusdem *Intr.*, 4; I, B, 17, I, C,
civitatis nobili quæ Tavelić vel Tavilić (latine de 28, V, 38-40.
Tavileis vel de Tavlicis, italice Tavileo) patrio ser-
mone appellatur.
- Ordinem Fratrum Minorum ingressus est in pro- *Intr.*, 4-5; I, B, 17; I C,
vincia Slavoniae, ubi de more studia perfecit et 28.
sacerdotio auctus est.
- Quidam volunt eum conventus Bribirensis fuisse *XIV*, 51-52.
alumnus.
- Circa an. 1372, postquam 30 vitae annum com- *Intr.*, 5; I, B, 17; I, C,
pleverat, in Bosnam profectus est, ut ibi missiona- 28.
rium ageret.
- Pluribus annis (forte 12) in Bosna transactis in *Intr.*, 5-6; I, B, 17-18;
Palaestinam transivit, ubi in observantia regn- I, C, 28-29.
lari virtutibus adornatus ac Deo devotissimus,
praelatis suis obedientissimus et probatissimus plu-
ribus annis vixit, donec nempe a mahumedanis die
14 novembris 1391 una cum aliis tribus fratribus
(Deodato a Ruticinio, provinciae Aquitaniae, Petro
a Narbona, provinciae Provinciae, et Stephano a
Cuneo, provinciae Jamiae) Hierosolymis occisus est.

II. De martyrio B. Nicolai

1. *Praeparatio ad martyrium.*

Hi fratres Hierosolymis, quae civitas mahumedanis erat subdita, saepius querebantur quare illi mahumedani ad veram religionem non converterentur quidque ipsi facere possent ut illi veritatem Christi amplecterentur animasque eorum, « quas diabolus conabatur auferre », in viam salutis adducerent. In diuturna meditatione et studio S. Scripturae, SS. Patrum, doctorum et scriptorum, cum consilio magistrorum in theologia et proborum fratrum, sibi persuasi sunt se rem summe meritoriam facturos esse, si illis mahumedanis veritatem Christi significarent.

I, B, 17-18; I, C, 28-29.

Hoc itaque inito consilio, ea quae dicere volebant, cum linguam non callerent Arabicam vel saltem ea expedite uti non possent, scripserunt « vulgari Italico atque Arabico » vel potius « litteris Italicis lingua Arabica », ut dicit exemplar relationis de eorum morte Sibenicense.

I, B, 18; I, C, 29.

2. *Cursus martyrii.*

Debite praeparati die 11 novembris « ordinato progressu » ad mahumedanorum templum, vulgo moscheam el-Omar, se contulerunt. Erat secundum mahumedanorum calendarium dies 13 mensis Dhu 'l-hiġġa anni 793 post Hegiram, scilicet quarta dies illius magni festi, quod Qurban Bayram dicunt. Sperabant sine dubio fratres in moschea iudicem (vulgo cadí) invenire, quia in illo festo mahumedani mane in moschea orare solent, ut deinde sollemnitatem in viis et domibus resument. De iudice seu cadí quaesierunt, ut cum eo loquerentur « verba multum utilia et salubria », sed ipse domi tunc erat, quo eos mahumedani conduxerunt.

I, B, 18; I, C, 29.

Cum coram mahumedano iudice seu cadí pervenissent, suos rotulos extraxerunt et ea quae scripta erant legebant: docebant religionem mahumedanam non esse veram ac proinde ipsos mahumedanos in

I, B, 19; I, C, 29-30.

statu damnationis inveniri. Eorum rationes sic exprimi possunt:

Lex Mahumedi non est Dei nec a Deo, quia illam non probant nec Vetus nec Novum Testamentum (Moyses, Christus nemoque prophetarum illam cognoscit). Non est Dei nec a Deo quia in ipsa continentur mendacia, docentur impossibilia, derisoria, contradictiones et multa alia quae non inducunt hominem ad bonum et virtutes, sed ad malum et vitia.

I, B, 19-20; I, C, 30-31.

Mahumedus non est nuntius Dei seu propheta, ut ipse affirmat, quia nullum miraculum fecit ut alii prophetae (Moyses, Eliseus, Christus); immo ipse fuit luxuriosus, homicida, gulosus, quod nuntium Dei minime decet.

I, B, 20-21.

Quibus auditis iudex mahumedanus valde iratus est (vocavit statim superiorem Fratrum, Guardianum Montis Sion, qui venit una cum socio et homine peregrinis excipiendis destinato, vulgo hospitalario peregrinorum). Primum putabat illos fratres vel amentes esse vel missos Papae aut cuiusdam regis christiani. Verum, fratres ei responderunt: «Non sumus missi per aliquem hominem nisi per Deum, qui spirare nobis dignatus est vobis indicare veritatem et salutem vestram, quia Christus dicit in Evangelio: *Qui crediderit et baptizatus fuerit salvus erit, qui vero non crediderit condemnabitur*. Sicque si non credideritis et baptizati non fueritis, in profundum inferni dampnabimini».

I, B, 22-23; I, C, 31.

Cum tale responsum recepisset, iudex iussit illos omnia revocare et mahumedanos fieri, alioquin morerentur. Cui fratres iterum fortiter responderunt: «Nullo modo volumus ista revocare, sed sumus parati pro ista veritate et pro fide catholica ipsam firmiter deffendendo potius mori et omnia tormenta sustinere, quia omnia que diximus sunt sancta, catholica atque vera». Tunc iudex una cum suo consilio eos capite damnavit. Sententia circa horam 15 declarata, populus qui iam numerosus evaserat «Moriantur» clamabat, et flagellis ac fustibus sic fratres verberabat, ut illi mortui vide-

I, B, 23-24; I, C, 31-32.

rentur. At cum postea signa vitae dare coepissent, iudex eos ligari praecepit, et sic usque ad mediam noctem remanserunt. Tunc illos spoliari atque ad palos ligari iussit ac crudeliter verberari «quod eorum corpora fuerunt totaliter scoriata, ita quod nec seipsos valuerunt sustinere». Postea eos in taeterrimos carceres misit, ubi «cipis ligneis» stricti nullam requiem habere potuerunt. In carcere tribus fere diebus remanserunt.

Die 14 novembris educti sunt fratres in plateam ubi malefactores puniri solebant. Aderat etiam gubernator provinciae (al-amir, admiratus), iudex et magna multitudo mahumedanorum cum ensibus et gladiis evaginatis. Magnum quoque ignem ibi accenderunt, procul dubio ut fratres terrerent. Tunc interrogaverunt eos num quae dixerant revocare vellent et mahumedani fieri ne morentur. Fratres prompte responderunt: «Nos hoc volumus et vobis anunciamus, quod ad fidem Christi convertamini et baptizemini, sin autem tamquam filii extreme dampnationis in ignem eternum trademini eternaliter cruciandi; vos etiam dicitis quod nos efficiamur Sarraceni: scitote quod propter Christum et eiusdem fidem nec ignem nec mortem pertimescimus temporalem». Cum hoc responsum mahumedani audissent, «inebriati furore», in fratres irruerunt eosque gladiis dissecuerunt.

Denique fratrum corpora in ignem illum, quem antea accenderant, ut cremarentur proiecerunt. Quae tamen facile comburi non potuerunt, quamvis mahumedani usque ad noctem ligna in ignem mitterent et in fine «spargentes cineres et ossa abscondentes ne videlicet ea christiani reperirent»; secundum exemplar Sibenicense oorpora illorum non sunt combusta, et mahumedani illa absconderunt.

3. De fama martyrii.

Nuntius de martyrio horum fratrum cito totam Europam peragravit. Provinciae fratrum occisorum, litteras de eorum morte vigilanter custodierunt:

I, B, 24-25; I, C, 32.

I, B, 25; I, C, 32.

I, 7, 9; XI, 47; XII, 49.

provincia Dalmatiae in directorio festorum, provinciae Provinciae et Aquitaniae in Chronicis Ordinibus.

Eorum gloriosam mortem Hispania quoque admirabatur: Marcus Ulyssiponensis († 1591) nos certiores facit, notitiam ex quodam scripto antiquo sumens, duos Fratres Minores — Joannem a Cetina et Petrum Dueñas — exemplum nostrorum quatuor martyrum sequi volentes, die 19 maii 1397 a Mauris Granatae occisos esse.

Extat etiam quaedam descriptio locorum Terrae Sanctae, initio saec. xv composita, in qua indicatur locus, ubi nostri martyres occisi sunt.

Quidam clericus Constantinopolitanus inter an. 1435-1437, *Tractatum de martyrio* scribens, nostros quatuor fratres vere martyres laudat eosque pluries ad exemplum memorat.

Scriptores Ordinis Fratrum Minorum iam saec. xv eos inter martyres enumerant. E quibus imprimis memorandus est S. Jacobus de Marchia, qui an. 1449 *De Excellentia Ordinis* sermonem faciens, martyrium nostrorum quatuor fratrum breviter recenset.

Eorum martyrium cognoscunt Chronica Anglica saec. xv-xvi et Marianus a Florentia († 1523).

De eo fusius Marcus Ulyssiponensis († 1591) retulit, e quo Lucas Waddingus († 1657) et Arturus a Monasterio († 1662) sumpserunt, et post eos fere omnes Ordinis historici hos quatuor fratres martyres in suis scriptis memorant.

VIII, 41-45.

III, 34-35.

IV, 35-38.

V, 38-40.

VI, 40; VII, 41.

VIII, 41-45; IX, 46-46;
X, 46-47.

III. De cultu publico B. Nicolao tributo

1. De eius cultu publico usque ad eius confirmationem.

Christiani tempore occisionis B. Nicolai sociorumque eius Hierosolymis commorantes, eorum mortem «speciale signum bonitatis divinae ad consolationem christianorum factum» habuerunt.

At in conventu Sibenicensi Ordinis Fratrum Minorum cultus publicus in honorem B. Nicolai et

I, B, 25-26; I, C, 33.

XII, 49-50.

trium Sociorum statim post eorum mortem initium sumpsisse videtur. Hoc scimus ex quodam codice illius conventus saec. xv scripto, qui *Breviarium Franciscanum* inscribitur cuique inserta est de martyrio B. Nicolai sociorumque eius relatio. Qui codex, directorium ad officia obeunda, dicit festum B. Nicolai sociorumque eius die 14 novembris celebrandum esse.

Petrus Rodulphius Tossinianensis in suo opere *Historiarum Seraphicae Religionis libri tres* (f. 98v. 99r) an. 1586 refert festum B. Nicolai sociorumque eius die 14 novembris locum habere.

XIII, 50-51.

Dominicus Zavorovich, qui an. 1597 *Trattato sopra le cose di Sebenico* composuit, nos certiores facit franciscanos conventus Sibenicensis die 14 novembris festum B. Nicolai agere eiusque calceos etiam tunc custodire.

XIV, 51-52.

Papa Urbanus VIII die 5 iulii 1634 beatis ac sanctis a Sede Apostolica non approbatis cultum publicum exhibere prohibuit, quod decretum etiam B. Nicolao applicatum esse videtur. Memoria tamen eius martyrii semper viguit. De eo praesertim eius calcei loquebantur, quos Fratres Minores Conventuales Sibenici vigilanter custodiebant.

XV, 53; XVI, 54.

2. *Confirmatio cultus publici B. Nicolao ab immemorabili praestito* (1889).

Cum Urbanus papa VIII illos beatos et sanctos qui gavisii sunt 100 annis cultu publico in illo decreto excepisset, Antonius Joseph Fosco, episcopus Sibenicensis, die 19 novembris 1880 instituit tribunal seu commissionem, quae ad normam iuris investigaret num B. Nicolaus illa exceptione uti posset. Quae vero commissio, omnibus rite examinatis, die 24 novembris 1881 ad sententiam pervenit. B. Nicolaum constanter cultum publicum possedissee et tunc temporis possidere. Istam conclusionem S. Ritum Congregatio die 25 maii 1889 approbavit, quam etiam Leo papa XIII die 6 iunii eiusdem anni confirmavit.

XVI, 54-55.

3. *Concessionēs festi in honorem B. Nicolai.*

Ad preces eiusdem episcopi Sibenicensis, Antonii Josephi Fosco, S. Rituum Congregatio die 17 maii 1890 festum B. Nicolai in dioecesi Sibenicensi dominica prima septembris celebrandum concessit.

XVII, 55-59.

Fratres Minores Conventuales provinciae Dalmato-Patavinae eius festum agendi licentiam die 11 martii 1891 obtinuerunt, quam etiam Ordo Fratrum Minorum die 28 maii 1898 habuit. Provincia Bosnae OFM, in cuius finibus B. Nicolaus munere missionarii fungebatur, die 11 septembris 1903 indultum recepit agendi festum B. Nicolai die eius natali, id est 14 novembris. Anno vero 1936 eius festum extensum est ad illam partem dioecesis Jaderensis, ab episcopo Sibenicensi administratam, quae in finibus regni Jugoslaviae remansit, et die 10 martii 1937 ad omnes Jugoslaviae dioeceses. Insuper S.R.C. die 22 octobris 1937 in omnibus Jugoslaviae locis in honorem B. Nicolai altaria erigendi facultatem dedit; quae praesertim facultas eius cultum diffudit.

DOCUMENTA

PARS PRIMA

DOCUMENTA AD VITAM ET MARTYRIUM

B. NICOLAI TAVELIČ PERTINENTIA

Praeteritum tempus pauca de B. Nicolao reliquit documenta. Tantummodo de eius morte sat amplam habemus relationem, quae nobis totum eius vitae cursum adumbrare permittit. Reapse, hac relatione nisi et alia e condicionibus locorum, in quibus B. Nicolaus morabatur, eruentes, iam plures de eo scienter copioseque scripserunt, ut nunc saltem praecipuos eius cognoscamus eventus.¹ Nos vero hic de curriculo eius vitae pluribus verbis non agemus, sed solummodo ea quae magis certa videntur breviter exponemus, ut prae oculis principales eius habeantur res.

1. *Locus originis.* – Cum «de Sibenico» appelletur, locus eius originis civitas Sibenicum esse deberet. Si autem Sibenici natus est, tunc secundum Constitutiones illo tempore in Ordine Fratrum Minorum vigentes*, alumnus conventus Sibenicensis fuit. Omnes tamen scriptores eum conventus Bribirensis fuisse dicunt; pro qua coniectura sumunt argumentum ex opere manuscripto Dominici Zavorovich, *Trattato sopra le cose di Sebenico*, anno 1597 confecto. Nos vero, prout postea videbimus (*Doc. XIV*), putamus in opere Zavorovich huiusmodi argumentum non adesse; immo vero ipsum Zavorovich, licet minus clare, scribere B. Nicolaum conventus Sibenicensis alumnum fuisse.

2. *Cognomen.* – In Ordine B. Nicolaus, prout fieri solebat, a loco originis «de Sibenico», sine cognomine, vocabatur. Primus Jacobus de Marchia, qui inter annos 1431-1438 Sibenici duos fratres B. Nicolai vidit, eius cognomen indicat: «Frater Nicolaus de Taulicis de Sibenicho» (*Doc. V*), quem postea scriptores exteri

* B. POLONJO, *Bl. Nikola Tavelić i njegov doba*, Zagreb 1939 (hunc librum postea memorantem scribemus: B. POLONJO, *Bl. Nikola*);

D. MANDIĆ, *Documenta martyrii B. Nicolai Tavelić et sociorum eius Ord. Min.*, Romae 1958 (postea dicemus: D. MANDIĆ, *Documenta martyrii*);

A. CRNICA, *Historico-iuridica dilucidatio vitae, martyrii et gloriae B. Nicolai Tavelić incliti martyris Ordinis Minorum splendoris et protectoris gentis Croatiae canonizationi eius aequipolenti dicata recurrente triplici anniversario a diffusionis obitus eius et gloriae*, Romae 1958 (hoc opus postea sic laudabimus: A. CRNICA, *Historico-iuridica dilucidatio*).

¹ In vigore erant Constitutiones Farinerianae, cf. *Archivum Franciscanum Historicum*, vol. XXXV, Ad Claras Aques (Quaracehi) 1942, pp. 82-112 177-221.

plus minusve sequuntur: Marcus Ulyssiponensis (*Doc. VIII*), Lucas Waddingus (*Doc. IX*), Arturus a Monasterio (*Doc. X*) etc. Scriptores vero patrii eum Tavičić et Tavelić appellant, ut nesciamus qua forma eius familia usa sit. P. Crnica duo documenta exhibet, unum ex anno 1398 et alterum ex anno 1430, in quibus forma Tavelich occurrit, quam adhibendam esse existimat.¹

3. *Familia*. — Tavelić erat nobilis familia Sibenicensis, e qua plurimi maximis civitatis officiis fungebantur.² De ea plures notitias collegit Fridericus Antonius Galvani, *Il re d'armi di Sebenico*, 2 voll., Venezia 1884-1886. Maiorum huius familiae primum invenit Bogdanum, qui Petrum habuit filium, putavitque nostrum B. Nicolaum fuisse Bogdani filium Petrique fratrem.³ Cum tamen hanc familiam, ob defectum documentorum, propaginum ordine certe describere non possimus, ex eis quae habemus documentis difficile est dictum sit hoc verum. Revera alii scriptores alias generationum eius lineas deducunt.⁴ Secundum Parchich familia Tavelić an. 1649 peste extincta est (*Doc. XV*).

4. *Annus, quo natus est*. — Nescimus quo anno B. Nicolaus natus sit. Coniectura tantum eum plus minusve statuere possumus, cum duos terminos certos possideamus. Scimus enim e relatione de eius morte (*Doc. I*) eum die 14 novembris 1391 a mahumedanis occisum esse et deinde duos eius fratres inter ann. 1431-1438 Sibenici a S. Jacobo visos esse (*Doc. V*).

Tempore B. Nicolai in Ordine Fratrum Minorum Constitutiones Farinerianae in usu erant. Secundum eas fratres ante an. 25 completum ad sacerdotium non promovebantur⁵ et ante an. 30 completum audire confessiones extra Ordinem prohibebantur.⁶ Proinde, antequam B. Nicolaus missionem Bosnensem ingressus est, saltem 30 annos habuit. Insuper, iuxta exemplar Sibenicense relationis de eius morte, 12 annis commoratus est in Bosna et deinde pluribus annis in Palaestina. Ut omnibus his annis locum inveniamus, prae oculis habentes inter ann. 1431-1438 duos eius fratres vixisse, cum aliqua probabilitate dicere possumus eum natum esse circa an. 1340.

5. *Ingressus in Ordinem*. — E relatione de eius morte scimus B. Nicolaum fuisse filium provinciae Slavoniae.⁷ Quando in conventum intraverit, ubi et quas scholas ante sacerdotium celebraverit, ignoramus. Sane, ipse quoque, quae tunc in Ordine praescribebantur

¹ A. CRNICA, *Historico-iuridica dilucidatio*, p. 24 a.

² B. POLONJO, *Bl Nikola*, p. 22 a.

³ F. A. GALVANI, *Il re d'armi I*, p. 199 a.

⁴ Cf. A. CRNICA, *Historico-iuridica dilucidatio*, pp. 13-17.

⁵ *Archivum Franciscanum Historicum*, vol. XXXV, p. 110.

⁶ *Ibidem*, p. 207.

⁷ Vide *infra*, p. 17, n. 2.

studia perfecit; studuit nempe primum philosophiae et deinde theologiae. Cum in Ordine tunc studia generalia et provincialia adessent, nescimus num tantummodo in studio provinciali didicerit an forsan etiam in quodam studio generali.¹ Scholis ad terminum perductis, sacerdotio auctus est.

6. *Missionarius in Bosna.* — E sua provincia Slavoniae B. Nicolaus in Bosnam profectus est, ut illic missionarium ageret. In Bosnam exeunte saec. XII quaedam haeresis, quam documenta *palarenorum* vel *dogumilorum* dicunt, grassabatur.² Summi pontifices primum praesertim Ordine Fratrum Praedicatorum contra illos haereticos utebantur, quamvis fere iam inde ab initio etiam Fratres Minores provinciae Slavoniae ibi missionarii appareant.³ Anno autem 1327 Joannes papa XXII officium inquisitionis Fratribus Minoribus concessit, illud Fratribus Praedicatoribus interdicens.⁴ Paulo postea, scilicet an. 1339 vel 1340 Geraldus Odonis, minister generalis Ordinis Fratrum Minorum, pro Bosna separatam vicariam instituit⁵ in quam fratres e diversis Ordinis provinciis veniebant, ut officiis missionariorum fungerentur.⁶ Sic etiam B. Nicolaus suam provinciam reliquit, ut inter haereticos in Bosna laboraret.

Quando in Bosnam profectus sit, ignoramus. Forsan hoc eius iter cum consiliis Bartholomaei ab Alvernia, tunc vicarii Fratrum Minorum in Bosna (1367-1407), ut bonos missionarios pro sua missione inveniret, colligandum sit.⁷ Aliqui scriptores dicunt in hunc annum 1379 incidisse;⁸ quod tamen certum non videtur. Nam in relatione de eius morte dicitur eum in Bosna « pluribus annis » commorasse (exemplar Sibenicense habet « 12 annos ») et deinde in Palaestina item « pluribus annis ». Scimus eum mortuum esse an. 1391 ac proinde, ut spatium pro illis « pluribus annis » inveniamus, eius ingressum in Bosnam aliquot ante annos ponere debemus, scilicet circa an. 1372.

- 7. *Commoratio in Palaestina.* — Pluribus annis in Bosna transactis B. Nicolaus in Palaestinam transivit. Quando et qua ratione non dicitur in documentis. Ibi tamen vixit in « observantia regulari »

¹ Cf. A. CRNICA, *Historico-iuridica dilucidatio*, pp. 36-42.

² De hac haeresi multi iam scripserunt, sed quid revera fuerit adhuc non est clarum, cf. A. CRNICA, *Historico-iuridica dilucidatio*, pp. 45-58.

³ I. B. RUPČIĆ, *Entstehung der Franziskanerpfarreien in Bosnien und der Herzegowina und ihre Entwicklung bis zum Jahre 1878*, Breslau 1937, p. 18 s.

⁴ E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, Zagrabiae 1892, p. 22 n. 123.

⁵ *Analecta Franciscana*, vol. III, Ad Claras Aquas 1897, p. 528; E. FERMENDŽIN, *Chronicon Observantis provinciae Bosnae Argentinae Ordinis S. Francisci Seraphici*, Zagreb 1890, p. 6 s.

⁶ *Analecta Franciscana*, vol. III, 529; I. B. RUPČIĆ, *Entstehung*, p. 25 ss.

⁷ D. MANDIĆ, *Bl. Nikola Tavalić i njegovo proglašenje svetim*, in *Hrvatski Kalendar*, vol. IX, Chicago 1952, pp. 81-92.

⁸ Cf. A. CRNICA, *Historico-iuridica dilucidatio*, p. 42.

« annis pluribus » virtutibus adornatus ac Deo devotissimus, praelatis suis obedientissimus et probatissimus (*Doc. I*). In Palaestina die 14 novembris 1391 una cum aliis tribus Fratribus Minoribus (Deodato a Ruticinio, Petro a Narbona et Stephano a Cuneo) occisus est a mahumedanis, quibus audacter praedicaverant religionem mahumedanam falsam esse ac proinde, ut salutem aeternam reperirent, eos christianam amplecti debere. Quorum fratrum crudelis mors statim litteris descripta est, per quas praesertim provinciae, e quibus occisi originem ducebant, de re certiores fierent. Illius descriptionis hodie quoque in variis mundi partibus plura exemplaria conservantur, ut ex eis facile textum relationis genuinum eruere possimus. Quae autem relatio pro re nostra maximi est facienda, cum principale documentum non solum de martyrio sed etiam de vita B. Nicolai constituat.

DOC. I

RELATIO DE MARTYRIO B. NICOLAI SOCIORUMQUE EIUS ilico post eorum mortem a P. Geraldo Calveti, eorum superiore, conscripta.

1. *De auctore relationis.* — Nullibi in relatione dicitur quis eam conscripserit, sed certe tamen P. Geraldum Calveti, guardianum conventus Montis Sion et superiorem quatuor fratrum occisorum, auctorem eius tenere debemus. Quod vero e sequentibus rationibus deducimus:

a) Ex ipsa relatione apparet eam compositam esse Hierosolymis. Cum enim auctor relationis iudicium fert de morte fratrum, dicit: « Estimamus quod Deus... voluit ostendere (istud factum) ad confirmationem et consolationem omnium fidelium christianorum tam hic commorantium quam etiam peregrinorum ex omnibus mundi partibus advenientium ».¹ Exemplar Sibenicense habet: « ... quatuor Fratres Minores de diversis provinciis nobiscum commorantes in sancta civitate Jerusalem ».² Ergo auctor relationis inveniebatur una cum quatuor fratribus Hierosolymis.

b) P. Geraldus quibusdam quae mortem illorum quatuor fratrum praecedunt praesens fuit. Nam in epistola ad Catalaunos non longe post eorum mortem scripta, P. Geraldus dicit se audivisse quatuor fratres contra legem Mahumedi loquentes.³ Idem confirmat relatio quae refert Guardianum Montis Sion a Saracenis, priusquam fratres interrogarentur, vocatum esse: « ... ad quem locum etiam Guardianus

¹ Cf. *infra* p. 25 s.

² Cf. *infra* p. 28.

³ Cf. *infra* p. 15.

Montis Sion cum uno socio et hospitalarius peregrinorum Jherusalem protinus sunt vocati.¹

c) P. Geraldus Calveti erat superior fratrum occisorum. Qua de causa suum erat eventum fideliter examinare ac de eo sive suos superiores sive fratrum superiores provinciales sive benefactores et protectores Terrae Sanctae certiores facere.

d) P. Geraldus textum relationis in varias partes misit.

Misit eum imprimis Damascum ad Catalaunos die 20 ianuarii 1392, scilicet nec duobus mensibus post fratrum mortem elapsis. Hoc apparet e litteris cum quibus missus est, quas nos ante textum relationis infra ponemus.²

Unum exemplar, nunc deperditum, in suam religiosam provinciam, provinciam Aquitaniae, fratribus conventus Villae Franchae (Villefranche) misit. Aderat nempe saec. xvii in conventu Mirapiensensi in Gallia codex membranaceus, *Chronicon Ordinis* inscriptus, procul dubio Chronica XXIV Generalium appellata, qui « processum » martyrii nostrorum quatuor fratrum una cum litteris P. Geraldii Calveti ad fratres conventus Villae Franchae, cum illo processu missis, continebat (*Doc. XI*).

Fortasse unum exemplar misit etiam Joanni Contarini Veneto, qui tunc Oxonii studiis vacabat. Nam Rudgerius Contarini, qui Venetiis procuratorem Terrae Sanctae agebat, scribit anno 1393 Oxonium fratri suo Joanni ultimas litteras, quas pro ipso a Guardiano Montis Sion receperat, illas fuisse in quibus martyrium quatuor fratrum describebatur (*Doc. II*).

Quamvis P. Geraldum auctorem relationis teneamus, non dicimus eum necessario illam per se conscripsisse: poterat sane quendam fratrem iubere, ut scriptum componeret, sed ipse textum pro suo recepit.

Vitam P. Geraldii Calveti sat bene cognoscimus. Notitias de eo collegit ac eius vitam descripsit P. HIERONYMUS GOLUBOVICH, *Biblioteca Bio-bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente Francese*, vol. V, Quaracchi 1927, pp. 266-275 (postea quoque hoc opus saepius laudabimus et dicemus: G. GOLUBOVICH, *Biblioteca V*). E Gallia originem ducit, ubi in Ordinem Fratrum Minorum, in provincia Aquitaniae, ingressus est. Anno 1388 in documentis apparet officio guardiani Montis Sion fungens, in quo munere usque ad mortem (1398) remansit. Multa pro custodia Locorum Sacrorum adlaboravit ac sustinuit.

2. *De forma relationis.* — In litteris ad Catalaunos Gerardus Calveti hanc relationem de martyrio B. Nicolai sociorumque eius « processum » vocat. Quid sibi vult illa vox processus? Sane P. Calveti noluit illa processum ad beatificationem seu canonizationem intendere. Potius dicendum est illam vocem hic significare documentum quod

¹ Cf. *infra* p. 22.

² Cf. *infra* p. 15 s.

narrationem eventuum continet, illud nempe quod Italice « processo verbale » appellatur.¹

Iam vero ex primo obtutu nostri documenti vidimus eius auctorem talia documenta scribere consuevisse. Tamen, omnia formae elementa in nostram relationem introducenda non curavit, ea de ratione sine dubio, quod ipsius fini non serviebant.

In protocollo initiali, ut aiunt, adest invocatio verbalis (In nomine Domini, Amen), inscriptio (Ad laudem...), notificatio (Noverint...) et deinde sequitur narratio eventus.

In protocollo autem finali inveniuntur tantummodo testes, qui eventui praesentes fuerunt vel eum in loco cognoverunt, qui tamen documento per se non subscripserunt, sed a scriptore adducti sunt. Hoc fiebat etiam in documentis signatoriis, ubi scriba publicus aliquando testas propria manu adiungebat et sua subscriptione omnia fide digna reddebat. Nostrum documentum nec datum neque subscriptionem habet. Quod vero nobis dicit scriptorem non intendisse documentum cum omnibus notis ad auctoritatem documentorum verorum necessariis conficere, eo vel magis quod litterae cum documento mittendae nullum dubium de auctoritate « processus » permittebant.

Principalis documenti pars, pars media seu eius narratio, indicatis nominibus fratrum, ordine exponit, quomodo illi martyres facti sint. Primum agit de eorum doctrinali ad martyrium praeparatione, dein describit eorum viam usque ad domum iudicis, breviter refert sermonem, quem coram mahumedanis habuerunt, in quo declararunt legem Mahumedanam non esse veram ac proinde, ut salvarentur, ipsi christianam amplecti deberent. Cum hunc sermonem revocare nolissent et mahumedani fieri recusassent, Fratres cruciatu affecti sunt, in vincula coniecti et tertia die, nempe die 14 novembris 1391, in platea publica ensibus et gladiis membratim consecti eorumque corpora in ignem coniecta. Postremo refert quid de morte fratrum christiani Hierosolymis tunc cogitaverint et qua via et ratione eorum martyrium in hoc documento enarratum sit.

3. *De valore relationis.* — Iam diximus auctorem nostrae relationis P. Geraldum Calveti, guardianum conventus Montis Sion et superiorem quatuor martyrum esse, vel saltem exposita in relatione esse vera ipsum confirmasse.

Ipsae, ut superior quatuor fratrum, eos bene cognovit, cognovit etiam eorum praeparationem ad martyrium eosque, a mahumedanis vocatus, usque ad mortem paterno animo secutus est.

P. Geraldus, vir ubique aestimatus, religiosa vita et auctoritate clarus, cum eventum decerneret, non potuit nisi veras exponere res, scilicet prout eas cognovit; dubitare non possumus, quin veritatem dicere voluerit. Quapropter P. Geraldum res sincere exposuisse ere-

¹ A. Giry, *Manuel de diplomatique*, Paris 1894, p. 8.

dere debemus atque eius testimonio talem fidem praebere, qualem testi gravi qui vidit atque audivit res, quarum testis est.

Testimonio P. Gerakli coaevi crediderunt. Eius relationem tanti fecerunt, ut provincia Dalmatiae eam in Breviarium (cf. *Doc. XII*) et provinciae Provinciae (cf. infra de exemplari Archivi glis OFM) et Aquitaniae in Chronicon Ordinis (cf. *Doc. XI*), iuxta maiores Ordinis fastos insererent, ea de ratione sane, ut fratres provinciarum ex illo confratrum exemplo, caritatem Christi maximum esse fratrum officium addicerent.

4. *Codicum descriptio*. — Adsunt saltem quinque integra exemplaria relationis de martyrio B. Nicolai sociorumque eius in variis partibus mundi: scilicet duo in Archivo Secreto Vaticano, unum in Archivo generali O.F.M. Romae, unum in Bibliotheca Universitatis Lipsiensis et unum in conventu Sibenicensi S. Francisci O.F.M. Conv. Quibus exemplaribus adiungendum est exemplar Oxoniense, Chronicis Monasterii Kirkstall inscriptum, quod partem mediam relationis, quam narrationem appellant, praebet, et exemplar Vallicellianum, quod ex parte tantum cognoscimus. Scimus et alia exemplaria fuisse: in Chronicis Ordinis conventus Mirapicensis (*Doc. XI*), fortasse in conventu Fratrum Minorum Jaderae (*Doc. XV*) et forsitan unum Oxonium missum (*Doc. II*). Exemplaria quae cognoscimus nunc pro posse diligenter describemus, ut denique appareat quanam pro editione relationis seligendi sint.

a) *Exemplar Vaticanum I*. — Invenitur hoc exemplar relationis de morte B. Nicolai et sociorum eius in illa collectione Archivi Secreti Vaticani quae *Regesta Avenionensia* appellatur, et quidem in vol. 270, f. 80^r-81^r. Volumen hoc, 641 constans foliis, litteras Clementis VII (antipapae) et a f. 230^r-599^v Joannis XXII continet; inscribitur vero: *Regestum litterarum apostolicarum de curia domini Clementis VII de annis XIII, XV et XVI pontificatus sui*. Litteris Clementis VII, inter quaternionem 4 et 5, inserta est relatio de morte B. Nicolai et sociorum eius, dimensionis 29, 5×22 cm.

Haec relatio est exemplar transcriptum illius quod P. Geraldus¹ Calveti² (Calvet, Chauvet), guardianus Montis Sion et custos Terrae Sanctae, superior fratrum occisorum, ad Catalaunos, Damasci commorantes, die 20 ianuarii 1392 misit. Sane quidam, forte consul, litteras, quas a Guardiano receperat, una cum illa relatione transcripsit et ad curiam Avenionensem, quam profecto veram curiam pontificiam considerabat, ut eam de eventu edoceret mandavit. Nunc quoque apparet relationem illam modo litterarum ad curiam pervenisse, quoniam adhuc clare videmus quomodo illo tempore flexa sit.

Exemplar litteris minutis Gothicis, ut dicunt, saec. XIV exeuntis scriptum est. Signum chartae impressum (filigrana) est littera « G ».

¹ In documentis habetur Geraldus (hic *A* et *Doc. XI*) et Gerardus (cf. *infra* p. 27).

² Calveti in documentis.

quam C. M. BRIQUET, *Les filigranes* vol. III, Paris-Genève 1907, sub n. 8.195 exhibet, quamque in documentis saec. XIV exeuntis et XV ineuntis invenit. Nullum aliud voluminis folium tale signum habet.

A tergo ipsius relationis (f. 81^v) scriptum est: «*De religiosis passis in Jerusalem. CCVI*». Quid sibi velit hic numerus nescimus.

Hoc exemplar nos dicemus V₁.

b) *Exemplar Vaticanum II.* — In eadem collectione Archivi Secreti Vaticani *Regesta Avenionensia* vol. 265 f. 1^r-4^v, in ipso voluminis initio conglutinatum adest hoc exemplar relationis, dimensionis 30 × 22,5. Volumen antiquitus erat inscriptum: *Clemens VII an. XIII Parte I Tom. LXI*; continet tamen litteras non solum anni XIII, sed etiam XIV et XV.

Exemplar constat quatuor foliis, binis et binis inter se coniunctis. Signum chartae impressum (filigrana) est «arcus», quod C. M. BRIQUET, *Les filigranes* I, Paris-Genève 1907, n. 788 habet. Idem signum plura alia voluminis folla praebent (v. gr. 307, 325-362, 505-526).

Scriptura relationis est eiusdem temporis prout et aliae voluminis scripturae, scilicet saec. XIV exeuntis, sed manus scriptoris ab omnibus quae in volumine scripserunt est omnino diversa.

Iam primo aspectu videmus relationem ad curiam venisse, cum duas flexiones habeat, scilicet linea ad perpendicularum directa in medio et linea quae horizon dicitur, ita ut superior pars 10 cm et inferior 20 cm longa sit.

Nescimus quis eam ad curiam mandaverit. Scriptor fere certe Gallicus fuit: Cicilia scribit pro Sicilia, ea de ratione quod locutionem Italicam vel Latinam modo Gallico exprimit. Forsan eam misit Avenionem quidam frater provinciae Aquitaniae, prout putat Mandić,¹ sive provinciae Provinciae aut directe a Hierosolymis venit, fortasse ab ipso P. Geraldo Calveti missa.

Signabitur hoc exemplar V₂.

c) *Exemplar Archivi generalis O.F.M.* — In Archivo generali O.F.M., Ms. A/17, conservatur aliquod exemplar Chronicorum XXIV generalium, quod in fine relationem de martyrio horum quatuor fratrum habet (f. 81^r-84^v). Codicem editores Chronicorum (*Analecta Franciscana*, vol. III, Quaracchi 1897) non cognoverunt.

Series ministrorum generalium cum Thoma a Frignano (1367-1372) finit. Scriptura est Gotbica minuta saec. XIV exeuntis vel XV ineuntis. Charta codicis non est eiusdem speciei, quoniam duo signa diversa, modo unum modo alterum, foliis impressa habet, scilicet signum «arcus», quod C. M. BRIQUET, *Les filigranes* I n. 788 habet et alterum formae «montis», quae forsitan apud Briquet non invenitur. Codex est mutilus, cum ultimo quaternioni quatuor folla desint.

E Gallia provenit et ad provinciam Provinciae pertinebat, quia res illius provinciae in calce indicantur; immovero in conventu Albe-

¹ D. MANDIĆ, *Documenta martyrii*, p. 10.

nacii inveniebatur: ubi Chronica refert Fr. Pastorem de Serrae-acuderio cardinalem factum esse, alia manus secundae partis saec. XV addidit: « Notandum de domino fratre Pastore, filio huius conventus Albenacii, quando factus fuit cardinalis » (f. 75v).

Pro nobis erit A.

d) *Exemplar Lipsiense*. — In Bibliotheca Lipsiensi, codex 645, f. 66v-69v, habemus unum exemplar, quod praebet etiam notam chronologicam, quando transcriptum sit: « Explicit martyrium quatuor fratrum. Anno Domini M CCC XCIII, sexta (feria) post Misericordiam Domini ». Cum autem an. 1394 Pascha die 19 aprilis celebrata fuerit, dominica Misericordia Domini, secunda dominica post Pascham, fuit die 2 maii et feria sexta post illam dominicam in 8 maii incidit. Proinde exemplar Lipsiense die 8 maii 1394 transcriptum est.

Hoc exemplar ab illis tribus quae superius descripsimus aliquanto differt, ea deratione imprimis, quod plures expressiones proprias introducit. Nihil tamen mutavit sive quoad rem sive quoad ordinem expositionis.

Mandić¹ putat hoc ex uno a Geraldo Calveti missis transcriptum esse, et quidem potius ex illo quod Joanni Contarini Londinum mandaverit.

Designabitur hoc exemplar L.

e) *Exemplar Sibenicense*. — Cum unus e fratribus Hierosolymis occisis, noster B. Nicolaus e provincia Slavoniae, postea Dalmatiae vocata, fuisset, ad illam quoque missa est de morte illorum quatuor fratrum relatio. Mandić² putat eam Martinum de Slavonia misisse, eo quod inter fratres Hierosolymis tunc commorantes illum tantum de provincia Slavoniae invenit.

Nunc duo exemplaria relationis Sibenici cognoscuntur:

Primum est in codice antiquo membranaceo conventus S. Francisci O.F.M. Conv., qui inscribitur *Breviarium Franciscanum*. Codicem prae manibus habere non potuimus; descriptus est tamen in actibus confirmationis cultus³ B. Nicolao ab immemorabili tempore praestiti (*Responsio ad Animadversiones*, p. 20 ss.) et a K. Stošić (*Rukopisni kodeksi samostana Sv. Frane u Šibeniku*, in *Croatia Sacra* n. 5, Zagreb 1953, p. 23 s.). Non est Breviarium proprie dictum, sed potius directorium, instructiones ad breviarium recitandum continens, prout iam inscriptio in f. 8 dicit: « In nomine Domini Amen. Incipit ordo manualis Ordinis Fratrum Minorum de Scibenico secundum consuetudinem Romane Curie ». Scriptus est hic codex saec. XV ineunte, litteris minutis Gothicis. Stošić putat inter ann. 1389-1411.⁴

¹ D. MANDIĆ *Documenta martyrii* p. 12.

² *Ibidem*, p. 17 s.

³ *Sibenicon. Confirmationis cultus ab immemorabili tempore praestiti Servo Dei Nicolao Tavoilo Ordinis Minorum Conventualium S. Francisci Martyri et Beato nuncupato*, Romae 1888.

⁴ Cum officia SS. Stephani, Ladislai et Emerici, sanctorum nempe Hungarorum, recensentur, B. POLONIZO (*Bl. Nikola*, p. 159), D. MANDIĆ (*Documenta martyrii*, p. 16) et A. CRNICA (*Historico-iuridica dilucidatio*, p. 2, n. 7) putant hoc Breviarium scriptum esse ante an. 1412, cum scilicet Sibenicum a regno Hungarico-Croatico se separavit.

Dimensionem 18 × 24 habet. Huic codici inserta est relatio de morte B. Nicolai Tavelić et sociorum, quae tamen est mutila cum duo folia excisa sint.

Hoc exemplar pro nobis erit S₁.

Alterum exemplar Sibenicense in Registro eiusdem conventus Sibenicensis O.F.M. Conv., cui *Spese* 1640-1679 index, invenitur. Quod exemplar P. Hyacinthus Dobrovich O.F.M. Conv. «e vetustiori codice» transcripsit.

Hunc codicem dicemus S₂.

Inter hoc ultimum exemplar et illud mutilum Breviarii Franciscani paucae sunt differentiae, ut utrumque saltem ex eodem archetypo provenire tenemus.

Relatio Sibenicensis, quae in his duobus codicibus invenitur, sat diversa est a relatione exemplarium, de quibus supra locuti sumus. Priora exemplaria, praesertim duo Vaticana et illud Archivi generalis O.F.M. paucae tantummodo differentias inter se habent, ut eas ex ipso actu transcriptionis plerumque explicare possimus. Licet exemplar Sibenicense reapse idem dicat, eisdem utatur argumentis et omnia eodem ordine describat, tamen fere omnia suis verbis expressit et aliqua quoque adiunxit. Insuper formam quam dicunt subiectivam adhibuit, loquitur nempe in prima persona dicens se cum martyribus Hierosolymis fuisse.

f) *Exemplar Oxoniense*. — Codex Dodsworth 140, Oxoniensis Bibliothecae Bodleianae, post folium 97 habet additionem quandam, 11 foliis constantem, quam *Chronica monasterii Kirkstall* dicunt, in qua fasti quidam recensentur. Additio separatim paginarum numeris inscripta est et pp. 5-7 describit martyrium B. Nicolai et sociorum eius, quod anno 1392, 11 octobris, fuisse dicit initio, sed postea ipsa quoque refert (p. 6) fratres primum ad templum Salomonis et dein ad iudicem (cađi) mahumedanum «in die S. Martini episcopi et confessoris» profectos esse, ergo 11 novembris. Licet formam externam relationis non habeat, tamen partem principalem seu mediam relationis plus minusve praebet, ut hoc unum exemplar relationis habeamus. Codicem descripserunt M. V. CLARKE-N. DENHOLM YOUNG, *The Kirkstall Chronicle 1355-1400*, in *Bulletin of the John Rylands Library*, vol. 15, Manchester 1931, pp. 110-137; de re nostra agunt p. 118 s. Codex scriptus est initio saec. xv, post an. 1405.

Hunc codicem signabimus O.

g) *Exemplar Vallicellianum*. — In quodam codice Bibliothecae Vallicellianae de Urbe aderat exemplar relationis de martyrio B. Nicolai et sociorum eius. Eius partem K. STOJČIĆ, *Bl. Nikola Tavelić*, in *Nova Revija*, vol. XII, Makarska 1933, p. 378 s. edidit. Hunc codicem quaesivimus, sed invenire non potuimus. Ex illa quam cognoscimus parte vidimus hunc quoque in expositione eventus ab aliis non differre. Plures notas variantes cum exemplari Vaticano II (V₂) habet, sed ipsam mortem potius prout exemplaria Sibenicensia describit, dicens corpora martyrum ter in ignem proiecta esse. Pro nobis erit V₃.

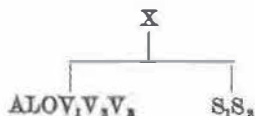
5. *Codicum comparatio.* — Expleta manuscriptorum seu codicum descriptione, nunc quaedam comparatio inter eos instituenda est, ut cuiusque indoles magis clara appareat.

Imprimis notandum est inter tres codices, scilicet duos Vaticanos (V_1 V_2) et illum Archivi generalis O.F.M. (A), paucas differentias esse. Ipsi ab eodemveniunt scriptore. Codex Lipsiensis (L), licet res eodem modo prout tres superiores ac eodem ordine exponat, multas praebet notas variantes. Item Codex Oxoniensis (O), quamvis eventum sicut superiores plerumque describat, in pluribus minoris momenti differt. Codex Sibenicensis (S_1 mutilus et S_2) varia refert quae in aliis desunt.

Maxima vero codicum differentia in descriptione ipsius mortis, quae tertia die evenit, et in iudicio de martyrio B. Nicolai sociorumque eius apparet. Codices nempe V_1 V_2 A referunt eorum corpora in ignem proiecta comburi non potuisse dicuntque martyrium fratrum rem arduam et mirabilem fuisse, ex bonitate et misericordia Dei factum. Codex Lipsiensis aaseverat martyrium fratrum « ex speciali miraculo » evenisse; item codices Sibenicensis (S_1 S_2), qui projectionem corporum in ignem diffusius describunt. At codex Oxoniensis (O) affirmat martyres, adhuc viventes in ignem proiectos, « hora a Deo eis predestinata » mortuos esse et in eorum morte christianos verum miraculum vidisse, columnam nempe miri splendoris de igne procedentem super capita fratrum et usque ad coelum se extendentem.

Nolumus tamen ex hac differentia codicum concludere eos diversis temporibus conscriptos esse, sed potius in hac ipsa differentia videmus illud factum singulare iam tunc, cum evenit, diversimode iudicatum esse. Putamus enim compositionem hoc modo evenisse: examinatis et cognitis omnibus de re, mors est in uno exemplari, archetypo (X), descripta, cuius deinde facta sunt plura exemplaria, ut ea praesertim provinciis, e quibus fratres occisi originem ducebant, mitterentur ad eas certiores reddendas de modo quo quatuor fratres pro Christo mortem crudelem subiissent. Nil mirum si transcriptores, qui res bene cognoverant, ex suo quaedam adiunxissent.

Quapropter stemma codicum, quos cognoscimus quique omnes ex deperdito Archetypo (X) proveniunt, hoc modo praebere possumus:

6. *Ratio nostrae editionis.* — Ex comparatione codicum vidimus tres eorum (V_1 V_2 A) paucas tantum differentias habere. Cum unus horum (V_1) certe ab ipso auctore, P. Geraldo Calveti, missus sit, in his tribus textum genuinum quaerendum esse putavimus. Quapropter, ut textum critice reconstrueremus, illos, ut ab archetypo directe provenientes, adhibuimus.

Lectiones variantes codicis L adiungere utile iudicavimus. Codicibus O et V₂ quoque usi sumus, sed ex eis tantummodo illas notas variantes exscripsimus quae maiorem utilitatem afferre videbantur.

In reconstructione textus codices Sibenicensis, quorum scriptores archetypo potius libere usi sunt, non adhibuimus, sed eorum textum separatim edere necessarium duximus sive quod in eo vidimus alium modum de re cogitandi, sive quod quasdam utiles notitias praebet quae in aliis codicibus desunt, sive praesertim quod hic textus, cum agebatur ut S. Rituum Congregatio cultum publicum B. Nicolao ab immemorabili praestitum confirmaret (*Doc. XVI*), fundamentum historicum praebebat.

Nullus codex relationem in eius partes logicas divisit. Ut eventus facilius intelligatur, relationem in partes dividere utile credidimus et singulis partibus nostram inscriptionem posuimus.

Quod orthographiam attinet, formas latinas textus retinuimus; tantummodo quaedam, quae certe errore scriptoris introducta sunt, emendavimus nec tamen lectorem de his, utpote nullius valoris, monuimus.

Insuper praeter notas variantes textui etiam notas explicativas apposuimus, ubi nempe id ad textum intelligendum utile vel necessarium videbatur.

Ut ipse textus melius intelligatur ante ipsum textum posuimus litteras P. Geraldii Calveti cum quibus relationem, die 20 ianuarii 1392, Damascum misit. Sic edimus: A) Litteras quas diximus P. Calveti: B) Ipsum textum criticum relationis, et C) Exemplar Sibenicense relationis.

In fine iterum recensemus codices quibus usi sumus:

Tabula codicum adhibitorum

- A - Codex Archivi generalis O.F.M., Ms. A/17, f. 81^r-84^v.
- L - Codex Bibliothecae Universitatis Lipsiensis, Ms. 645, f. 66^v-69^v.
- O - Codex Bibliothecae Bodleianae Oxoniensis, Ms. Dodsworth 140, post f. 97, p. 5-7.
- S₁ - Codex Conventus Sibenicensis S. Francisci O.F.M. Conv., Ms. 3, f. 75^r.
- S₂ - Codex Conventus Sibenicensis S. Francisci O.F.M. Conv., Ms. Spese 1640-1679, p. 1-5.
- V₁ - Codex Archivi Secreti Vaticani, Regesta Avenionensia vol. 270, f. 80^r-81^r.
- V₂ - Codex Archivi Secreti Vaticani, Regesta Avenionensia vol. 285, f. 1^r-4^v.
- V₃ - Codex Bibliothecae Vallicellianae qui nunc nos latet.

A

LITTERAE P. GERALDI CALVETI, CUM QUIBUS RELATIONEM AD CATALAUNOS DAMASCI MISIT.

Prout iam supra diximus (p. 9 s), P. Geraldus Calveti ad Catalaunos Damasci commorantes unum exemplar relationis de martyrio B. Nicolai sociorumque eius die 20 ianuarii 1392 misit. Litteras, quas tunc una cum relatione misit, ex Archivo Secreto Vaticano (*Regesta Avenionensia* vol. 270, f. 80^r) exscripsimus ea quoque de causa, ut ipsa relatio magis clara evadat.

Nobiles domini, devota in Christo Ihesu recommendatione, ut dignum est, precedente. Credo, quod vobis notum est, quomodo quatuor fratres nostri, devoti valde et sancte vite, accensi fraterna caritate ad Cadi¹ de Jherusalem accesserunt et ferventi animo locuti sunt multa et varia contra legem ipsorum et prophetam, in mei etiam presencia,² propter que sustinuerunt tormenta varia, et sic suum martirium compleverunt ad laudem Domini nostri Ihesu Christi et honorem fidei nostre, prout melius legere poteritis in Processu ipsorum, si vobis placuerit. Isti vero nos persecuti sunt usque ad mortem et adhuc non cessant. Nam ducti fuimus modo ad dominum de Gatzara³ cum maximis expensis, cotidie novitates super nos inveniunt, et non possunt saciari; paupertatem nostram comederunt et nihil nobis dimiserunt, nisi calices et paramenta. Tribulationes varias et exactiones per litteram vobis explicare non possem; nos vero omnia pacienter sustinemus, parati etiam mori et ipsam libenti animo sustinere quam Christus Ihesus hic pro nobis peccatoribus mortem turpissimam sustinere voluit, qui erat Agnus innocens sine macula. Vobis vero tamquam dominis nostris et amicis tribulationes nostras et angustias scribere volui ex magna confidentia; et diu est quod scripsissem, sed impeditus fui ab istis. Deus ipsos illuminet et ostendat viam salutis! Omnes oramus Deum pro

¹ Cadi, ab Arabico vocabolo qadi, est iudex in rebus civilibus et poenalibus iuxta mahumedanae religionis praecepta diludicandis, cf. D. MANDIÉ, *Documenta martyrii*, p. 35 n. 1.

² Cf. *infra* p. 22.

³ Ghaza, oppidum in Palaestina, cf. D. MANDIÉ, *Documenta martyrii*, p. 35 n. 3; G. GOLUBOVICH, *Biblioteca V*, p. 347.

vobis et sumus vestri capellani; vos vero sitis memores nostri in ista tribulatione. Alia de presenti scribenda non occurrunt. Valet in filio Virginis gloriose.

Scriptum in sacro loco Montis Sion, civitatis Jherusalem, XX^a die ianuarii, anno Domini millesimo CCC^oXC^oII^o.

Nobili domino N., consuli dominorum Catalanorum in Damasco, et aliis dominis de Cathalonia ibidem residentibus.

Missa fuit premissa littera

per vestrum oratorem Fratrem Geraldum, guardianum sacri loci Montis Sion.

B

TEXTUS RELATIONIS

Iterum monemus nos relationem distribute divisisse et eius sic divisus partibus nostram inscriptionem dedisse.

1. *Introductio*

5 In nomine Domini. Amen. Ad laudem, gloriam et honorem omnipotentis Dei et tocius fidei orthodoxe, et tocius celestis curie ac sacrosancte Romane et universalis Ecclesie.

Noverint universi presentes litteras inspecturi, quod anno Domini millesimo CCC^oXC^o primo, die XI novembris, IIII°
10 fratres Ordinis Minorum diversarum provinciarum in Jherusalem commorantes in conventu Montis Sion, viri utique virtutibus adornati ac Deo devotissimi, prelati suis obedientissimi et probatissimi, quorum nomina hec sunt: fratres Deodatus de Ruticinio,¹

5 laudem; et add. L | gloriam; et honorem om. L 6 Dei; et om. V, L | tocius; toci L et tocius celestis; tociusque celestis A 7 Romane; et om. A et transp. Ecclesie universalis 9 die ... novembris; om. V, L 10 diversarum; mundi add. V, A | in; et V, | provinciarum; in om. L 11 conventu; sacri add. A 12 ac; om. A | obedientissimi et; in omni perfectione religionis add. V, ac vita honestissimi et in omni perfectione religionis add. | A probatissimi; et perfectissimi add. V, 13 fratres; frater V, L

¹ Omnes fere scriptores (P. DURRIEU, *Procès-verbal du martyre de quatre Frères Mineurs* (1391), in *Archives de l'Orient Latin*, vol. I, Paris 1881, p. 539 n. 9 sequentes) cogitant Ruticinum esse hodiernum oppidum Rodes in Gallia meridionali. ΟΥΚΩΝ DE PAVIE, *L'Aquilaine Séraphique*, vol. II, Auch 1901, p. 112 n. 2 dubium expressit, num Ruticinum esset Roussillon, quae an. 1391 sub Catalauniae gubernio erat. Sic facilius intellegi possit, quare P. Calvetti Catalaunos de martyrio quatuor fratrum certiores fecerit.

provinciae Aquitanie, Nicolaus¹ provincie Sclavonie,² Stephanus provincie Janue, Petrus de Narbona³ provincie Provin-
cie. Qui ex perfectione religionis morati sunt annis pluribus
aliqui in vicaria Bosne, aliqui in vicaria Corsice, deinde ex magna
devotione ad sanctam se transtulerunt civitatem Jherusalem,
ubi morati sunt in observantia regulari annis pluribus, [et] durissimum pro Christo martirium subierunt, sicut seriose ex sequenti-
bus apparebit.

2. Praeparatio ad martyrium

Supradicti namque fratres longiori collatione protracta inter
ipsos, quomodo animas Deo lucrari possent, quas diabolus cona-
batur auferre, uberemque fructum in hac terra sancta Jheru-
salem Deo altissimo offerre, omni pavore postposito, perfecte
quantum potuerunt seipsos aptaverunt, prius etiam adhibitis ali-
quorum in theologia magistrorum et aliorum proborum fratrum
ibidem existentium salubribus consiliis, fulciti etiam rationibus
Sacre Scripture doctorumque approbatorum prout in diversis

14 Nicolaus; *frater Nicholas* V, L *Nicholaus de Schavonia regni Hungarie* O *Nicholaus de Sibenico* A | provincie Sclavonie; *vicarius Bosne* A | Stephanus; *Steffanus* L *frater Stephanus de Cunis* V, *Stephanus de Cuneo* A *Stephanus provincie Janue* O
15 Petrus; *frater Petrus* V, L | provincie; *provincia* V, L 16 Qui; *fratres* add. A |
annis; *pluribus annis* transp. A *plurimis annis* O 17 Bosne; *Lysae* L in provincia
vicarie de Bosna inter paganos O 17-18 ex magna... Jherusalem; *se transtulerunt ex*
magna devotione ad sanctam civitatem Jerusalem L 19 pluribus; *qui* add. V,
19-21 et durissimum... apparebit; om. L 20 sequentibus; *consequentibus* V, A O
23 supradicti namque; *predicti enim* L | protracta; *pertractata* L 24 quomodo;
possent animas Deo lucrari transp. V, A L qui om. Deo | diabolus; *dyabolus* V, A
26 in hac terra; *sancta terra* transp. V, Jherusalem om. V, in sancta Jherusalem
terra A 26-28 uberemque... offerre; *et fructum uberimum possent altissimo Deo offerre*
in ista sancta terra L 28 pavore; *postposito pavore* transp. V, V, *cuncto pavore* L |
perfectis om. V, *perfectissime* L 27 quantum... aptaverunt; *ordinaverunt* L |
seipsos; *semetipsos* A | aptaverunt; *obtulerunt* V, | adhibitis; *adhibitis* V, *habitis* A
27-29 prius consiliis; *adhibitis etiam consiliis aliquorum magistrorum et bonorum ac*
proborum... fratrum ibidem existentium L 28 magistrorum; *ibidem existentium*
add. V, V, 29 ibidem existentium; *etiam ibi commorantium* V, | etiam; *et* V,
30 doctorumque; *et doctorum* L

¹ Nicolaus Tavelis.

² Regionem ab Histria usque ad Albaniam et a mari Adriatico usque ad Danubium saec. VII-XIV Slavoniam appellant. Ab ea prima Fratrum Minorum in paeninsula Balcanica provincia nomen accepit, cf. P. ЧАРКУН, *De organisatione curae pastoralis Franciscanorum apud Croatorum gentem*, Sibenici 1940, p. 22 ss.; D. MANDIĆ, *Documenta martyrii*, p. 36 n. 6.

³ Narbonne in Gallia meridionali.

locis legerant, sicque in Domino confortati, quomodo homo perfectus quilibet valet contra carnales homines atque animales, magno etiam merito procedere, quales sunt qui sub lege sive secta Machometi vivunt.

35

3. *Ponitur initium martyrii*

Tandem anno quo supra, die XI.^a novembris, in festo videlicet sancti Martini¹ circa horam terciarum, ordinato progressu, quod diu conceperant, voluerunt adimplere; die siquidem et hora supradictis, fratres superius nominati simul incedentes, quilibetque eorum unam cartam seu rotulum unum in vulgari Italico
 40 atque in Arabico,² que inferius annotantur continentes, secum portantes primitus versus templum Salomonis³ processerunt, sed intrare volentes prohibiti fuerunt. Interrogati autem per Sarracenos, quid quererent, responderunt: « Volumus loqui cum
 45 Cadi, id est ipsorum episcopo secundum linguam Latinam, verba multum utilia et salubria animabus vestris ». Quibus responderunt sic: « Non est hic domus Cadi, sed venite nobiscum et ostendemus vobis domum Cadi ».

31 aieques et sic L | in: om. A | in Domino, om. L V 31-32 homo... quilibet; quilibet... homo transp. V, A L 32 valeat; valet V, A potest L | carnales... animales; contra carnales atque animales homines V, A 32-34 contra... vivunt; cum magna merito anime sue procedere contra homines carnales et animales qui sunt sub lege a contraria caritati L 33-34 sive... vivunt; seu sub secta vivunt Machometi V, A qui om. sub 36 anno... dies die quo supra videlicet V, | festo; videlicet om. V, L 37 terciarum; terciam O predicti IIII° fratres add. L 38-41 die... Arabico; et eadem die et hora predictis simul quilibet portans eum unam cartam scriptam seu rotulum in vulgari Italico et in Arabico tali ordine processerunt L 39 supradictis ipsi add. V, A 40 rotulum; unum om. A 41 atque; in om. V, | annotantur; anotantur V, 41-42 que... portantes, om. L | continentes; continentem V, A 42 portantes; portans V, A | primitus; nam primitus iverunt L | processerunt, om. L 43 sed; et L | prohibiti fuerunt; non fuerunt permisi L 43-44 Interrogati... Sarracenos; sed fuerunt a Sarracenis interrogati L | autem; om. V, | per Sarracenos; a Sarracenis A 44 quid; quem L | quererent; quilibet. Predicti fratres add. L | volumus; inquit add. V, 45 episcopo; seu prelato add. V, | episcopo... Latinam; episcopo in vestra lingua L | linguam; Latinam linguam transp. A 46 multum; multa V, | animabus vestris; animarum vestrarum L | Quibus; qui L 47 sic; om. L | Non... domus; Hic non est L 48 domum Cadi; domum eius A

¹ Die 11 novembris 1391 (13 Dhu 'l-higga 793 post Hegiram) erat sabbatum, quarta dies magni festi mahumedanorum, quod *Id el-Qurban* (vel etiam *Qurban Bayram*) vocant, in quo mahumedani invicem gratulaturi festum in plateas produnt. Hora diei erat nona, eum scilicet in choro Tertiam recitare solebant.

² Secundum exemplar Sibiense lingua Arabica, id est in litteris Latinis sermo scriptus erat, cf. *infra* p. 29.

³ Principalis moschea mahumedana Hierosolymis, in loco antiqui templi Salomonis erecta.

4. *Sermo coram mahumedanis*

Qui ad domum ipsius perducti, mox rotulos suos prodixerunt ⁵⁰ atque legerunt coram ipso, ipsos exponentes, nec non firmissime asserentes in hec verba:

« Domine Cadi et omnes vos hic presencialiter existentes, rogamus vos, quatenus verbis nostris auditum prebere et diligenter attendere curetis, quoniam quaecumque hic dicemus: vobis proficua ⁵¹ et veridica et iusta omnique dolo carencia existunt, ac omnium acquiescere volentium animabus valde utilia. Que quidem verba sunt ista:

5. *Religio mahumedana non est a Deo*

Vos estis in statu eterne damnacionis, quia lex vestra non est ⁶⁰ lex Dei, nec a Deo, nec est bona, sed mala, non enim ei attestatur Testamentum Novum nec Vetus. Item in lege vestra continentur mendacia et docentur impossibilia, derisoria et contradictiones, et multa alia, que non inducunt homines ad bonum nec ad virtutes, sed ad malum et vicia quam plurima, quod nequaquam ⁶⁵ reperire est in lege Mosayca, a Deo data, nec in lege Christi, in quibus procul dubio, prout patet intuentibus, reperiuntur ea que, per oppositum legis vestre, inducunt hominem ad laudem Dei et honorem, et utilitatem proximi et dilectionem, ad finis ultimi

50 Qui deducti L | ipsius; Cadi L | perducti mox; ostenderunt L | mox; in vocem V, | suos prodixerunt; om. L 51 atque; ac V, et L | ipso; Cadi L 51-52 ipso... in hec | proferentes et exponentes asserendo protulerunt hec L 53 et... hic; et vos omnes alii qui hic V, | existentes; estis V, | hic... existentes; qui hic astatis presentes A qui hic astatis L 54 vos; om. V, | et; om. A 54-55 vos... quoniam; quod cum diligentia verbis nostris velitis prebere auditum quia L 55 hic; om. L 55-57 vobis... utilia; sunt proficua veridica iusta et omni dolo carencia animabus vestrorum omnium valde utilia L 55-56 proficua... iusta; veridica proficua et iusta A 56 omnique; et omni A L | existunt; om. A et add. assistentium 57 utilia; utilia valde transp. V, | Que quidem verba; verba enim que habemus vobis dicere L 60 vos; quia L | damnacionis; dapnacionis V; dampnacionis V, A | in statu... damnacionis; in dampnacionis eterna L 61 Dei nec; data add. V, AL | sed; ymo V, imo omnino V, V, imo totaliter A | non... attestatur; non est enim ibi V, V, attestatur ei transp. L 82 Novum... Vetus; Vetus neque Novum V, V, nec Vetus Testamentum nec Novum A | nec; neque A | Item; om. L | continentur; multa add. V, continentur et docentur A sunt L 63 et docentur; om. V, AL | derisoria; Dei derisoria L 64 nec; et V, 64-65 non inducunt... virtutes; ducunt minime homines ad bonum et virtutes A | homines... quam plurima; hominem ad bene agendum sed ad peccatum L 65 et; ad add. V, | nequaquam; nequaquam V, 66 reperire est; est reperire transp. L | Mosayca; Moyse L 66-p. 20. 72 in quibus... beatifica; quia in ambabus predictis legibus reperiuntur illa que inducunt hominem ad Deum laudandum et ad proximum diligendum et ad seipsum ordinandum et ad consequendum debitum finem fruicionis divine L 68 vestre; nostre A 69 utilitatem... dilectionem; ad proximi dilectionem V, A | ad; ac A

70 et debiti salutarem consecutionem, id est ad faciendum ea quibus acquiritur finis debitus, id est vita eterna et fruitio Dei beatifica. Si enim lex vestra esset lex Dei, quomodo omnes prophetas latuisset? Numquam enim reperimus quod Moyses, vel aliquis prophetarum, vel ipse Christus, de ipsa fecerit mentionem. Non
75 igitur est lex Dei, cum contineat falsitatem apertam, Deus namque est pura et summa veritas, a quo nequaquam dici potest quaecumque falsitas. Item lex vestra dicit, quod in fine demones salvabuntur,¹ idcirco eis placet; sicut etiam quod apostoli fuerunt Sarraceni² et multa alia mendacia ».

80

6. Mahumedus non est propheta

Secundo etiam dixerunt dicti fratres, quod propheta ipsorum non fuit nuncius Dei, ut ipsi affirmant et ipse in sua lege dicit,³ quia nullum ei miraculum attestatur; prophetis autem Dei plu-

70 consecutionem; consuetudinem V₁ 71 acquiritur; acquiritur V₂; id est; scilicet A | et; sive visio et V₂ A 72 enim; om. A | prophetas; prophete L prophete eam V₁ 73 numquam... reperimus; non tamen invenimus L | vel; nec V₂ et transp. prophetarum aliquis 74 vel; nec V₁ | Christus; benedictus add. A | de ipsa... mentionem; aliquid dixerit de lege vestra L 75 igitur; ergo A | non igitur est; non est enim L | cum; quia A quia L | contineat; falsitatem contineat transp. V₂ continet L et add. in se | falsitatem; facilitatem A | namque; enim L 75 pura et summa; prima et suprema V₁ V₂ A prima et summa L | nequaquam; non L | dici potest; potest dici transp. L 77 quaecumque; aliqua L | Item lex; Lex namque V₂ Lex autem A Vestra lex L | quod; per ipsum add. L 78 idcirco; et idcirco AL | eis placet; placet eis transp. V₂ et add. lex vestra. Dicit enim de Christo quod non fuit filius Dei nec mortuus in cruce sed quod in fine mundi Deus ipsum interficiat. Idem add. A sed loco enim habet etiam; Dicit de Christo quod non fuit filius Dei nec mortuus in cruce sed in fine mundi Deus ipsum interficiat add. L | sicut etiam; dicit etiam V₁ AL 81 dixerunt... fratres; fratres prenominati dixerunt L et add. contra ipsorum prophetam; dixerunt dicti fratres A et add. contra horem eorum | dicti ipsi L | quod propheta; videlicet quod Machometus A | propheta ipsorum; ipsorum propheta transp. V₁ 82 ipsi; asserunt et add. V₂ A | sua lege; lege sua transp. V₂ | dicit; dixit A 83 quia; quod A | quia... attestatur; nec etiam ei aliquid attestatur miraculum V₂ | el miraculum; miraculum ei transp. L | Dei; multa et add. V₂ A 83-p. 21, 84 prophetis... miracula; om. L

¹ Hanc sententiam in Corano expressis verbis non habemus. Explanatores Corani eam tamen e capite VI vers. 128 et cap. XI vers. 109 deducebant, cf. G. GOLZBOVICH, *Biblioteca V*, 285 n. 4. Versionem Corani L. BONELLI, *Il Corano*, Milano 1940 adhibemus. Postea dicemus Cor(anum), caput seu suram numeris Romanis et versiculis numericis Arabicis tantummodo, sed semper ex hac versione L. BONELLI aumimus.

² « ... discepoli di Gesù... risposero: noi crediamo, e tu testifica che noi siamo muslim », *Cor.* V 111; cf. III 45.

³ « Quindi noi designammo te, o Maometto, per stabilire una legge... Questo (Corano) è un assieme di chiari insegnamenti per gli uomini, guida e segno di misericordia, per gente che crede fermamente », *Cor.* XLV 17 et 19; cf. D. MANDIĆ *Documenta martyrii*, p. 39 n. 17.

rima attestata sunt miracula. Quando enim misit Deus Moysen ad pharaonem, diversa miracula ostendit. Elias etiam et Elyseus ceterique prophete magna et inaudita fecerunt miracula. Christus etiam venit cum signis et prodigiis maximis. Ipse vero Machometus fuit luxuriosus, homicida, gulosus, spoliator; ponens quod ultima hominis beatitudo erit in comedendo, luxuriando, in vestibus preciosis, in ortis irriguis;¹ concedit pluralitatem uxorum, concubinarum et ancillarum.² Hoc autem fuit tota intentio sua, ut reseccaret, quidquid erat arduum in credendo, quidquid erat difficile in operando, et concedit omnia, ad que mundani homines proni erant, et maxime Arabes, videlicet luxuriam, gulam et cetera vicia. De virtutibus autem, videlicet de caritate, de humilitate et de ceteris virtutibus nullam fecit mentionem. Quapropter ipse astute videns, quod in hiis omnibus poterat eius falsitas rationaliter deprehendi, mandavit, quod nichil eorum crederentur que essent contraria sue legi, sed omnino contraria asserentes necarentur.³

84 attestata sunt; attestantur V₁ | attestata sunt miracula; miracula attestata sunt transp. A | quando; quum V₂ | enim; om. L | misit Deus; Deus misit transp. V₂AL 85 miracula ostendit; ostendit miracula transp. V₂A ostendit diversa miracula L | Elise; Helyas V₂AL | etiam; autem A | etiam et; om. L | Elyseus; Helyseus V₂L 86 ceterique; et alii L | magna; miracula add. V₂ | magna... fecerunt; fecerunt magna... miracula L | miracula; om. V₂ 87 etiam; enim L | maximis; magnis L permaximis AV₂hic add. et infinitis | vero; autem L 88 gulosus spoliator; spoliator gulosus transp. A spoliator et gulosus L | ponens quod; ponensque V₂ posuit quod L 89 beatitudo erit; om. L 90 concedit; etiam add. V₂ 91 Hoc; Heo V₂L | intentio sua; sua intentio transp. L 92 quidquid; quicquid A quodquod L | credendo; et add. V₂A | quidquid; quicquid A 94 proni; prompti A | Arabes; animales L | videlicet; scilicet AL | gulam; rapinam etc. add. L et om. et cetera vicia 94.95 luxuriam... vicia; luxuria scilicet gula et ceteris viciis V₁ 95 de caritate; caritatem V₁ | de humilitate; humilitatem V₁ et de humilitate etc. L 96 et de ceteris virtutibus; om. V₁ de om. V₂ | nullam mentionem; nichil dixit V₂AL 96-97 Quapropter ipse astute; et L 97 in; de L | rationaliter; om. L 98 deprehendi; reprehendi L | quod; ut V₂A | crederentur; crederetur V₂AL 98-99 que essent contraria; quod esset contrarium L 99 contraria sue; sue contraria transp. V₂ | omnino contraria; contrarium L | necarentur; occiderentur L

¹ « Costoro avranno i giardini dell'Eden, sotto i quali scorreranno i fiumi; in essi saranno ornati di braccialetti d'oro e indosseranno abiti verdi di seta e broccato; saranno coricati sopra letti elevati ... », *Cor.* XVIII 30.

² « ... fra le donne che vi piacciono, sposatene solo due o tre o quattro; e, se voi temete ancora di essere ingiusti, sposatene una sola o ciò che le vostre destre possiedono (delle schiave) ... », *Cor.* IV 3.

³ « La retribuzione di coloro che fanno la guerra a Dio e al suo apostolo e si adoperano a portare la corruzione sulla terra, sarà unicamente che essi vengano messi a morte o crocefissi, o vengano loro tagliate le mani e i piedi, in modo alternato, o vengano esiliati dal loro paese », *Cor.* V 37.

7. *Iracundia mahumedanorum*

Quibus verbis a dictis fratribus cum fervore spiritus incon-
cusso propalatis, dictus Cadi cum suis astantibus vehementer
iratus est; ipsisque verbis iamque ad extra promulgatis, illuc
105 confluerunt innumerabiles Sarraceni, ad quem locum etiam
guardianus Montis Sion cum uno socio et hospitalarius peregrinorum Jherusalem protinus sunt vocati.

8. *Interrogatio fratrum a iudice*

Tunc dictus Cadi dictos quatuor fratres allocutus est sub hiis
110 verbis dicens: « Verba que nunc protulistis dixistis vos tanquam
sapientes et bene vestri compotes, vel tanquam fatui et a ratione
errantes sive amentes? Estis vos missi per vestrum Papam vel
per aliquem regem christianum? ».

Tunc responderunt dicti fratres cum magna maturitate et
115 discretione et grandi zelo fidei ac ferventi affectu et desiderio
salutis sue: « Non sumus missi per aliquem hominem nisi per
Deum, qui spirare nobis dignatus est vobis indicare veritatem et
salutem vestram, quia Christus dicit in Evangelio: ' Qui credi-

102-104 Quibus... iratus est; ad quorum verbo iratur vulde Cadi cum ipsis qui ipso astabant L 102 verbis; et add. V₁ | inconcusso; inconcussa fide V₂A inconcussa fide G 103 propalatis; prolatis AO 104 iratus est; est iratus transp. V₂A | iamque ... promulgatis; divulgatis iam ab extra V₁ iam ad extra divulgatis A et ab extra divulgatis L | illuc; ad locum Cadi L 105 confluerunt; om. V₁ | Sarraceni; convenientes add. V₂ | etiam; fuit vocatus statim L 106 guardianus; gardiamus A gardiamus L | et; et etiam L | hospitalarius; hospitalariis A hospitalario L | peregrinorum; hospitalis add. V₂A 107 Jherusalem; in Jerusalem L et om. protinus sunt vocati 108-110 Tunc... dicens; et coram omnibus predictis Cadi illis IIII^m fratribus dixit L 109 Cadi; Califas V₂ | fratres; sic est coram eis add. V₂ | est; om. V₁ 110 dicens; om. A | Verba; illa A | nunc; om. L | vos; nos V₁ om. V₂AL 111 sapientes; prudentes V₂A | bene; sensus V₂ 111-112 et bene... amentes; fatui L | a ratione... amentes; amentes et a ratione deviantes V₂ 112 sive; seu A | estis; dem estis V₂A | vos; om. V₂L | vel per; vel V₂ 113 regem christianum; christianorum regem V₂A regem christianorum L 114 dicti; predicti L magna; securitate add. V₂ securitate et add. A 114-115 et discretione; ac discretione A 114-116 magna... sue; maturitate et habilitate intellectus zelo fidei etiam salute animarum suarum L 115 et grandi; ac grandi V₂ | ac ferventi; ferventes V₂ 116 missi; inquirunt add. V₂A inquit V₁ om. L | aliquem hominem; aliquem creaturam V₂A 117 spirare; inspirare V₂ | nobis; om. V₂ 116-117 hominem... indicare; nisi compnium a Deo qui inspiravit nobis vobis predicare L 116-118 nisi... salutem; nisi per illum qui in spiritu nobis dignatus est precipere ut vobis annunciemus salutem A 117 vobis indicare; nobis predicare vobis et annunciare V₂ 118 Christus; benedictus add. A | dicit; dixit A

derit et baptizatus fuerit saluus erit, qui vero non crediderit condemnabitur?,¹ Sicque si non credideritis et baptizati non fueritis in profundo inferni dampnabimini ». 120

Tunc Cadi interrogavit eos dicens: « Vultis omnia ista revocare et effici Sarraceni et non moriemini, aliter enim oportet vos mori ». Qui respondentes clara voce dixerunt: « Nullo modo volumus ista revocare, sed sumus parati pro ista veritate et pro fide catholica, ipsam firmiter deffendendo, potius mori et omnia tormenta sustinere, quia omnia que diximus sunt sancta, catholica atque vera ». 125

9. Sententia mortis et cruciatus tormentorum

Quod audiens ipse Cadi cum consilio sententiam mortis in ipsos promulgavit. Vix autem sententie sermone completo, insurrexerunt cum clamore valido circumstantes Sarraceni. universi dicentes: « Moriantur, moriantur! ». Et tamdiu ibidem diversis verberaverunt instrumentis, quod tamquam mortui in terram ceciderunt, ita quod quilibet eos mortuos reputaret. Et hoc fuit circa horam nonam. Transacta autem hora una, fratres illi oculos aperire ceperunt et aliquantulum loqui, quod videns Cadi fecit eos 135

119 erit; om. A 120-121 sicque... dampnabimini; *sicut vos eritis in profundum inferni* L | in profundo... dampnabimini; *condemnabimini in profundum inferni* V₁ in profundum inferni dampnabimini A 120 si qui A | et baptizati; *nec baptizati* V₁ 122 Cadi; *Califfas* V₁ ipse Cadi V₁A | interrogavit eos; *eos interrogavit* transp. V₁A dixit eis L | dicens; om. L | ista; *que dixistis* V₁A | omnia ista; *enim* L 123 effici; *efficiamini* L | aliter enim; *quia aliter* V₁A | enim; om. L 124 Qui respondentes; *respondentes autem* V₁A responderunt L | dixerunt; *fratres* quod L 125 ista; om. V₁AL 125-126 sumus... catholica; *pro ista veritate sumus parati mori et pro fide Christi catholica* V₁A hic om. mori | fide... mori; *fide catholica mori* L 126 tormenta; *tormentorum genera* V₁A 127 sustinere; *et ipsam firmitissime defendere* add. L 127-128 sancta... vera; *vera sancta et catholica* V₁ vera sancta atque catholica A *hatholica sancta et vera* L 130 Quod audiens ipse; *tunc* L | consilio; *suo* add. V₁AL 130-131 sententiam... promulgavit; *promulgavit sententiam quod deberent mori* L 131 completo; *prolato* A V₁ V₁ 131-132 autem... universi; *verbo expedito omnes circumstantes insurrexerunt cum clamore valido* L 132 cum; a A | cum... universi; *omnes Sarraceni circumstantes cum clamore valido* V₁ V₁ | circumstantes Sarraceni; *Sarraceni circumstantes* transp. A 133 moriantur moriantur; *moriantur isti moriantur et non vivant* V₁A | et; om. V₁ | ibidem; *eos ibidem* V₁ ibi tunc L 133-135 diversa... reputaret; *verberaverunt eos cum diversitate instrumentorum quod ceciderunt in terram ut et quilibet reputabat eos mortuos* L 134 terram; *terra* V₁ 135 quod; *ut* A | reputaret; *propter maximam sanguinis effusionem* add. A | hoc; *hec* V₁ istud L 136 Transacta... una; *post hoc omnes* L | autem; om. V₁A | hora una; *una hora* transp. A | una; *nona* V₁ 136-137 oculos... ceperunt; *incoeperunt aperire oculos* L 137 aliquantulum loqui; *loqui aliquantulum* L | Cadi; *ipse Cadi* V₁A

¹ Mc. 16, 16.

ligari et cathenari, et in compedibus clavari. Sicque propter clamorem populi ibidem usque ad noctis medium permanserunt.

140

10. *In carcerem detrusi*

Circa mediam vero noctem fecit eos nudos spoliari et ad palos fortiter ligari et tam crudeliter verberari, quod eorum corpora fuerunt totaliter scoriata, ita quod nec seipsos valuerunt sustinere. Demum misit eos in teterrimos carceres, ibique in cipis
145 ligneis artissime astringi fecit, sic ut nullam pausam aut requiem habere possent, sed continuis immanibus affigerentur tormentis.

11. *Crudelis mors*

Tandem tertia die¹ deducti ad plateam, ubi malefactores puniri solent, coram Admirato² et Cadi et infinita Sarracenorum
150 multitudine, cum ensibus et gladiis evaginati et igne maximo vehementer illic accenso, iterum eos interrogaverunt, an illa que dixerant revocare vellent et effici Sarraceni et sic non morerentur. Quibus responderunt « Nos, inquit, hoc volumus et vobis anunciamus, quod ad fidem Christi convertamini et baptizemini, sin
155 autem tamquam filii extreme dampnationis in ignem eternum

138 ligari; *lignari* V₁ | cathenari; *kathenari* L | in compedibus; *pedibus* V₂ *compedi-*
bis A cum *compedibus* L | sicque; quod add. V₂ A 138-139 sicque... permanserunt;
et steterunt usque ad mediam noctem ibidem propter clamorem populi L 139 noctis
medium; noctem mediam A 141 mediam vero; vero mediam transp. V₂ A | vero;
om. L | fecit eos; om. V₂ | eos nudos; om. A | spoliari; *expoliari* V₂ 142 ligari;
lignari V₁ | eorum; om. L 143 totaliter; quasi totaliter V₂ A | fuerunt; erant L |
scoriata; *scorita* V₂ | quod; ut V₂ | ita... valuerunt; nec poterant se L 144 Demum;
deinde AL | eos; om. L | in; ad L | teterrimos; *terraneos* V₂ V₂ | ibique; et ibidem L
144-46 in cipis... tormentis; ad stipules ligneas strictissime ligari ut non haberent aliquam
recreationem sed essent in tormentis imanis L 145 artissime; *acrisime* V₂ *astric-*
tissime A | astringi; *stringi* V₂ A | pausam; posam V₂ 146 immanibus; *innumerabi-*
libus V₂ V₂ *inhumanitatibus* et A 146 affigerentur; *affliguntur* V₂ | affigerentur
tormentis; *tormentis affigerentur* transp. A 148 deducti; *ducti* V₂ AL 149 puniri
solent; *puniuntur* L | admirato; *amurato* V₂ *administrato* L 150 multitudine;
milicie add. V₂ 151 illic; illuc A om. V₂ L | eos interrogaverunt; fuerunt interrogati
L | an illa; ut ea V₂ si illa L 152 dixerant; *dixerunt* A | vellent; *volebant* L | sic;
om. L | morerentur; *morirentur* A 153 Quibus; ipsi L ipsi add. A | Nos... et;
non gno vobis V₂ | inquit; inquit V₂ | inquit hoc; om. L | vobis; om. L | hoc
volumus et; om. A 154 quod; *quatinus* vos A 154-p. 25, 156 quod... cruciandi;
quod vos efficiamini christiani aliter eritis dampnati ad ignem eternum L

¹ Die 14 novembris 1391.

² Amiratus, al-amir, gubernator civilis provinciae Hurmein, locum tenens sultani de Aegypto, cf. D. MANDIÉ, *Documenta martyrii*, p. 35 n. 3.

trademini eternaliter cruciandi. Vos etiam dicitis, quod nos efficiamur Sarraceni: scitote quod propter Christum et eiusdem fidem nec ignem nec mortem pertimescimus temporalem». Sicque viri sancti deridebant eos. Quod audientes Sarracenorum populi, qui astabant, inebriati furore, universi in eos sevissime pariter irruentes, beatum enim inter eos seipsum, ut videbatur, reputabat, qui crudelius ferire poterat, frustratim autem eos taliter gladiis dividerunt ut nec etiam effigies humana in ipsis remaneret. 160

Quo facto eos in illum ignem copiosum proiecerunt: sed tamen corpora illa sic divisa comburi non poterant. Et per totam illam diem illa multitudo ibi stetit ad spectaculum et ligna supposebant usque ad noctem, spargentes cineres et ossa abscondentes, ne videlicet ea christiani reperirent. 165

12. Iudicium de martyrio

Estimamus autem quod Deus sua clementi et assueta bonitate piissimaeque misericordia istud factum tam arduum atque mirabile in ista sancta civitate Jherusalem, nostris temporibus 170

156 trademini; *tendimini* V₂ V₃; *strudemini* A | vos etiam; et vos V₂ AL 156-157 nos efficiamur; *efficiamini* V₁ 157 scitote quod; om. L | eiusdem; eius V₂ A om. L 158 nec ignem nec mortem; *ignem nec mortem* V₁; *nec mortem nec ignem* V₂ | ignem... temporalem; *sustinemus mortem et ignem* L | temporalem; *quia iste ignis est ad horam* add. A 158-159 Sicque... eos; et de ipsis tristati sunt L 159-164 Quod... proiecerunt; *Tunc statim fuerunt percussi ab omnibus et beatus se reputabat qui eos percutere poterat et in frusta divisi et in illo copiosissimo igne proiecti* L 159 Sarracenorum populi; *populi Sarracenorum* transp. V₂ 160 astabant; *stabant* V₁ | *sevisime pariter; pariter et sevissime* V₂ 161 inter eos seipsum; *seipsum inter eos* transp. A 162 ferire; *feriri* A | autem; om. V₂ A | eos taliter; *taliter eos* transp. V₂ A 163 etiam; in eis V₂ | in ipsis; om. V₂ 164 eos; om. A | copiosam; *copiosissimum* V₂ A 165 divisa; *per frustra* add. V₂ A | et; om. V₂ 165-166 totam illam diem; *totum diem* illam V₂ *totam diem* illam A *totum diem* L 166 ibi; *ibidem* V₂ AL | et; *semper* L | *supponebant; desuper ponentes* L 167 noctem; *mortem* A 164-167 sed tamen corpora... usque ad noctem; *Saraceni autem fociaria (?) eis usque ad noctem ministrantes mirabantur quomodo et quare inter flammam ita diu viverent et non comburebantur ibidemque hora eis a Deo predestinato in manus suas spiritus commendarent.* *Ornebatur enim a christianis explorantibus interitum eorum columpna miri splendoris de igne procedens super capita fratrum usque ad celum mirifice se extendens* O 168 ne... reperirent; *ne viderent ea christiani vel reperirent* A *ne de hoc christiani consolarentur* L 170 Estimamus; *existimamus* A *pidamus* L | autem; *enim* | clementi et assueta; *assueta et clementi* transp. V₂ *clementia et assueta* A 170-172 clementi... temporibus; *piissima bonitate et misericordia ex speciali miraculo in ista sancta civitate Jerusalem* L 171 piissimaque; *ac piissima* V₂ A | factum tam arduum; *tam arduum factum* transp. V₂ | atque; et V₂ A 172 ista sancta; *sancta ista* transp. A | nostris temporibus; *temporibus nostris* transp. V₂

voluit ostendere ad confirmationem et consolationem omnium fidelium christianorum tam hic comorantium quam etiam peregrinorum ex omnibus mundi partibus adveniencium.

13. *Quomodo conscripta est relatio*

Hec autem subito sermone scripta sunt, quia si per singula discurrere vellemus, timemus ne sermonis prolixitas in animis legencium fastidium generaret.

180

14. *Testes*

Supradictis autem fuerunt presentes venerabiles infrascripti peregrini, videlicet:

Dominus Johannes vicecomes de Laballia,¹ miles cum servitoribus suis.

185 Dominus Thomas filius marchionis Saluciorum,² miles tunc factus, cum familia sua.

Dominus Johannes Barrilis, de Neapoli,³ miles tunc factus in Sepulcro, cum familia sua.

173 voluit; voluerit AL | confirmationem; conformationem V₂A 174 etiam; om. L | peregrinorum; adveniencium add. V₂A 175 partibus; adveniencium om. V₂A | ex omnibus mundi partibus; om. L et add. omniumque mundi nationum 177 Hec; hoc V₁ | subito; sub brevi V₁ sub sunt alias brevi A 178 discurrere; scribere V₁ dicere A | vellemus; vellem V₁ | timemus; timerem V₁ | sermonis prolixitas; prolixitas sermonis transp. V₁ | animis animo V₁ 177-179 Hec... generaret; Hec autem sunt scripta succindo sermone quia si per singula voluissemus dicere, esset sermo prolixus, quam prolixitatem non patitur tempus nec locus L 181 fuerunt presentes; presentes fuerunt transp. V₁A 183 Lahallia; de Britannia add. A V₁ hic om. miles | cum servitoribus suis; et familia sua A 185 Saluciorum; Saliciorum V₁ Saluciarum A 186 familia sua; servitoribus suis V₁ 187 Barrilis; Brardis V₁ Barcilis V₁ Barrili A hic om. Joannes | de Neapoli de Neapolim V₁ de Napoli V₁ de Neapolim alias de Neapolim A et add. et plures alii peregrini diversarum partium 188 familia sua; servitoribus suis V₁ 187-p. 27, 211 Ordo post Thomam Saluciorum: Joannes Barrilis, Joannes Due, Joannes de Ravenna, Joannes Campana, Fratres Minores, Alphonsus Dominici de Lisbona quo explicit V₁ Joannes Barrilis, Joannes Campana, Joannes de Ravenna, Alphonsus Dominici, Joannes Due, multe mulieres A Joannes Barrilis, Joannes de Ravenna, Joannes Campana, Alphonsus Dominici, Fratres Minores XII, multe mulieres, nomina fratrum L.

¹ Joannes vicecomes de Lamballe in Britannia Minori (Bretagne) in Gallia, cf. P. DURMIEU, in *Archives de l'Orient Latin*, vol. I, p. 540 n. 10.

² Saluzzo, civitas in provincia Cuneensi, ubi marchiones Saluciorum sedem habebant, cf. D. MANDIĆ, *Documenta martyrii*, p. 42 n. 28.

³ Nota est saec. XIV Neapoli familia de Barriliis, cf. *Ibidem*, n. 29.

Johannes Campana¹, de Janua, hospitalarius peregrinorum,
cum familia sua.

190

Joannes de Ravenna, habitator Rome.

Alfonsus Dominici de Lisbona.

Johannes Due² de Francia.

Et multe mulieres diversarum partium, et peregrine et habi-
tantes, qui et que omnes dicto martirio interfuerunt, viderunt et
potuerunt testimonium veritatis in toto mundo perhibere.

195

Presentes autem fuerunt Fratres Minores XII, quorum no-
mina sunt hec:

Fratrer Geraldus Calveti, provincie Aquitanie.

Frater Johannes de Noto, magister in theologia, provincie
Sicilie.³

200

Frater Petrus Cocclarius, de Neapoli, provincie Terre Laboris.

Frater Johannes de Argentina, Alamannus.

Frater Angelus de Perusio, provincie Santi Francisci.

Frater Petrus de Bordégala, provincie Aquitanie.

205

Frater Martinus Cathalanus.⁴

Frater Laurencius de Placencia, provincie Rome.

Frater Martinus de Slavonia.

Frater Egidius de Hungaria.

Frater Angelus de Marchia.

210

Frater Johannes de Aquitania.

189 Campana; *Capana* V₁ | de Janua; *Janus* V₁ consul et add. L. | peregrinorum;
hospitales Iherusalem V₁ 190 familia sua; *servitoribus suis* V₁ suis L. 193 Due; *de*
Due V₁ *Duo* L. 194-196 Et multe... perhibere; *Multe mulieres peregrine et habitantes*
qui martyrium didorum fratrum oculis propriis conspexerunt V₁ *Item multe mulieres*
peregrine et habitantes de... A ubi explicit *Post hec fratres Minores XII et multe domine*
et peregrine et inhabitantes Jerusalem, qui omnes dicto martirio interfuerunt, viderunt et
reddere potuerunt testimonium veritatis in toto mundo L. 199 Geraldus Calveti; *Gi-*
wardus Cabieti V, *Gerardus Calveti* L. 200 in theologia; om. L. 201 Sicilie; *Ci-*
cilie V, 202 Cocclarius; *Cocclarinus* L. 203 Alamannus; provincie Argentine L. 205
Aquitanie; om. L. 207 provincie Rome; om. L. 209 Frater Egidius de Hun-
garia; om. V, | Hungaria; *Vungaria* L. 211 Frater Joannes de Aquitania; *Frater*
Jacobus de Venetiis L.

¹ Erat consul reipublicae Januensis et de peregrinis hospitandis curam gerebat,
cf. G. GOLUBOVICH, *Biblioteca V*, p. 302.

² Foran Joannes de Douai.

³ P. Joannes natus est in castro Noto in provincia Syracusarum, cf. D. MANDIÉ,
Documenta martyrii, p. 48 n. 24.

⁴ An. 1372 fuit secretarius reginae Eleonora in Cipro et an. 1375 guardianus
conventus de Bethlehem, cf. *Ibidem*, p. 49 n. 25.

C

EXEMPLAR SIBENICENSE RELATIONIS

Prout supra declaravimus facturos (p. 14), exemplar Sibenicense relationis hic seorsum publici iuris facimus. Ei quoque, quam textui critico, relationis donavimus divisionem, servamus. Quapropter, ut concordiam partium teneremus, unam partem duobus numeris signatam (5 et 6) habemus. Partes vero quae in textu critico desunt sine numeris reliquimus. Textum prout in codice iacet exscripsimus.

1. *Introductio*

In nomine Christi. Amen. Ex veteri chodice descripsi 1733.

*Martirium B. Nicolai Tauilei, et sociorum, Ordinis Nostri Minorum Conventualium.*¹

Ad laudem et gloriam Omnipotentis Dei, totius Celestis Churie, Sacrosancte Romane^a Ecclesie et fidei Catholice.

Noverint universi presentes litteras inspecturi quod quatuor Fratres Minores de diversis provinciis nobiscum comorantes in sancta civitate Jerusalem, eos fuisse multum insignes in vita, ut post Deo insignissimi et devotissimi, prelato obedientissimi et populo exemplarissimi, et valde rigidi in vita, et in omni perfectionis vite laude probati. Hii sunt Frater Diodatus de Ruticinio provincie Aquitanie, secundus frater Nicolaus de Sibenico, civitate Dalmatie, provincie Slavonie, qui diu ex profectu religionis morati sunt in vicaria Bosne duodecim annos, deinde transtulerunt se in Jerusalem cum duobus aliis, fratre Petro de Narbona, qui multo tempore mansit cum illis ss. fratribus de societate Paulutii^b de Fuligno² provincie Umbrie,^c et fratre Stefano de Turelli provincie Gianue, qui moratus est octo annis in vicaria Chorsice et moratus est nobiscum octo annis.³

^a *Sacrosancte Romanis* in textu. ^b *Paulutii* in textu. ^c *Umbrie* in textu.

¹ Primae tres lineae procul dubio a P. Dobrovich additae sunt.

² Est parens illius motus religiosi in Ordine Fratrum Minorum qui postea nomen « de Observantia » sumpsit. Primum conventum in loco Brogliano, prope Fulginium, an. 1368 fundavit. Anno vero 1373 iam decem domos habuit, ad quas fratres ex omnibus provinciis veniebant, ut regulam ad litteram observarent; inter eos etiam Petrus de Narbona fuit, cf. L. WADDINGS, *Annales Minorum* ad an. 1368 n. 10-13 (editio tertia vol. VIII, Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1932, p. 246 ss.) et ad an. 1384 n. 2-5 (editio tertia vol. IX, Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1932, pp. 75-78); cf. H. HOLZAPFEL, *Manuale Historiae O. F. M.*, Friburgi Brigoviae 1909, p. 82 s. Etiam S. Jacobus de Marchia Petrum Paulutii socium dicit (*Doc. V*).

³ Ergo in vicaria Corsicae ab an. 1375-1383, Hierosolymis ab an. 1383-1391 moratus est.

2. *Praeparatio ad martyrium*

Hii quatuor predicti fratres longo tempore tractaverunt, quomodo possent lucrari animas quas diabolus conabatur auferre et similiter quomodo possent proprias suas animas Deo offerre, adhibitis consiliis Reverendorum Magistrorum, videlicet Magistri Joannis de Casali Noto provincie Sicilie,¹ et Magistri Joannis provincie Dalmatie,² a quibus audierunt quod Ecclesia Sancta³ Dei fuit et est edificata sanguine martirum, qui omnes vere dicuntur testes veritatis et huiusmodi alla, que chausa brevitatis relinquo, et fulciti multis rationibus, argumentis et dochumentis eiusdem tractatus,³ quem invenerunt sibi mirabilem, ubi clare et mirabiliter docetur, quod probus homo potest cum maximo merito anime sue procedere contra istos homines carnales et animales, qui de lege Mahometi sunt.

3. *Ponitur initium martyrii*

Tandem anno Domini 1391, die 11 mensis novembris, in festo s. Martini circa horam tertiam⁴ predicti quatuor fratres ordinato progressu, que diu conceperant voluerunt ad lucem reducere, et eadem [p. 2] die et hora predicta similiter quilibet portans unam cartam scriptam litteris Italicis^b lingua Araba tali ordine processerunt: nam prompti venerunt versus Templum Salomonis et volentes ingredi [sic!] non sunt permissi, sed fuerunt interrogati, quid quererent. Quibus predicti fratres responderunt: « Volumus loqui cum vestro Cadi, id est Pontifice, multa utilia et salubria animarum vestrarum »; quibus responderunt: « Hic non domus est Domini Cadi, sed venite nobischum et ducemus vos ad domum Domini Chadi ».

4. *Sermo coram mahumedanis*

Hii autem deducti ad presentiam Chadi protulerunt rotulos suos scriptos, ut predictum est, Italico et in Arabico legentes et exponentes protulerunt hec verba: Domine Chadi et omnes vos

^a *Santa* in textu. ^b *Italicis* in textu.

¹ Cf. *supra* p. 27 n. 3.

² In archetypo fortasse scriptum erat Slavoniae, quia haec provincia tantum an. 1393 nomen suum in provinciam Dalmatiae mutavit.

³ Duo magistri, secundum hoc exemplar, verum tractatum de martyrio conscripisse videntur, cf. D. MANDEL, *Documenta martyrii*, p. 59 n. 6 et p. 66.

⁴ Hora nona ante meridiem iuxta hodiernum computum.

hic astantes, rogamus vos quod cum licentia vestra loquamur, et verbis nostris prebere velitis auditum, quia quecumque dicemus vobis sunt verissima et iusta, et omni dolo carentia et animabus omnium valde utilia, que verba debemus dicere sunt ista:

5-6. *Religio mahumedana non est a Deo*

Primum, lex vestra non est data a Deo neque secundum Deum est, et ideo non est bona.

Secundo dicimus, quod lex vestra est pessima, et est carnalitatis et non est spiritualitatis, lex falsitatis et non veritatis, lex perditionis et non salutis.

Dimissis huiusmodi altercationibus, blasfemiis et iniuriis processerunt ad probandum tali ratione:

Lex vestra mandat plures habere uxores,¹ Deus a principio mundi quod unus vir unam uxorem habeat et non plures ordinavit et nulli hominum licuit unquam plures habere uxores sub peccato mortali, nisi Patriarchis et paucis aliis quibus Dominus ex privilegio speciali dispensavit.

Item lex vestra dicit quod in felicitate et gloria vite eterne debetis abbuti multis mulieribus ad libitum voluntatis vestre,² et multis chomestionibus et potationibus sicut vobis placuerit, hoc autem non est verum, imo totaliter est falsum et eretichum, et maledictum, quia secundum dictum nostri Salvatoris Jesu Christi: «*in vita eterna neque nubent neque nubentur, sed erunt* [p. 3] *sicut angeli Dei*»,³ quia homo si comedit habet digerere et digestum emittere per partes inferiores, et hec repugnant valde felicitati. Similiter qui abbutitur muliere committit corruptionem, et corruptio repugnat felicitati eterne.

Item dicimus quod lex vestra est lex condemnationis et falsitatis et nullius veritatis, lex autem nostra est veritatis et totius sanctitatis, quoniam Christus Filius Dei vivi in suo s. Evangelio dicit: «*qui crediderit in Christum Filium Dei, et baptisatus fuerit salvus erit, qui vero non crediderit condemnabitur*». ⁴ Sed vos non

¹ Cf. supra p. 21 n. 2.

² Secundum Coranum Mahumedus, ut videtur, pluralitatem uxorum in paradiso non admittit, sed unicuique unam virginem speciosam tribuit: «*Per i timorati di Dio havvi, invece, un rifugio, giardini e vigne, fanciulle dal petto rigonfio e coetanee dei giusti e coppe ripiene...*», Cor. LXXVIII 31-34; cf. D. MANDIC, *Documenta martyrii*, p. 60 n. 9.

³ Mt 22, 30; cf. Mc 12, 25; Lc 20, 35.

⁴ Mc 16, 16.

creditis in Filium Dei, et Baptismum non suscipitis, sed tenetis leges pessimas quas tradidit vobis Mahometus. Ideo secundum sanctum Evangelium et veram doctrinam Domini Nostri Jesu Christi dicimus quod vos non potestis salvari.

7. *Iracundia mahomedanorum*

Ad eorum verba, et huiusmodi alia plurima, iratus Cadi una cum omnibus suis consiliariis, et divulgatis in populo eosque [sic!] verbis confluerant enim homines in multitudine quasi triginta milia ad locum predictum.

Vocatus est Guardianus conventus Montis Sion et Hospitalarius peregrinorum.

8. *Interrogatio fratrum a iudice*

Coram quibus dixit Cadi predictis fratribus: « Verba que dixistis, dixistis tanquam sapientes, vel tanquam insipientes », chui responderunt: « Cum omni maturitate sensus, et ratione, et stabilitate intellectus, et zelo fidei et salutis animarum diximus omnia que diximus ». Quibus dixit Cadi: « Vultis ea que dixistis revochare? ». Responderunt quod nullo modo volumus unum verbum de omnibus que diximus revochare, sed potius parati sumus vincula, et verbera, et carceres, et interfectiones portare quam contrarium alicui predictorum dicere.

9. *Sententia mortis et cruciatus tormentorum*

Tunc Cadi sententiavit eos ad mortem de consilio omnium assistentium, cuius sententie verbis promulgatis tota illa multitudo clamabat: « Moriantur isti et non vivant », et ibidem immediate eos tandiu verberaverunt et multitudine vulnorum, iuditio omnium, reputati sunt mortui; in terram sic eos dimiserunt, et istud fuit circa horam sextam. In processu aliquanti temporis ibidem inceperunt dicti fratres aperire oculos et aliquid loqui. [p. 4] Quod videns dictus Cadi statim fecit eos cattenari manibus ligatis et pedibus et in conpedibus asstringi, deinde circa mediam noctem fecit eos spoliari et fortiter ligari, deinde accerius verberari quam prius.

10. *In carcerem detrusi*

Deinde mittit eos in carcerem valde terribilem et ad quatuor stipites post tergum sic nudos ligari, ut nullo modo corpora eorum aliquam requiem habere possent, cum tormentis in fronte, ubi steterunt sic per tres dies, cum alijs multis tormentis sine cibo et potu divina consolatione refecti.

11. *Crudelis mors*

Post tertium diem¹ venit Admiratus,² dominus civitatis, in cuius presentiam etiam Cadi quam omnes sui consiliarii et omnes populares cum ensibus evaginat³ petentes istos fratres mori, qui male dixerant de Propheta eorum et de lege eorum.

Tunc Admiratus simul cum Cadi et toto populo iam^b dicto venerunt ducentes secum ipsos fratres ad plateam, ad locum ubi iustitia malefactorum solet exerceri, alato^c prius igne chopioso.

Simili modo in^d forma interrogaverunt fratres, si vellent revocare que dixerunt et esse Saraceni. Qui responderunt quod nullo modo. Tunc sententiam tulerunt et multi armati eos percusserunt ictibus innumerabilibus, quod corpora eorum ita aparuerunt quod in eis figura hominum minime parebant.^e Deinde frustilia^f corporum proiecta sunt in ignem illum chopiosum, quo igne deficiente incombusta remanserunt et illesa ab igne.

Iterum proiecerunt eos in maiorem ignem, in quo sicut in primo incombusta permanserunt;^g et tertio^h similiter. Ad quod spectaculum multi mirati sunt, et sic ignis protractus est usque ad finem diei, sed membra corporumⁱ non sunt combusta.

Admiratus,^l Cadi et omnes qui videbant, denique, ignem et cineres fecerunt spargi, et omnia dictorum corporum totaliter abscondi et reponi sub terra, ut nihil de reliquiis Sanctorum Christiani [p. 5] haberi vel inveniri possint.^m

^a evaginat^{is}; venerunt add. S₁ ^b iam^{is} in textu quam ^c alato; parato S₁
^d in^{is} et S₁ ^e corpora eorum... parebant; fuerunt scissa in frusta intantum quod in
 eis figura hominis minime apparerebat S₁ ^f frustilia; frusta S₁ ^g iterum... per-
 manserunt; iterum preparatur maior ignis in quo sicut in primo incombusta perman-
 serunt S₁ ^h tertio; in tertio adhuc maiori S₁ ⁱ sed membra corporum; super mem-
 bra corporum nec S₁ ^l admiratus; admiratur S₁ ^m nihil... possint; ut nichil de
 Sanctorum corporibus pro reliquiis possit a christianis haberi vel inveniri S₁

¹ Die 14 novembria.

² Amiratus, al-amir, gubernator provincie Murmein, cf. D. MANDIĆ, *Docu-
 menta martyrii*, p. 36 n. 3.

12. *Iudicium de martyrio*

Putamus enim quod Deus ex sua piissima misericordia et spetiali miraculo in ista sancta^a civitate Jerusalem^b voluit hec fieri ad consolationem omnium fidelium. Amen.

Eorum festum

Passi sunt autem isti venerabiles Christi Martires quarta-decima die mensis novembris, et in eadem die celebrentur festa eorum^c ad honorem Dei omnipotentis, et Beatissime Virginis Marie atque serafici Patris Francisci, cuius^d sacri Ordinis predicti sancti^e Martires fratres fuerunt, cui honor et gloria per evum. Amen.

Scriptor codicis

Fr. Hyacinthus Dobrovich ex vetustiori Codice manuscripto desumpsit et ad posteros reliquit anno D.ni 1733.

Relatio habita a timorato Deo, qui illo tempore morabat [sic!] in s. Civitate Jerusalem.

DOC. II

TESTIMONIUM DE MARTYRIO B. Nicolai sociorumque eius in litteris Rudgerii Contarini, patricii Veneti, 1393, die 19 aprilis. — E *Nuovo Archivio Veneto* n. s., vol. 63, Venezia 1916, p. 32 in nota.

Joannes Contarini, studens Oxonii, cum P. Geraldo Calveti, guardiano Montis Sion, commercium agebat litterarum. Pro Joanne P. Geraldus litteras primum mittebat Venetias Rudgerio Contarini, procuratori Terrae Sanctae in re publica Venetiarum et Joannis fratri, qui deinde Oxonium eas expediebat. Die 19 aprilis 1393 Rudgerius Contarini fratri suo Joanni Oxonium scripsit ultimas pro eo guardiani Montis Sion litteras fuisse illas quae de martyrio quatuor fratrum nostrorum agebant. Ex his proinde Rudgerii litteris eruimus P. Geraldum Calveti mortem B. Nicolai sociorumque eius Joanni litteris descripsisse vel fortasse unum exemplar relationis de eorum martyrio ei misisse. Has litteras Rudgerii Contarini G. DALLA SANTA,

^a *sancta* in textu
est festum eorum B.

^b *Jerusalem* in textu
^d *cuius, cuius* in textu

^c *celebrentur festa eorum, celebre*
^e *sancti* in textu

Uomini e fatti dell'ultimo trecento e del primo quattrocento da lettere a Giovanni Contarini, patrizio veneziano, studente ad Oxford e a Parigi, poi patriarca di Constantinopoli, in Nuovo Archivio Veneto n. s., vol. 63, Venezia 1916, p. 32 in nota publici iuris fecit, a quo G. GOLUBOVICH, Biblioteca V, p. 268 et D. MANDIĆ, Documenta martyrii, p. 64 rescripserunt. Ab eo nos quoque textum litterarum sumimus.

El vardian de Santa Ierusalem ¹ è vegnudo de qui chon questa gallia del fio del ducha de Lanchastro; ² el qual de avava mandà l prechura de so man, et qui de l'la fata per man de noder molto anple. Jexu Christo, che nasiè et morì in quelli santi luogi, de faza adovrar a far quello sia la soa voluntade. El dito vardian è partido de qui chon quel Signor, et penso chon la grazia de Dio vy el vederè in quelle parte, sì che porè raxionar chon lui. Io non recevì may altra so letera vostra salvo quella ve mandì del martirio de quelli 4 benedeti frati ³ e abiè el mandar de queste letere è de gran chosto, e perchò se non ve scrive chusì speso, non ve para de nuovo perchè la spexa è granda. Deo grazias.

DOC. III

MEMORIA MARTYRII B. Nicolai sociorumque eius in descriptione Terrae Sanctae, saec. xv. — *E Bibliotheca Apostolica Vaticana Ms. Barb. Lat. 3695, ff. 55v-56r.*

Hoc volumen est miscellaneum, dimensionis 19, 5x14, continetque poemata praecipue religiosa hinc illincque exscripta (f. 13-16 poema B. M. Virgini a Francisco Petrarca: Vergine bella che di sol vestita...; f. 16-17 initium primi cantus poematis de paradiso quod Dante Alighieri composuit; f. 19-20 poemata de septem peccatis mortalibus a Fatio degli Uberti scripta etc.). Loca Terrae Sanctae ff. 51-57 describuntur: *Queste sono le perdonanze e le pelgrinazione de Terra Santa*. Hanc descriptionem D. MANDIĆ, *Documenta martyrii*, 20 ss, Alegrotto de Galotti, Veneto, attribuit, cuius vitae quaedam res in duobus ultimis foliis praebentur. Licet scriptura horum duorum foliorum cum illa scripti *Queste sono* sit valde similis, tamen eadem manu faeta non videtur: diversitas praesertim in forma litterae x apparet. Deinde, etiam si eadem manus sit, auctorem Alegrottum dicere

¹ P. Geraldus Calveti.

² Henricus Lancaster, futurus Henricus IV, rex Angliae, qui die 31 martii 1393 cum P. Geraldo Calveti Venetiis appulit, cf. G. GOLUBOVICH, *Biblioteca V*, p. 268.

³ Nicolaus Taveliè eiusque socii.

non deberemus, cum prout alias res et poemata hoc quoque pro se transcribere tantum potuisset. Utcumque, haec descriptio locorum terrae sanctae certe saec. xv scripta est, et quidem non multum post mortem nostrorum quatuor fratrum, cum nempe recens eorum martyrii erat memoria.

(F. 51^v) ... Queste sono le perdonanze e le pelegrinazione de Terra Santa zoè de Jerosolam ...

(f. 55^v) ... Avete li apreso si è la roca de David. Li apreso siè la chaverna di leoni dove sono (f. 56^r) sopeliti molti martiri. Poy fuera dela zitade si è lo locho dove y pelegrini venendo a Yerosalem conviene pagar el triboto del Soldan: zoè ducati 5. e gr. 1 per intrar nel Sepolcro. *Li presso fo martirizati 4 frati Minori*: zoè frate Nicholò de Quitania¹, fra Diodetto da Sibenicho Schavo,² fra Stefano da Chomo presso a Zinova, e frate Piero da Narbona in 1390, a di 11 de novembrio; forno morti per man de Saraceni. Poy y pelegrini si va in Betelem...

DOC. IV

EXCERPTUM e tractatu de martyrio, a quodam Clerico Constantinopolitano inter ann. 1435-1437 scripto et ante an. 1500 edito, in quo B. Nicolaus eiusque socii laudantur. — *E libro inter incunabula bibliothecae municipalis Tolosae n. 277 asservato.*

Primus G. GOLUBOVICH, *Biblioteca V*, 291 ss librum hunc descriptit. Eum etiam D. MANDIĆ, *Documenta martyrii*, 23-27 examinavit, qui praesertim probavit librum scriptum esse Constantinopoli inter ann. 1435-1437: scribebat enim auctor librum tempore quo Joannes Stojković a Ragusio Constantinopoli commoratus est; scimus vero Joannem inter annos 1435-1437 ibi fuisse. Hoc scriptum nobis dicit Clericum Constantinopolitanum de martyrio nostrorum quatuor fratrum audivisse, eos magni fecisse ac vere Christi martyres habuisse; quod quidem hic praesertim nostra interest.

[f. 1^r] Incipit tractatus de martyrio sanctorum.

« Querenti mihi ac diligenter perscrutanti christiane Ecclesie fundamentum et augmentum, id mihi potissimum martyrium videtur; hocque nos experientia docuit quod martyres magnificentissima tormentorum tolerantia: mundum in admirationem

¹ Nomen appellativum Nicolai Tavelić enim nomine appellativo Deodati a Rutimio commutavit.

² Schavo = Schiavo. Schiavone = Slavus (Croata).

stuporemque, deinde ad veritatis, hoc est Iesu Christi crucifixi, inquisitionem conduxerunt... et cum preciosissimo sanguine D. N. Iesu Christi primo genus humanum redemptum sit: sui milites ac discipuli ducem suum et magistrum sequentes inextimabilis sanguinis effusione: illius Ecclesiam et fundaverunt et auxerunt, substaruntque mirabiliter... [f. 1^v] ...angelicus vir ac vere seraphin Franciscus amore Iesu Christi succensus proximorum salutem totis visceribus sitiens: hoc clarissima luce previdit, quod nulla re magis quam martyrio et cruce Iesu Christi illorum perfidia confundi poterit. Ideo in Regula et vita, quam revelante Deo sibi et fratribus suis descripsit pro ipsorum infidelium salute et conversione consulit: ut peregrinationi laboribus et erummis non parcant, sed martyrio se exponant ac offerant.¹ Nec minus ipse igneis affectibus et insatiabili caritate inflammatus martyrium concupivit. Ad Saracenos etenim transfretavit:² et que a Deo illi permissa sunt praedicationibus et miraculis gloriose perfecit...

[f. 22^v] ... Sed tacere non possum de fratribus illis beati Francisci charitate armati. Pauci admodum sunt anni elapsi ut fere lx³ quod in Hierosolyme partibus ad infideles illos cedula admonitionis fidei et declarationis prave illorum legis tradiderunt quo et interfecti et martyrii coronas susceperunt.⁴ Idem et tempore Francisci patris eorum prius contigerat quod quandoque ex suis fratribus charitate et Christi zelo succensi, licentia a Francisco qui illos optime noverat impetrata vel potius suis exhortationibus missi, ad infideles pro confitendo nomine Iesu Christi accesserunt, quod cum in Marocchia civitate regis Granatae in Hispania viriliter fuissent professi, martyrii coronas suscipere valuerunt.⁵ Magnus igitur hic martyrii gradus immo maximus, nec maius inter martyres testimonium reperiri potest, ut omnes asserunt doctores, quam quod quis ad Christi Domini exemplar, semetipsum sponte pro illius nominis confessione [f. 23^r] hostiam Deo viventem offerat. Illo exhortante ac dicente: *Si quis vult*

¹ Regula prima cap. XVI.

² An. 1219.

³ Potius: XL.

⁴ Loquitur de B. Nicolao eiusque sociis. Auctor putat eos non legisse quae mahumedanis dicerent, prout refert relatio de eorum martyrio, sed tantummodo scriptum mahumedanis porrexisse.

⁵ Agitur de S. Berardo eiusque sociis, quos protomartyres Ordinis Minorum vocant, qui, an. 1219 a S. Francisco in Marrochium missi, die 16 ianuarii 1220 pro Christo occisi sunt, cf. *Analecta Franciscana*, vol. III, pp. 579-596.

*venire post me abneget semetipsum et tollat crucem suam et sequatur me*¹ ...

[f. 49^r] ... Et hic procedendi modus ab aliquibus plurimum approbatur sic ut de eo tractatulum² unum esse audiverimus in monasterio Minorum montis Syon in Hierusalem ... [f. 50^r] ... quia horum temporum infideles omnes pene indocti sunt ... omnesque desueta nobis et barbara lingua utantur, necesse videtur, quod parva cedula et brevissima cum illis agatur ... si tibi possibile detur illam eorum lingua describi facias ... Et sic quattuor illi fidelissimi beati Francisci fratres, de quibus supra mentionem fecimus, Hierosolymis iam fere xl sunt anni elapsi fecerunt. Quos, cum infideles illi cedulam legissent, pugnis plurimum attritos custodie manciparunt, et post tres dies in plebis conspectum reductos per interpretem, si ad eorum perfidiam converti vellent, diligenter et omni instantia temptaverunt. Quod isti abhorrentes, Christum per illum interpretem, ut poterant, annunciarunt predixeruntque illis damnationem certam si Christi [f. 50^v] baptismum non susciperent et in sua perseverarent perfidia. Quos cum immobiles cognovissent, gladio interfecerunt. Verum quia hanc cedulam brevissime nudaque solum veritate sanctissimi illi viri ex causa descripserunt, ut eius ostendit copia,³ quam etiam in conventu montis Syon in Hierusalem haberi audivimus, scribemus et nos aliam modo nostro, et quique alius, ut melius noverit, alteram sibi formare et describere poterit ...

[f. 55^v] Ut putamus sufficientia pro temporis necessitate tractatum de martyrio hoc rudi stilo explicavimus. Nec enim illum revidere, et ut ita dicam limare duobus saltem diebus permittitur ... Festinat hora recessus e Constantinopoli... interim hi venerabiles fratres excerpta alia ex sanctorum vitis tradiderunt, et cum bis que ex Eusebii historia et aliis que prius legeram, memorie fideliter mandaveram et recordari potui, libellum hunc paucis in diebus composui; et licet, dato etiam tempore, expolitum ac disertum tractatum minime valuissem scribere, utpote parum adhuc edoctus, vix enim duo sunt anni, quibus Constantinopolim, litterarum grecarum amore illectus, veneram...

¹ Mt 16, 24.

² Nostri quoque quatuor martyres tractatum de martyrio habuisse videntur, cf. *supra* pag. 29 n. 3.

³ Tunc temporis exemplar quoddam «cedulae», nostrorum quatuor martyrum videtur Hierosolymis fuisse.

[f. 56^r] ... Vidi prefatos patres in Constantinopolitana hac urbe, qui et in ecclesia sancti Petri, que Latinis concessa est, pro tempore degebant. Vidit et illos clarissimus vir frater Johannes de Ragusio,¹ sacre theologie professor, ... (cui) secreta omnia propalarunt, et hoc supremum, quod caritatis ardore commoti et martyrii desiderio ad infidelium partes accederent ... [f. 56^v] ... Ad illos accessi et ut potui, quod me quartum acciperent exoravi, nec eo dedignarentur quod secularis prima tonsura solum clericus essem, cum innumerabilium pene fuerit secularium martyrum numerus, et clericali ego privilegio fungar. Acceptaverunt me tandem optimi patres. Orationem pro me ad martyrum principem Christum fecerunt, quod me tanto beneficio sua speciali gratia dignum efficeret, valueruntque obtinere, quod desiderio quotidie magis attolar: catenas, carceres, ignominiam, tormenta et mortem denique ipsam spe adiutorio Dei calcaverim. Obtuleruntque etiam quod omnes substantiæ mee opes feliciter iam vendiderim, ut agrum emere possim, in quo thesaurus est infinitus, quem nec fur effodere, nec latro poterit auferre. Sicque amorem dilectissime matris vidue, charorumque germanorum et dulcissimorum amicorum dedi; dedi libros, et ut omnia a me abicerem, litterarum dedi solacia, in quibus miser ego felicitatem iam locare inceperam. Ex his agrum illum paciscor, et in proximo possidere confido. Tu ergo, piissime Deus, ne me, ne illos derelinque, sed viam da nobis tutam, da iter rectum, da firmam patientiam, ut cor nostrum tua dulcedine satiare possimus per infinita secula seculorum. Amen.

DOC. V

TESTIMONIUM DE MARTYRIO B. Nicolai sociorumque eius in sermone S. Jacobi de Marchia an. 1449 habito. — *Ex originali loci de Monteprandone cod. 42 (olim 35), f. 211^r-214^r asservato.*

Codex hic plures S. Jacobi de Marchia continet sermones. Noster vero, qui *De excellentia Ordinis S. Francisci* inscribitur, compositus est, ut ipse auctor dicit (f. 211^r), an. 1449 pro quodam Fratrum Minorum congressu, forsitan pro capitulo generali Ordinis Florentiae an. 1449

¹ Joannes Stojković O. P., legatus concilii Basiliensis (1431-1448) pro unione cum ecclesia Orientali, a die 24 septembris 1435 usque ad 2 novembris 1437 Constantinopoli moratus est, D. MANDIĆ, *Documenta martyrii*, 67 n. 9.

celebrato vel pro congregatione generali eodem anno in conventu Nemoris habita. Sermone N. DAL GAL, *Sermo S. Jacobi de Marchia de excellentia Ordinis S. Francisci*, in *Archivum Franciscanum Historicum*, vol. IV, Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1911, pp. 303-313 publici iuris fecit. In postrema eius parte S. Jacobus breviter martyrium nostrorum quatuor fratrum recenset. De B. Nicolao praesertim dicit se eius duos « fratres carnales » Sibenici vidisse. S. Jacobus an. 1431 a capitulo generali Bononiensi in Bosnam missus est, unde an. 1434 Romam rediit, sed eodem anno, vicarius Fratrum Minorum in Bosna nominatus, illic reversus est et usque ad an. 1438 remansit (cf. D. MANDIĆ, *Documenta martyrii*, p. 28 n. 56). Quo tempore, scilicet inter ann. 1431-1438, Sibenici fuit et fratres B. Nicolai vidit. Haec S. Jacobi notitia nos aliquomodo adiuvat, ut etiam chronologiam vitae B. Nicolai melius cognoscamus.

[f. 209^r] ... iste Ordo sanctissimus ad instar solis resplendet totum mundum quatuor lucidissimis radiis perlustrando:

Primo, ille Ordo fuit: 1. *Singularissimus in scientie radiositate.* - 2. *Excellentissimus in doctrine nobilitate.* - 3. *Proclarissimus regali et imperiali dignitate.* - 4. *Lucidissimus in miraculorum sanctitate* ...

[f. 211^v] ... Ad quartum ponitur: Lucidissimus miraculorum sanctitate: 1. *Contemplatione.* - 2. *Miraculorum operatione.* 3. *Martirizatione* ...

Tertio: *Martirizatione.* Secundum cronichas antiquas et dictum Magistrum¹ plus quam centum Fratres martirizati sunt pro fide Christi, quorum aliqua nomina caritatibus vestris intimabimus ...

[f. 212^r] ... Item frater *Nicolaus de Taulicis de Sibinico*, cuius duos fratres carnales vidi Sibenichi; frater *Deodatus de Ruticinio* provincie *Equitanie*; frater *Petrus de Narbona* de provincia *Provincia*, socius fratris *Paulutii de Fulgineo*; frater *Stefanus de Lanich*, in vicaria *Corseche* [f. 212^v] multis annis, in Ierusalem M^oCCC^o-LXXXXI° die XI Novembris audacter coram Cadi et (30) milia Saracenorum, et omnes contra Fratres concitati, verberibus quasi mortui relictis die noctuque, per tres dies sine cibo potuque, celesti cibo recreati sunt. In tertio die in platea innumerabilibus ictibus corpora eorum incisa sunt. Bis ignis extinctus est super

¹ FR. BARTHOLOMAEUS DE PISA, *De conformitate vitae B. Francisci ad vitam Domini Jesu*, in *Analecta Franciscana*, vol. IV, Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1906, pp. 2, 296 et 304 ss.

corpora eorum et tertium¹ diem usque sero fecerunt ignem super ea, et tamen penitus fuerunt immaculata, et tamen fecerunt humari, ne christiani acciperent ...

DOC. VI

EXCERPTUM e chronicis Anglicis, saec. xv-xvi. — Ex opere J. S. BREWER, *Monumenta Franciscana*, vol. I, London 1858, p. 527.

Anonyma quaedam chronica Anglica seu potius commentariolum, quod *Prima fundatio Fratrum Minorum in Anglia Londinae* inscribitur, in codice chartaceo Bibliothecae Cottonianae, Ms. Vittelius F. XII, f. 316-336, nunc in Museo Britannico asservato, invenitur. E quo codice hoc opusculum, quod habet etiam *Nomina illorum qui fuerunt Fratres Minores pro Christo martyrizati*, primus J. S. BREWER, *Monumenta Franciscana*, vol. I, London 1858, pp. 493-543 publici iuris fecit, a quo quaedam sumpserunt *Analecta Franciscana*, vol. I, Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1885, p. 257 ss. J. S. BREWER (p. 493 n. 1) codicem saec. xv attribuit, sed D. MANDIĆ, *Documenta martyrii*, p. 30 putat, forsitan cum ratione, ob externas rationes eum initio saec. xvi adscribendum esse.

Commentariolum hoc tantummodo quaedam confuse refert de nostris quatuor martyribus. Eius tamen memoriam recensemus, quia nobis dicit famam de martyrio B. Nicolai eiusque sociorum etiam tum in Anglia fuisse.

Frater Thomas de Tholentino ... Passi anno Domini M. CCCXX., nono die mensis Aprilis.

Frater Petrus de Narbona, frater Stephanus Cone, frater Hugonis, frater Daniel: — Hi quatuor fuerunt martyrizati Ierosolymis in festo sancti Martini episcopi et confessoris, in Novembre anno Domini M.CCCXCI., a Kadi legis Saracenorum scilicet episcopo sive pontifice, una cum confessoribus Amiraldi et Soldani, in praesentia Valentini, Agarenorum, ibi tunc existentium.

Frater Deodatus de Acquitania, frater Stephanus de Senone, frater Nicolaus de Debevico:² — Hi sustinuerunt martyrium in Ierosolyma a Saracenis, diverso tamen tempore.

Frater Nicolaus de Marochio ...

¹ S. Jacobus hic non est clarus. Fortasse ipse dedit occasionem pluribus autotribus posterioribus ut dicerent ignem a mahumedanis super corpora horum martyrum tribus diebus factum esse.

² Corruptum e *Selenico*.

DOC. VII

EXCERPTUM e chronicis Mariani de Florentia († 1523). — E commentario *Archivum Franciscanum Historicum*, vol. III, Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1910, p. 703.

Marianus a Florentia († 1523), sat celebrer quondam Ordinis Fratrum Minorum scriptor, in suo *Fasciculo Chronicorum* paucis verbis martyrium B. Nicolai sociorumque eius descripsit. Quamvis eius opus nunc deperditum sit, hoc scimus ex eius edito *Compendio chronicarum Ordinis Fratrum Minorum*, in *Archivum Franciscanum Historicum*, vol. III, p. 703.

Marianus Deodato nomen imposuit Donatum; quod ex eo fere in omnium scriptorum, qui de re nostra egerunt, libros intravit.

* Anno Domini 1391 undecima die novembris, in platea sancte civitatis Hierusalem a Sarracenis ob praedicationem vere fidei cum gladiis, innumerabilibus ictibus, crudeliter interfecti sunt frater Niccolaus de Sibinico, frater Donatus de Ruticinio, frater Petrus de Narbona, frater Stephanus de Lanich, corsus *.

DOC. VIII

EXCERPTUM e chronicis Marci Ulyssiponensis, anno 1570 editis. — *Ex editione Hispanica (Tercera parte de las Chronicas de la Orden de los Frayles Menores, Lisboa 1615, f. 6^v 7^v-8^r) et ex editione Italica (Delle Croniche de Frati Minori del Serafico P. S. Francesco parte Terza, Veuetia 1591, f. 8^r 9^rv).*

Marous Ulyssiponensis, Italice *Marco da Lisboa*, († 1591), in secunda parte saec. XVI et prima saec. XVII in Ordine Fratrum Minorum notissimus auctor, de morte nostrorum martyrum copiose retulit. Ipse enim de mandato ministri generalis Ordinis Andreae Alvarez Insulani (1547-1553) potiores urbes Hispaniae, Galliae et Italiae lustravit, ut documenta de rebus Ordinis colligeret. In patriam reversus, an. 1556 primam partem et an. 1570 secundam partem suorum chronicorum, lingua Lusitanica, typis evulgavit. Tertiam partem eorundem chronicorum an. 1568 conscripsit et 1570 Salamanticae, lingua Hispanica edidit. De eo cf. *Annales Minorum*, vol. XVI, Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1933, pp. 778 ss.).

Bis de nostris martyribus in tertio volumine seu parte loquitur. Primum, notitiam e quadam « legenda antiqua » sumens, cum de

Joanne a Cetina et Petro Dueñas agit: quos quatuor fratrum nostrorum exemplum sequentes Granatæ a Mauris (die 19 maii 1397) occisos esse, et deinde cum consultofratrum nostrorum martyrium describit. Ex eo hauserunt postea Lucas Waddingus († 1657) et Arturus a Monasterio († 1662) qui nostrorum martyrum nomen ubique terrarum diffuderunt.

a) *Textus Hispanicus*

[f. 6^v]. *De quatro frayles menores que por la confesion de la fe catholica fueron martyrizados en Ierusalem.*

En este tiempo en la ciudad sancta de Ierusalem, fray Nicolas de Taulicis de Sibinico, fray Donato de Ruticinico de la prouincia de Aquitania, fray Pedro de Narbona de la prouincia de San Luys discipulo y compañero de fray Pablo de la familia obseruante, y fray Estewan de Iuniel, de la vicaria de Corcega, todos varones zeladores de la sancta fe catholica y de su profession, recibieron glorioso martyrio en la manera siguiente. Mouidos con gran zelo de la fe, se fueron delante del Cady, o Gouernador y casi treynta mil Moros que se auia juntado vn dia de fiesta en el templo de Salomon, que agora es mezquita, y con gran constancia, y fortaleza de spiritu, predicaron la fe de nuestro Señor Iesu Christo, condenando la falsa ley de Mahoma, por lo qual los Moros indignados contra los predicadores de Christo, los açotaron muy cruelmente. Y quedando los sanctos frayles medio muertos, fueron encerrados en estrecha y escura carcel, sin comer ni beuer cosa por espacio de tres dias, sustentados solamente del pasto celestial en sus almas. Y al tercero dia hallandolos costantes y fuertes en lo que auia predicado, fueron lleuados a la plaça, y muertos a espada, y hechos pedaços por manos de los Moros, a onze dias de Nouiembre, año del Señor de mil y trezientos y nouenta y vno, y con gloria de martyrio passaron al reyno de los cielos. Quisieron los Moros quemar sus cuerpos, mas echandolos en vna grande hoguera, dos vezes fue el fuego muerto por virtud diuina, y la tercera vez echando sobre los cuerpos de los martyres grã cántidad de leña le pusieron fuego, y ardio tres dias, al cabo de los quales, los sanctos Martyres fuerõ hallados enteros y sin ninguna señal de fuego: y vencidos y cõfusus los Moros, visto tan grande milagro, aunque no conuertidos, sepultaron secretamente los Sanctos cuerpos, porque los Christianos no los lleuassen, y honrassen con veneracion de martyres.

[f. 7^v] *De la vida de los sanctos Martyres fray Iuan de Cetina, y fray Pedro de Dueñas, que padecieron martyrio en la ciudad de Granada.*

El bienauenturado fray luã de Cetina fue martyrizado con su compañero fray Pedro de Dueñas por la confession de la fe y predicacion del euangelio en España en la ciudad de Granada, año del Señor de mil y trezietos y nouenta y siete, en tiempo del principio de la obseruãcia. Fue natural de un lugar del reino de Aragõ llamado Cetina, que esta bien cerca de la raya de Castilla, del qual quedó el sobre nombre de Cetina a el y a su padre, que se llamaua Iuan Lorenzo de Cetina ...

[f. 8^r] *Del zelo del martyrio del sancto fray Iuan de Cetina*

Volava en estos tiempos la fama de la sangre reziende que los sanctos quatro frayles menores por la confession de la fe de nuestro Señor Iesu Christo tan animosamente derramaron en Ierusalem, como ya queda dicho, e inflãmauanse los coraçones de los christianos en el amor y zelo de la honra de Dios, y particularmente se hazia este efecto en el spiritu del varon de Dios fray Iuan. El qual animado al martyrio por este exemplo, y mo- uido por el conoscimiento de las grandes mercedes que en su alma de la mano de Dios auia recebido, como elephante que con la vista de la sangre vertida cobra mayor esfuerço, tomo vn compañero, y fuese a Roma a los pies del sancto padre, y pidio licencia para passar a Ierusalem a recebir martyrio. Y conosciendo el Papa su buen spiritu y ardiente desseo, concediole licencia de predicar entre infieles, y diole su benedicion, cõn la qual salio de Roma, con su compañero. Y tractando como mas en breue su desseo se cumpliesse, determinaron de venirse a la prouincia del Andaluzia, que confinaua con los Moros, porque de alli sin ninguna dilacion se passassen al Reyno de Granada ...

b) *Textus Italicus*

[8^r] *Come furono martirizzati quattro Frati Minori per la confessione della Fede Cattolica.*

In questo tempo nella Città Santa di Gierusalemme Fra Nicolò de Taulici da Sibenico, fra Donato da Ruticinico della Prouincia d'Aquitania, fra Pietro di Narbona della Prouincia di San Luigi, compagno e discepolo di Fra Paolo, Padre della fami-

glia de gli Osservanti, e fra Stefano de Tuneli della Vicaria di Corsica, tutti huomini zelosi della Catolica Fede, e della lor professione, riceuerono il glorioso martirio nel modo che segue. Mossi questi buoni Padri dal gran zelo della fede, andarono auanti al Cadè, o Gouvernator un giorno, che i Mori facevano una gran solennità nel Tempio di Salomone, c'hora è una Moschea, doue ve n'erano uniti circa trenta mila, e quiui intrepidamente predicarono la fede di Christo, condannando la falsa legge di Maometto; di che indegnati i Mori li percossero crudelmente, et in modo, che restarono, come mezi morti, e così mal trattati furono reserrati in una oscura prigione senza darli nè mangiare, nè bere per tre giorni: nel qual tempo furono miracolosamente sostenuti di celeste cibo, e trouandoli i Mori il terzo giorno costanti, e fermi in quello, che predicato haueuano, li condussero in piazza, e quivi con le spade gli ammazzarono, e li tagliarono in pezzi alli 11. di Novembre, 1391. onde con la gloria del martirio passarono al celeste Regno. I Mori volendo abbruciare quei santi corpi, li gettarono sopra un gran fuoco due volte; ma per virtù divina sempre s'estinse: la terza volta mettendo gran quantità di legna sopra i corpi loro, et accesoui il fuoco, per tre giorni glielo mantennero; i quali finiti, trouarono i santi Martiri intieri, senza che si vedesse in loro segno alcuno di fuoco: veduto da i Mori così gran miracolo, tutti confusi, benchè non si conuertissero, sepelirono quei corpi segretamente, accioche i Christiani non li pigliassero, et honorassero, e riverissero, come santi Martiri.

[9^r] *Vita di Frate Giovanni Cetina, e di Fra Pietro de Duegnas, che furono in Granata martirizati.*

Nella Città di Granata in Ispagna furono martirizati il beato Fra Giovanni di Cetina, e Fra Pietro de Duegnas suo compagno l'anno 1397 per la confessione della Fede, e predicatione del Vangelo. Il Padre di questo Giovanni hebbe nome Giovan Lorenzo di Cetina...

[9^v] In questo tempo volaua la fama del sangue sparso da quattro santi Martiri, per la confessione della catholica Fede in Gerusalemme, come detto habbiamo, donde s'inflamauano i cuori de' Christiani nell'amor, e zelo dell'honor di Dio; ma particolarmente con mirabil'effetto n'ardea lo spirito di Fra Giovanni, il quale mosso, et inanimato da questo essemplio al martirio, inuitato ancora dalla cognitione delle gratie riceute da Dio

nell'anima sua, come un Elefante, che con la vista del sangue piglia maggior forza, con un compagno se n'andò à Roma: onde inchinatosi a' piedi del Papa, gli domandò licenza di passare in Gierusalemme, con speranza di riceuere il martirio. Conosciuto da Sua Santità il suo buon spirito, et infocato desiderio, gli concesse licenza di predicare à gl'infedeli, dandoli la sua benedittione, con la quale partì di Roma insieme col compagno e pensando, in che modo potesse piu presto adempiere il suo volere, terminò d'andare nella Provincia d'Andaluzia, che confina coi Mori, e d'indi passare nel Regno di Granata ...

DOC. IX

EXCERPTUM ex operibus Lucae Waddingi. — Ex opere: *Annales Minorum*, vol. IV, Lugduni 1637, p. 289; et ex opere: *Scriptores Ordinis Minorum quibus accessit Syllabus illorum qui ex eodem Ordine pro fide Christi fortiter occubuerunt*, Romae 1650, sub voce: *Donatus*.

Lucas Waddingus († 1657), historicorum Ordinis Fratrum Minorum facile princeps, martyrium B. Nicolai sociorumque eius bis recensuit: *Annales Minorum* ad. an. 1391 vol. IV, Lugduni 1637, p. 289 (in tertia editione vol. IX, Ad Claras Aquas 1932, p. 118); et *Scriptores Ordinis Minorum quibus accessit Syllabus illorum qui ex eodem Ordine pro fide Christi fortiter occubuerunt*, Romae 1650, sub voce: Donatus. Usus est sive opera Mariani a Florentia sive Marci Ulyssiponensis. Cum eum posteriores scriptores saepe repetant, eius testimonium legere iuvat.

a) *Ex Annalibus Minorum an. 1637*

Passi sunt hoc anno [1391] Hierosolymis gloriosum martyrium quatuor inuicti Christianae fidei pugiles, fr. Nicolaus de Taulicis a Sibirico, fr. Donatus de Russicinio [sic!] prouinciae Aquitaniae, fr. Petrus Narbonensis socius beati Paulutij Fulginatis, (uti alias diximus), et fr. Stephanus de Lanich Vicariae Corsicanae. Zelo fidei, et feruore Spiritus agitati abierunt in templum, seu Mesquitam Saracenorum, ubi coram Cadi et innumero populo Christi fidem praedicare et Mahometis insanias detestari coeperunt. Irruit in eos populus tumultuarie et verberibus iniuriisque affectos semiuiuos in carcere absque cibo, et potu biduo

detinuerunt. Tertia die in medium producti, interrogantur, an ea, quae dixerant in Mahometem, reuocare, an vero in sententia perseuerare vellent. Intrepidis, et constanter respondentibus ea rata se habere, et plura in dictorum confirmationem adicere velle, multa infixerunt rabidi Saraceni vulnera, et gladiis securibusque minutim corpora caeciderunt 3 Idus Novembris. Eorum corpora in rogum bis projecta extinxerunt impetum ignis, et tertio imposita ingenti pyrae, injectaque desuper magna strue lignorum remanserunt intacta et illaesa, quantumvis per triduum laborauerint Sarraceni in cinerem redigere. Tandem casso et irrita opere secreto loco sepelierunt ne inuenirentur et veneratione haberentur a Christianis.

b) *Ex Syllabo Martyrum O. F. M., an. 1650*

Donatus de Ruticinio, prouinciae Aquitaniae, et *Nicolaus de Taulicis* a Sabinico, prouinciae Dalmatiae, *Petrus Narbonensis*, prouinciae S. Ludouici, et *Stephanus de Tunellis*, siue de Lanich, prouinciae Corsicae, cum Ierosolymis Christianam religionem praedicarent, Muhameticam vero sectam impugnarent, die 11 Nouembris, anno 1391 a Saracenis, Mauris, et Turcis capti, ac primum alapis, pugnibus, et fustibus caesi; deinde semiuiui in carcere triduo ieiunio macerati, postremo in plateam ciuitatis deducti, gladijs trucidati sunt et in frusta discerpti: quorum corpora semel et iterum in ignem projecta, sed nihil laesa, triduo ignem fouerunt, ampliaruntque, sed tamen mira Dei virtute integra remanserunt.

DOC. X

EXCERPTUM ex opere quod inscribitur *Martyrologium Franciscanum*, Parisiis 1638, p. 517, auctore AETURO A MONASTERIO.

Arturus a Monasterio († 1662), iuxta methodum quam Caesar Baronius in *Martyrologio Romano* sequitur, an. 1638 *Martyrologium Franciscanum*, Parisiis, typis vulgavit. Cum in eo etiam martyrium B. Nicolai sociorumque eius retulisset, eorum famam longe lateque dilatavit.

Hierosolymis, Passio Beatorum Martyrum, Nicolai, Donati, Petri et Stephani, qui ob liberam Christi praedicationem, et sectae Mahumeticae impugnationem: primo alapis et pugnibus ac

fustibus caesi, dehinc in carcere, fame et siti macerati, postea in plateam civitatis deducti, gladiis trucidati sunt, et in frusta discerpti: quorum reliquiae tertio in ignem proiectae, sed toties illaesae, atque integrae permanserunt...

Commentarius: Hi zelo sancti Spiritus armati, in publicum procedentes, templum Salomonis, Turcarum superstitioni tunc deserviens, adierunt: ubi ingenti animi fortitudine et constantia, Christi fidem audacter predicarunt, sectam Mahumeticam improbantes, tanquam falsam, iniustam, et impiam; qua de re ira et furore perciti Sarraceni, Mauri, ac Turcae, qui ad solemnitatem convenerant, multis plagis eos crudeliter vapularunt, et semivivos in tetrum carcerem detrudentes, sine cibo ac potu per triduum remanserunt. Exinde deducti, cum in confessione fidei stabiles invenirentur et fortes, sententiam mortis exceperunt. Quare in plateam civitatis adducti, gladiis impiorum sunt animadversi, et in frusta discerpti, die 11 novemb. ann. 1391. quorum corpora a Mahumetanis semel et iterum in ignem proiecta, sed nihil laesa, struem lignorum super ipsis componentes, triduo ignem foverunt, ampliaruntque, (quamvis in vanum) ut sic citius redigerentur in cinerem, quae tamen mira Dei virtute integra remansere ...

DOC. XI

NOTITIA de relatione super martyrio B. Nicolai sociorumque eius, saec. XVII. — *E nota incunabulorum Bibliothecae municipalis Tolosae n. 277 libro manu inscripta.*

Anonymus quidam in fronte libri qui *Tractatus de martyrio* inscribitur et qui in Bibliotheca municipali Tolosae inter incunabula n. 277 asservatur hanc notam, de qua iam locutissimus (*Doc. I*, p. 7; *Doc. IV*), saec. XVII scripsit, ex qua praesertim scimus P. Geraldum Calveti, guardianum conventus Montis Sion, unum exemplar relationis de martyrio B. Nicolai sociorumque eius ad conventum Fratrum Minorum Villae Franchae misisse, quod tunc, scilicet saec. XVII, in codice Chronicon Ordinis, procul dubio nota *Chronica XXIV generalium*, conventus Mirapicensis inveniretur. Insuper nos docet cognomen Deodati fuisse Arberti.

Ex bibliotheca magni conventus S. Francisci Tholosae.
Tractatus de martyrio sanctorum.

Editus est hic tractatus a quodam clerico primae tonsurae Constantinopoli degente et graecis litteris operam dante, maxi-

me ex occasione martyrii quatuor fratrum minorum qui in Hierusalem crudeliter necati fuerunt a Saracenis, ut hinc et seipsum et alios christianos ad martyrium animaret. Vid. cap. 17 et 18. Passi autem sunt praedicti quatuor martyres sub medium novembris ann. 1391, et processus martyrii una cum epistolâ R. P. F. Geraldî Calveti, guardiani loci sacri montis Syon, ad patres conventus Villefrancae; habetur in Chronico Ordinis manuscripto in membranâ in bibliotheca conventus Mirapiscensis; et inter praedictos fratres potior erat F. Deodatus Ariberti de Ruthinio, huius provinciae Aquitaniae. Hic autem liber vel tractatus quadraginta annis ab illo martyrio conscriptus, videlicet circa annum Domini 1432.

Anathema ei qui hunc librum furabitur, occultabit aut quomodocumque alienabit.

PARS ALTERA

DOCUMENTA AD CULTUM B. NICOLAI TAVELIĆ PERTINENTIA

DOC. XII

PRIMA NOTITIA DE CULTU PUBLICO in honorem B. Nicolai sociorumque eius, saec. xv. — *E Breviario Franciscano in conventu Sibenicensi S. Francisci O. F. M. Conv. Cod. 3, f. 75^r asservato.*

Ex hoc Breviario, de quo iam locuti sumus (cf. *supra* p. 11s), cum unum exemplar relationis de martyrio B. Nicolai sociorumque eius insertum sit ei, scimus cultum publicum B. Nicolai iam saec. xv locum habuisse: hoc Breviarium est directorium ad officia obeunda et festum B. Nicolai 14 novembris celebrandum esse dicit.

Quis autem hoc festum praescripserit aut permiserit e nullo documento eruere potuimus. Ex eo vero quod verba, quibus festum nostrorum quatuor martyrum celebrandum esse indicatur quaeque nos hic rescribimus, eodem atramento ac relatio scripta sunt, a compilatore Breviarii adiuncta non videntur, sed ille potius ea relationi iam inscripta invenit et prout relationem ea quoque transcripsit: fortasse ea verba proveniunt ab illo qui festum praescripsit vel permisit (e. gr. episcopus, minister provincialis), quae forte in ipso originali relationis scripta sunt.

Ignoramus num in alio loco praeter in conventu Sibenicensi eius vel eorum festum celebrabatur. E Petro Bodulphio Tossinianensi (*Doc. XIII*) videtur eorum festum in toto Ordine Minorum actum esse. Sed cum ex eius narratione clare appareat eum ab exemplari Sibenicensi relationis pendere, cogitare possumus illum hanc quoque notitiam circa cultum ex illo exemplari Sibenicensi sumpsisse tantum, quin propriam de re cognitionem referret.

Ut demonstraret B. Nicolao iam saec. xv cultum publicum exhibitum esse, praeter hanc breviarii Franciscani notitiam certe saec. xv attribuendam, in actis confirmationis cultus ab immemorabili tempore ei praestiti adducta est etiam tabula picta B. Nicolai figuram exprimens, non semel reparata, quae secundum opinionem periti quem

tunc consuluerunt saec. xv esset facta (cf. *Informatio*, p. 11 s.; *Summary additionalis*, p. 13 ss.). Hodie tamen illam tabulam aliqui saec. xvii attribuunt (cf. A. CENICA, *Historico-iuridica dilucidatio*, p. 226 ss.).

Passi sunt autem isti venerabiles Christi Martires XIII^{ta}. die mensis Novembris et in eadem die celebretur festum eorum. Ad honorem Dei omnipotentis et Beatissime Virginis Marie atque seraphici Francisci, cuius Ordinis predicti sancti Martires fratres fuerunt. Cui est honor et gloria per evum. Amen.

DOC. XIII

TESTIMONIUM DE CULTU PUBLICO B. Nicolao eiusque sociis exhibit. — Ex opere PETRI RODULPHI TOSSINIANENSIS, *Historiarum Seraphicae Religionis libri tres*, Venetiis 1586, f. 98v-99r.

Hic auctor sat diffuse de martyrio B. Nicolai sociorumque eius agit. Tamen nostra interest potius cognoscere quae de cultu publico his quatuor martyribus exhibitio adiungat; qua ipsa de causa ex eo excerptum inter documenta de cultu publico B. Nicolao praestito adducimus. Ipse enim affirmat nostrorum martyrum festum die 14 novembris agi. Licet non dicat a quo festum celebretur, e contextu intelligi forsitan posset eorum festum agi ab omnibus Franciscanis vel saltem ab omnibus Fratribus Minoribus Conventualibus, ad quos P. Tossinianensis pertinebat. At cum nullo alio documento confirmare potuimus Franciscanos alio loco, praeter in conventu Sibenicensi, eorum festum tunc celebrasse, cogitamus auctorem, qui in expositione martyrii ab exemplari Sibenicensi pendere videtur, hoc quoque ex illo exemplari sumpsisse et prout scriptum invenerat retulisse.

B. Deodatus de Ruticinio provinciae Aquitaniae, F. Nicolaus a Sebenico Dalmata, qui annos duodecim morati sunt in Vicaria Bosnae, deinde additis duobus aliis sociis F. Petro Narbonensi, et F. Stephano Genuensi, hi diu cogitantes quomodo salvarent proprias animas, adhibito consilio magistri Ioannis de Noto et magistri Ioannis de Casali, profecti sunt in civitatem Hierusalem anno 1391, die mensis Novembris in festo Sancti Martini circa horam tertiam, quod diu mente conceperant, tandem ordinato processu ad lucem protulere, postquam pervenerunt Hierusalem, volentes ingredi templum Salomonis non sunt permissi, interrogati quid quaererent, unanimes responderunt,

Volumus loqui cum vestro Cadi. i. Pontifice de salute animarum vestrarum; at illi dixerunt, Venite nobiscum ducemus vos domum Cadi: tunc coram eo astantes protulerunt quasdam pagellas litteris Latinis et Arabicis conscriptas, quae hanc unam sententiam continebant, videlicet, legem Maomethis esse pessimam, et legem perditionis, utpote quae docet plures licere habere uxores, ideo religio vestra est mentita, nec ista sequentes salvari potestis. Tunc Cadi vocato Guardiano montis Syon, et duobus aliis, dixit: Vos estis insipientes, et omni stultitia pleni, nisi revocetis quae nunc temere protulistis, cui Sancti dixerunt [f. 99r]: Potius parati sumus vincula, et carceres, et mortem ipsam subire, quam ne minimum quidem verbum eorum, quae diximus, revocare. Tunc Cadi morti eos adiucauit, sed prius bene percussos pugnis et verberibus in vincula detrusit, ubi fecit eos flagellari, et acrius caedi, nudosque, ad stipites ligari, sicque manserunt tres dies: quibus transactis multitudo civitatis acclamabat, ut isti Fratres interficerentur, qui suo prophetae detraxerant. Itaque parato ingenti igne in medio foro, rursus interrogati an vellent esse Saraceni, dixerunt, quod non; tunc armati milites, qui illic adstabant, trucidare coeperunt eorum corpora, eaque sic dilaniata igne concremare, sed igne deficiente corpora divinitus incombusta, illesaque remanserunt, quamvis Saraceni quaererent ut id ignotum esset, lateretque Christianos. Passi sunt autem die XIII. mensis Novembris anno 1392. Quo die celebratur eorum festum ad honorem Dei, Beatae Virginis, et B. Patris Francisci, quibus honor et gloria.

DOC. XIV

MEMORIA CULTUS PUBLICI B. Nicolao praestiti in opere manuscripto Dominici Zavorovich, scriptoris Sibenicensis, quod *Trattato sopra le cose di Sebenico* inscribitur, ann. 1597 confecto. — *E codice Zagrabienzi in Jugoslavenska Akademija: II. b. 42, p. 22 ss., asservato.*

Fragmentum textus in quo Zavorovich de B. Nicolao loquitur examinatum est occasione confirmationis cultus ei ab immemorabili praestitiatque in actorum *Summario* n. V, p. 29 relatam. Tunc tamen Zavorovich dicere intellexerunt B. Nicolaum filium conventus Bribrensis fuisse. Nos vero illius textus transcriptionem recepimus et in eo potius legimus B. Nicolaum conventus Sibenicensis alumnus

fuisse: nam auctor describit ecclesiam et conventum Sibenicensem obiterque tantum narrat de reliquiis forte e loco Bribir Sibenicum allatis (de reliquiis B. Nicolai nihil dicit) ac verba « et di questo convento » dieta de conventu Sibenicensi videntur, cum Bribirensem conventum ne commemoraverit quidem. Zavorovich dicit suo tempore festum B. Nicolai die 14 novembris agi a Franciscanis, a quibus etiam calceos Beati conservari. Ipse novit *Breviarium Franciscanum*, in quo tunc temporis integra de morte Beati Nicolai sociorumque eius relatio erat.

.. la qual chiesa et convento (di Sebenico) felicemente fu de novo refabricata nel modo che ora si vede, mercè all'onnipotente Iddio et al Santissimo Padre Serafico Francesco et lode a chi n'ebbe il governo, la qual ancora a tempi nostri è molto decorata di bellissimi e preciosi vestiti, et il convento di comodità che non ha invidia a convento che sia in questa provincia, mercè a chi ora ne ha il comando et cura.

In questa chiesa ancora si ritrovano molte belle reliquie de' santi posti in argento con bellissima fattura, cioè la testa de S. Mattia Apostolo et una dell'Innocenti, le ossa de brazzi di S. Lorenzo, de S. Tadeo, de S. Basilio Magno et de S. Cristina et una pietra de S. Steffano Prottomartire, le qual reliquie furono portate per quanto si crede de Biebirio, al tempo che li christiani furon scacciati dalli Turchi di quel luoco.¹

Et di questo convento fu figliuolo quell'illustrissimo martire il Padre Nicolo, nato come dicono, dalla famiglia Tavilich il qual l'an. della nostra salute mille trecentonovantuno, mentre in Gerusalemme predicava dicendo che la legge maomettana non era data da Dio, nè però esser buona ma pessima, piena di carnalità, di falsità et di perdizione, fu con Diodato, Pietro et Stefano, compagni, da Maomettani crudelmente martirizzato et morto, per il che non indegnamente fu ascritto nel numero delli martiri di Christo, come al curioso più particolarmente si potrà far chiaro leggendo il manuale delli predetti Padri, che da loro è chiamato anche Diurno.² In onore di questo Beatissimo Martire il quartodecimo giorno del mese di novembre, che fu il giorno del suo martirio, dalli predetti Padri Francescani è celebrato; le scarpe di esso glorioso martire, nelle qual caminò mentre visse, reverentemente in sua memoria sono dalli Padri conservate, le qual piu volte abbiamo vedute.

¹ Post verbum *luoco* in textu habentur duo puncta (.).

² *Breviarium Franciscanum* (cf. Doc. I, p. 12; Doc. XII).

DOC. XV

NOTITIA de B. Nicolao saec. XVII. — *E codice qui Spese 1640-1679 inscribitur, in conventu Sibenicensi S. Francisci O. F. M. Conv. asservato.*

Codex hic est liber oeconomiae conventus S. Francisci O.F.M. Conv. in civitate Sibenico. Cui libro P. Hieronymus Parchich, illius conventus tunc guardianus, hanc notam die 1 ianuarii 1655 inscripsit (allata est etiam in actis confirmationis cultus B. Nicolao ab immemorabili tempore praestiti, *Summarium* p. 27 n. II). In ea dicit memoriam B. Nicolai olim scriptam fuisse «in carta pergamena», quae tamen grassante peste an. 1649 deperdita esset; ab ipso quoque martyrium B. Nicolai in quodam libro conventus Jadrensis descriptum esse; insuper, tunc temporis calceos Beati in conventu Sibenicensi S. Francisci magna veneratione asservari.

Nota quod in antiquis codicibus huius Conventus et Custodiae habetur memoria B. Nicolai nostri concivis Si[beni]ceni sanguinis Tavilei sive Taviľich, nuper extinctorum in ultima clade huius civitatis anno 1649,¹ qui Pater Nicolaus Minorita Si[beni]cenus Taviľich Hierosolymis una cum multis aliis religiosis nostri s. Ordinis S. ti Francisci pro fide Christi interfectus est a Turcis anno Domini 1391 die 14 novembris et eius calcei cum magna veneratione semper asservati olim fuere ab antiquis Patribus huius almi conventus Sibenicensis.

Ideo ad posterorum memoriam hoc notavi.

Ego fr. Hieronymus Parchich, Si[beni]cenus Ordinis Min. Conventualium, artium et Sacrae Theologiae Doctor necnon Guardianus dicti conventus.

1655 die prima ianuarii.

Cuius memoria erat in carta pergamena optime scripta latine, et ego olim custos descripseram in libro custodiae Jadrae,² ubi tota series martyrii huius B. Nicolai narrabatur, quae amissa est in hac ultima peste.³

Ita assero cum iuramento ego qui supra.

¹ Aliunde quoque scimus an. 1649 Sibenici saevissimam pestem fuisse, cf. D. MANDIĆ, *Documenta martyrii*, p. 63 n. 1.

² Jadrae; Jadra-Zara, Zadar.

³ Cf. n. 1.

DOC. XVI

CULTUS PUBLICUS AB IMMORABILI B. Nicolao praestitus a S. Rituum Congregatione confirmatur. — *Ex originali in archivo S. R. C., Decreta in causis Servorum Dei anni 1889, f. 52°, asservato.*

Etiam post an. 1634, quo Urbanus papa VIII cultum beatis ac sanctis a Sede Apostolica non approbatis exhibere prohibuit, in conventu Sibenicensi S. Francisci O.F.M. Conv. memoria de martyrio Nicolai adservabatur, ubi fratres vigilanter eius calceos seu sandalia conservabant. Sequentes quoque notitiae nobis magis persuadent, in qua opinione tunc temporis B. Nicolaum Sibenici habuerint:

Anno 1647, die 26 decembris, Dominicus Tavelić, civis Sibenicensis, suo testamento codicillum adiunxit, quo 150 scuta relinquebat, ut in ecclesia Sibenicensi S. Francisci O.F.M. Conv. altare erigeretur in honorem B. Nicolai: «... per ereger un altar in una delle doi capelle vicine all'altar maggiore in detta chiesa, qual altar e palla debba esser dedicato ad honor et lode del B. Martire Nicolo Tavileo, splendor et protettore di questa città et religione, di cui degnamente si riveriscono in detta chiesa le sue sante reliquie... » (A. CENICA, *Historico-iuridica dilucidatio*, p. 103 n. 8). Num revera erectum sit istud altare, nescimus.

Anno 1674 depicta est imago B. Nicolai cum sanctorum corona in qua legitur: *Beatus Nicolaus Tavileus Martyr*, et in lacunari eiusdem Sibenicensis ecclesiae S. Francisci posita (*Ibidem*, p. 226 ss.).

Anno 1750 certe erectum est in honorem B. Nicolai altare in illa S. Francisci Sibenicensi ecclesia, sub ductu Petri Scotti et adiuvantibus Aloysio Correr eiusque militibus (*Ibidem*, pp. 165 et 169).

At cum Urbanus papa VIII in memorato decreto illos beatos et sanctos qui gavisi essent cultu publico 100 annis, id est ab immemorabili, excepisset, Antonius Josephus Fosco, episcopus Sibenicensis, die 19 novembris 1880 tribunal seu commissionem instituit, quae ad normam iuris investigaret, num B. Nicolaus illa exceptione uti posset. Omnibus rite examinatis commissio die 24 novembris 1881 ad sententiam pervenit B. Nicolaum cultum beati ab ipso martyrii tempore constanter sine interruptione possedisse et possidere.

S. Ritum Congregatio, cui omnia documenta delata sunt, omnia rite examinavit et quae ad iudicium de re ferendum necessaria esse cogitabat typis edidit sub inscriptione: *Sebenicen. Confirmationis cultus ab immemorabili tempore praestiti Servo Dei Nicolao Tavileo Ordinis Minorum Conventualium S. Francisci martyri et beato nuncupato*, Romae typis Guerra et Mirri 1888.

Quibus documentis nisa eadem S. Rituum Congregatio illam commissionis Sibenicensis quam supra diximus sententiam de cultu

ab immemorabili B. Nicolao praestito die 25 maii 1889 confirmavit, quam deinde, die 6 iunii eiusdem anni, Leo papa XIII adprobavit.

Sebenicen.

Confirmationis cultus ab immemorabili tempore praestiti Servo Dei Fr. Nicolao Tavileo sacerdote professo Ordinis Minorum Conventualium¹ S. Francisci martyri et beato nuncupato.

Quum in ordinario Sacrorum Rituum Congregationis coetu subsignata die ad Vaticanum coadunato eminentissimus et reverendissimus cardinalis Ledochowski, instante reverendissimo Episcopo Sibenicensi, supradictae causae ponens, cleri populiue illius dioeceseos vota depromente, sequens dubium proposuerit: *An sententia iudicis delegati a reverendissimo domino Episcopo Sibenicensi super cultu ab immemorabili tempore praestito praefato Servo Dei seu super casu excepto a decretis sacrae memoriae Urbani papae VIII sit confirmanda in casu et ad effectum de quo agitur?* — Eminentissimi et reverendissimi Patres Sacris tuendis Ritibus praepositi, omnibus mature perpensis, post auditum R. P. D. Augustinum Caprara Sanctae Fidei Promotorem, rescribendum censuerunt: *Affirmative* seu sententiam esse confirmandam. Die 25 maii 1889.

Facta postmodum de his per Secretarium Sanctissimo etc. fideli relatione, Sanctitas Sua rescriptum Sacrae Congregationis ratum habuit et confirmavit. Die 6 iunii anno eodem.

DOC. XVII

DECRETA QUIBUS S. RITUM CONGREGATIO IN HONOREM B. NICOLAI FESTUM AGERE ET ALTARIA ERIGERE CONCEDIT, 1890-1937.

1

Decretum quo conceditur festum sub ritu duplici maiori dioecesi Sibenicensi, 1890, die 17 maii. — Ex originali in archivo S.R.C., Decreta in causis Servorum Dei anni 1890, f. 77^b (IId), asservato.

Cum Episcopus Sibenicensis confirmationis cultus B. Nicolao ab immemorabili praestiti decretum obtinuisset, die 24 iunii 1889 a

¹ Ante an. 1517 unus tantum fuit primus Ordo S. Francisci, quem ipse S. Franciscus « Minorum Fratrum » appellavit. Fortasse decretum hoc B. Nicolaum, an. 1391 mortuum, ea de causa « Conventualium » dicit, quod tunc eius principales memoriae in illorum conventu Sibenicensi inveniebantur.

S. Rituum Congregatione petivit, ut ipsius dioecesi festum B. Nicolai cum officio et missa, sub ritu duplici secundae classis, ultima mensis augusti dominica celebrare liceret. Documenta ad hanc rem solvendam eadem S. Rituum Congregatio typis edidit sub inscriptione: *Sebenicen. Concessionis et approbationis officii et missae in honorem Beati Nicolai Tavileo Sacerdotis professi Ordinis Minorum Conventualium S. Francisci*; Romae Typis Guerra et Mirri 1890. Precibus Episcopi Sibenicensis die 17 maii 1890 S. Rituum Congregatio annuit praescribens festum celebrandum esse dominica prima septembris.

Postquam per decretum Sacrae Rituum Congregationis diei 9ⁱ iulii 1889 a Sanctissimo Domino Nostro Leone Papa XIII confirmatus fuit cultus publicus ecclesiasticus ab immemorabili tempore praestitus Beato Nicolao De Tavileis Martyri Ordinis Sancti Francisci; R.mus D.nus Episcopus Sebenicen. una cum clero et populo dioeceseos sibi creditae iteratis precibus expetivit, ut quotannis in eadem sua dioecesi peragi valeat festum in honorem praedicti Beati cum officio et missa de Communi unius Martyris non Pontificis; verum cum oratione, lectionibus II. Nocturni propriis et elogio Martyrologio dioecesano inserendo, quae Sacrae ipsius Congregationis approbationi humillime subiecit.

Quum itaque E.mus et R.mus Dominus card. Miecislauus Ledochowski huiusce causae ponens novas ejusmodi preces retulerit in ordinariis ejusdem Sacrae Congregationis comitiis subsignata die ad Vaticanum habitis, E.mi et R.mi Patres Sacris tuendis Ritibus praepositi, omnibus accurate perpensis, auditoque R. P. D. Augustino Caprara Sanctae Fidei Promotore, rescribendum censuerunt: *Pro gratia et ad E.mum Ponentem cum Promotore Fidei*.

Quare harum lectionum una cum oratione propria atque elogio a praefatis Cardinali Ponente ac Sanctae Fidei Promotore revisione ac correctione peracta, Sacra eadem Congregatio ea omnia, prouti huic praejacent decreto, approbavit atque ut in festo ejusdem Beati Nicolai, dominica prima septembris, celebrando sub ritu duplici majori, a clero praefatae dioeceseos usurpari benigne concessit. Die 17 maji 1890.

¹ Revera Summus Pontifex decretum S. R. Congregationis 6 iunii confirmavit (Doc. XVI). In actibus *Concessionis et approbationis officii et missae in honorem Beati Nicolai Tavileo sacerdotis professi Ordinis Minorum Conventualium S. Francisci*, Romae 1890, Summarium, p. 2 a. 1 dicitur Summum Pontificem decretum S. R. C. die 6 iulii confirmasse.

2

Decretum quo festum in honorem B. Nicolai conceditur omnibus Jugoslaviae diocesisibus, 1937, die 10 martii. — Ex originali in archivo S. R. C., Decreta anni 1937, f. 164', asservato.

Fratres Minores Conventuales provinciae Dalmato-Patavinæ die 11 martii 1891 celebrandi festum B. Nicolai obtinuerunt facultatem (*Archivum S.R.C., Decreta anni 1891, f. 32*). Idem concessum est die 28 maii 1898 toti Ordini Fratrum Minorum (*Ibidem, Decreta anni 1898, f. 159*). Custodia Terrae Sanctae die 19 iunii 1900 expetivit facultatem celebrandi festum B. Nicolai Hierosolymis et suburbiis sub ritu duplici II classis ac in missione Aegypti superioris sub ritu duplici minori cum officio et missa propriis, clero Sibenicensi concessis (*Ibidem, Decreta anni 1900, f. 41b*). Provincia Bosnae O.F.M. die 11 septembris 1903 pro Calendario perpetuo recepit indultum agendi festum B. Nicolai die eius natali, 14 novembris, sub ritu duplici maiori (*Ibidem, Decreta anni 1903, p. 86*). Provincia S. Hieronymi O. F. M. in Dalmatia die 11 septembris 1903 veniam accepit agendi festum B. Nicolai una cum clero Sibenicensi, id est dominica prima septembris, sub ritu duplici maiori (*Ibidem, Decreta anni 1903, f. 86*). Dein, die 13 ianuarii 1909 S. R. C. indulgit ut provincia SS.mi Redemptoris O. F. M. in Dalmatia in posterum ageret festum B. Nicolai die 14 novembris sub ritu duplici secundae classis (*Ibidem, Decreta anni 1909, f. 4*). Insuper decreto S.R.C. die 20 augusti 1936 introducta est festivitas B. Nicolai in illa parte dioecesis Jaderensis, quae in regni Jugoslaviae finibus remansit, ab episcopo Sibenicensi administrata, ac concessum tam in administratione Jaderensi quam in dioecesi Sibenicensi eius festum agere die eius natali, scilicet die 14 novembris (*Ibidem, Decreta anni 1936, f. 194*). Item, paulo post, scilicet die 10 novembris 1936, etiam Fratres Minores Conventuales obtinuerunt facultatem celebrandi eius festum die 14 novembris (*Ibidem, f. 143*). quod ab anno 1905 in toto Ordine die 13 novembris celebrabant (*Ibidem, Decreta anni 1905, f. 44v*).

Tandem anno 1937, die 10 martii, ad preces Antonii Bauer, archiepiscopi Zagradiensis et Coetus episcoporum Jugoslaviae praesidis, concessum est omnibus Jugoslaviae diocesisibus ut festum B. Nicolai die 14 novembris agerent, prout e sequentibus eruitur:

Ordinariatus Archidioeceses Zagradiensis

R.P.D. Antonius Bauer, archiepiscopus Zagradiensis necnon Coetus episcoporum regni Jugoslaviae praeses, Sanctissimo Domino Nostro Pio papae XI humillime exposuit per decretum S. R. Congregationis diei 6 Junii 1889 cultum publicum et ecclesiasticum Beati Nicolai Tavilei (Tavilić) de Sibenico, Ord. Fr. Min., qui die 14 novembris 1391 pro Fide a mahometanis Hierosolymis martyrio affectus fuit, apostolica auctoritate a Leone

PP. XIII confirmatum fuisse. Post cultus confirmationem festum cum officio et missa propriis de eodem Beato dioecesi Sibenicensi in qua ipse ortum habuerat cum ritu duplici maiori concessum fuit, et dein decreto S. R. C. diei 20 augusti 1936, idem festum, sub eodem ritu, officio et missa, ad territorium Administrationis Apostolicae Jadrensis, dioecesi Sibenicensi adiectae, extensum fuit. Quum vero in votis omnium sit ut cultus huius Beati, Slavoniae gentis decoris magis magisque in dies augeatur, praesertim ut fideles in Fide catholica firmentur et ad eius strenuam defensionem semper excitentur, Archiepiscopus Zagrebiensis nomine quoque episcoporum sodalium Jugoslaviae ab eodem SS. Dom. Nostro instanter imploravit ut festum Beati Nicolai Tavilei Martyris ad omnes regni Jugoslaviae dioeceses pro die eius natali, nempe decima quarta novembris, cum officio et missa propriis, pro dioecesi Sibenicensi et Administratione Apostolica iam Jadrensi approbatis, sub ritu tamen duplici minori extendatur, cum commemoratione S. Josaphat Episcopi et Martyris, necnon cum facultate celebrandi eiusdem Beati Nicolai sollemnitatem externam vel dominica quae incidat in ipsam diem 14 novembris vel dominica proximiori. Petierunt denique praedicti praesules oratores ut in textu officii et missae in honorem Beati Nicolai Tavilei Martyris, pro dioecesi Sibenicensi et Administratione Apostolica iam Jadrensi approbatae, sextae lectioni haec verba addantur:

Et Pius Papa Undecimus, anno millesimo nongentesimo trigesimo septimo, ad omnes regni Jugoslaviae dioeceses festum eiusdem Beati cum officio et missa approbatis benigne extendit.

Sanctitas porro Sua has preces Coetus episcoporum regni Jugoslaviae dioecesium ab Archiepiscopo Zagrebiensi porrectas et ab infrascripto Cardinali S. R. Congregationi praefecto relatas, peramanter excipiens, benigne in omnibus pro gratia annuere dignata est iuxta preces, servatis rubricis et decretis. Contrariis non obstantibus quibuscumque. Die 10 martii 1937.

3

Decretum quo conceditur facultas in honorem B. Nicolai ubique in Jugoslavia altaria erigendi, 1937, die 22 octobris. — Ex originali in archivo S. R. C., Decreta anni 1937, f. 251^r, asservato.

Iam die 11 decembris 1935 S. Rituum Congregatio, ad preces Antonii Bauer, archiepiscopi Zagrebiensis, concessit facultatem erigendi altare Hierosolymis in ecclesia B. Virginis Perdolentis in honorem B. Nicolai (*Ex archivo S. R. C., Decreta anni 1936, f. 230^r*).

Ad eiusdem Archiepiscopi Zagradiensis petitionem eadem S.R.C. die 22 octobris 1937 in honorem B. Nicolai erigendi altaria in omnibus regni Jugoslaviae locis dedit licentiam. Ex quo cultus ei praestitus semper magis magisque in illo regno se expandebat.

Ut cultus B. Nicolai cito se quovis apud Croatas diffunderet, quod mox narrabimus factum multum effecit. Nam Croatarum natio 1300 anniversarium cum S. Sede suarum relationum in a.n. 1941 commemorare praeparabat. Quo vita christiana ea occasione magis revivisceret, coetus episcoporum Jugoslaviae, in consensu diebus 24-27 octobris 1939 habito, decrevit, ut Aloysius Stepinac, tunc archiepiscopus Zagradiensis et postea presbyter cardinalis S.R.E., Romam Croatarum piam peregrinationem duceret et a Summo Pontifice canonizationem B. Nicolai postularet. Die 14 novembris eiusdem anni b. m. Pius papa XII peregrinos paterne excepit et, cum Aloysius Stepinac salutem dixisset et litteras postulatorias perlegisset, de B. Nicolao haec pronuntiavit: «Quamobrem praeclara in vobis reviviscit Beati Nicolai Tavilicensis exempla, in quo catholica fides veluti sacra flamma exarsit, cuiusque sanctitatis consecratio, si ex arcano Dei consilio obvenerit, non minore nos, quam vos, laetitia afficiet» (*Osservatore Romano* die 15 novembris 1939 n. 24.156; cf. A. CRNICA, *Historico-iuridica dilucidatio*, p. 196 s.). Immane bellum rem postea intercepit, sed cultum B. Nicolao exhibere Croatae non cessarunt; immovero de die in diem ubique terrarum maiori pro posse solemnitate eum prosequuti sunt. Etiam post ultimum bellum S. R. C. aliquibus ● F. M. in Jugoslavia provinciis concessit ut festum B. Nicolai sollemniori modo agerent: sic provincia Assumptionis B.M.V. in Hercegovina die 21 novembris 1956 veniam impetravit agendi festum B. Nicolai die 14 novembris sub ritu duplici secundae classis (*Archivum S. R. C., Decreta anni 1956*, f. 556). Similem facultatem obtinuerunt die 16 februarii 1957 provinciae S. Crucis Bosnae Argentinae, Ss. Cyrilli et Methodii in Croatia et S. Crucis in Slovenia (*Ibidem, Decreta anni 1957*, f. 87).

Zagrebien. seu dioecesium Jugoslaviae

Excellentissimus ac reverendissimus dominus Antonius Bauer, archiepiscopus Zagrebiensis, suo omniumque Jugoslavici regni episcoporum nomine, SS. Dominum Nostrum Pium papam X I suppliciter exoravit, ut in honorem Beati Nicolai de Tavileis, Martyris, altaria consecrari valeant in locis omnium dioecesium ipsius regni, ut cultus erga praefatum Beatum Martyrem, cuius festum ex recenti indulto in universa Jugoslavia quotannis celebratur, in dies augeatur. Sanctitas porro Sua, referente R. P. D. Sanctae Fidei Promotore generali, attentis peculiaribus adiunctis benigne annuere dignata est pro gratia iuxta preces, servatis de cetero servandis. Quibuscumque contrariis non obstantibus. Die 22 octobris 1937.

APPENDIX

I

De reliquiis et antiquis imaginibus B. Nicolai

Ad historiam cultus etiam reliquiae et antiquae imagines pertinent; quapropter earum mentionem seorsum hic praebemus.

1. *Reliquiae.* Cum ea quae de corpore B. Nicolai remanserant mahumedani occultaverint (*Doc. I, B*, p. 25; *I, C*, p. 32), nullas reliquias ex ossibus vel aliis corporis partibus habemus. Num vero reliquias ex vestimentis alicubi coluerint, documenta non dicunt. Scimus tantummodo eius calceos in ecclesia Sibenicensi S. Francisci O. F. M. Conv. iam ab antiquo venerari. Has reliquias memorat an. 1597 Dominicus Zavorovich (*Doc. XIV*) et an. 1655 P. Hieronymus Parchich (*Doc. XV*). Eas an. 1889 Antonius Joseph Fosco, episcopus Sibenicensis, authenticas declaravit.

2. *Imago B. Nicolai saec. XV adscripta.* Invenitur in ecclesia Sibenicensi S. Francisci O. F. M. Conv. Prout supra diximus (*Doc. XII*), in actis confirmationis cultus ab immemorabili tempore B. Nicolao praestiti adducta est etiam haec imago, tunc a perito saec. xv adscripta. Hodie tamen eam aliqui saec. xvii attribuunt.

3. *Imago saec. XVII.* Depicta, est haec imago in lacunari eiusdem Sibenicensis ecclesiae S. Francisci; B. Nicolaum in igne repraesentat (*Doc. XVI*).

4. *Imago saec. XVIII.* In clauastro conventus O. F. M. de loco Nerezine, in insula Lošinj, adest imago saec. xviii martyrium B. Nicolai et sociorum eius exprimens.

II

Bibliographia recentior de vita et cultu B. Nicolai

Ex quo maiores scriptores Ordinis Fratrum Minorum saec. xvi et xvii (Marcus Ulyssiponensis, Lucas Waddingus et Arturus a Monasterio) in suis operibus retulerunt de martyrio B. Nicolai sociorumque, fere omnes alii scriptores data occasione ab eis sumunt et in descriptione martyrii illorum quatuor fratrum ab eis dependent. Tamen tantummodo ultimis temporibus auctores de illo martyrio consulto ac diffuse egerunt, et quidem de B. Nicolao scribentes. Licet potiora opera iam memoraverimus, hic quoque, ad modum appendixis, utile credimus recensere illa scripta, his centum annis edita, sive quae gloriam B. Nicolai diffuderunt sive quae de eo scienter et copiose loquuntur.

1860

MARCELLINO DA CIVEZZA, *Storia universale delle missioni francescane*, vol. IV, Roma 1860.

1863

DONATO FABIANICH, *Storia dei Frati Minori dai primordi della loro istituzione in Dalmazia e Bossina fino ai nostri giorni*, vol. I, Zara 1863.

1881

PAUL DURRIEU, *Procès-verbal du martyre de quatre Frères Mineurs (1391)*, in *Archives de l'Orient Latin*, vol. I, Paris 1881, pp. 539-546.

Primus relationes Vaticanas cognovit ac publici iuris fecit et scienter commentatus est.

1884-1886

FREDERICO ANTONIO GALVANI, *Il re d'armi di Sebenico*, voll. 1-2, Venezia 1884-1886.

1894

MARCELLINO DA CIVEZZA, *Storia universale delle missioni*, vol. VII, parte III, Firenze 1894.

1927

GIROLAMO GOLUBOVICH, *Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente francescano*, vol. V, Quaracchi 1927.

1935

KESTO STOŠIĆ, *Jeruzalemska slava jednog Hrvata*, Zagreb 1935.

1939

BERNARDIN POLONIJO, *Bl. Nikola Tavilić i njegovo doba*, Zagreb 1939.
Est prima maioris momenti biographia B. Nicolai.

1942

JOSIP ANDRIĆ, *Apostol Hrvatske*, Zagreb 1942.

Parva biographia pro populo. Auctor innumera fere scripta in diariis et commentariis de B. Nicolao publici iuris fecit.

1944

ANTE CENICA, *Bl. Nikola Tavilić, dika i ponos hrv. naroda*, Zagreb 1944.

1951

DOMINIK MANDIĆ, *Bl. Nikola Tavilić i njegovo proglašenje svocem*, in *Hrvatski Kalendar*, vol. IX, Chicago 1951, pp. 81-92.

1958

DOMINICUS MANDIĆ, *Documenta martyrii B. Nicolai Tavelić et sociorum eius Ord. Min.*, Romae 1958.

ANTONIUS CENICA, *Historico-iuridica dilucidatio vitae, martyrii et gloriae B. Nicolai Tavelić incliti martyris Ordinis Minorum, splendoris et protectoris gentis Croatorum, canonizationi eius aequipolenti dicata recurrente triplici anniversario a diffusionem cultus eius et gloriae*, Romae 1958.

ANTONIUS CENICA, *De canonizatione aequipolenti in favorem B. Nicolai Tavelić Ord. Min. Martyris Hierosolymitani ex an. 1391*, Šibenik 1958 (Cyclostilo editum).

BONIFACIJE PEROVIĆ, *Kanonizacija Bl. Nikole Tavelića*, in *Hrvatska Misao* n. 25, Buenos Aires 1958.

1959

IVAN TOMAS, *Kad će Bl. Nikola Tavelić biti proglašen svecem?*, in *Glasnik Srca Isusova i Marijina*, vol. XI, Salzburg 1959, pp. 224-232.

ATANASIO MATANIO, *Beato Nicolás Tavelic († 1391)*, in *Año Cristiano*, vol. IV, Madrid 1959, pp. 538-541.

1960

ANTE CENICA, *Bl. Nikola Tavelić*, 2 voll., Zagreb 1960 (Cyclostilo editum).

N(EDJELJKO)M(ANDIĆ), *Proglašenje svecem Bl. Nikole Tavelića*, in *Hrvatski Kalendar*, vol. XVII, Chicago 1960, pp. 167-172.

BONIFACIJE PEROVIĆ, *Bl. Nikola Tavelić*, in *Hrvatska Revija*, vol. X, Buenos Aires 1960, pp. 153-161.

Molitvenik Bl. Nikole Tavelića, Rim 1960. Liber precum in honorem B. Nicolai, cura Postulationis Romae editus, in quo breviter (pp. 7-18) describitur etiam eius vita.

TABULAE

[illegible]

[illegible]

Relatio de martyrio B. Nicolai et sociorum eius

Ex *Regestis Arentianensibus* vol. 270, f. 7 r, in Archivio Segreto Vaticano conservatis.

Chronologia B. Nicolai Tavelić.

Plura de B. Nicolao Tavelić recens, cum de eius canonizatione agatur, prodierunt scripta, eius fastos plus minusve copiose describentia (1). Attamen alii scriptores alia pro eius vita servant notantque tempora, ut de hoc quaedam varietas et dissensio, sive in scriptis sive in sermonibus, adsit. Haec varietas et dissensio ex eo provenit, quod ex vita nostri Beati unum tantum diem certum cognoscimus, scilicet diem eius martyrii quod Hierosolymis die 14 novembris 1391, una cum aliis tribus sociis, subiit, cum alia tempora ex relatione de eius martyrio, quae in pluribus servatur codicibus (2), coniectura fere solummodo hauriantur. Iuvat proinde rem sine ira et studio examinare et ea quae documenta de temporibus vitae nostri Beati sinunt in lucem proferre.

Omnis fere dissensio de temporibus vitae B. Nicolai ex eo originem ducit, quod aliqui auctores asserunt ipsum eodem anno in Palaestinam pervenisse et martyrium subiisse. Pro sententia sua argumentum sumunt ex relatione Sibenicensi de eius martyrio, vel potius ex redactione Sibenicensi illius relationis, quae hac de re sic loquitur:

Hii sunt frater Diodatus de Ruticinio, provincie Aquitanie. secundus frater Nicolaus de Sibenico, civitate Dalmatie, provincie Slavonie, qui diu ex profectu religionis morati sunt in vicaria Bosne duodecim annos, deinde transtulerunt se in Jerusalem cum duobus aliis ... (3).

(1) Praeter *Positionem* super martyrio, quam Sectio Historica Sacrae Rituum Congregationis nuperrime in lucem protulit (*Sebenicen. Declarationis martyrii B. Nicolai Tavelić sacerdotis professi Ordinis Fratrum Minorum in odium fidei, uti fertur, in civitate Ierusalem interfecti († 1391) Positio super martyrio ex officio concinnata*, Typis Polyglottis Vaticanis 1961; eam hic dicemus simpliciter *Positio*), tria sunt hucusque de B. Nicolao potiora scripta: B. POŁONIJO, *Bl. Nikola Tavelić i njegovo doba*, Zagreb 1939; D. MANDIĆ, *Documenta martyrii B. Nicolai Tavelić et sociorum eius Ord. Min.*, Romae 1958; A. CRNICA, *Historico-iuridica dilucidatio vitae, martyrii et gloriae B. Nicolai Tavelić incliti martyris Ordinis Minorum splendoris et protectoris gentis Croatorum canonizationi eius aequipolenti dicata recurrente triptici anniversario a diffusionem cultus eius et gloriae*, Romae 1958.

(2) *Positio*, pp. 9-13 describit omnes notos codices qui relationem de martyrio B. Nicolai eiusque sociorum continent.

(3) *Positio*, p. 29; D. MANDIĆ, *Documenta*, p. 58; A. CRNICA, *Historico-iuridica dilucidatio*, p. 295.

Quid igitur in hoc textu dicitur quandiu B. Nicolaus in Palaestina remanserit? Revera, in eo nihil certi habemus, cum textus affirmet tantummodo B. Nicolaum e Bosna in Palaestinam profectum esse, sed non designat distincte quantum tempus inter eius adventum in Palaestinam et martyrium interfuerit: posset uterque eventus eodem anno fieri possentque inter eos plures anni transire.

Profecto ex hoc textu Sibenicensi educit Petrus Rodolphus Tossianensis, martyrium nostrorum quatuor fratrum an. 1586 recensens (1), qui dicit B. Nicolaum eodem anno in Palaestinam profectum esse et martyrium subiisse, vel saltem ita inepte eventum refert, ut sic quoque eius dictum interpretari possit. Non indicat quidem ipse unde notitiam sumpserit, verum illam exponit, licet summatim, plerumque ipsis verbis relationis Sibenicensis, ut haud dubie illam sive directe sive indirecte cognoverit (2). Ab eo auctores postea sumere videntur, cum scribunt, re per se non examinata, B. Nicolaum eodem anno in Palaestinam pervenisse et crudeli morte affectum esse.

Ast talis interpretatio textus Sibenicensis non est aequa. Hoc autem scimus ex aliis relationis de martyrio B. Nicolai et sociorum exemplaribus, quae omnia una voce referunt B. Nicolaum sociosque pluribus annis in Palaestina proxime ante mortem commoratos esse. Nam sic narrant:

Qui ex perfectione religionis morati sunt annis pluribus aliqui in vicaria Bosne aliqui in vicaria Corsice, deinde ex magna devotione ad sanctam se transtulerunt civitatem Iherusalem, ubi morati sunt in observantia regulari annis pluribus, (et) durissimum pro Christo martirium subierunt ... (3).

Hic textus clare dicit omnes quatuor fratres « pluribus annis » in Palaestina commoratos esse. Pro duobus fratribus (Petro de Narbona et Stephano de Cuneo) hoc etiam textus Sibenicensis asserit, qui tamen de duobus aliis (scilicet de nostro B. Nicolao et eius socio in missione Bosnensi, Deodato de Ruticinio) nihil profert quamdiu in Palaestina fuerint. Textum Sibenicensem hic complent alii codices, qui referunt etiam alios duos fratres pluribus annis in Palaestina moratos esse.

(1) *Historiarum Seraphicae Religionis libri tres*, Venetiis 1586, f. 98v-99r.

(2) Revera in aliquibus ab illa discrepat, sed hoc non prohibet, quominus ex illa pendeat. E. gr. ipse habet quatuor fratres passos esse die 14 novembris 1392, cum paulo antea, prout videtur, initium martyrii in diem 11 novembris (festum S. Martini) 1391 posuerit. Cogitare non possumus martyrium durasse unum annum, sed potius hic agi de mendo typographico. Deinde, dissimiliter refert nomina duorum magistrorum cum quibus quatuor fratres consilia habuerunt: dum relatio Sibenicensis habet « magistri Joannis de Casali Noto provincie Sicilie et magistri Joannis provincie Dalmatie », ipse scribit « magistri Ioannis de Noto et magistri Ioannis de Casali »; quod quidem dicit tantummodo ipsum minus accurate relationem Sibenicensem ad compendium contulisse.

(3) *Positio*, p. 17.

Ex eo quoque quod quatuor fratres nescirent linguam Arabicam, quia suam «cartam» scripserunt «litteris Italicis lingua Araba» (1), non possumus deducere eos paulo ante illic pervenisse; etenim etiam hodie cognoscimus illos qui pluribus annis in Palaestina vixerunt, sed linguam Arabicam non callent.

Insuper quatuor fratres non videntur linguam Arabicam nescivisse. Nam, licet ea quae Saracenis dicerent scripserint, in colloquio cum Saracenorum iudice seu cadi, nullibi apparet interpret nec eum descriptio ipsa eventus ponere sinit.

Tantummodo «Clericus Constantinopolitanus», qui plus quam 40 annis post illorum mortem nostros quatuor fratres memorat, scribit illos interprete usos esse (2). Attamen «Clericum» non possumus adhibere ut testem fide dignum, cum ea quae enarrat coevae de rebus relationi, ab auctore factis praesentis scriptae, contradicant. Ipsum quoque eventum alio modo describit quam relatio; affirmat enim illos quatuor fratres suam «cartam» tantum Saracenis porrexisse, non vero legisse, prout dicit relatio. Quocirca, «Clericus» tantummodo quaedam audivit de martyrio B. Nicolai sociorumque eius, quomodo res evenissent certe nescivit.

Hinc apparet sententiam eorum qui putant B. Nicolaum eodem anno ex Bosna venisse et Hierosolymis martyrium subiisse non esse veram, quoniam relatio de eius morte profitetur eum pluribus annis in Palaestina fuisse.

Quaerentibus autem nobis quando Bosnam reliquerit ut in Palaestinam se conferret, condiciones in Bosna post mortem Ludovici I, regis Hungariae et Croatiae, qui anno 1382 diem clausit extremum, prae oculis veniunt. Licet ipse Bosnam in sua potestate non habuerit, illic tamen eius auctoritas plurimum valebat. Cum vero post illius mortem perturbationes in toto eius regno evenissent, etiam in Bosna res peiores evaserunt, ut adhaerentes «ecclesiae Bosnensis», qui bogumili seu patareni vocantur, contra Fratres Minores illic missionarios, egerint. Tunc revera plures missionarii ex locis externis oriundi, praesertim Itali, Bosnam reliquerunt domumque redierunt. Inter eos fuit etiam ille Joannes Restori, qui 30 annis in Bosna missionarius fuit quique, in Italiam «Terra Sancta peragrata» reversus, S. Bernardinum Senensem ad Ordinem praeparavit (3). Coniectura ponimus nostrum quoque Beatum hac ipsa occasione, scilicet circa an. 1384 cum perturbationes illae exarserunt, Palaestinam pervenisse.

(1) *Positio*, p. 29; D. MANDIĆ, *Documenta*, p. 59; A. CRNICA, *Historico-iuridica dilucidatio*, p. 295.

(2) *Positio*, p. 37; D. MANDIĆ, *Documenta*, p. 66; A. CRNICA, *Historico-iuridica dilucidatio*, p. 124.

(3) E. FERMENTIĆ, *Chronicon Obs. provinciae Bosnae Argentiniae Ordinis S. Francisci Seraphici*, Zagreb 1890, p. 13.

II

Soluta quaestione quamdiu noster Beatus in Palaestina remanserit, obviam venit alia quaestio controversa, nempe quando ipse in missionem Bosnensem ingressus sit. Auctores plerumque hoc anno 1379 fuisse referunt. Hunc annum apud scriptorem Donatum Fabianich primum invenimus (1), qui quidem nihil dicit, undenam illum annum obtinuerit. Attamen, ne in cogitationem quidem cadit, ut ipse aliquod documentum, nobis ignotum, prae manibus habuerit, cum evidens appareat ipsum ex libro Petri R. Tosnianensis illum annum deducere. Nam apud eum invenit B. Nicolaum anno 1391 ex Bosna in Palaestinam profectum esse et in Bosna 12 annis commoratum esse, ipse tunc ab anno 1391, quo B. Nicolaus Bosnam reliquit, detrahit numerum annorum (12) quibus in Bosna fuit et obtinuit annum quo in Bosnam venit (1391-12=1379).

At ex iis quae prius diximus scimus quod tantummodo ex falsa interpretatione textus relationis Sibenicensis dictum est B. Nicolaum anno 1391 in Palaestinam profectum esse. Ipse revera aliquot annis prius illuc pervenit, forsitan circa annum 1384, cum plures alii missionarii Bosnam reliquerunt. Idcirco, ab hoc anno numerum 12, id est tempus quo in Bosna commoratus est, detrahare debemus ut obtineamus annum quo in missionem Bosnensem ingressus sit. Ita obtinemus annum 1372, circa quem probabiliter B. Nicolaus in Bosnam missionarius pervenit.

In illo ipso tempore Bartholomaeus de Alvernia, vicarius fratrum in missione Bosnensi, pro territorio sibi commisso missionarios undequaque quaerebat. Namque, die 22 iunii 1372 a Gregorio papa XI licentiam obtinuit recipiendi ex variis Ordinis provinciis usque ad 60 missionarios, sacerdotes et laicos (2). Nil mirum proinde quod coniectura ponimus B. Nicolaum quoque hac occasione post illas summi pontificis litteras, in Bosnam missionarium ingressum esse.

III

Ut ulterius in temporibus vitae B. Nicolai ponendis procedamus, animum convertere debemus ad illud quod constitutiones Ordinis Fratrum Minorum statuebant circa aetatem eorum qui ad ordines sacros promovebantur et ad confessiones audiendas approbabantur. Nam B. Nicolaus, priusquam in Bosnam perveniret, debebat sacerdotio auctus esse et ad confessiones saecularium audiendas approbatus.

Illo autem tempore in Ordine Fratrum Minorum vigeabant constitutiones Farinerianae, in capitulo generali Ordinis an. 1354 publici iuris factae.

(1) *Storia dei Frati Minori dai primordi della loro istituzione in Dalmazia e Bossina fino ai nostri giorni*, vol. I, Zara 1863, p. 140.

(2) *Annales Minorum*, an. 1372, n. XXXII (tertia ed.; vol. VIII, Quaracchi 1932, pp. 309-311).

Quae constitutiones praescribunt, ne quis ad ordines sacros promoveatur, « nisi aetatis suae attigerit XXV annum » (1) et ad confessiones saecularium audiendas approbetur « nisi XXX annos completos habeat in aetate » (2).

Quapropter, iuxta praescripta constitutionum Ordinis, B. Nicolaus in Bosnam missionarius iturus saltem 30 annos natus esse debebat, scilicet sacerdos cum iurisdictione audiendi confessiones; proinde natus est inter 1340-1345, si etiam cogitare velimus eum uno vel altero anno a praescriptis liberatum esse.

Ante istud tempus eius diem natalem vix ponere possumus. Etenim memoria tenere debemus quod S. Jacobus de Marchia an. 1449 dicit in sermone *De excellentia Ordinis S. Francisci*, scilicet se vidisse Sebenici duos « fratres carnales » B. Nicolai (3). Scimus eum fuisse illis in partibus inter ann. 1431-1438 (4), fueritne antea illic, nullo documento confirmare possumus, licet non sit excludendum. Tamen computatio haud multum distaret.

Quae in documentis notis circa tempora vitae B. Nicolai Tavelić invenimus supra exposuimus. Quocirca autem, per modum conclusionis, quae sequuntur dicere possumus (5).

B. Nicolaus natus est inter ann. 1340-1345. Ordinem Fratrum Minorum in provincia Dalmatiae ingressus, ante an. 1370 sacerdotio auctus est. Deinde, circa an. 1372, missionarius in Bosnam profectus est, ubi 12 annis remansit. Circa an. 1384, ob novas condiciones illic exortas quae missionariis laborem impediabant, in Palaestinam se transtulit. Ibi die 14 novembris 1391 una cum aliis tribus sociis (Deodato de Ruticinio, Petro de Narbona et Stephano a Cuneo) a Mahumedanis occisis, martyr pro Christi fide occubuit.

P. BASILIUS PANDŽIĆ, O. F. M.

(1) *Archivum Franciscanum Historicum*, vol. XXXV, Quaracchi 1942, p. 110.

(2) *Ibidem*, p. 207.

(3) *Positio*, p. 39; D. MANDIĆ, *Documenta*, p. 68; A. CRNICA, *Historico-iuridica dilucidatio*, p. 100.

(4) D. MANDIĆ, *Documenta*, p. 28, n. 56.

(5) Hanc temporum rationem A. P. FRUTAZ in *Inquisitione Positionis* sequitur, *Positio*, pp. XIII-XVII. Ante eum unus quem cognoscimus N. M(ANDIĆ), *Proglasaenje svecem Bl. Nikole Tavelića*, in *Hrvatski Kalendar*, vol. XVII, Chicago, 1960 pp. 167-172 similem pro vita B. Nicolai annorum servat ordinem.

KATARINA VUKČIĆ KOSAČA (1424—1478)

Dr. Bazilije Pandžić — Rim

Nekoliko žena ostavilo je vidljiv trag u povijesti srednjovjekovne Bosne¹⁾. Jedna od najzanimljivijih svakako je kraljica Katarina Vukčić Kosača. Ona svojom životnom sudbinom osvjetljuje povijest posljednjih desetljeća bosanskog kraljevstva, pa nije čudo, da svi oni, koji opisuju bosansku povijest XV stoljeća, neizostavno i njoj posvećuju dostojnu pažnju²⁾.

Djetinjstvo i mladost

Katarina Vukčić Kosača bila je kći Stjepana Vukčića Kosače, istaknutoga bosanskog velikaša³⁾. Njezina majka Jelena potjecala je iz zetske kneževske kuće Balšića; bila je kći Balše III (1403—1421)⁴⁾.

Kad je umro god. 1421. Balša III, ostavio je više ženske djece. Za tu djecu brinula se njihova baka, majka Balše III, kći srpskog kneza Lazara, a tada žena bosanskog plemića Sandalja Hranića, Jelena Balšić⁵⁾. Jednu od Balšinih kćeri Sandalj i njegova žena Jelena udali su za Stjepana, Sandaljeva sinovca, po ocu Vukcu nazvanog Vukčića. Toj Balšinoj kćeri bilo je ime Jelena. Ona je rodila oko god. 1424.⁶⁾ Katarinu Vukčić Kosača, kasniju bosansku kraljicu.

¹⁾ M. PEROJEVIĆ, *Žena iz bosanske povijesti*, u: Napredak, XVI, (1941) 139—141.

²⁾ V. KLAJČ, *Povijest Bosne*, Zagreb 1882; 339—340; L. Thalloczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München-Leipzig 1914, 110—120; V. Corović, *Historija Bosne*, Beograd 1940, 33—35; B. Poparić, *Tužna povijest Hercegovine zemlje*, Zagreb 1942, 33—35; *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, izd. Napredak, Sarajevo 1942, 587—591;

I. RUVARAC, *Dvije bosanske kraljice*, u: Zbornik Ilariona Ruvarca, Beograd, 1934, 446—468;

D. KOVAČEVIĆ, *Pad bosanske srednjovjekovne države po dubrovačkim izvorima*, u: Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XIV, Sarajevo 1964, 205—220; B. Pandžić, *Bosanska kraljica Katarina*, u: Zbornik u čast sv. Nikole Tavelića, Rim 1970, 189—194.

³⁾ B. POPARIĆ, *Tužna povijest Hercegovine zemlje*, Zagreb 1942; S. Ciraković, *Stefan Vukčić Kosača*, Beograd 1964.

⁴⁾ I. RUVARAC, *Dvije kraljice*, 447.

⁵⁾ Ibidem, 448.

⁶⁾ Natpis na Katarininu grobu kaže, da je ona umrla 25. listopada 1478. i da je tada imala 54 godine.

Katarina je rasla i odgajana u domu svojih roditelja. Njezin otac Stjepan bio je cijenjen suradnik svoga strica Sandalja Hranića. A kada je Sandalj god. 1435. umro Stjepan je uzeo upravu njegovih posjeda⁷⁾. Bez sumnje, Katarina je pratila pothvate svoga oca, koji je pronicav, poduzetan i bezobziran širio svoje posjede i svoj ugled u bosanskom kraljevstvu. A kada je prešla dvadesetu godinu života i došla do udaje, postala je središnja točka bosanske politike. To se dogodilo, kad je god. 1443. Stjepan Tomaš (1443—1461) naslijedio Tvrtka II (1421—1443).

Kad je Stjepan Tomaš došao na prijestolje, u Bosni su bile dvije stranke. Jedna je smatrala, da treba nastaviti borbu s Turcima u svakom slučaju. Ta stranka bila je nadnoćnija. Druga pak stranka bila je za nagodbu s Turcima. Tu je stranku vodio Radivoj, nezakoniti sin kralja Ostoje (1398—1404)⁸⁾.

Stranka koja je bila za borbu s Turcima, dovela je Stjepana Tomaša na prijestolje. On je svojski prihvatio njezin politički program. Pače, budući da je dotada bio pataren, prihvatio je katoličku vjeru i tako mogao lakše surađivati s ostalim kršćanskim vladarima u borbi protiv Turaka⁹⁾.

Došavši na prijestolje Stjepan Tomaš imao je dva pitanja, koja su bacala slabu sjenu na njegovu kraljevsku službu. Prvo, on je bio nezakonit, a drugo, njegova ženidba bila je nevaljana po katoličkom obredu; Živio je naime s nekom ženom niskog roda, Vojačom, koju je samo obećao vjenčati. Da bi riješio ove dvije poteškoće, obratio se papi Eugenu IV (1431—1447), koji ga je 29. svibnja 1445. proglasio zakonitim kraljem Bosne i riješio ga obećanja, da će Vojaču vjenčati¹⁰⁾.

Proглашен zakonitim kraljem, Stjepan Tomaš je poduzeo korake, da bi se nagodio sa strankom, koja je zagovarala dogovor s Turcima, a vodio ju je njegov brat Radivoj. Najjača podrška toj stranci bio je Stjepan Vukčić Kosača, koji je u to doba imao za udaju kćerku Katarinu. Da bi se sprijateljio sa Stjepanom, Stjepan Tomaš odlučio je, bez sumnje naveden od svojih savjetnika, zaprositi Katarinu za ženu. Vjenčanje je obavljeno u svibnju god. 1446, po svoj prilici na svetkovinu Uzašašća, koja je one godine padala na 26. svibnja¹¹⁾.

II — Bosanska kraljica

Ovim vjenčanjem sa Stjepanom Tomašem Katarina je postala bosanska kraljica. Iako su pri sklapanju njezina braka politički obziri igrali veliku ulogu, ona je kroz čitav život bila vjerna supruga svoga muža. Njihov bračni vez temeljio se na kršćanskim zasadama, na koje su svoju bračnu zajednicu postavili i koje su tokom vremena sve više usvajali.

⁷⁾ B. POPARIĆ, *Tužna povijest*, 130 n. 10.

⁸⁾ Cfr. D. MANDIĆ, *Bosna i Hercegovina I*, Chicago 1960, 272.

⁹⁾ *Ibidem*, 272—273.

¹⁰⁾ A. THEINER, *Monumenta Slavorum Meridionalium*, I, 388; E. Fer-mendžin, *Acta Bosnae, Zagrabiae* 1892, 198.

¹¹⁾ N. JORGA, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV siècle II*, Paris 1899, 417—418.

a) Na bosanskomu kraljevskom dvoru

Prije sklapanja braka Katarina je živjela u patarenskoj sredini, budući da je njezin otac bio istaknuti pataren¹²⁾. Ali jamačno je bila i pod utjecajem svoje bake Jelene, koja je bila pravoslavna i koja je odgojila njezinu majku. Morala je bar poznavati i katolike, koji su bili brojni na posjedima njezina oca¹³⁾.

Kad se odlučila na vjenčanje s bosanskim kraljem Tomašom, koji je već bio prigrlio katolicizam¹⁴⁾, i Katarina ga je u tom slijedila¹⁵⁾. Za njezin vjerski odgoj brinuli su se bosanski franjevci. Malo iza vjenčanja, 18. lipnja 1446. papa Eugen IV dao joj je dozvolu, da može sebi izabrati dva kapelana među bosanskim franjevcima¹⁶⁾.

Iza vjenčanja Katarina se uvijek očitovala kao katolkinja. Ona i njezin muž sagradili su više crkava i od papa za njih izmolili duhovne oprostite. Sama Katarina sagradila je crkvu Presv. Trojstva u Vrtilima¹⁷⁾ i crkvu sv. Katarine u Jajcu¹⁸⁾.

2. Ženidba Katarine i Stjepana Tomaša koristila je političkom miru u bosanskom kraljevstvu, u prvom redu jer je Stjepan Vukčić Kosača ipak imao obzira prema svome zetu. Ali prilike su bile takve, da ni to nije moglo pomoći, iako je Stjepan Tomaš pokazivao smisla i ulagao napore, da što bolje učvrsti i sačuva svoje kraljevstvo. Stalni pritisak turskih snaga napinjao je živce svima, pa nije bilo lako razborito gledati na događaje, hladnokrvno rješavati nametnuta pitanja i stvarati painetne planove za budućnost. Dok je Stjepan Tomaš skupljao snage, da bi se svim silama odupro nadmoćnim snagama, koje su sve češće pojavljivale na granicama njegova kraljevstva, u srpnju god. 1461. snašla ga je smrt. Katarina je ostala udovica s dvoje nejake djece, Sigismundom i Katarinom¹⁹⁾.

Novi kralj Stjepan Tomašević (1461—1463), čim je iza Stjepana Tomaša došao na prijestolje, priznao je Katarinu kraljicom majkom, pa je i ona nadalje ostala na bosanskom kraljevskom dvoru. Taj čin novoga kralja Stjepan Vukčić Kosača uveliko je cijenio, pa nije imao poteškoća, da ga prizna kraljem, kad su ga za to zamolili kraljevi izaslanici²⁰⁾.

¹²⁾ Cfr. D. MANDIĆ, *Bosna i Hercegovina II*, Chicago 1962, 411.

¹³⁾ Cfr. S. CIRKOVIĆ, *Stefan Vukčić Kosača*, 216—217.

¹⁴⁾ D. MANDIĆ, *Bosna i Hercegovina I*, 274—275.

¹⁵⁾ »Thomas Stephanus, rex Bosnae illustris ac eius uxor... quoscumque Patarenorum heresis deponentes errores ac veritatis lumen recognoscen-tes, quod mater omnium et magistra S. Romana Ecclesia tenet« (A. Theiner, *Monumenta Hungariae II*, Romae 1862, 264).

¹⁶⁾ *Bullarium Franciscanum n. s. I*, Quaracchi 1929, 539—540 n. 1070.

¹⁷⁾ E. FERMENTZIN, *Acta Bosnae*, 205.

¹⁸⁾ Ibidem, 138—243.

¹⁹⁾ D. MANDIĆ, *Bosna i Hercegovina I*, 276—277.

²⁰⁾ »Serenissimo principio et excelsa Signoria el vostro como bon fratello Ducha Stefano di Bossina notifica a quella chomo dapio la morte dei Re de Bossina ei suo figlio tolse la mia figlia olim moglie del Re prefato passato per sua madre, possa mandò da mi li soi ambascadori che io volessi far paxe con lui. Io vista la bontà haueua verso la mia figli li fece la paxe. E si li

b) Bijeg iz Domovine

U međuvremenu Turci su sve više nadirali prema Bosni. U proljeće god. 1463. sultan Mehmed II (1451—1481) navalio velikom vojskom i bez muke osvoji Bosnu, pogubi bosanskog kralja Stjepana Tomaševića i odvede u ropstvo Sigismunda i Katarinu, dvoje nejake djece kralja Stjepana Tomaša. Katarina se nalazila, kako izgleda, u posjetima kod brata Vladislava, pa je izbjegla sličnoj sudbini. Spasila se bijegom u Dubrovnik²¹).

U mjesecu srpnju 1463. Katarina se nalazila na području dubrovačke republike. Stanovala je na otoku Lopudu²²). Na 23. mjeseca dubrovački senat dozvolio joj je doći u Dubrovnik, ukoliko bi to željela. Ona je stvarno i išla u Dubrovnik, da riješi pitanje odnosa bosanskog kraljevstva i dubrovačke republike u novim prilikama. Tom prilikom nosila je sobom mač kralja Stjepana Tomaša i stavila ga u Dubrovniku u polog s namjerom, da bi se on dao njezinu sinu Sigismundu, ako se oslobodi turskog ropstva²³).

Dubrovački poznati dokumenti ne kažu, nam, kada je kraljica Katarina napustila područje dubrovačke republike. Svakako nije dugo na njemu ostala. Jedan od razloga, da je ona brzo napustila dubrovačku republiku, mogao bi jamačno biti, što je dubrovačka republika nerado gledala njezinu prisutnost na svom području; bojala se, naime, da ne bi to bilo izazovno za Turke.

Ali po svoj prilici glavni razlog, da je ona napustila ubrzo Dubrovnik bila je njezina volja, da i lično poradi za oslobođenje svoga kraljevstva. Naime, već prije pada Bosne papa Pio II (1458—1464) nagovarao je sve kršćanske vladare, da bi zajedničkim silama protjerali Turke iz Evrope. A pad Bosne i umorstvo njezina kralja bio je kao novi zov na uzbunu. Nekoliko iza toga događaja, 21. listopada 1463, pismom *Ezechielis prophetae*, Pio II najavio je kršćanskom svijetu, da je odlučio staviti se na čelo križarske vojne protiv Turaka i pozvao križare, da se u lipnju 1464. nađu u Ankoni²⁴). Kako je obećao, Pio II doputovao je 12. kolovoza 1464. u Ankonu. Jamačno, samo smrt, koja ga je ondje 15. kolovoza zadesila, zapriječila mu je, da vidi neuspjeh svoje veliku-dušne namisli²⁵).

Ovo nastojanje pape Pija II u teškim časovima iza pada Bosne bilo je jedina nada za Katarinu, da će se njezino kraljevstvo osloboditi. Nije onda čudo, da je odlučila otići u Rim i ondje, bar svojom prisutnošću, zagovarati oslobođenje svoje zemlje.

manda el conte Vilaticho mio figlio con li altri baroni per incoronarlo» (Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i mletačke republike* knj. X. (1453—1469), Zagreb 1891, 192 n. 192; J. Valentini, *Acta Albaniae Veneta*, III-24, Panormi 1977, 335.

²¹) Čfr. V. ČEROVIĆ, *Historija Bosne*, 553.

²²) D. KOVAČEVIĆ, *Pad bosanske srednjovjekovne države*, 215 n. 67.

²³) Ibidem, 219 n. 97.

²⁴) O. RAYNALDUS, *Annales ecclesiastici* an. 1463 n. 29—40 (vol. X, Lucae 1753, 356—362).

²⁵) Čfr. L. PASTOR, *Storia del Papi*, vol. II, Roma 1942. 229—275.

e) Boravak u Rimu

Ne znamo točno, kada je kraljica Katarina došla u Rim. Neki misle, da je to bilo već za života Pija II²⁶⁾. Ali u svakom slučaju izgleda, da nije bila došla u dodir s njime, budući da ona u oporuci spominje samo Pavla II i Siksta IV²⁷⁾.

1. U Rimu Katarina je dobivala od Pape izdašnu pomoć da bi mogla pristojno živjeti prema svomu kraljevskom dostojanstvu. Ta pomoć išla je na račun križarskih vojni protiv Turaka. Njezina mjesečna pomoć iznosila je 100 dukata, a uz to davano joj je kroz nekoliko godina 20 dukata mjesečno za stan²⁸⁾.

Njezin prvi stan u Rimu nalazio se u iznajmljenoj kući rimskog građanina Jakova Mentebona, kojemu je ona davala 20 dukata kao mjesečnu najamninu. Papinski ured za križarske vojne odlučio je 23. ožujka 1468. da će on plaćati tu najamninu. Plaćanje te najamnine počelo je 29. listopada 1467, pa je po svoj prilici tada iznajmila kuću. U toj kući ostala je do 1. listopada 1469.²⁹⁾

Napustivši kuću Jakova Mentebona, Katarina je prešla u drugu kuću, u kojoj je živjela do smrti. Ta se kuća nalazila u gradskom predjelu Pigna, latinski Pinea, u blizini crkve sv. Marka. U tom novom stanu, koji je možda pripadao hrvatskoj bratovštini sv. Jeronima, nekoliko dana prije smrti napravila je oporuku.

S kraljicom Katarinom došlo je u Rim nekoliko njezinih dvorjanika i dvorkinja, pa je ondje uspostavila neku vrstu kraljevskog dvora. Upravitelj njezina dvora bio je Radič Klešić Ivanov, dvorjanici su bili Jure Žubranić Nikolin i Abraham Radič. Kao dvorkinje imala je Paulu Mirković, Jelenu Semković i Maru Mišljenović³⁰⁾

2. Iako u tuđini, stvarno bez kraljevstva, Katarina nije nikada zaboravila svoj kraljevski položaj. Dostojanstveno je podnosila svoje nedaće. Uvijek se pokazivala, kao zakonita predstavnica svoga izgubljenog kraljevstva. Talijanska i rimska javnost s poštovanjem je gleda-

²⁶⁾ D. MANDIĆ, *Bosna i Hercegovina I*, 272—275.

²⁷⁾ A. THEINER, *Monumenta Slavorum Meridionalium I*, 509.

²⁸⁾ Računi ovih križarskih ratova nalaze se u Rimskom Državnom Arhivu (Archivio di Stato di Roma). Pomoć davana kraljici Katarini zabilježena je u dva sveska tog Arhiva: *Camerale I*, vol. 1235 i vol. 1236. O ovoj pomoći pisao je A. Gottlob, *Aus der Camera Apostolica des 15. Jahrhunderts*, Innsbruck 1889, 292. Iako je očito, da je on svoje vijesti crpio iz ova dva sveska, nije spomenuo njihovu arhivsku oznaku.

²⁹⁾ Archivio di Stato di Roma, *Camerale I*, voi. 1235, f. 83v 95r.

³⁰⁾ A. THEINER, *Monumenta Slavorum Meridionalium I*, 509. Osim ove tri spomenute dvorkinje, spomenute u kraljičinoj oporuci, u rimskim dokumentima spominju se druge tri. Na 23. studenog 1478. uz gornje tri spomenute je i četvrta dvorkinja, »que remanserunt de familia bo. me. domine Regine Bosne«, a zvala se »domina Praxina«; davano im je 14 dukata mjesečno (Archivio di Stato di Roma, *Camerale I*, voi. 1236, f. 18v). Paula Mirković umrla je prije prosinca 1479, jer u pomoći za taj mjesec, određenog 2. prosinca, ona nije uzeta u obzir (Ibidem, f. 34r). Među tim ženama kraljice Katarine 3. lipnja 1480. spominje se neka Ana (Ibidem, f. 39r), a u travnju god. 1483. dana su 3 dukata »ven. li mulieri Margarete de Bossina relicte quondam Regine Bossine« (Ibidem, f. 58r). Iste godine 1. lipnja dano je 15 dukata »Helene et Mare ac Margarete et Anne sociabus necnon Abrae Abraham Radič relictis quondam Regine Bossine (Ibidem, f. 60rv). Posljednji put u ovim svescima spominju se u srpnju 1485. (Ibidem, f. 78r).

la na njezinu nezavidnu sudbinu, koja nije mogla zasjeniti njezino kraljevsko dostojanstvo. *Imamo* nekoliko vijesti o njezinim tadanjim javnim nastupima, koje svjedoče o njezinom kraljevskom držanju.

God. 1471. u crkvi sv. Petra vjenčana je »per procuram« Zoe, sestra srpske despotice Jelene, s ruskim velikim knezom Ivanom III Vasiljevićem. Svi oni koji spominju to vjenčanje ističu, da je vjerskom obredu vjenčanja prisustvovala bosanska kraljica Katarina³⁵).

U gradu Akvili bio je god. 1472. svečan prijenos kostiju sv. Bernardina Sijenskog u novu crkvu njemu na čast napravljenju. Za tu crkvu dao je god. 1457. svoj prinos i kralj Stjepan Tomaš. Katarina je htjela prisustvovati prijenosu, pa se zaputila iz Rima u Akvilu. Pratilo ju je pet žena i dva dvorjanika. Bila je obučeno u crno. Pisci su zabilježili taj posjet kraljice Katarine i njezine pratnje. Ukratko su opisali njezin slučaj. Posebno im je upalo u oči držanje dvorjanika, koji su imali plave kose do ramena³⁶).

Papa Sikst IV proglasio je godinu 1475. jubilarnom godinom. Među mnogobrojnim hodočascima zapaženo ih je nekoliko kraljevskog položaja. Među njima isticana je kraljica Katarina, koja je s izvjesnom svećanošću 25. travnja 1475. obavila naređena djela za postignuće jubileja³⁷).

3. Ali naravno je, da su Katarini u Rimu najviše na pameti bila djeca, Sigismund i Katarina, koje su Turci odveli u ropstvo. Kako se događalo, da su katkada Turci vraćali djecu iz ropstva za dobar novac, ona se dugo vodila mišlju, da bi tako mogla osloboditi svoju djecu. Tako je napr. god. 1470. poslala milanskom knezu Galeazzo Sforza dva svoja izaslanika, Nikolu Žubranića i Abrahama Radića, da bi od njega u njezino ime izmolili pomoć. Poznato nam je pismo, kojeg je tom prigodom poslala milanskom knezu, u kjemu među ostalim piše: »Facit mea adversus fortuna, quae viro rege ac liberis et regno opibusque spoliavit, ut non solum ad pontificem maximum, patrem clementissimum, sed etiam alios principes christianos me confugere oporteat pro implo-rando subsidio³⁸«).

Knez Sforza izaslanicima je obećao pomoć, ako stvar, koju su mu iznijeli, bude moguće ostvariti³⁹).

Nakon gotovo četiri godine, god. 1474. putovalo je novo kraljičino izaslanstvo u Milan. Vođa izaslanstva bio je neki opat Piero di Forte, a s njim je išao i kraljičin rođak Abraham Radić. Izložili su milanskom knezu, da je kraljica čula, kako je sultan obećao pustiti njezina sina, pa je odlučila otići na granicu turskog carstva, da ga primi. Tražili su pomoć za troškove kraljičina puta ili njezine dugove u Rimu⁴⁰). Šta je

³⁵ L. THALLOCY, *Studiën*, 111—112.

³⁶ Cfr. D. LASIĆ, *De vita et operibus S. Iacobi de Marchia*, Falconara M. 1974.

³⁷ L. WADDING, *Annales Minorum* an. 1475 n. 3 (vol. XIV, Quaracchi 1933, 140).

³⁸ L. Thallöczy, *Studiën*, 115 n. 1.

³⁹ Ibidem, 116.

⁴⁰ Ibidem, 116—117.

izaslanicima milanski knez tom prigodom odgovorio, nije nam poznato. Svakako Katarina svoje djece nije nikada vidjela³⁷⁾.

4. Napokon, u Rimu je sazrelo kršćansko uvjerenje kraljice Katarine. Iako je ona već davno prihvatila kršćanstvo katoličkog oblika i nastojala po njemu živjeti, njezin boravak u središtu kršćanstva djelovao je na nju i u vjerskom pogledu. Njezina teška sudbina silila ju je, da razmišlja o smislu života, da produbljuje kršćansko rješenje ljudskoga životnog puta i da što bolje primjenjuje u svom životu pravila za pravo kršćansko življenje.

U Rimu stupila je u vezu s franjevačkim samostanom Aracoeli. Ona je već u Bosni poznavala franjevence, od njih je naučila kršćanske istine. Nije onda čudo, da je ona i u Rimu, potražila franjevence, pohađala njihovu crkvu i s njima se savjetovala u svojim vjerskim potrebama. Upravo na temelju tih tijesnih veza između kraljice i franjevacu samostana Aracoeli možemo protumačiti, da je od 7 svjedoka, koji su prisustvovali prigodom sastavljanja njezine oporuke, 6 su bili franjevci onoga samostana³⁸⁾.

Samostan Aracoeli bio je bujno rasadište franjevačkog života u Rimu. Kod tog samostana i u ono vrijeme razvijalo se bratstvo Trećeg Reda sv. Franje. U to bratstvo pristupila je i kraljica Katarina, koja je možda već u Bosni postala franjevačka trećoredica.

Koliko nam je dosada poznato, prvi pisac koji daje tu vijest, da je kraljica Katarina bila članica trećeg reda sv. Franje, jest Fra Marijan iz Firence († 1523), koji je napisao *Fasciculus chronicorum Ordinis Fratrum Minorum*. Iz ovog djela prenijeli su tu vijest o kraljici Katarini svi kasniji franjevački pisci, spominjući je među svetim osobama Trećeg Reda, kao npr. Marko iz Lisabona³⁹⁾, Franjo Gonzaga⁴⁰⁾, Pedro de Salazar⁴¹⁾. Iz njega je vijest o kraljici prešla i u liturgijsku knjigu *Martyrologium Franciscanum*, gdje se ona bilježi kao blažena⁴²⁾.

Danas. gornje djelo Fra Marijana iz Firence nije sačuvano. Ali se sačuvao njegov kratki sadržaj, kojega je sam pisac sastavio. Taj sadržaj nedavno je objavljen u franjevačkoj reviji *Archivum Franciscanum Historicum*⁴³⁾. U njemu je Fra Marijan ovako sažeo ono, što je rekao o kraljici u djelu: »Anno Domini 1478, die 25 Octobris, Rome, illustrissima Domina Catherina Bosne regina ex hac luce subtracta in

³⁷⁾ Sigismund je prešao na islam i dobio ime Ishak. Cfr. *Poviest hrvatskih zemalja*, 591.

³⁸⁾ Cfr. A. THEINER, *Monumenta Slavorum Meridionalium* I, 511.

³⁹⁾ *Las chronicas de la Orden de los Frailes Menores*, Salamanca 1570. Talijanski prijevod: *Delle croniche de Frati Minori del Serafico P. San Francesco*, Parte Terza, Venetia 1591, 209.

⁴⁰⁾ *De origine aethiopicæ religionis*, Romæ 1587.

⁴¹⁾ *Coronica y historia de la fundacion y progreso de la provincia de Castella de la Orden del Bienaventurado padre San Francisco*, Madrid 1612, 415.

⁴²⁾ *Arturus a Monasterio, Martyrologium Franciscanum*, Parisiis 1638, 491.

⁴³⁾ Voll. I—IV (1908—1911). Objavljen je kao poseban otisak: *Compendium chronicarum Fratrum Minorum*, Quaracchi 1911.

Araceli seppellitur Haec siquidem devotissima Regina, pluribus annis sub 3 Regula beati Francisci vixit habitumque publice portavit⁴⁴⁾.

5. U crkvi samostana Aracoeli skupljalo se i društvo Bl. Djevice Marije, koje se, među ostalim, brinulo i za bolnicu Sv. Alberta u Rimu. Katarina je s ovim društvom svojski surađivala i pomagala ga. Dugo su iza njezine smrti članovi toga društva davali jedanput godišnje služiti svetu misu za ispokoj njezine duše⁴⁵⁾.

6. U Rimu Katarina je čekala preko 12 godina, da se prilike okrenu u njezinu korist. Križarske vojne, koje su trebale osloboditi njezino kraljevstvo, nisu se ostvarivale, premda su Pavao II (1464—1471)⁴⁶⁾ i Sikst IV (1471—1484) mnogo oko toga radili⁴⁷⁾.

Ni njezina privatna nastojanja, da oslobodi svoju djecu iz turskog ropstva, nisu imala očekivanog uspjeha. Pače, s bolju je saznala, da se oboje njezine djece u ropstvu odgaja po zasadama islama.

Tako su dani prolazili, a njezin život odmicao i išao prema završetku. Kad je teže obolila, kao jedina zakonita predstavica bosanskog kraljevstva, odlučila je oporučno ostaviti svoje želje i odredbe o svom kraljevstvu i ostaloj svojoj imovini. To je bilo 20. listopada 1478.

Tog dana pozvala je javnog notara Antu Jurina, svećenika splitske biskupije, tada na službi u rimskoj crkvi sv. Petra, da napravi njezinu oporuku ili testament po zakonskim propisima.

Sastavljanju oporuke bilo je prisutno 7 svjedoka. Jedan od njih bio je Jure Marinov (de Marinellis) arhiđakon na Rabu i tada u službi kard. Marka Barbo. Ostali svjedoci bili su franjevci iz samostana Aracoeli.

U svojoj oporuci Katarina je u prvom redu izrazila svoju volju, da se u slučaju smrti pokopa u crkvi Aracoeli. Za posmrtno obred i pokop ostavila je 200 dukata.

Odmah iza toga dala je napisati svoje odredbe o nasljedstvu u bosanskom kraljevstvu, budući da je ostala jedini njegov zakoniti predstavnik. Najprije imenovala je papu Siksta IV. i njegove zakonite nasljednike baštinicima bosanskog kraljevstva i zamolila ih, da ga u potpunosti predadu njezinu sinu Sigismundu, ako se vrati na kršćanstvo; a ako Sigismund ne bi ponovno postao kršćanin, da kraljevstvo predadu njezinoj kćeri Katarini, bude li se ona obratila na kršćanstvo. Ako bi pak oboje ustrajalo u muslimanskoj vjeri, Sveta Stolica postaje vlasnica bosanskog kraljevstva i o njemu može odlučivati prema svojoj uvidavnosti.

Ostala njezina dobra, pokretna i nepokretna, pripast će podjednako njezinim dvorkinjama Pauli Mirković, Jeleni Semković i Mari Mišljenović, izuzevši ono, što ona izričito naređuje drukčije.

Tako franjevačkoj crkvi Aracoeli, osim 200 dukata za pogreb, ostavlja svoj kraljevski plašt od pozlaćenog sukna i svileni oltarnik, kojega je upotrebljavala u svojoj kapelici.

⁴⁴⁾ *Compendium*, 129.

⁴⁵⁾ »Per la serenissima donna Madonna Catherina regina de Bosna«

⁴⁶⁾ L. PASTOR, *Storia del Papi II*, 339—346.

⁴⁷⁾ *Ibidem*, 530—543.

Crkvi sv. Jeronima »pro natione Sclavonorum« ostavila je sve ostale stvari iz svoje kapelice (misal, kalež s patenom i korporalom, kazulu i ostalo misničko odijelo zajedno sa svilenim oltarnikom).

Naredila je također, da se isplate njezini dugovi, jer je bila dužna Pauli Mirković 22 dukata, Radiču Klešiću 38 dukata, Luki Vučikoviću 18 dukata.

Osim toga odredila je, da se u ime njezino podijele neki darovi. Pauli Mirković ostavila je na dar 50 dukata i dva odijela; Jeleni Semković 25 dukata i jedno odijelo; Mari Mišljenović 30 dukata i jedno odijelo; Radiču Klešiću 50 dukata, jedan mač srebrom ukrašen i jedno tursko odijelo od crvene svile zlatom protkane; Juri Žubraniću 50 dukata i Abrahamu Radiču 50 dukata.

Svome sinu Sigismundu ostavila je mač njegova oca, ukoliko bi se Sigismund povratio na kršćanstvo, a ako ne bi postao kršćanin, onda mač je trebalo predati Balši, sinu njezina brata Vladislava. Osim toga, svojoj djeci ostavila je bodež, dvije tase i dva srebrena vrča s poklopcima.

Na koncu, sve relikvije, koje je posjedovala, ostavila je crkvi sv. Katarine u Jajcu.

Za izvršitelje oporuke imenovala je dubrovačkog kanonika Matu de Raguis, koji je tada bio u službi kardinala Julijana Rovere, Paulu Mirković i Radiča Klešić.⁴⁸⁾

Kad je sastav bio završen, kraljica je zamolila biskupa Bartolomeja Marasca, da bi predveo izvršitelje njezine oporuke vicekancelaru Rimske Crkve Rodrigu Borja (Borgia) i zamolili ga, da bi njezinu oporuku zajedno s mačem kralja Tomaša predao Papi i kardinalskom zboru, kako bi se zauvijek sačuvali.

Nekoliko dana kasnije kardinal Borja (Borgia) predveo je Papi neke dvorjanike kraljice Katarine, možda izvršitelje oporuke, koji su mu predali pravno napisanu oporuku, mač i ostruge. Papa je tom prigodom pohvalnim riječima govorio o kraljici i primio stvari, koje su mu u ime pokojne kraljice donijeli. Naredio je podkancelaru da oporuku sačuva u arhivu svog ureda. Podkancelar ju je prepisao u knjigu papinske riznice zvanu *Camerario Cenci*⁴⁹⁾ i zajedno sa svojim suradnicima potpisao. Taj prijepis sačuvao nam se do danas⁵⁰⁾.

⁴⁸⁾ A. THEINER. *Monumenta Slavorum Meridionalium* I, 509—511.

⁴⁹⁾ Vatikanski Tajni arhiv, Misc. Arm. XV, vol. 1, f. 266v—268r.

⁵⁰⁾ Jedan tadanji službenik Rimske kurije ovako je opisao predavanje oporuke: *Hodie itaque ceteris in senatu absolutis, introducti nonnulli Reginae (Catharinae) domestici sunt, qui et testamentum ostenderent ensemque et calcaria Pontifici traderent in possessionis aditae signum. Laudavit Reginam Pontifex testamentum accepit, simul et ensem prehendique a singulis Patribus ut unum cum illo corpus nos facere significaret. Imperavit Vicecancellario ut documenta acceptae hereditatis confecta in Archivis Apostolicis condiret* (Jacobus Volaterranus, *Diarium Romanum* ab anno 1472 ad annum 1484, u: L. A. Muratori *Rerum Italicarum Scriptores*, t. 23, Mediolani 1733, col. 97).

III — Smrt i pokop

Pet dana nakon što je napravila oporuku, 25. listopada, kraljica Katarina je umrla. Pokopana je u franjevačkoj crkvi Aracoeli, kako je to oporučno naredila. Grob njoj je bio postavljen pred glavnim oltarom crkve. Nadgrobna ploča bila je urešena reljefnim kipom kraljice u naravnoj veličini (1,78 m) s krunom na glavi. S jedne i druge strane glave urezan je po jedan grb, kraljevski bosanski i obitelji Kosača. Ispod nadgrobne ploče bio je postavljen i natpis bosančicom.

Na tom mjestu pred oltarom, grob Katarinin ostao je preko 100 godina. Oko god. 1590. franjevci su odlučili popraviti oltar i pomaknuti ga naprijed, da bi kor oltara bio viši. A da bi se to moglo izvesti, trebalo je prenijeti na drugo mjesto grob kraljice Katarine. Stoga su skinuli nadgrobnu ploču i stavili je na najbliži stup⁶¹). Šta je bilo s kostima, nije nam poznato. Možda su i one prenesene i stavljene u onaj stup.

Prigodom ovoga prijenosa nestalo je ploče, na kojoj je bio natpis u bosančici. Na mjesto nje stavljena je druga ploča s natpisom u latinskom jeziku.

Ipak mi imamo siguran prijepis onoga prvotnog natpisa. Napravio ga je god. 1545. jedan rimski kaligraf Ivan Palatino i objelodanio ga god. 1547. u svom djelu o raznim pismima⁶²). Palatino je donio najprije natpis bosančicom, njegov prijepis latinskim slovima i prijevod latinskim jezikom.

Današnji latinski natpis ispod nadgrobne ploče kraljice Katarine jest prijevod prvotnog natpisa. Samo je prevodilac napravio veliku pogrešku, jer je riječ »Katarini kraljici bosanskoj Stipana hercega od svetoga Sabe« izrazio latinskim riječima »Catharinae Reginae Bosnensi Stephani Ducis Sancti Sabae sororic«, t.j. nadodao riječ »sororic«. Proglasio je Katarinu sestrom Stjepana Vukčića Kosača, a ona je bila kći⁶³).

Kraljica Katarina završila je svoj životni put u tudini, ali nije ostala zaboravljena. Sam položaj njezina groba u jednoj od najpoznatijih crkava u Rimu, službenoj crkvi rimske gradske općine, pred glavnim oltarom, jasno je govorio, da je osoba u njemu zakopana prije smrti uživala izuzetan ugled i pozivao na trajno poštovanje. A Franjevci su

⁶¹) CASIMIRO DI ROMA, *Memorie storiche della chiesa e del convento di Araceli di Roma*, Roma 1736, 128.

⁶²) Libro di M. Giovanbattista Palatino, cittadino Romano, nel qual s'insegna a scrivere ogni sorte di lettera, antica e moderna, di qualunque natione, Roma 1547, f. (G. VIIIr).

⁶³) D. O. M. »Catharinae Reginae Bosnensi, Stephani Ducis sancti Sabae Sororic, Et G[e]neris Helene, et Domo Principis Stephanus natae, Thomae Regis Bosnae Vxor. Quantum vixit Annorum LIII Et obdormivit Romae Anno Domini MCCCCCLXXVIII, die XXV. Octobris. Monumentum huius Scriptis positum.« (D. Mandić, *Acta Franciscana Hercegovinae I*, Mostar 1934, 7).

КАТАРИНИ КРАЛЈИЧЕ БОСАНСКОЈ
 СТИПАНИ, ЖЕРЧЕГЕ ШКЕТОГЕ СЛБЕ,
 Ш ПОРОД ЕЛНЕ НКЊЕ ЧЛА СТИПАНИ
 РОЕНЕ ТОМША КРАЛ БОСАНСКОГ ЖЕНЕ
 КОЛ, ЖИКИ ГОДНИ. Н. Н. А.
 Н ПРМННЌ ЂРМННАЛНТА ГНА. V. Ђ. О. Н.
 АНТО. НА. К. Н. Е. АНН. ОКТОБРА. СПОМНИКЪ.
 НЕ ПНЗОМЪ. ПОСТАКЛЕНЪ.

Catarini Chraglzi Bosanskoj Slipana sberzega Suetoga Saue, sporoda Jeline i
 cbuchie zara Slipana zoienu, Tbo masa Chraglia bosanscobogaxeni. Cbolicoxini
 godini. L IIII. i, priminu, u, Rimi, nalita gospodina, MCCCCLXXVIII.
 No. XXV, Dni Octobra, Spominach gne, pismom poslangulien.

Catherine Regina Bosnensi, Stephani Ducis Sancti Sabæ, ex genere, Helene,
 et Domo Principis Stephani, natæ. Thomæ Regis Bosniæ Vxor. Quantum
 vixit annos. L IIII. Et obiit Romæ, Anno Domini MCCCCLXXVIII.
 XXV. Die Octobris, Monumentum ipsius scriptis positum.

Palatinus Romæ scribebat. M. D. XXXXV.

Faksimil prvotnog natpisa na grobu kraljice Katarine, koji je objelodanio
 Ivan Palotino

propovijedali posjetiocima svoje crkve burnu povijest one kraljice, koja
 je ostavila glas dobre i svete žene i postala uzor kršćanskog življenja.
 Njezini pak sunarodnjaci već 5 stoljeća povremeno dolaze u crkvu Ara-
 coeli pred zemne ostatke kraljice Katarine, da iskažu svoju duboku oda-
 nost njezinomu mukotrpnom životu, ispunjenom sviješću kršćanske
 odgovornosti i kraljevske veličine.

Dr. Bazilije Pandžić

Život i djela Jurja Dragišića (o. 1445 — 1520)

Ličnost Jurja Dragišića, uglednog pisca u Italiji na svršetku XV i početku XVI stoljeća, sve do u posljednje vrijeme bila je kao obavijena nekom tajnom. O njemu se znalo vrlo malo, a i ono što se znalo bilo je posve neodređeno i nesigurno.¹⁾ U novije vrijeme počelo se za nj više zanimati i o njemu na temelju sigurnih povijesnih izvora pi-

¹⁾ Dajemo glavnu literaturu o njemu: F. Ughellus, *Italia Sacra*, II, Venetiis 1717, 822; VII, Venetiis 1721, 778; S. Odoj, *Fasti litterario-Ragusani*, Venezia 1767, 24—25; A. M. Bandini, *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Medicae Laurentianae*, III, Florentiae 1776, coll. 214—215; A. Fabronius, *Historiae Academiae Pisanae*, I, Pisis 1791, 112—116; F. Fossius, *Catalogus codicum saeculo XV impressorum qui in publica bibliotheca Magliabechiana Florentiae adservantur*, II, Florentiae 1794, coll. 478—483; F. M. Appendini, *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura dei Ragusei*, II, Ragusa 1803, 82—84; S. Glubich, *Dizionario biografico della Dalmazia*, Vienna 1856, 28; M. Breyer, *Prilozi k starijoj književnoj i kulturnoj povjesti hrvatskoj*, Zagreb 1904, 21—36; H. Hurter, *Nomenclator literarius theologiae catholicae*, II Oeniponte 1906, coll. 1118; L. Wadding, *Scriptores Ordinis Minorum*, ed. nova, Romae 1906, 99; J. H. Sbaralea, *Supplementum et castigatio ad Scriptores trium Ordinum S. Francisci*, I, Romae 1908, 320—322; D. Prohaska, *Das Kroatisch-Serbische Schrifttum in Bosnien und Herzegowina*, Zagreb 1911, 110—111; J. Jelenić, *Kultura i Bosanski Franjevci*, I, 230—231; B. Rode, *Necrologium Ragusinum*, u *Analecta Franciscana*, VI, Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1917, 413 n. 56 571; S. Zimmermann, *Juraj Dragišić (Georgius Benignus de Salvatiis) kao filozof humanizma*, u *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 227, Zagreb 1928, 59—79; C. Cammarozzi, *Il pensiero di fra*

sati.³⁾ Ipak, uza sve to zanimanje, njegov život i rad još nije dostatno proučen, pa su nam nejasne mnoge stranice njegova života, a nije dobro određeno ni mjesto koje je zauzimao među učenim ljudima svoga vremena. Nije stoga na odmet iznijeti ono što se o njemu dosada zna, da bi bilo po mogućnosti povod daljnjeg istraživanja i proučavanja.

I — Životni obrisi

I. Nemamo vijesti o djetinjstvu Jurja Dragišića. U najstarijim dokumentima, koji su se o njemu sačuvali, on je već franjevac. Pače, u tim dokumentima nije nazvan obiteljskim prezimenom, nego po mjestu rođenja »de Argentina«, kako je to bio slučaj onda u franjevačkom redu. Ali već taj naziv kaže nam, da je on rođen u Srebrenici.

Istina, on se mogao tako nazivati, ako je rođen i u blizini Srebrenice, ali ipak izgleda, da je upravo Srebrenica njegovo rodno mjesto. Naime, on u djelu *De natura angelica* Srebrenicu izričito naziva svojim rodnim mjestom: »quae quidem patria ab ingenti argenti copia Argentina nuncupata est«⁴⁾. To nam potvrđuje i suvremeni zapisnik franjevačkog reda, kad ga naziva: »Magister Georgius de burgo Argentina, in provincia Bosne, quem Turci occupant«⁵⁾.

Neki pisci tvrde, da je Jajce rodno mjesto Jurja Dragišića⁶⁾. Po svoj prilici do te tvrdnje došli su oslanjajući se na jedno pismo firentinske republike iz god. 1491, upravljeno turskom sultanu Bajazitu II

Mariano da Firenze, u *Studi Francescani*, 26 (1929), 143—150; N. Papini, *Minoritae Conventuales lectores publici artium et scientiarum*, u *Miscellanea Franciscana*, 33 (1933), 243—245; L. Jadin, *Benigno dei Salviati* (Giorgio ou Gregorio), u *Dictionnaire d'histoire et géographie ecclesiastiques*, VII, Paris 1934, col. 1328—1329; P. O. Kristeller, *Supplementum Ficinianum*, II, Florentiae 1937, 350—351; A. Teetaert, *Salviati, Georges Benigne de*, u *Dictionnaire de Théologie Catholique*, XIV—1, Paris 1939, coll. 1053—1056; J. L. Harapin, *L'evoluzione della filosofia presso i Croati*, u *Croazia Sacra*, Roma 1943, 80—81; M. Vanino, *Gli studi teologici presso i Croati*, u *Croazia Sacra*, Roma 1943, 96; M. Breyer, *Dragišić Juraj* (lat. *Georgius Benignus de Salviatis*), u *Hrvatska Enciklopedija*, Zagreb 1945, 234—235; M. Kombol, *Poviest hrvatske književnosti*, Zagreb 1945, 70—71; P. Čapkun, *Dragišić Giorgio*, u *Enciklopedija cattolica*, IV, Città del Vaticano 1950, 1920—1921; K. Krstić, *Dragišić Juraj* (*Georgius Benignus Argentinensis Salviata ili de Salviatis*), u *Enciklopedija Jugoslavije*, 3, Zagreb 1958, 68—69; A. Matanić, *Dragišić Georges*, u *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclesiastiques*, XIV, Paris 1960, coll. 781—782; F. Secret, *Umanisti dimenticati*, u *Giornale della letteratura italiana*, 137 (1960), 218—222; C. Dionisotti, *Umanisti dimenticati?*, u *Italia medioevale e umanistica*, 4 (1961), 289—321.

³⁾ B. Pandžić, *Vida y obra de Jorge Dragišić, un humanista, filosofo y teologo*, u *Studia croatica*, 38—39 (XI), Buenos Aires 1970, 114—131; Z. C. Šojat, *De voluntate hominis eusque praeeminentia et dominatione in anima secundum Georgium Dragišić (c. 1448—1520)*, u *Studi e Testi Francescani* n. 50, Vicetiae 1972.

⁴⁾ Lib. VII, c. VI; cfr. C. Dionisotti, *Umanisti dimenticati?*, 306.

⁵⁾ *Regesta Ordinis S. Francisci* (Regesta P. M. Francisci Samsonis), u *Miscellanea Franciscana*, 24 (1924), 165.

⁶⁾ F. Fossius, *Catalogus codicum*, 481; J. H. Sbaralea, *Supplementum*, 322.

(1481—1512), u kojem se Dragišića naziva »Jacensis«⁶⁾. Ali ta vijest nije točna, budući da nam sigurniji dokumenti jasno govore, da je Srebrenica njegovo rodno mjesto.

2. Dragišić, ukoliko znamo, u svojim djelima ili pismima nikada ne spominje svoje obiteljsko prezime. Najprije se naziva Georgius de Argentina, Georgius de Bosina zatim Georgius Benignus Macedonus, Georgius Benignus de Feliciis, Georgius de Urbino i konačno Georgius Benignus de Salviatis. Jedaniput ga zovu »Magister Georgius Grecus de Bosnia«⁷⁾.

Kad su hrvatski pisci o njemu pisali, mislili su, da je »Benignus« njegovo polatinjeno prezime, pa su ga nazivali Dobrotić ili Dobretić. Ali u stvari kod njega je »benignus« nadimak, koji nas podsjeća na običaj, da su srednjovjekovne filozofe i teologe nazivali nadimcima, koji su htjeli izraziti osnovnu značajku dotičnog filozofa i teologa: angelicus, sublimis, acutus, fulgidus, fertilis, eximius itd.

Kard. Ivan Bazilije Besarion dao je Dragišiću nadimak »benignus«. To nam izričito kaže sam Dragišić u djelu *De libertate et immutabilitate Dei*⁸⁾. Istu tvrdnju ponavlja u *De natura angelica*⁹⁾, a nalazimo je i kod Fr. Antonija Sassolini, Dragišićeva učenika¹⁰⁾.

Dragišićevo obiteljsko prezime doznajemo iz jedne zanimljive svađe o lijevoj ruci sv. Ivana Krstitelja. Dubrovački kroničar S. Razzi u svom djelu *La storia di Raugia*¹¹⁾ piše, kako je god. 1482. došao u Dubrovnik neki franjevac fr. Jure, Bošnjak, noseći sa sobom iz Jeruzalema moći, lijevu ruku Ivana Krstitelja, s namjerom, da je preda firentinskoj republici, koja je štovala sv. Ivana Krstitelja kao zaštitnika. Međutim, taj fr. Jure, dok se nalazio u Dubrovniku teže oboli, da je mislio podleći. Stoga je predao one moći dvojici Dubrovčana, svojih uglednih prijatelja, Nikoli Buniću (Bona) i Pašli Gučetiću (de Guzze), s pogodbom, da mu ih vrate, ako ozdravi, a ako bi umro, da ih zadrže za sebe. Ali kasnije, kad je ozdravio, nije ih mogao više dobiti¹²⁾.

U Firenci fr. Jure je izložio stvar vlastima, koje su zatražile izravno od dubrovačke republike fr. Jurine moći, a kad je to bilo uzaludno, zamočili su najprije papu, a onda sultana, da oni posreduju kod dubrovačke republike. Budući da se u pismima, koja su nastala u

⁶⁾ D. Farlatus, *Illyricum Sacrum*, VI, Venetiis 1800, 191.

⁷⁾ *Regesta Ordinis S. Francisci*, u *Miscellanea Francescana*, 24 (1924) 162.

⁸⁾ »...haec omnia huic meo Georgio Macedoni scribenda committo, quem ego prius Benignum vocare, non absque causa, coepi«, Dragišić stavlja u usta kardinala Besariona (Vatikanska Biblioteka, *Vat. Lat.* 1056, f. 96v).

⁹⁾ *De natura angelica*, lib. VI, c. XI; cfr. F. Secret, *Umanisti dimenticati*, 222.

¹⁰⁾ »Maestro Giorgio Benigno de' Salviati fu chiamato Benigno per soprannome in fino dalla b. m. del cardinal Bessarione, col quale stette nella giovinezza sua per molti anni. E di già ordinava che tutta la Grecia lo chiesse per cardinale. La morte vi si interpose, onde no' lo fé« (N. Papini *Minoritae Conventuales*, u *Miscellanea Francescana*, 33 (1933), 244).

¹¹⁾ Lucca 1995, 64—65.

¹²⁾ Cfr. D. Farlatus, *Illyricum Sacrum*, VI, 192.

ovom sporu, onaj franjevac iz Bosne fr. Jure, koji je donio moći iz Jeruzalema, naziva Dragišić, očito je, da je to fr. Jurino obiteljsko prezime¹³⁾.

Među franjevcima u Firenci u ono vrijeme bio je Bošnjak jedino fr. Jure »de Urbino«, prije obično zvan »de Argentina«, koji je prešao iz Urbina u Firencu i ondje god. 1485. primljen u profesorski zbor franjevačkog učilišta u samostanu sv. Križa i koji je god. 1488 postao upravitelj onoga učilišta¹⁴⁾.

U srednjovjekovnoj Bosni bila je plemićka obitelj Dragišić. Poznat nam je Ivaniš Dragišić, vojvoda. Njegovim sinovima bosanski kralj Stjepan Tomaš dao je 22. kolovoza grad Ključ i neka druga mjesta¹⁵⁾. Krunidbi Stjepana Tomaševića god. 1461. prisustvovao je i knez Marko Dragišić¹⁶⁾.

Ne znamo, da li je Juraj bio u rodbinskim vezama s ovim Dragišićima. Njegov otac zvao se Laetust¹⁷⁾, a to bi u hrvatskom jeziku značilo Radoslav ili Veselko. U poznatim dokumentima nismo susreli nijednog Dragišića s tim imenom.

3. Ne znamo točno godinu rođenja Jurja Dragišića, ali je možemo približno odrediti. U svom djelu *De natura angelica* Dragišić kaže, da je imao 23 godine, kad je napisao jedan spis u obranu kardinala Bessariona protiv Jure iz Trapezunta. A kako je ona rasprava bila između 1469. i 1471, možemo zaključiti, da je Dragišić rođen oko god. 1445¹⁸⁾. Nije mogao biti kasnije rođen, jer je zaređen za svećenika 1469¹⁹⁾. A po ondanjim konstitucijama franjevačkog reda, da netko bude ređen za svećenika, morao je ući u 25 godinu²⁰⁾. Dakle, Dragišić nije mogao biti rođen poslije 1445.

4. Budući da je u Srebrenici bio franjevački samostan, Dragišić je kao dijete upoznao franjevce. Pače, rano se odlučio postati franjevac. Kako je srebrenički samostan pripadao usorskoj kustodiji²¹⁾, i on je bio član te kustodije. Osnovno je znanje mogao primiti u samom srebreničkom samostanu, a mogao je biti spremljen u tu svrhu u koji drugi samostan te kustodije. Kad su Turci osvojili usorsku ku-

¹³⁾ Inocent VIII u pismu od 10. srpnja 1490. zove ga »Drachisich«: B. Rode, *Documenti Francescani di Ragusa*, u *Miscellanea Francescana*, 14 (1913); 190 n. 87. U drugom pismu, upravljenom dubrovačkoj republici 10. rujna 1490, isti papa zove ga »Dragiscich«: D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, VI, 192. Firentinska republika 10. svibnja 1491, u pismu upravljenom turskom sultanu Bajazitu II, zove ga »Drachisich«: D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, VI, 191. Dubrovčani, koji su 18. kolovoza 1491. odlučili ponuditi Dragišiću 30 dukata godišnje i doživotno, ako učini, da se pitanje moćiju više ne pokreće, zovu ga »Drachisich«: B. Rode, *Documenti Francescani di Ragusa*, u *Miscellanea Francescana*, 14 (1913), 192 n. 89.

¹⁴⁾ C. Cannarozzi, *Il pensiero di fra Mariano da Firenze*, 143.

¹⁵⁾ F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, Vindobonae 1858, 438—440.

¹⁶⁾ Ibidem, 485—488.

¹⁷⁾ Cfr. nazad bilj. 26.

¹⁸⁾ Cfr. L. Mohler, *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann*, I, Paderborn 1923, 384—388.

¹⁹⁾ Cfr. nazad bilj. 26.

²⁰⁾ M. Bihl, *Statuta generalia Ordinis edita in capitulo generali an. 1354 Assisii celebrato, communiter Farineriana appellata*, u *Archivum Franciscanum Historicum*, 35 (1942), 110.

²¹⁾ D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, Rim 1968, 243.

stodiju, Dragišić je pobjegao ispred njih. Po svoj prilici najprije se nastanio u jajačkoj kustodiji, a onda je prešao u Zadar²³). Iz Zadra se zaputio u rujnu god. 1464. u Italiju.

5. U rujnu god. 1464. došao je u Zadar generalni vikar franjevaca Observanata Marko Fantucci. Iz Boča mislio je ići u Siciliju, ali nepovoljne vremenske prilike prisilile su njegovu lađu, koja ga je imala voditi u Siciliju, da se svrati u Zadar. Upravo se imao držati kapitul ujedinenih franjevačkih vikarija Bosne i Dalmacije. Novoimenovani vikar ujedinenih vikarija fr. Bernardin Akvileški zamolio je generalnog vikara, da vodi ovaj kapitul²⁴).

Za vrijeme ovoga kapitula, održanog na Pašmanu, kustodi i drugi ugledni franjevci zamolili su generalnog vikara, da bi sa sobom poveo dva mlada franjevca u Italiju i smjestio ih u bolonjskoj franjevačkoj provinciji. Jedan od njih zvao se »Georgius de Argentina«, a bio je već dakon. Drugi je bio »Ioannes a Jezero«, koji je bio subdakon. Generalni vikar odlazeći iz Zadra poveo je sa sobom obojicu mladih franjevaca. Na 1. listopada 1464. bili su već u Ferrari, jer im je taj dan dao pismeni nalog (obedijenciju), da budu članovi ferarskog samostana i bolonjske vikarije²⁵).

U Ferari Dragišić je odmah započeo učenje bogoslovije, koje je trajalo oko 5 godina. Nije nam poznato, da li je ostao čitavo to vrijeme u Ferari. Po svojoj prilici on je učio na drugim učilištima. Kako spominje kasnije, da je učio u Paviji, Bolonji i Padovi²⁶), to je moglo biti u ovo vrijeme.

Kad je završio propisane nauke i došao u određenu dob života Dragišić je zaređen za svećenika. Redio ga je 18. ožujka 1469. biskup Mate Pontremoli u bolonjskoj katedrali²⁷). Njegov sudrug fr. Ivan iz Jezera ređen je godinu dana kasnije, 17. ožujka 1470.²⁸).

6. Kad je Dragišić postao svećenik, u franjevačkom redu bile su dvije struje: observanti i konventualci. Observanti italici šu se kao misionari i propovjednici, a učenjaci su bili pretežno među konven-

²³) Dosada se općenito držalo, da je Dragišić kao dijete pobjegao ispred Turaka u Dubrovnik i ondje po svoj prilici postao franjevac. Međutim, sada je jasno, da je on već u Srebrenici, odnosno »sorskoj kustodiji, postao franjevac i kao franjevac pobjegao ispred Turaka. Cf. dolje bilješka 24.

²⁴) L. Lemmens, B. Bernardini Aquilani chronica, Romae 1902, 99—105; D. Mandić, *Franjevačka Bosna*. 128—129.

²⁵) »Item deputavi de familia et de provincia Bononie fratres, videlicet, Georgium de Argentina dyaconem et Ioannem de Jezero subdiaconum, olim provincie Bosne et Dalmatie et collocavi Ferrarie tempore guardianatus fratris Ludovici de Ferraria, et hoc 1464 die prima octobris, quibus et feceram obedientiam de superscripto; et hoc presente patribus vicario provincie, videlicet fratre Laurentio Parmensi et prefato Ludovico Ferrariensi guardianum. Quos fratres magnis precibus et supplicationibus rogarunt custodes prefate provincie cum pluribus aliis primis patribus, ut ad Italiam et ad Bononie provinciam ducerem et in eadem collocarem» (Vatikanski Arhiv *Regolari-Francescani*, vol. I, f. 62v).

²⁶) *Artis Dialecticae praecepta*, Romae 1520, II.

²⁷) C. Piana, *Promozioni di religiosi francescani agli ordini sacri a Bologna (an. 1349—1508)*, u *Archivum Franciscanum Historicum*, 57 (1964), 51 n. 164: »Fr. Georgius domini Leti de Bosina Ord. Fr. Min. de Obs.«

²⁸) Ibidem, 52 n. 167: »Fr. Ioannes de Jezero Ord. S. Francisci de Obs.«

tualcima. Po svoj prilici ta činjenica utjecala je na Dragišića; da je prešao u konventualsku struju reda. To je moralo biti već tokom godine 1469. Tada je prešao u Rim²⁸).

U Rimu je Dragišić nastavio učenje. Ne znamo, da li je već tada imao kakav akademski gradus. Po svoj prilici u to vrijeme bio je đak Ivana Foxholes²⁹ o kojem govori u *De natura angelica*: »... dum sub maximo scoticae doctrinae praeceptore Ioanne Anglo Foxolio, archiepiscopo ex Ordine meo Armacano, literis operam darem«³⁰.

Dragišić je u Rimu našao uglednu skupinu Grka, izbjeglica ispred Turaka, koja se kupila oko kardinala Besariona. I sam izbjeglica ispred Turaka, ubrzo je došao s njima u vezu. A to mu nije bilo teško, jer je Besarion bio protektor franjevačkog reda. Mlad i poletan, željan znanja Dragišić je bez sumnje smatrao osobitom čašću biti u dodiru s takvom ličnošću, koja je smatrana jednom od najuglednijih u filozofskim i teološkim krugovima toga vremena.

Jedan događaj učinio je, da su veze između Dragišića i Besariona postale tješnje i vidljivije. God. 1469. Besarion je objelodanio djelo *In calumniatore Platonis*, da pobije mišljenje Jure iz Trapezunta o Platonu. Kao odgovor Besarionu Jure iz Trapezunta napisao je novo djelo, sada nepoznato, u kojem je žestoko napao naprijed spomenuto Besarionovo djelo i među ostalim ustvrdio, da se u njemu nalazi 13 heretičnih tvrdnja³¹).

U obranu kardinala Besariona ustao je mladi Juraj Dragišić. Napisao je u tom smislu jedan omanji spis i predao ga na uvid kard. Besarionu, kojemu se svidio spis, pa ga je dao svomu tajniku, da ga prepíše i učini javni. Ovaj događaj mogao je bez sumnje utjecati na daljnji život Dragišića. On pak sjećajući se kasnije one rasprave kaže, da je ona nakon njegova spisa kao čudom prestala³²). Možda je upravo tom prigodom Besarion uvjerio Dragišića, da uz svoje redovničko ime stavi nadimak Benignus, kojega neće nikada kasnije ostaviti³³).

7. Nakon otprilike dvije godine boravka u Rimu, Dragišić odlazi u Urbino, gdje je imenovan profesorom. Taj prijelaz iz Rima u Urbino

²⁸) Konventualski povjesničar N. Papini kaže, da je prešao u Rim god. 1469: »fu fatto passare a Roma verso la fine del 1469« (Generalni arhiv OFM Conv., N. Papini, *Etruria*, vol. 2, f. 78r).

²⁹) Franjevac Irac Fr. Ivan Foxholes proglašen je doktorom u Oksfordu god. 1451. Imenovan je biskupom u Armagh 16. prosinca 1471 (ofr. A. B. Emden, *A Biographical Register of the University of Oxford*, II, Oxford 1958, 720).

³⁰) Lib. II, cap. VI. Po nekim vijestima Foxholes je predavao i u Bolonji nešto vrijeme. Dragišić je mogao biti i tu njegov đak (cfr. C. Piana, *Gli inizi e lo sviluppo dello scotismo a Bologna e nella regione Romagnolo-Flaminia* (sec. XIV—XVI), u *Archivum Franciscanum Historicum*, 40 (1947), 55).

³¹) Cfr. A. Mercati, *Le due lettere di Giorgio di Trebisonda a Maometto II*, u *Orientalia Christiana Periodica*, 9 (1943), 75—78.

³²) »Et prorsus ac si parum de supernis venisset, omnis altercatio extincta est« veli Dragišić u *De natura angelica*, Lib. VI, c. XI; cfr. F. Secret, *Umanisti dimenticati*, 222.

³³) Cfr. naprijed bilješke 8—10.

bio je, kako izgleda, god. 1472. Franjevački povjesničar Nikola Papini kaže, da je koncem 1472. poslan u Urbino³⁴).

Sve okolnosti nas navode na mišljenje, da je Dragišić postao profesorom u Urbinu posredovanjem ili na preporuku kard. Besariona. U Urbinu je Besarion uživao posebno poštovanje i ugled³⁵).

U Urbinu Dragišić je stupio u najbolje odnose s vladalačkom kućom Montefeltro. Bez sumnje s njom ga je upoznao kard. Besarion. Tadanjem duždu Fridriku (1444—1482) posvetio je djelo *De communicatione divinae naturae*³⁶). A Fridrikovu sinu Gvidobaldu bio je prvi učitelj. Njemu je posvetio djelo *Fridericus, De animae regni principe*, u kojem među ostalim ističe, da ga je učio čitati i pisati i da mu je prvi vjeroučitelj, »sacrorum ac divinorum minister«³⁷).

U Urbinu Dragišić je postao građaninom onoga grada. Primila ga je u svoju obitelj neka obitelj »de Feliciis«. O tom on govori i u *De natura angelica*, kad veli, da ima tri građanstva. Urbinatsko građanstvo mu je dao vladar Fridrik i obitelj Felici³⁸).

8. Obično pisci kažu, da je Dragišić ostao u Urbinu do smrti Fridrika Montefeltro, koji je umro 1482³⁹). Po svoj prilici to neće biti istina, jer je između napuštanja Urbina i dolaska u Firencu bio u Egleskoj i Francuskoj.

Dragišić na više mjesta izjavljuje, da je učio u Oksfordu i Parizu. U predgovoru djela *Artis dialecticae* spominjući mjesta gdje je učio navodi također Oksford i Pariz⁴⁰). Prvo djelo, koje je napisao u obranu kard. Besariona, izgubio je u Engleskoj⁴¹). Jedanput kaže, da ga katkada drže Francuzom ili Englezom, jer je bio u Francuskoj i Engleskoj radi nauka⁴²). A u predgovoru djela *De natura angelica* izričito veli: »... nam et Parisiis et in extrema Britannia, quam Anglia vocant, theologiae vacavi«⁴³).

Dosada nitko nije pokušavao odrediti, kada je bio u Engleskoj i Francuskoj, jer sam Dragišić, ukoliko je dosada poznato, nije ostavio

³⁴) Generalni arhiv OFM Conv., N. Papini, *Etruria*, vol 2, f. 78v. On, na protiv u popisu franjevačkih konventualskih profesora kaže, da je Dragišić bio profesor u Urbinu od 1470—1482 (*Lectores publici Ordinis Fratrum Minorum Conventualium*, u *Miscellanea Francescana*, 32 (1932), 74).

³⁵) On je knjižmao god. 1472. Fridrikova sina Gvidobalda (cfr. B. Baldi, *Della vita e de' fatti di Guidobaldo I da Montefeltro duca d'Urbino*, Milano 1821, 9—10).

³⁶) Biblioteka Vatikanska, *Urb. Lat.* 565, f. 1r.

³⁷) »... qui tibi uni, praecedente nomine, sacrorum ac divinorum minister non casu quopiam, sed magna superum providentia destinatus fuerim« (Vatikanska Biblioteka, *Urb. Lat.* 995, f. 2r; Z. C. Šojat, *De voluntate hominis*, 140).

³⁸) »Urbanatensi (civitate donatus) ab inclito Federico Urbini duce, principe virtutis incomparabilis, et domo Felcium non abiecta« (*De natura angelica*, Lib. IV, c. VIII; F. Secret, *Umanisti dimenticati*, 210).

³⁹) Cfr. N. Papini, *Lectores publici*, u *Miscellanea Francescana*, 32 (1932), 74.

⁴⁰) *Artis Dialecticae*, II.

⁴¹) *De natura angelica*, Lib. VI, c. XI; cfr. F. Secret, *Umanisti dimenticati*, 222.

⁴²) *De natura angelica*, Lib. VI, c. VIII.

⁴³) F. 3r.

nikakva drugog podatka osim što je rekao, da je onamo bio. Ipak izgleda, da je onamo oputovao iz Urbina, prije prijelaza u Firencu. U rukopisu biblioteke Trivulziana u Milanu br. 402 nalazi se dodatak, u kojem Fr. Mijo iz Trecate daje izjavu o smrti Fr. Amadeo de Silva: njemu je pričao Fr. Izaija iz Varese, kako je čuo od »Zorzo Benigno«, da je Amadeo umro (10. kolovoza 1482), kad je on (Zorzo Benigno) došao s nauka iz Pariza⁴⁴⁾. Na temelju ove vijesti možemo nagađati, da je Dragišić nakon završene profesorske službe u Urbinu otišao u Englesku i Francusku. Budući pak da ne znamo kada je otišao, ne možemo reći koliko je ostao, ali na temelju gornje vijesti znademo, da se povratio god. 1482, kada je umro Amadeo de Silva.

9. Iza povratka iz Francuske Dragišić je po svoj prilici otišao na posjet u Sv. Zemlju i na povratku ponio moći, ruku sv. Ivana Krstitelja, o kojoj je kasnije nastala rasprava između Firence i Dubrovnika⁴⁵⁾. A zatim se nastanio u Firenci u samostanu sv. Križa, gdje je bilo glasovito franjevačko sveučilište. God. 1485. primljen je za člana onoga samostana⁴⁶⁾, a god. 1488. postao je ravnatelj (regens) učilišta⁴⁷⁾.

U Firenci Dragišić je smatran jednim od najučenijih ljudi onoga vremena, općenito poštovan u svim znanstvenim krugovima grada i republike. Pače, jedna ugledna plemićka obitelj primila ga je kao člana svoje porodice, obitelj Salviati, pa se on kasnije obično služi tim prezimenom⁴⁸⁾. Posebno ga je cijenio toskanski nadvojvoda Lorenzo Medici (1448—1492), poznati zaštitnik učenjaka i umjetnika, kojega su ponajviše zbog toga nazvali veličanstveni (il magnifico). Spominjemo nekoliko činjenica, koje osvjetljuju odnos između Dragišića i Lorenca.

Mađarski dominikanac Nicolaus de Mirabilibus ostavio je opis jedne teološke rasprave, koja se vodila 30. lipnja 1489. u palači nadvojvode Lorenca. Bili su prisutni tadanji najugledniji učenjaci i pisci toskanske republike. Glavni učesnik u raspravi bio je Juraj Dragišić (Georgius Benignus de Salviatis)⁴⁹⁾.

Jednom zgodom nadvojvoda Lorenzo izrazio je u sonetu 7 teških teoloških pitanja o milosti i spremio ga, po tajniku Franji Berangari. Dragišiću, da bi on stručno obradio ona pitanja. Spominjući ovaj slučaj Leonu X, Lorencovu sinu, Dragišić osvjetljuje svoj odnos prema Lo-

⁴⁴⁾ »Anchora ne disse (maestro Zorzo Benigno) che venendo lui da Gallia dal studio et arrivando in Milano li fu dicto come era morto uno sancto frate et padre de li poveri frati di Sanota Maria de la Pace da Milano».

⁴⁵⁾ Cfr. naprijed bilješka 13.

⁴⁶⁾ C. Cannarozzi, *Il pensiero di Fra Mariano da Firenze*, 143; N. Papini, *Lectores publici*, u *Miscellanea Francescana*, 31 (1931), 102, kaže: »Mag. Georgius Benignus Salviati alias de Felicitibus humaniores literas, dialecticam atque ethicam docuit ab an. 1483 ad 1488».

⁴⁷⁾ *Regesta Ordinis S. Francis*, u *Miscellanea Francescana*, 23 (1922), 54. U isto vrijeme postao je »inquisitor haereticarum pravitatis« (Ibidem, 55).

⁴⁸⁾ »Florentina civitate amoenissima (donatus) et domo Salviatum gloriosa« veli u *De natura angelica*, Lib. IV, c. VIII; cfr. F. Secret, *Umanisti dimenticati*, 219.

^{49a)} *Disputatio nuper facta in domo Magnifici Laurentii Medices*, Florentiae die 27 iulii 1489; cfr. *Irodalmi történeti emlékek*, I, Budapest 1886, 351—426.

rencu ovim riječima: »Maximus vir ille tenue ingenium meum adeo magni faciebat, ut crederet me superiorem universis nostrae tempestatis philosophis seu theologis«⁴⁰).

Kad je Pico della Mirandola, glasoviti učenjak onoga vremena, bio optužen radi 900 naučnih zaključaka, sastavio je *Defensorium* svoje nauke i poslao ga nadvojvodi Lorencu na uvid. Nadvojvoda je poslao onaj *Defensorium* Dragišiću, jer ga je smatrao najpozvanijim, da pročita onu obranu i o njoj dadne sud⁴¹).

Jedanput u prisustvu dvojice franjevac⁴² Lorenzo je rekao, da bi mogao Dragišića postaviti za biskupa, ali voli, da on najprije bude provincijal franjevačke toskanske provincije, onda General franjevačkog reda i na koncu kardinal⁴³).

10. Konačno Dragišić postao god. 1490. provincijal franjevačke provincije Toskane. Te je godine, naime, bilo redovno biranje novog starijeinstva one provincije. Tadanji general franjevačkog reda Franjo Nanni Samson imenovao je Dragišića 28. travnja 1490, da pripravi mjesto za držanje provincijalnog kapitula⁴⁴). A na samom kapitolu Dragišić je izabran za provincijala one provincije. Taj izbor potvrdio je general reda Nanni 7. lipnja 1490⁴⁵).

Iako je očito, da je za izbor Dragišića radio nadvojvoda Lorenzo ili možda još više njegov sin Piero⁴⁶), ipak taj izbor znak je poštovanja, kojega je Dragišić uživao u toskanskoj provinciji, a mogao je biti jedan odlučan korak prema daljnjem napredovanju u časti, oko kojega su radili njegovi prijatelji, a i on o njemu sanjao. Međutim, prilike su se okrenule tako, da mu je ta služba zagorčila život i donekle ga poslala u prognostvo.

Tadanji general Franjo Nanni Samson već 5 puta na generalnim kapitulima, držanim nakon svake tri godine, bio je potvrđivan za generala. Zadnji kapitul bio je držan u Asizu god. 1491, kojem je bez sumnje prisustvovao i Dragišić. Slijedeći generalni kapitul imao se držati 1494. Odmah iza asiškog kapitula počelo se govoriti, da bi na slijedećem trebalo Dragišića izabrati generalom. A kako je Dragišića

⁴⁰) Iz Dragišićeva pisma Leonu papi X, objavljenom u A. M. Bandini, *Catalogus codicum latinorum*, 214—216.

⁴¹) »... quia eruditorem ac probiorem non agnosco neque esse credo, ad te dumtaxat hunc librum destino« (Ibidem, col. 215).

⁴²) Fr. Antonius de Barberino e Fr. Joannes de Prato (Ibidem).

⁴³) »Sed quid? Nesciremus te ulterius provehere: actum esset apud nos tectum domus tuae. Cogitamus itaque te ad Tusciae ministerium, deinde ad generalatus officium, tandem ob scientiam et humanissimos mores, tunc ad cardinalatus dignitatem erigere« (Ibidem).

⁴⁴) »Mag. Georgio de Urbino committitur cura disponendi locum pro capitulo celebrando in provincia Tusciae et mandatur omnibus ut ei faveant. Dat. Florentiae, 28 Aprilis (1490) (*Regesta Ordinis S. Francisci*, u *Miscellanea Francescana*, 23 (1922), 59).

⁴⁵) »Rev. dus Mag. Georgius Benignus de Salvatis de Florentia, electus concorditer cum omnibus requisitis a tota provincia Tusciae in ministrum ipsius provincie, confirmatus est et sibi concessae sunt gratie que ministris concedi solent et institutus est commissarius in provincia sua. Datum Neapoli, 7 iunii 1490« (Ibidem, 141).

⁴⁶) Dragišić u pismu Pieri Medici 29 siječnja 1492 potpisuje se: »Servus fr. Georgius Benignus tui gratia minister Tusciae«. (Archivio di Stato di Firenze, *Archivio Mediceo a. p.*, Filza XIX n. 22.

služba završavala god. 1493, a po nekoj odredbi generala reda iz god. 1490. provincijali nisu mogli biti izabrani na drugo trogodište⁶⁶), trebalo je naći načina, da Dragišić bude izabran provincijalom i za drugo trogodište, da bi mogao sudjelovati na narednom generalnom kapitolu i tako lakše biti izabran.

Očito, Dragišić je pristao na taj plan, pa je na nagovor nadvojvodina sina Piera, koji je i prije očeve smrti (8. travnja 1492) stvarno vodio upravne poslove, često boravio u Rimu, da bi pripremio ostvarenje gornjeg plana.

General Nanni doznao je za taj plan Dragišića prijatelja i odmah mu se usprotivio. Nerado je gledao česti boravak Dragišića u Rimu, pa se Dragišić našao u neprilikama mnogo prije generalnog kapitula. Tako je 15. siječnja 1492. bio u Bolseni, jer je htio poslušati Generala, koji mu je naredio da ide iz Rima, a nije se htio zamjeriti Pieri, koji ga je silio, da bude u Rimu⁶⁷).

Dragišića neprilike povećale su se približavanjem kapitula. General ga je 16. prosinca 1492. susreo u Papinoj palači i naredio mu, prijeteći se strogim kaznama, da u roku od dva dana napusti Rim⁶⁸). A 17. veljače nalazimo ga ponovno u Rimu i Generali mu naređuje, da se u roku od jednoga dana mora vratiti u Provinciju i da u njoj ne smije držati kapitul ili kongregaciju bez pismene Generalove dozvole⁶⁹).

Konačno, 17. ožujka 1493. Generali je sazvao kapitul toskanske provincije za prvu nedjelju svibnja u Grosseto, kojemu je odlučio lično predsjedati⁷⁰). Bez sumnje Dragišić se osjećao uvrijeđenim i možda je bio odlučio uopće ne ići na onaj kapitul u Grosseto, pa mu je Generali naložio 28. travnja da mora prisustvovati kapitolu⁷¹). A na kapitularnim izborima izabran je novi provincijal Fr. Petar de Fighino⁷²).

⁶⁶) P. M. Francisci Samson Min. Gen. (1414—1499) notae biographicae, u *Miscellanea Francescana*, 22 (1921), 156.

⁶⁷) El Protettore, el Generale m'hanno detto: debbi tornare in provincia; e così faccio. Ex alia parte m'è stato scritto da costì che non è vostra volontà io torni. Imperò, per ubedire all'una parte e a l'altra, io soprasterò fra Radicofani, San Quirico, Pienza e Monte Pulciano aspettando la vostra risposta» (Archivio di Stato di Firenze, Archivio Mediceo, a. p., Filza XIX n. 22).

⁶⁸) »...et altera die 16 (decembris) Rev. mus Pater (Generalis) invenit eum (Ministrum Tuscie) in sala magna in palatio Pape et sibi tamquam rebeli et inobedienti precepit sub pena excom. l. s. et priv. officii l. s. ut in spatio duorum dierum a prefato precepto deberet exire Urbem...» (*Regesta Ordinis S. Francisci*, u *Miscellanea Francescana*, 24 (1924), 155).

⁶⁹) »Rev. mus Pater Generalis mandavit orethenus Rev. do Ministro Provincie Tuscie sub pena privationis officii sue late sententie, quatenus infra terminum unius diei debeat ab Urbe recessisse et quod in provinciam suam deveniat; quo termino elapso, si contrafecerit, sui ministeriatus officio ipso facto privatum se noverit... eadem die... mandavit... quatenus non audeat celebrare suum capitulum provinciale vel aliquam capitularem congregationem sine speciali licentia in scriptis obtenta» (Ibidem, 156).

⁷⁰) »Mandatur omnibus custodibus custodiarum provincie Tuscie, ut convenient ad capitulum Provinciale cum suis vocalibus Grasseti prima dominica Maii presentis anni celebrandum per Rev. num Patrem Gen. (Ibidem).

⁷¹) »Mandatur eidem Ministro provincie Tuscie... quatenus compareat personaliter coram me et toto capitulo provinciali Grasseti celebrando per me Domino concedente» (Ibidem, 157).

⁷²) Ibidem, 158.

Ovaj neuspjeh bez sumnje Dragišića je ražalostio, ali možda još više njegove pristaše, koji su radili za njegov izbor, a pogotovu nadvojvodu Pieru, koji se odlučio osvetiti Generalu Nanniu, jer je smatrao, da je General svojim postupkom protiv Dragišića zapravo htio uvrijetiti njega. Napetost nastala zbog kapitula u Grosetu posebno se pokazala, kad je General Nanni malo iza onoga kapitula došao u samostan Sv. Križa u Firenci, gdje je bio sjelo provincije. Među strankama nastala je žestoka rasprava, u kojoj se malo pazilo i na Generalov ugled⁶³).

Iako izgleda, da sam Dragišić nije sudjelovao u onoj raspravi, iza nje i on i njegove pristaše kažnjeni su ekskomunikacijom. Njihov slučaj bio je predan i crkvenom sudu u Rimu⁶⁴), koji je svibnju 1494, među ostalim Dragišiću zabranio zauvijek pristup u samostan Sv. Križa, koji je bio njegov samostan⁶⁵).

Iza osude Dragišić se povratio u Pizu, gdje je bio profesor. Ali ni ondje nije dugo ostao u miru radi političkih nemira. U studenom god. 1494. obitelj Medici, koja je upravljala Toskanom, morala je bježati radi pobune stanovništva⁶⁶). Među progonjenima bio je i Juraj Dragišić. Pobunjenici su ga stavili u okove i držali u zatvoru 11 dana. Dragišić je sigurno na ovaj progon mislio, kad je pisao papi Leonu X (bratu Piera Medici): »... dum simul cum patronis exsulare dumque omnibus quae Florentiae haberem spoliatus fuisset et duris compedibus per undecim dies adstrictus...«⁶⁷).

Kad je pušten na slobodu, očito je morao seliti van republike Toskane, pa prema tome i van svoje redovničke, toskanske provincije. Tim je dosljedno morao tražiti samostan, koji bi ga primio i u kojem bi mogao djelovati prema svojim sposobnostima. Možda je to mogao naći i u Italiji, ali izbor je pao na Dubrovnik, s kojim je posebno od god. 1491. bio u vezama, kad mu je dubrovačka republika obećala davati godišnje 30 dukata, ako se pitanje moćiju, koje je on ondje donio iz Jeruzalema, ne bude više pokretalo⁶⁸).

11. Izgleda, da je Dragišić, nakon dugih godina napuštajući Italiju, namjeravao nastaniti se u Bosni. Bilo je veliko njegovo poniženje i razočaranje, pa ne bi bilo ništa neobično, da je htio zaboraviti razdo-

⁶³) Događaj opisao suvremeni Firentinski kroničar Parenti. Njegov opis objelodanio je C. Cannarozzi, *Il pensiero di Fra Mariano di Firenze*, 144—147.

⁶⁴) U Generalovu zapisniku ovako je opisan njihov položaj 14. kolovoza 1493: »Magister Georgius Grecus de Bosnia cum suis satellitibus denuntiantur atque declarantur non absoluti per bullas Sancti Spiritus nec absolvi potuisse vigore Maris magni et quod per Sanctissimum Dominum causa est comissa Rev. mo Domino Viceprotectori...« (*Regesta Ordinis S. Francisci*, u *Miscellanea Francescana*, 24 (1924), 162.

⁶⁵) Ishod osude, kojom je lišen aktivnog i pasivnog prava u Redu, Dragišić je javio 27. svibnja 1494. toskanskom nadvojvodi Pieri Medici: uz to mu saopćuje, da je propovjedaao u crkvi sv. Petra, u prisutnosti pape Aleksandra VI, 18. svibnja (na Duhove) i 25. svibnja (na svjetkovinu Presv. Trojstva) (Archivio di Stato di Firenze, *Archivio Mediceo a. p.*, Filza LXXIII n. 80).

⁶⁶) L. Pastor, *Storia dei Papi*, III, Roma 1942, 384.

⁶⁷) A. M. Bandini, *Catalogus codicum latinorum*, III, 215.

⁶⁸) Cfr. naprijed bilješka 13.

blje svoga života, koje je proveo u Italiji, i smiriti se u mjestu gdje je proveo djetinjstvo. Po svoj prilici već tada bio je uvjeren o značenju domovine za čovjeka, kako je to kasnije izrazio Dubrovčanima u predgovoru djela *De natura angelica*: »Natura enim in cunabulis nostris afficimur et loca diligere cogimur, in quibus pueri reptavimus«⁶⁸⁾.

Svoj boravak u Bosni spominje u djelu *Propheticae solutiones*: »Accessi deinde post revolutionem status civitatis Florentiae ad infidelium partes — infidelium, inquam, eo quod ab infidelibus fideles populi gubernantur ubi de consanguineis aliquos repperi«⁶⁹⁾. Na istu misao, da je iza pobune u Toskani otišao u Bosnu, navode nas i riječi zahvalnosti, koje je u predgovoru djela *De natura angelica* upravo Dubrovčanima, što su ga primili u svoj grad: »... post tres fere et triginta annos, partim inimicorum acerbitate partim cognatorum amore, quom ignotam patriam repetiissem et extraneus essem fratribus meis et filiis matris meae peregrinus, vos me singulari amore estis prosequuti...«⁷⁰⁾. Iz ovih riječi se vidi, da je Dragišić zatražio gostoprimstvo u Dubrovčana, kad je uvidio, da se u Bosni ne može nastaniti.

12. Početkom god. 1496. Dragišić stanovao u Dubrovniku, gdje je, prema službenom saopćenju dubrovačkih vlasti, one godine održao »elegantissime« propovijedi kroz korizmu. Pače, kako je tadanji dubrovački nadbiskup bio stalno odsutan, jer je vršio dužnost gradskog upravitelja u Rimu, Dubrovčani su mislili, da bi ga Dragišić dostojno mogao zamjenjivati u upravi nadbiskupijom⁷¹⁾. Nadbiskup Sacco rado je izašao ususret željama svojih vjernika i imenovao Dragišića generalnim vikarom dubrovačke nadbiskupije⁷²⁾, ali Dragišić nije nikada vršio tu dužnost. Možda se nije primio⁷³⁾.

U ono vrijeme u Dubrovniku je bilo veliko zanimanje za književnost, filozofiju, teologiju i druge znanosti⁷⁴⁾, pa je i Dragišić mogao djelovati kao i dosada. Pisao je, propovjedao, držao predavanja i vodio znanstvene rasprave. Taj svoj život ovako opisuje svomu firentinskom prijatelju Humbetu Risaliti: »Nihil enim post Italiae atque meas calamitates mihi muneris relictum video, quam quod in urbe quietissima vacua mente et Affricano illo ocio solus et ociosus vivam. Sed audeo dicere me nunquam minus solum minusque ociosum vixisse«⁷⁵⁾.

Za vrijeme ovog svoga boravka u Dubrovniku Dragišić je pratio prilike u Italiji, posebno u Firenci. Njegovi prijatelji nisu ga zaboravljali, pa su s njim držali stalnu vezu. On je na njihov poticaj napisao knjigu *Propheticae solutiones*, koja je izašla u Firenci 1497, u kojoj je ustao na obranu glasovitog dominikanca Fr. Jeronima Savonarola. U to vrijeme pripremio je za štampu svoje najglavnije teološko djelo

⁶⁸⁾ F. 3r.

⁶⁹⁾ F. 95v; Z. C. Šojat, *De voluntate hominis*, 45.

⁷⁰⁾ F. 3r.

⁷¹⁾ B. Rode, *Documenti francescani di Ragusa*, u *Miscellanea Francesca*, na, 15 (1914), 50 n. 91.

⁷²⁾ D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, VI, 196—198.

⁷³⁾ Ibidem, 198.

⁷⁴⁾ M. Kambol, *Poviest hrvatske književnosti*, Zagreb 1945, 63—70.

⁷⁵⁾ *De natura angelica*, f. 2r.

De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus ili *De natura angelica*, izišlo u Firenci 1499. Pače, njegovi su prijatelji htjeli, da se on što prije vrati u Firencu. Pod njihovim utjecajem izabran je god. 1497. profesorom u Pizi s plaćom od 70 fiorina. Dragišić je pokazao, da mu je bilo vrlo drago to imenovanje, ali nije mogao nastupiti dužnost, jer se bio obvezao propovjedati u Dubrovniku kroz god. 1497.⁷⁷).

13. Po svoj prilici Dragišić je ostao u Dubrovniku, do god. 1500. Nakon smrti franjevačkog generala Franje Nanni Samsona, koji je umro 26. listopada 1499. nakon što je 24 godine upravljao franjevačkim redom⁷⁸), u franjevačkom redu nastale su nove prilike. Fr. Egidije Delfini, koji je prema konstitucijama preuzeo upravu reda, očito nije odobravao postupak generala Nanni Samsona prema Dragišiću. Na generalni kapitul, kojega je sazvao u Terni za listopad 1500, pozvao je i Dragišića. Na ovom kapitolu, osim izbora novoga generala, trebalo je napraviti i nove konstitucije za konventualce. Dragišić je sudjelovao u pripravljanju novih konstitucija, koje se zovu *Constitutiones Alexandrinae*, jer ih je odobrio Aleksandar VI. A u komisiji od 5 članova, koja je imala pripremiti za štampu i štampati ove konstitucije, na prvom mjestu imenovan je Dragišić⁷⁹).

Nakon kapitula nastanio se u Rimu u samostanu Svetih Apostola. Generalni kapitul u Troyes god. 1503. imenuje ga 24. svibnja ravnatelj rimskog učilišta na tri godine⁸⁰. Dvije godine kasnije, 31. svibnja 1505, General Reda naređuje, da se Dragišiću pripravi soba u samostanu Sv. Križa u Firenci, odakle je god. 1494. zauvijek istjeran⁸¹). Bez sumnje tamo se mislio nastaniti iza dovršene službe u Rimu.

14. Nije sigurno, da je Dragišić išao u Firencu nakon trogodišnje službe, koje mu je bila povjerena u Rimu. Papa Julije II (1503—1513) imenovao ga je 21. svibnja 1507. biskupom u gradu Cagliari⁸²). Ova biskupija nalazila se u kneževini Urbino, gdje je Dragišić započeo pred kojih 35 godina svoju profesorsku službu.

Ubrzo iza imenovanja za biskupa, Dragišić je išao u Austriju u pratnji papinskog legata Bernardina Lopez Carvajal, koji je išao u službeni posjetu budućem caru Maksimilijanu I (1493—1519)⁸³). Spomen o ovom Dragišića putovanju nalazimo u njegovu djelu, kojeg je napisao god. 1517. u obranu Ivana Reuchlina⁸⁴).

⁷⁷) Odgovorio im je 17. siječnja 1497, a odgovor je odnio lično nekadanji njegov učenik, a kasnije General Konventualca Fr. Ante Sassolini (A. Fabronius, *Historiae Academiae Pisanae*, 114. n. 1).

⁷⁸) P. M. Francisci Sanson Min. Gen. (1414—1499) notae biographicae, 156.

⁷⁹) M. Bihl, *De editionibus Statutorum Alexandrinorum anni 1500*, u *Archivum Franciscanum Historicum*, 17 (1924), 136—137.

⁸⁰) Generalni arhiv OFM Conv., RO A-2, f. 24 kaže da je to bilo god. 1504.

⁸¹) *Ibidem*, f. 110.

⁸²) F. Ughellus, *Italia Sacra*, II, 822; VI-I, 778.

⁸³) L. Pastor, *Storia dei Papi*, III, 728—731.

⁸⁴) »Ego qui cum Callien. essem episcopus et Sanctae Crucis cardinalis Reverendissimi Sedisque Apostolicae legati meritis vestigia sequeretur veli Dragišić posvećujući djelo caru Maksimilijanu I.

Za vrijeme biskupovanja Dragišićeva u Cagli dogodio se jedan nemio događaj. Urbinski dužd Franjo della Rovere, nećak pape Julija II, smrtno je ranio god. 1511. kardinala Franju Alidosi, koji je ubrzo iza toga podlegao⁸⁶⁾.

Dragišić je uvelike cijenio obitelj della Rovere. Ne samo što je iz te obitelji bio tadanji papa Julije II, nego posebno što je iz nje potjecao Fr. Franjo della Rovere, Franciscus de Savona, u mladim danima Dragišića dobročinitelj, smatran jednim od najvećih teologa, franjevački general i poslije papa Siksto IV (1471—1484)⁸⁷⁾. Već zbog ovog poštovanja prema obitelji della Rovere Dragišić je bio sklon da umanjuje krivnju dužda Urbina, koji je bio i njegov tadanji vladar. Ali kad je promatrao još bolje slučaj i prilike, u kojima se dogodio, došao je do zaključka, da ono djelo nije niti zločin niti nepravedan napadaj. To svoje mišljenje iznio je u djelu *Apologeticum Francisci Mariae de Rovere Urbini ducis*⁸⁸⁾. Neki su vrlo zamjerili Dragišiću zbog ovoga pokušaja, da opravda ono djelo, općenito smatrano kao ubojstvo. Držali su, da je Dragišić to učinio samo da bi se udvorio duždu, a možda i papi Juliju II⁸⁹⁾.

15. Po svoj prilici gornja obrana Franje della Rovere pomogla je Dragišiću, da je postao nadbiskup nazaretski. To je bilo god. 1512. Sjedište nadbiskupije bilo je u Barletti⁹⁰⁾. Ne znamo točno dan imenovanja, ali to je bilo sigurno prije 3. prosinca 1512, a poslije 7. svibnja iste godine. Dragišić, naime, 7. svibnja 1512. sudjeluje na drugoj sjednici Lateranskog V koncila kao biskup iz Cagli⁹¹⁾, a na trećoj sjednici toga koncila, koja je bila 3. prosinca 1512, on je već nadbiskup Nazareta⁹¹⁾.

Iza smrti Julija II postao je papa Ivan Medici, koji je uzeo ime Leo X (1513—1521). Ovaj izbor pobudio je u Dragišiću nadu, da će ući u kardinalski zbor. Novi papa bio je dijete, kada je Dragišić kao fiorentinski profesor posjećivao kuću njegova oca. Kako je Lorenzo ob-

⁸⁶⁾ L. Pastor, *Storia dei Papi*, III, 774—776.

⁸⁷⁾ Cfr. P. Sevesi, *Lettere autografe di Francesco della Rovere da Savona Min. gen. (1464—1469) e cardinale (1467—1471)*, u *Archivum Franciscanum Historicum*, 28 (1935), 198—234, 477—499; B. Bughetti, *Francesco della Rovere da Savona, Ord. Min., Lettore di filosofia, Min. generale, cardinale e papa nelle sue relazioni con Perugia*, u *Ibidem*, 36 (1943), 200—226.

⁸⁸⁾ F. Fossius, *Catalogus codicum*, 482—483.

⁸⁹⁾ F. Ughellus, *Italia Sacra*, II, col. 822, o tome kaže: »Franciscum Mariam Roborem, cardinalis Alidosii interfectorem defendit; adeo etiam religiosa doctaque pectora cupido gratiae apud Principem plerumque foede invadit«.

⁹⁰⁾ Za vrijeme Latinskog carstva opstojala je u Palestini nazaretska nadbiskupija. Ova nadbiskupija posjedovala je u Italiji kraj grada Barlete crkvu Sv. Marije. Kad su Latini bili protjerani iz Nazareta, nazaretski nadbiskupi bili su i nadalje imenovani i stajali su uz onu crkvu Sv. Marije pokraj grada Barlete. Cfr. S. Santeramo, *Came—Nazareth-Barletta, Vescovi e Arcivescovi*, Barletta 1940, 5—6. Zanimljivo je, da je ovaj pisac (p. 21) od Dragišića napravio dva nadbiskupa: Georgius de Salviatis i Fr. Gregorius Benigninus O. M.

⁹¹⁾ J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, XXXII, Parisiis 1902, 709.

⁹²⁾ *Ibidem*, 727.

ćavao Dragišiću, da će ga dovesti do kardinalske časti⁹²). Izbor Leona X nekako mu je naviještao ostvarenje onih obećanja, pa je on to novom papi izričito spomenuo. Darujući mu svoje djelo *De gratia*, Dragišić spominje ona obećanja i moli Leona, da ih ostvari⁹³).

Leon X nije imenovao Dragišića kardinalom, ali ga nije potpuno zaboravio. Već 23. srpnja 1513. dao mu je nekoliko crkvenih nadarbina u Austriji, da bi od njih mogao pristojno živjeti⁹⁴).

Sijelo nazaretskog nadbiskupa bilo je u Barleti, zapravo kraj Barlete. Tu bi Dragišić morao stanovati, nakon što je postao nazaretski nadbiskup. Ali po svojoj prilici on je bio ponajviše u Rimu. Za vrijeme Lateranskog V koncila marljivo je sudjelovao na sjednicama⁹⁵), pa izgleda, da kroz čitavo vrijeme koncila (1512—1517) nije napuštao Rim. U pismu caru Maksimilijanu, s kojim mu u siječnju god. 1518. (možda 1517) šalje obranu Reuchlina, Dragišić kaže o sebi: »... nunc Romae archiepiscopus Nazarenus existens«, pa po tome izgleda, da stalno stanuje u Rimu⁹⁶). I Martin Groningus, koji je odnio u Njemačku spomenutu obranu Reuchlina, za Dragišića kaže: »inter divinarum litterarum Romanae urbis interpretes ut non infimo ita multum doctissimo⁹⁷)«, pa i on smatra, da stanuje u Rimu.

Svoje zadnje djelo štampao je u Rimu god. 1520. Iste godine imenovan mu je nasljednik na nazaretskoj biskupskoj stolici⁹⁸). Po svojoj prilici na temelju ovih dviju činjenica pisci su zaključili, da je umro god. 1520. A kako je sijelo njegove biskupije Barleta, pretpostavljaju, da je umro u Barleti.

II — Pisana djela

Juraj Dragišić bio je plodan pisac. Njegova pak djela ostala su većim dijelom u rukopisu. Tomu se nije čuditi, ako se sjetimo, da je štampa bila u ono vrijeme gotovo na početku, pa je štampati jednu knjigu bilo skopčano s velikim poteškoćama. Uza sve poteškoće on je uspio štampati nekoliko svojih djela. U našem prikazu uzimamo u obzir najprije njegova djela, koja su ostala u rukopisu, a onda dajemo popis njegovih štampanih djela.

A — R u k o p i s n a d j e l a

Odmah napominjemo, da nismo lično vidjeli sva njegova djela. Za neke znademo samo da su bila napisana, ali ne znamo, da li su još uvijek sačuvana. Za druga znamo samo iz popisa raznih biblioteka.

⁹²) Cfr. naprijed brlješka 52.

⁹³) »... ita et votorum suorum erga me optimus exsequutor exsistere dignetur« (A. M. Bandini, *Catalogus codicum Latinorum*, III, col. 216).

⁹⁴) Vatikanski arhiv, *Reg. Vat.* 999, f. 68v—71v.

⁹⁵) Bio je član komisije za dogmatska i moralna pitanja (J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum*, XXXII, 798).

⁹⁶) Pismo caru Maksimilijanu I štampano je ispred samog djela.

⁹⁷) Ibidem, f. IIIIr.

⁹⁸) C. Eubel—G. van Gulik, *Hierarchia Catholica*, III, Monasterii 1923, 254.

Tek jedan dio smo imali u rukama. Spominjući pojedinačno djela, navodamo ujedno odakle za njih znamo.

1. *Defensorium Bessarionis*. — Prvo djelo, koje je Dragišić napisao, jest ono već spomenuto⁹⁹⁾ u obranu kardinala Besariona protiv Jure iz Trapezunta. Naslov mu je mogao biti: *Defensorium cardinalis Bessarionis*. Ovo djelo spominje sam Dragišić u djelu *De natura angelica*. Na istom mjestu kaže, da je svoj primjerak sa sobom ponio u Englesku i ondje ga izgubio¹⁰⁰⁾.

2. *In logicam introductorium*. — Za ovo djelo znademo od samog Dragišića; spominje ga u svom djelu *De libertate et immutabilitate Dei*¹⁰¹⁾. Inače o njemu nemamo drugih vijesti. Po svoj prilici ono je bilo kasnije prerađeno i uvršteno u njegova druga djela s područja logike.

3. *De libertate et immutabilitate Dei*. — Nalazi se u Vatikanskoj biblioteci pod oznakom *Vat. Lat. 1056*, pisano je na pergameni, a ima 102 lista. Potpuni naslov djela glasi: *Georgii Benigni Macedonis in Francisci de libertate et immutabilitate Dei sententiae ad Reverendissimum Patrem et Dominum Dominum Bessarionem patriarcham Constantinopolitanum Sedisque Apostolicae episcopum Sabinensem cardinalem dignissimum*¹⁰²⁾.

Djelo je napisano u obliku dijaloga, koji se vodio 1. lipnja 1471.¹⁰³⁾, pa možemo držati, da je sastavljeno nešto iza toga. Posvećeno je kardinalu Besarionu.

Zanimljivo je za ovo djelo, da su u njemu, nakon što je bilo napisano, izmjenjene uloge kardinala Besariona i kardinala Franje della Rovere (papa Sikst IV), tj. i dijalogu je stavljeno ime Franje, gdje je prije bilo pisano ime Besariona, a Besarionu je dana uloga, koju je prije imao kardinal Franjo¹⁰⁴⁾.

4. *De animae regni principe*. — Nalazi se u Vatikanskoj biblioteci pod oznakom *Urb. Lat. 995*, napisan je na pergameni, a ima III + 98 lista. Naslov glasi: *Georgii Benigni (izbrisana jedna riječ) Ordinis Minorum, sacrae theologiae professoris, in Fridericum de animae regni principe ad optimae indolis maximaeque spei puerum dominum Guidonem Ubaldum comitem*.

U ovom djelu, napisanom u obliku dijaloga, urbinski dužd Fridrik i »brat« mu Oktavijan raspravljaju skolastičnu temu, da li je u ljudskoj duši glavnija volja ili razum. Rasprava završava u korist volje: »Quibus iam patere potest regni animae principem esse ipsam voluntatem«¹⁰⁵⁾.

⁹⁹⁾ Cfr. naprijed str. 5.

¹⁰⁰⁾ Quoad opusculum in Anglia translatus amissus (Lib. VI, c. XI; F. Secret. Umanisti dimenticati, 222).

¹⁰¹⁾ De his succinte Benignus noster in suo in logicam introductorio (Vatikanska biblioteka, *Vat. Lat.* 1056, f. 18r).

¹⁰²⁾ A. Pelzer, *Codices Vaticani Latini*, II—1, Bibliotheca Vaticana 1931

¹⁰³⁾ »Kalendis iunii primo et septuagesimo supra quadringentos mille salutis annos« (Biblioteka Vatikanska, *Vat. Lat.* 1056, f. 2v).

¹⁰⁴⁾ Pelzer (cfr. naprijed bilješka 102) misli, da je to Dragišić učinio iza smrti kard. Besariona, kad je djelo htio darovati papi Sikstu IV.

¹⁰⁵⁾ Vatikanska Biblioteka, *Urb. Lat.* 995, f. 95r.

Zanimljiv je za ličnost Dragišića savjet, kojeg daje Gvidobaldu u predgovoru djela, da nasljeduje oca Fridrika: »Sit itaque ipsa (proh Deus optime atque immortalis) veluti inclytus ille rex Macedonum Philippus, tu Alexander Magnus succedas, ego medius Aristoteles adiungar«¹⁰⁶).

Djelo je napisano u Urbinu, kada je Dragišić bio još »Urbinas novus«¹⁰⁷).

5. *De communicatione divinae naturae*. — I ovo djelo nalazi se u Vatikanskoj biblioteci, *Urb. Lat. 565*, napisan je na pergameni, a ima 50 lista. Naslov mu glasi: *Georgii Benigni Salviati, fratris Ordinis Minorum, sacrae theologiae professoris, in librum De communicatione divinae naturae dialogus inter Sixtum IV Pont. Max. et Fridericum Urbini ducem*.

U naslovu iza *Georgii Benigni* izbrisana je jedna riječ i na mjesto nje napisano *Salviati*.

Ovo djelo napisano je po svoj prilici god. 1475. To zaključujemo iz riječi, koje Dragišić stavlja u usta pape Siksta IV: »Nosui enim nos magna opprimi cura idque nunc potissime hoc iubilei nostri anno«¹⁰⁸). Znamo, da je Sikst IV god. 1475. proglasio svetom godinom¹⁰⁹).

6. *De natura angelica*. — Ovaj rukopis nalazi se u firentinskoj biblioteci Laurenziana pod oznakom *Plut. XVIII, cod. XVI*. Ima 110 lista. Nosi naslov: *Georgii Benigni Salviati, Fratris Seraphicae Religionis, ad Magnanimum Laurentium Petri Francisci Medice in opus De natura angelica*¹¹⁰).

Kada je Dragišić bio u Dubrovniku ponovno je razradio ovaj predmet i štampao ga u Firenci 1499.

7. *De gratia*. — I ovo Dragišića djelo nalazi se u firentinskoj biblioteci Laurenziana. Opisano je u štampanom katalogu one biblioteke¹¹¹). U biblioteci je smješten pod *Plut. 83, cod. 18*. Naslov ovoga djela je: *Georgii Benigni Salviati, artium et sacrae theologiae professoris, in rythmum acutissimum magni Laurentii Medices, quaestiones septem, ad Sanctissimum in Christo Patrem et D.N.D. Leonem Divina Providentia PP.*¹¹²).

Povod ovomu djelu dao je jedan sonet Lorenca Medici, u kojem je on iznio glavna teološka pitanja o milosti i poslao ga Dragišiću, da bi on na ona pitanja stručno odgovorio¹¹³). To je Dragišić učinio u ovom djelu.

¹⁰⁶) *Ibidem*, f. 3v.

¹⁰⁷) *Ibidem*, f. 4v. Ovo djelo nedavno je objelodanio Z. C. Sojat, *De voluntate hominis*, 139—219.

¹⁰⁸) Vatikanska Biblioteka, *Urb. Lat. 565*, f. 49r.

¹⁰⁹) L. Pastor, *Storia dei Papi*, II, Roma 1942, 482—492.

¹¹⁰) A. M. Bandini, *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Mediceae Laurenzianae*, I, Florentiae 1774, col. 468.

¹¹¹) A. M. Bandini, *Catalogus codicum latinorum*, III, coll. 214—215.

¹¹²) Jedan primjerak ovoga djela nalazi se u Biblioteci Riccardiana u Firenci, n. 317 (cfr. A. Lopez, *Descriptio codicum franciscanorum Bibliothecae Riccardianae Florentinae*, u *Archivum Franciscanum Historicum*, 2 (1909), 126; P. O. Kristeller, *Iter Italicum*, I, London-Leiden 1963, 190).

¹¹³) Sonet, koji je dao povod ovom djelu, objavljen je u A. Fabronius, *Laurentii Medici Magnifici Vita*, II, Pisis 1784, 289.

Kad je Ivan Medici, sin Lorensov, postao papa Leo X, Dragišić mu je ovo djelo darovao. U pismu, s kojim je djelo Papi poslao, iznosi neke pojedinosti, koje nam osvjetljuju Dragišića ličnost i daju neke zanimljive podatke za njegov život¹¹⁴).

8. *Vexillum Christianae Victoriae*. — U jednom kodeksu različita sadržaja kapucinskog samostana u Milanu: Ms. 16(59), nalazi se Dragišića djelo *Vexillum Christianae Victoriae*. Lma 41 list (f. 1—41v). Potpun naslov djela je: *Georgii Benigni, archiepiscopi Nazareni, opus Vexilli Christianae Victoriae per tres et sexaginta contemplationes*¹¹⁵).

9. *De assumptione B.M. Virginis*. — U istom rukopisu kapucinskog samostana u Milanu, Ms. 16(59), f. 201r—240r, nalazi se Dragišića djelo *De assumptione B. Mariae Virginis*. Počinje ovim riječima: *Georgii Benigni, archiepiscopi Nazareni, ad magnificum Paulum vicecomitem, devotionis et omnium bonarum artium sectatorem precipuum, in libellum De assumptione Virginis Dei Matris prohemium incipit feliciter*...¹¹⁶).

Jedan drugi primjerak ovoga djela nalazi se u milanskoj biblioteci Ambrosiana Ms. A 30 sup.¹¹⁷).

Djela *Vexillum Christianae Victoriae* i *De assumptione B. M. Virginis* Dragišić zove *Contemplationes Germanicae*, a napisana su za njegova boravka u Njemačkoj, kad je bio u pratnji papinskog legata Bernardino Lopez Carvajal¹¹⁸).

U istom rukopisu kapucinskog samostana u Milanu, osim naprijed spomenuta dva Dragišića djela, nalazi se i drugih nekoliko sastavaka, bez oznake pisca. Među njima je i *Apocalipsis nova*, koju je napisao fr. Amadeo de Silva, pokretač ogranka Amadeita u franjevačkom redu¹¹⁹).

10. *De excellentiis et dignitatibus B. M. Virginis theoremata*. Ovo djelo nalazi se u jednom rukopisu milanske biblioteke Ambrosiana, A 30 sup., a počinje u onom rukopisu na 53 listu. Naslov djela glasi: *Georgius Benignus de Salviatis episcopus Caliensis De excellentia B. M. Virginis theoremata*. Djelo je posvećeno kardinalu Vilimu Briconnet¹²⁰).

11. *Apologeticon Francisci Mariae de Ruvere*. — Ovo se djelo nalazi u firentinskoj biblioteci Magliabecchiana pod oznakom *Cl. III*,

¹¹⁴) A. M. Bandini, *Catalogus codicum latinorum*, III, 214—216.

¹¹⁵) C. Varischi da Milano, *Catalogo dei codici della biblioteca del convento di S. Francesco dei Minori Capuccini in Milano*, u *Aevum*, 11 (1937), 259—261. Jedan primjerak, posvećen francuskom kralju Franji I, nalazi se u nacionalnoj biblioteci u Parizu Lat. 3630 (P. O. Kristeller, *Iter Italicum*, 11, 537).

¹¹⁶) C. Varischi, *Catalogo*, 260.

¹¹⁷) P. O. Kristeller, *Iter Italicum*, I, 327.

¹¹⁸) „*Germanicas contemplationes, quarum altera De Christianae Victoriae Vexillo, altera De Virginis Matris Assumptione mirificos tractatus continebat, aedidi*“, kaže u pismu caru Maksimilijanu, s kojim šalje svoje djelo u obranu Ivana Reuchlina.

¹¹⁹) Cfr. P. Sevesi, *S. Carlo Borromeo e le congregazioni degli Amadeiti e dei Clareti*, u *Archivum Franciscanum Historicum*, 37 (1944), 105—107.

¹²⁰) P. O. Kristeller, *Iter Italicum*, I, 327.

cod. 9. Njegov potpuni naslov glasi: *Apologeticon Francisci Mariae de Ruvere Urbini ducis adgressionis in Papiensem cardinalem*¹²¹).

Djelo je napisano možda već god. 1511. u obranu urbinskog dužda Franje della Rovere, nećaka pape Siksta IV (1471—1484). On je u svibnju god. 1511 u srdžbi udario kardinala Franju Alidosi, koji je zbog toga udarca umro. Dragišić je nastojao dokazati, da čin urbinskog dužda nije ni zločin ni nepravedni napadaj.

12. *Commentaria in libros sententiarum*. — Fr. Antonio Sassolini, učenik Jurja Dragišića, u svom djelu *Coscienza Illuminata*, štampanom u Firenci god. 1512, kaže, da je Dragišić u ono vrijeme pripravljaao za štampu *Commentaria in IV libros sententiarum*¹²²). Nigdje na drugom mjestu nismo našli spomen o ovom djelu. Po svoj prilici nije štampano.

13. *Liber de raptis*. — Franjevački pisac H. Sbaralea našao je spomenuto ovo djelo u jednom rukopisu franjevačkog samostana Sv. Franje u Bologni. Kao zanimljivost ovoga djela navodi tvrdnju Dragišića, da je davao, koji je kušao Adama, bio isti onaj, koji je kušao Isusa¹²³).

14. *Correctio erroris qui ex equinoctio vernali in Calendario procedere solet*. — Ovo se djelo nalazi u rukopisu Vatikanske biblioteke *Vat. Lat. 8226, f. 3r—12v*. Ovaj sastavak spremio je Dragišić papi Leonu X za vrijeme Lateranskog V koncila, kad se raspravljalo o popravku julijanskog kalendara. Spremio ga je preko Augustina Chigi, kako se vidi iz pisma, s kojim je djelo poslano¹²⁴). Potpuni naslov djela jest slijedeći: *Georgii Benigni de Salviatis, archiepiscopi Nazareni, Correctio erroris qui ex equinoctio vernali in Calendario procedere solet, ad sanctissimum in Christo P. et D.N.D. Leonem divina providentia papam decimum et sacram synodum Lateranensem*.

U ovom svomu sastavku Dragišić predlaže, da se u mjesecu listopadu preskoči 7 dana, tj. da se od 23. listopada prijeđe odmah na 1. studenog, da bi se tako izjednačio stvarni proljetni ekvinokcij s kalendarskim¹²⁵). U stvari Grgur papa XLI (1572—1585), kad je pristupio izmjeni kalendara, postupio je kako je Dragišić predložio, premda možda za njegov prijedlog nije ni znao; samo je on odredio, da se od 4. listopada prijeđe na 14. listopada¹²⁶).

15. *Nepoznata djela*. — Dragišić je sigurno napisao i drugih djela, koja nam danas nisu poznata. Posebno, budući da je bio vrstan i tražen propovjednik, morao je imati napisanih propovjedi, ali nažalost za njih još ne znamo¹²⁷.

¹²¹) F. Fossius, *Catalogus codicum*. II, coll. 482—483; P. O. Kristeller, *Iter Italicum*, I, 122.

¹²²) N. Papini, *Minoritae Conventuales*, u *Miscellanea Francescana*. 33 (1934), 244; J. H. Sbaralea, *Supplementum et castigatio*, I, 322.

¹²³) J. H. Sbaralea, *Supplementum et castigatio*, I, 321.

¹²⁴) Vatikanska Biblioteka, *Vat. Lat. 8226, f. 1r—2r*; cfr. P. O. Kristeller, *Iter Italicum*, II, 344.

¹²⁵) Vatikanska Biblioteka, *Vat. Lat. 8226, f. 10r*.

¹²⁶) A. Giry, *Manuel de diplomatique*, Paris 1894, 162.

¹²⁷) J. H. Sbaralea, *Supplementum et castigatio*, I, 322. Prema P. O. Kristeller, *Supplementum Ficinianum*, II, Florentiae 1937, 350, u Belgijskoj kraljevskoj biblioteci u Bruxellesu, Ms. 10783, nalazi se Dragišićevo djelo *Contemplationes de B. V. Maria*.

B — Štampana djela

Nakon što smo dali pregled djela, koje je Juraj Dragišić ostavio u rukopisu, sada ćemo dati pregled njegovih štampanih djela. Od njih smo neka lično vidjeli, a druga smo našli spomenuta u raznim popisima.

1. *Dialectica nova*, Florentiae 1488. — Prvo štampano djelo Jurja Dragišića jest s područja logike, koje je izašlo u Firenci 18. ožujka 1488. pod naslovom: *Dialectica nova secundum mentem Doctoris subtilis et beati Thomae Aquinatis atiorunq̃ue realistarum*. Djelo je posvećeno sinovima Lorenca Medici, kardinalu Ivanu, koji je kasnije postao papa Leon X, i bratu mu Petru, kojeg su obično zvali Piero¹²⁸⁾.

2. *Mirabilia LXXVII*, Florentiae. — Ovo djelo izašlo je bez oznake vremena, ali to je bilo 1489¹²⁹⁾. Naslov djela je: *Georgii Benigni Mirabilia LXXVII reperta in opusculo Nicolai de Mirabilibus*. Posvećeno je Lorencu Medici ovim riječima: »Georgius Benignus de Salvatiis Ordinis Minorum, sacrae theologiae professor, ad Magnum Laurentium«.

Povod djelu dala je rasprava na dvoru Lorenca Medici, koja se održala 30. lipnja 1489. između dominikanca Nikole de Mirabilibus i Jurja Dragišića o teološkoj temi, da li se Bog može nazvati uzrokom grijeha ili o pitanju zla u svijetu. Tok rasprave opisao je Nikola de Mirabilibus, dominikanac, i objavio pod naslovom: *Disputatio nuper facta in domo Magnifici Laurentii Medices*¹³⁰⁾. Budući da Dragišić nije bio zadovoljan s opisom rasprave, napisao je ovo djelo, da bi ono djelo Nikolino upotpunio i popravio.

Oba djela ponovno je objavio Madžar Abel Jenö u *Irodalmi történeti emlékek*, I, Budapest 1886, 351—426¹³¹⁾.

3. *Propheticae solutiones*, Florentiae 1497. — Po svoj prilici ovo je najpoznatije djelo Jurja Dragišića. Ono sadrži glasovitog propovjednika dominikanca Jeronima Savonarole (1452—1498), pa o njemu govore gotovo svi životopisci Savonarole¹³²⁾. Napisano je u Dubrovniku, a štampano je u Firenci 10. travnja 1497. s ovim naslovom: *Propheticae solutiones Georgii Benigni Ordinis Minorum*¹³³⁾. Štampano ga je Dragišića učenik Humbert Risaliti, a sastavljeno je u obliku dijaloga između Dragišića i Risalitia.

U ovom djelu u obranu Savonarole Dragišić odgovara na tri pitanja: da li ima proroka i poslije Krista, da li je Savonarola prorok i zašto je on poslan upravo u Firencu.

Odgovrajući na prvo pitanje Dragišić iznosi opće primljenu nauku u ono doba, koja zastupa mogućnost proroka i poslije Krista kao znak.

¹²⁸⁾ F. Fossius, *Catalogus codicum*, I, coll. 479—480; J. H. Sbaralea, *Supplementum et castigatio*, I, 321; cfr. C. Dionisotti, *Umanisti dimenticati?*, 296.

¹²⁹⁾ J. H. Sbaralea, *Supplementum et castigatio*, I, 321.

¹³⁰⁾ *Ibidem*; P. O. Kristeller, *Iter Italicum*, I, 115.

¹³¹⁾ Dragišićovo djelo nalazi se na str. 369—426.

¹³²⁾ J. Schmitzer, *Savonarola*, I, München 1924, 445—447.

¹³³⁾ Cfr. F. Fossius, *Catalogus codicum*, II, 478.

da Duh Sveti, kojeg je Spasitelj poslao, djeluje u Crkvi. Tu nauku Dragišić dokazuje navodima iz Svetog Pisma i događajima iz prošlosti Crkve.

Za Dragišića je Savonarola pravi prorok. Njegovo proročko poslanje očituje se iz činjenice, da ono odgovara potrebama vremena i ujedno načinu djelovanja Božje Providnosti. Savonarola kao starješina svoje Kongregacije i kao žarki propovjednik dokazao je, da je čovjek Božji. Zašto ne bismo mu vjerovali, kad on kaže, da je prorok? Ako ne bi govorio istinu, uzaludan bi mu bio sav njegov pokornički i redovnički život. Uz to on nije došao svojevoljno u Firencu, nego je poslan onamo od starješina.

Konačno odgovara na treće pitanje: Njegovo proricanje dogodilo se u Firenci u prvom redu, jer je imalo najviše smisla proroči ondje, da će Karlo VII (1483—1498) doći u Italiju, budući da je Firenca imala sklopiti s njim savez. Drugi je razlog, što su Firentinci intelektualno najjači ljudi u Italiji, pa kad oni nešto prime, drugi će ih lakše slijediti. Treći razlog, što je Firenca srce Italije, pa odatle kao iz srca teče život u sve daljnje udove. I konačno kao četvrti razlog navodi veliku pobožnost Firentinaca.

4. *De natura coelestium spirituum quos angelos vocamus*, Florentiae 1499. — Već u Firenci Dragišić je obrađivao pitanje anđela¹³⁴). U Dubrovniku je ponovno proučio to pitanje i napisao djelo pod naslovom: *De natura coelestium spirituum quos angelos vocamus* ili, kako ga on sam zove u »explicit« i kako se obično naziva *De natura angelica*. Djelo je štampano u Firenci, a štampa mu je završena 20. srpnja 1499. Sastavljeno je u obliku dijaloga, a u raspravi sudjeluje preko 30 Dubrovčana. Ovo je bez sumnje najznatnije Dragišića djelo.

Nauka o anđelima, angelologija, imala je velik razvoj u srednjem vijeku, kad su filozofi i teolozi počeli tumačiti podatke Sv. Pisma o anđelima pomoću Aristotelove filozofije i primjenjivati na one podatke teorije nekih arapskih filozofa o »naturae separatae«.

Dragišić u ovom svom djelu dotiče se svih pitanja angelologije. Najprije dokazuje njihovu opstojnost iz kozmoloških razloga, kao što to dokazuje sva skolastična filozofija, koja smatra spiritualna bića pokretačima planetarnog svijeta.

S obzirom na broj anđela Dragišić zastupa mišljenje sv. Tome i drži, da je broj anđela gotovo nezimjeran.

Nadugo raspravlja razne teorije o naravi anđela, pa dokazuje, da se kod njih može govoriti o »metafizičkoj materiji«. Ljudska duša razlikuje se od anđela specifički. Posebno se očituje oštromnost Dragišića, kad raspravlja o spoznaji kod anđela¹³⁵).

Dragišić je ovo djelo posvetio dubrovačkom senatu: *Georgii Benigni Ordinis Minorim, sacrarum litterarum professoris, ad illustrem*

¹³⁴) Cfr. naprijed str. 15 br. 7.

¹³⁵) S. Zimmermann, *Juraj Dragišić (Georgius Benignus de Salviatis) kao filozof humanizma*, 71—78.

atque religiosum Epidaurinum seu Rhacusinum senatum in librum De natura coelestium spirituum quos angelos vocamus prohemium incipit feliciter...¹³⁶⁾

U ovom djelu ima više vijesti o životu Jurja Dragišića.

5. *Oratio funebris pro Junio Georgio habita.* — Jedina propovjed Dragišića za koju znamo sačuvana je štampana. To je posmrtno slovo, koje je držao 17. veljače 1499. u franjevačkoj crkvi u Dubrovniku prigodom pogreba dubrovačkog građanina Đuna Đorđića. Propovjed je štampana bez oznake mjesta i godine po svoj prilici u Firenci već iste godine ili možda slijedeće¹³⁷⁾.

6. *Defensio optimi ac integerrimi viri illius Ioannis Reuchlin, Coloniae 1518.* — Djelo napisano 1517. ili 1518.¹³⁸⁾ Pisano je u Rimu u obliku dijaloga između Dragišića i Reuohlina. Raspravljali su o temi: *An Judaeorum libri quos Thalmud appellant sint potius supprimendi quam tenendi et conservandi.* Ima 34 lista. Posvećeno je caru Maksimilijanu I (1493—1519) ovim riječima: *Ad Maximum Maximilianum Caesarem Romanorum Imperatorem semper augustum, Georgius Benignus Nazarenus.*

7. *Artis Dialecticae praecepta, Romae 1520.* — Prvo štampano djelo Dragišića bilo je s područja logike. Iz toga područja je i njegovo posljednje djelo štampano u Rimu god. 1520. Njegov potpuni naslov jest dosta dug i glasi ovako: *Artis Dialecticae praecepta vetera et nova, miro artificio conscripta a Georgio Benigno, archiepiscopo Nazareno, omnis philosophiae hac tempestate facile principe, acutissime ac limpidissime traduntur, inter quae centum et eo amplius praeclarissimas annotationes, quae latuere nostra saecula diu nec in alicuius ore aut extabant opere invenies¹³⁹⁾.* Djelo je posvetio kardinalu Leonardu Grosso della Rovere, nećaku pape Julija II. O svom odnosu prema obitelji della Rovere kaže: *»unus tu mihi hac tempestate relictus es ex inclyta et excelsa Roboreorum familia, qui me aspernati non sunt; immo semper mihi fautores fuere ac magnis collatis beneficiis me erexerunt: Iulius enim II Pont. Max. patruus tuus heres amplificatorque virtutum quas Xistus quartus, ex seraphica Religione ad thronum Petri subvectus, imitandas ei reliquit et eandem ipse Religionem mira charitate protegendam suscepit et me seorsum primo ad episcopatum, mox ad hunc quem gero archiepiscopatum assumpsit...«¹⁴⁰⁾*

Dragišić je na ovom djelu radio već u Dubrovniku, kako kaže u posveti kardinalu Leonardu, a zatim ga dotjerao u Rimu¹⁴¹⁾. U izlaganju

¹³⁶⁾ *De natura angelica*, f. 2r.

¹³⁷⁾ B. Rode, *Necrologium Ragusinum*, 571.

¹³⁸⁾ Kaže, da je djelo završeno u siječnju 1518. Međutim, uvodno pismo napisao je Martin Groningus 1 kolovoza 1517. U vezi s ovom obranom Reuohlina treba spomenuti i pismo Dragišića štampano na uvodnom mjestu u djelu Petra Galatini, *De arcanis catholicae veritatis*, Ortona 1518 (cfr. A. Kleinhans, *De vita et operibus Petri Galatini O. F. M.*, u *Antonianum*, I (1926), 175).

¹³⁹⁾ Sačuvano je nekoliko primjeraka ovoga djela. Cfr. Z. C. Sojat, *De voluntate hominis*, 58—59.

¹⁴⁰⁾ *Artis Dialecticae*, f. IIv.

¹⁴¹⁾ »...olim Ragusli congestum, Romae deinde tersum, expolitum ac nuper aeditum...« (*Ibidem*, f. Iv).

Dragišić je pod utjecajem literature svoga vremena, ali prema nauci drugih filozofa zauzima samostalan stav. Pače, uz njihovu pomoć, iznosi na svoj način Aristotelova načela¹⁴³).

III — Značajke života i rada

Juraj Dragišić jest primjer mnogih naših ljudi, koji su pod utjecajem raznih prilika ostavili svoj rodni kraj i u tuđini razvili svoje sposobnosti i prema njima djelovali. Samo, on je imao povoljnije životne uvjete nego mnogi drugi, budući da je stupio u zajednicu, u franjevački red, u kojoj su načelno svi članovi braća, svima je dana više manje jednaka mogućnost razvoja urođenih sposobnosti, svi se nalaze pred uglavnom istim mogućnostima uspjeha u životu. Iako presađen u drugu sredinu, Dragišić je, naravno obdaren velikim sposobnostima, marljivim radom u okrilju franjevačkog reda uspio postati u Italiji jedan od najuglednijih ljudi svoga vremena¹⁴⁴).

1. Djelovanje Dragišića odvijalo se pretežno na znanstvenom području, na području filozofije i teologije, i tu je postao uistinu veličina. Profesor sveučilišta u Urbinu, Firenci, Pizi i Rimu, bio je voljen od svojih učenika¹⁴⁵), a cijenjen od kulturnih ljudi.

Njegov ugled učenjaka posebno je vidljiv u Dubrovniku. Kad je razočaran i uvrijeđen morao tražiti sklonište, Dubrovčani su ga primili objeručke: ne kao zemljaka nego kao učenjaka. Smatrali su, da je ne samo za njih korisno, nego također i časno imati u gradu toga nadaleko poznata i velike naobrazbe čovjeka. Što su o njemu mislili Dubrovčani može se razabrati iz stihova Damjana Beneše:

Ecce quod extremis Scotus fuit ille Britannis,
doctus quod Maurus Aureliusve suis,
quodque Dalmaticis ardens Hieronymus undis,
quod Senonum populis Ambrosiusque piis,
Illud idem nobis nunc tu, venerande Georgi,
Illyrici fateor gloria magna soli.
Intima perpetui tibi nam secreta Tonantis
et datur angelicos mente cernere choras.
Tu bonus, illustris sapiensque graviorque Benignus
dictus es et nostro tempore ubique pius

¹⁴³) S. Zimmermann, *Juraj Dragišić (Georgius Benignus de Salviatis) kao filhumanizma*, 66—71.

¹⁴⁴) Marsilio Ficino (+ 1499), glasoviti prevodilac Platonovih djela, na ovaj način govori o Dragišiću trojici svojih mladih prijatelja: »Georgium Benignum cognoscitis meum, qui veritatem illam, per cuius nunc vos vestigia passim venando discurritis, iam diu est sagaciter assequutus. Qui et fratres suos, solis instar, maior ipse minores illustrat. Huic igitur, si quem luporum ululatum audieritis, nunciate. Fortissimus ille Georgius omnes facile fugabit lupos, qui et vastum draconem quandoque transfixit. Ille me igitur, ille sollicitudini simul et vos cura levabit« (Marsilii Ficini Florentini, *insignis philosophi Platonici, medici atque theologi clarissimi Opera*, Basileae 1576, 575).

¹⁴⁵) H. Risaliti ovako piše o njemu Dubrovčanima: »Quem ego ut praeceptorem meum pro patre amem a vobisque tanquam parentem amari intelligam, necesse est ut ipse quoque vos fraterno quodam amore complectar« (*De natura angelica*, f. lv).

tuque Fludentina cantatus in urbe fuisti,
 te similis Laurus Cosmi amavit avi,
 Nicenus Sophiae te fovit amator honestae
 te dux Urbini, Martis in arte furens.
 Defuit ergo nihil quod posset habere viator;
 quae data sunt vivis omnia parta tibi¹⁴⁵).

2. Dragišić nije bio stvaralac jednoga novog filozofsko-teološkog sistema, nego je bio vrstan poznavalac tadanjih već nastalih filozofsko-teoloških smjerova. U svojim predavanjima i pisanim djelima on je iscrpno izlagao njihovu nauku i rasuđivao njihove stavove.

U ono vrijeme u kršćanskoj nauci postojala su uglavnom dva naučna teološko-filozofska smjera: tomizam, kojega su zastupali dominikanci, i skotizam, kojega su nosioci bili franjevci. Dragišić je proučavao oba ta smjera, pa iako franjevac — odgojen u skotističkoj školi i njezin sljedbenik — na oba ta smjera gleda kao neovisan mislilac. Pače, oba ta smjera nastoji dovesti u sklad¹⁴⁶).

Dragišić je živio u doba humanizma, koji je sa sobom donio u ljudsko društvo novi duh i nove poglede na svijet i život. Ali crkvene škole nisu napuštale stari, stoljećima prokušani način rada. Ipak, prema, da je Dragišić pisao u duhu crkvenih škola, njegova izlaganja jasno pokazuju utjecaj humanističke škole: raspravljanje u obliku dijaloga i latinski izraz, koji jasno svjedoči, da je čitao humanistička djela¹⁴⁷).

2. Dragišić je već od mladosti bio svjestan svojih sposobnosti, koje je nastojao što bolje razviti. Nije se ustručavao također svoje sposobnosti pokazati i prema njima djelovati. Uz to je poznavao i prilike, u kojima se našao. Vidio je da je sva vlast, svjetovna i crkvena, bila u rukama pojedinih obitelji, koje su se za vlast otimala. Odatle mu je bilo jasno, da neće moći napredovati i isticati se, ako ga netko sa strane ne pomogne.

Spočetka našao je moćnu zaštitu kod kardinala Besariona. Na njihove odnose utjecala je i blizina rodnih mjesta, bili su donekle zemljaci, pa su neki i Dragišića smatrali Grcima, a on sam, očito da istakne onu blizinu s Besarionom, nazvao se Macedoncem: Georgius Benignus Macedonius¹⁴⁸).

Kad je umro Besarion, izgubio je zaštitnika. U Urbinu našao je jednu obitelj »de Feliciis«, Felici, koja ga je primila za svoga člana¹⁴⁹). Tako nije bio stranac, jer je bio član jedne mjesne obitelji.

Kad je prešao u Firencu, ondje mu je malo mogla koristiti obitelj Felici, pa je našao drugu, firentinsku obitelj, koja ga je proglasila svojim. To je obitelj Salviati, pa se on kasnije češće potpisuje Georgius Benignus de Salviatis¹⁵⁰).

¹⁴⁵) *De natura angelica*.

¹⁴⁶) S. Zimmermann, *Juraj Dragišić (Georgius Benignus de Salviatis) kao filozof humanizma*, 59—79.

¹⁴⁷) C. Dionisotti, *Umanisti dimenticati?*, 302—306.

¹⁴⁸) Tim prezimenom (Georgius Benignus Macedonius) potpisao je djelo *De libertate et immutabilitate Dei* (Vatikanska Biblioteka, *Vat. Lat.* 1056).

¹⁴⁹) Cfr. naprijed bilješka 38.

¹⁵⁰) Cfr. naprijed bilješka 48.

Neki su htjeli protumačiti ovo mijenjanje prezimena Dragišićevim uvjerenjem, da se kao Bošnjak ne može dostojno predstaviti u talijanskom društvu¹⁵¹). Međutim, to je tek donekle istinito. U stvari, on je bio uvjeren, da u tadanjem talijanskom društvu ne može ništa značiti, dok je stranac. Da je ostao u životu kard. Besarion, njegovo bosansko podrijetlo ne bi mu možda smetalo. Ali kad je izgubio zaštitu kardinala, osjećao je potrebu tražiti nekoga, na koga bi se mogao osloniti.

3. Bez sumnje šteta je za Dragišića, što se nije potpuno posvetio znanstvenom radu kroz čitav život. U svojim prilikama tu je mogao doživjeti najveći uspjeh, jer je imao za to sposobnosti. a možebitni takmaci nisu ga mogli spriječiti na putu kao što je to moguće u natjecanju za častima. Da je to učinio, danas bismo imali više njegovih dotjeranih djela i mogli bismo lakše suditi o njemu kao učenjaku. Međutim, on je smatrao, da nakon uspjeha na znanstvenom polju ima sve uvjete, da pođe putem časti. Ali tu nije doživio željeni uspjeh. Ipak i tu nije bio bez uspjeha, jer je, nakon gorkog razočaranja, postao najprije biskup, a kasnije nadbiskup.

4. Značajno je za ličnost Dragišića, da je bio sklon staviti svoje znanje za obranu progonjenih. God. 1493. molili su ga Židovi, da ih brani od napadaja. On je o tomu pisao nadvojvodi Pieri Medici veleći, da ih neće moći odbiti, jer mu ih je žao¹⁵²).

Ne znamo, dali je Dragišić učinio što u obranu Židova, ali ta njegova sklonost braniti progonjene očitovala se na vidljiv način posebno u dva slučaja, kad je god. 1497. ustao u obranu Jeronima Savonarole¹⁵³) god. 1517. Ivana Reuchlina¹⁵⁴).

¹⁵¹) C. Dionisotti, *Umanisti dimenticati?*, 294, na ovaj način tumači njegov slučaj: »Vicino ai Greci il Benigno era stato ed era, ma naturalmente non greco — La differenza deve esser tenuta ben presente. Della sua origine Bosniaca non aveva motivo di vergognarsi, ma neppure poteva, per ovvie ragioni, farsene un vessillo. Benchè apparentemente convinto che »qui nequit esse de urbe erit de orbe«, amava in realtà far collezione di cognomi e toponimici disparati, le decorazioni cavalleresche del tempo.«

¹⁵²) »Questi Hebrei m'hanno pregato e no potrò fare no' gli comiaccio ... Egli è vero ch' gli ho compassione« (Archivio di Stato di Firenze, *Archivio Mediceo a. p.*, Filza 18 n. 83).

¹⁵³) Cfr. J. Schnitzer, *Savonarola*, II, München 1924, 648—650. Radi njega, va stava prema Savonaroli Dragišić je bio napadan. On je kasnije, kad je Savonarola bio već umro na lomači, ovako odgovorio svojim napadačima: »Me illa in re lacerare iuste potest nemo; immo potius commendare naturae meae in natam probitatem facile poterit: qui de aliis in vita morum bene iudicem et praesumnam, quosque manifeste appareat contrarium. Quis enim a viro perito et celiben vitam aotitante tam pernitiōsa mendacia excogitari potuisset. Ego itaque quod non auderem neque alios audere puto« *De natura angelica*, Lib. I, c. XVII; F. Secret, *Umanisti dimenticati*, 222).

¹⁵⁴) Saljući caru Maksimilijanu obranu Reuchlina Dragišić mu je pisao: »Ego certe, si valerem, tam divinum vatem et philosophum usque ad astra efferrem. Id beneficii quod in ipsum conferre potui, contuli: ipsum a calumniis adversariorum ex ipsiusmet dictis ac scriptis aperte liberavi, tendicula ipsorum rupi, decipulas frezi. Versutiae, astutiae dolique sunt quaecumque adversarii contra ipsum moluntur (*Defensio optimi ... Ioannis Reuchlin*,

¹⁵⁵) APHZ, *Monumenta*, 102; *Drugi statuti*, gl. 5, § 2, br. 16. f. 7r). Ipak na procesu u Rimu 23. lipnja 1520. Reuchlin je osuđen (cfr. L. Geiger, *Johann Reuchlin, sein Leben und seine Werke*, Leipzig 1871, 451).

**RELATIO DE PROVINCIA BOSNAE ARGENTINAE O. F. M. AN. 1623
S. CONGREGATIONI DE PROPAGANDA FIDE EXHIBITA**

BASILIVS PANDŽIĆ, O. F. M.

Romae

Sacra Congregatio de Propaganda Fide simul ac instituta est¹ omnium mundi missionum statum, ut de eis suo tempore melius posset decernere, ex animo curabat cognoscendum. Nominabat proinde pro singulis missionibus visitatores peculiare ut eas adirent et de omnibus ad illas pertinentibus referrent.

Non magno temporis ab eius institutione spatio interiecto, statum quoque missionis Bosnensis quam Fratres Minores agebant cognovit. Namque duo fratres², Georgius de Narenta et Paulus Papić, qui ex Bosna an. 1623 consulto venerunt ut novam S. Congregationem de suis difficultatibus edocerent, relationem quoque missionis Bosnensis praesentarunt.

Descriptio textus. – Textus originalis relationis quam duo fratres Bosnenses S. Congregationi praesentarunt invenitur in Archivo S. Congregatio de Propaganda Fide, *Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 262, f. 14r-17r. De ea actum est in congregatione generali ipsius S. Congregationis die 18 septembris 1623, prout ex quadam nota Secretarii S. Congregationis de Propaganda Fide in tergo relationis inscripta scimus. Nam cum relatio de quibusdam privilegiis Fratrum Minorum provinciae Bosnae loqueretur, Secretarius in ipsa

¹ Instituta est litteris *Inscrutabili* die 22 iunii 1622. Cfr. P. GASPARRI, *Codicis iuris Canonici fontes*, vol. I, Romae 1926, 381-383.

² Cfr. *infra Appendix*, n. 6.

relatione memoratam notam scripsit, in qua dicit cardinales S. Congregationis se iussisse investigare ne ista privilegia revocata essent³.

Etiam in Actis S. Congregationis de Propaganda Fide adest mentio huius relationis. Prout nota in tergo relationis scripta, quam memoravimus, dicit, de ea revera die 18 septembris 1623 in congregatione generali actum est⁴. Sed tunc agebatur etiam de aliis rebus quae in ipsa relatione non continentur. Sane duo fratres qui S. Congregationi relationem praesentarunt, praebuerunt etiam alterum seu aliud scriptum, in quo difficultates exponebant et auxilium petebant.

Istud alterum scriptum, quod *Acta* S. Congregationis supponunt, non invenimus, sed id quod continebat secretarius S. Congregationis Franciscus Ingoli in quadam nota reliquit. In ea enim expositum est fratres provinciae Bosnae in aes alienum incidisse ut a Turcis conventus salvarent; qua de causa litteras commendaticias ad principes christianos directas, a quibus eleemosynas quaerere petebant⁵.

De rebus quas haec nota continet item die 18 septembris 1623 congregatio generalis S. Congregationis de Propaganda Fide egit. Hoc in tergo ipsius notae Ingoli expresse dicit.

Praeter hoc originale exemplar relationis in Archivo S. Congregationis de Propaganda Fide adest etiam unum exemplar transcriptum⁶. Hoc exemplar sane secretarius Ingoli pro Summo Pontifice transcribendum curavit, cum quo de rebus provinciae Bosnae agere debebat. Nam post ipsam relationem adest etiam summarium litterarum Ministri provincialis Bosnae, quas duo fratres Romam detulerunt. Ex hoc summario scimus exemplar transcriptum pro Summo Pontifice

³ « Die 18 sept(embris) 1623. Cum card. Valerius relationem Bosnae recitasset, iusserunt per secretarium inspicere privilegia quae fratribus Bosnensibus in ipsa relatione dicuntur fuisse a variis Pontificibus concessa eaque in sequenti congregatione referri, ut discuti possit an fuerint per Gregorii XV constitutionem de vivae vocis oraculis revocata » (A. P. = Archivum S. Congregationis de Propaganda Fide, *Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 262, f. 17v).

⁴ A. P., *Acta S. C. de Propaganda Fide*, vol. 3, f. 58v-59r n. 6. Cfr. *infra* Appendix, n. 3.

⁵ A. P., *Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 384, f. 38r. Cfr. *infra* Appendix, n. 2.

⁶ A. P., *Miscellanea diverse*, vol. 22, f. 143r-145v.

confectum esse, quia dicunt Fratres Minores Bosnae iam saepius ad Summos Pontifices in suis difficultatibus recurrisse auxiliumque obtinuisse; item ex hoc summario cognoscimus litteras Ministri provincialis scriptas esse 29 maii 1623, proinde duos fratres post hanc diem ex Bosna profectos esse⁷.

Exemplar hoc fere fideliter ex originali transcriptum est. Scriptor tantummodo aliquoties textum originale mutavit ut eum meliori latinitate donaret; insuper aliqua nomina locorum vel personarum perperam transcripsit. Hoc exemplar relationis in periodico quod *Acta Ordinis Minorum* inscribitur an. 1900 publici iuris factum est⁸. Licet ibi non dicatur quis eam in Archivo S. Congregationis invenerit et ad editionem praeparaverit, certe id effecit P. Leonardus Lemmens⁹. Ipse tamen nomina locorum et personarum hodierno vulgari idiomate praebuit, ita tamen ut non paucos errores, sive in lectura sive in interpretatione, commiserit.

Auctor relationis. – Duo fratres Bosnenses qui an. 1623 Romam venerunt ut auxilium S. Congregationis peterent, secum portarunt litteras Ministri provincialis Bosnae. Autographum istarum litterarum non habemus, sed tantummodo earundem duo compendia: unum pro Summo Pontifice confectum¹⁰ et alterum manu propria secretarii Ingoli conscriptum, quod sane ipse pro suo usu fecit¹¹.

Eodem tempore cum congregatio generalis de litteris Ministri provincialis Bosnae disseruit, scilicet die 18 septembris 1623¹², egit etiam de relatione quam duo fratres Bosnenses quos diximus S. Congregationi de Propaganda Fide praesentarunt.

⁷ *Ibidem*, f. 146r. Cfr. infra *Appendix*, n. 1.

⁸ *Acta Ordinis Minorum*, XIX (1900) 80-84.

⁹ L. LEMMENS, *Conspectus Missionum Familiae Cismontanae Ordinis Fratrum Minorum an. 1627*, in *Archivum Franciscanum Historicum*, XXII (1929) 380 n. 2.

¹⁰ A. P., *Miscellaneae diverse*, vol. 22, f. 146r. Cfr. infra *Appendix*, n. 1.

¹¹ A. P., *Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 384, f. 38r. Cfr. infra *Appendix*, n. 2.

¹² A. P., *Acta S. C. de Propaganda Fide*, vol. 3, f. 58v-59r n. 6. Cfr. infra *Appendix*, n. 3.

Quis sit auctor huius relationis? Utrum Minister provincialis eam in Bosna fecit eamque una cum litteris duo fratres secum tulerunt an potius eam duo fratres, ad petitionem ipsius S. Congregationis de Propaganda Fide, Romae composuerunt?

Prima specie Minister provincialis auctor relationis dicendus videtur. Sic intellexit etiam P. Lemmens et sub nomine ipsius Ministri provincialis publici iuris fecit¹³. Nam statim post relationem invenit litteras Ministri provincialis.

Ex ipsis tamen compendiis litterarum Ministri provincialis Bosnae, quas S. Congregationi de Propaganda Fide duobus fratribus utens misit, nullum iudicium colligimus ipsum relationem in Bosna iam confectam Romam perferendam curasse. Immo cum relatio eum memorat, de eo in tertia persona, ut aiunt, loquitur¹⁴. Insuper, eadem relatio de provincia Bosnae loquens eam «illam provinciam» vocat non vero «hanc», prout deberet scribere, si in Bosna scripsisset¹⁵.

Denique, inspecto primigenio exemplari ipsius relationis, vidimus illud accurate conscriptum non esse. In eo invenimus linguae seu grammaticae errores¹⁶ ut Ministrum provincialem eius auctorem vix dicere possimus; ipse enim diligentius scriberet vel potius laborem cuidam fratri daret qui linguam latinam melius calleret vel diligentius corrigeret.

Propterea unum de duobus fratribus auctorem relationis tenere inclinamur. Fortasse S. Congregatio ab eis, qui litteras Ministri provincialis detulerunt, poposcit ut etiam relationem missionis praesentarent. Unus eorum composuit, sed cum opportunitatem non habuisset linguam corrigere plures errores in manuscripto remanserunt. Cum vero ipsa relatio manu Pauli Papić non sit conscripta¹⁷, auctor potius dicen-

¹³ In *Acta Ordinis Minorum*, XLX (1900) 80-84.

¹⁴ «... et in capitulo proximo fuit electus in ministrum provincialem fr. Marianus Plumbensis» (cfr. *infra*, p. 229).

¹⁵ Cfr. *infra*, p. 228.

¹⁶ Sic e. gr. habet *sadia* loco *sedes*, *planicia* loco *planicies*, *numeribus* loco *numeris*.

¹⁷ Eius plures litteras ex Archivo S. C. de Propaganda cognoscimus. E. gr. *Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 262, f. 301rv; vol. 384, f. 75r.

us est P. Georgius de Narenta, qui tunc fuit definitor provinciae¹⁸. De eo alioquin nihil scimus.

Quod continet. – Ex hac relatione statum provinciae Bosnae Fratrum Minorum tunc temporis, quae latius se patebat quam bodierna provincia Bosna sive civilis sive religiosa, in qua etiam parochiae ab illa provincia pendentes nominatim indicantur. Numerabat provincia 17 conventus et 355 fratres. Omnis conventus certum parochiarum numerum habebat, pro quibus per suos fratres curam spiritualem agebat et a quibus sane elemosynas pro sustentatione colligebat.

Pro cura pastoralis agenda fratres plura a S. Sede receperunt privilegia¹⁹. Relatio duo tantummodo refert, scilicet privilegium circa celebrationem missae et privilegium circa s. ordinationes. Pro aliis privilegiis remittit ad chronica P. Francisci Gonzaga²⁰, olim ministri generalis Ordinis et tunc episcopi Mantuani.

In finibus provinciae duo aderant episcopi: Antonius de Požega²¹, episcopus Scardonae et administrator Bosnae, et Bartholomaeus Kačić²², episcopus de Makarska. Ipsi in conventibus Fratrum Minorum habitabant ac plerumque habitum religiosum sive in conventibus sive in itinere induebant; pontificalibus vestibus tantummodo in administratione sacramentorum utebantur.

¹⁸ Electus in capitulo provinciali Ramae celebrato mense iuno 1622. Nam litteris statim post capitulum missis subscripsit ut definitor actualis provinciae (A. P., *Miscellaneae diverse*, vol. 22, f. 149r).

¹⁹ Cfr. I. B. RUPČIĆ, *Entstehung der Franziskanerpfarreien in Bosnien und der Herzegowina und ihre Entwicklung bis zum Jahre 1878*, Breslau 1937; P. ČAPKUN, *De organisatione curae pastoralis Franciscanorum apud Croatorum gentem*, Sibenici 1940.

²⁰ *De origine Seraphicae Religionis franciscanae eiusque progressibus*, Romae 1587, 512s.

²¹ Nominatus est episcopus Scardonae die 17 iunii 1613; mortuo Francisco Baličević, episcopo Bosnensi, institutus est die 14 iulii 1618 administrator dioecesis Bosnensis. Mortuus est in oppido Fojnica an. 1625. Cfr. P. GAUCHAT, *Hierarchia Catholica*, vol. IV, Monasterii 1935, 119 307; D. MANDIĆ, *Duvanjska biskupija od XIV. do XVII. stoljeća*, Zagreb 1936, 59 n. 483.

²² Institutus est episcopus Makarskac die 15 iunii 1615. Mortuus est an. 1645. Cfr. P. GAUCHAT, *Hierarchia Catholica*, vol. IV, 227; D. FARLATUS, *Illyricum Sacrum*, vol. IV, Venetiis 1769, 193-196.

Populi pro quo fratres provinciae curam pastorem agebant numerus indicatur 30.000. Eodem tempore Petrus Massarechi²³, visitator apostolicus in Bulgaria et vicinis provinciis, dicit provinciam Bosnae de 300.000 catholicorum curam spiritualem agere²⁴. Athanasius Georgiceus an. 1626 refert in provincia Bosnae 250.000 catholicos adesse²⁵. Proinde apparet relationem nostram nimis parvum numerum catholicorum illic praebere. Procul dubio id explicandum est «lapsu calami»: auctor voluit scribere trecenti et scripsit triginta. Revera, non longe post aliquis hunc errorem vidit et in margine relationis originalis eum correxit in trecenti²⁶.

In unoquoque conventu aderat etiam lector, qui iuvenes docebat. Hi plerumque ad sacerdotium praeparabantur et habitum Fratrum Minorum suo tempore induebant²⁷. Studia philosophica et theologica extra provinciam, plerumque in Italia, perficiebant. Relatio refert provinciam tunc temporis habere 53 studentes in Italia et Hungaria.

²³ Institutus est an. 1624 archiepiscopus Antibarensis. Cfr. GAUCHAT, *Hierarchia Catholica*, vol. IV, 86; M. PREMROU, *Serie dei vescovi Romano-Cattolici di Beograd*, in *Archivum Franciscanum Historicum*, XVII (1924) 504s, et XVIII (1925) 33-38.

²⁴ K. DRAGANOVIĆ, *Izvešće apostolskog vizitatora Petra Masarechia o prilikama katol. naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji g. 1623. i 1624.*, in *Starine*, XXXIX (1938) 8.

²⁵ M. BATINIĆ, *Njekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj povijesti*, in *Starine*, XVII (1885) 127.

²⁶ Textus corruptus est, sed eum restituere conamur nostras additiones in uncas quadradas ponentes: [Pro] tercentis [scripsit] tanquam [fructum] suae igna[ui]ae triginta (A. P., *Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 262, f. 16v).

²⁷ Bartholomaeus Kacić an. 1626 in relatione suae dioecesis, in qua 5 conventus provinciae Bosnae Argentinae describit (Makarska, Živogošće, Zaoštrog, Imotski et Rama) de iuvenibus in conventu de Makarska scribens dicit: «In quo (in conventu de Makarska) degunt ... iuvenes decem, qui in hoc monasterio, sicut etiam in reliquis magna cum alacritate et studio divina officia frequentant, iuxta consuetudinem dictae Religionis, et habentur apud ipsos loco novitiorum; qui omnes processu temporis habitum S. Francisci assumunt ... iisque in quolibet monasterio assignatur unus ex doctioribus et senioribus patribus ad eos erudiendum» (A. P., *Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 262, f. 402r; D. FARLATUS, *Illyricum Sacrum*, IV 195).

Provincia Bosnae in Bulgaria habebat missionem. Eam P. Petrus Zlojutrić²⁸ tempore Clementis papae VIII incepit, qui multos haereticos quos Paulicianos dicebant ad fidem catholicam convertit. Ipse postea, die 10 septembris 1601²⁹, institutus est episcopus Sophiae et die 4 aprilis 1623, Roma rediens, in conventu Gradovrh diem clausit extremum³⁰. In missione Bulgariae tunc adfuisse 25 fratres relatio nostra refert.

Ratio nostrae editionis. – Edimus hic originalem textum relationis, quem ad verbum transcribimus. Interpunctiones ac minusculas vel maiusculas nostro modo ponimus. Litteram *u* loco *v* scriptam relinquimus.

Abbreviationes, praeter illas quae hodie quoque adhibentur, solvimus, sed partes solutas in uncis rotundis scribimus.

Cum vero textus relationis originalis in margine sit corruptus, litteras vel verba destructa, plerumque auxilio exemplaris transcripti, quod in eodem Archivo S. Congregationis de Propaganda Fide, *Miscellaneae diversae*, vol. 22, f. 143r-145v invenitur, supplemus, ea in uncas quadratas ponentes.

Nostra vero additamenta, ut textum faciliorem intellectu reddamus, in uncis acutis scribimus.

Sub textu aliquas notas explicativas ponere iudicavimus usui fore, in quibus etiam veras mutationes exemplaris transcripti, quod memoravimus, indicamus. Quod exemplar transcriptum in notis littera *M*. significamus, dum littera *L*. editionem huius exemplaris transcripti a P. Leonardo Lemmens in *Acta Ordinis Minorum* an. 1900 factam indicamus.

Praeter ipsam relationem, alia 7 parva documenta edimus, quae nobis nonnulla ad ipsam relationem pertinentia explicant.

²⁸ De eo cfr. J. JELENIĆ, *Kultura i Bosanski Franjevci*, I, Sarajevo 1912, 148-150; N. I. MILEV, *Katoliškata propaganda v' Bulgaria prez' XVII vek*, Sofia 1914, 62-69.

²⁹ P. GAUCHAT, *Hierarchia Catholica*, vol. IV 319.

³⁰ Prout refert P. Paulus Papić in A. P., *Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 384, f. 75r.

TEXTUS RELATIONIS:

Relatio conuentuum, cappellarum, locor(um), oppidorum atqu(e) parochiarum existen(tium) in prouinc[ia] Bosnae Argentinae sub cura Fratr(um) Minorum reg(ula)ris Obs(eruanti)ae diui Francisci. In qua prou[incia] continent(ur) decem et septem coenobia claustralia praeter parochias atque capellas illis annexas. Quae omnia consistunt sub crudeli dominio Turcarum.

«*Conuentus eorumque parochiae*»

Primus conuentus vocat(ur) Zastrugh¹, dedicatus Natiuitati B. V. M., situatus in littore m[aris] Adriatici. In familia istius conuentus sunt XVI f(rat)res; guard(ianu)s pro nunc frater Fran[ciscus] Kostanich, lector fr. Tadeus² Milinich. Istius conuentus sunt V parochiae: I u[ocatur] capella loci Gabelae, II parochia Podazzi, III parochia Zarnoćia³, IV p[arochia] Zaieserscho, V Gliubuschix.

Secundus conuentus nominat(ur) Crux Sancta⁴, similiter in littore maris situatus, distans a pr[imo] XV milliaria. Continet familiam octo fr(atr)um; guard(ianu)s p(raese)nti t(em)p(o)re fr. Georgius Ner[otich]⁵, lector fr. Petrus Dissatich. Habet tres parochias: I parochia Mostar, II [Xivo]gosćhie, III Zaogianix.

¹ M. per errorem transcripsit *Zasbrug*. Relatio Bartholomaei Kačić de an. 1626 sub hoc conuentu de *Zaostrog* 4 parochias enumerat: *Cilluk*, *Lyubuski*, *Zaezerye* et *Verhgoraz*. Cfr. A. P., *Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 262, f. 402v; D. FARLATUS, *Illyricum Sacrum*, vol. IV 195).

² L. habet *Marcus* (?), sed in textu est *Tadeus*.

³ Relatio B. Kačić loco huius parochiae et parochiae Podaca habet parochiam *Verhgoraz* (*Vrgorac*). Cfr. *ibidem*.

⁴ Est conuentus S. Crucis in loco *Živogošće* seu *Lošibaba*. B. Kačić sub hoc conuentu indicat item tres parochias, sed eas vocat: *Blato*, *Brochno* et *Primorye*. Cfr. *ibidem*.

⁵ L. legit *Nentich*, sed M. clare scribit *Nerolich*.

Tertius conuentus uocat(ur) Macharscha⁶, dedicatus diuo Petro, in eodem littore situ[atus], distans a superiori XVIII milliaria et continet familiam XIII f(rat)rum; gua[rdianus] isto tempore fr. Paulus Barisich, lector Petrus Kunich⁷ et sub isto conu[entu] continentur quatuor parochiae: I parochia Zetina superior, II Zetina inf[erior], III Varhdo, IV Tuççeppi.

Quartus conuentus Hymotta⁸, dedicatus S. P(at)ri N. Fran(cis)co; distat a Machar[sch]a X[XX] milliaria, situata in medio unius stagni magni. Familia istius sunt XIII [fratres]; guard(ianu)s nunc fr. Lucas Blascewich, lector fr. Michael Runouich. Istius conuentus sunt quatuor parochiae: prima parochia Zista, II parochia Tri[bistouo] III parochia Bigniani, IIII parochia Tiaglinax.

Quintus conu(en)tus Visovaz⁹, dedicatus Conceptioni B. V. M., distans a primis XC m[illiaria], situatus in medio unius stagni non pauci inter duas ciuitates Turcar(um), quae [uocantur] Scradono et Darnisc. Habet familiam XXIV f(rat)rum; guard(ianu)s fr. Nicolaus [Ruscich, lector] fr. Mattheus Runouich. Sub isto continentur IX parochiae: I paroc[hia] Licha¹⁰, quae] attingit usq(ue) ad fines montium Segniae australis, II Knin, III Hystrian[i]¹¹, quae] attingit ad terminos ciuitatis Jadrae in Dalmatia, IV Xupanoviçi¹², V Kosd[rouopogliae]¹³, VI Scradona, VII parochia Petrouopogliae, VIII parochia Zmihignia, IX capella ciuitatis Turcarum quae uocatur Darnisc.

⁶ B. Kačić sub hoc conventu de Makarska indicat tres parochias: *Werdo*, *Cetina* (« et in hac parochia sunt duo curati ») et *Primorye*. Cfr. A. P., *Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 262, f. 402r; D. FARLATUS, *Illyricum Sacrum*, vol. IV 195.

⁷ L. per errorem legit *Kumić*.

⁸ Imota, vulgo Imotski, Etiam B. Kačić habet quatuor parochias sub hoc conventu, sed eas vocat: *Camenmost*, *Podbilja*, *Sovich* et *Drinouzi*. Cfr. A. P., *Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 262, f. 402v; D. FARLATUS, *Illyricum Sacrum*, vol. IV 195.

⁹ Visovac.

¹⁰ L. per errorem legit *Sika*.

¹¹ L. explicat *Kistanje*.

¹² Ignoratur ubi fuerit haec parochia.

¹³ L. explicat *Kosovo Polje*.

Sextus conuentus Rama¹⁴, dedicatus d(iuo) Petro, situatus inter regnum Bosnae ac Crouatiae, ubi exactis annis a latronibus iugulati fuerunt XXII f(rat)res. Modo continet familia(m) XVI f(rat)rum; guard(ianu)s fr. Marcus Dumgnianin, lector fr. Lucas Caçchia min(iste)r praeteritus. Habet tres parochias: prima parochia uocat(ur) Dumno, secunda parrochia Lieuno, tertia Kupres.

Septimus conuentus uocat(ur) Krescevo¹⁵, dedicatus d. Catharinae, ubi manent XII f(rat)res, distans a superiori XLI milliaria; guard(ianu)s fr. Joannes Bartolovaz, lector fr. Elias a Uoin<i>ca, olim min(iste)r; et habet tres parochias: prima Koniza, II Maglai, III Popoviçchi¹⁶.

Octavus conuentus Uoiniza¹⁷, distans a superiori XV milliaria, dedicatus S.to Spiritui, habens familiam XXXII f(rat)rum. Guard(ianu)s fr. Fran(ciscu)s Glau<i>ch¹⁸, lector fr. Paulus Papich; et continentur sub ipso IX parochiae: I capella Bagnialuca, II capella laize, III capella Kamengrad, IV parochia Dragoçchiaina, V parochia Kosaraz, VI parochia S. Catharina¹⁹, VII parochia Maidan, VIII parochia Kottor, IX parochia Traunich.

Nonus conuentus Uisochi seu dictus Altus, dedicatus S. Nicolao, distans a superiori XX milliaria. Habet familiam XIII f(rat)rum; guard(ianu)s fr. Uincentius Stipancich Dalmata, lector fr. Matthaeus Luuch²⁰. Habet quinq(ue) parochias: I capella Sarraevo, II Gradischa, III parochia Lisgnia²¹, IV Lieuevo²², V Oruguiza²³.

¹⁴ B. Kačić sub hoc conventu de Rama indicat 4 parochias: *Duuno* (duae parochiae), *Liuno* et *Rama*. « Habet ecclesias 2, unam in Liuno et aliam (!) in Rosko Polye » (A. P., *Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 262, f. 403r; D. FARLATUS, *Illyricum Sacrum*, vol. IV 195).

¹⁵ Krečevo.

¹⁶ Forsan Popovići prope Prnjavor. Cfr. DRAGANOVIĆ, *Izvešće fra Tome Ivkovića, biskupa Skradinskog iz god. 1630*, in *Croatia Sacra*, 4 (1934) 75 n. 12.

¹⁷ Fojnica, antiquitus Hvojnica dicta.

¹⁸ M. legit *Glauich*. Franciscus Glauich memoratur in A. P., *Miscellaneae diverse*, vol. 22, f. 149r.

¹⁹ Forsan hodie parochia Vodičevo. Cfr. DRAGANOVIĆ, *Izvešće fra Tome Ivkovića*, 70.

²⁰ M. legit *Luccih*, sed in textu originali est *Luuch*, forsán Lúč.

²¹ Lišnja prope Pmjavor.

²² Etiam M. habet sic, sed L. per errorem legit Siewevo.

²³ L. explicat *Orovica*. Forsan *Orubica*. Cfr. DRAGANOVIĆ, *Izvešće fra Tome Ivkovića*, 75 n. 8.

Decimus conuentus Curia Bani²⁴ seu Suttiescha, dicatus diuo Joanni Baptistae, h(ab)ens familiam XXV f(rat)rum; guard(ianu)s fr. Martinus de Curia Bani, lector Pr. fr. Stephanus Zlatarich, olim min(iste)r. Habet parochias IX: I capella Uaresi, II parochia Tarstiuizza²⁵, III parochia Kusmadanie²⁶, IV parochia Seoççhianizza²⁷, V Derventa, VI Dubaçchiaz²⁸, VII Mahoieuaz²⁹, VIII Silaj³⁰, IX Radunouaz³¹.

Undecimus conuentus Plumbum³², dedicatus Assumptioni B. V. M., in quo et(iam) reperit(ur) una imago ipsius Virginis, quae dicitur esse una ex 7m quas fecit S. Lucas, quae quotidie operatur incredibilia signa. Habet familiam XVI fratrum; guard(ianu)s fr. Hieronymus a Varese, olim com(m)issar(iu)s, lector fr. Matthaeus Plumbensis; habetq(ue) quatuor parochias: I parochia Hyelaschae³³, II Gostiglia, III Balattino³⁴, IV Miriniççi³⁵.

Duodecimus conuentus Argentina³⁶, dedicatus B. V. M., distans a superiori XC milliaria, habens familiam IX f(rat)rum. Guard(ianu)s

²⁴ Antiquitus sedes banorum et regum Bosnae.

²⁵ Trstionica.

²⁶ In finibus hodiernae parochiae Foča prope Doboј. Cfr. VJ. ZIRDUM, *Plehan i okolica*, Sarajevo 1957, 5 n. 3.

²⁷ Hodie *Mala Seočanica* prope oppidum Derventa. Cfr. VJ. ZIRDUM, *Plehan i okolica*, 5 n. 4.

²⁸ M. corrigit in Dubocchiaz. Locus Dubočac invenitur in finibus hodiernae parochiae Bijelo Brdo prope oppidum Derventa. Cfr. VJ. ZIRDUM, *Plehan i okolica*, 5 n. 5.

²⁹ Majevac. Hodie parochia dissidentium prope locum Plehan. Cfr. VJ. ZIRDUM, *Plehan i okolica*, 6 n. 14.

³⁰ Svilaj.

³¹ Radunjevac prope oppidum Odžak. Cfr. VJ. ZIRDUM, *Plehan i okolica*, 5 n. 8.

³² Vulgo *Olovo*. De eius parochiis cfr. K. DRAGANOVIĆ *Katolička Crkva u Hercegovini nekad i danas*, in *Croatia Sacra*, 4 (1934) 213.

³³ M. transcribit *Hielasche*. L. per errorem explicat Felaske, sed debet esse Jelaške.

³⁴ Ignoratur situs huius parochiae.

³⁵ L. per errorem legit Mirimicci. Ignoratur situs huius parochiae.

³⁶ In hoc loco fodinae argenti (vulgo *srebro*) antiquitus inveniebantur, a quibus nomen accepit *Srebrenica* (Latine Argentina). Hic fuit sedes provinciae, a qua provincia ipsa Bosna Argentina vocata est, ut distingueretur a provincia Bosnae Croatiae.

fr. Thomas Plumbensis, lector fr. Philippus Ugliaizza, et continet duas capellas, capella Albegreciae dicta Biograd et Samandriae uocata Smiedereuo.

Tertius decimus conuentus uocatur Gradouarh³⁷ seu Salina superior, dedicatus B. V. M. propter ing[ens] miraculum quod ipsa exercuit in quibusdam latrunculis, qui ibi una nocte decollaueru[nt] plus quam XII f(ratre)s n(ost)ros; modo continet familiam XIV f(rat)rum; guard(ianu)s fr. Joannes a Uo[inizza], lector fr. Mattheus Diuchouich³⁸, habetq(ue) parochias quattuor: I Dragugnia, II pa[rochia] Korienita, III parochia Biela, IIII parochia Barçchia.

Quartus decimus conuentus Salina inferior³⁹, dedicatus d. Petro, habens familiam VII f(rat)rum, gua[rdianu)s fr. Jacobus Tuchoglianin, duas habens parochias: I parochia Poialiae⁴⁰, II parochia Gradçani[zza].

Quintus decimus conuentus uocat(ur) Modriçchia⁴¹, dedicatus S. Eliae prophetae, habet [fami]lia[m] X f(rat)rum. Guard(ianu)s fr. Elias Uuchanouich lector fr. Marianus a Modriçchia, habetque [tres] parochias: prima parochia uocat(ur) Kopriunich⁴², II Slatine, III Sichi-reuaz trans flumen [Sauae].

Sextus decimus conuentus uocatur Uelicha, dedicatus d. Christophoro⁴³, situatus in finib[us] Turcar(um) atque Ungarorum, habens familiam XXIII f(rat)rum. Guard(ianu)s fr. Martinus Ua[rgu]glianin, lector fr. Lucas Hyelasçchianin. Continet IX parochias: prima capella Poscega, [secunda] parochia Peterniçi⁴⁴, III Radcoupotoch, IIII Bro-

³⁷ Gradovrh.

³⁸ Celeber scriptor (1563-1631). Cfr. J. JELENIĆ, *Bio-bibliografija franjevacu Bosne Srebreničke*, I, Zagreb 1925, 83-87.

³⁹ Tuzla.

⁴⁰ Pojalje. Cfr. K. DRAGANOVIĆ, *Katolička Crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas*, 213.

⁴¹ Modriča.

⁴² M. peiperam transcribit *Koprižunich*.

⁴³ Etiam F. GONZAGA, *De origine Seraphicae Religionis*, 515, hunc conventum S. Christophori appellat. In aliis vero relationibus S. Augustini dicitur.

⁴⁴ L. explicat Pleternica.

dzcho, V parochia S. Benedicti, VI S. Michaelis, VII Kuttheouo, VIII Cernizza, IX Posauiae.

Decimus septimus conuentus Uocatur Nassizza⁴⁶, qui olim fuit prov(inci)ae S. Salvatoris, dedicat[us S.] Trinitati, habetque familiam XIII f(rat)rum. Guard(janu)s fr. Stephanus Unisitanin, lector [fr]. Nicolaus Bieglianin, habetq(ue) parochias sex: I parochia Sogliani, II Motticçne, III Pasia, II II Osiech, V Koriani, VI Zela⁴⁸.

Totius istius prouinciae modo existunt XVII coenobia claustralia, quae non paruo pretio singulatim empta sunt a f(rat)ribus istius prou(inci)ae. Erant prius plura, sed prop(ter) magna grauamina, quae inferunt(ur) quotidie a Turchis multa derelicta sunt; istis temporibus tria amissa sunt, scilicet Draççnize, aliud Rastno, tertium Hoççino in littore Danub[i].

Situs aliquorum conuentuum.

Conuentus Macharscha. <Macharscha> in antiquis temporibus fuerat ciuitas, sed, cum sit tot[aliter] destructa propter imminencia bella, modo constat⁴⁷ solummodo cnuentus, apud [quem] etiam reperiuntur paucissimae animae christianae et ibi est aedificata scala [Turcarum], ubi accipiunt gabellas de accedentibus ad mare.

Conuentus Uisovaz. <Uisovaz> in antiquis temporibus fuit castr(um) fortissimu(m) christian[orum subiugatum] imperio, sed ut acceperunt Turcae illam regionem a f(rat)ribus emptum [fuit et factum] coenobium et est situatum inter montes, in medio unius flumin[is maximi], et nemo praeter f(rat)res ibi manet sicut in deserto.

Conuentus Kresceuo. <Kresceuo> fuit in primis diebus ciuitas regis Bosnae, situata in colle, sed post destructionem paulo inferius est situatum unum oppidum, quod medietas Turcar(um) et medietas christianor(um) inhabitat.

Conuentus Uoinizae. <Uoinizza> fuit ciuitas ei(us)dem regis, situata in altissimis montibus, sed post destructionem inde valde infe-

⁴⁶ Našice.

⁴⁸ M. per errorem transcribit Ziza.

⁴⁷ M. corrigit in extat.

rius fuit factum oppidum non ualde paruum, quod inhabitatores tenet tam christianos quam Turcas, necnon reperiunt(ur) aliquot villae non longe distantes ab isto conuentu in quo praecipue fiunt capitula atque congregationes.

Conuentus Uisoichi. <Uisoichi> fuit ciuitas praedicti regis, sed post destructionem paulo inferius situata est una terra magna quam non inhabitant plus quam XII familiae christianae nisi Turcae totam; non longe distat ab hac terra unum cimiterium, in quo fuerat fabricatum n(ost)rum conuentum, in quo triginta nostri fratres iugulati fuerunt ab infidelibus Patharis, inimicis † Christi.

Conuentus Curiae Bani seu Suttiesch<a>e. <Curia Bani seu Suttiescha> fuit ciuitas metropolitana ac sedia⁴⁸ regis Bosnae, modo ualde distans situatum est unum oppidum paruissimum, in quo non continent(ur) nisi septem familiae christianae, sed a uicinis uilibus confluent christiani diebus festiuis atque tempore Aduentus atque Quadragesimae ad audiendam sacram, facere confessionem atque interesse concioni⁴⁹.

Conuentus Plumbi. <Plumbum> fuit ciuitas, sed post destruct(ione)m situatum est unu(m) oppidum ualde pulchrum ob singulam⁵⁰ deuotionem quam illae gentes illae imagini Virginis gerunt.

Conuentus Argentinae est situatum in medio unius terrae non tam paruae, tamen multu(m) inhabitatae de Turcis, Grecis atque Scismaticis et a paucissimis christianis.

Conuentus Salinae Inferioris est situatus in medio unius loci seu terrae Turcarum ualde magnae atque inhabitatae a superbissimis atq(ue) peruersis Turcis atque⁵¹ Grecis⁵² <et> a paucissimis christianis.

Conuentus Velichae est situatus in finibus Turcaru(m) qui prius fuerant imperatoris.

⁴⁸ M. corrigit in *sedes*.

⁴⁹ ad audiendam ... concioni, M. corrigit in *ad audiendum sacram, faciendum confessionem et audiend. concionem*.

⁵⁰ M. corrigit in *singularem*.

⁵¹ M. omittit.

⁵² M. adiungit: *atque scismaticis et*.

Capellae quae, quales et quantae.

Capella Gabellae. Gabella est ciuitas Turcarum situata in littore maris Adriatici, unde exeunt quam plurimi cursores per mare, et hic habitant paucissimi christiani et aduenae Veneti⁵³ atque alii negotiatores adueniunt; et hic frater quasi furtive intrat atque exit.

Capella de Darnis. Darnis est ciuitas Turcarum, situatus in capite unium planiciarum quae vocant(ur)⁵⁴ Petrouopoglie. In hac ciuitate sunt pauci Turcae, sed om[n]es nobiles, et christiani non tam pauci.

Capella Bagnieluch<a>e. Bagnialucha est ciuitas valde habitata tam a Turc[is] quam a christianis et haec erat prius sedia⁵⁵ seu residentia bassae totius Bosn[ae], qui aduenit a Constantinopoli.

Capella laiza. laiza est ciuitas fortissima Turcarum, ubi habitant non pauci christian[i].

Capella Kamengrad. <Kamengrad> e(s)t locus ualde habitatus a christianis, qui ibi laborant ferrum⁵⁶, quib[us] Turcae incessanter imponunt varia tributa, ut iam taedet⁵⁷ eos vivere.

Capella Sarraeui. Sarraeui praesenti tempore est metropolitana ciuitas illius regionis, [in] qua omnes principes Turcarum habitant, situata inter duos montes, habens subter se va[ide] magnas planities, inhabitata ab unaquaq(ue) secta necnon a christianis, qui multa sust[i]nent] pro Christi nomine.

Capella Gradischi. Gradisca est ciuitas Turcarum non tam parua, tamen fortiss(im)a; si[tuata] in littore magni fluminis quod vocatur Saua, inhabitata a diversis gentibus.

Capella Vares. Vares est oppidum situatum in sublimis montibus, in quo medietas [Turcarum] et medietas christianor(um) habitat.

Capella Biogradi⁵⁸ seu Albegreciae. Biograd est situata in littore Danubii, [subter] qua quam maxima flumina intrant in Danubium,

⁵³ et aduenae Veneti, M. scribit *sed aduenae Vendi*.

⁵⁴ unium planiciarum quae vocantur, M. corrigit *unius planicie quae vocatur*.

⁵⁵ M. corrigit *sedes*.

⁵⁶ M. omittit.

⁵⁷ M. corrigit in *tedeat*.

⁵⁸ Beograd, Italice Belgrado.

et est fortissima. Haec [ciuitas] fuit regni Hungariae, in qua B. Joannes Capistranus⁵⁹ cum insigni duce, q[ui] vocabatur Anchouoiuoda⁶⁰, edidit multa miracula.

Capella Samandriae seu Smiedereua. Samandria est ciuitas Turcar(um) situatus⁶¹ [in] littore magni fluminis Danubii, non ualde distans ab Albagrecia, fuitq(ue) prius Hunga[rorum], modo habitata a XV familiis christianorum.

Capella Poscegae. Poscega prius erat una terra christianor(um) ualde eminens, sed [ut] intravit in manus Turcar(um), modo usque iam bis combusta fuit tota usque ad fu[ndamentum], nihilominus non a paucis christianis est habitata.

Praeter istas capellas omne<s> reliqu[ae] sunt parochiae, quae continent inter se tot villas, oppida atque terras Turcar[um, in] quibus quam plurimis non reperiunt(ur) plus quam duae, tres, quattuor vel quin[que familiae] christianae, et reliquum vulgus Turcarum, Greco-rum, Sismaticoru(m)⁶² et aliarum diversarum nationum.

In his locis fratres quam maximam poenitentiam habent circumeundo a villa ad villam, noctu dieque quaerentes si quid est languid[um], debile, titubans, ad reficiendum ac sanandum.

<Conspectus generalis>

Numerus conventuum in tota provincia, ut diximus, sunt coenobia claustralia XV[II].

Capellae non sunt plures quam XI.

Parochiae istis annexae sunt LXXIII.

Numerus f(rat)ru(m), qui reperiuntur in prou(inci)a est iste: CCLXVII. Perill(ustre)s ac R.mi DD. Antistites permanent in nostris

⁵⁹ Aderat defensionis civitatis Beograd an. 1456. Cfr. G. HOFER, *Giovanni da Capestrano*, L'Aquila 1955, 635-694.

⁶⁰ Notus pugnator contra Turcas Joannes de Hunyad, in versibus populi Sibirjanin Janko vocatus. Cfr. P. GRGEC, *Hrvatske Narodne Pjesme*, Zagreb 1943, 28.

⁶¹ M. corrigit in *situata*.

⁶² M. corrigit *scismaticorum*.

coenobiis, sc(ilice)t fr. Antonius a Poscega⁶³, e(piscop)us Scradonae, et fr. Bartholomaeus Cacchi⁶⁴, episcopus Macharsche, quorum unusquisq(ue) in comitatu tenet duos f(rat)res, unum sacerdotem et alium clericu(m).

Est etiam R.dus P. Min(iste)r prouincialis cu(m) secretario.

Quos omnes insimul colligentes fiunt CCLXXVI.

Bonae memoriae f(rate)r Petrus E(pisco)pus Sophiae impetrauerat a prou(inci)a f(rat)res XXV. Qui omnes adhuc permanent in illis partibus quas ipse conuerterat, id est inter Paulichianos atq(ue) Ciprozanos remanentes sicut oues sine pastore.

Fratres qui reperiuntur in partibus Italiae atque Hungariae causa studendi sunt LIII.

Modo colligentes omnes, qui sunt in prou(inci)a et extra prou(in)ci)am fit numerus CCCLV.

Animarum, quarum nos f(rat)res in tota prou(inci)a curam gerimus, ita inuenimus, quantum possumus memoria attingere, quod transiit numerus triginta millium; prout etiam credimus dominos Antistites nostros prius relatueros esse Ill.mis ac Reu.mis Dominis, ad quod haec spectant.

< Privilegia fratribus concessa >

Sancta mater ecclesia, ut humeribus⁶⁵ n(ost)ris hoc onus curae animarum imposuerat, decorauit nos multis priuilegiis, inter quae sunt haec particularia: quod possumus ferre nobiscum petram consecratam et super ipsa celebrari in domibus priuatis, in planitiis⁶⁶, montibus atque cauernis, sicut necessitas postulat; atque et(iam) quod possumus tam celebrari quam concionari praesentibus infidelibus cuiusuis dogmataae atquae sectae.

Secundo concessit, quod aptus atque idoneus f(rate)r possit una die atque una vice initiari tam minoribus quam sacris ordinibus et etiam ante tempus debitum, tantum ut attingit XXI annum etc.

⁶³ Cfr. p. 215, n. 21.

⁶⁴ M. transcribit *peperam Cacchiel*. De eo vide supra p. 4 n. 22.

⁶⁵ M. corrigit in *humeris*.

⁶⁶ M. corrigit in *planitiebus*.

Quae haec omnia suprascripta melius atque clarius continent(ur) in Cronicis Perill.ris ac Reu.mi D. D. Fr. Fran(cis)ci Gonzagae e(pisco)pi Mantuensis⁶⁷, qui fuit n(oste)r Generalis et ultimus uisitauit⁶⁸ illam prouinciam ac uidit omnia n(ostr)a priuilegia necnon labores et persecutiones.

<Episcopi in finibus provinciae>

Episcopi n(ost)rae prou(inci)ae non sunt plures quam duo, ut superius nominauimus, Fr. Antonius a Poscega, ordinatus e(pisco)pus Scradonae et administrator totius regni Bosnae necnon aliorum plurium locorum quae continent(ur) in dominio Turcarum, Fr. Bartholomaeus Caççiğh episcopus Macharschae et administrator omnium partium continentium sub dominio Turcar(um), ubi abest praesentia proprii episcopi, ut patet in bulla ipsorum, et isti ambo non cessant laborare die noctuque peruigilantes super greges sibi commissas, sicuti ueri pastores (perambulantes multoties pedibus conficiunt, cum non sint illis aliqua beneficia neque rendita, tamen fratres illis prouident iumentum usque ad) loca, capellas atque parochias uisitantes necnon sacramenta illis gentibus administrantes. Si inuenerint aliquem defectum parochorum, quam citius annunciant R. P. Min(ist)ro, qui confestim illum inde remouet.

Et hos dominos sustentant f(rat)res tam uictu quam uestitu, retinentes secum in coenobiis, qui die noctuq(ue) tam in conuentis quam in itineribus portant habitum diui Francisci, qui aliter non possunt resistere rabiae Turcarum, et uestibus pontificalibus utuntur tantummodo in administrat(io)ne ss. sacramentorum.

<Commissarii visitatores provinciae>

Commissarii qui fuerunt in prouincia, omnes fuerunt facti cum auct(or)itate Ill.mi et Reu.mi D. Protectoris n(ost)rae Religionis ac Reu.mi P. Min(ist)ri g(e)n(er)alis, ut manifeste patet.

⁶⁷ *De origine Seraphicae Religionis*, 512s.

⁶⁸ Documentum non habemus P. Franciscum Gonzaga illam prouinciam uisitasse.

Hoc tempore huius P. Reu.mi G(e)n(er)alis anno 1619 electus fuit in commissarium fr. Marianus Plumbensis et in cap(itu)lo prox(im)o in min(istru)m fuit electus fr. Lucas Caççhiç⁶⁹. Anno exacto, quod fuit 1622, positus fuit in commissarium bonae memoriae fr. [Nicolaus] Glumçlç auctoritate Reu.mi et in capitulo proximo fuit electus in min(istru)m pro[vincialem] fr. Marianus Plumbensis⁷⁰ et est confirmatus a P. Reu.mo Min(ist)ro g(e)n(er)ali.

II

ALIQUOT DOCUMENTA AD ILLAM SPECTANTIA:

1. – 1623. – *Summarium litterarum P. Mariani a Plumbo, ministri provincialis Bosnae Argentinae, die 29 maii 1623 scriptarum, pro Summo Pontifice confectum* (A. P., *Miscellaneae diverse*, vol. 22, f. 146r).

1623, di Sutiesca 29 di maggio.

Fr. Mariano Piombese, ministro della provincia di Bosna Argentina, avvisa che sono ricorsi molte volte alli piedi de gli antecessori di S. Vostra nelle loro miserie e che sono stati sempre aiutati. Hora che gli sono stati contrattati i conventi e che sono più che mai travagliati dalli nemici della fede cattolica, supplicano la S. Vostra che si degni d'aiutarli o d'operare che qualch'altro principe christiano li aiuti a fine di rihavere i conventi e le chiese loro.

2. – 1623. – *Res maioris momenti ex litteris quas duo fratres Bosnenses S. Congregationi de Propaganda Fide praesentaverant, a Francisco Ingoli, secretario eiusdem S. Congregationis, excerptae* (A. P., *Scripture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 384, f. 38r).

⁶⁹ Frater carnalis episcopi B. Kačić.

⁷⁰ Plerumque appellatur Marianus Plumbensis, vel Italice a Piombo. Die 23 aprilis 1643 litteris subscripsit: «Fra Mariano Paulouich dalla Madonna da Piombo, già ministro et decano della provincia», in quibus dicit: «Sono ormai 70 anni come poito indegnamente l'habito del mio serafico P. S. Francesco» (A. P., *Scripture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 60, f. 339r). Minister provincialis electus est mense iunio 1622 (Cfr. A. P., *Miscellaneae diverse*, vol. 22, f. 149r).

Li padri di Bosna.

1º. Havendo ricomprati conventi 17 della lor Religione per 2.000 piastre fiorentine dal Turco e, per far il pagamenti, havendo presi li denari ad usura a ragion di 50 per 100, supplicano d'esser aiutati con denari e lettere a principi e prelati della Chiesa et altri christiani per raccogliere la detta somma.

2º. Havendo il Giuluz⁷¹, cioè quello che vien a pigliar li presenti per il Gran Turco, gravati li padri contro il solito nella somma di mille piastre, hanno impegnato le cose pretiose delle sacristie, e però vorrebbero il medesimo aiuto.

3º. Con la venuta di Cyrillo⁷² patriarcha e con l'occasione della vittoria ch'ebbero li Polacchi contro il Turco⁷³, furono gravati di grosse somme di denari, cioè di 600 piastre, col pretesto che per haver celebrato con le candele di cera havevano impetrata da Dio la vittoria contro di loro.

4º. Essendo morto il Vescovo id Soffia fra Pietro⁴⁷, è necessario far un altro vescovo, acciò habbia cura di Paulianisti convertiti e seguiti la conversione degl'altri. E si nomina per idoneo fra Girolamo Bogoslavich di Vares o vero fra Paolo Papichi di Saraglio.

[38v] Die 18 septembris 1623. Quoad prima tria capita memorialis S. Congregatio iussit ut cum Sanctissimo Secretarius ageret. Quoad ultimum iussit per card. Valerium informationes capi a Generali Minorum Observantium super idoneitate fratrum propositorum ad episcopatum Sopiensem.

⁷¹ Franciscus Ingoli perperam intelexit «giuluz» hominem tributa colligentem significare. Est contra ipsum tributum quod ecclesiae Turcis dabant ut officia libere peragere possent. Cfr. J. JELENIĆ, *Kultura i Bosanski Franjevci*, I, 133, n. 3, qui tamen dicit hoc tributum tantummodo an. 1672 institutum esse. Etymologice est modus infinitivus Arabici verbi *ǧalasa*, sedere.

⁷² Cyrillus Lucaris, patriarcha Constantinopolitanus electus an. 1620. Cfr. G. HOFMANN, *Griechische Patriarchen und Römische Päpste*, in *Orientalia Christiana*, XV (1929) 9.

⁷³ Sane cogitat de bello quod an. 1621 pace in Hotin facta terminum habuit. Cfr. N. JORGA, *Geschichte des Osmanischen Reiches* 111, Gotha 1910, 374s.

⁷⁴ Petrus Zlojutrić. Cfr. supra, p. 217.

3. – 1623, septembris 18. – *Scripta quae duo fratres Bosnenses S. Congregationi de Propaganda Fide exhibuerunt in actis publicis eiusdem S. Congregationis describuntur* (A. P., *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide*, vol. 3 [1622-1625], f. 58v-59r n. 6).

Duo fratres ex regno Bosnae Minorum Observantium Romam venerunt relationemque fecerunt 17 conventuum quos Religio Observantiae in eo regno habet et 30 millia catholicorum, qui ibi degunt, petieruntque auxilium pro redimendis suppellectilibus sacrestiarum, Turcis oppignoratis ob exactiones et impositiones tributorum⁷⁶, et S. Congregationi nuntiaverunt fratrem Petrum episcopum Sophiensem virum optimum qui plures Paulianistas haereticos, id est 12 millia, ad fidem catholicam converterat, e vita discessisse et propterea in eius locum alium idoneum fratrem sufficiendum esse, et Sacra Congregatio de primo articulo dixit cum Sanctissimo agendum esse, secundum vero commisit cardinali Valerio ut de propositis personis ad illum episcopatum se informaret et in sequenti congregatione coram Sanctissimo habenda referret, et quoniam in eadem relatione de privilegiis, quae habet Bosnae provincia Minoritarum a Summis Pontificibus concessa, mentio habeatur, iusserunt Patres ut ea diligenter inspicerem referremque in sequenti congregatione ut possit discuti an per constitutionem Gregorii XV de vivae vocis oraculo essent revocata.

4. – 1623, octobris 16. – *Inquiritur de veritate a duobus fratribus Bosnensibus expositorum, ut auxilium obtineant* (A. P., *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide*, vol. 3, f. 63r n. 7).

Cum fratres Bosnenses Minorum de Observantia quaestuaris ad principes et episcopos postulassent, ut conventus a Turcis eis ablatus priorum eleemosinis possent redimere, Sanctissimus mandavit cardinali Millino⁷⁶ ut de veritate narratorum inquireret, si enim ea vera essent, oratores petitis litteris dignos esse censebat, cum ex relatione data constaret in Bosna Fratres Minores de Observantia ad numerum 270 in 17 conventus collocatos christianorum triginta millium⁷⁷ curam habere.

⁷⁶ Cfr. supra p. 212.

⁷⁶ Card. Joannes Oarzas Millini († 1629). Cfr. P. OaCHAT, *Hierarchia Catholica*, IV 10.

⁷⁷ Cfr. supra p. 216.

5. – 1623, novembris 24. – *Decernitur duobus fratribus Bosnensibus litteras commendaticias ad quosdam principes, cardinales et praelatos concedere* (A. P., *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide*, voi. 3, f. 69r n. 1).

In ea (congregatione generali die 24 novembris 1623 habita) primo fuerunt Patribus Bosnensibus decretae commendatitiae litterae ad quosdam Italiae principes, cardinales et episcopos, ut eis eleemosinas ad redimenda monasteria et suppellectilia sacra a Turcis in ea provincia occupata largirentur eosque episcopi dioecesanis suis commendarent.

6. – 1623, novembris 25. – *Litterae quibus S. Congregatio de Propaganda Fide Ministrum provincialem Bosnae Argentinae de actione Romae duorum fratrum Bosnensium certiore facit* (A. P., *Lettere volgari*, voi. 3, f. 25v-26r).

Al Padre fra Mariano da Piombo, ministro provinciale di Bosna Argentina.

Essendo venuti a Roma li Padri fra Giorgio di Narenta e fra Paolo di Serraglio con le patenti e lettere di V. P., sono stati uditi cortesemente da questa Sacra Congregazione e spediti nella miglior maniera che s'è potuto, attesa la conditione e qualità de tempi presenti, nelli quali non s'è potuto, come si desiderava, usar quella liberalità che ricercava il bisogno e voleva la Congregazione medesima, la quale ha loro concesse le lettere ch'ella vedrà. Quanto a i Padri sudetti, V. P. può assicurarsi che hanno fatto il debito loro e non hanno sparamiato a fatica nè ommessa diligenza per far bene il servitio, però sono degni di molta lode e d'esser bene ricevuti da lei, alla quale li raccomanda. Quanto alli negotii di cotesta provincia, V. P. intenderà da loro il desiderio della Congregazione, la quale con affetto particolare le raccomanda i cattolici di coteste parti, pregandola a procurar che li suoi frati facciano il lor debito et in particolare che s'usi qualche diligenza intorno alli Paulianisti convertiti dalla b. m. del vescovo di Soffia fra Pietro et al rimanente che resta da convertire, ordinando insieme con li vescovi di coteste parti qualche missione di Padri più atti alla conversione di detti Paulianisti. S'aspetta ancora da V. P. la nominatione de soggetti idonei al Vescovato di Soffia, acciochè Nostro Signore

possa provvedere quella chiesa d'un buono e santo pastore, e per fine desidero a lei piena consolatione.

Roma, 25 novembre 1623.

7. – 1623, novembris 26. – *Exemplar litterarum quibus S. C. de Propaganda Fide Georgium de Narenta cardinalibus, principibus et praelatis commendavit* (A. P., *Lettere volgari*, vol. 3, f. 26rv).

Al cardinal d'Araceli e Borromeo et a molti principi e prelati.

D'ordine del Provinciale de Minori Osservanti della provincia di Bosna s'è trasferito a Roma fra Giorgio di Narenta, il quale, havendo rappresentato alla Santità di Nostro Signore et a questa S. C. de P. F. che per la persecutione fatta da Turchi ai cattolici hanno bisognato vendere la sacrestia et indebitarsi per rihavere i conventi che gli havevano tolti, Sua Beatitudine, compatendo con affetto paterno alle miserie di quei cattolici che sono milla 30⁷⁸, ha inclinato voluntieri a raccomandarli alli prelati di Santa Chiesa, promettendosi dalla cortesia loro qualche segno particolare di charità verso quei poveri religiosi e cattolici. Io perciò in nome della Santa Sede e della Congregatione sudetta raccomando con ogni maggior caldezza a V. S. Ill.ma fra Giorgio, renditore di questa lettera, acciochè si compiaccia di favorir lui e la sua provincia di qualche sollevamento charitativo e d'aiutarlo insieme a procurarne nella sua diocese dalle persone pie. Tutto quel che V. S. Ill.ma farà in beneficio di quei popoli, sarà di gusto grande al Santità, e la Congregatione le resterà obligatissima. Con che, per fine, le bacio humilmente le mani.

Roma, 26 novembre 1623.

⁷⁸ *Ibidem*.

SAŽETAK – Novoosnovana rimska kongregacija «de Propaganda Fide» na sjednici 18. rujna 1623. raspravljala je i o stanju bosanske misije. Izvještaj o toj misiji dala su 2 bosanska franjevac, Pavao Papić i Jure Nerevljanin, koji su god. 1623. došli u Rim, da pitaju od Propagande pomoć za bosansku misiju. U arhivu Propagande sačuvana su dva rukopisa toga izvještaja: original (*Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 262, f. 14r-17r) i prijepis napravljen za Papu (*Miscellanea diverse*, vol. 22, f. 143r-145v), koji je objavio L. Lemmens u *Acta Ordinis Minorum*, XIX (1900) 80-84. Budući da je prepisivač uveo više promjena u tekst, a isto tako i objavljiivač, mi ovdje izdajemo originalni tekst izvještaja, pokazujući također na promjene uvedene od spomenute dvojice.

Duhovnu pastvu u bosanskoj misiji vršili su franjevci provincije Bosne Srebrene, koja je tada imala 355 članova. Granice same misije bile su daleko šire, nego što se to danas razumijeva pod pojmom Bosne ili bosanske franjevačke provincije. Misija je imala 17 franjevačkih samostana, a svaki samostan imao izvjestan broj župa. U ovom izvještaju po prvi put spominju se poimenice sve bosanske župe. Svaki samostan imao je i školu. Đaci tih škola pripremali su se za svećeničko zvanje, a kad bi obukli redovničko odijelo, filozofske i teološke nauke obično bi završavali u inozemstvu. Na području bosanske misije djelovala su dva biskupa: bosanski i makarski. Zanimljivo je, da je broj katolika u bosanskoj misiji prema ovom izvještaju 30.000.

Bosanska misija za vrijeme pape Klementa VIII. osnovala je novu misiju u Bugarskoj, gdje je, prema izvještaju, djelovalo 25 franjevac.

Dr. B. Pandžić

FRANJO GLAVINIĆ I RAFAEL LEVAKOVIĆ U RAZVOJU HRVATSKE PISMENOSTI

Nestašica liturgijskih knjiga na hrvatskom jeziku, koje su upotrebljavane u mnogim biskupijama Dalmacije, Hrvatskog Primorja i Istre, bila je početkom XVII. stoljeća velika. Rimski misal, obnovljen po naredbi tridentskog sabora god. 1570., na hrvatski jezik nije bio uopće prevadan niti štampan, pa se hrvatsko svećenstvo još uvijek moralo služiti starim izdanjima, koja su uz to postala vrlo rijetka. Slično je bilo i sa časoslovom ili brevijarom koji je bio obnovljen god. 1568. Osim toga svećenici nisu imali pomoćnih knjiga, u prvom redu katekizama, da bi pomoću njih mogli što točnije, lakše i potpunije izlagati vjerske istine.

Mnogi istaknuti hrvatski svećenici osjećali su ovu potrebu i tražili način da joj zadovolje. Među njima se ističu Ivan Agačić, senjski biskup, i Franjo Glavinić¹⁾, tadašnji provincijal franjevačke provincije »Bosne hrvatske«, koja je imala sjedište u Ljubljani ili na Rijeci. Glavinić je bio već poduzeo vidljive korake da bi izišao ususret potrebi novih knjiga, kada je osnovana rimska kongregacija De Propaganda Fide, koja je stjecajem prilika ubrzo preuzela njegov započeti rad i prenijela ga u Rim. Ali u Rimu nije nastavio taj rad sam Glavinić, nego jedan njegov mlađi subrat, fra Rafael Levaković²⁾.

¹⁾ Rođen u Kanfanaru god. 1585, a umro na Trsatu 1652. Cfr. I. KUKULJEVIĆ, *Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita, živivši u prvoj polovini XVII. vijeka*, u: *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*, IX (1968), 265—273; K. FILIĆ, *Franjo Glavinić, hrvatski kulturni pregaiać XVII. stoljeća*, u: *Bogoslovska Smotra*, 43 (1973), 432—447.

Naziv provincija Bosne Hrvatske potječe od god. 1514, kada je bosanska franjevačka vikarija bila razdijeljena na Bosnu Srebreničku, za samostane pod Turcima, i na Bosnu Hrvatsku, za samostane izvan Otomanskog carstva. Provincija Bosne Hrvatske god. 1688. uzela je ime Hrvatske Kranjske (Croatiae Carnioliae) i tako se uglavnom zvala do god. 1900, kada se prozvala provincijom Kranjskom (Carnioliae). God. 1919. nazvala se provincijom Slovenije. Cfr. B. PANDŽIĆ, *Historia Missionum O. F. M.*, vol. IV, Romae 1974, 116.

²⁾ Rođen u Jastrebarskom oko god. 1598. a umro u Zadru god. 1649. O njemu je razmjerno dosta pisano, ali još nemamo jednoga iscrpnijeg i na povjesnim ispravama zasnovanog životopisa. Cfr. I. KUKULJEVIĆ, *Književnici u Hrvatah*, 285—312; I. DUJČEV, *Il cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII*

I. FRANJO GLAVINIĆ SE ZALAŽE ZA ŠTAMPANJE HRVATSKIH LITURGIJSKIH KNJIGA

U svibnju god. 1619. fra Franjo Glavinić izabran je po treći put provincijalom svoje redovničke provincije »Bosne hrvatske«. Početkom god. 1621. on je putovao u Beč. Po svoj prilici morao je onamo ići i radi svoje službe; ondje je naime stanovao generalni povjerenik ili zamjenik franjevačkog generala za franjevce u Austro-ugarskoj monarhiji. Od početka god. 1620. tu dužnost obavljao je fra Jerko Strasser, Austrijanac³⁾.

I. Glavinićev rad na podizanju tiskare na Rijeci

Iako je Glavinić putovao u Beč zbog svoje službe, bez sumnje najglavnije pitanje koje je na tom putu htio riješiti, bilo je štampanje liturgijskih knjiga na hrvatskom jeziku. On je već imao plan kako bi se to pitanje moglo riješiti. Naumio je, naime, jamačno u dogovoru s biskupom Agatićem, osnovati na Rijeci hrvatsku tiskaru i u njoj štampati potrebne knjige. A prema njegovu mišljenju, to je bilo lako izvesti jer se u Grazu nalazila zaplijenjena tiskara, u kojoj su protestanti u Urachu kod Tiibingena štamkali glagoljicom i ćirilicom knjige na hrvatskom jeziku. Samo je trebalo nagovoriti cara da mu daruje onu tiskaru i naredi da se ona prenese na Rijeku, gdje bi on pripravljaio i štamplao tražene knjige. Osim toga, da bi mogao otvoriti tiskaru, t. j. kupiti potrebni papir, platiti radnike i podmiriti druge tiskarske troškove, tražio je neka ispraznjena crkvena dobra⁴⁾.

U to vrijeme bio je u Grazu nuncij Erasmo Paravicino⁵⁾, prijatelj biskupa Agatića, pa je Glavinić računao posebno na pomoć toga nuncija da bi se domogao tiskare. Stoga se na putu za Beč svratio u Graz, noseći sa sobom nunciju pismenu preporuku senjskog biskupa Agatića, da bi mu izložio pitanje štampanja hrvatskih knjiga i zatražio njegovu pomoć da se to pitanje riješi. Uistinu, nuncij je sa zanimanjem saslušao izlaganje Glavinića i vrlo rado odobrio njegov naum, pa je 12. ožujka 1621. pisao franjevačkom generalnom povjereniku Strasseru da i u njegovo ime iznese caru Glavinićevu molbu⁶⁾. Svoju pripravnost da pomogne Glaviniću naum nuncij Paravicino saopćio je 15. ožujka; odgovarajući biskupu Agatiću na njegovu preporuku danu Glaviniću⁷⁾.

(*Orientalia Christiana Analecta* 111), Roma 1937, 47—50; J. RADONIĆ, *Štamparije i škole rimske kurije u Italiji i južnoslovenskim zemljama u XVII veku* (Srpska Akademija Nauka, Posebna izdanja knjiga 149), Beograd 1949, 12—63; IDEM, *Rimska Kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka* (Srpska Akademija Nauka, Posebna izdanja knjiga 155), Beograd 1950, 72—77 132—136 242—244; V. ŠTEFANIĆ, *Ievaković Rafael, u: Enciklopedija Jugoslavije*, vol. 5, Zagreb 1962, 251—252.

³⁾ VB (=Vatikanska Biblioteka), Chigi N 1—2, f. 131r; V. GREIDERER, *Germania Franciscana*, vol. I, Oenipotent 1777, 292 n. 59.

⁴⁾ VB, Chigi N 1—3, f. 80v; E. FERMEŢDŽIN, *Listovi o izdanju glagoljskih crkvenih knjiga i o drugih crkvenih poslovih u Hrvatskoj od god 1620—1648*, u: *Starine*, 24 (1891), 3 n. 4.

⁵⁾ FermeŢdžin krivo kaže, da je tada bio nuncij u Grazu kard. Borghese. *Cfr. Ibidem*, 1.

⁶⁾ VB, Chigi N 1—3, f. 53rv; E. FERMEŢDŽIN, *Listovi*, 2 n. 2.

⁷⁾ »Per il P. Provinciale Glavinich. Zoccolante, io ho fatto e farò anche nell'avvenire volentieri quello che sarà in mio potere e massime in coadiuvare

Car Ferdinand II (1619—1673) bez oklijevanja je odobrio Glavinićev plan o štampanju knjiga kad mu ga je Strasser iznio. Pače, da se ne bi dugo čekalo na crkvene nadarbine, kako je Glavinić bio predložio, odlučio je da carska blagajna snosi troškove za uspostavu tiskare na Rijeci i štampanje knjiga u njoj. Uz to je naredio da se ona tiskara odmah prenese na Rijeku⁸⁾.

Kako izgleda, Glavinić je već tada, vraćajući se iz Beča kući i noseći sa sobom carsku odredbu, podigao tiskaru u Grazu i potjerao je sa sobom. Došavši na Rijeku tiskaru je smjestio u gradskom kaštelu, da bi ondje bila na sigurnom dok se ne mogne započeti radom⁹⁾.

U međuvremenu dao se na pripravljanje misala i brevijara za štampu. O tom svomu radu izvjestio je nuncija Paravicino, pa ga on 3. ožujka 1622. sokoli i čestita mu na radu¹⁰⁾. Međutim, Glavinić u svom djelu *Historia Tersattana*, spominjući svoj rad na misalu i brevijaru, kaže da je započeo radom na molbu senjskog svećenstva sakupljenog god. 1624. na sinodu u Brbiri, kad je bio provincijal¹¹⁾. Ali ova godina je očito kriva, jer tada Glavinić nije bio provincijal, a iz gornjeg pisma nuncija Erasma Paravicino vidi se da je započeo radom prije veljače 1622., a možda i prije svoga puta u Beč, budući da je tada imao već gotov plan za osnutak tiskare i štampanje knjiga na Rijeci¹²⁾.

Glavinić nije mogao otvoriti tiskaru na Rijeci, jer nije dolazio novac kojeg je car obećao da bi tiskara mogla proraditi. Ali sve do 1625. nadao se, da će je ipak otvoriti¹³⁾.

2. Umjesto na Rijeci tiskara se osniva u Rimu.

Tokom godine 1625. pitanje osnutka tiskare na Rijeci, kako je to Glavinić zamislio, dobilo je nov oblik. Prouzročila ga je apostolska vizita u mletačkoj Dalmaciji koju je naredio 13. srpnja 1624. papa Urban VIII. Po toj papinoj naredbi vizitu je obavio, od studenog 1624. do lipnja 1625., novoimenovani zadarski nadbiskup Oktavijan Garzadoro¹⁴⁾.

Nadbiskup Garzadoro, dugogodišnji član rimske kurije, poznavao je priličito dobro prilike u Dalmaciji, gdje je velik broj pastoralnog sve-

il suo pensiero del quale V. S. R. mi discorre nella sua delli 12 germaio, ultimamente resami da lui medesimo, non solo per esser questa opera buona e degna di commendatione e per il suo proprio merito, ma anco per la raccomandatione tant'efficace che con detta sua me ne ha fatto» (VB Cbigi N 1—3, f. 52v).

⁸⁾ VB, Chigi N 1—3, f. 80v; E. FERMENDŽIN, *Listovi*, 3 n. 4.

⁹⁾ Taj prijenos tiskare Glavinić spominje u svom djelu *Historia Tersattana*, Udine 1648, 66—68; cfr. FILIĆ, *Franjo Glavinić*, 444 n. 55.

¹⁰⁾ »Mi rallegrò con V. P. che sia giunta costi con buona salute e che attendesse con sollicitudine alla riforma de messali et breviarii, come intendo da questa sua delli 15 passato» E. FERMENDŽIN, *Listovi*, 5 n. 8).

¹¹⁾ *Historia Tersattana*, 66; cfr. K. FILIĆ, *Franjo Glavinić*, 443.

¹²⁾ Prema tome sinod u Brbiri morao je biti koncem god. 1620.

¹³⁾ AP (=Archivum S. C. de Propaganda Fide), SOCG (=Scritture originali riferite nelle congregazioni generali), vol. 66, f. 113r—114v; E. FERMENDŽIN, *Listovi*, 10—11 n. 17.

¹⁴⁾ AP, *Visite*, vol. 2, f. 36rv.

ćenstva govorio misu i vršio ostale vjerske obrede hrvatskim jezikom, a nije imao potrebnih knjiga. Zamolio je 10. kolovoza 1625. Propagandu, da bi se ona zauzela za stvar¹⁵⁾.

O pismu zadarskog nadbiskupa podnijet je izvještaj na općem sastanku Propagande 19. rujna iste godine. Na tom sastanku bio je prisutan lično i sam papa Urban VIII. Kako je Propaganda bila čula za tiskaru koju je car darovao, zaključeno je pisati nakon rasprave bečkom nunciju Karlu Carafa da on zamoli cara, neka uspostavi tiskaru na Rijeci, a ako to car ne bi htio učiniti, neka ga nagovori da ona slova pošalje u Rim Propagandi, gdje će ona uspostaviti tiskaru i štampati knjige koje se mislilo štampati na Rijeci¹⁶⁾. Na temelju ove odredbe tajnik Propagande Ingoli pisao je 27. rujna nunciju u Beč da poradi kod cara, kako bi se stvar tiskare riješila¹⁷⁾. Nunciju nije bilo teško nagovoriti cara da tiskaru pokloni Propagandi. Već 29. studenog 1625. Ingoli je molio nuncija da se u ime Propagande zahvali caru što joj je darovao »ilirsku« tiskaru¹⁸⁾.

Dok se radilo da se tiskara darovana Franji Glaviniću od njega oduzme i dadne Propagandi, ustanovilo se da je jedan dio tiskare bio još uvijek u Grazu. Na molbu bečkog nuncija Carafa iz carskog dvora dan je nalog da se i oni dijelovi tiskare, koji su još uvijek bili ondje, pošalju na Rijeku i da se sva tiskara preda kapucinskom gvardijanu na Rijeci (a ne Franji Glaviniću), da bi on to čuvao do daljne odredbe bečkog nuncija. A 2. prosinca iste godine nuncij Carafa pitao je tajnika Propagande Ingoli, što će učiniti s tiskarom¹⁹⁾.

Prema uputama bečkog nuncija riječki kapetan predao je u siječnju 1626. kapucinskom gvardijanu na Rijeci one dijelove tiskare koje je on čuvao. Dijelovi koji su bili u Grazu tada još nisu bili stigli na Rijeku²⁰⁾.

U veljači su predane još dvije skrinje koje su preko Ljubljane došle na Rijeku²¹⁾, pa je nuncij javio Propagandi 1. travnja 1626. da je već naredio kapucinskom gvardijanu na Rijeci, da nađe načina kako će poslati

¹⁵⁾ »Illustrissimo e reverendissimo Signor mio, Padron colendissimo. Considerando il gran beneficio ch'apportaria alla provincia di Dalmazia et altri circconvicini la stampa con il carattere illirico, poichè moltissimi ecclesiastici non hanno cognitione d'altra lingua nè carattere, e per mancamento de libri quelli ch'hanno ingegno non possono neanche studiare. Mentre era in Venetia trattai con diversi librari se volevano formare la stampa almanco per i brevissimi offerendomi di disporre li vescovi nella visita ch'ognuno di loro s'obligasse di farne dar via tanti corpi e farli anco capitare il retratto, acciò si potesse rimborsare, nè trovai chi volesse accettare... Quando io scrissi di formare la stampa illirica, mi mossi sopra un'assertione del Sig. Giovanni Tomco, quale mi affermava che alcuni anni sono fu trattato questo negotio in Roma e che si trattava d'ulire e applicare per servizio della stampa l'abbadia di Chun nella diocese di Zara, posseduta dal vescovo di Sareina, che può valere circa 400 ducati l'anno venetiani, come meglio V. S. Illma potrà intendere da lui. Se si potesse formare questa stampa saria di grandissimo servizio d' Iddio et beneficio di quest'anime...« Ibidem, f. 50r-51r).

¹⁶⁾ »...fu risoluto di scriber al Nuntio dell' Imperatore, acciò ritornasse in piedi la stampa illirica di Ferdinando I nel luogo detto Fiume, ove detta stampa ci ritrova, o non volendo, la mandasse a Roma, ove si faranno stampare li libri dallo stampatore della Congregatione« (Ibidem, f. 51v).

¹⁷⁾ AP, Lettere, vol. 4, f. 163v-164r.

¹⁸⁾ Ibidem, f. 196v.

¹⁹⁾ AP, SOCG, vol. 66, f. 13r; E. FERMEŃDŽIN, Listovi, 5 n. 4.

²⁰⁾ AP, SOCG, vol. 66 f. 52 r; E. FERMEŃDŽIN, Listovi, 6 n. 11.

²¹⁾ AP, SOCG, vol. 66, f. 70r; E. FERMEŃDŽIN, Listovi, 7 n. 13.

onu tiskaru u Ankonu i da radi sigurnosti s njom pošalje jednoga ili dva kapucina, koji će je prigodom prijenosa čuvati i predati upravitelju Ankone. A spomenutom upravitelju je pisao da primi tiskaru i postupi s njom prema uputama Propagande²²⁾.

Početkom lipnja 1626. tiskara je bila u Ankoni. Ondje ju je dopratio kapucinski gvardijan iz Graza. On je, naime, došavši u Ankonu prateći tiskaru, htio posjetiti i Rim, pa je preko Propagande tražio dozvolu od svojih starijeh. Odgovarajući na tu molbu tajnik Propagande Ingoli pisao je upravitelju Ankone da će kapucinski gvardijan iz Graza, koji je pratio »ilirsku« tiskaru iz Rijeke u Ankonu, dobiti dozvolu da posjeti Rim preko kapucinskog gvardijana u Ankoni²³⁾.

Iz Ankone tiskara je ubrzo prevezena u Rim. Ondje je bila već početkom srpnja. Tajnik Ingoli pisao je 4. srpnja bečkom nunciju da se ponovno zahvali caru za »ilirsku« tiskaru, koja je već bila došla u Rim²⁴⁾.

3. Glavinićeve misli o štampanju knjiga

Kad su slova, s kojima je Glavinić namjeravao uspostaviti tiskaru na Rijeci, bila na molbu bečkog nuncija darovana Propagandi, Glavinić je bio već pripremio misal za štampu. Po svoj prilici bio je iznenađen i razočaran razvojem događaja, ali kako je stvar smatrao vrlo važnom, odlučio je i u novim prilikama iznijeti nunciju svoje misli i svoje iskustvo u pogledu štampanja tako potrebnih knjiga na hrvatskom jeziku. To je učinio pismom s Trsata 11. siječnja 1626²⁵⁾.

Na prvom mjestu Glavinić izlaže nunciju kako je došao na misao da osnuje tiskaru na Rijeci. U velikim dijelovima hrvatskih krajeva govori se misa, dijele sakramenti i moli časoslov na hrvatskom, »ilirskom« jeziku. Misali i brevijari nisu štampani na tom jeziku preko 96 godina, pa su te knjige zastarjele i ne sadrže uvedenih promjena prema odredbama tri-dentskog sabora.

Na molbu svećenika i vjernika on je poduzeo taj posao »pred oko tri godine« i već pripremio misal. Car mu je dao tiskaru i odredio da mu se dadne potreban novac za djelovanje tiskare. Ali kako taj novac nije dolazio, nije mogao započeti s radom u tiskari.

Ona tiskara, koja je darovana Propagandi nije još u stanju započeti radom. Njezina slova još su u 24 manje skrinje koje su stavljene u 8 većih skrinja. Glagoljska i ćirilska slova su pomiješana. Jedna skrinja je nešto oštećena. Tiskara ne posjeduje onih pregrada pomoću kojih se prave razmaci između redova i riječi. Nema ni onih slika i ukrasnih predmeta potrebnih za misal i brevijar.

Ističe da bi za štampanje misala i brevijara najzgodnije mjesto bila Rijeka, jer se ona nalazi nekako u središtu krajeva za koje se te knjige štampaju. Ali ako bi tiskaru trebalo prenositi iz Rijeke, ne bi je trebalo nositi ispod Ankone, da se ne bi radi prijevoza povećala cijena štampanih knjiga.

²²⁾ AP, SOCG vol. 66, f. 90r; E. FERMENTŽIN, *Listovi*, 7 n. 14.

²³⁾ AP, *Lettere*, vol. 5, f. 106rv.

²⁴⁾ *Ibidem*, f. 131rv.

²⁵⁾ AP, SOCG, vol 66, f. 113r—114v; E. FERMENTŽIN, *Listovi*, 10—11 n. 17.

Glavinić ne traži da se uzme u obzir njegov dosadanji rad, premda je rekao da je misal već pripremio za tiskanje. Ali upozorava, da bi oni, kojima će biti povjeren rad za pripravu knjiga, morali znati latinski, talijanski i »ilirski«.

Jezik u novom misalu morao bi ostati isti onaj kojega nalazimo u starim misalima. Iako je taj jezik zastario, on u sebi sadrži nešto tajanstveno pa ga ne bi trebalo baciti, premda to neki traže. Dosljedno, i novi dijelovi koje treba unijeti u misal, morali bi biti prevedeni starim jezikom da se ne bi u mislu osjećala razlika i nesklad.

Novi misal trebalo bi štampati glagoljicom, jer samo to pismo upotrebljavaju u liturgiji katolici onih krajeva. I za njih se štampaju ćirilicom katekizmi i neke druge neliturgijske knjige. Istina, neki Bosanci zastupaju da bi trebalo i u liturgijske knjige uvesti ćirilicu, ali Glavinić to odbacuje, da se ne bi tim stvorila zbrka²⁶).

Propaganda je razmotrila ovo Glavinićevo pismo u svojoj skupštini 3. ožujka 1626. i odredila da on dođe u Rim i ponese sa sobom sve što je pripremio za štampanje misala i brevijara²⁷). Ovu svoju odhuku Propaganda je saopćila nunciju, a on ju je prenio Glaviniću, kako nuncij javlja Propagandi 1. travnja iste godine²⁸).

Kad je Glavinić dobio preko bečkog nuncija poziv Propagande da dođe u Rim radi misala i brevijara, potvrdio je primitak poziva 10. travnja i ujedno izložio svoj nacrt rada za pripravljanje knjiga.

Zanimljivo je, da se ovaj njegov nacrt razlikuje od onoga kojega je izložio 11. siječnja. Dok je prije zastupao, da je u misalu i brevijaru potrebno zadržati stari jezik, prema ovomu pismu izgleda da je napustio to mišljenje. Predlaže, naime, da se osnuje odbor od 4 ili 5 lica iz raznih krajeva gdje je jezik pravilniji, da bi oni zajednički što savršenije pripravili knjige, da ih što više pokrajina razumije. To je potrebno, ne samo zato što »ilirski« jezik nema teoloških izraza, nego i zato, što je »ilirski« narod raširen²⁹).

Iako je Propaganda odredila 3. ožujka 1626. da Glavinić dođe u Rim radi pripravljanja knjiga na hrvatskom jeziku za štampanje³⁰), i nakon što je pristao³¹) i dobio pismeni nalog od bečkog nuncija da onamo ide³²), u Rim nije došao. Koliko nam je poznato, on nije nigdje napisao pravi ra-

²⁶) Fermendžin krivo kaže, da je Glavinić ovo pismo poslao Prefektu Propagande. On ga je poslao Bečkom nunciju, koji ga je 28. siječnja 1626. spremio Propagandi (AP, SOCG, vol. 66, f. 52r).

²⁷) AP, Acta, vol. 4, f. 26r n. 21.

²⁸) »Ho apresso scritto al Padre Glavinich che la S. Congregatione comanda che lui se ne debba venir a Roma menando seco i messali e breviarii da lui emendati, perchè da V. S. Ill.ma egli riceverà gli ordini precisi« (AP, SOCG, vol. 66, f. 90r; E. FERMENTŽIN, *Listovi*, 7 n. 14).

²⁹) AP, SOCG, vol. 66, f. 110r—111r; E. FERMENTŽIN, *Listovi*, 12—13 n. 18.

³⁰) AP, Acta, vol. 4, f. 25r n. 21.

³¹) AP, SOCG, vol. 66, f. 110r—111r; E. FERMENTŽIN, *Listovi*, 12—13 n. 18.

Sličan stav zauzeo je i Ivan Tomko Mrnavić, samo je on htio, da se knjige štampaju za sve južne Slavene, uzevši u obzir i Bugare, pa bi i odbor, koji bi ih štampao, morao predstavljati sve te krajeve (AP, SOCG, vol. 58, f. 115rv; E. FERMENTŽIN, *Listovi*, 8—9 n. 15).

³²) AP, SOCG, vol. 66, f. 109r.

zlog radi kojega nije otišao u Rim. Ali gledajući prilike u kojima se našao, njegovu odluku da ne ide u Rim možemo lako shvatiti.

U prvom redu Glavinić je bio zamoljen od mjesnog svećenstva da pripravi misal i brevijar za štampu i nađe mogućnost štampanja. On je stvorio plan da osnuje na Rijeci tiskaru i u njoj štampa željene knjige. Radi toga otišao je u Beč i dobio od cara tiskaru. Prije nego je ta tiskara proradila, Propaganda je zatražila onu tiskaru i prenijela je u Rim a da Glavinića uopće nije zapitala što on o tomu prijenosu misli. To je za njega u najmanju ruku bilo jedno iznenađenje, premda je morao shvatiti da će tiskara u rukama Propagande imati veći uspjeh nego što bi ga on mogao postići.

U svakom slučaju on se pomirio s tom činjenicom. Tim više što ga je Propaganda pozvala da dođe u Rim i da ponese sa sobom ono što je za štampu priprazio. Ali kad je on doznao da bi, prema mišljenju Propagande, on imao biti u Rimu pomoćnik Ivana Tomke Mrnavića u pripravljanju knjiga, nije smatrao uputnim putovati u Rim, nego je u tu svrhu poslao Fra Rafaela Levakovića³³⁾.

II. RAFAEL LEVAKOVIĆ U RIMSKOM ODBORU ZA ŠTAMPANJE HRVATSKIH LITURGIJSKIH KNJIGA

Koncem travnja, odnosno prije 6. svibnja 1626., bečki nuncij poslao je Franji Glaviniću i njegovu pomoćniku pismeni nalog da idu u Rim radi štampanja hrvatskih liturgijskih knjiga³⁴⁾. U studenom te godine nalazimo u Rimu samo Rafaela Levakovića, koji je, kako kaže, došao u Rim na nalog Propagande, kojeg mu je saopćio nuncij iz Beča, da bi pomagao pri pripravljanju i štampanju liturgijskih knjiga na hrvatskom jeziku³⁵⁾. Očito, onaj pomoćnik Franje Glavinića bio je Rafael Levaković.

1. Pripremni radovi za štampanje knjiga

Došavši u Rim Levaković je stupio u dodir s Propagandom i podnio svoje mišljenje o štampanju hrvatskih liturgijskih knjiga. U prvom redu istakao je potrebu štampanja, budući da su zadnje štampane pred 80 godina i više se ne nalaze. Pače, neki su katolici postali protestanti, a drugi pravoslavni, jer su se u nestašici svojih knjiga, služili njihovima.

Prema njemu, trebalo bi knjige štampati glagoljicom i ćirilicom. Glagoljicu upotrebljavaju katolici, pa za njih treba štampati knjige tim pismom. A ako bi se knjige štampale i ćirilicom, mogli bi ih upotrebljavati i pravoslavni i tako postati katolici. Pače, trebalo bi knjige štampati i latinicom, jer ima svećenika koji ne znaju ni glagoljicu ni ćirilicu. Jezik bi morao biti stari, ali bi ga trebalo očistiti od nekih zastarjelih riječi koje se više ne upotrebljavaju³⁶⁾.

³³⁾ Cfr. F. GLAVINICH, *Historia Tersattana*, 68; K. FILIĆ, *Franjo Glavinić*, 446 n. 66.

³⁴⁾ «Secondo la sua /di Glavinić/ dimanda li ho mandato una patente per lui e per il suo compagno» (AP, SOCG, vol. 66, f. 109r).

³⁵⁾ AP, SOCG, vol. 262, f. 313-314 r.

³⁶⁾ Ibidem.

a) *Glagoljica*

Propaganda je raspravljala 9. studenog 1626. o mišljenju Rafaela Levakovića, ali nije donijela nikakvu odluku o njegovim prijedlozima za štampanje hrvatskih liturgijskih knjiga. Ipak tom prigodom uspostavljen je odbor od tri osobe, koje bi imale pripremiti knjige i nadzirati njihovo štampanje. Taj odbor sačinjavali su Ivan Tomko Mrnavić, Rafael Levaković i Franjo iz Kotora³⁷).

Opet je ista Kongregacija 18. prosinca raspravljala o mišljenju Rafaela Levakovića i donijela odluku o štampanju knjiga, uzevši u obzir i druge prijašnje prijedloge.

Na toj sjednici Propaganda je odlučila štampati hrvatske liturgijske knjige glagoljicom ili pismom sv. Jeronima. A o štampanju ćirilicom određeno je ispitati, kakvo je mišljenje dalmatinskih biskupa o tom predmetu. Osim toga, od njih će se pitati da li je korisno štampati ćirilicom iste knjige koje su štampane glagoljicom, ili bi, možda, bilo korisnije prevesti grčku liturgiju na »ilirski« jezik i štampati je ćirilicom.

U pogledu jezika određeno je da ne treba mijenjati stari jezik misala i brevijara. Budući pak da su neke stvari uvedene u rimske misale i brevijare na temelju odluke tridentskog sabora, one nove dijelove treba prevesti na stari hrvatski jezik.

Istom prigodom Propaganda nije odlučila štampati te knjige u svojoj tiskari. Bila je sklonija naći nekog izdavača koji bi štampao te knjige, i to na prvom mjestu misal glagoljicom, a ona bi mislila na raspačavanje³⁸).

Najozbiljniju ponudu poslao je mletački štampar Marko Ginami. Ali on je tražio da mu Propaganda pošalje i slova koja se nalaze u njezinoj tiskari, da bi njima štampao knjige³⁹). Upravo radi ove potražnje slova Propaganda je otklonila njegovu ponudu i odlučila štampati hrvatske liturgijske knjige u svojoj tiskari⁴⁰).

b) *Broj primjeraka*

Kad je Propaganda odlučila štampati hrvatski misal i brevijar glagoljicom, prije nego ih štampa, morala je znati koliko se primjeraka može raspačati, da prema tome odluči, koliko će primjeraka štampati.

O toj stvari imala je već opći uvid na temelju izvještaja Ivana Tomke Mrnavića, o kojem je raspravljala 13. kolovoza 1626.⁴¹)

Prema izvještaju Mrnavića glagoljica se upotrebljava u jednom dijelu akvilejskog patrijarhata (Koruška, Kranjsko i Štajerska), u velikom dijelu

³⁷) AP, Acta, vol. 4, f. 134rv n. 12.

³⁸) AP, Acta, vol. 4, f. 163v—164v n. 19; cfr. SOCG, vol. 262, f. 314v.

³⁹) Kad je Ginami 27. veljače 1627. poslao svoju ponudu, nije znao, da je Propaganda već odlučila štampati misal starim jezikom. On je naprotiv zastupao, da bi te knjige trebalo štampati »bosanskim« jezikom, jer je on najrašireniji i kao toskanski jezik onih pokrajina: »converrà di usare li vocaboli e frase Bosnese, come più universale e come la toscana di tutte quelle provincie« (E. FERMENTZIN, Listovi, 16 a. 23).

⁴⁰) »...ha risoluto di stampar li messali e breviarii illirici nella sua tipografia« (AP, Lettere, vol. 6, f. 26v—27r). I Ivan Tomko Mrnavić bio je poslao svoju ponudu: on bi štampao o svom trošku 1300 misala i 1500 brevijara, ako bi mu Propaganda dala 800 talira (E. FERMENTZIN, Listovi, 20 n. 26).

⁴¹) AP, Acta, vol. 4, f. 118rv n. 20.

istarskih biskupija (Trst, Kopar, Novigrad, Poreč, Pula i Píćan), u jednom dijelu biskupije Krške (Gurk), Ljubljanske i Zagrebačke, u senjsko-modrúškoj biskupiji, u zadarskoj biskupiji i njezinim sufraganskim biskupijama (Krk, Rab i Osor), u ninskoj biskupiji, dobrim dijelom u šibenskoj, u dijelovima splitske nadbiskupije, osobito u njezinim dijelovima pod Turcima (Poljica i Radobilja), gdje se upotrebljava u liturgiji isključivo »ilirski« jezík, djelomično u skradinskoj, kninskoj i makarskoj biskupiji kao i u jednom dijelu hvarske biskupije. One hrvatske biskupije koje upotrebljavaju latinski jezik u liturgiji, čitaju za vrijeme mise poslanicu i evanđelje na hrvatskom jeziku, posebno svetkovinama.

Prema njemu ćirilica se upotrebljava u jednom dijelu akvilejske patrijaršije (»li popoli del monte Feletro«) i kod kršćana pod Turcima u Dalmaciji, Hrvatskoj, Slavoniji, Srbiji, Makedoniji i Bugarskoj. Ćirilicom se služe Vlaška i Moldavska, Moskovska kneževina, Ćerkezi, Georgijanci i Gruzini. Ali ovi su pravoslavci izuzev Litvance i neke Rutenske crkve ujedinjene s Rimom⁴²⁾.

Neke vijesti dobila je, preko bečkog nuncija, od tršćanskog biskupa Rinalda Scarlicchi, koji je poslao kratak izvještaj napisan 24. svibnja 1626⁴³⁾.

Na temelju ovih vijesti Propaganda je stvorila svoje prve odluke o štampanju misala i brevijara 18. prosinca 1626. Ali kasnije je htjela čuti i mišljenje dalmatinskih biskupa, pa je tajnik Ingoli pisao 6. veljače 1627. zadarskom nadbiskupu da se raspita među dalmatinskim biskupima, kakvo je kod njih mišljenje o namjeravanom štampanju knjiga i kakva je mogućnost njihove raspodaje u pojedinim biskupijama⁴⁴⁾.

Na gornje pismo tajnika Propagande Ingolia odgovorio je zadarski nadbiskup već 15. ožujka. Izrazio je u prvom redu svoje zadovoljstvo što je Propaganda odlučila štampati misal i brevijar, a posebno što će štampati katekizam. Budući da se u zadarskoj biskupiji nalaze 34 župe i 8—10 kapelanija koje u liturgiji upotrebljavaju slavenske knjige, moglo se očekivati da će raspaćati oko 50 misala i katekizama, a oko 100 brevijara. Isti broj po prilici trebat će i Franjevci Trećoređci⁴⁵⁾. Zajedno sa svojim pismom nadbiskup Garzadoro poslao je i popis crkava na mletačkom i turskom području, u kojima se upotrebljava glagoljica u bogoslužju⁴⁶⁾.

Zadarski nadbiskup Garzadoro zatražio je i od drugih dalmatinskih biskupa da mu odgovore na pitanja Propagande. Zapravo je upitao splitskog, ninskog, krčkog, osorskog i rabskog. Šibenskog nije pitao jer on nije bio još došao u biskupiju, a znao je da u kotorskoj biskupiji nema tako-

⁴²⁾ AP, SOCG, vol. 66, f. 184 rv.

⁴³⁾ »Qui nella provincia dell'Istria i sacerdoti nel vescovato di Pola sono buona parte di lingua illirica/, di Parenao un terzo, di Città nova la metà, di Capodistria un terzo e nel mio quasi un terzo, che officiano e celebrano in quella lingua. Nella Croatia e nella Carniola si leggono l'epistole et i vangeli schiavi; e perchè gli habitanti sono schiavi, si predica anco in quella lingua... Non ordinando io mal sacerdote illirico plan piano me li faccio latini...« (Ibidem, f. 183r).

⁴⁴⁾ AP, Lettere, vol. 6, f. 13v—14v.

⁴⁵⁾ AP, SOCG, vol. 146, f. 125r—126r; J. JURIĆ, *Pokušaj »Zbora za širenje vjere« god. 1627, da kod južnih Slavena uvede zajedničko pismo*, u: *Croatia Sacra*, 4 (1934), 158—160 n. 3.

⁴⁶⁾ AP, SOCG, vol. 146, f. 124r; J. JURIĆ, *Pokušaj*, 158 n. 2.

vih crkava. Za istarske biskupije u kojima se obavlja služba na slavenskom jeziku nije se zanimao, jer je o njima Propaganda mogla lakše dobiti vijesti (preko bečkog nuncija⁴⁷⁾).

Dalmatinski su biskupi ubrzo odgovorili zadarskom nadbiskupu i on je njihova pisma spremio u Rim Propagandi⁴⁸⁾. Svi su izrazili zadovoljstvo zbog štampanja knjiga, ali iz njihovih pisama nije bilo jasno koliko je koja biskupija trebala primjeraka. To je mnogo izričitiije javio sam nadbiskup Garzadoro u svojem popisu crkava koje upotrebljavaju slavenski jezik.

O ovim odgovorima dalmatinskih biskupa Propaganda je raspravljala 5. lipnja. Na temelju njih došla je do uvjerenja da su dosadanje odredbe o štampanju hrvatskih knjiga dobre i da ih treba izvesti⁴⁹⁾.

c) Ćirilica

Kad je Propaganda 18. prosinca 1626. raspravljala o mišljenju Rafaela Levakovića da bi trebalo štampati hrvatski misal ne samo glagoljicom nego također ćirilicom i latinicom, odmah na onoj sjednici isključila je štampanje latinicom, dok je odlučila raspitati se kod biskupa, koliko ima smisla štampati ga i ćirilicom⁵⁰⁾.

U ono vrijeme bila su dva oblika ćirilice: bosanska ćirilica, upotrebljavana u Bosni i Bugarskoj, i srpska ćirilica u upotrebi u bogoslužnim knjigama svih pravoslavnih slavenskih naroda. Kad se raspravljalo u ono vrijeme o štampanju ćirilicom ovaj dvostruki njezin oblik gotovo nije dolazio u obzir⁵¹⁾. Izgleda, da neki za nj uopće nisu znali. Ali u svakom slučaju oni su mislili na onu ćirilicu, koje se slova nalaze u Propagandinoj tiskari i koja je u upotrebi u bogoslužnim knjigama pravoslavnih Slavena, dakle: misle na t. zv. srpsku ili čistu ćirilicu.

U raspravljanju o tom predmetu iskrsavale su dvije mogućnosti: misal, koji će se štampati glagoljicom prepisati ćirilicom i štampati ga tim slovima, ili prevesti bogoštovne knjige grčkog obreda na »slavenski« jezik i štampati ih o trošku Propagande. Da bi imao bolji uvid u prilike i upoznao mišljenja dalmatinskih biskupa, tajnik Propagande Ingoli izložio je 28. svibnja 1627. gornje pitanje zadarskom nadbiskupu i zamolio ga da čuje mišljenje dalmatinskih biskupa o tom predmetu. Upozorava ga da ima ljudi koji zastupaju da bi misal trebalo štampati samo ćirilicom, i to obrazlažu s tri razloga: 1. bio bi samo jedan trošak a zadovoljilo bi se više provincija, jer je ćirilica raširenija; 2. mali broj svećenika gla-

⁴⁷⁾ Ibidem.

⁴⁸⁾ Objelodanio ih je J. JURIC, *Pokušaj*, 160—163 n. 5—10.

⁴⁹⁾ Ovan prigodom Propaganda je imenovala odbor, koji bi imao nadzirati štampanje knjiga. Predsjednikom odbora ostavljen je Nikola Brutić, biskup u talijanskom gradu Sarsini. Određeno je također sazvati sastanak ljudi, koji poznaju jezik i prilike, da rasprave pitanje štampanja. Na sastanak je trebalo pozvati ukrajinskog bazilijanca Nikolu Novatiusa i Dubrovčanina Petra Benešu (AP, Acta, vol. 4, f. 226rv n. 3). Na 13. kolovoza iste godine odlučeno je pozvati i Ivana Tomku Mrnavića (Ibidem. f. 226r n. 2). Ipak taj sastanak bar u tom obliku, nije se održao.

⁵⁰⁾ Ibidem. f. 163v—164v n. 2.

⁵¹⁾ Glavinčić 11. siječnja 1626. spominje, kako neki Bosanci traže, da se obnova crkvenih knjiga provede ćirilicom (cfr. AP, SOCG, vol. 66, f. 114r).

goljaša lako bi naučio ćirilicu; 3. to bi mogla biti prigoda da se pravoslavci, koji bi upotrebljavali ove knjige u nedostatku svojih, obrate na katolicizam⁵²).

Zadarski nadbiskup Garzadoro odgovorio je na gornje pismo 19. lipnja iste godine. Mislio je da bi bilo korisnije štampati ih ćirilicom, kad crkvenjaci izvan Dalmacije ne bi bili svi pravoslavni shizmatici (među njih ne svrstava franjevence, koji se u bogoslužju služe latinskim pismom i jezikom) i kad ne bi mrzili sve što dolazi iz Rima. Ali u sadanjem stanju trebalo bi siliti svećenike glagoljaše u Dalmaciji, Istri i Hrvatskoj, da promjene pismo koje se ondje upotrebljavalo stoljećima, i nauče ćirilicu, a mala je nada da će knjige izdane u Rimu primiti crkvenjaci koji se služe ćirilicom u bogoslužju. Uz to bi se izgubilo pismo, glagoljica, koje se u ono vrijeme pripisivalo sv. Jeronimu i nazivalo pismom sv. Jeronima. U svakom slučaju on je zatražio mišljenje ostalih dalmatinskih biskupa, koje će dostaviti Propagandi čim ga dobije⁵³).

Kad je zadarski nadbiskup Garzadoro primio odgovore dalmatinskih biskupa, poslao ih je 14. srpnja Propagandi. U popratnom pismu ponovno je naglasio da pri štampanju namjeravanih knjiga u Rimu treba misliti jedino na glagoljaše. Drugi Slaveni na koje se misli, ili su većinom pravoslavci pa neće upotrebljavati rimske knjige, ili su katolici, koji u bogoslužju upotrebljavaju latinski jezik i pismo⁵⁴).

Naprotiv splitski nadbiskup Sforza je bio odlučno za ćirilicu, jer se ćirilica upotrebljavala u brojnim provincijama, dok je glagoljica upotrebljavana samo u Dalmaciji. A i u Dalmaciji ćirilica je bila u upotrebi u običnom životu, pa im ne bi bilo teško naučiti štampana ćirilska slova⁵⁵). Slično mišljenje zastupao je i Oktavijan Garzadoro, osorski biskup, koji je imao isto ime kao i zadarski nadbiskup⁵⁶). Ninski biskup Blaž izrazio je mišljenje da bi bogoslužne knjige trebalo štampati glagoljicom i ćirilicom, da stariji svećenici mognu nastaviti s glagoljicom, a da mlađi nauče ćirilicu⁵⁷).

Rabski biskup Teodor predložio je, u ime svoje i u ime Franjevaca Trećoredaca, da bi se štampane knjige ćirilicom i glagoljicom. Tako bi se svi zadovoljili⁵⁸).

Krčki biskup Alojzije Lippomani piše da će u njegovoj biskupiji doći u obzir samo knjige štampane glagoljicom, jer je samo ona u upotrebi⁵⁹).

⁵²) AP, Lettere, vol. 6, f. 70v—71v.

⁵³) AP, SOCG, vol. 146, f. 144r; J. JURIC, Pokušaj, 164 n. 12.

⁵⁴) AP, SOCG, vol. 146, f. 144r; J. JURIC, Pokušaj, 167 n. 18.

⁵⁵) «né la Dalmatia resterà defraudata, perchè già in quella per lo più si scrive con il cirilliano, il quale non è molto differente dal stampato; et in poco tempo anco il stampato sarà appreso per il gran desiderio che s'ha di veder effettuata opera si buona» (AP, SOCG, vol. 146, f. 146r; J. JURIC, Pokušaj, 164—165 n. 13).

⁵⁶) AP, SOCG, vol. 146, f. 145r; J. JURIC, Pokušaj, 165 n. 14.

⁵⁷) AP, SOCG, vol. 146, f. 152rv; J. JURIC, Pokušaj, 165—166 n. 15.

⁵⁸) AP, SOCG, vol. 146, f. 151r; J. JURIC, Pokušaj, 166 n. 16.

⁵⁹) AP, SOCG, vol. 146, f. 153r; J. JURIC, Pokušaj, 167 n. 17.

d) *Konačna odluka*

U posjedu raznih mišljenja o štampanju hrvatskih bogoslužnih knjiga Propaganda je trebala stvoriti konačnu odluku o radu. Kard. Gvido Bentivoglio, koji je 23. studenog 1627. imenovan upraviteljem Propagandine tiskare i kojemu je na poseban način preporučeno štampanje slavenskih knjiga⁶⁰⁾, sazvao je za 1. prosinca te godine sastanak ljudi vještih jeziku kojim bi se imale štampati knjige, i koji bi ih trebali pripremiti za štampu. Bili su pozvani: Ivan Tomko Mrnavić, Rafael Levaković, Nikola Novatius Ukrajinac i Isusovac Proficije, koji ipak nije bio prisutan na održanom sastanku zbog bolesti.

Sastanak se održao u privatnom stanu kardinala Bentivoglio. Najprije su iznešena mišljenja dalmatinskih biskupa, koja nisu bila jedinstvena. Jedni su, naime, zastupali da knjige treba štampati glagoljicom, jer katolici za koje se knjige pripravljaju upotrebljavaju samo to pismo, dok su drugi držali da bi bilo korisnije štampati ih ćirilicom, jer je malo onih koji se u bogoslužnim knjigama služe glagoljicom, dok je daleko veći broj onih koji upotrebljavaju ćirilicu. Između ove dvije struje bila je treća struja, koja je zastupala da bi se knjige štampale i jednim i drugim pismom.

Ovaj sastanak trebao je donijeti odluku, kojim pismom štampati, ako bi trebalo izabrati samo jedno pismo. Ivan Tomko Mrnavić i Rafael Levaković bili su odlučno za glagoljicu, dok je Nikola Ukrajinac zagovarao ćirilicu. U dugoj raspravi kard. Bentivoglio je pristao uz Mrnavića i Levakovića, pa je prevladalo mišljenje da se knjige štampaju glagoljicom. Ali konačna odluka ostavljena je općem sastanku Propagande.

Taj opći sastanak održan je 17. prosinca 1627. Predsjedao mu je sam papa Urban VIII. Kard. Bentivoglio je iznio zapisnik onog sastanka održanog 1. prosinca. Na ovom sastanku prevladalo je mišljenje da bi se knjige štampale s oba pisma i da bi se započelo misalom⁶¹⁾.

2. Misal

Tek kad je Propaganda 17. prosinca 1627. odredila da se najprije štampa misal glagoljicom i starim jezikom, moglo se pristupiti radu. Iako je predsjednik odbora za pripravljanje misala bio imenovan Ivan Tomko Mrnavić, u stvari čitav rad oko pripreme i štampanja misala vodio je Rafael Levaković⁶²⁾.

U svom radu Levaković je imao uvijek jednoga pomoćnika. Prvi je bio fra Franjo iz Kotora, tada profesor na teologiji u rimskom franjevačkom samostanu Aracoeli⁶³⁾. Ne znamo koliko je fra Franjo pomagao Levakoviću, ali malo kasnije pomaže ga Bugarin fra Petar Bakšić⁶⁴⁾. God. 1630. za njegova pomoćnika određen je fra Danijel Grozdek, brat laik, član provincije Bosne Hrvatske⁶⁵⁾.

⁶⁰⁾ AP, Acta, vol. 4, f. 315rv n. 4.

⁶¹⁾ Ibidem, f. 325r-328v n. 7; J. JURIC, *Pokušaj*, 172.-174 n. 29.

⁶²⁾ Cfr. AP, SOCG, vol. 8, f. 564v.

⁶³⁾ AP, Acta, vol. 4, f. 134v n. 12.

⁶⁴⁾ E. FERMEŃDŽIN, *Listovi*, 22 n. 29.

⁶⁵⁾ AP, Acta, vol. 7, f. 76v n. 13.

Pri pripravljanju misala za štampu Levaković je imao neke stare misale, koje je na zahtjev Propagande poslao 18. rujna 1627. zadarski nadbiskup Garzadoro. Bila su to tri misala iz god. 1387., iz 1402., i iz 1435⁶⁶).

Osim toga, on je možda nešto donio sa sobom kad je došao u Rim. Ovdje mislimo u prvom redu na rad Franje Glavinića. Nigdje nismo našli spomenuto da li je Levaković, polazeći u Rim bez Glavinića i mjesto njega, ponio sa sobom ono što je Glavinić bio pripravio.

U svakom slučaju, Levaković je imao tadanji rimski misal pripremiti za štampu na starom jeziku glagoljskih misala. Stare svetkovine, koje se nisu promijenile obnovom naređenom od tridentskog sabora, imao je prepisati, a nove svetkovine i dijelove trebao je prevesti na jezik starih misala. U pripravljanju ovih novih dijelova misala mogao se poslužiti nekim starijim prijevodima Biblije.

Levaković je marljivo radio na pripravljanju misala i brzo ga završio. Propaganda je pisala 14. kolovoza 1628. zadarskom nadbiskupu, da je već odštampano 8 listova misala⁶⁷). Malo po malo Levaković je stalno pratio štampanje misala i dočekao da bude dogotovljen koncem god. 1631. O završetku štampanja Propaganda je izvjestila 27. prosinca 1631. zadarskog nadbiskupa⁶⁸).

Kad je misal bio završen, trebalo ga je raspacati među one za koje je pripravljen. Odlučeno je da se prodaja povjeri mletačkom knjižaru Marku Ginami. On je imao prodavati misal po 21 venecijansku liru, od kojih je jedna lira išla knjižaru za njegov trud, a ostalo bi služilo za štampanje brevijara ili časoslova⁶⁹).

Iako su hrvatski glagoljaši željno očekivali novi misal, kad je izašao, nisu ga oduševljeno primili. Prvi razlog tomu bila je njegova visoka cijena. Glagoljaško svećenstvo bilo je siromašno i teško je davalo 21 venecijansku liru za jedan misal⁷⁰).

Ni sam prijevod pojedinih dijelova misala mnogima nije se sviđao, jer su neke riječi bile nerazumljive, a druge nezgodno upotrebljene. Posebno mu je prigovoreno da je u prijevodu upotrijebio riječ car mjesto kralj⁷¹). Levaković se branio da je i on sam u svom prvom izvještaju o štampi iznio slične prigovore, ali on je dobio nalog da u misalu bude jezik starih misala, dok su mnogi očekivali pučki jezik. Tko ponavlja te prigovore ne zna stari jezik glagoljskih misala⁷²).

⁶⁶) AP, SOCG, vol. 146, f. 169r; J. JURIC, *Pokušaj*, 171 n. 26. Propaganda je 22. listopada 1627. zahvalila zadarskom nadbiskupu na poslanim misalima i brevijarima. Cfr. AP, *Lettere*, vol. 6, f. 167rv.

⁶⁷) *Ibidem*, vol. 7, f. 52v.

⁶⁸) *Ibidem*, vol. 11, f. 146r.

⁶⁹) »... Circa li messali illirici, questo venturo mese si manderanno a Venetia al Sig. Marco Ginami, libraro, acciò li possa vendere a sacerdoti illirici. Il prezzo loro sarà di Lire 21 di moneta venetiana sciolti, 20 delli quali serviranno alla S. C. per poter stampar il beviario nella medesima lingua et il rimanente sarà per ricognitione della fatica del sudetto Ginami« (*Ibidem*, vol. 12, f. 48r).

⁷⁰) AP, SOCG, vol. 9, f. 72v; vol. 395 f. 346rv.

⁷¹) AP, *Lettere*, vol. 15, f. 79r.

⁷²) AP, SOCG, vol. 8, f. 565r—566r. I sam Levaković, kad je završio misal, vidio je, da u njemu ima dosta pogrešaka. O njima govori u pismu tajniku Ingoliju iz Mondovi 30. srpnja 1633: »Nel missale ho advertito alcuni mancamenti, ma finalmente son stato solo, et non si può veder et osserrar il tutto in un tempo. Non sono però cose che necessitassero la renovatione, ma solo che molte cose potevo far meglio« (*Ibidem*, vol. 8, f. 564v).

3. Sporedni radovi

Dok je Levaković pripravljaio misal za štampu izdao je nekoliko drugih djela, koja su bila opsegom malena, ali su imala veliko značenje za vjersku pouku i pismenost među narodom. Ta su djela bila namijenjena svim kršćanima i bila su razmjerno dosta raširena. Za mnoge je to bilo jedino štivo.

Ovdje mislimo u prvom redu na katekizam, koji je štampan glagoljicom god. 1628: *Nauk' karstianski kratak da se može lasno naučiti...* In Roma nella Stampa della Sac. Congr. de Propaganda Fide, 1628, cm. 15, pp. 69⁷⁸). U ovom svom katekizmu Levaković je preveo dijelove za pouku, t. j. kršćanski nauk, na pučki jezik, a molitve je preveo crkvenim jezikom⁷⁹).

Sljedeće godine, t. j. godine 1629., Levaković je izdao katekizam ćirilicom: *Nauk karstianski kratak, kardinala Bellarmina, da se može lasno na pamet naučiti...* In Roma, nella Stampa della S. Congr. de Propaganda Fide, 1629, cm 15, pp. 67 /1/⁸⁰).

Na zadnjoj stranici ovoga katekizma nalazi se sljedeća bilješka: »Prenapľaven i prepisan' slovni sarpskimi B. Ćirila trudoliubiem' Otca Rafaila Levakovića iz' Jastrebarske, Reda S. Frančiska Brat' Manših' Obsluževajućih, daržave Hrvatske, svetoga bogoslovia naučitelja i pri-povedavca.«

Ovo se izdanje razlikuje od onoga, kojega je godinu dana prije štampao glagoljicom, ne samo zbog nekih ispravaka, nego i zato što je i molitve donio na pučkom jeziku⁸¹).

Pri pripravljanju misala Levaković se je susreo s nekim jezičnim poteškoćama, koje je trebalo rješavati. U prvom redu, u starim misalima našao je mnoge riječi koje nisu bile više razumljive. Da bi pomogao onima, koji su se imali služiti novim misalom pripravljenim starim jezikom, sakupľao je nerazumljive riječi i tražio im značenje, i imao je namjeru jednom objelodaniti riječnik tih nerazumljivih riječi. Osim toga tada hrvatski crkveni jezik nije imao svoje gramatike. On se bavio mišľju da sastavi i izda tu gramatiku, i tako pomogne boljem poznavanju jezika hrvatskih bogoslužnih knjiga⁸²).

Ali što je bilo s tim njegovim jezičnim radovima ne znamo. S tog područja objelodanio je jedino glagoljski bukvar: *Azbukividoňak slovin-ski iz opštenim načinom psalterišt nazivajetse. Pismom B. Jerolim Stridonakago prenapľaven O. F. Rafailom Levakovišem Hervaštaninom...* U Rimu, va vitiskalnici Svete Skupšćini ot razmnoženija veri, 1629, cm. 15,5, pp. /31/⁸³).

⁷⁸) Katekizam ima 69 stranica štampanih. Cfr. J. BURIC, *Libri croati publicati a cura della S. C. di Propaganda Fide*, u S. C. de Propaganda Fide memoria rerum, vol. II (1700—1815), Rom-Freiburg-Wien 1973, 836.

⁷⁹) Cfr. V. STEFANIC, *Bellarmino-Komulićev kršćanski nauk*, u: *Vrela i prinosi*, 8 (1938), 18.

⁸⁰) Cfr. J. BURIC, *Libri croati*, 836.

⁸¹) Cfr. V. STEFANIC, *Bellarmino-Komulićev kršćanski nauk*, 19.

⁸²) AP, SOCG, voi. 391, f. 230r.

⁸³) Ova knjižica ponovno je izdana god. 1603. Cfr. J. BURIC, *Libri croati*,

4. Časoslov ili brevijar

Nakon misala Levaković je imao pripremiti brevijar ili časoslov, kojega je glagoljsko svećenstvo uporno tražilo i željno očekivalo. Za vrijeme pripravljanja misala nije se bavio drugim poslovima koji su mogli ometati taj njegov rad, pa je pripravljanje i štampanje misala napredovalo više manje bez zastoja. Ali kad je pripravljaio brevijar, neki drugi poslovi prisilili su ga da prekine s radom na brevijaru, pa je on izašao iz štampe tek god. 1648.

a) Put u Španjolsku

Kad je Levaković završio tiskanje misala, Propaganda mu je dala 26. siječnja 1632. kao nagradu za rad 12 škuda, da se odmori prije nego počne radom oko časoslova⁷⁹⁾.

Za vrijeme ovoga svoga odmora Levaković je išao u Španjolsku na generalni kapitul franjevačkog reda, koji se držao u Toledu u svibnju god. 1633. Po svoj prilici išao je kao pratilac svoga provincijala.

Na ovom kapitolu ličnost Levakovića bila je zapažena. Neki su predložili da ga se izabere u vrhovni savjet reda. Levaković je mislio da će moći dobiti dostatan broj glasova, računajući da će u tom imati koristi od svoga rada u Propagandi, pa je pristao da ga se postavi kao kandidata. Ali predsjednik kapitula, nuncij u Madridu Cezar Monti, radi neke unutarnje ravnoteže u vrhovnoj upravi reda, dao je prednost njegovu takmacu Ambroziju iz Galbiate i ovaj je bio izabran, možda upravo zato što je za nj pristao nuncij⁸⁰⁾.

Ovaj izborni neuspjeh loše je djelovao na Levakovića, i izgleda da ga je teško prebolio. Ali ujedno, bar u ono vrijeme, on je bio za nj jedna velika pouka, pa je odlučio ubuduće ne stavljati se u slične položaje, nego baviti se svojim poslom, kojim može mnogo dobra učiniti Crkvi i svom narodu⁸¹⁾.

Za vrijeme ove odsutnosti iz Rima Levaković je imao obaviti i jedan drugi posao. Naime, u ono vrijeme u Italiji je živio jedan čovjek kojega su općenito smatrali sinom Mehmeda III. (1595—1603). Zvali su ga sultan Jahija ili Aleksandar, crnogorski knez. On je dokazivao da ima pravo na prijestolje turskog carstva. Bio je cijenjen ne samo od raznih političkih ljudi talijanskih republika, nego također i od crkvenih. Nadali su se da bi preko njega mogao doći kršćanin na tursko prijestolje u Carigradu. Jedan od njih bio je Ante Karlo Ripa, ugledan član rimske kurije. On je početkom god. 1632. postao biskupom u gradu Mondovi u tadanjoj državi Pijemontu. U novoj službi nije zaboravio sultana Jahiju. Pače, mislio je da bi ga sada mogao više pomoći. Stoga je poradio da bi Jahija pomoću

⁷⁹⁾ AP, SOCG, vol. 391, f. 232v; vol. 392, f. 219r 225v.

⁸⁰⁾ O tomu piše 15. svibnja 1633. tajniku Ingliu: »... e basta che dico a V. S. che, volendomi favorir la mia Religione, lui mi fu contrario et in luoco mio favori un Tedesco, nonostante che io lo pregassi mi lasciasse concorrere (Ibidem, vol. 8, f. 559r—560r).

⁸¹⁾ »... Finalmente ho considerato che non posso far maggior beneficio né alla Chiesa né alla nazione, né più utile a me stesso che impegnandomi in un'opera così santa. Son mortalmente io ancora e non bramo altro ch'acquistar il paradiso, il fine al qual creato fui (Ibidem, f. 564rv).

Pijemonta došao do jednog dijela turskoga carstva. U tu svrhu pozvao je u Pijemont i Levakovića koji je bio u prijateljskim odnosima s Jahijom. Levaković je stigao u Mondovi u lipnju 1632. Zajedno s biskupom Ripa zagovarao je Jahiju. To je činio i u Španjolskoj, a iza generalnog kapitula u Toledu vratio se ponovno u Mondovi i ondje ostao više od godinu dana⁸²).

Ali usprkos svih nastojanja njegov rad u tom pogledu nije imao nikakva uspjeha. Stoga je Levaković pisao 30. srpnja 1633. da je ovaj njegov put bio u stvari samo gubitak vremena⁸³).

b) Priprava brevijara

U siječnju god. 1635. Levaković je bio ponovno u Rimu. Stariovao je kao i prije u rimskom franjevačkom samostanu Aracoeli, ali ovaj put, na zagovor Propagande, dali su mu malo veću sobu, pa je u nju mogao staviti sve svoje stvari kojih je imao više nego obični gost, koji obično ostaje nekoliko dana i ne treba velike sobe⁸⁴). Marljivo je radio da što prije pripravi za štampu brevijar, kojega je Propaganda 19. siječnja 1635. odlučila štampati glagoļijicom⁸⁵).

U lipnju god. 1635. brevijar je bio već pripravljen za štampu. To je Propaganda 11. kolovoza javila zadarskom nadbiskupu⁸⁶). Ali već prije bilo je određeno da će se troškovi za štampanje brevijara podmiriti od prodaje misala. Međutim, prodaja misala išla je polako pa je trebalo odgoditi štampanje brevijara. Osim toga u Rimu su se pripravljali upravo u to vrijeme neki popravci brevijara, pa zbog toga nije bilo uputno štam-

⁸²) Ibidem, f. 565r-566r. S Jahijom Levaković je prijateljvao i bio mu neke vrste tajnika. Kasnije je opisao i njegov život, kojega je ostavio u rukopisu: *La vita del serenissimo sultan Jachia, principe cattolico della casa Ottomana, scritta diffusamente dal padre fra Raffaele Levacovich Croato, theologo generale, padre dell'Ordine de' Minori Osservanti della provincia di Bosnia Croatia, e poi del medesimo ristretto in compendio. In gratia dell'ill.mo et rev.mo mons. abbate Leonardo Fabroni, residente della christianissima regina madre a Roma.* Ovaj rukopis našao je u državnom arhivu u Udinama i iscrpio ga upotrijebio Vittorio Catualdi, *Sultan Jahja dell'imperiai casa ottomana ed altrimenti Alessandro conte di Montenegro ed i suoi discendenti in Italia, Trieste 1887.* Cfr. K. HORVAT, *Nekoliko podataka o sultanu Jahiji iz vatikan-skog arhiva*, u: *Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arhiva*, XV (1913), 179-197.

⁸³) »Dovevo far una gran impresa et ho fatto la perdita di un anno« (AP, SOCG, vol. 8, f. 564rv). Odgovarajući na njegovo pismo od 14. studenog 1634. tajnik Propagande Ingoli ovako se izražava o tim njegovim političkim namjerama: »De suoi negotii ho creduto sempre che siano cose in aria e così si vede che non riescono per non v'esser il fondamento d'un principe grande« (AP, SOCG, vol. 9, f. 72v).

⁸⁴) Ibidem, vol. 395, f. 346rv.

⁸⁵) Ibidem, f. 351v.

⁸⁶) »Questa S. Congregatione, per soddisfar all'istanza di cotesto clero e di molte altre delle chiese dell'Illirico, ha risoluto di far stampar il breviario nella lingua loro, essendo già stato corretto et emendato nel manuscritto del P. Raffaele Croato, che ha faticato nel missale illirico già dato alle stampe, e forse ciò si farà in Venetia se si troverà esser vero, come vien avvisata la medesima S. Congr. che colà con assai minor spesa si potrà stampare.« (AP, *Lettere*, vol. 15, f. 84v-85r).

pati glagoljski brevijar dok se ne dovrše najavljene promjene rimskog brevijara⁸⁷⁾.

U međuvremenu, dok se čekalo pogodnije vrijeme za štampanje brevijara, tražila se tiskara koja bi ga štampala po najnižoj cijeni. Mletački tiskar Ginami dao je vrlo povoljne uvjete, ali je tražio i glagoljska slova koja je imala Propaganda⁸⁸⁾. Osim tog, on je postavio kao uvjet, da u Veneciju dođe i Levaković nadgledati štampanje⁸⁹⁾.

Dok se tako očekivao početak štampanja brevijara, Levaković je radio u Propagandinoj tiskari. Među ostalim radovima objavio je god. 1635: *Ispravnik za erei ispovednici i za pokornih. Prenesen nigda s' latinskoga jazyka u slovinskij po popu Šimunu Budineu, a sada pismenni glagoljskimi ispisan i napečasten O. Rafailom Levakovišem, Romae 1635, cm 16,5 pp. 298 /1/, sl. 1. A 18. studenog 1636. imenovan je Levaković poslovođom one tiskare⁹⁰⁾.*

c) Put u Beč

Početkom god. 1637. Levaković se zaputio u Beč. Nije jasno kako se je odlučio na taj put. Vjerojatno je za nj dobio mig iz Beča, možda od fra Mihajla Kumara⁹¹⁾ koji je tada bio generalni delegat za franjevce u austrijskom carstvu. Sam je zatražio dozvolu od Propagande da bi mogao otići u Beč. Dobio je traženu dozvolu 23. ožujka 1637. kad su mu dali tri mjeseca kao odmor, i ujedno mu poklonili tri glagoljska misala da ih daruje caru Ferdinandu III. i nadvojvodi Leopoldu⁹²⁾.

Na putu za Beč svratio se svom prijatelju Ivanu Agatiću, senjskom biskupu. Agatić ga je najsvećanije primio, uz zvonjavu zvona i pucanje mužara i topova. Levaković je bio iznenađen takvim prijemom, pa se ponadao da će se Agatić odreći biskupske časti u njegovu korist⁹³⁾.

Na ovom putu prema Beču čuo je da je 1. travnja umro bosanski biskup Ivan Tomko Mrnavić i zagrebački biskup Franjo Hasanović 11. travnja. U Beč je stigao 27. travnja. Ondje su mu neki odgovorni ljudi na carskom dvoru izrazili žaljenje što nije prije stigao u Beč, jer bi ga car imenovao zagrebačkim biskupom. Ali budući da je car već obećao zagrebačku biskupiju Benki Vinkoviću, tadanjem biskupu u Pečuhu, to ne može opozvati i dati je njemu, nego će mu naći jednu drugu biskupiju⁹⁴⁾.

⁸⁷⁾ AP, SOCG, vol. 395, f. 373rv.

⁸⁸⁾ AP, Lettere, vol. 15, f. 111v—112r.

⁸⁹⁾ AP, SOCG, vol. 396, f. 87r.

⁹⁰⁾ AP, Decreta S. C., vol. 1 (1622—1641), f. 45r.

⁹¹⁾ Malo kasnije imenovan biskup grada Chrysopolisa u Arabiji i postavljen pomoćni ljubljanski biskup. Cfr. V. GREIDERER, *Germania Franciscana*, vol. I, Oeniponte 1777, 226 n. 416; P. GAUCHAT, *Hierarchie Catholica*, vol. IV, Monasterii 1935, 150, 378.

⁹²⁾ AP, Acta, vol. 12, f. 252v—253r n. 12. Već 7. ožujka tajnik Propagande Ingoli preporučio je nunciju Levakovića, koji se spremao za Beč »per trattare alcuni suoi negotii, et essendo egli benemerito di questa S. C. de Propaganda Fide per baverla servita molti anni nello stampar e corregger libri per natione illirica« (AP, Lettere, vol. 17, f. 12r).

⁹³⁾ »Se le speranze non mi ingannano, per quanto ho potuto scorgere da lui, ha in animo rinontiarzmi il suo vescovato; facci Iddio quello che è meglio per la salute mia« (E. FERMENDŽIN, *Listovi*, 26 n. 37).

⁹⁴⁾ AP, SOCG, vol. 79, f. 367r.

Stvarno, malo kasnije car Ferdinand III. (1637—1657) imenovao ga je smederevskim biskupom. Samo, da bi bio pravi biskup, to imenovanje je morao potvrditi Papa. A nadao se da će to moći postići kad se domalo vrati u Rim.

Vraćajući se u Rim svratio se u Zagreb. Tu ga je novi zagrebački biskup Benko Vinković imenovao arciđakonom i kanonikom zagrebačke crkve⁸⁵).

Došavši u Rim, nastojao je dobiti od Pape potvrdu svoga imenovanja za smederevskog biskupa. Usprkos njegova dugogodišnjeg rada u Propagandi i dobrih poznanstava u rimskoj kuriji, tu potvrdu nije mogao dobiti. U rimskoj kuriji se smatralo da car nema prava imenovati biskupa za smederevsku biskupiju. Da ne bi priznali to pravo, nisu htjeli ni Levakovićevo imenovanje potvrditi.

d) *Novo putovanje*

Prije nego se Levaković vratio iz Beča u Rim, ondje je bio za nj predviđen novi posao u Vlaškoj. Za vrijeme ove njegove odsutnosti, u Rim je došla molba Franje Markanića, uglednog predstavnika bugarskih katolika iz Čiprovca, kojom je tražio da bi Levaković otišao u Vlašku nadgledati štampanje ćirilskih knjiga istočnog obreda, koje je nakanio izdavati vlaški knez Matija Barsaba. Budući da Matija nije imao pogodnu osobu za taj posao, Markanić mu je preporučio Levakovića, kojega je Matija službeno pozvao 19. srpnja 1637⁸⁶).

Zanimljivo je da Markanić u svojoj molbi tvrdi, da je jezik kojim su se imale štampati u Vlaškoj ćirilske knjige, isti onaj jezik kojim je štampan misal u tiskari Propagande⁸⁷).

Markanić je u istom pismu napomenuo, da bi bilo dobro, kad bi sam Papa preporučio Levakovića vlaškom knezu, ali da ne spominje u toj preporuci štampanje knjiga. Osim toga, da bi Levaković imao viši ugled trebalo bi ga imenovati apostolskim vizitorom.

U Propagandi je primljeno sa zanimanjem to pismo Markanića i primljen je njegov prijedlog, da bi se Levakovića poslalo na zgodan način u Vlašku. Da bi ipak glavna svrha njegova puta ostala tajna, trebalo je naći neki drugi prihvatljiv razlog za njegovo putovanje u one krajeve. Kako franjevački general mora po pravilima reda svake treće godine pohađati sve franjevačke provincije i druge upravne ustanove reda, to je trebalo učiniti god. 1638. u Bugarskoj. U dogovoru s Propagandom, franjevački generalni komisar Josip Redaelli imenovao je Levakovića svojim zastupnikom, da u ime njega ode u Bugarsku pohađati franjeve u bugarskoj kustodiji i predsjedati izboru njihova novog starješinstva⁸⁸).

⁸⁵) I. KUKULJEVIĆ, *Archiv za povijesnicu jugoslavensku*, X (1869), 166—169 n. 14.

⁸⁶) AP, SOCG, vol. 219, f. 287v; E. FERMENTZIN, *Acta Bulgariae ecclesiasticae ab a. 1565 usque ad a. 1799*. (Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, vol. XVIII), Zagrabiae 1887, 48 n. 46.

⁸⁷) »Quali libri sono scritti in carattere serviano, detto di S. Cirillo, nella lingua illirica antica, ch'è quella stessa con la quale fu stampato il messale illirico nella stampa della S. C. de Propaganda Fide« (AP, SOCG, vol. 219, f. 287v; E. FERMENTZIN, *Acta Bulgariae*, 47—48 n. 46).

⁸⁸) Cfr. I. DUJČEV, *Il cattolicesimo in Bulgaria*, 48—49.

Prema tome, čim je Levaković došao u Rim morao je pripremiti svoj put u Vlašku i Bugarsku. U međuvremenu iskrslu je jedno novo pitanje, kojega je Levaković mogao obaviti usput. Radilo se o svetim mjestima Palestine. Sultan Murat IV. (1623—1640) izdao je 5. listopada 1637. ferman, kojim je zapovjedio turskim mjesnim upravicima u Jeruzalemu da predadnu Grcima neka sveta mjesta u Palestini: Kalvariju i Stijenu Pomazanja u Jeruzalemu, te Jaslice Kristove u Betlehemu⁹⁹⁾.

Ovaj sultanov ferman pobudio je zaprepaštenje, ne samo među katoličkim svećenstvom u Jeruzalemu, franjevcima, nego i u svim katoličkim krugovima u Evropi. Općenito se osjećala dužnost sve poduzeti da bi sultan izdao novi ferman, kojim bi poništio spomenuti dar Grcima. Tose mogio postići jedino pomoću poklisara ili ambasadora, koje su katoličke države imale kod sultana u Carigradu. Stoga je trebalo uvjeriti vlade pojedinih katoličkih država da bi one u tom smislu poradile kod sultana preko svojih ambasadora u Carigradu. Sveta Stolica odlučila je poslati raznim vladama svoje izaslanike da bi izložili slučaj i zatražili, da ambasadori tih vlada u Carigradu naprave dogovorno jedan zajednički korak kod sultana i njegove vlade za vraćanje oduzetih svetih mjesta. Levaković je određen da obavi taj posao u Beču i Varšavi. Propaganda je pisala 30. siječnja 1638. ljubljanskom biskupu, franjevačkom delegatu u Beču Mihajlu Kumaru i grofu Mihajlu Althanu, da pomognu Levakovića u njegovu poslu¹⁰⁰⁾.

Dakle, na ovom novom putovanju Levaković je imao obaviti nekoliko poslova: u Beču i Varšavi zagovoriti sveta mjesta, u Vlaškoj vidjeti mogućnost ujedinjenja s Rimom i raspraviti pitanje štampanja knjiga istočnog obreda, u Bugarskoj obaviti kanonsku vizitu u franjevačkoj kustodiji i izabrati novo starješinstvo za kustodiju. Osim toga, već na polasku iz Rima Levaković je naumio svratiti se u Ukrajinu da vidi ukrajinske crkvene knjige. Propaganda je pisala kijevskom metropoliti Rafaelu Korsaku da pokaže crkvene ukrajinske knjige i da mu dadne duplikate¹⁰¹⁾.

U Beč je došao 3. travnja 1638. ujutro. Bila je Velika Subota. Pratio ga je Bugarin fra Franjo Sojmirović¹⁰²⁾. Odmah sutradan, na Uskrs, Kumar ga je odveo Nunciju, a na Uskrsni ponedjeljak otišao je isto tako s Kumarom caru kojemu je izložio razlog svoga dolaska u Beč¹⁰³⁾.

Na 17. travnja bio je ponovno kod cara. Ovaj put vodio ga je sam Nuncij. Zajednički su raspravljali pitanje izgubljenih svetih mjesta. Car je pristao uz mišljenje Svete Stolice, koje je iznio Levaković, da svi predstavnici katoličkih država u Carigradu moraju zajednički zatražiti od sultana da vrati katolicima sveta mjesta koja je dao Grcima¹⁰⁴⁾.

Tom prigodom Levaković je pozvan na sastanak austro-ugarskih biskupa, koji je bio održan u Trnavi na 14—16. lipnja te godine. Kao

⁹⁹⁾ L. LEMMENS, *Acta S. C. de Propaganda Fide*, vol. I (G. Golubovich, Biblioteca bio-bibliografica, serie II, vol. I), Quaracchi 1921, 110—111.

¹⁰⁰⁾ AP, *Lettere*, vol. 18, f. 8rv.

¹⁰¹⁾ *Ibidem*, f. 9r.

¹⁰²⁾ AP, SOCG, vol. 80, f. 213v.

¹⁰³⁾ *Ibidem*, f. 197r—198r.

¹⁰⁴⁾ *Ibidem*, f. 15r; cfr. f. 207v.

imenovani smederevski biskup imao je pravo učestvovati na tom sastanku. On je i sudjelovao¹⁰³⁾ i potpisao, kao i drugi biskupi spise onoga biskupskog sastanka¹⁰⁴⁾.

Iza biskupskog sastanka u Trnavi zaputio se, preko Segedina i Temišvara u Bukurešt, gdje je stanovao vlaški knez Matija. Ali ondje su bile drukčije prilike nego pred godinu dana kad je knez pozvao Levakovića. U međuvremenu, Matija je našao ljude za štampanje knjiga i bio već izdao Psaltir i Euklogij¹⁰⁵⁾.

Ipak nadugo su razgovarali o razlikama između istočne i zapadne Crkve, posebno o Duhu Svetomu, i na koncu prijateljski se rastali¹⁰⁶⁾.

Iz Vlaške, nakon susreta s knezom Matijom, Levaković je prešao u Bugarsku. Kako su to franjevačka pravila naređivala, posjetio je sve redovnike franjevačke kustodije u Bugarskoj, održao kapitul kustodije i izabrao novo starješinstvo. Osim toga, za kustodiju je sastavio nove statute¹⁰⁷⁾. Koncem kolovoza otputovao je iz Bugarske¹⁰⁸⁾.

Preko Vlaške i Moldavske došao je u Lavov, gdje se zadržao oko 20 dana. Bez sumnje, proučavao je ukrajinske bogoštovne knjige. Zatim je otputovao u Varšavu da i ondje iznese pitanje svetih mjesta, i predloži način kako bi ih ponovno katolici dobili od sultana. Iz Varšave pisao je tajniku Ingoliu 4. prosinca 1638¹⁰⁹⁾.

e) Povjerenik zagrebačkog biskupa Vinkovića

Na povratku u Rim iz Varšave Levaković se svratio u Zagreb. Biskup Vinković, kojega je car bio imenovao zagrebačkim biskupom 2. svibnja 1637., još nije bio potvrđen od Svete Stolice. Da bi mu isposlovali tu potvrdu Vinković je imenovao svojim povjerenikom rimskog prelata Jeronima iz Rimini, a njegovim zamjenikom Levakovića¹¹⁰⁾. Ovom prilikom Vinković je ponovno preporučio stvar svoga imenovanja Levakoviću, koji je već 3. ožujka 1639. bio u Rimu¹¹¹⁾.

U ono vrijeme novoimenovani biskupi plaćali su dvije takse. Kako je bilo pravilo, da novog biskupa za neku biskupiju predlaže u konzistoriju kardinal protektor one zemlje u kojoj se nalazila biskupija za koju se predlaže biskup, novoimenovani biskup bio je dužan kardinalu protektoru koji ga je konzistoriju predložio za imenovanje, dati jednu taksu koja

¹⁰³⁾ Ibidem, f. 215r—216v.

¹⁰⁶⁾ »Ego F. Rapael Levakovics Croata, Sedis Apostolicae in Germania et Polonia pro Terra Sancta commissarius generalis, nominatus episcopus Samandriensis, Ord. Min. strictioris Observantiae, subscribo« (I. KUKULJEVIĆ, Književnici u Hrvatah, 295).

¹⁰⁷⁾ Nakon nekoliko godina knez Matija je tražio od Levakovića, da mu pošalje ovjerenljen prljepis simbola sv. Atanazija iz Vatikanske biblioteke (AP, SOCG, vol. 408, f. 202r).

¹⁰⁸⁾ Ibidem, vol. 219, f. 105r—116r; E. FERMENDZIN, Acta Bulgariae, 50.—51 n. 49.

¹⁰⁹⁾ Fra Petar Bogdan Bakšić, pomoćni sofijski biskup, nekadanji pomoćnik Rafaela Levakovića na pripravljanju misala, pisao je 29. kolovoz 1638, da je Levaković otputovao neki dan, »altro giorno« (AP, SOCG, vol. 160, f. 53r).

¹¹⁰⁾ Ibidem, vol. 81, f. 398rv.

¹¹¹⁾ I. KUKULJEVIĆ, Arhiv za povjesnicu jugoslavensku, X (1869) 164.—166 n. 13.

¹¹²⁾ Ibidem, f. 179—180 n. 22.

se zvala napojnica, propina. Drugu taksu novoimenovani biskupi plaćali su papinskoj kancelariji za pisma imenovanja. To je bilo obično i takvo se imenovanje zvalo »per viam ordinariam¹¹³⁾».

Neke su biskupije bivale oslobođane tih taksa radi siromaštva, pa se njihovo imenovanje obavljalo »per viam secretam«.

Budući da je zagrebačka biskupija bila siromašna, biskup Vinković je htio da se i njegovo imenovanje, odnosno premještenje s biskupije iz Pečuha, obavi »per viam secretam«, t. j. da bude oslobođen taksa. On je dokazivao da su tako imenovani neki njegovi predšasnici¹¹⁴⁾.

Dok je bio živ kard. Hipolit Aldobrandi, tadanji protektor Ugarske i okolnih zemalja, Vinković se nije mogao osloboditi od plaćanja napojnice. A kada je Aldobrandini 19. srpnja 1638. umro i na njegovo mjesto kao protektor rečenih zemalja imenovan Mauricije Savoja, Sabbatini i Levaković uspjeli su ga nagovoriti da se odrekne napojnice¹¹⁵⁾.

Još je ostalo pitanje taksa papinskoj kancelariji. Dugo je Levaković obilazio rimske urede dokazujući da je zagrebačka biskupija siromašna i da ne može platiti, ali je bilo uzalud. Konačno, 27. ožujka 1642., javio je biskupu Vinkoviću da je 24. ožujka platio 100 mađarskih zlatnika. Kancelarija mu je tražila još 30 zlatnika, ali je on odgovorio da Vinković nije više poslao. Na zagovor kardinala Franje Barberinija kancelarija je ostala s onim zadovoljna¹¹⁶⁾.

f) Među Žumberčanima

Na području zagrebačke biskupije u Marči kod Ivanić grada imala je sjelo biskupija prebjega istočnog obreda. Njihova prvog biskupa imenovao je god. 1611. car Ferdinand II., a potvrdio ga je Pavao V. na 21. studenog iste godine. I drugog njihova biskupa Maksima Predojevića imenovao je car Ferdinand II. god. 1630. Ovaj biskup položio je ispovijest vjere pred bečkim nuncijem, a onda je otišao u Peč i ondje ga je zaredio za biskupa pečki patrijarha. Zbog ovoga svoga ređenja Maksim nije uživao povjerenje kod katolika. Pače, kad je Vinković postao zagrebačkim nadbiskupom, zatražio je početkom god. 1639. da se Maksim Predojević skine i na njegovo mjesto postavi za biskupa rođeni katolik, koji pozna istočni obred. Kao vrlo podesnu osobu predlagao je Levakovića, kojega bi trebalo imenovati zagrebačkim pomoćnim biskupom dajući mu smedevski ili koji drugi naslov, sa zadaćom da se brine za one kršćane istočnog obreda¹¹⁷⁾.

Levaković je već prije imao prilike doći u dodir s onim kršćanima kada je stanovao u samostanu na Trsatu. Oni su dolazili češće iz Gomirja na Rijeku da kupe soli, pa je imao prigode s njima i razgovarati¹¹⁸⁾. Sada, na nagovor biskupa Vinkovića, opet se počeo za njih zanimati. Pače,

¹¹³⁾ Ibidem, 175—177 n. 20, 183—184 n. 24, 186—188 n. 27.

¹¹⁴⁾ Cfr. Ibidem, 175—177 n. 20.

¹¹⁵⁾ Ibidem, 183—184 n. 24.

¹¹⁶⁾ Ibidem, 208—209 n. 39.

¹¹⁷⁾ AP, SOCG, vol. 85, f. 218 r vol. 219, f. 377r—378r; cfr. J. ŠIMRAK, *De relationibus Slavorum Meridionalium cum Sancta Sede Apostolica saeculis XVII et XVIII*, vol. 1, Zagreb 1926, 76—113; E. FERMENTZIN, O. Rafo Levaković i Vlasi u Hrvatskoj g. 1641, u: *Starine*, 20 (1888), 22—32.

¹¹⁸⁾ AP, SOCG, vol. 70, f. 72r—73r.

početkom god. 1641. otišao je među njih i propovijedao im. Posjetio je također staroga biskupa Maksima 12. srpnja te godine. O tom svomu posjetu poslao je Propagandi iscrpan izvještaj¹¹⁹).

Kad je umro biskup Maksim god. 1642., Vinković je ponovno zatražio da se Levaković imenuje njegovim nasljednikom¹²⁰). U Propagandi nisu bili sigurni da biskup Vinković ima pravo predložiti onoga biskupa, iako je njegovo sjelo bilo na području zagrebačke biskupije, jer vjernici marčanskog biskupa bili su razasuti i po drugim biskupijama (akvilejskoj i modruškoj). Ipak je tajnik Propagande Ingoli pisao bečkom nunciju, da poradi kod cara da imenuje Levakovića za onu biskupiju. Nuncij mu je odgovorio 2. kolovoza 1642. da će učiniti što može za Levakovića, ali za nj nije car i njegova vlada, nego za onoga kojega želi onaj narod¹²¹).

Kako je bečki nuncij predviđao, car Ferdinand III. u mjesecu kolovozu 1642. imenovao je Maksimu nasljednika u osobi Gavrila Predojevića. Dao mu je biskupski naslov svidnički, po mjestu Svidniku u šaroškoj županiji¹²²).

g) Ponovno pripravljanje i štampanje brevijara

Početkom god. 1637., kad je otišao u Beč i ondje bio od cara imenovan smederevskim biskupom. Levaković je bio završio brevijar. Trebalo ga je štampati.

U Propagandi su bili došli do uvjerenja da neće više moći računati na Levakovića, kad su čuli da ga je car imenovao za biskupa. Ipak brevijar su htjeli štampati i to, radi manjih troškova, radije u Veneciji nego u Rimu. Ali trebalo je naći pogodnu osobu koja bi nadgledala štampanje i ispravljala tiskarske pogreške¹²³).

Međutim, vrijeme je prolazilo, a nije se započinjalo sa štampanjem brevijara. I kada se Levaković, koji je mislio da neće imati više prigode baviti se štampanjem brevijara, opet našao slobodan i mogao ponovno preuzeti rad kojega je napustio pred 5 godina, Propaganda mu je vrlo rado opet povjerila posao, jer nije bila našla drugu osobu koja bi se osjećala da može nastaviti njegov rad.

Levaković je ponovno uzeo u ruke davno pripravljeni rad i vidio da se psalmi, kako ih je pripravio za štampu, ne slažu s Vulgatom Klementa VIII., prema kojoj su ispravljani psalmi nedavno izdanoga rimskog brevijara. Pače, imao je četiri razna prijevoda psalama u starom crkvenom jeziku, ali nijedan od njih nije odgovarao Vulgati. Kad je izložio tu činjenicu Propagandi, ona je naravno bila mišljenja da brevijar treba ispraviti prema Vulgati, kako je to učinjeno u rimskom brevijaru. Na pitanje

¹¹⁹) Ibidem, vol. 219, f. 333rv.

¹²⁰) I. KUKULJEVIĆ, Arhiv za povjesnicu južoslavensku, X (1869). 214—215 n. 42. U jednom pismu god. 1647 Juraj Križanić kaže, da je Levaković bio predložen na prvom mjestu, a on na drugom (AP, SOCG, vol. 338. f. 362r).

¹²¹) »Io fo quanto posso per il P. Raffaele, ma l'Imperatore et li suoi ministri stanno posti in voler il raccomandato da quelli Vallachia« (Ibidem, vol. 85, f. 190rv).

¹²²) J. ŠIMRAK, De relationibus, 118 n. 8; J. RADONIĆ, Rimska Kurija, 216.

¹²³) Ingoli je pisao Levakoviću 7. veljače 1641, da je potreban u Rimu radi brevijera (AP, SOCG., vol. 83, f. 128v).

splitskog nadbiskupa, što je s brevijarom, Propaganda je 12. rujna 1642. odlučila odgovoriti da će se brevijar brzo štampati, samo treba ispraviti psaltir prema Vulgati¹²⁴). Ista stvar bila je iznesena Urbanu VIII. u tajnom konzistoriju, i on je odredio da se od ona četiri prijevoda uzme onaj koji je najbliži Vulgati, i da se taj prijevod uskladi s Vulgatom¹²⁵).

Međutim, ovo naređeno popravljjanje psaltira nije se počelo odmah provoditi. Kada je god. 1643. zadarski nadbiskup pitao za štampanje brevijara, Propaganda je u svom općem sastanku 1. rujna iste godine odlučila zamoliti Metodija Terleckoga, ukrajinskog biskupa iz Chelma, da on pozove Levakovića i zajedno s njim ispravi pripremljeni brevijar za štampu¹²⁶).

Terlecki je odmah započeo radom i stvar ubrzo priveo kraju. Na općem sastanku Propagande 28. rujna, koji se držao pred Papom u Vatikanu, čitano je svjedočanstvo biskupa Terleckog da je psaltir ispravljen prema Vulgati. Papa je naredio da se čim prije štampa brevijar, i da se u njemu donese i svjedočanstvo biskupa Terleckog¹²⁷).

Levaković je bio pripremio brevijar na isti način kao i misal: one dijelove rimskog brevijara koje je nalazio u starim glagoljskim brevijarima prepisao je iz njih, a nove dijelove nastojao je prevesti u duhu jezika starih glagoljskih brevijara. U brevijaru se služio iskustvom koje je stekao pripravljavući misal, pa je izbjegavao pogreške koje je sam u misalu zapazio ili na koje su ga drugi upozorili. Moglo se očekivati da bi brevijar bio bolji, jezično savršeniji i tiskarski dotjeraniji.

Kako je pak trebalo uskladiti psalme brevijara s Vulgatom, Propaganda je imenovala Metodija Terleckog da to obavi zajedno s Levakovićem. Terlecki je dobro poznao stari crkveno-slavenski jezik, ali u ukrajinskom obliku. On je smatrao da su ukrajinske bogoslužne knjige sačuvale izvorni crkveni slavenski jezik, dok su ga hrvatski glagoljski brevijari i misali pokvarili riječima uzetim iz pučkoga hrvatskog jezika. Stoga,

¹²⁴) AP, Acta, vol. 15. f. 174v—175r n. 36.

¹²⁵) Ovaj dekret donesen je u tajnom konzistoriju 10. studenog 1642. a uvršten je među odluke općeg sastanka Propagande od 8. studenog iste godine. Na rubu pokraj ovoga dekreta tajnik Ingoli napisao je vlastoručno: »Hoc decretum inter acta huius congregationis generalis per errorem positum, cum fuerit factum ex consistorio secreto ut supra notatur /die X novembris 1642. in consistorio secreto/ die X huius mensis« (Ibidem, f. 207v—208r n. 31).

¹²⁶) »S. Congregatio quoad Breviarium Illyricum dixit illud esse omnino imprimendum; et ad confrontandum psalterium in illyricam linguam translatum cum Vulgata editione deputavit R. P. D. Methodinum /i/ episcopum Chelmensem Ruthenum unitum, quem rogavit, ut vocato R. P. Raphaelae Croato O. M. de Observantia, ad impressionem praedicti Breviarii deputato, cum eo quam primum facere dignetur confrontationem Psalterii praedicti cum Vulgata et, ubi translatio illyrica non concordabit cum Vulgata, illam ambo corrigant et ad Vulgatam translationem accomodent de verbo ad verbum, nisi ob phrasim illyricam necesse sit illyricam accomodare cum Vulgata ad sensum« (Ibidem, f. 427v n. 37).

¹²⁷) »Referente eodem eminentissimo domino card. Brancatio attestatorem R. P. D. Methodii Episcopi Chelmensis Rutheni uniti de confrontatione facta Psalterii illyrici cum Vulgata editione eiusque emendatione, S. D. N. mandavit Breviarium illyricum quamprimum imprimi cum praefata attestatorem« (Ibidem, f. 444v n. 20).

prema njemu, trebalo je izbaciti te nove riječi i na njihovo mjesto staviti stare iz ukrajinskih knjiga, koje je smatrao »čistim« riječima staroga crkvenog-slavenskog jezika¹²⁸⁾.

Osim toga, Terlecki je, prema ukrajinskoj ćirilici, uveo 9 novih slova, odnosno nekim glagoljskim slovima nadodao diakritične znakove, da bi točnije obilježio izgovor pojedinih riječi¹²⁹⁾.

Ne znamo točno kako se Levaković držao prema ovim izmjenama u brevijaru kojega je on bio pripravo. Imamo vijesti prema kojima je samo prisiljen na njih pristao¹³⁰⁾. Ovo izdanje brevijara jest od velikog značenja u hrvatskoj glagoljskoj književnosti, jer se tim prekida hrvatska glagoljska predaja i sve do 19. stoljeća razvija se pod utjecajem ukrajinskih bogoslužnih knjiga¹³¹⁾.

U svakom slučaju, Levaković je nadgledao štampu brevijara. Štampao ga je onako, kako je bio od Terleckog ispravljen. Propaganda mu je 19. siječnja 1644. dala 8 škuda kao nagradu za rad, da bi kupio odijelo¹³²⁾. Bar kroz dvije godine imao je pomoćnika nekog fra Petra iz Bosne¹³³⁾. Brevijar je izašao iz štampe početkom god. 1648¹³⁴⁾.

5. Ohridski nadbiskup

Kad je Levaković završavao brevijar sazrelo je pitanje ohridske nadbiskupije, koje su god. 1641. pokrenuli drački nadbiskup Marko Scura i

¹²⁸⁾ U svom svjedočanstvu, napisanom 16. rujna 1643. i štampanom na početku brevijara, Terlecki ovako opisuje svoj rad: »Nam explosis nonnullis vulgaris sermonis dalmatici vocabulis, quae scriptorum licentia in vetusta illyrica breviora intrusa fuerunt quaeque R. P. Raphael suae transitioni inseruerat, pura, quae in incorruptis apud me habebantur, slavonica eorum loco reposuimus«.

¹²⁹⁾ Nepoznati pisac iz druge polovine XVIII stoljeća, nakon što je opisao prinos Terleckog u poboljšanju Levakovićeve brevijara, ovako iznosi nedostatke u njegovu mislu: »E diverso autem missale, quia ei non contigit ut huiusmodi correctorem nancisceretur et praeterea impressum est eo caractere cui novem litterae deficiunt, quae ad rectam et antiquam illyricam seu slavonicam scribendi rationem necessariae sunt, et aliae duae litterae perperam atque imperite adhibita fuerunt, tot erroribus scatet...« (AP, *Miscellanea varie*, vol. 16, f. 328v--329r).

¹³⁰⁾ U jednom nepotpisanom sastavku napisanom koncem XVII stoljeća kaže se:

»E quantunque vi fusse in quel tempo un tal P. Rafaele Croato, quale haveva appresso di se esemplari stampati et aprovati nella lingua dalmatina, nulla di meno, come egli dichiara nella detta prefazione et io ho per traditione d'un canonico di San Girolamo, quale è stato con detto P. Rafaele molto tempo, hoggi vivente, che ostandosi il detto Arcivescovo prevalse la sua opinione, dandosi alla luce il nominato esemplare copiosissimo di vocaboli e voci rutene e valache« (AP, SC (=Scrittura riferite nei congressi) Dalmazia, vol. 4, f. 481r).

¹³¹⁾ Cfr. M. JAPUNDŽIĆ, *Hrvatska Glagoljica*, u: *Hrvatska Revija*, vol. XIII, Buenos Aires 1963, 487; J. HAMM, *Ruska redakcija u glagoljskim spomenicima*, u: *Slovo*, 21 (1971), 213--222.

¹³²⁾ AP, *Acta*, vol. 16, f. 3r n. 1; God. 1644. Levaković je sastavio pravila za tiskaru Propagandinu. Cfr. W. HENKAL, *Die Druckerei der Propaganda Fide*, Paderborn 1977, 13.

¹³³⁾ Za vrijeme štampanja brevijara morao se vratiti kući i zatražio je neke knjige (BV, *Borg*. Lat. vol. 62, f. 15r).

¹³⁴⁾ Propaganda mu je 14. siječnja 1648. darovala tri uvezana brevijara, da pokloni jednoga Papu, drugoga caru, a da jedan ostane kod njega (AP, *SOCG*, vol. 416, f. 184r 193v).

njegov generalni vikar fra Šimun Summa, tadanji provincijal albanske franjevačke provincije. Oni su u izvještaju o viziti, koju su obavili u dračkoj biskupiji i njezinim sufraganskim biskupijama, javili, da su vizitali i neka mjesta koja pripadaju ohridskoj nadbiskupiji¹³⁷). Nisu to učinili da bi sebi prisvojili ona mjesta, nego samo zato što u ohridskoj nadbiskupiji nema latinskog biskupa. A da ta mjesta pripadaju ohridskoj nadbiskupiji saznali su po jednom natpisu kojeg su vidjeli na jednomu velikom kamenu kraj rijeke Drima¹³⁸).

Na temelju ovih vijesti Propaganda je htjela znati povijest te odavno nepopunjene nadbiskupije. Kako je tadanja povijesna znanost smatrala da je na mjestu Ohrida nekada bila Justiniana Prima¹³⁹), rodno mjesto cara Justiniana (527—565), nije se bilo teško uvjeriti o opstojnosti latinske biskupije koju je god 535. osnovao u svom rodnom mjestu car Justinian¹⁴⁰). A kako se nije sumnjalo u istinitost izvještaja dračkog nadbiskupa, prema kojem je još tada u onoj staroj ohridskoj nadbiskupiji bilo oko 16.000 katolika, malo po malo sazrijevala je odluka da se radi onih katolika opet popuni ta davno ispražnjena stara nadbiskupija.

Kad se tražila jedna pogodna osoba da joj se povjeri ta nadbiskupija, ime Rafaela Levakovića namećalo se samo od sebe. Dugo godina u službi Svete Stolicе, koji je završavao štampu glagoljskog brevijara i već zato zasluživao nagradu, poznavalac prilika i jezika onih krajeva. Preporučivao ga je tobožnji sultan Jahija, predstavljen kao sin Mehmeda III. (1595—1603), koji je imao ugleda u papinskoj kuriji i kod raznih talijanskih knezova¹⁴¹).

Nakon duljeg istraživanja i razmišljanja Propaganda je odlučila 18. ožujka 1647. predložiti Papi da imenuje Levakovića ohridskim nadbiskupom ili nadbiskupom Justinianae Primae¹⁴²). Tu odluku Propagande Papa je odobrio i odredio da se novoimenovanomu nadbiskupu dadne redovita godišnja pomoć prema uvidavnosti Propagande¹⁴³). Nakon toga Levaković se počeo pomaći spremati da otputuje u biskupiju čim završi štampu brevijara. Dobio je na upravu i Prizrensku biskupiju 3. lipnja iste godine¹⁴⁴).

¹³⁷) Šimun Summa u pismu od 20. svibnja 1642. nabroja ta mjesta. Ovdje ih prepisujemo: Basto, Valle di Valcali, Provincia del Monte Reza, Dibra maggiore e minore, due Chidne (superiore e inferiore), Serocchi, Daicci, Prega, Recci, Cibai, Sopot (AP, SOCG, vol. 38, f. 242r 245r; vol. 219, f. 175r—176r; SC Bulgaria, vol. 1, f. 17r).

¹³⁸) »E però sappia V. S. come il fiume Drino esce dal lago di Ocrida e sbocca nel mare adriatico appresso la città d'Alessio, dividendo la diocesi d'Ocrida dalli vescovati Lisiense, Albanense e d'Alessio, siccome trovai scritto sopra una pietra grande che sta appresso fiume« (AP, SOCG, vol. 38, f. 242r).

¹³⁹) Da je to mišljenje živo, dokazao je B. GRANIĆ, Osnivanje arhiepiskopije u gradu Justiniana Prima 535 godine. u: Glasnik skopskog naučnog društva, I (1925), 113—134.

¹⁴⁰) AP, SC Bulgaria, vol. 1, f. 17rv.

¹⁴¹) AP, SOCG, vol. 413, f. 23rv 26r.

¹⁴²) AP, Acta, vol. 17, f. 350rv n. 8.

¹⁴³) Ibidem, f. 489rv n. 17. Papinsko pismo, kojim je Levaković imenovan ohridskim nadbiskupom, napisano je 15. lipnja 1647. (cfr. H. GAUCHAT, Hierarchia Catholica, IV 67).

¹⁴⁴) Ibidem, f. 419rv n. 36; cfr. SOCG, vol. 413, f. 18r 30v; B. PANDŽIĆ, Prirenska katolička biskupija, u: Hrvatski Kalendar, vol. XXVIII, Chicago 1971, 99—100.

Prije nego se zaputio prema biskupiji, Propaganda je napravila Levakoviću nekoliko preporuka da mu olakša put do biskupije. Prvi cilj bio mu je Loreto, da se u onomu glasovitom svetišću Bl. Dj. Marije pomoli. Propaganda ga je 12. veljače 1648. preporučila upravitelju toga mjesta¹⁴³). Bila mu je namjera iz Loreta prijeći u Ankonu da ondje uzme lađu za Trst, a iz Trsta otići u Beč da dobije preporuku od cara za boravak u Turskoj. Iz Beča je mislio krenuti prema biskupiji ili preko Budima ili preko Segedina i Temišvara, kako je to učinio god. 1638., kad je išao u Vlašku i Bugarsku¹⁴⁴).

Međutim, kako mu je zgodnije bilo otići u Zadar, nije išao u Beč. Zadarski i barski nadbiskupi savjetovali su ga da bi s dubrovačkim trgovcima otišao u Beograd, a odatle bi mu lako bilo prijeći u Ohrid¹⁴⁵).

Naprotiv, providur Dalmacije i Albanije obećao mu je dati u Kotoru lađu da ga iskrca negdje u Albaniji i da ondje nađe način kako će se prebaciti u Ohrid. Tako je Levaković došao 26. kolovoza u Kotor. Bio je već pisao dračkom nadbiskupu da mu pošalje pouzdanu osobu koja će ga prevesti u biskupiju. Ali došavši u Kotor našao je, da je već otputovao kapetan Cornero koji ga je trebao lađom odvesti na Krk. A nadbiskup Scura mu je pisao da u onim prilikama ne kuša ući u Tursku: još je vladala napetost zbog neuspjelog pokušaja pobune, koju su namjeravali podignuti albanski kršćani predvođeni po nekim biskupima¹⁴⁶).

Čekajući kakvu mogućnost puta, Levaković je u Kotoru prepisao neke povjesne dokumente o Bosni i Dalmaciji i pisao o vjerskim istinama ugledajući se na način pisanja talijanskog pisca Ivana Boccaccio¹⁴⁷).

Dok je Levaković bio još u Zadru umro jesultan Ibrahim (1640—1648) A u Kotoru pronijela se vijest da bi novi sultan Mehmed IV. mogao sklopiti mir s Venecijom. Budući da nije mogao naprijed, Levaković je pomislio, da bi bilo dobro otići u Veneciju i ondje zagovarati da se prigodom sklapanja mira ne zaboravi na biskupe i svećenike u Turskoj. Na povratku iz Kotora bio je u Zadru u mjesecu listopadu. Ondje ga je uvjerio providur Foscolo da mu nema smisla ići u Veneciju, jer će on pismeno zatražiti od venecijanske republike da bi pri može bitnom ugovoru mira imala u vidu želje nadbiskupa Levakovića. A njega je zamolio da bi, u međuvremenu, vodio brigu o novoobraćenim Morlacima u Zadru i pomagao providurovu kancelariju u dopisivanju ćirilicom¹⁴⁸).

Vjerojatno je Levaković pristao na zahtjev providura Foscola, ali nije se dugo bavio povjerenim mu poslom. Koncem slijedeće godine, 1649., umro je u Zadru; tadanji bugarski franjevački kustos Pavao iz Petokladenci saznao je za njegovu smrt 5. prosinca te godine¹⁴⁹).

¹⁴³) AP, *Lettere*, vol. 26, f. 19v.

¹⁴⁴) Cfr. AP, *SOCG*, vol. 416, f. 3r.

¹⁴⁵) *Ibidem*, vol. 178, f. 40rv.

¹⁴⁶) *Ibidem*, f. 42rv 57r. Cfr. B. PANDŽIĆ, *De donato Jelić, O. F. M. missionario apostolico (1600—1676)*, in: *Archivum Franciscanum Historicum*, 56 (1963), 369—389.

¹⁴⁷) AP, *SOCG*, vol. 178, f. 318rv 338r.

¹⁴⁸) *Ibidem*, f. 42rv 57r.

¹⁴⁹) E. FERMENTZIN, *Acta Bulgariae*, 204 n. 113.

Zaključak

Franjo Glavinić, istaknut pisac nabožnog i povijesnog štiva u XVII. stoljeću, ostao je poznat što je htio osnovati tiskaru na Rijeci da bi u njoj štampao knjige na hrvatskom jeziku, posebno liturgijske, za hrvatske glagoljaše. Njegov pokušaj bio je na putu ostvarenja, budući da mu je car Ferdinand II. darovao glagoljska i ćirilska slova kojima su nekoć protestanti štampali u Urachu svoje knjige. Ali na posredovanje bečkog nuncija Karla Carafa ona slova, koja su dobrim dijelom bila već prenesena na Rijeku, god. 1626. po carskoj odredbi poslana su u Rim u Propagandinu tiskaru.

Iako je Glavinić, prije prijenosa onih slova u Rim bio pripremio misal za štampu i, nakon prijenosa slova, bio pozvan od Propagande u Rim radi štampanja misala kojeg su glagoljaši u ono vrijeme najviše trebali, on nije onamo išao, nego je mjesto sebe poslao svoga pomoćnika fra Rafaela Levakovića.

Levaković je u Rimu bio imenovan članom odbora, koji je imao pripravljanje knjige za štampu, u prvom redu misal i brevijar.

Prije nego su započeli radom trebalo je riješiti u prvom redu, kojim će se jezikom štampati te knjige. Iako je bilo nekih koji su zastupali da bi trebalo i liturgijske knjige štampati suvremenim jezikom, prevladalo je mišljenje da se one štampaju starim jezikom.

Drugo pitanje je bilo, kojim pismom štampati one knjige. Budući da je većina slavenskih naroda imala liturgijske knjige pisane ćirilicom, bilo ih je koji su mislili da bi i za hrvatske glagoljaše trebalo štampati liturgijske knjige ćirilicom. U korist glagoljce prevladala je činjenica što su se ćirilicom u liturgiji služili većinom pravoslavni, dok su katolici, za koje je u prvom redu trebalo štampati te knjige, upotrebljavali glagoljicu.

Kad je bilo riješeno pitanje jezika i pisma, moglo se pristupiti pripravljanju misala za štampu. Premda je Ivan Tomko Mrnavić bio imenovan predsjednikom odbora za pripravljanje misala, on je vrlo malo ili ništa na tom radio. Sav rad obavio je Levaković.

Levaković je dobro poznao stari hrvatski jezik, ali to poznavanje nije bilo naučno jer nije bilo ni gramatike ni rječnika za taj jezik, pa je to njegovo poznavanje bilo nesigurno i približno. Ali on nije morao prevoditi sav misal, nego je iz starijih misala prepisao dijelove koji su ostali i u novom misalu. Preveo je samo nove dijelove misala. Ipak, bez posebnog iskustva u takvom radu i sam, mnoge pogreške koje se vide u njegovom misalu izašlom god. 1631., nije mogao ni izbjeći.

Po istom načinu, po kojem je pripremio misal, Levaković je već do 1635. pripremio i brevijar. Ali tada se nije mogao odmah štampati, jer je bilo određeno štampati ga kad se dobije dovoljno sredstava iz prodaje misala.

Levaković je tek 1642. ponovno uzeo u ruke brevijar da bi se štampao. Tada je zapazio da prijevod psalama u brevijaru ne odgovara prijevodu psalama u Vulgati, kako je to provedeno u zadnjem rimskom brevijaru. Propaganda je 1. rujna 1643. imenovala ukrajinskog biskupa Metoda Terleckoga, da zajedno s Levakovićem uskladi s Vulgatom psalme brevijara.

Terlecki je bio uvjeren da je jezik ukrajinskih crkvenih liturgijskih knjiga čisti staroslavenski jezik. Na temelju toga uvjerenja našao je da je jezik, kojim je Levaković pripremio brevijar, pokvaren utjecajima pučkoga hrvatskog jezika. Stoga je ispravljao jezik u brevijaru bilo jezično bilo grafijski da bi u nj uveo »čisti«¹ staroslavenski jezik.

Levaković, naučno nepripremljen, pristao je da štampa ovako ispravljen brevijar više iz poštovanja prema biskupskom ugledu Terleckoga, nego iz uvjerenja o opravdanosti njegovih ispravaka. Brevijar je izašao god. 1648.

Ovim izdanjem brevijara započinje se novo razdoblje u hrvatskoj crkvenoj glagoljaškoj književnosti, jer je njim uvedena tzv. ruska redakcija, koja je bila u upotrebi sve do kraja XIX. stoljeća. Nju su kasnije nastojali i naučno opravdati, posebno M. Karaman i M. Sović.

Osim misala i brevijara Levaković je sastavio i objelodanio neke druge knjige za hrvatske kršćane. Iako opsegom male, imale su ne samo vjersko značenje, nego su bile i sredstva pismenosti, budući da su bile dosta raširene među narodom koji većinom nije ništa drugo ni čitao.

L'opera della S. Congregazione per le popolazioni della Penisola Balcanica centrale

Bazilije Pandžić

A. Dalmazia

Al tempo della fondazione della S. C. di Propaganda Fide la Dalmazia aveva un territorio assai piccolo, ma durante le due guerre, quella di Candia (1645—1669) e di Vienna (1683—1699), si estese parecchio.

Siccome essa era sotto un principe cattolico, il doge di Venezia, già da principio, insieme con la repubblica di Ragusa (Dubrovnik), serviva alla nuova Congregazione di collegamento con i cattolici europei sotto i Turchi.

Ma ben presto la Dalmazia, visitata per ordine della S. C. di Propaganda dall'arcivescovo di Zara Ottaviano Garzadori negli anni 1624 e 1625¹, divenne per questa S. C. un campo di attività per due motivi particolari: il primo perché dovette stampare i libri liturgici per le sue popolazioni; il secondo perché appoggiò l'unione degli ortodossi slavi dei Balcani con Roma, promossa da alcuni prelati Dalmati.

1. La stampa dei libri liturgici glagolitici

BIBLIOGRAFIA: *J. Jurić*, Pokušaj „Zbora za širenje vjere“ god. 1627. da kod Južnih Slavena uvede zajedničko pismo. In: *Croatia Sacra* 4 (Zagreb 1934) 143—174. — *J. Radonić*, Štampanje i škole rimske kurije u Italiji i južnoslovenskim zemljama u XVII veku. In: *Srpska Akademija Nauka, Posebna izdanja knj. CXLIX* (Beograd 1949). — *S. Smržić*, The Glagolitic or Roman-Slavonic Liturgy (Cleveland-Rome 1959). — *M. Japundžić*, Hrvatska Glagoljica. In: *Hrvatska Revija* XIII (Buenos Aires 1963) 469—491. — *S. Graciotti*, Il problema della lingua letteraria croata e la polemica tra Karaman e Rosa. In: *Ricerche Slavistiche* XIII (Roma 1965) 120—162.

FONTI: *L. Jelić*: *Fontes historici liturgiae glagolito-romanae* (Veglia 1906). — *E. Fermandžin*, Listovi o izdanju glagolskih crkvenih knjiga i o drugih književnih poslovih u Hrvatskoj od god. 1620—1648. In: *Starine J. A.* (Zagreb 1895) 1—40.

¹ Gli atti della visita si trovano in: *Visite e collegi* voll. 2 e 3.

Tra i Croati della sponda orientale dell'Adriatico esistevano molte parrocchie di rito romano che usavano nella liturgia la lingua paleoslava e i loro libri liturgici furono scritti con una scrittura speciale detta glagolitica. All'inizio del sec. XVII queste parrocchie non avevano ancora introdotto la riforma di Pio V, poiché dopo quella riforma non avevano ancora stampato i nuovi libri liturgici.

Solo nel sinodo diocesano della diocesi Segna-Modrussa del 1622 si decise di stamparli. Il vescovo di quella diocesi Giovanni Agatić incaricò il francescano P. Francesco Glavinić di preparare per la stampa il Messale e il Breviario².

Il P. Glavinić si mise subito al lavoro. Anzi, riuscì ad ottenere dall'imperatore Ferdinando II la confiscata tipografia dei protestanti, con la quale essi stampavano i libri glagolitici, e trasportarla a Fiume (Rijeka) con l'intenzione di stampare ivi i libri di cui preparava l'edizione.

Ma a Roma Giovanni Tomco Mrnavić persuase la S. C. a prendere quella tipografia per stampare a Roma i libri liturgici e religiosi per quelle popolazioni³. Difatti, già nel 1626 P. Raffaele Levaković, francescano della provincia di Bosnia Croazia, la trasferì a Roma per ordine della S. C. di Propaganda Fide⁴.

Lo stesso Levaković fu incaricato, insieme con il predetto Giovanni Tomco Mrnavić, a curare l'edizione del Messale e del Breviario⁵. Ma essi prima di incominciare il lavoro dovettero risolvere non poche questioni.

Dapprima bisognava stabilire che lingua usare nell'edizione. I vecchi libri liturgici erano in lingua paleoslava, di cui però molte parole non erano più comprensibili. Perciò non pochi pensavano che bisognava adoperare il volgare o almeno introdurre le parole comprensibili al posto di quelle incomprensibili. Ma infine, dopo molte discussioni si decise il 18 dicembre 1626 di mantenere la lingua antica⁶.

Inoltre era da risolvere anche la questione della scrittura. I libri liturgici in lingua paleoslava erano scritti in due forme di lettere: in lettere glagolitiche, attribuite a S. Girolamo, e lettere cirilliane, la cui origine era attribuita a S. Cirillo. Ma siccome gli scismatici prevalentemente usavano le lettere cirilliane, si stabilì di stampare il Messale e il Breviario in lettere glagolitiche⁷.

² SOCG vol. 66 f. 113^r.

³ Acta vol. 3 (1622—1625) f. 261^r n. 8; I. Kukenljević, Arhiv za povjesnicu jugoslavensku IX (Zagreb 1868) 267—268.

⁴ SOCG vol. 262 f. 313^r—314^r. ⁵ Acta vol. 4 (1626—1627) f. 134^r n. 12.

⁶ SOCG vol. 264 f. 559^r—561^r.

⁷ Acta vol. 4 (1626—1627) f. 325^r—328^r n. 7.

Avendo la S. C. preso questa decisione il 17 dicembre 1627, il P. Levaković si mise subito al lavoro. Gli servi di modello il Messale glagolitico stampato a Fiume nel 1531, che aggiornò secondo l'ultimo Messale romano. Grazie alla sua diligenza il nuovo Messale glagolitico uscì alle stampe nel 1631.

Dopo aver portato a termine il Messale, Levaković iniziò la preparazione del Breviario glagolitico, il quale, però, a causa di molte difficoltà fu pubblicato solo nel 1648. Venne poi ristampato nel 1688.

Questa edizione di Levaković presenta una caratteristica speciale riguardante la lingua. Difatti la lingua paleoslava dei libri liturgici presenta due forme: una è croata conservata nei libri liturgici glagolitici e l'altra russa che si trova nei libri liturgici di rito slavo-bizantino. Levaković, sotto l'influsso dei Ruteni consultori in quel tempo della S. C., introdusse molte parole ed espressioni della forma russa nella sua edizione glagolitica.

2. L'unione degli ortodossi con Roma

BIBLIOGRAFIA: C. Nežić, *De Pravoslavij Jugoslavij saec. XVII ad catholicam fidem conversis necnon de eorum conceptu Romanae ecclesiae* (Typis Polyglottis Vaucanis 1940). — J. Radonić, *Rimslan kurija i južnoslavenske zemlje od XVI do XIX veka*. In: *Srpska Akademija Nauka, Posebna izdanja knj. CLV* (Beograd 1950).

FONTI: E. Fermentžin, *Izprave god. 1579—1671 tičuće se Crne Gore i Stare Srbije*. In: *Sarajevo J. A. XXV* (Zagreb 1892) 164—200. — J. Šimrak, *De relationibus Slavorum Meridionalium cum Sanctae Sede Apostolica saeculis XVII et XVIII* (Zagreb 1926).

Mentre la stampa dei libri liturgici, intrapresa dalla S. C. di Propaganda interessava la Dalmazia occidentale, o piuttosto tutto il territorio litorale dalla diocesi di Lesina e Spalato fino alla diocesi di Parenzo, l'unione degli ortodossi riguardava prevalentemente la Dalmazia orientale, chiamata anche l'Albania Veneta.

In questa parte del dominio Veneto si trovava dal 1432 una repubblicetta autonoma di Paštrovići che era tutta di rito orientale e ortodossa, eccetto alcune famiglie cattoliche in Lastva. Ecclesiasticamente era sotto il vescovo ortodosso di Cetinje.

I rappresentanti di Paštrovići si recarono il 5 aprile 1636 dal vescovo cattolico di Cattaro per esprimergli il desiderio di riunirsi a Roma mantenendo il rito orientale.

Quando la S. C. fu informata di questo desiderio di Paštrovići⁸, pensò di inviargli un missionario ad insegnare la dottrina cristiana e quindi

⁸ SOCG vol. 17 f. 456'.

il 23 settembre 1636 scelse a questo scopo Francesco De Leonardis, sacerdote da Trau (Trogir)⁹.

Egli si recò presto alla destinazione, prese la residenza a Lastva e subito si diede al lavoro apostolico. Lo aiutarono l'igumano di Praskvica Giuseppe Bečić e suo padre Nikola, parroco a Ruštovo¹⁰.

Ma De Leonardis si convinse immediatamente che quella popolazione non poteva stare senza un vescovo: o bisognava nominare un vescovo appositamente per loro oppure persuadere all'unione il vescovo di Cetinje.

Non molto dopo tentò quest'ultima soluzione. L'occasione gliela diede Francesco Bolizza, grande protettore delle missioni, il quale organizzò un incontro a Catmaro tra il vescovo ortodosso di Cetinje Mardario e De Leonardis. Durante questo incontro Mardario promise di riunirsi con Roma.

La S. C. venuta a conoscenza di quella promessa, scrisse il 24 luglio 1638 al missionario De Leonardis che era il desiderio dei cardinali che Mardario venisse a Roma per emettere la professione di fede¹¹.

Questi in realtà volle andare a Roma, ma non gli riuscì e perciò emise la professione di fede a Mahine l'8 ottobre 1640¹².

Convertito il vescovo di Cetinje, De Leonardis pensò di tentare la stessa cosa con il patriarca di Peč Paisio. La S. C. approvò la sua intenzione e lo nominò il 2 aprile 1640 missionario anche in Serbia¹³. Attraverso il vescovo Mardario il missionario De Leonardis venne a contatto con il patriarca di Peč e questi gli inviò due monaci, affinché lo portassero da lui. Ed egli, in compagnia dell'arcidiacono di Mardario, vi si recò nell'ottobre del 1642 e vi rimase circa un mese¹⁴. Il patriarca era pronto di mandare a Roma due dei suoi monaci per continuare la discussione, ma questo viaggio non potè essere effettuato a causa della guerra di Castro.

Il sinodo del patriarcato di Peč, convocato per l'elezione del nuovo patriarca dopo la morte di Paisio, decise nel 1648 di riprendere le trattative per l'unione. Perciò mandò a Roma due suoi rappresentanti con la lettera nella quale si chiedeva al Papa di condurre a termine l'unione come l'avevano fatta i Ruteni sotto Clemente VIII e il consenso per il metropolita di Budimlje di recarsi a Roma.

⁹ Acta vol. 12 (1636—1637) f. 163ro n. 5.

¹⁰ SOCG vol. 157 f. 30ro.

¹¹ Lettere volgari vol. 18 f. 81ro.

¹² SOCG vol. 125 f. 333re—341re.

¹³ Acta vol. 14 (1640—1641) f. 61° n. 16.

¹⁴ SOCG vol. 60 f. 502re.

La S. C. di Propaganda Fide, d'accordo con quella del S. Ufficio, accettò la proposta e decise anche di inviare assieme ai rappresentanti il P. Paolino Demski, monaco Ruteno, affinché aprisse una scuola a Peč¹⁵.

Il P. Demski non si recò subito a Peč a causa del pericolo dei Turchi, ma si trattenne a Cattaro e vi fondò una scuola. Nel 1652 s'incontrò con il patriarca, ma nel 1654 dovette di nuovo ritirarsi a Cattaro, dove morì nel 1655¹⁶.

Il successore di Demski, Domenico Bubić, trasferì la scuola a Budua (Budva) e vi rimase. Benché nominato missionario di Serbia o di Peč, si occupava degli ortodossi di Budua e di Cattaro che in quel tempo erano aumentati assai.

Anche nella Dalmazia occidentale la questione degli ortodossi interessava molte diocesi (Spalato, Trau, Sebenico, Zara e Nona), dove durante la guerra di Candia (1645—1669) e più tardi quella di Vienna (1683—1699) molti ortodossi vi si erano rifugiati. La loro presenza costituiva una grande preoccupazione per i vescovi sia perché volevano difendere i propri fedeli dal loro influsso sia perché sentivano il dovere di fare qualche cosa per il bene spirituale di quelle anime. La S. C. diede ben volentieri le facoltà necessarie ai missionari destinati per la cura degli ortodossi in quelle diocesi¹⁷.

Fino alla guerra di Vienna non pochi monaci ortodossi venivano a Roma per rendere omaggio al S. Pontefice e per ottenere qualche aiuto. Ma l'unione praticamente non andava avanti. Non sono pochi che sostengono che quelle promesse di unione erano fatte solo per ottenere gli aiuti da Roma¹⁸.

Ma forse non è giusto giudicarli così. Piuttosto è da pensare che in quelle difficoltà essi avessero presente maggiormente ciò che univa le due chiese, cioè la fede nello stesso Cristo, che non le differenze che le tenevano separate. Però, quando si trattava di tirare le conseguenze pratiche di un tale atteggiamento, allora quelle differenze diventavano insormontabili, così che facevano perdere il coraggio anche ai più volenterosi.

B. Bosnia

Tutta la provincia civile della Bosnia, che abbracciava anche l'Erzegovina detta talvolta ducato di S. Saba, era territorio di missione della provincia

¹⁵ Acta vol. 18 (1648) f. 92ro n. 22.

¹⁶ C. Nežić, *De pravoslaviz jugoslaviz* p. 21.

¹⁷ J. Šimrak, *Crkvena unija u sjevernoj Dalmaciji u XVII vijeku*. In: *Nova Revija VIII* (Makarska 1929) 368—389.

¹⁸ Cf. J. Radonić, *Rimska Kurija* p. 9.

francescana di Bosnia Argentina, eccetto la piccola diocesi di Trebinje e Marcana (Mrkanj) a sinistra del fiume di Narenta (Neretva). Questa diocesi, a causa della vicinanza, gravitava verso la repubblica di Ragusa.

1. La Bosnia Argentina

BIBLIOGRAFIA: *M. V. Batinić*, Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vjekova njihova boravka (1235—1835) I—III (Zagreb 1881—1887). — *J. Jelenić*, Kultura i bosanski franjevci I—II (Sarajevo 1912—1915). — *B. Rupčić*, Entstehung der Franziskanerpfarren in Bosnien und der Herzegowina und ihre Entwicklung bis zum Jahre 1878 (Breslau 1937). — *P. Čapkun*, De organisatione curae pastoralis franciscanorum apud Croatorum gentem (Sibenici 1940). — *D. Mandić*, Franjevačka Bosna (Rim 1968).

PONTI: *Fr. Nedić*, Monumenta privilegiorum, concessionum, gratiarum et favorum provinciae Bosnae Argentinae (Vukovarini 1886). — *E. Fermentžin*, Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752. In: Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium vol. XXIII (Zagrabiae 1892). — *J. Jelenić*, Spomenici kulturnoga rada bosanskih franjevaca (1437—1878). In: *Stavine J. A.* XXXVI (Zagreb 1918) 81—162. — *J. Matasović*, Regesta Fojnicensia. In: *Spomenik Srpske Kraljevske Akademije* LXV (Beograd 1930) 58—405. — *D. Mandić*, Acta Franciscana Hercegovinae provinciarumque finitimarum tempore dominationis othomanae I ab anno 1463—1699. In: *Monumenta Franciscana Jugoslavica* II (Mosar 1934).

La missione di Bosnia Argentina è una antica missione francescana, fondata nel 1339/1340 per combattere gli eretici bogomili o patareni. Nel 1623 aveva 17 conventi, 73 parrocchie, 11 cappelle e 355 frati¹. Ad ogni convento di questa provincia era assegnato un certo numero di parrocchie che curava spiritualmente per mezzo dei suoi frati: tutti erano nativi ed impiegati nel lavoro pastorale affidato esclusivamente a loro, eccettuati alcuni luoghi sopra il fiume Sava, dove si trovavano anche i sacerdoti secolari.

In ognuno di questi conventi esisteva una scuola con un maestro frate che istruiva i giovani. Questi per lo più si preparavano al sacerdozio e alla vita religiosa nell'Ordine francescano e, dopo il noviziato, si recavano all'estero, di solito in Italia, per continuare gli studi filosofico-teologici.

Dalla provincia di Bosnia Argentina dipendeva la missione di Bulgaria, fondata al tempo di Clemente VIII (1592—1605) dal P. Pietro Zlojutrić che convertì al cattolicesimo gli eretici Paoliciani, divenne il 10 settembre

¹ *B. Pandžić*, Relatio de provincia Bosnae Argentinae O.F.M. an. 1623 S. Congregationi de Propaganda Fide exhibita. In: *Mandićev Zbornik* (Rim 1965) 211—234.

1601 il primo vescovo della restaurata diocesi di Sofia e morì nel convento di Gradovrh il 4 aprile 1623, mentre ritornava da Roma ².

La nuova Congregazione di Propaganda subito fin da principio appoggiò l'attività della grande missione francescana in Bosnia, perché si svolgesse quanto più possibile ordinata e proficua.

Con particolare sollecitudine la S. C. curava che quei fedeli non rimanessero senza vescovo come tante volte era accaduto per il passato. Benché esistesse il vescovo di Bosnia, nominato dall'imperatore e qualche volta confermato dal Papa, esso non si recava nella propria diocesi, ma risiedeva nella corte imperiale³.

Per la nomina del vescovo di Bosnia la S. Sede era in continua contesa con la corte imperiale. Già alla fine del sec. XIII quel vescovo si trasferì a Dakovo e divenne suffraganeo della diocesi ungherese di Kalocza. Da qui la pretesa dell'imperatore, come re d'Ungheria, di aver diritto alla nomina dei vescovi di Bosnia.

Per non lasciare i fedeli di quella missione senza vescovo, già nel 1573 la S. Sede nominò un amministratore apostolico per la diocesi di Bosnia, senza riconoscere quel preteso diritto imperiale. Lo stesso atteggiamento continuò sotto la Propaganda fino al 1669, quando decise di riconoscere all'imperatore quel preteso diritto⁴.

I confini della diocesi di Bosnia non erano ben stabiliti. Alla fine del sec. XVI essi si estendevano dall'Adriatico fino alla Transilvania. Quando nel 1615 fu restituita la diocesi di Makarska, il vescovo di Bosnia cessò di aver la giurisdizione sulle parti marittime⁵. Ma quando nel 1618 fu fondata la diocesi di Prizren, con la sede a Belgrado, non si sapevano i confini tra le due diocesi. Per stabilirli, la S. C. dovette occuparsene diverse volte. Il 31 marzo 1626 assegnò la provincia di Sirmio a Belgrado e quella di Slavonia alla diocesi di Bosnia⁶. Questa soluzione, nonostante i cambiamenti posteriori, rimase in vigore fino alla guerra di Vienna (1683—1699), quando la regione sopra il fiume Sava passò all'Austria.

Spesse volte intervenne la S. C. con appositi decreti per conformare l'attività pastorale dei Francescani in Bosnia alle prescrizioni del Concilio di Trento. Prima di questo Concilio i Francescani, in virtù dei privilegi ricevuti dai Sommi Pontefici attraverso i secoli, esercitavano la cura delle

² SOCG vol. 384 f. 75'.

³ P. Gauchat, *Hierarchia Catholica* IV (Monasterii 1935) 119.

⁴ Acta vol. 38 (1669) f. 503'—504' n. 25.

⁵ Il vescovo di Bosnia amministrava pure le diocesi di Knin e di Duvno, quando erano vacanti.

⁶ Acta vol. 4 (1626—1627) f. 36' n. 2.

anime indipendentemente dai vescovi. Il Concilio di Trento, invece, stabiliva che la cura delle anime nelle singole diocesi fosse sotto l'esclusiva direzione dei vescovi e, per conseguenza, anche i Francescani di Bosnia si dovevano conformare a quelle prescrizioni.

Ma in Bosnia le cose non cambiarono subito o perché i vescovi non c'erano o perché non toccavano la questione oppure perché i frati non si adattavano alla nuova situazione. Così la S. C. di Propaganda Fide trovò le cose assai all'antica e quando la prima volta dovette occuparsi delle relazioni tra il vescovo e i Francescani di Bosnia, il 9 agosto 1624, scrisse al Ministro generale dell'Ordine di ordinare al Ministro provinciale e ai guardiani della Bosnia, che non nominassero i parroci senza l'approvazione del vescovo⁷. Essa anche in avvenire dovrà occuparsi della medesima questione non poche volte, sia ad istanza dei frati che dei vescovi, ma il suo atteggiamento sarà sempre lo stesso, cioè che i superiori della provincia francescana hanno il diritto di nominare il personale per la cura delle anime e il vescovo di confermarlo.

Dato però che la missione della Bosnia era qualche cosa di unico nel suo genere, i decreti del Concilio di Trento potevano essere applicati solo parzialmente. Essa non era missione nel senso stretto della parola, poiché aveva il suo vescovo e le parrocchie, ma i suoi parroci erano francescani. Quindi potevano essere aboliti solo quei privilegi che contrastavano con l'autorità del vescovo. D'altra parte era preoccupazione della S. C. di conservare o nuovamente concedere quei privilegi che erano necessari e utili al loro lavoro apostolico. Così alla sua richiesta, Urbano VIII il 23 settembre 1625 concesse loro in tal senso diverse facoltà con la lettera *Cupientes*⁸.

Quindi nonostante i decreti del Concilio di Trento, la missione francescana della Bosnia continuava a godere dei privilegi, sia antichi che nuovi, anche sotto la giurisdizione della S. C. di Propaganda. Tre di essi forse erano i più caratteristici.

Il primo è quello concesso il 30 luglio 1635 al Ministro provinciale, unitamente al suo definitorio, di presentare tre candidati per la nomina del nuovo vescovo⁹. Benché di rado il vescovo fu scelto tra quelli presentati, specialmente perché l'imperatore chiedeva la nomina del suo candidato, tuttavia la lista fu sempre chiesta.

Nello stesso giorno di 30 luglio 1635 fu ordinato al predetto Ministro provinciale che, in occasione della morte del vescovo, assumesse il governo della diocesi fino all'elezione del nuovo vescovo.

⁷ Acta vol. 3 (1622—1625) f. 133^r n. 13.

⁸ J. Jelenić, Izvori za kulturu povjest bosanskih franjevac (Sarajevo 1913) 6.

⁹ Acta vol. 10 (1634—1635) f. 280^r—282^r n. 28.

Un altro privilegio caratterizzava la missione della Bosnia: tutte le sue parrocchie, eccetto alcune sopra il fiume Sava, erano regolari. Perciò quando qualcuno nativo della Bosnia si faceva sacerdote secolare, per occuparsi nella cura delle anime in Bosnia, sotto il fiume Sava, doveva o farsi francescano o adattarsi di far da capellano presso qualche parroco francescano.

I frati della Bosnia erano mandati anche fuori dei confini della loro missione, quando, secondo il giudizio della S. C., c'era bisogno del loro aiuto.

Due di loro nell'anno 1626 si recarono nell'Ungheria Turca a Karassevo e Lipova, per aver cura di quei cattolici. Più tardi essi avevano già allargato il campo del loro lavoro apostolico ai paesi vicini¹⁰.

All'invito di alcuni cattolici di Transilvania, alcuni frati Bosnesi vi si portarono per assistere quei cattolici, poiché i francescani Ungheresi della provincia del SS.mo Salvatore non potevano recarvisi. Quei religiosi nell'anno 1636 ricevettero dalla S. C. di Propaganda le facoltà dei missionari e nel 1640 si costituirono in custodia separata. Lasciarono poi quella missione, quando nel 1666 gli Ungheresi poterono sostituirli¹¹.

La S. C. di Propaganda aiutava anche materialmente la missione di Bosnia, che veramente ne aveva bisogno non solo per mantenersi, ma specialmente per proteggersi dai Turchi e dagli ortodossi.

Durante tutto il tempo del dominio ottomano i missionari di Bosnia si tutelavano contro i maltrattamenti presentando regali ai singoli capi Turchi; inoltre dovettero pagare abitualmente le tasse ordinarie e non di rado le condanne inflitte a loro dal potere civile. Già nel primo incontro dei francescani della Bosnia con la S. C. nel 1623, riferirono quanto avevano dovuto sborsare ai Turchi per conservare i loro conventi: 3600 piastre fiorentine. In quell'occasione la S. C. fece una raccomandazione scritta ai principi, cardinali e vescovi, perché i frati potessero raccogliere la predetta somma¹².

I patriarchi ortodossi avevano nell'impero ottomano dei privilegi speciali, ma dovettero pagarli a caro prezzo. Raccogliendo il denaro a questo scopo, pretendevano che anche i cattolici dovessero parteciparvi. Ma questi, specialmente i francescani della Bosnia, non vollero mai sotromettervisi, perché consideravano di non poterlo fare anche per ragioni di coscienza. Quindi, per difendersi da queste pretese davanti ai tribunali

¹⁰ Acta vol. 15 (1642—1643) f. 433^v n. 60.

¹¹ Annales Minorum XXXI (Romae 1956) p. 282 n. XXV.

¹² B. Pandžić, Relatio 230—233.

turchi, si esponevano a spese non irrilevanti; qualche volta dovettero impegnare anche i conventi.

Particolarmente è rimasto vivo il ricordo dell'aggravio causato a quei frati dal patriarca di Peč Massimo intorno al 1668, quando egli chiamò in tribunale i guardiani della Bosnia accusandoli che, contrariamente agli ordini dell'imperatore ottomano, non lo riconoscevano e non gli davano il tributo dovuto. In quell'occasione i frati si indebitarono tanto che ancora nel 1676 avevano un debito di 20.392 scudi¹⁸.

Anche in questa occasione l'aiuto della S. C. fu provvidenziale. Con le sue lettere commendatizie i frati della Bosnia andarono non solo in Italia, ma anche in Spagna e Polonia per racimolarvi il denaro necessario per sdebitarsi.

Sotto la vigile e benevola presenza della S. C. i francescani di Bosnia, con una vigorosa tenacia e innegabile prudenza, sormontavano non poche difficoltà nel loro lavoro apostolico. E la vittoria delle armi imperiali sotto Vienna nel 1683 fece sperare giorni migliori per quei cristiani. Ma in seguito all'esito sfavorevole della guerra per la maggior parte di essi svanirono le speranze di libertà. Lo stesso vescovo dovette nel 1685 riparare all'estero. Infine, con la firma della pace nel 1699 una parte della missione della Bosnia passò sotto l'imperatore d'Austria, l'altra fu assegnata alla repubblica di Venezia, mentre rimase sotto i Turchi la parte centrale.

2. La diocesi di Trebinje

BIBLIOGRAFIA: *D. Farlati*, *Illyricum Sacrum VI (Venetiis 1800) 286—318.* — *B. Pandžić*, *De dioecesi Tribuniensi et Mercanensi (Romae 1959).*

Alla sinistra del fiume Narenta si trovava una antica diocesi di Trebinje, il cui vescovo a causa delle persecuzioni si era rifugiato tra 1252 e 1254 nel territorio della repubblica di Ragusa, dalla quale ottenne l'isoletta disabitata di Marcana (Mrkanj) e da essa prese il titolo di vescovo di Marcana.

Da Ragusa il detto vescovo ebbe cura della sua diocesi di Trebinje, che all'inizio del sec. XVII ebbe due parrocchie ed una missione, affidate alla cura pastorale dei Frati Minori della provincia di Ragusa.

Due vescovi nativi attirarono l'attenzione della S. C. su questa diocesi: Domenico Andrijaš, vescovo di Scutari, e Benedetto Medvedović (Orsini),

¹⁸ SOCG vol. 460 f. 274'.

vescovo di Alessio. Essi chiesero nel 1622 alla S. C. di rinnovare la vecchia diocesi di Naron a o Stefanense, che secondo il loro parere doveva abbracciare anche quelle due parrocchie della diocesi di Trebinje.

Per opposizione del vescovo di Trebinje a quel progetto, allora non si fece niente. Ma quando il vescovo Andrijaš dovette fuggire dalla sua diocesi di Scutari, su proposta della S. C. il S. Padre lo trasferì il 1 dicembre 1625 alla Chiesa stefanense¹⁴. Siccome questa sua diocesi dovette estendersi su una parte della diocesi di Trebinje e una parte della diocesi di Makarska, i vescovi di ambedue le diocesi si opposero a tale nomina. La questione terminò con la morte del vescovo Andrijaš nel 1631, quando la S. C. si persuase che la diocesi stefanense non aveva ragione di esistere¹⁵.

La summenzionata questione fece conoscere alla S. C. lo stato della diocesi di Trebinje, per cui si preoccupò perché in avvenire quei cristiani non rimanessero senza sacerdoti. I due parroci poterono mantenersi di solito con le offerte dei fedeli, mentre la stessa S. C. dava un annuo sussidio al missionario di Zurovići.

La S. C. insisteva, inoltre, che il vescovo si recasse spesso tra i suoi fedeli e che possibilmente risiedesse tra di loro. Nell'anno 1663, su proposta della S. C., nella bolla di nomina il Papa obbligò espressamente il neo-eletto vescovo Scipione de Martinis alla residenza. Ma nonostante la buona volontà, il vescovo de Martinis non ebbe possibilità di risiedervi.

Il suo successore Antonio Primi pose nel 1678 la sua sede a Slano per essere più vicino ai fedeli, poi si trasferì a Ombla (Dubrovačka Rijeka) e nell'anno 1684 ottenne il permesso di stabilirsi di nuovo a Ragusa¹⁶ e vi rimase fino alla morte (1703).

Non poca preoccupazione diede alla S. C. il tentativo di fondare a Ragusa un collegio. Tommaso Budislavić, già vescovo di Trebinje, lasciò a Napoli e Ancona una somma di denaro per fondare a Ragusa un Collegium Orthodoxum, di cui il vescovo di Trebinje doveva essere il rettore. Dopo le lunghe trattative il collegio fu aperto nel 1637¹⁷. Ma dato che funzionava male, la S. C. decise di trasferirlo a Loreo e riunirlo al Collegio Illirico ivi esistente¹⁸.

¹⁴ P. Gauchat, *Hierarchia Catholica* IV p. 325.

¹⁵ *Acta* vol. 7 (1630—1631) f. 34ra n. 48.

¹⁶ *Udienze* vol. 2 f. 210ra.

¹⁷ *Acta* vol. 12 (1636—1637) f. 261^r n. 6.

¹⁸ *Acta* vol. 16 (1644—1645) f. 183^v—184^r n. 34; cf. B. Pandžić, Budislavićev kolegij u Dubrovniku. In: *Hrvatski Kalendar XVI* (Chicago 1959) 123—129.

C. Serbia

Nel tirolario della S. C. di Propaganda Fide sotto il nome di Serbia s'intende nel sec. XVII per lo più la Serbia antica, mentre la Serbia settentrionale è piuttosto considerata parte dell'Ungheria turca. Tuttavia noi qui trattiamo anche della Serbia settentrionale, di cui Belgrado è città principale.

BIBLIOGRAFIA: *M. Premrov*, Serie dei vescovi romano-cattolici di Beograd. In: *Archivum Franciscanum Historicum* XVII (Quaracchi 1924) 489—508; XVIII (Quaracchi 1925) 33—59. — *I. Dujčev*, Il cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII secondo i processi informativi dei vescovi cattolici. In: *Orientalia Christiana Analecta* 111 (Roma 1937). — *J. Radonić*, Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka. In: *Srpska Akademija Nauka, Posebna izdanja knj. CLV* (Beograd 1950). — *J. Buturac*, Katolička Crkva u Slavoniji za turskoga vladanja (Zagreb 1970). — *B. Pandžić*, Prizrenska katolička biskupija. In: *Hrvatski Kalendar XXVIII* (Chicago 1971) 96—101

1. Belgrado

Dal 1618 la cura pastorale dei cattolici nella cosiddetta Ungheria Turca veniva esercitata dal vescovo di Prizren, che risiedeva a Belgrado. Secondo il suggerimento del visitatore apostolico in quelle parti, Pietro Mazarek (Masarechi), la S. C. decise il 31 maggio 1624 di nominare due vescovi per il territorio allora sotto la giurisdizione del vescovo di Prizren: uno per i cattolici della Serbia antica, con sede a Prizren, e l'altro per l'Ungheria turca, con sede a Belgrado¹.

Siccome però l'imperatore, come re d'Ungheria, pretendeva il diritto alla nomina di tutti i vescovi dell'Ungheria, la S. C. non volle dare ai vescovi che risiedevano a Belgrado il titolo di quella città, ma li nominò come vescovi di altre città obbligandoli però di risiedere a Belgrado. Così Alberto Rendić (1624—1630) fu nominato vescovo di Samandria (Smederevo). Ma dato che l'imperatore pretendeva anche la nomina del vescovo di Samandria, il nuovo vescovo per Belgrado Giacomo Boncarpi (1640—1647) ottenne il titolo della chiesa di Himeria in Mesopotamia.

Essendosi ammalato, Giacomo Boncarpi lasciò la diocesi nel 1644, senza dare molte speranze di poter fare ritorno alla sua sede. Perciò la S. C. cercò un amministratore apostolico, a cui affidare la cura di quelle anime. Poiché l'imperatore propose di nominare Fr. Marino Imbrišimović, francescano della provincia di Bosnia Argentina, con il titolo di Samandria, la S. C. accettò la proposta nella adunanza del 17 giugno 1647, con

¹ Acta vol. 3 (1622—1625) f. 109° n. 7.

la differenza che volle dargli anche il titolo di Belgrado direttamente³. Il Papa confermò questa sentenza della S.C. il 7 ottobre 1647⁴ e il P. Marino divenne il primo vescovo della rinnovata diocesi di Belgrado.

Durante tutto questo tempo, la questione che dava più fastidi alla S. C. era quella dei confini. La diocesi di Belgrado, essendo stata fondata sul territorio che prima apparteneva al vescovo di Bosnia, i due vescovi non si misero facilmente d'accordo sull'estensione dei rispettivi territori. La S. C. il 20 novembre 1626 decise che il confine tra le due diocesi passasse dal fiume Drava al fiume Bosut e poi attraverso le città di Osijek e Tovarnik⁴. Il vescovo di Belgrado non si accontentò di questa decisione e volle più volte cambiarla in suo favore, ma non ottenne di poter estendere la sua giurisdizione oltre i confini della provincia di Sirmio⁵.

Durante il vescovato di Matteo Benlić (1651—1674) la diocesi di Belgrado corse il rischio di esser soppressa. Infatti l'imperatore Ferdinando III tentò di restaurare l'antica diocesi di Sirmio e ne nominò vescovo Fr. Pietro Jurjević il 4 luglio 1654⁶. Questa nuova diocesi doveva essere sul territorio della diocesi di Belgrado, per cui ne avrebbe perduta la maggior parte. Ma la S. C. ricusò di accettare questa decisione imperiale e non confermò mai la nomina di Jurjević a vescovo.

Dopo la morte del vescovo Benlić, la S. C. offrì la diocesi di Belgrado al P. Roberto Korlatović, ma questi rinunziò. Perciò essa dovette cercare un altro candidato. Allora si trovava nel convento di Sebenico un giovane sacerdote francescano di 23 anni, Mattia Brnjaković, fratello di due notissimi commercianti, benemeriti della missione di Bosnia⁷. La S. C. lo propose per vescovo di Belgrado nel 1675, differendone la consacrazione al termine degli studi.

Brnjaković fu consacrato nel 1679 e andò nella diocesi. Ma non vi si trattenne molto. L'esercito turco che si dirigeva verso Vienna mise tutta la diocesi sottosopra. L'abbandonò pure il vescovo e non la vide più. Morì ad Ancona nel 1707⁸.

³ *Acta* vol. 17 (1646—1647) f. 429ⁿ. 22.

⁴ *P. Gauchat*, *Hierarchia Catholica* IV (Monasterii 1935) 111.

⁵ *Acta* vol. 4 (1626—1627) f. 145ⁿ. 28.

⁶ Cf. *Acta* vol. 8 (1632—1633) f. 228ⁿ. 25.

⁷ *SOOG* vol. 310 f. 56ⁿ—57ⁿ.

⁸ *SC Bosnia* vol. 3 f. 307ⁿ.

⁹ *M. Premrov*, *Serie dei vescovi cattolici di Beograd*. In: *Archivum Franciscanum Historicum* XVIII (Quaracchi 1925) 56—59.

2. Prizren

La diocesi di Prizren fu fondata nel 1618, quando la S. Sede decise di istituire un vescovado a Belgrado. A quel vescovo diede il titolo di Prizren per ovviare alle pretese dell'imperatore alla sua nomina.

Al tempo della fondazione della S. C. di Propaganda la sede di Prizren era già vacante e aveva bisogno di un vescovo. La S. C. decise il 26 settembre 1622 di nominare a quella sede Pietro Mazarek, vicario generale della diocesi di Sofia⁹ a cui chiese di visitare la Serbia, la Bulgaria e la Bosnia per riferirne, prima di partire per Roma per la consacrazione¹⁰.

Mazarek prontamente eseguì il compito affidatogli e già nel marzo 1624 fu a Roma. La sua relazione fu esaminata nella congregazione generale del 31 maggio dello stesso anno e fu accettata la sua proposta di nominare due vescovi per il territorio finò allora amministrato dal vescovo di Prizren: l'uno con sede a Belgrado e l'altro con sede a Prizren¹¹.

Mentre Mazarek si preparava per recarsi nella sua diocesi giunse la rinunzia dell'arcivescovo di Antivari Marino Bizzi. E siccome la S. C. non potè trovare un candidato adatto, propose di nominare Mazarek ad arcivescovo di Antivari e di dargli in amministrazione anche la diocesi di Prizren. La proposta della S. C. fu approvata nel concistoro del 16 settembre 1624¹².

Da allora fino al 1647 la diocesi di Prizren fu amministrata dall'arcivescovo di Antivari. Solo nel 1643 la S. C. decise, su richiesta del vecchio arcivescovo di Antivari Giorgio Bianchi, di separare le due diocesi, e per quella di Prizren propose Fr. Giovanni Mehašković da Požega¹³. Questi, però, partito per Roma per esservi consacrato, si perse per la strada e non si seppe che fine abbia fatto¹⁴.

Quando nel 1647 la S. C. decise di nominare P. Raffaele Levaković arcivescovo di Ochrida (Ohrid, Achrida) diede a lui l'amministrazione della diocesi di Prizren. Egli però non potè recarsi nella sede a causa della persecuzione e morì a Zara nel 1649.

⁹ Acta vol. 3 (1622—1625) f. 18^r n. 4.

¹⁰ Lettere volgari vol. 2. f. 55^{rv}.

¹¹ Acta vol. 3 (1622—1625) f. 107^r n. 7.

¹² P. Gauchat, Hierarchia Catholica IV p. 86.

¹³ Acta vol. 15 (1642—1643) f. 344^r n. 30.

¹⁴ E. Fermentžin, Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752. In: Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium vol. XXII (Zagrabiae 1892) 449 n. 1370.

La S. C. allora chiamò P. Francesco Sojmirović (Soimirov), francescano bulgaro, a succedere nella diocesi di Prizren al defunto Levaković. Sojmirović si recò nella sua residenza e iniziò il suo lavoro. Ma presto si trovò a disagio, poiché il nuovo arcivescovo di Ochrida Andrea Bogdan, nativo da Prizren, senza recarsi affatto alla propria diocesi si era stabilito nel territorio della diocesi di Prizren e qui esercitava il ministero episcopale.

Sojmirović riferì il fatto alla S. C., la quale esaminò attentamente il caso. Bogdan sosteneva di non poter andare in diocesi, perché non sapeva dove andare e tanto più che non conosceva la lingua. Alla fine la S. C. decise di fondare l'archidiocesi di Skoplje e ad essa affidare i cattolici di tutta la Serbia. Per arcivescovo della nuova diocesi fu proposto Andrea Bogdan, mentre Sojmirović fu destinato a Ochrida. Questa proposta fu approvata dal Papa il 3 marzo 1656¹⁵.

Con questa decisione scomparve la diocesi di Prizren e tutto il suo territorio fu incorporato dalla diocesi di Skoplje.

3. Skoplje

Con la fondazione dell'archidiocesi di Skoplje la S. C. sperò non solo di aver trovato una buona soluzione dei contrasti, ma anche di aver migliorato la cura pastorale in quella regione.

Effettivamente l'arcivescovo Andrea Bogdan si diede al lavoro con zelo e diligenza. Si adoperò specialmente per provvedere di un sufficiente numero di sacerdoti quelle comunità cattoliche della diaspora. Anzi nel 1662, pensò di fondare una missione francescana a Crna gora di Skoplje¹⁶. In questo suo lavoro fu appoggiato e aiutato dalla S. C., la quale sussidiava i missionari poveri, affinché non fossero costretti ad abbandonare le loro missioni per mancanza di sostentamento.

Infatti, nonostante le difficoltà del tempo, nel 1688 negli 11 paesi dell'archidiocesi c'erano i sacerdoti¹⁷. Ma poco dopo, a causa del ritiro dell'esercito imperiale, la diocesi ebbe un vero crollo. In essa rimasero solo due sacerdoti e il popolo fu disperso. L'arcivescovo stesso, Pietro Bogdan, nipote del sunnominato Andrea, morì a Pristina prima del ripiegamento dell'esercito. Quando ritornarono i Turchi, il suo corpo fu „cavato fuori dalla sepoltura e dato a pasto e cibo dei cani in mezzo la piazza di Pristina con la mitra in testa“¹⁸. Solo passata la furia dei Turchi si poté pensare alla rinascita.

¹⁵ Acta vol. 25 (1656—1657) f. 17^r n. 23.

¹⁶ SOCG vol. 309 f. 77^r—78^r.

¹⁷ SOCG vol. 504 f. 90^r—91^r.

¹⁸ SC Albania vol. 5 f. 160^r.

D. Macedonia

BIBLIOGRAFIA: *I. Dujčev*, Il cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII secondo i processi informativi dei vescovi cattolici. In: *Orientalia Christiana Analecta* 111 (Roma 1937). — *J. Radonić*, Rimska Kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka. In: *Srpska Akademija nauka, Posebna izdanja knj. CLV* (Beograd 1950).

FONTI: *E. Fermeđžin*, *Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799*. In: *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* vol. XVIII (Zagrabiae 1887).

La Macedonia è conosciuta per la sua gloriosa archidiocesi orientale autonoma, chiamata spesso anche patriarcato, di Ochrida¹, alla quale agli inizi del sec. XVI fino al 1557 fu sottoposto anche il patriarcato serbo di Peč. La S. C. venne a contatto con quella regione prima con la nomina di un arcivescovo latino di Ochrida e poi quando si occupò dell'unione di quel patriarcato con Roma.

1. Dell'archidiocesi latina di Ochrida

La S. C. di Propaganda cominciò a interessarsi della Macedonia nel 1641. L'arcivescovo latino di Durazzo Marco Scura la informò allora che nella diocesi di Ochrida si trovavano più di 15.000 cattolici che avrebbero bisogno di un vescovo².

La notizia impensierì la Propaganda. Si rivolse, quindi, al P. Raffaele Levaković per conoscere la storia di quella diocesi. Questi, in base al parere degli storici di allora, informò che Ochrida era l'antica Justiniana Prima dell'imperatore Giustiniano I, nella quale egli aveva fondato il 15 aprile 535 una archidiocesi autonoma, sottomessa alla giurisdizione della diocesi di Roma³.

In possesso anche di altre informazioni in riguardo, la S. C. di Propaganda decise il 16 marzo 1647 di nominare arcivescovo latino di Ochrida P. Raffaele Levaković, a cui diede in amministrazione anche la diocesi di Prizren⁴.

P. Levaković lasciò Roma e si avviò verso le sue diocesi. Arrivò nel mese di maggio 1648 a Zara ed aveva intenzione di recarsi alla sede. Ma a causa della persecuzione mossa dai Turchi contro i cattolici, in seguito alla tentata rivolta, ritornò a Zara e vi morì alla fine del 1649⁵.

¹ H. Gelzer, *Der Patriarchat von Achrida* (Leipzig 1902).

² SC Bulgaria vol. I f. 17^r.

³ Ibidem, f. 17^r.

⁴ Acta vol. 17 (1646—1647) f. 350 n. 8.

⁵ SC Bulgaria vol. I f. 18^r.

Il successore di Levaković, Andrea Bogdan, non tentò nemmeno di andare a Ochrida, e fu proprio questa l'occasione per l'istituzione della nuova archidiocesi di Skoplje che gli fu affidata. Invece il nuovo arcivescovo di Ochrida fu Francesco Sojmirović, trasferitovi dalla diocesi di Prizren⁶.

Sojmirović da Roma s'incamminò subito verso la sua residenza. Arrivò a Ragusa nella speranza di trovarvi la possibilità di giungere alla sua sede, ma non gli riuscì in nessun modo⁷. Perciò andò a Čiprovec in Bulgaria per tentare la stessa cosa da lì. Effettivamente nel mese di agosto 1657 arrivò con i mercanti di Čiprovec alla fiera di Ochrida. Vi rimase tre settimane in cerca di cattolici, ma non li trovò e ritornò convinto che non v'erano affatto⁸.

Dopo questo inutile soggiorno a Ochrida, Sojmirović non tentò nemmeno di ritornarvi. La S. C. gli diede in amministrazione nel 1662 la diocesi di Marcianopoli e nel 1663 quella di Nicopoli in Bulgaria⁹. Tenne questi incarichi fino alla morte avvenuta il 2 ottobre 1674¹⁰.

La S. C. era d'avviso che non si doveva nominare un successore all'arcivescovo Sojmirović¹¹. Tuttavia il 18 dicembre 1675 la diede in amministrazione ad Andrea Bogdan, arcivescovo di Skoplje. Ma quando egli morì il 23 dicembre 1683, non fu nominato mai più un arcivescovo latino di Ochrida.

2. Il patriarcato di Ochrida e l'unione

Le relazioni tra l'archidiocesi orientale o il patriarcato di Ochrida e la S. Sede erano abitualmente piuttosto amichevoli¹². In mezzo a due patriarcati, Constantinopoli e Poč, che contro la sua volontà pretendevano di esercitare su di esso giurisdizione, il patriarcato di Ochrida, oppresso anche dai Turchi, volgeva lo sguardo verso Roma per aver dal Papa aiuto materiale e morale.

L'occasione di occuparsi del patriarcato di Ochrida, la diede Simeone Lascaris, archimandrita Constantinopolitano, già inviato dal Patriarca di Constantinopoli a Venezia per esservi esarca, il quale si recò a Roma

⁶ Acta vol. 25 (1656—1657) f. 17° n. 23.

⁷ Cause vol. 314 f. 410°.

⁸ SCBulgaria vol. 1 f. 20°.

⁹ SOCG vol. 429 f. 549° e 550°.

¹⁰ SOCG vol. 451 f. 152°.

¹¹ Acta vol. 44 (1674) f. 392°—393° n. 35.

¹² Cf. A. P. Pecharre, Les archevêques d'Ochrida et leurs relations avec l'Occident à la fin du XVIe siècle et au début du XVIIe. In: *Echos d'Orient* 40 (Paris 1937) 398—439.

per render obbedienza al Pontefice. Inviato missionario in Albania nel 1659, Lascaris presto venne a contatto con il patriarca di Ochrida Atanasio, da cui fu nominato arcivescovo orientale di Durazzo; anzi, fece sapere alla S. C. di aver persuaso il predetto patriarca di Ochrida all'unione con Roma¹³.

La S. C. esaminò il 28 giugno 1660 la richiesta di unione del patriarca Atanasio e pregò il S. Padre di rispondergli con un breve che gli sarebbe stato consegnato da Lascaris solo dopo che Atanasio avesse emessa la professione di fede¹⁴.

Di nuovo nel 1680 la S. C. dovette trattare la questione del patriarcato di Ochrida. Cosma Maurizio (prima Costantino Maurudi) arcivescovo di Citi a Cipro, già studente del Collegio della S. C. di Propaganda e del Collegio Greco di Roma, venne a Roma per esporre alla S. C. di aver ottenuto dal vicerè turco di Serbia e Bulgaria l'archidiocesi di Ochrida e il monastero di Naum e per chieder il beneplacito. Prospettava la speranza di poter condurre tutta la archidiocesi di Ochrida all'unione, se avesse potuto essere trasferito dalla sua diocesi a quel patriarcato¹⁵.

La S. C., alla quale evidentemente non dispiaceva quella speranza, non volle approvare subito l'intenzione di Cosma, poiché ancora era vivo nel monastero di Athos quell'arcivescovo o patriarca Atanasio che essa 20 anni prima aveva riconosciuto¹⁶.

Infine si è stabilito che Cosma si recasse in Macedonia per vedere se potesse ottenere l'arcivescovado. Nel settembre 1680 lasciò Roma per recarsi a Ochrida¹⁷, ma non riuscì nell'intento.

E. Albania

Il cristianesimo albanese non era solo di rito latino. Le parti meridionali del paese, nelle vicinanze della Grecia, erano di rito orientale. Perciò, benché la S. C. prevalentemente si occupasse dei cattolici cristiani di rito latino, ebbe anche delle relazioni con i cristiani di rito orientale, specialmente con quelli della regione di Cimarra.

¹³ N. Borgia, I monaci Basiliani d'Italia in Albania. In: Pubblicazioni dell'Istituto per l'Europa Orientale—Roma N. S. Politica-Storia-Economia XXVIII (Roma 1935) 57—77.

¹⁴ Acta vol. 29 (1660) f. 157'—159' n. 1.

¹⁵ SOCG vol. 479 f. 226'—228'.

¹⁶ Acta vol. 50 (1680) f. 182'—187' n. 15.

¹⁷ Biblioteca Vaticana, Borg. Lat. vol. 485 f. 43'.

1. La chiesa latina dell'Albania

BIBLIOGRAFIA: *D. Farlati*, *Illyricum Sacrum VII* (Venetiis 1817). — *Orbis Seraphicus*, *De missionibus Fratrum Minorum II*, Quaracchii 1887; II—2 (Quaracchi 1945). — *P. Coco*, *I Francescani in Albania*. In: *Studi Francescani XXX* (Firenze 1933) 228—243. — *E. Armao*, *Località, chiese, monti, e toponimi di un'antica carna dell'Albania Settentrionale*. In: *Pubblicazioni dell'«Istituto per l'Europa Orientale»-Roma*, *Sec. Ser. Politica-Storia-Economia XXVI* (Roma 1933). — *F. Cordignano*, *Geografia ecclesiastica dell'Albania dagli ultimi decenni del secolo XVI alla metà del secolo XVII*. In: *Orientalia Christiana XXXVI—4* (Roma 1934). — *F. Granata*, *L'Albania e le missioni italiane nella prima metà del secolo XVII in base a documenti inediti*. In: *Rivista d'Albania III* (Roma 1942) 226—248. — *H. Matrod*, *Les Franciscains en Albanie au XVII siècle*. In: *Etudes Franciscaines XXXVI* (Paris 1924) 5—28. — *J. Radonić*, *Rimska kurija i južnoslavenske zemlje od XVI do XIX veka*. In: *Sepska Akademija Nauka*, *Posebna izdanja knj. CLV* (Beograd 1950).

I cattolici dell'Albania nel sec. XVII erano divisi in due arcivescovadi: Antivari e Durazzo.

Sotto la chiesa metropolitana di Antivari si trovavano ancora tre diocesi suffraganee dalle molte che erano in passato: Scutari, Sappa e Alessio, mentre il vescovo di Drivasto veniva nominato solo nel 1636 per amministrare la diocesi di Bosnia¹.

Nel 1656 la S. C. decise di nominare un vescovo proprio anche per Pullati, terra montagnosa tra le diocesi di Scutari e Skoplje, che nel passato era stato un vescovado a sé, ma che nel sec. XVII invece, era amministrato dal vescovo di Sappa. Il nuovo vescovo di Pullati fu Vincenzo Giovannelli, nativo di Cattaro, alunno della S. C., ordinato sacerdote a Parigi. Ma il Giovannelli non volle andare nella diocesi affidatagli e per questa disobbedienza fu severamente punito alla pena del carcere in Castel S. Angelo di Roma, dove rimase per oltre 20 anni fino alla morte (1683)². Né più tardi la S. C. trovò una persona adatta per questa diocesi e nel 1686 deliberò di appoggiarla alla diocesi di Skoplje inviandovi quattro missionari francescani³.

L'arcivescovo di Antivari non dimorava nella propria diocesi che era quasi tutta sotto i Turchi, ma nel territorio veneto, a Budua, di cui era amministratore. Tuttavia data la vicinanza, facilmente poteva comunicare sia con la propria diocesi sia con le altre diocesi dell'Albania. Perciò, gli arcivescovi di Antivari erano molto importanti per le decisioni della S. C. nelle cose dell'Albania, perché da essi poteva ricevere le informazioni più attendibili.

¹ *P. Ganchat*, *Hierarchia Catholica IV* (Monasterii 1935) 177.

² *Ibidem* 289, dove erroneamente è detto francescano.

³ *Acta* vol. 56 (1686) f. 182^a—190^a n. 20.

Il più noto arcivescovo di Antivari nel sec. XVII è senza dubbio Andrea Zmajević, già alunno della S. C., che aveva avuto prima, come parroco-abbate di S. Giorgio a Perasto, la piena fiducia della S. C. Quando poi divenne arcivescovo di Antivari (1670—1694), la S. C. non prendeva nessuna decisione nelle questioni dell'Albania senza prima aver sentito il suo parere o consiglio.

L'Albania centrale, agli inizi del sec. XVII, era amministrata dal vescovo Stefanense e poi Albanense (Elbasan), che aveva la sede nel convento francescano di Corbino. Il vescovo Albanense nel 1640 fu nominato arcivescovo di Durazzo⁴ e amministratore di tutte le diocesi dell'Albania centrale: Albanense, Bedense, di Croia e di Canovia.

La prima preoccupazione della S. C. fu di provvedere quei cattolici di un clero buono e istruito. Dalle relazioni che riceveva conobbe lo stato quasi desolato del cattolicesimo dell'Albania, causato anche dalla scarsa preparazione del clero. Di rado infatti, i sacerdoti albanesi, all'inizio del sec. XVII, avevano una istruzione superiore, ma per lo più erano educati dai sacerdoti o vescovi stessi, presso i quali prestavano servizio e venivano ordinati dopo una preparazione piuttosto sommaria⁵.

Nell'Albania centrale si trovavano alcuni conventi dell'antica provincia francescana dell'Albania. Ad essi si deve la sopravvivenza del cattolicesimo in quella parte. Erano educati per lo più in Italia e i vescovi di quelle parti di solito erano scelti fra loro. Il Sommo Pontefice, su proposta della S. C., diede loro il 7 luglio 1625, con la lettera *Religionis zelus*, le facoltà necessarie per la cura pastorale fra i Turchi⁶. Ma non erano considerati missionari⁷.

Nel nord, invece, si trovavano i preti secolari, spesso poco istruiti. La S. C. fin da principio, su richiesta dei vescovi, riceveva nei suoi collegi dei ragazzi albanesi per istruirli e rimandarli poi come sacerdoti nelle diocesi d'origine. Ma questo non bastava. Le esigenze del popolo erano tali, che potevano risolversi soltanto con la fondazione di una nuova missione.

L'occasione la diede Giorgio Bianchi, vescovo di Sappa, il quale nel 1632 incontrò a Roma P. Bonaventura da Palazzolo e lo persuase a recarsi in Albania per fondarvi una nuova missione francescana⁸.

⁴ P. Gauchat, *Hierarchia Catholica* IV p. 179.

⁵ SOCG vol. 264 f. 57^r—58^r.

⁶ *Juris Pontificii de Propaganda Fide* I (Romae 1888) 148—150.

⁷ *Acta* vol. 48 (1678) f. 34^r—35^r n. 17.

⁸ *Acta* vol. 8 (1632—1633) f. 53^r n. 13.

Quando il P. Bonaventura domandò il permesso per questa nuova missione, la S. C. la concesse ben volentieri nel 1634⁹. Anzi volle che i missionari fossero in gran numero.

I missionari arrivarono veramente numerosi a Ragusa, ma per ragioni di prudenza ne partirono il 7 dicembre 1634 solo due, Bonaventura da Palazzolo e Cherubino da Vallebuona; gli altri dovevano seguirli in seguito, secondo l'opportunità¹⁰.

I missionari cominciarono subito a lavorare andando da un luogo all'altro. Da principio si servirono di un interprete. Più tardi vennero anche gli altri missionari e aprirono diversi ospizi. Essi non si limitarono solo al nord, ma si spinsero anche nel territorio di Durazzo. Nel 1641 aprirono la missione di Dervend nel territorio della diocesi di Croia. Avevano un ospizio a Cattaro, sotto il dominio veneto. La S. C. inviava anche degli aiuti materiali, quando i missionari ne avevano bisogno¹¹.

Ma nel 1648 la missione, già ben sviluppata, fu del tutto distrutta. I Turchi bruciarono al palo due missionari, mentre gli altri fuggirono a Cattaro. Solo uno rimase nella missione, Leone da Cittadella, protetto da un musulmano a Pedana¹².

Quando poterono ritornare, la S. C. di Propaganda non permise che riprendessero i luoghi lasciati. Per ovviare alle lagnanze del clero secolare¹³, stabilì che in avvenire avessero le missioni solo sulle montagne e nei luoghi meno accessibili¹⁴. La prima missione restaurata fu per la popolazione di Clementi. In seguito si cercavano dove c'era bisogno.

Alla fine del sec. XVII, dietro ordine della S. C., la missione francescana aprì una casa anche nella diocesi di Durazzo, a Chidena, e così ebbero 7 case con 12 sacerdoti e 5 fratelli laici¹⁵.

In tal modo la S. C. intendeva rendere normale la vita dei cattolici Albanesi assicurando a tutti la presenza dei sacerdoti. Ma spesso i suoi sforzi erano annullati o ostacolati dai Turchi, padroni del paese. Ciò avveniva in particolar modo durante le guerre, quando la persecuzione era forse più accanita in Albania che altrove. La guerra di Vienna (1683—1699) anche ivi ebbe delle conseguenze dolorose¹⁶.

⁹ Acta vol. 10 (1634—1635) f. 36^r n. 13; f. 52^r—53^r n. 17.

¹⁰ Cf. SOCG vol. 263 f. 13^r—18^r.

¹¹ Acta vol. 14 (1640—1641) f. 114^r n. 16.

¹² Miscellanea diverse vol. 20 f. 218^r.

¹³ Acta vol. 21 (1652) f. 115^r n. 6.

¹⁴ Acta 23 (1654) f. 54^r n. 30.

¹⁵ SC Albania vol. 5 f. 94^r.

¹⁶ SOCG vol. 501 f. 202^r.

2. La missione di Cimarra

BIBLIOGRAFIA: N. Borgia, I monaci Basiliiani d'Italia in Albania. In: Pubblicazioni dell'Istituto per l'Europa Orientale*-Roma, N.S., Politica-Storia-Economia XXVIII (Roma 1935). — *Idem*, I monaci Basiliiani d'Italia in Albania, periodo II. In: Reale Accademia d'Italia, Centro Studi per l'Albania 4 (Roma 1942).

FONTI: C. Korolevskij, La missione Gréco-cattolica della Cimarra nell'Epiro nei secoli XVI—XVII. In: Bessarione, ser. 3, an. XV fasc. 117—118 (Roma 1911) 440—483; an. XVI fasc. 120 (1912) 181—199; an. XVII fasc. 123 (1913) 170—197.

La regione montuosa dell'Albania che va lungo il mare dalla catena degli Acrocerauni fino all'imboccatura del canale di Corfù si chiama Cimarra. Già per la sua posizione geografica questa regione, anche sotto i Turchi, subiva l'influsso dell'Occidente; anzi al tempo di papa Gregorio XIII si stabilì una vera unione con la chiesa di Roma e il Papa vi inviò come visitatore apostolico P. Lorenzo Mangiò¹⁷ fatto poi nel 1596 vescovo di Minervino e nel 1610 arcivescovo di Lanciano¹⁸.

La S. C. cominciò ad occuparsi della Cimarra nel 1628, quando su richiesta dei Cimarriotti destinò come loro missionario P. Neofito Rodinò, monaco Basiliano, nato nell'Isola di Cipro. Questi si recò nel 1633 nella sua missione e vi aprì una scuola. Dopo quasi dieci anni di lavoro missionario, per stanchezza e vecchieia l'8 novembre 1642 ottenne il permesso di ritirarsi dalla missione.

Con la partenza del P. Neofito la missione poco a poco decadde. La rinnovò Simeone Lascaris, l'archimandrita di Constantinopoli che nel 1658 venne a Roma per l'unione. Per istruirlo in teologia, siccome non poteva seguire i corsi in lingua latina, la S. C. lo affidò al P. Neofito Rodinò¹⁹. Lascaris non rimase molto a Roma, perché gli venne a mancare il maestro, forse per la morte. Quindi si trasferì missionario a Cimarra.

Siccome la giurisdizione del patriarca orientale di Ochrida si estendeva fino a quelle parti dell'Albania, Lascaris venne a contatto con lui e da lui fu nominato arcivescovo orientale di Durazzo. Informando la S. C. della sua nomina, le fece sapere di aver convertito all'unione il patriarca di Ochrida, Atanasio.

Benché la S. C. avesse da ridire sulla sua nomina, lo confermò missionario e gli diede due compagni: Onofrio Constantini e Andrea Stanilla.

¹⁷ SOCG vol. 501 f. 390^r—412^r.

¹⁸ P. Gauchat, Hierarchia Catholica IV p. 243 214.

¹⁹ Acta vol. 27 (1658) f. 56^{rv} n. 1.

Lascaris rimase in Cimarra fino al 1663, quando per paura dei Turchi se ne andò in Sicilia e a Palermo fu per lunghi anni parroco di S. Nicolò dei Greci²⁰.

Durante la sua dimora in Cimarra, Lascaris convinse il suo giovane compagno di missione, Andrea Stanilla ad accettare dal patriarca di Ochrida la nomina al vescovado di Spatia e Musachia.

A causa di ciò Stanilla fu aspramente rimproverato dalla S. C. e venne a Roma per discolparsi dicendo di aver obbedito al suo superiore. La S. C. gli perdonò e lo rimandò nella missione nel 1662. Gli diede come compagno Giovanni Crisafida.

Per 25 anni Stanilla, col nome di Arcadio, lavorò lodevolmente per il bene di quella missione, avendo sempre almeno un compagno. Ma nel 1686, in seguito ad un forte attacco militare dei Turchi contro Cimarra, dovette abbandonarla, insieme con il suo compagno Giona Corinthio, senza farvi mai più ritorno²¹. La missione di Cimarra rimase senza missionari.

Nel 1692 vennero a Roma quattro rappresentanti della Cimarra per chiedere nuovi missionari. La S. C. decise di affidare quella missione ai monaci Basiliani d'Italia. Il primo superiore della missione fu P. Nilo Catalano che fu nominato arcivescovo di Durazzo e vicario apostolico di Cimarra²². Partì dall'Italia nel 1693 insieme con P. Filoteo Zassi.

Summary

Immediately after its foundation, the Sacred Congregation turned its gaze toward the Christians of the Balcan peninsula, the majority of whom were under Ottoman domination. The main preoccupation of the Congregation was to assure those Christians of the presence of priests and bishops, that they might live according to the exigencies of the Faith.

I. In Dalmatia, which was under Venetian domination, there were many «glagolitic» parishes, of Roman Rite in the old Slavic tongue. At the time of the establishment of the Propagation of the Faith, they had not as yet introduced the reform of Pius V, because all the books they were using had been printed before the reform. The Sacred Congregation had published for them the Missal in 1631 and the Breviary in 1648 (which last was re-printed in 1688).

Throughout Dalmatia the Congregation established excellent relations with the Serbian Orthodox Church. The Orthodox Metropolitan (Archbishop) of Monte

²⁰ ACM vol. 54 (1684) f. 1^r—2^r n. 2.

²¹ SOCG vol. 496 f. 7ra.

²² ACM vol. 62 (1692) f. 245ra n. 1.

Negro in 1640 joined the Roman Catholic Church, making a profession of Faith. It was hoped that the Patriarch of Peć would do the same, but the wars against the Turks (1645—1669 and 1683—1699) put an end to these efforts.

II. In the Provinces of Bosnia and Herzegovina the Franciscan Mission of the Religious Province of Bosnia Argentina is prominent. For this Mission, the Congregation provides Bishops, regulates the activity of the Friars according to the norms of the Council of Trent, and assists them in any difficulty they may have either with the Turks or the Orthodox Church.

To the east of the Neretva river there was the small Diocese of Trebinje which gravitated towards the Republic of Ragusa, where the Bishop resided. The Congregation encouraged the Bishop of Trebinje to provide for the spiritual welfare of his Diocese, and to visit it as often as possible when he could not reside there. Moreover, at one time there were plans to found a college for this Diocese in Ragusa, using funds left by one of the bishops of the same Diocese of Trebinje.

III. The Catholics of Serbia are served by the bishops of Beograd — who also have the care of the faithful of Baranja, Bačka and Banat — and of Prizren, who concern themselves with the Catholics of old Serbia. In 1656 the Sacred Congregation established the Archdiocese of Skoplje, which practically cared for the Catholics of old Serbia, while the bishopric of Beograd continued in its own jurisdiction.

IV. The Congregation began to concern itself with Macedonia when the Archbishop of Durazzo revealed that there were more than 15,000 Macedonian Catholics without a Bishop. The Congregation then appointed a Latin Archbishop of Ochrida in 1647. But since it was a case of geographical misunderstanding, after 1683 no other Archbishop was appointed.

About 1660 the Congregation came into contact with the Orthodox Patriarch Athanasius of Ochrida, who intended to join the Roman Catholic Church.

V. Albania was divided into two Archdioceses: Antivari and Durazzo. The Sacred Congregation was anxious to select for Albania a good calibre of Bishops and to educate a good type of clergy. But, since this was not enough, it founded in northern Albania, in the metropolitan territory of Antivari, a Franciscan Mission. Central Albania, however, in the metropolitan territory of Durazzo, still had some convents of the old Franciscan Province of Albania.

In 1628 the Congregation founded a Mission in the southern region of Albania, called Cimarra, of the Oriental Rite, which Mission in 1692 was given to the Italians of the Order of St. Basil.

CAPITOLO IX

L'Opera della S. Congregazione per le popolazioni della Penisola Balcanica centrale

Bazilije Pandžić

A. Bosnia

FONTI: AP: Acta vol. 70-178. – SOCG vol. 500, 547, 555, 680. – SC Bosnia vol. 4-9 (1692-1818). – *Fr. Nedić*, Monumenta privilegiorum, concessionum, gratiarum et favorum provinciae Bosnae Argentinae (Vukovarini 1886). – *E. Fermandžin*, Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752. In: Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium vol. XXIII (Zagrabiae 1892). – *J. Jelenić*, Izvori za kulturnu povjest bosanskih franjevaca (Sarajevo 1913). – *J. Jelenić*, Spomenici kulturnoga rada bosanskih franjevaca (1437-1878). In: Starine J. A. XXXVI (Zagreb 1918) 81-162. – *J. Jelenić*, Spomenici kulturnoga rada franjevaca Bosne Srebreničke (1699-1835). In: Monumenta Franciscana Jugoslavica II (Mostar 1927). – *J. Matasović*, Regesta Fojnicensia. In: Spomenik Srpske Karaljevske Akademije LXV (Beograd 1930) 58-405. – *D. Mandić*, Chroati Catholici Bosnae et Hercegovinae in descriptionibus annis 1743 et 1768 exaratis. In: Monumenta Croatiae Vaticana I (Chicago-Roma 1962).

BIBLIOGRAFIA: *D. Farlati*, Illyricum Sacrum voll. IV et VI (Venetiis 1769 et 1800). – *M. V. Batinić*, Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini (1235-1835) I-III (Zagreb 1881-1887). – *J. Jelenić*, Kultura i bosanski franjevci 1-11 (Sarajevo 1912-1915). – *B. Rupičić*, Entstehung der Franziskanerpfarreien in Bosnien und der Herzegowina und ihre Entwicklung bis zum Jahre 1878 (Breslau 1937). – *P. Čapkun*, De organisatione curae pastoralis franciscanorum apud Croatorum gentem (Sibenici 1940). – *B. Pandžić*, De dioecesi Tribuniensi et Mercanensi (Romae 1959). – *D. Mandić*, Franjevačka Bosna (Rim 1964). – *S. Džaja*, Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće. Doba fra Grge Ilijića Varešanina. In: Analœta Croatica Christiana vol. II (Zagreb 1971). – *K. Juršić*, Crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine. In: Analœta Croatica Christiana vol. III (Zagreb 1972).

Il territorio della provincia turca ottomana die Bosnia ed Erzegovina, ridotto in seguito alla guerra di Vienna (1683-1699), dal 1735 è così diviso: il vicariato apostolico di Bosnia e diocesi di Trebinje. Nel vicariato il clero è costituito quasi esclusivamente dai Frati Minori della provincia religiosa di Bosnia Argentina, mentre quello della diocesi di Trebinje è secolare.

I. La Bosnia Argentina

Con la pace di Karlovci (1699) tra l'Austria e la repubblica di Venezia da una parte e l'impero turco ottomano dall'altra, la vecchia missione francescana, estesa oltre i confini civili di Bosnia ed Erzegovina, venne divisa tra questi tre stati.

La principale preoccupazione, quindi, per la S. C. era costituita dai cattolici rimasti in seguito a quella divisione sotto i Turchi. Invece quelli toccati all'imperatore austriaco e alla repubblica veneta si avviavano verso una certa normalità, essendo sotto il dominio di stati cattolici.

1. Il Vescovo di Bosnia, Nicola Ogramić, abbandonata nel 1685 la diocesi per sfuggire la persecuzione dei Turchi, si stabilì a Djakovo, quando questa città nel 1687 fu liberata dai Turchi¹. Djakovo, città della Slavonia, era già nel sec. XIII sede del Vescovo di Bosnia donatagli dal re d'Ungheria. Perciò il Vescovo Ogramić pensò di trovarsi nella sua sede e di poter esercitare la giurisdizione sui luoghi sottratti ai Turchi tra il fiume Sava e il Drava. Ma il Vescovo di Zagabria gli contestò tale diritto e nel 1699 vinse la causa nel processo presieduto dall'Arcivescovo di Kalocsa. Al Vescovo di Bosnia rimase solo la città di Djakovo con alcuni paesi vicini, in tutto 4 parrocchie (Djakovo, Gorjani, Vrbice e Vrpolje), cioè più o meno quello che la diocesi possedeva nel medioevo².

Mentre in tal modo il Vescovo di Bosnia fermò la sua residenza a Djakovo, fuori Bosnia, non poteva recarsi nel suo territorio, cioè nella Bosnia, occupato dai Turchi. Tuttavia si dava premura di provvedere in qualche modo ai propri fedeli rimasti sotto i Turchi nominandovi dei delegati speciali³.

Ma il popolo, e specialmente i Francescani rimasti con il popolo sotto i Turchi, sentirono presto il disagio per la mancanza del Vescovo. Infatti, non avevano nessuno che potesse conferire la cresima e gli ordini sacri. Perciò già nel 1709 si rivolsero alla S. C. chiedendo un Vescovo o un amministratore. La S. C. non rispose positivamente a questa domanda; però, attraverso il Nunzio di Vienna sollecitò il Vescovo, affinché trovasse qualche modo per recarsi nella sua diocesi⁴.

Il Vescovo sollecitato ad andare nella sua diocesi di Bosnia, rispose il 5 gennaio 1710 che la sua diocesi si trovava parte sotto l'imperatore austriaco e parte sotto i Turchi. La sua città residenziale era sotto l'imperatore ed egli vi aveva costruito l'episcopio e la cattedrale. Non poteva pertanto recarsi

¹ SOCG vol. 500 f. 21^r.

² J. Buturac, *Katolička Crkva u Slavoniji za turskoga vladanja* (Zagreb 1970) 159-160 208.

³ P. Čapkun, *De organisatione* 120.

⁴ Acta vol. 79 (1709) f. 442^r-443^v n. 17.

nella parte sotto i Turchi per colpa di questi. Se quei cattolici gli avessero garantito la sicurezza, egli vi sarebbe andato ben volentieri⁵. Il Vescovo di Bosnia conservò tale posizione anche in seguito.

Soltanto dopo 50 anni di inutili insistenze la S. C. si decise di cercare un'altra soluzione. Però volle prima accertarsi che l'imperatore non fosse contrario alla nomina di un Vescovo proprio per la Bosnia sotto i Turchi⁶. Quando il Nunzio di Vienna comunicò che secondo le informazioni ricevute l'imperatore non sarebbe contrario a tale soluzione, la S. C. deliberò il 20 giugno 1735 di nominare per la Bosnia un Vicario Apostolico con carattere vescovile e con il titolo in partibus infidelium, suddito ottomano. Doveva essere un Franciscano della provincia di Bosnia Argentina⁷.

Nella congregazione generale del 15 settembre dello stesso anno, quando fu eletto per Vicario Apostolico P. Matteo Delivić, vennero definiti espressamente e con precisione anche i confini del vicariato. Difatti, già da tempo i Vescovi di Bosnia avevano protestato presso la S. C. più di una volta contro i Vescovi Makarska e Spalato, perché esercitavano la giurisdizione in alcuni luoghi della diocesi di Bosnia. Affinché il nuovo Vicario Apostolico non avesse difficoltà di questo genere, Vincenzo Zmajević, Arcivescovo di Zara, suggerì alla S. C. di inserire nel breve di nomina del Vicario Apostolico Delivić che la sua giurisdizione si estendeva su tutta la Bosnia sotto i Turchi (eccetto la diocesi di Trebinje) e particolarmente sull'antica diocesi di Duvno. Anzi, scrisse al Vescovo di Makarska che non gli era lecito servirsi del titolo di amministratore della diocesi di Duvno e che non poteva esercitare sul territorio di quella diocesi la giurisdizione vescovile⁸.

In tal modo si iniziò la storia dei Vicari Apostolici di Bosnia che durerà fino al 1881. Invece, il Vescovo di Bosnia, senza alcuna giurisdizione nella Bosnia stessa, continuò ad esistere esercitando la giurisdizione nella sua sede di Djakovò ed alcuni paesi vicini. Nell'anno 1773 la diocesi di Bosnia fu unita da Clemente XIV con la diocesi di Sirmio. D'allora venne chiamata diocesi di Bosnia-Sirmio, oppure, dal luogo di residenza, diocesi di Djakovò⁹.

2. Il clero del vicariato apostolico di Bosnia era costituito quasi esclusivamente, come per il passato, di Frati Minori appartenenti alla provincia di Bosnia Argentina. All'inizio del sec. XVIII, in seguito al trattato di Karlovci (1699), la provincia fu divisa in tre parti: 14 dei suoi conventi, esistenti sopra

⁵ SC Bosnia vol. 5 f. 18^v.

⁶ Acta vol. 104 (1734) f. 237^v-251^v n. 15.

⁷ Acta vol. 105 (1735) f. 287^r-293^r n. 23.

⁸ Acta vol. 105 (1735) f. 402-408^r n. 14.

⁹ Cfr. J. Buturac, *Katolička Crkva* 208.

il fiume Sava, passarono sotto il dominio austriaco, 7 furono entro i confini della repubblica di Venezia, mentre solo 3 rimasero sotto i Turchi¹⁰.

Benché divisa, la provincia cercò dappprincipio di conservare l'unità. Ma non durò a lungo. La divisione dei suoi territori tra vari stati portò con sé necessariamente anche la sua divisione. L'occasione la diede la visita apostolica stabilita nel 1733 dalla S. C. e dal superiore generale dell'Ordine.

Dopo la guerra 1683-1699 i Frati Minori della provincia di Bosnia Argentina, impiegati nella cura pastorale, si trovarono sotto la giurisdizione dei vari Vescovi, i quali prima, quando quei luoghi erano sotto i Turchi, non vi si recavano. I Frati avevano i loro metodi tradizionali di attività pastorale e li seguirono, più o meno, anche dopo la liberazione. Quindi, i Vescovi nelle loro relazioni avevano non poco da osservare intorno al modo di agire di quei Frati. Specialmente violente accuse provenivano dai Vescovi di Makarska, prima da Nicola Bijanković (1696-1730) e poi dal suo successore Stefano Blašković (1731-1776).

Per conoscere lo stato della provincia e per stabilire la fondatezza di quelle accuse, P. Giuseppe d'Ebora, allora commissario generale dell'Ordine, d'accordo con la S. C., nominò il 31 maggio 1733 visitatore apostolico della provincia francescana di Bosnia Argentina il P. Gaetano d'Introdacqua ex provinciale della provincia di S. Bernardino negli Abruzzi¹¹.

Il visitatore apostolico visitando la provincia, le sue case e i frati, si persuase che quelle accuse erano esagerate, ma si convinse anche che la provincia era troppo vasta e quindi difficile a governarsi. Per questo ne propose la divisione in tre parti¹². Dato però che l'imperatore non permise la separazione dei conventi del suo territorio da quelli che si trovavano sotto i Turchi, il decreto del commissario generale dell'Ordine, emanato il 26 maggio 1735, separò dalla provincia di Bosnia Argentina solo quei conventi che erano passati sotto il dominio veneto e ne fece la nuova provincia di S. Caio¹³.

Qualche tempo dopo, cioè l'8 luglio 1757 il generale dell'Ordine, P. Clemente da Palermo, con i conventi della provincia di Bosnia Argentina esistenti nell'impero austriaco costituì la nuova provincia di S. Giovanni da Capistrano. I conventi della stessa provincia francescana sotto i Turchi furono dichiarati „custodia“ e il 15 dicembre 1758 „provincia di Bosnia Argen-

¹⁰ A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia* vol. II (Zagrabiae 1875) 259.

¹¹ Cfr. M. V. Batinić, *Djelovanje franjevacu* II 182-183

¹² SC Bosnia vol. 5 f. 231^{rv}.

¹³ C. Perusinus, *Chronologia historico-legals* III-2 (Romae 1752) 202-203. Questa nuova provincia dal 1743 si chiama provincia del Ss.mo Redentore in Dalmazia.

tina¹⁴. D'allora in poi la provincia francescana di Bosnia Argentina ebbe gli stessi confini del vicariato apostolico.

3. Tutta la cura pastorale del vicariato apostolico di Bosnia dipendeva dai tre conventi francescani esistenti in esso (Kreševo, Fojnica e Sutjeska). Ogni convento aveva un certo numero di parrocchie, delle quali aveva cura per mezzo dei suoi frati.

I superiori della provincia, in occasione del capitolo provinciale, nominavano il personale per la cura d'anime e il Vicario Apostolico lo confermava. Tale prassi fu consigliata dalla esperienza del passato ed in base ad essa la S. C. la stabilì già nel 1624¹⁵. Sia il Vicario Apostolico che i superiori della provincia difendevano gelosamente i loro diritti. A causa ora dell'una ora dell'altra parte sorgevano qualche volta i dissidi.

Per la conoscenza delle relazioni tra la provincia francescana e il Vicario Apostolico ricordiamo il dissidio avvenuto all'inizio del sec. XIX, durante il vicariato apostolico di Gregorio Ilijić. Egli, senza badare alle relazioni tradizionali tra il Vicario Apostolico e la provincia francescana, si regolava nel vicariato come si regolavano gli altri Vescovi nelle loro diocesi. Infatti, senza avvertire i superiori della provincia egli ottenne nel 1801 un decreto dalla S. C. con il quale si dichiaravano parrocchie 5 cappellanie locali. Quando, nel 1803 allo stesso modo fece erigere la parrocchia di Koraće, la provincia protestò energicamente sia presso la S. C. che presso il Vicario stesso. La S. C., esaminata la questione, stabilì che in avvenire i Vicari Apostolici di Bosnia non dovevano erigere nuove parrocchie senza un accordo preventivo con i superiori della provincia regolare¹⁶.

4. La S. C. vigilava anche sulla formazione del clero ed in ogni occasione prestava aiuto ai superiori della provincia, affinché le nuove generazioni fossero in grado di corrispondere ai loro doveri nell'attività pastorale.

I frati della provincia avevano le scuole primarie nei loro conventi. I loro studenti, dopo il noviziato, si recavano di solito all'estero per continuarvi gli studi.

Anche per interessamento e aiuto della S. C. le province francescane italiane ricevettero gratis nei loro studenti filosofico-teologici un certo numero di studenti Bosnesi durante tutto il secolo XVIII (fino al 1780).

Quando per ragioni politiche alla fine del sec. XVIII le province italiane non poterono più ricevere gli studenti della Bosnia, questi trovarono accoglienza in Austria, alla quale in quel tempo interessava di aver buone relazioni con

¹⁴ J. Jelenić, Izvori 28–30 n. XXII 32–35 n. XXIV.

¹⁵ Acta vol. 3 (1622–1625) f. 133^v n. 13.

¹⁶ S. Džaja, Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini 206–216.

i Francescani della Bosnia. Anzi, l'imperatore Giuseppe II nel 1785 istituì una fondazione per gli studenti francescani della provincia della Bòsnia Argentina¹⁷. Questo fatto influì per lungo tempo su tutta la vita e l'attività di quella provincia religiosa.

5. Nel vicariato apostolico di Bosnia, oltre i Francescani, si trovavano anche alcuni preti secolari. Nei documenti essi vengono chiamati „presbyteri illirici“, perché celebravano le funzioni in lingua croata.

Questi sacerdoti nella prima metà del sec. XVIII vennero educati da qualche prete dalmata oppure nei collegi di Loreto e Fermo. Dal 1750, quando la diocesi di Spalato aprì un collegio a Priko presso Omiš, essi venivano inviati in esso. Erano oriundi dei paesi del vicariato apostolico di Bosnia che pretendevano i Vescovi di Makarska e Spalato. Nel 1768 erano 12 in tutto il vicariato¹⁸.

Mentre i Francescani per lo più non avevano una dimora stabile, ma andavano da una casa all'altra, i preti „illirici“ dimoravano nelle case dei loro parenti o amici. Aiutavano i Francescani nella cura pastorale, ma non potevano essere parroci. Così per es. nel 1750 Antonio Budimir chiedeva la patente di missionario. La S. C. gliela concesse sotto la condizione „dummodo se abstineat ab exercitio parochialium“¹⁹.

2. La diocesi di Trebinje

Nella stessa provincia civile di Bosnia, alla sinistra del fiume Narenta presso i confini della repubblica di Ragusa, si trova la diocesi di Trebinje. Per la sua posizione geografica e per la sua storia è strettamente legata a questa repubblica e alla sua archidiocesi.

In seguito al trattato di pace del 1699 alcuni luoghi di questa piccola diocesi (Slivno, Vidonje, Dobranje) rimasero sotto il dominio Veneto. Il Vescovo di Trebinje non vi poté più esercitare la giurisdizione perché i Veneti preferivano quella del Vescovo di Makarska²⁰.

Come per il passato, anche in questo tempo la S. C. insistette che i Vescovi della diocesi risiedessero in essa, perché di solito, a causa della persecuzione dei Turchi, risiedevano a Ragusa. Ottenne soltanto che Sigismondo Tudisić (1733–1760) vi dimorasse per sei mesi e Anselmo Katić per qualche tempo. Quest'ultimo, però, nel 1768 si stabilì a Čepikuće sul territorio della repubblica di Ragusa, nei pressi della diocesi²¹.

¹⁷ J. Jelenić, *Kultura* II 382.

¹⁸ SC Bosnia vol. 5 f. 207^{rv}.

¹⁹ Acta vol. 120 (1750) f. 135^r–136^v n. 9.

²⁰ SOCG vol. 547 f. 372^v.

²¹ SOCG vol. 555 f. 582^r–587^r.

L'ultimo Vescovo di questa diocesi fu Nicola Ferić, morto il 30 maggio 1819. Non molto dopo, il 12 settembre 1839, a causa della nuova situazione politica di quelle regioni, la diocesi di Trebinje venne affidata in amministrazione al Vescovo di Ragusa.

All'inizio del sec. XVIII nella diocesi di Trebinje vi erano 4 parrocchie²¹. Nella seconda metà di quel secolo, con il permesso della S. C., ne fu fondata un'altra²². I parroci erano preti secolari, nativi di quei paesi e educati nei collegi della S. C. Il Vescovo Tudišić per qualche tempo vi aveva impiegato anche 2 missionari Cappuccini²³.

B. Serbia

FONTI: AP: Acta vol. 70-178. – SOCG vol. 563, 585. – SC Servia vol. 1-3 (1669-1839). – SC Albania vol. 5-24 (1696-1816).

BIBLIOGRAFIA: *M. Premrou*, Serie dei vescovi romano-cattolici di Beograd. In: AFH XVII (Quaracchi 1924) 489-508; XVIII (Quaracchi 1925) 33-59. – *V. Wagner*, Povijest Katoličke Crkve u Srbiji u 19. vijeku (od 1800. do konkordata 1914.). In: Bogoslovska Smotra XXI (Zagreb 1933) 1-16 140-153 225-235 297-307; XXII (Zagreb 1934) 20-46 124-140. – *J. Radonić*, Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka. In: Srpska Akademija Nauka, Posebna izdanja knj. CLV (Beograd 1950). – *J. Buturac*, Katolička Crkva u Slavoniji za turskoga vladanja. In: Analecta Croatica Christiana vol. I (Zagreb 1970).

I cattolici di Serbia hanno due centri, Belgrado e Skopje. Mentre il primo si sviluppa sotto l'influsso dell'impero austriaco, il secondo è legato con il cattolicesimo dell'Albania.

1. Belgrado

All'inizio del sec. XVIII la diocesi di Belgrado era senza Vescovo, il quale si trovava ammalato in Ancona. La S. C. incaricò Luca Natale († 1723), vicerario generale della diocesi di Sirmio, di aver cura anche di quella di Belgrado, di cui, dopo la morte del titolare, divenne Vescovo¹.

Il neoeletto non entrò nella diocesi, perché non poté ottenere il permesso turco. Non vi entrò nemmeno quando Belgrado nel 1717 divenne parte dell'impero austriaco, poiché l'imperatore stesso cercò il modo più conve-

²² Acta vol. 153 (1783) f. 320^r-327^r n. 9.

²³ SOCG vol. 680 f. 21^{rv}.

¹ Acta vol. 78 (1708) f. 305^r-310^v n. 19; *R. Ritzler-P. Seifert*, Hierarchia catholica V 117.

niente per organizzare la chiesa cattolica nella parte della Serbia occupata, chiamata Serbia imperiale o Serbia belgradina. Da principio pensò di far elevare la diocesi di Belgrado al rango di archidiocesi. La S. C. non poté contrastare l'intenzione dell'imperatore. Però, dopo lunghe trattative e vari progetti si arrivò all'unione di due diocesi cattoliche di quella regione, cioè di Belgrado e di Smederevo². L'unione venne confermata nel concistoro del 23 novembre 1729. La nuova diocesi fu dichiarata suffraganea della metropolitana di Kalocsa, e all'imperatore fu riconosciuto lo „ius nominandi“³.

Nella Serbia belgradina sotto il dominio imperiale i cattolici aumentarono rapidamente. Oltre ai soldati, arrivarono da ogni parte artigiani, commercianti operai, perché potevano trovarvi facilmente un lavoro ben retribuito. Durante il dominio imperiale la S. C. ebbe da occuparsi poco di quella regione.

Ma il dominio imperiale non vi durò a lungo. Nel 1739 quella regione ricadde di nuovo nelle mani dei Turchi. Con gl'imperiali partirono il Vescovo e la maggior parte dei cattolici. La diocesi di Belgrado-Smederevo divenne titolare, e sarà conferita dal Papa ad istanza dell'imperatore. I cattolici del territorio della diocesi rimasero per un secolo intero non solo senza Vescovi, ma anche senza sacerdoti stabilmente dimoranti.

2. Skoplje

La guerra del 1683-1699 fu una vera rovina per i cattolici dell'archidiocesi di Skoplje. Molti fedeli avendo perduto tutti gli averi, per sfuggire la persecuzione si rifugiarono nell'impero austriaco o sul territorio della repubblica di Venezia. Pochi rimasero nella diocesi, ritirati nelle montagne e nei paesi poco accessibili. Erano infatti incolpati di ribellione⁴.

La S. C. già durante la guerra si diede premura perché quei poveri cattolici non fossero abbandonati. Infatti nel 1690 elesse P. Daniele Duranti d'Arezzo, Francescano italiano, come successore del defunto Arcivescovo Pietro Bogdan, ma non potendo egli recarvisi, venne trasferito nel 1696 all'archidiocesi di Smirne⁵. Affidò l'amministrazione dell'archidiocesi di Skoplje prima al neoletto Vescovo di Pulati, già missionario di quell'archidiocesi, Pietro Karadžić, poi lo trasferì nel 1702 a quella sede⁶.

² Acta vol. 98 (1728) f. 570-576 n. 24.

³ R. Ritzler-P. Sefrin, *Hierarchia catholica* V 117.

⁴ Cfr. J. Radović, *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje* 425-426.

⁵ R. Ritzler-P. Sefrin, *Hierarchia catholica* V 360.

⁶ *Ibidem* 347.

Alla fine della guerra 1683-1699 nella diocesi di Skoplje si trovava solo un missionario. Ma già nel 1702 erano 6, cioè a Skoplje, Janjevo Djakovica, Peč, Has e Pester⁷. Il clero veniva prevalentemente educato nei collegi della S. C. in Italia, ma qualcuno si formava, all'antica, sul posto.

La S. C. sceglie i Vescovi dal clero diocesano. Fa eccezione Tommaso Tomitić nominato 1753, che era della diocesi di Ragusa. Egli entrò nella diocesi, con due servitori, come commerciante, avendo a tal titolo il permesso dai Turchi. Ma quando arrivò a Janjevo, i Turchi conobbero la sua vera identità e aggredirono nel paese un suo servitore. In seguito a ciò egli si ritirò a Ragusa e non ritornò nella diocesi, poiché non poté ottenere il permesso di entrarvi come Vescovo. Su richiesta della S. C. rinunziò e fu nominato nel 1758 Arcivescovo di Skoplje Matteo Masarek⁸.

Alla fine del sec. XVII la missione francescana di Albania estende la sua azione sull'archidiocesi di Skoplje. Nel 1693 vi si recò per primo P. Pietro da Vicovaro. Essendo egli pratico di medicina, poté rimanervi e fondare alcune stazioni missionarie⁹.

Vincenzo Zmajević, Arcivescovo di Antivari, propose alla S. C. di separare le case missionarie francescane della diocesi di Skoplje dalla missione di Albania e fondarvi una nuova missione autonoma. La S. C. nella sua adunanza generale del 30 giugno 1704 approvò la proposta e istituì la nuova missione di Serbia¹⁰. Nel 1712 questa missione aveva quattro case: Peč, Rugova, Pester e Zoganj¹¹.

La storia di questa missione è assai triste. Durante le lunghe guerre tra i Turchi e gli stati cristiani, essa, essendo costituita da stranieri, era esposta al primo attacco. Ma nonostante le difficoltà di ogni genere la missione vi rimase fino ai tempi recenti.

Spesse volte i cattolici, specialmente i Vescovi e i sacerdoti, si lamentavano delle vessazioni che subivano da parte degli ortodossi. La chiesa ortodossa di Peč doveva dare annualmente una grande somma di denaro ai governanti turchi. Per poter soddisfare a questi suoi obblighi, pretendeva la partecipazione non solo dei suoi fedeli, ma anche dei cattolici. Anzi, qualche volta otteneva un espresso decreto sultanale che obbligava anche i cattolici a contribuire a tale raccolta. L'Arcivescovo Karadžić il 20 aprile 1708 scrive che si chiede „ogni anno da ogni religioso cattolico un zechino e da ogni casa cattolica 12 baiocchi“¹².

⁷ SC Albania vol. 5 f. 626^v.

⁸ R. Ritzler-P. Sefrin, *Hierarchia catholica* VI 370.

⁹ SC Albania vol. 5 f. 23^v.

¹⁰ Acta vol. 74 (1704) f. 138^v-139^v n. 8.

¹¹ SOCG vol. 585 f. 204^{rv}.

¹² SOCG vol. 563 f. 60^v.

La S. C. cercò di proteggere i cattolici della Serbia e delle altre regioni balcaniche tramite il Vicario Patriarcale di Costantinopoli. Questi, con l'aiuto degli ambasciatori delle potenze cattoliche, difese i cattolici presso il governo turco contro le pretese dei Vescovi ortodossi¹³.

Questa vessazione non cessò nemmeno dopo l'abolizione del patriarcato di Peć (1766). Nel 1774 il Metropolita di Prizren, che governava gran parte del territorio dell'antico patriarcato di Peć, fece passi a Costantinopoli per ottenere un *ferman* contro i cattolici. Ma l'Arcivescovo di Skoplje, Matteo Masarek, si rivolse alla S. C. per protezione e nello stesso tempo interessò un suo influente amico di Janjevo, musulmano, il quale ottenne un „ferman“, in cui si dichiarava che il Metropolita di Prizren non aveva nessuna giurisdizione sui cattolici¹⁴. Dopo questo „ferman“ non incontriamo più simili pretese dei Vescovi o Metropoliti ortodossi.

C. Albania

FONTI: AP: Acta vol. 70-178. – SOCG vol. 626. – SC Albania vol. 1-3 (1669-1839).

BIBLIOGRAFIA: *D. Farlatius*, *Illyricum Sacrum VII* (Venetiis 1817). – *Orbis seraphicus*, *De missionibus Fratrum Minorum II* (Quaracchi 1887); II-2 (Quaracchi 1945). – *P. Coco*, *I Francescani in Albania*. In: *Studi Francescani XXX* (Firenze 1933) 228-243. – *N. Borgia*, *I monaci Basiliani d'Italia in Albania, periodo II*. In: *Reale Accademia d'Italia, Centro Studi per l'Albania 4* (Roma 1942). – *J. Radonić*, *Rimska Kuriya i južnoslavenske zemlje od XVI do XIX veka*. In: *Srpska Akademija Nauka, Posebna izdanja knj. CLV* (Beograd 1950).

Oltre la Chiesa cattolica latina, la S. C. promuove in Albania anche la missione di Cimarra. In quella missione di rito orientale i Padri Basiliani italiani iniziarono alla fine del sec. XVII la loro attività missionaria, che però nonostante lo zelo dei missionari dovettero abbandonare.

1. La Chiesa cattolica latina di Albania

La Chiesa cattolica latina di Albania anche in questo periodo è divisa in due archidiocesi: Antivari e Durazzo. Mentre l'archidiocesi di Antivari e le sue diocesi suffraganee (Scutari, Pulati, Sappa e Alessio) presentano i segni di vitalità anche nelle condizioni difficili, quella di Durazzo, di cui l'Arcivescovo risiede a Corbino presso la chiesa di S. Veneranda, è ridotta in uno statomiserievole. Vincenzo Zmajević, Arcivescovo di Antivari nominato visi-

¹³ *J. Radonić*, *Rimska kuriya i južnoslovenske zemlje* 475-476.

¹⁴ SC Servia 2 f. 263^r-264^r.

visitatore apostolico dell'Albania nel 1702, trovò nella diocesi di Durazzo solo 1047 famiglie con 8252 anime¹.

Le sue antiche e gloriose diocesi suffraganee (Croiese, Lisiense, Bendense, Albanense, Canovienne) erano un puro ricordo storico.

1. Fu una fortuna per la Chiesa di Albania che proprio all'inizio del sec. XVIII Vincenzo Zmajević, uomo di non comuni capacità e di grande zelo apostolico, divenisse Arcivescovo di Antivari. Benché nel 1713 fosse trasferito all'archidiocesi di Zara, non cessò fino alla morte (1745) di occuparsi delle sorti della Chiesa di Albania. Nel 1704, come Arcivescovo di Antivari, e nel 1713, come Arcivescovo di Zara, fu nominato dalla S. C. commissario apostolico d'Albania, Serbia, Macedonia e Bulgaria². Sempre fedele alle intenzioni della S. C. compì il suo dovere con intelligenza, prudenza e coraggio, e le conseguenze del suo benefico operato si sentirono per lungo tempo.

Su proposta della S. C. Vincenzo Zmajević venne nominato l'8 luglio 1702 visitatore apostolico di Albania. Nel settembre dello stesso anno iniziò il suo incarico e al termine inviò una esauriente relazione, dalla quale la S. C. poté con chiarezza conoscere lo stato della Chiesa in Albania e orientare con sicurezza la sua attività in quelle parti del mondo³. In seguito a questa visita, Zmajević convocò per il 15 gennaio (la seconda domenica dopo l'epifania) del 1703 un sinodo interdiocesano Albanese, chiamato anche il concilio Albanese, che si tenne nella chiesa di S. Giovanni Battista a Mrkinje, sede del Vescovo di Alessio. Vi parteciparono oltre il visitatore, 2 Arcivescovi, 4 Vescovi, 4 vicari generali, 2 prefetti di missione e 43 sacerdoti⁴. Questo sinodo fu un grande avvenimento della Chiesa in Albania, e i suoi decreti rimasero in uso fino al sec. XIX⁵.

2. La S. C. dedica speciale cura all'educazione del clero albanese. I ragazzi provenienti da tutte le diocesi di Albania, inviati dai singoli Vescovi secondo la quota loro assegnata, vengono accettati nei collegi dipendenti dalla S. C. (Loreto, Fermo e Urbano di Roma) per trascorrervi compiervi tutti gli studi prescritti. Mentre nel sec. XVII incontriamo il clero albanese per lo più senza scuole prescritte, e quindi con poca abilità nel disbrigo del servizio pastorale, nel sec. XVIII il clero è di solito all'altezza del proprio ufficio, perché ben formato nei collegi della S. C.

Questa maggior istruzione del clero diede la possibilità alla S. C. di scegliere tra i sacerdoti nativi albanesi i Vescovi delle diocesi di quelle regioni. Difatto,

¹ SC Albania vol. 5 f. 606^r.

² Acta vol. 83 (1713) f. 430^r n. 22.

³ La relazione si trova in: SC Albania vol. 5 f. 535^r-451^r.

⁴ SC Albania vol. 5 f. 543^r.

⁵ Cf. V. Blažević, Concilia et Synodi in territorio hodiernae Jugoslaviae celebrata (Vicetiae 1967) 55-56.

durante tutto il sec. XVIII i Vescovi delle diocesi albanesi sono nativi del posto. Fanno eccezione Egidio Quinto d'Armento, Franciscano ~~italiano~~ missionario in Albania, nominato Vescovo di Sappa il 21 marzo 1707 e trasferito l'8 febbraio 1719 alla metropolitana di Antivari⁶ e Serafino Torriani, Franciscano ~~italiano~~ pure missionario in Albania, nominato il 9 marzo 1746 Vescovo di Pulati⁷. Oltre questi due Italiani, gli altri furono tutti preti secolari albanesi, eccetto P. Antonio d'Alessio, Franciscano albanese, già provinciale della provincia, che il 16 novembre 1750 fu nominato Vescovo d'Alessio⁸.

La S. C. soleva sovvenzionare annualmente sia i Vescovi che i missionari, affinché potessero mantenersi più facilmente in paesi tanto poveri e oppressi. Questo aiuto era loro necessario in quanto dovevano, specialmente nei tempi di guerra, assicurarsi una certa libertà offrendo doni ai singoli governanti locali.

3. La S. C. vigilava continuamente sullo sviluppo e sulla vita della missione francescana di Albania, di cui la prima casa fu fondata nella diocesi di Sappa l'anno 1634 e che alla fine del sec. XVII si estese anche „nell'Albania inferiore ovvero orientale ossia Macedonia“⁹.

Data la grande distanza tra le case della missione in Macedonia e quelle in Albania propriamente detta, la S. C. decise nel 1701 di separare quelle case e istituirvi una nuova missione con il proprio prefetto, chiamandola la missione di Macedonia¹⁰. Secondo l'Arcivescovo Zmajević questa nuova missione aveva, nel 1702, tre case (Pedhana, Mazucoli e Chidenà). Più tardi a queste tre se ne aggiunsero altre due (Luria e Piscasi) e per questo, nel 1736, ce n'erano 5¹¹. La missione di Macedonia rimase in tale stato fino al sec. XIX.

Anche le case della missione albanese nella diocesi di Skoplje il 30 giugno 1704 furono costituite in una missione separata, chiamata la missione di Serbia¹². Con questa divisione la missione antica di Albania venne ridotta alle case esistenti nelle diocesi di Scutari e Pulati.

La S. C. ancora una volta, nel 1740, dovette dividere la missione di Albania. Le case della diocesi di Pulati erano lontane dalla sede della missione (Kastrati) e separate da alti monti, per cui il prefetto solo difficilmente poteva

⁶ R. Ritzler-P. Sefrin, *Hierarchia catholica* V (Patavii 1952) 344.

⁷ R. Ritzler-P. Sefrin, *Hierarchia catholica* VI (Patavii 1958) 349.

⁸ Ibidem 76.

⁹ SC Albania vol. 5 f. 506^v.

¹⁰ Acta vol. 71 (1701) f. 233^r-235^v n. 17.

¹¹ SC Albania vol. 8 f. 753^r-754^v.

¹² Acta vol. 74 (1704) f. 138^v-139^v n. 8.

accedervi. Perciò la S. C. il 6 dicembre 1740 fondò una nuova missione per le case della diocesi di Pulati¹³. Nel 1764 questa missione di Pulati aveva 8 case (Planti, Scialla, Chiri, Sciossi, Palci, Marturi, Toplana e Dusmani)¹⁴.

Con la divisione del 1740 al posto dell'antica missione di Albania se n'erano formate quattro: Kastrati o Scutari detta anche la missione di Albania, Pulati, Serbia e Macedonia. Questa divisione rimase fino alla fine del sec. XIX.

4. Vincenzo Zmajević, durante la sua visita del 1702 e 1703 cercò di dar maggior vitalità anche all'antica provincia francescana di Albania. Propose infatti sia alla S. C. che ai Frati stessi che si eleggesse per provinciale di quella provincia un frate italiano, il quale, più facilmente, avrebbe trovato gli aiuti necessari per quei Frati, sia in persone che in materiali. In seguito a questa proposta, i Frati albanesi nel loro capitolo del 1703 elessero provinciale P. Francesco da Lecce, allora prefetto della missione di Macedonia. Ma essendo egli del ramo Reformato dell'Ordine, la sua elezione a provinciale di una provincia Osservante fu considerata a Roma contraria alle Costituzioni dell'Ordine e quindi invalida¹⁵.

Solo nel 1719 si realizzò l'idea dell'Arcivescovo Zmajević. In quel tempo morì P. Martino da Gionima, per lunghi anni ministro provinciale di quella provincia Albanese. I frati, ridotti al numero di 8 o 9 erano raminghi per le montagne a causa della feroce persecuzione turca durante la guerra 1715-1719. Nessuno di loro si sentiva capace di far da provinciale. Perciò P. Lorenzo Cozza, allora vicecommissario generale dell'Ordine, d'accordo con la S. C. nominò provinciale di Albania P. Lorenzo da S. Croce, membro della provincia Toscana¹⁶.

P. Lorenzo da S. Croce inizia una nuova serie di provinciali della provincia francescana di Albania. Non erano eletti dal capitolo provinciale, come era di norma, ma bensì nominati dal superiore generale. Qualche volta una nuova persecuzione distruggeva tutto il loro lavoro. Tuttavia solo grazie alla loro azione la provincia francescana di Albania poté sopravvivere anche nei tempi più difficili.

2. La missione di Cimarra

La S. C. guardò la rinnovata missione di Cimarra, affidata ai Padri Basiliani d'Italia, con speciale benevolenza. L'Arcivescovo di Durazzo di rito orientale e Vicario Apostolico di quella missione Nilo Catalano, aiutato da P. Filoteo

¹³ Acta vol. 110 (1740) f. 262^r-263^v.

¹⁴ SC Albania vol. 11 f. 555^{rv}.

¹⁵ Archivio generale OFM, Ms 1/37 159-163.

¹⁶ SOCG vol. 626 f. 56^r-57^v.

Zassi e dal fratello laico Lorenzo Mariotti, suscitò un vero risveglio nella missione. Fu compianto da tutti quanto egli morì in mare, mentre era diretto a Corfù per cercarvi rimedio alla sua grave malattia. I suoi confratelli, che lo accompagnavano nel viaggio, riportarono il suo corpo nella missione e lo seppellirono a Drimades¹⁷.

Con lo stesso spirito continuò l'opera del Catalano il P. Filoteo Zassi, diventato suo successore nel 1696¹⁸. Anzi, sembrò che egli potesse avere un grande successo, quando trovò come socio uno zelante missionario nativo del luogo, Zaccaria Dimuzzo. Essendo però questi morto prematuramente, egli rimase nella missione solo con un fratello laico. Inoltre, a causa di una maledizione e scomunica fulminata contro tutti gli appartenenti alla missione cattolica da parte del Vescovo greco ortodosso del luogo, si trovò isolato nel paese, senza poter svolgere alcuna attività. In seguito a ciò si convinse che la sua presenza in quelle parti era inutile e quindi chiese alla S. C. di essere esonerato¹⁹.

Dopo le lunghe insistenze la S. C. acconsentì al suo ritorno in Italia, ma non accettò il suo giudizio sull'inutilità di quella missione. Gli si trovò uno zelante successore in P. Basilio Matranga, il quale consacrato Vescovo di Dionisiopoli, portò con sé nella missione il giovane missionario P. Giuseppe Schirò. Il nuovo Vescovo con il suo socio, arrivati nella missione, si diedero con zelo al lavoro e condussero la missione alla ripresa e al progresso²⁰.

Nel 1719 anche Matranga, non potendo ammalato sopportare più i rigori del clima e quel genere di vita, lasciò la missione. Partendo l'affidò al suo solerte compagno P. Giuseppe Schirò, il quale vi dedicò tutte le sue forze. Nel 1736 fu nominato Arcivescovo di Durazzo, ma al ritorno da Roma dovette fermarsi a Corfù, non potendo proseguire a causa delle turbolenze insorte nella missione. La S. C. gli permise nel 1738 di tornare in qualche monastero del suo Ordine Basiliano per aspettare tempi migliori²¹. Ma nella missione non ritornò più.

In occasione di quelle turbolenze anche i due missionari che vi erano lasciarono la missione rifugiandosi a Corfù. Forse non vi fecero più ritorno, perché i cattolici di Cimarra nel 1747 supplicarono la S. C. di mandare di nuovo nella loro terra un Vicario Apostolico con 4 missionari. Ma i Padri Basiliani ricusarono questa volta di andarvi²².

¹⁷ N. Borgia, I monaci Basiliani d'Italia in Albania 57.

¹⁸ R. Ritzler-P. Sefrin, Hierarchia catholica V 190.

¹⁹ Acta vol. 81 (1711) f. 357^r-359^r n. 12; f. 487^{rv} n. 40.

²⁰ Acta vol. 89 (1719) 90^{rv} n. 11.

²¹ Acta vol. 108 (1738) f. 336^r-338^r n. 17.

²² Acta vol. 117 (1747) f. 369^v-374^v n. 7; vol. 119 (1749) f. 13^r-15^r n. 12.

La S. C. non volle nemmeno questa volta abbandonare quella missione e per una quindicina d'anni trovò dei missionari per mandarveli. Ma quando nel 1764 P. Nunzio Schiros con il suo compagno furono malamente ricevuti, con il permesso della S. C. rientrarono in Italia²³. D'allora non furono mandati altri, perché la S. C. volle prima qualche assicurazione che i missionari non sarebbero ricevuti male²⁴.

Summary

Catholicism in the Central Balkan Peninsula embraces three regions: Bosnia, Serbia and Albania. Although because of their historical development and geographical position, each of these regions presents its own physiognomy, nonetheless they all shared a common subjection to the Ottoman Empire with its oppressive laws which impeded the normal development of Catholic life. This fact also conditioned the work of the Sacred Congregation for these regions.

A. After the war of 1683-1699, the old mission of Bosnia was divided among three kingdoms: Austria, Venice and Turkey. The Bishop of Bosnia established his residence in the free city of Djakovo, which was not in Bosnia, but in Slavonia. Since he was unable to travel to Bosnia, which remained under Turkish rule, the Sacred Congregation, in 1735, appointed a Vicar Apostolic for this region. The Clergy of the Apostolic Vicariate of Bosnia consisted of the Friars Minor of the Province of Bosnia. Since this province was divided among the aforementioned three kingdoms, the houses under Venetian rule erected, in 1735, the Province of St. Caius (which was changed to the title, Most Holy Redeemer Province in Dalmatia, in 1743); while the houses in Austria erected the Province of St. John Capistran in 1757. The three houses remaining under the Turks continued as the Bosnia Province. The entire spiritual care of the Vicariate of Bosnia was entrusted to the Friars Minor, the personnel being presented by the superiors of the province to the Vicar Apostolic for confirmation. Sometimes the friars were also aided by secular priests. The friars had primary schools in their houses. After the novitiate, their students continued their studies abroad, until the end of the XVII c. in Italy and then in Austria. There in 1785, the Emperor Joseph II instituted a foundation for students from the Province of Bosnia. On the left bank of the River Neretva, in the civil province of Bosnia and Herzegovina, was the diocese of Trebinje, parts of which remained under Venice after the Peace of Karlovci (1699). At the beginning of the XVII century the diocese had 4 parishes and, at the end, 5. The Sacred Congregation educated the clergy in its colleges, helped the parish priests, even financially, and insisted that the Bishops reside in the diocese. The last Bishop of this diocese died in 1819 and, as a result of new political conditions in those regions, it was entrusted to the administration of the Bishop of Ragusa in 1839.

B. There were two centers of Catholicism in Serbia: Belgrade and Skoplje. The former was under the influence of Austria, while the latter was connected with Catholicism in Albania. When Belgrade came under Austrian dominion (1717-1739), Catholics

²³ Acta vol. 134 (1764) f. 219^v-221^r n. 13.

²⁴ Acta vol. 135 (1765) f. 130^v-136^r n. 17.

there increased rapidly. The diocese of Belgrade was united, in 1729, with that of Smederevo. But in 1729, Belgrade fell once more into the hands of the Turks and so the majority of Catholics there, together with their Bishop, emigrated. Those who remained had no stable Bishop or priests for a century. The diocese of Skopje, which had been destroyed by war between 1683–1699, gradually saw a rebirth. The Sacred Congregation educated its clergy and protected the extension of the Franciscan mission of Albania into its territory. The houses which were founded here by the missionaries in 1704 formed an autonomous mission.

C. The Catholic Church in Albania was divided into two archdioceses: Antivari and Durazzo. While Antivari with its suffragan sees (Scutari, Pulati, Sappa and Alessio) showed signs of vitality, the archdiocese of Durazzo was reduced to a miserable state. Vincenz Zmajević, Archbishop of Antivari (1701–1713) and then of Zara (1713–1745), gave a great impetus to the Church of Albania. Appointed Visitor Apostolic of Albania in 1702, he visited all the dioceses and, in 1703, held an interdiocesan synod, whose decrees were in vigor for a long time. The S. C. dedicated special care to the education of the clergy of all the Albanian dioceses, from among whom it was later able to select good national Bishops. The Franciscan mission of the Reformed branch flourished under the protection of the S. C. From one mission in the XVII century, four were formed in the XVIII c.: in 1701, the prefecture of Macedonia; in 1704, that of Serbia; in 1740, that of Pulati; while the old mission of Albania remained in the territory of the diocese of Scutari. The Franciscan (of the Observant branch) Province of Albania initiated a new series of its ministers provincial in 1719. They were chosen by the superiors general, mostly from the Italian friars, who strove to reinvigorate the province. The Sacred Congregation continued to promote the mission of the Oriental rite in Cinnarra with special benevolence. Despite the zeal demonstrated by the Italian Basilian Fathers, to whom the mission had been entrusted, these were forced to leave it in 1747. The Sacred Congregation still continued for a while to send missionaries there, but in 1764 it had to desist.

Dr. B. PANDŽIĆ

IZVJEŠTAJI MAKARSKE BISKUPIJE SAČUVANI U TAJNOM VATIKANSKOM ARHIVU

Uvod

Pismom *Romanus Pontifex* naredio je Papa Siksto V. (1585-1590) 20. prosinca 1585, da svi biskupi svijeta moraju nakon određenog broja godina doći u Rim »ad limina«, t.j. posjetiti grobove mučenika sv. Petra i Pavla i tom prigodom podnijeti Papi pismeni izvještaj o svojoj biskupiji¹⁾. Ovi izvještaji, predani papinskoj Kongregaciji Koncila i sačuvani u Tajnom Vatikanskom Arhivu među arhivskom građom te Kongregacije, važan su izvor za poznavanje pojedinih biskupija svijeta. Pregledajući te izvještaje naših biskupija posebno smo uzeli u obzir izvještaje, koje su podnijeli biskupi makarske biskupije. Pače, napravili smo popis izvještaja te biskupije, a neke smo od njih prepisali u cjelosti. Budući da su ovi izvještaji uglavnom neiskorišteni²⁾, smatramo uputnim objaviti taj naš rad.

I OSNIVANJE MAKARSKE BISKUPIJE

Makarska biskupija ima dugu prošlost. Ona je osnovana prije dolaska Hrvata na obale Jadranskog mora. U spisima pokrajinskoga crkvenog sabora održanog u Splitu 4. svibnja 533. za makarskog biskupa izabran je svećenik Stjepan i određene su granice njegove biskupije; nalazila se je između splitske, duvanjske i naronske biskupije³⁾.

¹⁾ Talijanski biskupi morali su dolaziti nakon svake treće godine, biskupi drugih evropskih naroda nakon svake četvrte, a oni ostalih naroda nakon svake pete ili desete godine, prema udaljenosti. Cfr. P. GASPARRI, *Codicis Iuris Canonici fontes*, vol. I, Romae 1923, n. 156.

²⁾ Izvještaje prvih dvaju biskupa objavio je S. KOVAČIĆ, *Najstariji izvještaji o stanju makarske biskupije u Tajnom Vatikanskom Arhivu (1626-1658)*, Split 1975.

³⁾ F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije*, I-1, Zagreb 1914, 162.

Makarska biskupija propala je, kao i ostale biskupije, za vrijeme dolaska Hrvata u one krajeve⁴⁾.

Područje stare makarske biskupije nakon dolaska Hrvata u današnje krajeve bilo je sastavni dio Neretvanske oblasti, koju su zvali Paganía. Ova oblast crkveno je bila podložena splitskoj nadbiskupiji sve do prve polovice XIV. stoljeća, izuzev nekoliko godina iza 1185. godine, kad je to zemljišno područje bilo podređeno *hvarskoj* biskupiji⁵⁾.

Prva obnova

Kad je oko god. 1322. bosanski kralj Stjepan II. Kotromanić zauzeo gotovo sve krajeve između Neretve i Cetine, splitski nadbiskup Petar (1297-1324) bio je svjestan da se neće moći brinuti za onaj dio, koji je prešao pod upravu bosanskog kraljevstva. Znao je da je u staro doba u tom dijelu bila biskupija sa sjelom u Makarskoj. Budući da je imao dozvolu od Svete Stolice imenovati biskupa za ispražnjene biskupije svoje metropolije, smatrao je potrebnim obnoviti staru makarsku biskupiju i imenovao je biskupom u Makarskoj nekog Valentina⁶⁾.

Novoimenovani biskup Valentin nije se mogao nastaniti u Makarskoj, jer u toj nesklonoj sredini nije imao ništa što mu je trebalo, da započne biskupsku službu. Stoga se nastanio u blizini Makarske, na području koje nije pripadalo bosanskom kralju, u Omišu.

U Omišu i okolini imao je sjelo knez Juraj Šubić, koji je rado primio Valentina u svoj grad, a možda mu je i sam ponudio da se ondje nastani, jer je to povećavalo ugled njegove kneževine⁷⁾.

Valentin je bez smetnje stanovao u Omišu 7 godina, za vrijeme nadbiskupa Petra i njegova nasljednika Balijana (1324-1328)⁸⁾. Ali kad je splitskim nadbiskupom postao Dominik (1328-1348), on je smatrao Valentinov boravak u Omišu na štetu splitske nadbiskupije i zatražio je od njega da ide u svoju biskupiju. Očito, bio je uvjeren, da je Valentinova biskupija u bosanskoj državi, a sjelo njoj je Makarska. Zabranió mu je da u Omišu i okolini vrši biskupske čine, kupi desetinu ili slične potražnje, jer ona mjesta pripadaju splitskoj nadbiskupiji⁹⁾.

Po toj odredbi splitskog nadbiskupa Valentin je ostao bez ica: u Makarskoj nije imao ništa, a splitski nadbiskup goni ga iz Omiša. Stoga je zatražio zaštitu od pape Klementa VI, koji je stanovao u Avignonu. A papa je imenovao padovanskog biskupa Aldobrandina da ispita stvar i, ako su istiniti Valentinovi navodi, da mu povрати Omiš¹⁰⁾.

Tako je Valentin započeo na crkvenom sudu raspravu protiv splitskog nadbiskupa. Ta rasprava trajala je 5 godina i završila je

⁴⁾ Cfr. D. MANDIĆ, *Rasprave i prilozi*, Rim 1963, 90-91.

⁵⁾ D. FARLATUS, *Illyricum Sacrum*, vol. III, Venetiis 1765, 123.

⁶⁾ T. SMICIKLAS, *Codex Diplomaticus*, vol. XI, Zagreb lae 1913, 2-3 n. 2.

⁷⁾ Klement VI. kaže 25. srpnja 1342. da se Valentin nastanio u Omišu "ad petitionem universitatis castri Almisiensis, Mucarensis diocesis ordinans quod in eodem castro Almisiensi manere deberet" (*Ibidem*).

⁸⁾ *Ibidem*, 3 315.

⁹⁾ *Ibidem*, 3.

¹⁰⁾ *Ibidem*, 2-3.

nagodbom: Valentin je priznao da Omiš i okolina pripadaju splitskoj nadbiskupiji i da granica između splitske i makarske biskupije ide Pustom Vruljom, a splitski nadbiskup dao je Valentinu na uživanje samostan sv. Andrije »de Pelago« i obećao mu dati »primum vacans beneficium simplex« splitske crkve¹¹⁾.

Iza Valentina biskupija je imala nekoliko biskupa: Ivan (1367-1369)¹²⁾ Jakov (1369-1384). Farlati spominje biskupe Franju (oko 1445) i Andriju (1472-1482)¹³⁾. Dok za Franju nemamo tačnijih podataka, kojima bi mogli potvrditi istinitost te tvrdnje, siguran je da Andrija nije bio makarski biskup. Istina je, dokumenti ga zovu krajinskim biskupom, ali u njima se ne radi o makarskoj krajini, nego o krajini kod Škadarskog jezera, gdje je sjelo nadbiskupa bilo u samostanu »Prečiste Krajinske«, koji se nalazio pokraj dvora dukljanskog vladara Vladimira (umro oko g. 1016).¹⁴⁾

Koncem XV. stoljeća čitavo područje makarske biskupije prešlo je pod tursku vlast¹⁵⁾. Vjersku brigu za katolike ove biskupije vodili su pretežno franjevci bosanske provincije. Oni su već za vrijeme bosanske države među patarenima stvorili svojstven način pastoralnog djelovanja, pa su tako nastavili, uz nužne promjene, i pod turcima sve do Tridentskog koncila (1545-1563)¹⁶⁾.

Jedna od najvećih poteškoća za bosanske franjevce bio je manjak biskupa, koji bi obavljao one vjerske čine koje samo biskup može obaviti, posebno ređenje novih svećenika. Istina, jedno vrijeme Sveta Stolica i nakon pada Bosne pod Turke imenovala je bosanske biskupe. Ali kada je Mihael Chesulius, imenovan god. 1502¹⁷⁾, preko 20 godina ostao neposvećen i konačno se odrekao¹⁸⁾, Sveta Stolica sve do Tridentskog koncila nije smatrala potrebnim imenovati bosanskog biskupa, nego je dala franjevcima ovlaštenje da se rede od bilo kojega katoličkog biskupa¹⁹⁾. Ni makarski biskup nije bio kroz to vrijeme imenovan, dok se najdulje održao duvanjski biskup²⁰⁾.

¹¹⁾ Ibidem, 355.

¹²⁾ T. SMICIKLAS, *Codex Diplomaticus*, vol. XIV, Zagrebiae 1916, 74.

¹³⁾ D. FARLATI, *Illyricum Sacrum*, vol. IV, Venetiis 1769, 188.

¹⁴⁾ Cfr. K. JIREČEK — J. RADONIĆ, *Istorijska Srbija*, vol. I, Beograd 1922, 151-152; M. SUFFLAY, *Die Kirchenzustände im vortürkischen Albanien*, u: L. TEALLÖCZY, *Illyrisch — Albanische Forschungen*, I, München — Leipzig 1916, 222-228.

¹⁵⁾ H. ŠABANOVIĆ, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo 1959, 161 n. 31.

¹⁶⁾ B. RUPČIĆ, *Die Entstehung der Franziskanerpfarreien in Bosnien und der Herzegowina und ihre Entwicklung bis zum Jahre 1878*, Breslau 1937, 42-69; P. CAPKUN, *De organisatione curae pastoralis Franciscanorum apud Croatorum gentem*, Sibenici 1940, 36-70.

¹⁷⁾ C. EUDEL, *Hierarchia Catholica*, vol. II, Monasterii 1914, 109; vol. III, Monasterii 1923, 137.

¹⁸⁾ Vatikanski Tajni Arhiv, *Nunziatura di Germania*, vol. 53, f. 95r; vol. 55, f. 196v.

¹⁹⁾ Cfr. *Annales Minorum* an. 1544 n. 8 (vol. XVIII, Quaracchi 1933, 82).

²⁰⁾ D. MANDIĆ, *Duvanjska biskupija*, Zagreb 1936, 9-10.

Druga obnova

Stara makarska biskupija, odavno izišla iz vida ureda papinske kurije, ponovno je svratila na se pažnju početkom XVII. stoljeća. Nemirni i poduzeti splitski nadbiskup Markanton de Dominis (1602-1624), »Dalmatiae et Croatiae primas«, koji je našao granice svoje biskupije sužene gotovo na sam grad Split, htio je proširiti svoju biskupsku vlast na dvije nepopunjene susjedne biskupije: duvanjsku i makarsku²¹).

De Dominis nije uspio u svojim nastojanjima. Ali njegov pokušaj potakao je odgovorne bečke i rimske krugove da misle i na one dvije gotovo zaboravljene biskupije. Već 30. kolovoza 1610. Pavao V. (1605-1621), na prijedlog ugarsko-hrvatskog kralja Matije (1608-1619), popunio je duvanjsku biskupiju²²), a malo kasnije, god. 1615, i makarsku²³).

Obnovljena makarska biskupija od 1615-1819. imala je 6 biskupa: Bartolomej Kačić (1615-1645), Petar Kačić (1646-1661), Marijan Lišnjić (1664-1686), Nikola Bijanković (1698-1730), Stjepan Blašković (1731-1776) i Fabijan Blašković (1777-1819).

Ona je početka bila potpuno u turskim rukama. Ali za vrijeme kandiskog rata (1645-1669) njezin velik dio došao je privremeno, a god. 1684. stalno pod vlast mletačke republike. Tu promjenu potvrdio je i mirovni ugovor između Turske i Mletaka u Srijemskim Karlovcima god. 1699²⁴). Ovim ugovorom potpala su pod Veneciju i neka mjesta s lijeve strane Neretve (Dobranje, Vidonje i Slivno), koja su pripadala trebinjskoj biskupiji, a sada su prešla pod makarsku biskupiju²⁵). Končno, požarevačkim mirom iz god. 1717. pod mletačku vlast došao je Imotski i njegova okolina²⁶).

Ovim ugovorima makarska biskupija je došla pod dvije političke uprave: mletačku i tursku. Ta podvojenost u građanskoj upravi proizročila je podvojenost i u crkvenom životu biskupije. Područje koje je ostalo pod turskom upravom, nastavilo je živjeti u vjerskom pogledu po prijašnjim običajima i pravilima. Naprotiv, dio biskupije koji se našao pod mletačkom upravom, nastojao je urediti svoj život po pravilima koja su bila u običaju na području mletačke biskupije.

Ovo stanje nije moglo trajati dugo. Dva područja, na koja je bila podijeljena makarska biskupija, imala su različite vjerske potrebe i zahtijevala također i različitu upravu. Da bi udovoljila tim potrebama makarske biskupije, Propaganda je god. 1735. dijelove makarske biskupije, koji su ostali pod turskom vlašću, pripojila bosanskomu apostolskom vikarijatu²⁷).

²¹) Ibidem, 50-54.

²²) Ibidem, 56-57.

²³) P. GAUCHAT, *Hierarchia Catholica*, vol. IV, Monasterii 1935, 227.

²⁴) Cfr. K. JURISIC, *Katolička Crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine* (Analecta Croatica Christiana, vol. III), Zagreb 1972, 22-25.

²⁵) B. PANDŽIĆ, *De dioecesi tribuntensi et mercanensi* (Studia Antoniana vol. 12), Romae 1959, 64.

²⁶) K. JURISIC, *Katolička Crkva*, 26-27.

²⁷) Propagandini Arhiv (= AP), Acta, vol. 105 (1735), f. 402-408r n. 14); cfr. B. PANDŽIĆ, *L'opera della S. Congregazione per le popolazioni della Penisola Balcanica centrale*, u: *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide memoria rerum*, vol. II, Rom-Freiburg-Wien 1973, 708.

Iako su makarski biskupi bili nezadovoljni s ovim novim granicama svoje biskupije i to svoje nezadovoljstvo stalno isticali u izvještajima poslanim papinskim uredima u Rimu, one su iza toga ostale stalne. Makarska biskupija nije kasnije mijenjala svoje granice, posebno one prema bosanskom vikarijatu, sve do god. 1828, kada je ukinuta i ujedinjena sa splitskom biskupijom²⁹⁾.

U Tajnom Vatikanskom Arhivu nalazi se 29 izvještaja koje su razni makarski biskupi napisali i poslali u Rim između 1626-1800, iznoseći stanje svoje biskupije.

Popisujući te izvještaje, koji su još neuvezani, slijedili smo vremenski tok. Najprije donosimo kratak životopis pojedinog biskupa, a iza toga navodimo njegove izvještaje. Neke osobe i činjenice nastojimo u bilješkama točnije odrediti.

II. MAKARSKI BISKUPI I NJIHOVI IZVJEŠTAJI

1. BARTOLOMEJ KACIĆ (1615-1645)

Prvi biskup obnovljene makarske biskupije bio je fr. Bartolomej Kačić, franjevac bosanske franjevačke provincije. Rođen je oko g. 1571. u Bristu. Škole je započeo u rodnom kraju, a završio u Italiji. Položivši sve propisane ispite, postao je profesor, najprije na teološkom učilištu u franjevačkom samostanu Santa Maria La Nova u Napulju, a onda u Zagrebu. Na prijedlog cara Matije (1612-1619) imenovan je 15. lipnja 1615. biskupom novoobnovljene makarske biskupije. Biskupijom je upravljao 30 godina tj. sve do smrti. Umro je u mjesecu lipnju 1645. na otoku Hvaru, u mjestu Sućuraj, gdje je sagrađio crkvu sv. Jurja i u njoj vlastitu grobnicu¹⁾.

Spomenuti svezak izvještaja makarske biskupije ima 5 izvještaja koje je poslao Bartolomej. Ali nijedan od tih svojih izvještaja Bartolomej nije predao sam lično, nego ih je poslao preko svojih opunomoćenika.

1. Bartolomej Kačić obišao je svoju makarsku biskupiju u god. 1624. i 1625. Kako je god. 1626. morao obaviti posjet ad limana, nije to učinio lično, nego je u tu svrhu opunomoćio Don Nikolu Kačića²⁾, nećaka i svjetovnog svećenika, koji je tada boravio u Rimu. Službeni spis, kojim je imenovao Don Nikolu svojim opunomoćenikom ili prokuratorom, potpisan je u Zaostrugu 6. rujna 1626: *Datum Zastrogh, in aedibus solitae nostrae residentiae, die 6 mensis septembris 1626*. Bartolomej je dao Don Nikoli punomoć za sva pitanja makarske biskupije,

²⁹⁾ A. BARBERI, *Bullarii Romani continuatio*, vol. XVII, Romae 1855, 375-380.

¹⁾ D. FARLATI, *Illyricum Sacrum* IV, 193-198; P. KOLENDIĆ, Fr. Bartolomej Kačić-Živković, u: *Godišnjica Nikole Čupića*, vol. 33, Beograd 1914, 234-252; K. JUHŠIĆ, *Katolička crkva*, 61-65.

²⁾ Don Nikola Kačić je biskupov nećak. Bio je dugo godina u Rimu bilo radi učenja bilo kao zastupnik makarskog biskupa. Početkom god. 1631. odlučio je povratiti se kući, pa je od Propagande tražio pomoć za put. AP, *Scritture riferite nelle congregazioni generali* (= SOCG), vol. 391, f. 417r.

a posebno za parnicu o stjepanskoj biskupiji, koju je tada i on vodio s Dominikom Andrijašem, bivšim škadarskim biskupom: »specijaliter autem ea causa quae nobis est cum episcopo Stephanensi in controversia³⁾. Sadržaj ovog izvješaja bio nam je već poznat iz arhiva rimske Kongregacije de Propagande Fide⁴⁾, kojeg je ona bez sumnje dobila od Kongregacije Koncila. Ovdje ga donosimo u cijelosti.

In nomine Domini. Ecclesia Macchariensis est sub dominio Turcarum in partibus Dalmatiae in archiducatu S. Sabbae⁵⁾ sita iuxta litus Maris Adriatici. Ecclesiae Cathedralis patronus est S. Petrus⁶⁾, quae ecclesia sicut et civitas suo aequata est a Turcarum radie in universali eversione illarum regionum, quamvis adhuc extant vestigia⁷⁾.

In qua civitate, licet destructa, resident Geminus⁸⁾ cum aliis Turcis, qui exigit tam a christianis mercatoribus quam a Turcis vectigalia, cum Macarsa sit portus quidam quo merces confluit, licet non adeo magni valoris et quantitatis. Ecclesia haec Macchariensis est absque ullis redditibus, canonicis, beneficiis aliisque huiusmodi ministris.

Diocesis tota Macchariensis nulla alia praeter quatuor monasteria Fratrum S. Francisci Minorum de Observantia complectitur, quorum primus est S. Mariae de Macarscha⁹⁾ in quo degunt sacerdotes octo, laici duo, clerici quinque, iuvenes decem.

Qui iuvenes, ita in hoc monasterio, prout etiam in reliquis, magna cum assiduitate divina frequentant officia iuxta consuetudinem illius Religionis et sunt apud ipsos loco novitiorum, siquidem omnes progressu temporis habitum S. Francisci assumunt. Hi omnes iuvenes quasi annum aetatis suae decimum quintum excedunt hisque in quolibet monasterio assignatur, unus ex doctoribus et senioribus patribus ad eos erudiendos in quantum tempus et occasio permittit. Quae iuvenum educatio sicut in bonum tendit finem ita etiam fit absque omni periculo alicuius nefandi sceleris, de quo aliquis suspicari possit, eo quod apud illarum regionum populos simile vitium sit maxime execrabile.

Supradictum autem monasterium tres administrat parochias, quarum prima est Vurdo¹⁰⁾ continens domus 130; secunda Cetina continens domus

³⁾ Na molbu fr. Dominika Andrijaša, škadarskog biskupa, i fr. Benedikta Medvjedovića, ljeskog biskupa, Propaganda je god. 1624. popunila »stjepansku« biskupiju u Hercegovini. Ova dva biskupa znala su iz predaje, da je u njihovom rodnom kraju Popovu bila nekoć biskupija, koja nije bila ni makarska ni trebinjska. Očito, imali su u svijesti uspomene naronske i zahumske biskupije, ali nisu znali točniju povijest tih biskupija, pa su je otprilike odredili. »Stjepanska biskupija« ukinuta je god. 1631. Cfr. K. DRAGANOVIĆ, Tobažnja »Stjepanska biskupija-ecclesia stephanensis« u Hercegovini, u: Croatia Sacra, VII (1934), 29-58; B. PANDŽIĆ, De dioecesi Tribuniensi et Mercanensi, 39-43.

⁴⁾ AP, SOCG, vol. 262, f. 402r-403v; D. FARLATI, Illyricum Sacrum vol. IV, 195.

⁵⁾ Makarska je pripadala Hercegovini Stjepana Vukčića Kosače (+ 1466) i kasnije hercegovačkom sandžakatu za vrijeme turske vlasti. Cfr. H. ŠABANOVIĆ, Bosanski Pašaluk, Sarajevo 1959, 55.

⁶⁾ U Makarskoj prije dolaska Turaka bio je augustinski samostan s crkvom sv. Petra. Cfr. K. JURIŠIĆ, Katolička Crkva, 12.

⁷⁾ Cfr. K. JURIŠIĆ, Katolička Crkva, 13 n. 103.

⁸⁾ Geminus, emin jest turska riječ uzeta iz arapskog jezika, a znači: upravitelj, posebno upravitelj carine. Cfr. H. ŠABANOVIĆ, Bosanski Pašaluk, 162.

⁹⁾ Po svojoj prilici franjevci su se nastanili u Makarskoj prije dolaska Turaka. Ali njihov prvi dosada poznati spomen ondje potječe iz god. 1502, kad su tražili od Turske dozvolu, da poprave svoju crkvu. God. 1520. franjevačka kuća u Makarskoj proglašena je samostanom. Cfr. K. JURIŠIĆ, Katolička Crkva, 92-99.

¹⁰⁾ Vrhodol iza Biokova. Ibidem, 139.

240, et in hac parocchia sunt duo curati; tertia est Primorje habens circiter domus 100. Harum domorum familiae aliquae ad vigesimum, aliquae trigessimum, nonnullae ad quadregesimum et quinquagesimum numerum personarum ascendant. Habet ecclesias seu cappellas decem.

Secundum est S. Crucis¹¹⁾, in quo degunt fratres sacerdotes octo, clerici tres, laici duo, iuvenes octo. Habet parochias tres, prima est Blato, secunda Brochno, quae continent domus circiter 300, tertia Primorje, in qua sunt domus circiter sexaginta. Habet ecclesias quatuor, unam a fratribus erectam et tres ab antiquitate usque subsistentes.

Tertium est Zastrog¹²⁾, in quo sunt fratres sacerdotes decem, clerici sex, laici duo, iuvenes una cum famulis quatuordecim. Habet parochias quatuor. Prima est Citluk¹³⁾, in qua sunt domus circiter 100, secunda Zaezergie¹⁴⁾, in qua sunt domus 120; tertia Liubuski¹⁵⁾, in qua sunt pariter domus 100, quae habent suos proprios redditus. Sunt enim et aliae domus plurimae, quae totaliter sunt subiectae Turcis, hoc est nihil proprii habentes, sed incolentes vineas et campos Turcarum, quae sola ratione vivunt. Quarta est circumcirca Vurgoraz, quae habet domus centum circiter. His accedunt domus, quae sunt prope monasterium et sunt circiter centum. Habet ecclesias seu cappellas quatuordecim, ex quibus quatuor sunt erectae a fundamentis opera episcopi, quinque sunt ab antiquitate permanentes et aliae quinque sunt semiditae.

Quartum monasterium est Imota¹⁶⁾, in quo habitant sacerdotes septem, clerici duo, laici, iuvenes decem. Habet parochias quatuor: prima vocatur Podbila, secunda Sovichi, tertia Drinovci, ultima Camen Most; et in omnibus his parochiis sunt domus circiter 400. Habet ecclesias seu cappellas quatuor, quarum tres quasi destructas et unam opera fratrum reaedificatam, quae nuncupatur S. Stephanus¹⁷⁾.

Ultra has parochias, quas administrant fratres S. Francisci, sunt etiam aliae tres, quas tenent presbyteri in illirico idiomate sacra facientes¹⁸⁾, quarum prima est Podgora, ubi sunt duae ecclesiae: prima Omnium Sanctorum, secunda S. Teclae; secunda est Zaguozd, in qua est ecclesia S. Mariae constructa annis elapsis; tertia Brelidi, in qua sunt ecclesiae duae, videlicet S. Nicolai et S. Stephani, et continent domus circiter 200.

His monasteriis accedit quintum et est Rama¹⁹⁾, quod proprie spectat ad diocesim Dalmensem²⁰⁾, quae proprio pastore (ut fertur) caret, in quo sunt sacerdotes decem, clerici quatuor, laici unus, iuvenes quindecim. Habet parochias quatuor: duas in Dalma seu Dumno, ubi sunt domus 200, tertia in Liuno, ubi sunt domus circiter 150; quarta in Rama, ubi sunt domus sexaginta. Habet ecclesias duas, unam in Liuno et aliam in Roscho Polye. Quod monasterium una cum istis parochiis administratur ab Episcopo Macchariensi, siquidem ei ob propinquitatem loci ab administratore Bosnae commendatum sit²¹⁾.

¹¹⁾ Zivogošće, samostan osnovan koncem 16. stoljeća za redovnike iz izgubljenog mostarskog samostana. Ibidem, 102-109.

¹²⁾ Ovaj samostan nekada je pripadao Augustincima, koji su ga napustili iz straha pred Turcima. U nj su došli franjevci god. 1468. Ibidem, 82-92.

¹³⁾ Ova župa je zvana i Gabela.

¹⁴⁾ Zajezerje je župa između Dusine i Vratara. Ibidem, 138.

¹⁵⁾ Ova župa česte se zove Veljaci.

¹⁶⁾ Samostan Imotski osnovan je početkom XIV. stoljeća. Nekoliko je puta mijenjao svoje sjedište, ali se održao do danas. Ibidem, 109-125.

¹⁷⁾ Nalazi se u mjestu Gorica kod Imotskog.

¹⁸⁾ To su tzv. popovi glagoljaši.

¹⁹⁾ Samostan sv. Petra u Rami osnovan je god. 1500. Cfr. F. GONZAGA, De origine seraphicae religionis franciscanae, Romae 1587, 515.

²⁰⁾ O duvanjskoj biskupiji cfr. D. MANDIĆ, Duvanjska biskupija, Zagreb 1936.

²¹⁾ U izvještaju iz god. 1636. kaže, da mu je uprava povjerena od pape Grgura XV (1621-1623).

Ex dictis parocchiis tum praefati sacerdotes, clerici et laici, tum etiam ipsi iuvenes vivunt et saepe persaepeius Turcarum furorem adservitibus²²⁾ suis, hospitio videlicet eos suscipientes, repellunt.

Insuper hanc totam diocesim Macariensem visitavit dictus Episcopus Macariensis anno 1624 et (16)25 in eaque aliquot, millia sanctissimo Confirmationis sacramentis insignivit necnon ordinationes diversis temporibus habuit per plures, in quibus non paucos sacerdotes, diaconos, sudiaconos et alios promovit, qui omnes una cum aliis iam sacerdotibus sunt vitae exemplaris.

2. Drugi izvještaj Bartolomeja Kačića predan je 5. ožujka 1630. Predao ga je također, kao i prvi, njegov nećak Nikola. U ovom izvještaju biskup Kačić izjavljuje da neće ponavljati ono što je rekao god. 1626. Veli da je odonda gotovo uvijek »semper quasi« bio u biskupiji, obavljao svoje biskupske dužnosti i dvaput vizitirao biskupiju. Posebno spominje ajiromaštvo, crkava i neznanje svećenika²³⁾.

3. Ovaj izvještaj predan je 3. kolovoza 1636. Predao ga je Franjo Manola²⁴⁾, Splićanin, kanonik hrvatske crkve sv. Jeronima u Rimu. Bartolomej ga je imenovao svojim opunomoćenikom 15. svibnja 1636. Izvještaj se sastoji od 5 stranica, a pisan je rukom Franje Manola. Očito, Manola je prepisao izvještaj kojega je od biskupa Bartolomeja dobio. Odatle u njemu neke pogreške, posebno u nazivima mjesta koje je Manola krivo pročitao:

Relatio ecclesiae Macariensis ad limina Apostolorum
data ab Episcopo Macariensi.

Ea de quibus hactenus exactam S. Congregationi relationem dedimus, scilicet de statu ecclesiae, numero populorum et ecclesiarum Macariensis dioecesis non oportet iterum repetere.

Ecclesia Macariensis est sub dominio Turcarum in partibus Dalmatiae in arciducatu S. Sabbae sita, iuxta litus maris Adriatici. Ecclesiae patronus est S. Petrus. Quae ecclesia sicut et civitas solo equata est in universali illa regionum illarum eversione a Turcica feritate, quamvis eius nonnulla adhuc existunt vestigia; in qua civitate residet eminus cum aliquot Turcis, qui tam a christianis mercatoribus exigit vectigalia quam a Turois, cum Macarsca sit portus quaedam quo merces confluit, licet non adeo magni valoris et quantitatis.

Tota diocesis dictae ecclesiae Macariensis, quae est absque ullis proventibus, canonicis, beneficiatis aliisque huiusmodi ministris, diocesis tamen nulla alia praeter quatuor manasteria fratrum S. Francisci Minorum de

²²⁾ Očito, Kačić je napravio ovu imenicu od glagola adservire, činiti uslugu. Po svoj prilici htio je napisati *adservitibus*. S KOVAČIĆ, Najstariji izvještaji, 33, čita »furere a servitutibus«.

²³⁾ Izvještaj je objelodanio S. KOVAČIĆ, Najstariji izvještaji, 36-37.

²⁴⁾ Rođen oko god. 1590. God. 1641. tražio od Propagande, da ga pošalje u Split. U Splitu je bio neko vrijeme generalni vikar nadbiskupije, a god. 1643. imenovan je biskupom Korčule, gdje ostao do smrti (1664). Cfr. J. BURIĆ, Kanonci hrvatskog kaptola sv. Jeronima u Rimu (1589-1901), u: Radovi Hrvatskoga Povijesnog Instituta u Rimu, sv. III-IV, Rim 1971, 105-106.

Observantia complectitur, quorum primum S. Mariae de Macarsca, in quo degunt 12 sacerdotes, clerici 4 et laici 2, praeter alios, qui divina decantant officia in coro iuxta consuetudinem Religionis. Et habet dictus conventus tres parochias quibus dicti fratres inserviunt et satis bene eas administrant, ex quibus habent de quo vivunt; quarum prima vocatur Primordiensi, quam in visitatione facta de anno 1632 perlustravimus et personas 700 sacro chrismate delinivimus et in ea habitantibus dispensavimus 270 s. tuorematum²⁵⁾ indulgentiae S. Caroli; in qua etiam sunt aliquae ecclesiae omnibus ecclesiasticis vestibus et ornamentis decoratae opera et auxilio praedicti episcopi Macariensis et praecipue in ecclesia S. Mariae de Bast, in qua ecclesia campanam 60 ducatorum et planetam 20 ducatorum emi fecimus.

Et in ecclesia S. Michaelis de Monte Alto planetam, calicem 50 ducatorum precio emi procuravimus et unam vineam plantari fecimus pro dicta ecclesia.

Et pro ecclesia S. Martini in villa de Cotissina eiusdem parochiae calicem et campanam ducatorum 80 emi procuravimus, in qua ecclesia nunquam fuit campana, et unam vineam satis comodam pro illa conservanda plantare fecimus.

Secunda parochia est vocata Vardol, quam per meipsum visitare non potui, nihilominus per alium eam visitare feci et in ea illis habitantibus duo milia numismatum dedimus cum aliis requisitis quibus indigebant satis bene providimus et in ista parochia sunt duae ecclesiae scilicet S. Joannis et S. Michaelis. Quibus ecclesiis planetas et calices et omnia alia necessaria ad sacra peragenda procurare fecimus.

Tertia parochia vocatur Cetina, quam neque per me neque per alium visitare potui, quia non est tutus accessus ad illam, sed solum per parochum illius parochiae quae potui providere feci.

Secundus conventus est S. Crucis in quo morantur 10 sacerdotes, 2 clerici et 2 laici ad praesens. Qui bene utuntur officio suo die noctuque iuxta consuetudinem Ordinis S. Francisci. Et habet quatuor parochias, quas huius conventus fratres administrant.

Prima vocatur Vlaca²⁶⁾, in qua sunt centum domus et habet unam ecclesiam sub nomine S. Mariae Nativitatis, quae habet omnia necessaria ornamenta sed vetusta, cum et ipsi incolae sunt pauperes valde, in qua dispensavimus mille tuorematum et alia necessaria suppeditavimus.

Secunda et tertia nuncupantur Brochno et Blatto, quas de anno 1633, mense martii, peragravimus et eis necessaria subministravimus, in eis autem 1564 personas confirmavimus et illis hominibus 2380 tuoremata dispensavimus et sex mulieres reconciliavimus, ad quas parochias et loca a tempore per Turcarum Imperator illas occupavit, nullus catholicorum episcopus agredi potuit.

Tertium monasterium est s. Mariae de Zastrogh, in quo fratres sacerdotes 14, 6 clerici et 4 laici morantur, qui officia divina iuxta morem S. Matris Ecclesiae in choro persolvunt. Hoc itaque monasterium habet 4 parochias, quibus fratres huius conventus sacra administrant et omnia alia ad salutem necessaria, quarum prima vocatur Primordiensi, quae habet domus 100. In visitatione quam fecimus de anno 1632, mense novembri, in ea parsonas 322 confirmavimus, tuorematum 1230 illis hominibus dispensavimus. Sunt etiam in ea septem ecclesiae, satis bene omnibus necessariis ornatae, ut est ecclesiae S. Georgii in Pozza, S. Michaelis in Lapcagn, S. Margaritae in Brist, SS. Joannis et Stephani in Podaza, quibus nos planetam ducatorum 26, calicem 15, campanam 30 ducatorum emi procuravimus.

Secunda parochia est Citchech²⁷⁾, in qua est ecclesia S. Stephani Prothomartiris, quae habet omnia necessaria et valde bona nostra opera praeparata, quam visitavimus de anno 1632 ac 1633, confirmavimus personas 775, tuorematum vero 1675 dispensavimus aliaque pro posae in ea subministravimus

²⁵⁾ Tuorema-toreuma, numisma = medaljica.

²⁶⁾ U izvještaju god. 1626. ovu župu naziva Primorje

²⁷⁾ U originalnom izvještaju moralo je biti pisano: Citluch.

Tertia parochia vocatur Zauzene²⁶⁾, quam visitando 733 personas confirmavimus, 1600 tuorematum illis catholicis dedimus.

Quarta et ultima parochia huius conventus quam visitavimus de anno 1633 et in ea 1006 personas confirmavimus et 2604 tuorematum dispensavimus, quae vocatur Gliubuscha.

Quartum monasterium est de Imota, in quo degunt ad praesens 14 sacerdotes, 4 clerici et 2 laici et habet quatuor parochias, quas per meum vicarium et illius conventus guardianum visitare curavimus, quia nobis non est tutus ad praesens aditus propter quaedam pericula, quae forsitan cito transient, in quibus dispensare 4000 tuorematum fecimus. In planitie autem Imotensi est ecclesia S. Stephani Protomartiris omnibus ornamentis necessariis opera episcopi decorata, ad quam diebus festivis omnes incolae illarum parochiarum solent convenire.

Est autem adhuc alia parochia de Zagreb²⁷⁾, in qua degunt sacerdotes presbyteri 4, qui eam tenent et illis hominibus sacrosancta administrant, quibus magnopere invident Turcae nobisque insimul cum illis, quam neque per me neque per vicarium meum visitare potui propter quaedam pericula valde gravia, quae nobis quotidie illisque presbiteris imminet. In ista parochia sunt tres ecclesiae noviter erectae ab hinc paucis annis propter quas usque inodo Turcis 1500 ducatos dederunt et in dies incolae illarum vexantur ab ipsis, nescitur quid erit de illis in posterum suntque illarum duae omnibus ornamentis, opera et auxilio Episcopi, campanis, imaginibus diversis magno precio emptis sunt decoratae.

Quam plurima mala insuper vigent in istis partibus quibus mederi non possumus, quia infirmitas mea est in paupertate et virtus ossaque mea conturbata sunt; ego autem sustentor pane tribulationis et aqua angustiae, nec tamen dimisi vel dimitto officium meum. Si autem haberem aliquam commoditatem emendi munera pro infidelibus, quibus faciliter placantur, maiora et meliora facere possem, quae ex defectu illorum non facio, prout asserit quidam quod munera placant homines deosque. Vae mihi misero non habenti hominem mittentem me in piscinam, proinde deficit in dolare vita mea et anima in gemitibus.

Adhuc remanet dicendum de conventu S. Petri Ramae, qui est in episcopatu Dumnensi, nobis a Gregorio b. m. XV comendato²⁸⁾, qui habet quatuor parochias, quae continent 500 domus, quos visitavimus de anno 1634.

Quarum prima vocatur Lipensis²⁹⁾ et in ea confirmavimus 300 personas, tuorematum 520 dispensavimus, 31 personas reconciliavimus.

In alia quae vocatur Brisiensis³⁰⁾ confirmavimus 470 personas, 1010 tuorematum dispensavimus ac 10 homines reconciliavimus et alia necessaria subministravimus.

In parochia Clivone³¹⁾ quam visitavimus ac in ea 1100 personas sacro chrismate delinivimus, 1500 tuorematum divisimus ac alla quae erant necessaria suppeditavimus.

In parochia quae est circa conventum Ramae, quae non est tam ampla tamen illi conventui valde necessaria et illi catholicis satis in fide perfecti. In visitatione facta ut supra die 10 aprilis confirmavimus personas 640, dispensavimus tuorematum 1554.

In omnibus supradictis parochiis, praeter parochiam Ramae, maior pars est sismaticorum. Et haec satis dicta sunt.³⁴⁾

²⁶⁾ I ovo je mjesto Manola krivo pročitao B. KACIĆ ga zove Zaezergle, Zajezerje.

²⁷⁾ Mjesto Zaguozd Manoja je pročitao Zagreb.

²⁸⁾ God. 1626. biskup Katić rekao je, da mu je duvanjsku biskupiju preporučio bosanski biskup.

²⁹⁾ Lipa.

³⁰⁾ Brižnik.

³¹⁾ Livno.

³⁴⁾ Izvještaj je objavio S. KOVAČIĆ, Najstariji izvještaji, 40-42.

4. Ovaj izvještaj sastoji se iz 2 stranice, a predao ga je 27. travnja 1640. Fr. Petar Kačić³⁵⁾, kojega je Bartolomej imenovao svojim opunomoćenikom u Zaostrugu 2. siječnja 1640³⁶⁾.

5. Fr. Petar Kačić ponovno je predao izvještaj makarske biskupije dne 7. prosinca 1644. Sastavljen je u obliku odgovora na pitanja, a ima 3 stranice. Punomoć za fr. Petra Bartolomej je sastavio na Hvaru (Phari) 3. srpnja 1644. U pismu kardinalima Kongregacije Koncila, sastavljenom u Makarskoj 22. rujna 1644, o sebi kaže »agravato degl'anni, che ne passo settanta, con indispositione corporale in tal maniera che non posso venire in persona«. U izvještaju Bartolomej kaže, da stanuje: »aliquando in domo paterna, aliquando vero in monasterio cum Fratribus Minoribus de Observantia«³⁷⁾.

2 — PETAR KAČIĆ (1646-1661)

Bartolomeja Kačića naslijedio je Petar Kačić, očito s njim u rodbinskim vezama. Ne znamo mnogo o životu njegovu. Bio je franjevac, član bosanske franjevačke provincije. Bartolomej ga je god. 1640. poslao u Rim kao svoga opunomoćenika i ujedno ga zatražio sebi za koadjutora. Ali kako nije dobio nikakva odgovora na svoju molbu, 20. srpnja 1644. ponovno je pisao Propagandi u istom smislu³⁸⁾. Ovu njegovu molbu Propaganda je uzela u obzir i 9. svibnja 1645. predložila Papi da imenuje fra Petra pomoćnikom makarskom biskupu³⁹⁾.

Ali prije nego što je završio tok fra Petrova imenovanja za makarskog koadjutora, umro je fra Bartolomej, pa mu više nije trebao pomoćnik nego nasljednik. Budući da je Propaganda već imala vijesti o fra Petru i smatrala ga dostojnim da bude imenovan pomoćnikom makarskog biskupa sada, kada je makarska biskupija bila prazna, odlučila ga je imenovati novim makarskim biskupom. Tadanji papa Inocent X. 25. lipnja 1646. odobrio je prijedlog Propagande⁴⁰⁾.

Petar Kačić došao je u teško vrijeme na čelo makarske biskupije. Bilo je to za vrijeme kandijskog rata (1645-1669), koji je katkada vođen osobitom žestinom u našim primorskim krajevima. U tim borbama Venecijanci su posebno računali na katoličko stanovništvo u Turskoj. Na njihov poticaj Makarska zajedno s 23 okolna sela, koja su sačinjavali Krajinu ili makarsko primorje, odmetne se od Turaka i prizna god 1646. mletačku vlast.

³⁵⁾ Kasnije je postao makarski biskup (1646-1661).

³⁶⁾ Izvještaj je objavio S. KOVACIĆ, *Najstariji izvještaji*, 44-45.

³⁷⁾ Objavio ga je S. KOVACIĆ, *Najstariji izvještaji* 84.

³⁸⁾ AF, SOCG, vol. 127, f. 178r.

³⁹⁾ D. MANDIĆ, *Acta Franciscana Herzegovinae I (Monumenta Franciscana Jugoslaviae, vol. II)*, Mostar 1934, 130-131 n. 122.

⁴⁰⁾ *Ibidem*, 132-133 n. 126.

Ovaj čin makarskih katolika žestoko je rasrdio tursku upravu, koja je sakupila veliku vojsku i naredila da popali sva mjesta koja su se odmetnula. Tom su prigodom zapaljena tri franjevačka samostana (Makarska, Zaostrog i Živogošće) i svih 10 crkava, koje su bile na pobunjenom području. Narod je pobjegao na otoke Hvar i Brač, ili na Biokovo, a dosta je svijeta i pohvatano.

Biskup je uglavnom stanovao na Hvaru i Jelsi. U svom izvještaju iz god. 1658. kaže: »Nunc vero maneo in loco Ielse, aliquando cum fratribus supradictis ac meis dioecesis in insula Pharensis dioecesis.«

Ne znamo točno kada je umro Petar Kačić. To bi bilo po svoj prilici početkom 1661, a svakako prije 16. srpnja 1661, jer su tada u Propagandi raspravljali o pismu kojim je narod i kler Makarske tražio da se za novog makarskog biskupa imenuje fra Mijo Jelavić⁴¹⁾.

U ovom svesku izvještaja makarske biskupije nalaze se tri izvještaja Petra Kačića. Dva je predao on lično, a jedan, onaj iz god. 1654, njegov opunomoćenik, Ivan Dominik Verusius⁴²⁾.

6. Koncem god. 1649, kad je izlazilo trogodište njegova biskupovanja Petar Kačić zaputio se u Rim da po dužnosti posjeti »limina«. U ovom izvještaju, kojega je tom prigodom predao, opisuje žalosno stanje svoje biskupije. Evo kako glasi taj izvještaj.

Eminentissimi et Reverendissimi D. D. mei summe colendi,

Sacrosanctae Tridentinae synodi, summorum Pontificum et Eminentiarum vestrarum decretis ego Frater Petrus Cacichigius, Machariensis episcopus, plene ac integre abtemperans prius hoc triennio a meo in eandem ecclesiam ingressu completo, ad aliam Urbem accessi sacra Apostolorum limina personaliter veneraturus Vestrasque Eminentias de universo statu meae ecclesiae eo meliori modo quo educturus.

Machariensis ecclesia sita est in Dalmatia, quae cum olim Othomano pareret imperio, nuper occasione praesentis belli Turcarum cum Venetis, Religionis zelo civitas cum viginti tribus pagis, provincia Primorgie seu Cragina⁴³⁾ nuncupatis, Venetae Reipublicae dominium sponte est amplexata, tota reliqua longe maiori Diocesi turcico regi obtemperante. Ex quo Turcae nimium indignati, multis et propinquis civitatibus intra eandem diocesim contentis, coacto ingenti exercitu adiectisque extraneorum locorum copiis urbem ipsam pagosque incredibili rabie inuasere ac omnibus igne succensis incolisque partim captis partim dispersis deplorandam desolationem reliquerunt⁴⁴⁾.

Erat in civitate Machariensi cathedralis ecclesia sub invocatione Principis Apostolorum vetustate prope collapsa, in qua canonici, fons baptismalis et suppellectilis sacra non aderant. Domus episcopalis nulla erat. Ego tamen episcopus residebam in cenobio Fratrum Minorum de Observantia, quod unicum extabat in eadem civitate sub titulo Nativitatis Deiparae cum familia sexaginta fratrum circiter aliorumque cenobio inservientium, in quo suppellectilis sacra pro cultu ac officiis diuinis suficiens erat quae diu nocturne iuxta ritum Romanum ibi peragebantur.

⁴¹⁾ Ibidem, 168-169 n. 169.

⁴²⁾ Vidi niže, str. 151.

⁴³⁾ Krajina.

⁴⁴⁾ Ovaj napadaj bio je u lipnju 1647. Fra Mijo Bogetić, provincijal bosanskih franjevaca, piše 6. srpnja 1647, da je samostan u Živogošću zapaljen prošlih dana, »giorni passati« (AP, SOCG, vol. 176, f. 273rv).

Erant item alia duo eiusmodi fratrum cenobia, alterum sub titulo S. Crucis in pago Xivogosta, sub titulo Virginis Asumptae alterum pagi Zastrug eiusdem dioecesis. Quae omnia Turcarum manus diruit ac succendit una cum aliis decem ecclesiis parrocchialibus eorundem pagorum necnon duabus domibus seu hospitibus feminarum Ordinis S. Francisci Tertiariarum, vulgo Bizoghe⁴⁵⁾, quarum aliquae in captivitatem ductae adhuc sub durae servitutis iugo gemunt.

Exstat tamen adhuc quantum eiusdem Ordinis fratrum cenobium sub titulo diui Francisci, in provincia quae Imota nomen habet situm, aquarum vallo circumdatum, in quod plurimi Turcarum nobiliores et vicinis locis prae timore cum familiis confugere, cuius beneficii gratia fratres illi de praedictis Turcis benemeriti per totam dioecesim animarum curas libere exercent, omni timore deposito, quocumque volunt permeantes.

Ceterum, ubi praedictis in locis tum per me episcopum tum per parochos eo meliori modo quo in infidelium dominio fas erat sacra peragebantur sacramenta ceteraque omnia ad salutem necessaria fidelibus ministrabantur, nunc plurimi eorundem incolarum profugi vagantes, quidam in montibus et speluncis vicinis, quidam vero in insulis Phariensis et Corzulensis dioecesis commorantes quousque Deo ipso placuerit ad propria reducere, per me invisuntur ac spiritali pabulo pro virili mea et pastoralis muneris satisfactione persaepe recreantur.

Cum vero ceteris ovibus meis sub Turcarum tyrannide degentibus ipse, bello praepeditus, necessaria providere non valerem, ut eadem per vicarios ac missionarios fierent curavi simulque suasi ne christiani Turcarum imperio addicti, meae tamen dioecesis, una cum Turcis coacte militantes, suos con-dioecesanos Venetis subiectos in acie offenderent, caperent ac vel minimam in eosdem hostilitatem exercebant; quin potius ficto certamine ficta scloporum explosione fratrum fidelium saluti omnino studerent. Hanc reciprocam humanitatem, pacem et charitatem gregi meo, quamvis quoad saeculare imperium diviso ex pastoralis officio insinuavi, singularem in hoc opem mihi ferente D. Leonardo Foscuro, totius Dalmatiae atque Epyri praefecto generali, qui militibus sibi subditis praecepit, ut fidelibus meae dioecesis, Turcarum tamen servitute praessis, in omnibus, et singulis mutuam vicem redderent.

Sunt in mea dioecesi fere sexaginta millia catholicorum, quos sicuti nunquam dimisi nec dimittam, ita quam primum, ut eos praesens solari possim pluribusque malis eripere, ad ecclesiam meam redire exopto. Et quoniam propinquarum ecclesiarum episcopi hac deploranda belli, famis et pestis tempestate desiderantur, invitat me pastoralis sollicitudo et animarum zelus, ut quo celerius fas erit, bona tamen cum gratia et facultate Eminendarum Vestrarum revertar, quas enixe deprecor, ut suppellectilem sacram pro divino cultu necessariam mihi gratiose suppeditandam curent, quandoquidem Turcarum rabies totam qua hucusque usus sum in mea ecclesia flammis donavit.

Ego vero tanti beneficii memor cum toto grege meo pro felici statu ac diuturna Eminendarum Vestrarum incolumitate Deum Perpetuum Maximum iugiter deprecabor, quibus humillime demum manus deosculor.

Romae, die 7 ianuarii 1650.

EE. VV. humillimus et addictissimus servus

Frater Petrus Cacicghius, Episcopus Macariensis.

7. Ovaj izvještaj predao je 8. kolovoza 1654. Ivan Dominik Verusius opunomoćenik fra Petra Kačića. Izvještaj se sastoji od jedne i po stranice. Među ostalim spominje i redovnice u makarskoj biskupiji: »Adsunt duo hospitia mulierum Tertii Ordinis S. Francisci, sed non observant clausuram et numerus earundem erat 15 circiter.« U bisku-

⁴⁵⁾ B. Kačić u svojim izvještajima ne spominje ove ženske redovničke kuće.

piji se nalaze 4 svjetovna svećenika: »In tota dioecesi adsunt 4 sacerdotes, qui una cum fratribus praefatorum catholicorum (curam) habent«⁴⁵).

8. Petar Kačić bio je ponovno u Rimu god. 1658. i tom prigodom 14. prosinca predao je izvještaj o svojoj biskupiji. Izvještaj je potpisan 22. studenog, a sastoji se od 4 stranice. Biskup je potpisao: »Fr. Petrus Cacigius«. Među ostalim kaže: »Praecessor meus decennio circiter post consecrationem emit quaedam praedia illaque, cum propter Turcos retinere non posset, fratribus conventus loci de Sostrogh, cum quibus tunc morabatur, dedit, pacto adiecto ut fratres praedia eadem colerent ac episcope dimidiam fructuum partem in annos signulos responderent. quod et. vivente ipso servatum fuit per annos circiter 20. Mihi tamen a praedictis fratribus nunquam dieta dimidia pars soluta fuit«⁴⁶).

3. — MARIJAN LIŠNJIĆ (1664—1686)

I fra Marijan Lišnjić bio je franjevac bosanske provincije. Rodio se 14. svibnja 1609. u okolici Imotskog, vjerojatno u Gorici. U franjevački red stupio je god. 1629. u imotskom samostanu. Zaređen je za svećenika god. 1634. Iza ređenja nastavio je škole u Italiji. Nakon završenih nauka bio je u bosanskoj provinciji učitelj novaka, najprije u Fojnici, a kasnije u Zaostrugu. God. 1660. bio je predviđen za bosanskog biskupa. Ali kako se njegovu imenovanju protivio car, nije postao bosanskim biskupom. U međuvremenu umro je makarski biskup fra Petar Kačić, pa je on imenovan god. 1664. makarskim biskupom.

Teško je bilo vrijeme njegove biskupske službe. Gotovo čitavo njegovo vrijeme na području makarske biskupije vodile su se borbe između Mlečana i Turaka. Uvijek u strahu, narod je bježao, a i sam biskup mnogo je pretrpio, pače bio udaren i zatvoren.

Morao se boriti i s pravoslavnim patrijarhom, koji je smatrao da njemu, kao predstavniku kršćana u turskom carstvu, i katolici moraju davati godišnji prilog u novcu.

God. 1667. imenovan je administratorom duvanjske biskupije, a god. 1673. skradinske. Nije imao stalnog sjedišta. Čitavo vrijeme namjeravao se nastaniti u Omišu, kojeg je smatrao dijelom svoje biskupije, ali u tom nije uspio. Umro je 3. ožujka 1686. u franjevačkom samostanu u Makarskoj i pokopan u crkvi toga samostana⁴⁷).

Među izvještajima makarske biskupije ne nalazi se nijedan biskupa Marijana Lišnjića. Ipak znamo, da je spremio bar tri izvještaja makarske biskupije Kongregaciji de Propaganda Fide⁴⁸).

⁴⁵) S. KOVAČIĆ, Najstariji izvještaji, 54

⁴⁶) Ibidem, 57-59.

⁴⁷) K. JURISIĆ, Katolička Crkva, 71-75; B. PANDŽIĆ, Marijan Lišnjić makarski biskup (1609-1686), u: Nova et Vetera, XXVII (1977), 23-55.

⁴⁸) B. PANDŽIĆ, Marijan Lišnjić, 33 n. 68.

4. — NIKOLA BIJANKOVIĆ (1698—1730)

Nakon tri biskupa franjevac, koji su upravljali makarskom biskupijom od njezina obnavljanja, prvi biskup svjetovni svećenik bio je Nikola Bijanković. Rodio se u Splitu 15. kolovoza 1645. Škole je završio u hrvatskom kolegiju u Loretu i ondje 15. lipnja 1669. zaređen za svećenika. Vrativši su u svoju splitsku biskupiju, u njoj je obavljao razne dužnosti, a posebno se istakao kao misionar u selima splitske biskupije pod Turcima. Bio je cijenjen zbog uzorna svećeničkog života i marljiva apostolskog djelovanja. Iza smrti makarskog biskupa Marijana Lišnjica, imenovan je apostolskim vikarom makarske i skradinske biskupije. Budući da je mletačka republika tražila patronat na ove biskupije, koje je nedavno osvojila, trebalo je najprije riješiti to pitanje, pa onda popuniti biskupije. Tek god. 1690. Aleksandar papa VIII. (1689-1691) priznao je Veneciji patronat nad makarskom i skradinskom biskupijom, pa je prema tomu Venecija imala pravo predlagati biskupe tih biskupija. Kad su iza toga određena prava i dužnosti toga patronata, mletački senat 5. ožujka 1695. predložio je splitskog svećenika Nikolu Bijankovića. Njegov izbor Inocent papa XII. (1691-1700) potvrdio je 29. listopada 1698. Posvećen je u Veneciji 10. svibnja 1699, a u biskupiju je unišao 21. prosinca 1699. Više od 30 godina upravljao je biskupijom. Umro je u Makarskoj 10. kolovoza 1730. Pokopan je u tadanjoj crkvi sv. Marka. God. 1756. njegovi smrtni ostaci preneseni su u novosagrađenu katedralu. God. 1881 započet je postupak, da bi ga se proglasilo blaženim³⁰⁾.

U spomenutom svesku Vatikanskog arhiva nalazi se 5 Bijankovićevih izvještaja. Nijednoga od njih nije lično predao, nego je imenovao povjerenike, da ih mjesto njega predaju. Njegovi povjerenici u Rimu bili su Franjo Jurjević³¹⁾ i Jure Jurjević³²⁾, obojica kanonici hrvatske rimske crkve sv. Jeronima. Prvi je predao tri, a drugi dva Bijankovićeva izvještaja.

9. Prvi izvještaj Nikole Bijankovića, kojeg je po svojoj dužnosti poslao Kongregaciji Koncila, napisan je 20. studenog 1703. Predao ga je 12. siječnja slijedeće godine Franjo Jurjević, tada nadpop crkve sv. Jeronima u Rimu, rodom Splitsanin.

Eminentissimi et Reverendissimi Domini Domini mei Colendissimi,

Nicolaus Fiancovich, episcopus Makarensis, absolute iam quadrienio postquam ad suae ecclesiae infulus promotus est, pro debito obedientiae erga apostolicas sanctiones sacrorum liminum visitationem initurus, quam libentissime ad Romanam se Curiam personaliter conferret, eum praesertim excitante suo singulari obsequio erga hanc S. Sedem fidei et morum ma-

³⁰⁾ M. MIKULIĆ, *De vita et gestis Nicolai Bianković, Romae 1964*; K. JURIŠIĆ, *Katolička Crkva*, 75-79.

³¹⁾ Franjo Jurjević (Georgiceo) rođen je u Kaštel Sućurcu kod Splita. Veći dio života proveo je u Rimu, gdje je i umro 4. siječnja 1729. Cfr. J. BURIC, *Kanonici kaptola*, 115-116.

³²⁾ Juraj Jurjević (Georgiceo) bio je nećak Franje Jurjevića. Živio je u Rimu, gdje je umro 1741. Cfr. *Ibidem*, 120-121.

gistrum atque optimum maximum Pontificem, qui in ea hodie sapientissime regnat, sed ob mensae paupertatem atque salutis imbecillitatem, per tot annos in missionibus obeundis detritae, et multo magis quod praesentia eius multum indigeat urbs Makarensis et tota dioecesis diuturno tempore pastoralis sollicitudine destituta longum iter aggredi prohibitus, per procuratorem virum Illyricae nationis, isthic iampridem notum, negotiorum huiusce ecclesiae plane conscium atque utilitatis eiusdem inprimis amantem, Dominum Franciscum Abbatem Georgicum, S. Hieronymi archipresbiterum, huic muneri satis et abunde se facere posse existimavit; quod EE. VV. pro summa benignitate approbaturas non dubitat. Exhibebit ipse relationem status huius ecclesiae quantum fieri potuit diligentem, fidelem certe addetque viva voce ea quae sunt ad maiorem Dei gloriam atque horum populorum, qui post acerbam Turcarum tyrannidem in Serenissimae et piissimae reipublicae tutela conquiescunt, emolumentum.

Makarscha civitas est ad maris Adriatici litus posita, antiquitus a regibus Hungariae fundata⁵³), postea saeculo decimoquinto a Turcis occupata⁵⁴), nunc vero postremo bello feliciter victricibus Venetae Reipublicae armis acquisita⁵⁵). Ordinis patricii vir a Serenissimo Principe missus eam gubernat. Maxima cura et praesidio militum custoditur. In ea incolae sunt circiter mille omnes catholicae fidei apprimae addicti, sed novorum advenarum continua accessione augetur. Est absque moenibus et propugnaculis; at montibus altissimis circumdata. Habet veterem turrim, in qua praesidiarii milites resident. Tempore pacis plurimae merces convehuntur et evehuntur inter Venetas et Turcicas regiones ideoque infidelibus mercatoribus, Turcis et schismaticis patet aditus. Agendae Deo humiliter gratiae, quod neque in urbe neque in dioecesi ullus publicus aut notorius peccator reperitur omniaque bonis moribus et documentis fidei catholicae sunt consona. Nulli hic Hebraei aut schismatici; immo cum praeteritis temporibus schismatici Graeci novas ecclesias aedificare velent, se iis acerrime opposuerunt. Tanta est in istis christianis in fide et religione constantia ac perseverantia.

Est in hac civitate ecclesia parochialis sub titulo B. M. V. in coelum assumptae⁵⁶) recentis structurae lapidibus quadratis tota constans ac mediocris magnitudinis. Duae in ea portae, quatuor altaria decenter ornata. In altari maiori venerabile sacramentum asservatur. In ea fons est baptismalis, sacrarium sacris vasibus ac pretiosa suppellectili instructum. Huic ecclesiae inserviunt RR. PP. S. Francisci de Observantia ex provincia Bosnae, qui multa praedia possident et ingentes eleemosinas colligunt. Supradictam parochialem Episcopus visitat et gubernat.

Serenissimus Princeps magnis expensis coepit in urbe Makarensi cathedralem ecclesiam sub invocatione Sanctorum Marci Evangelistae et Hieronymi Doctoris, civitatis protectorum, aedificare, quae ut sperandum est moderni excellentissimi generalis Marini Zane⁵⁷) pietate absolvetur. Vir iste profecto de Sancta Ecclesia benemeritus ubique ælum honoris Dei magnamque venerationem erga sanctuaria ac Christi ministros exhibet, merito fidei et reipublicae defensor nuncupatur, omni laude et gloria dignus censetur.

Suscepit Episcopus die dominica decima mensis maii consecrationis munus in ecclesia patriarchali Venetiarum ab Ill. mo et Rev. mo Domino Domino Joanne Baduario⁵⁸), Patriarcha Venetiarum, assistentibus Ill. mis

⁵³) Makarska se spominje prvi put početkom XVI. stoljeća kao trgovačka luka (skela. M. FRIGANOVIĆ, Makarska, u: Enciklopedija Jugoslavije, vol. 5, Zagreb 1962, 599.

⁵⁴) Turci su osvojili Makarsku oko god. 1492. Cfr. H. ŠABANOVIĆ, Bosanski pašaluk, 161 n. 31.

⁵⁵) Makarska je oslobođena 13. siječnja 1684. Cfr. K. JURIŠIĆ, Katolička Crkva, 24.

⁵⁶) Biskup Bijanković veli, da je župna crkva u Makarskoj posvećena Uznesenju Bl. D. Marije. U prijašnjim izvještajima se veli, da je ta crkva posvećena Rođenju Bl. D. Marije (cfr. izvještaj god. 1650).

⁵⁷) Opti providur za Dalmaciju i Albaniju Marin Zane (1702-1705).

⁵⁸) Joannes Baduarius, Badoero ili Baduaro, metlački patrijarha 1688-1706. God. 1706. postao kardinal i premješten u grad Brescia, gdje je umro 1714. Cfr. Hierarchia Catholica, V 127 409.

ac Rev. mis D. D. Leonardo Balsarino⁵⁹), archiepiscopo Corinthiensi, et Vincentio de Philippis⁶⁰), episcopo Zacynthi. In iuramento quod emisit ex speciali gratia sacra limina visitandi signulis quadriennis obligatio illi imposita est; quod hic memorare operae pretium censuit. Quatuor menses Venetiis commoratus plurium negotiorum causa, die 1 septembris 1699 navim conscendens cum Ill. mo et Rev. mo Archiepiscopo Spalatensi Stephano Cosmi⁶¹), a quo perhumaniter tractatus ac salutaria consilia pro bono ecclesiae regimine suscepit. Spalatum appulit, ubi receptis sacris paramentis et pontificalibus a Serenissimo Principe missis, tandem associatus a canonicis et presbyteris, die 21 decembris 1699 in festo S. Thomae Apostoli Makarscham Deo adiuvante prospere pervenit cum magna incolarum laetitia, qui gratias Deo egerunt se post tot annos praesulem et pastorem vidisse. Omnia iuxta Pontificalis Romani praescriptum feliciter absoluta sunt.

Statim sollicitam curam adhibuit dioecesi visitandae tam sub dominio Venetiarum quam sub Turca esistenti, plurimi pueri et adulti sacro crismate delibati, frequentes ad populum conciones sed praesertim doctrinae christianae, prius penitus derelictae, usus singulis diebus dominicis institutus, tum in parochiis tum etiam domi, omni industria promotus. Parochi omnes sub praecepto sanctae obedientiae ac divini iudicii obtestatione ad eam rem diligentissime inflammati. In summa in hanc curam, etiam a Serenissimo Principe saepe saepius piissime commendatam, Episcopus toto pectore incubuit.

Huic dioecesi Makarensi, prius admodum angustae, occupato a Turca continenti, praeterito bello accesserunt arx fortissima Vergoraz⁶²) et oppidum celebre Citluch in Narentana regione expugnatum cum summa laude ab Ill. mo et Ecc. mo D. D. Hieronymo Delphino⁶³), tunc provisor generalis, cum maiori parte tractus Narentani, in quo antiquioribus saeculis incoiae erant ducenti et viginti mille. Populus ferox piraticam exercens, Dalmatiae ac reipublicae Venetae infestus, nunc consilio et opera praedicti Ecc. mi Delphini recenter nova et pulchra civitas erecta est, valido praesidio munita, flumine rapido, planitie fertilissima cum amplo suburbio. Duo ibi incolarum millia: strenui viri catholicam fidem illibatam profitentes ac propterea adversus schismaticos strenue pugnaverunt, ne novom ecclesiam aedificarent. Praedictam regionem hoc anno Episcopus visitavit ibique quadraginta dies commoratus est eoque tempore nihii omnino omisit pastoralis muneris exercendi. Verbi Divini praedicatione, doctrinae christianae institutione, sacramentorum administratione eiusque vota ita Deus benedixit, ut plures schismaticos ad Sanctae Ecclesiae sinum revocaverit ac duas Turcarum familias sacro fonte abjurerit.

Olim episcopus Makarensis habebat ducatum S. Sabbae et comitatum Tiburniae, nunc vero maior pars sub Turcarum potestate gemit.

In dioecesi centum et sexaginta ecclesiae, pieraequae sub Turca aliae sub Venetis. In sexaginta missae sacrificium peragitur et sacramenta fidelibus libere administrantur. Quadraginta a Turcis destructae, solum nunc remanent vestigia et coemeteria pro christianorum sepulturis. Sexaginta vero absque tecto adhuc subsistunt, absque magnis impensis instaurari ne-

⁵⁹) Leonard Balsarini, Korinski nadbiskup (1698-1699). Cfr. *Hierarchia Catholica*, V 138 173.

⁶⁰) Joannes Vincentius Filippi biskup ujedinenih biskupija Zante i Cefalonja (1698-1718). Premješten za biskupa u Caorle (1718-1738). Cfr. *Hierarchia Catholica*, V 141 154.

⁶¹) Splitki nadbiskup Stjepan Cosmi (1678-1707), rođen u Veneciji 1729, bio član redovničke kongregacije Somaska. Cfr. *Hierarchia Catholica*, V. 361.

⁶²) Mletačka vojska zauzela je Vrgorac 26. studenog 1690. Cfr. K. JURJIĆ, *Katolička Crkva*, 26; Citluch (Gabela) pao je u ruke Mlečana 20. lipnja 1694. Cfr. S. ZLATOVIC, *Franjevi Driave Presvetoga Odkupitelja i Hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb 1888, 163.

⁶³) Daniele Delfino bio je opći providur 1692-1696. Ovdje mu Bijan-ković pogrešno daje ime Jerko.

queunt, quia sunt in partibus infidelium. In supradictis ecclesiis nullae sanctorum martyrum reliquiae, nullum altare privilegiatum nec indulgentia plenaria ad septennium. Est unicum beneficium in villa Podgora Omnium Sanctorum, ubi parochiali ecclesiae quatuor sacerdotes saeculares et totidem clerici probatae vitae inserviunt. Supradictum beneficium pro ecclesiae dotatione et restauratione conservatur et saepe saepius fidelium legatis augetur.

In hac dioecesi est Andecorium, vulgo Mostar, nobilis et locuples civitas, mercatorum concursu celebris, in qua 16.000⁶⁴⁾ incolae, plerique christiani sed Turcae et schismatici longe plures. Non omittam ibi triginta sex Turcarum meschitas reperiri, duodecim gymnasia ad erudiendam iuventutem; item domum Turcarum in communi pecunia sponte oblata viventium in summa abstinentia et austeritate pro lege mahumettana conservanda. Hic Pater Lucas Cordich⁶⁵⁾ Societatis Jesu missionarius multum et cum magno fructu laboravit plurimosque filios Christo peperit.

Domus episcopalis parva pro temporum conditione in tres partes divisa. Prima episcopi usui inservit, altera pro oratorio expensis Episcopi constructo et Divo Josepho dicato, tertia pro gymnasio publico ad erudiendum iuventutem tam in litteris quam in moribus sub disciplina Petri Orlandi, sacerdotis Sancti Philippi⁶⁶⁾, magistri clericorum et praefecti doctrinae in utroque opere merito laudandus.

Clerum componunt archidiaconus, sex canonici, quatuor mansionarii, totidem clerici, qui ab Episcopo eliguntur ex concessione Alexandri VIII. Vices Episcopi gerit egregie D. Georgius de Cruce, Spalatensis canonicus, in animarum cura per longum tempus cum laude versatus.

Reddita ecclesiae a pia Serenissima Principis munificentia assignatur: pro Episcopo mille ducati monetae Venetae, pro archidiacono ducenti, pro canonicis centum, pro mansionariis quinquaginta, pro clericis viginti quinque, omnes monetae huius provinciae Dalmatiae. His vero temporibus, ex comissione Serenissimi Principis, supradictus Ecc. mus Provisor generalis Dalmatiae benigne humaniterque omnia egregie disponit pro dotazione ecclesiae Makarensis episcopatus et capituli, ut habeant agros, possessiones aliaque loca stabilia ad fructus percipiendos quolibet anno certos facilius absque ulla oppositione adeoque religiosissimi Principis pietas omnia iura ad personas et loca sacra transfert. Hoc opus ad maiorem Dei gloriam non inceptum est omni cura atque diligentia optet perficere, habens ante oculos oraculum evangelicum a Spiritu Sancto conclamatum, scilicet quae Caesaris Caesari, quae Dei Deo tribuenda esse iudicavit. Quam ob rem suae et episcopalis curiae ministros misit, ut quidquid sit melius ac securius pro supradicta dotatione bonorum stabilium, nimirum agros fertiles ac bonae conditionis, ellegant.

In tota dioecesi reperiuntur duodecim sacerdotes Latini, Illyrici sex, clerici quatuor, omnes bonis moribus praediti.

Triginta sex parochiae tam sub dominio Venetorum quam sub Turcarum iugo. Fratres Minores de Observantia administrant triginta, sex presbyteri seculares, qui bene munere suo funguntur. Tres partes dioecesis sub Turca, quarta Venetis fideliter paret. In ea 20 millia incolae, omnes catholici, pii ac sanctae Ecclesiae plurimum obsequiosi et obedientes.

Est etiam xenodochium pro militibus infirmis, sed advenae et pauperes in cavernis morantur, quibus christiani summa cum charitate alimenta praebent.

Gens Deum timens ac docilis, perspicacis ingenii ac litterarum capax, si cultura adesset. Fortunae tenues, agri pauci, montes inculti. Fruges

⁶⁴⁾ Izvještaj na hrvatskom jeziku objavio je R. JERKović, Pastirski pohodi Nikole Bjankovića, Sarajevo 1942, 6-8. U tom prijevodu se veli (p. 7), da Mostar ima 36.000 stanovnika.

⁶⁵⁾ Umro je u Dubrovniku 13. prosinca 1698. Cfr. B. PANDŽIĆ, Marijan Lišnjić, 45-46.

⁶⁶⁾ Ovu redovničku kongregaciju sv. Filipa Neri u Splitu osnovao je Nikola Bijanković god. 1679. Bio je također i njezin prepozit god. 1688-1693. Cfr. M. MIKULIĆ, De vita, 22.

paucae, vinum pro incolarum usu, sed fructus cuiuscumque generis plures et optimi.

Tria in dioecesi reperiuntur regularia monasteria omnia S. Francisci de Observantia, ubi sunt quadraginta sacerdotes et decem laici. Possident praedia, agros, eleemosinas, ingentes redditus, omnia superabundanter.

Absoluta historica narratione status ecclesiae Makarensis, quaedam humilissime Apostolicae Sedi exponit Episcopus, ad Dei gloriam, christianae fidei exaltationem pietatisque in his regionibus incrementum.

1. Est instructionis defectus in hoc populo sanguineis lacrymis deplorandus. Quatuor missionarii apostolici uberrimos fructus afferent tum in fide propaganda apud Turcas tum in pietate promovenda apud fideles.

2. Necessaria omnino sunt ritualia romana, directoria patris Polanci⁶⁷⁾, Azbukvidaria⁶⁸⁾, Divkovaca⁶⁹⁾ illyrico caractere conscripta.

3. Sacerdotes in collegiis Sanctae Sedis beneficio educati, qui modo alibi morantur, ut ecclesiis suae patriae inserviant, natele solum illico repetant; qui vero in patria sunt (quorum zelus plerumque desideratur) in vinea Domini episcopis collaborent e ne per provinciam vagentur.

4. In hisce tribus supradictis monasteriis Fratrum Minorum de Observantia curent superiores, ut tyrones et alumni sub idoneis praeceptoribus linguam latinam addiscant, ex cuius defectu, quamvis in Italiam ad studia mittantur, nihil aut parum proficiunt et rudes redeunt. Inde oritur sacerdotum ministrorum imperitia in sacramentorum administratione cum maximo animarum damno, de quibus Deo optimo maximo iudici ac vindictae rationem reddituri sunt religiosi ipsi et eorum superiores. Res est maximi momenti, cum fere omnes parochiae sint in cura eorundem patrum.

Synodus congregari non potuit, tum quia visitatio nondum plane erat absoluta tum quia parochi in regione Turcica existentes difficillime convenire possunt. Nihilominus Episcopus operam dabit, ut opportuno tempore cogatur.

Haec omnia EE. VV. humiliter et simpliciter Episcopus pro debita obedientia exposuit, fideliter pollicens omne se studium, laborem et curam impensurum pro animarum salute procuranda, iuribus Ecclesiae conservandis omnique eius dignitate ac utilitate promovenda. Ecclesiam EE. VV. quam humilissime ac diligentissime commendat et obsequentissimo animo sacras Purpuras deosculatur.

Makarschae, die 20 novembris 1703.

EE. VV. humilissimus, devotissimus et obedientissimus servus

N. Biancovich, episcopus Macarensis.

10. Izvještaj je potpisan 1. travnja 1706. u Makarskoj. Predao ga je u Rimu u rujnu iste godine povjerenik biskupa Bijankovića Franjo Jurjević (*Die 11 septembris 1706 data fuit attestatio visitationis pro 40 et 41 trienniis cum absolutione*). Ima 9 stranica.

U njemu je zacrtan smjer pastoralnog djelovanja biskupa Bijankovića, prema kojemu bi trebalo postepeno ukloniti iz pastve franjevece, a na njihovu mjesto uvesti svjetovno svećenstvo.

Eminentissimi et reverendissimi Domini domini mei colandissimi,

Nicolaus Biancovich, episcopus Macarensis, EE. VV. humilissimus servus, aetatis suae annum agens supra sexagesimum, absoluto iam quadriennio post primam suam relationem pro debito obedientiae erga apostolicas sanctiones, ad sacra limina personaliter se conferret, eum praesertim excitante

⁶⁷⁾ Isusovac Juan Alonso Polanco (1576), koji je izdao: *Breve directorium confessorii et poenitentis munus rite obeundum*, Romae 1554.

⁶⁸⁾ Azbukvidnjak jest abeceda u glagolici i cirilici.

⁶⁹⁾ Nauk karstianski za narod slovenski, Mnetcie 1611.

suo singulari obsequio, quo apostolicam Sedem, fidei ac morum magistram, veneratur atque ad optimum sanctissimumque pontificem Clementem XI⁷⁰⁾, qui in ea hodie sapientissime regnans laudabiliter verbo et exemplo gubernat. Sed paupertate mensae corporisque debilitate prohibitus, ad supradictam Sanctam Sedem accedere Rev. dum Dominum Abbatem Franciscum Georgeum, S. Hieronymi de Urbe archipresbyterum, Illyricae nationis, procuratorem generalem instituit, huic muneri satis et abunde se facere posse existimans, quem EE. VV. pro summa benignitate excipere et approbare dignentur. Exhibebit ipse, instructus prius de omnibus rebus dioecesis Macarensis, relationem status huius ecclesiae, quantum fieri potuit diligentem, fidelem et simplicem exponetque viva voce quae ad maiorem Dei gloriam atque christianorum, tam sub Venetorum dominio quam sub Turcarum tyrannide degentium, videbuntur, quos ut fideles Deo ac S. Sedi Apostolicae, supradictus episcopus piissimo, clementissimo ac sapientissimo patri orbisque christiani pontifici summo mirum in modum commendat.

Quoniam Episcopus praecedenti sua relatione, missa sub die 20 novembris 1703, EE. VV. de statu situque civitatis Macarensis deque populi certiores fecit, nihil hic addendum praeterquam ecclesiam RR. PP. Minorum ex Bosna nunc etiam titulo parochialis gaudere in eaque episcopum singulis annis oleum sanctum conficere caeterasque sacras functiones peragere, assistentibus RR. Canonis et clero necnon iisdem religiosis S. Francisci de Observantia, qui ingentes eleemosynas colligunt et in dies augent praedia novis emptionibus, quibus accurate student.

In urbe cathedralis ecclesia nobilis structurae, coepit aedificari anno 1702 ordine et sumptibus Serenissimi Principis, nondum est completa praeter unum sacellum. Sperandum tamen brevi complendam in totum, cum Princeps Serenissimus, annuens devotis petitionibus Episcopi Venetias hoc fine impulsus, decreverit bis mille ducatos argenteos pro tali fabrica, duas campanas circiter bis mille librarum ponderis et quadringentos ducatos pro paramentis sacris. Obtinuit insuper pro mensa et dotatione sui episcopatus multas possessiones, in quibus sunt campi bis mille ducenti, secundum usum Patavinum⁷¹⁾, habentes signui tabulas octingentas quadrigenas. Ex his omnibus redditus non ascendunt quadringentos ducatos monetae Dalmatiae, quia coloni, cum sint finitimi Turcis, parum amoris habent in cultura, et labor assiduus, quo maior pars illarum terrarum indiget, sterilitate compensatur. Dedit et clero Serenissimus Princeps campos conterminos campis praedictis mille quingentos septuaginta quinque, ex quibus vix colliguntur ducati quadringenti.

Redditus supradicti non sufficiunt pro sustentatione Episcopi et clari; sperandum tamen Principis pietate amorum necessitatem levandam esse novis provisionibus praediorum prope mare quae, utpote uberiores, diligentia maiori coluntur. Cumque nulla provisio facta fuerit pro ceris et oleo, quod per annum in Dei honorem consumendum est, nec pro duobus sacristis, qui ecclesiam sunt custodituri suamque operam impensuri, Episcopus se, clerum et praedictam ecclesiam piissimo Pontifici et EE. VV. commendat.

Anno 1704 Episcopus, degens Venetiis pro bono huius ecclesiae cathedralis novae fundationis, nequivit invisere personaliter parochias suae dioecesis. Misit tamen Georgium de Cruce, vicarium generalem, et P. Ardelium della Bella⁷²⁾ e Societate Iesu, missionarium apostolicum, qui omnes numeros sui officii adimplerunt magno animarum fructu et fidelium gaudio.

Accepta Venetiis commissione anno 1705 visitandi villas in Xaxabye⁷³⁾, statim ac ad suam ecclesiam reversus est, curam sollicitam adhibuit parendi S. Sedis mandato et visitandi parochias, quae in illa regione degunt, videlicet Clek, Slivno, Dobrane, Vidognie, Glusci, Collognian conterminae Turcis

⁷⁰⁾ Klement XI (1700-1721).

⁷¹⁾ Campo padovano je iznosilo 4000m².

⁷²⁾ Rođen u talijanskom gradu Foggia god. 1655. Kao Isusovac živio u Dubrovniku. Izdao Dizionario Italiano-Latino-Ilirico, Venezia 1728. Umro u Splitu god. 1738. Cfr. C. SOMMERVOGEL, Bibliothéque de la Compagnie de Jesus, vol. I, Bruxelles-Paris 1890, 1150-1151.

⁷³⁾ Zažablje je pripadalo trebinjsko-mrkanjskoj biskupiji.

et Ragusii dominio. In illis et in parochiis Tribigne vastae dicionis, instar parvae provinciae, felicitate aquisitae bello praeterito armis Serenissimae Reipublicae, moratus est Episcopus dies quadraginta. Signulis diebus verbi divini praedicatione audiendisque confessionibus, tam mane quam post fidelibus inserviens, vidit incrementum quod pollicitus fuerat Deus sequentibus se. Multos qui in odio proximi senescebant ad concordiam et pacem veram revocavit, itaque in Vineae Domini laboravit, doctrinae christianae usu et sacramentorum administratione, ut quibusdam diebus, praeter alia opera pastoralis muneris, sexcentos et amplius fideles sacro crismate deliniverit. Sunt illic parochi sacerdotes saeculares alumni collegii Lauretani⁷⁴⁾, qui optime suo muneri et animarum saluti providentes in utroque opere merito laudandi. Monaci nuncupati S. Basilii habent sub eorum cura duas⁷⁵⁾ villas schismaticorum, ad quos tantum accedunt tempore vindeciarum et messium, quarentes quae sua sunt, non de salute illorum miserorum curantes, qui prorsus ignari orationum, immortalitatis animae ac vitae aeternae, post triginta vel quadraginta annos semel in vita confitentur mortisque tempore carent qui eis frangat panem, in omnibus lacrymis sanguineis deplorandi. Pro his in S. Ecclesiae sinum revocandis Episcopus corde et lingua incubuit eiusque votis ita favit Dominus ut non paucos fidelium numero adscripserit et obedientes reddiderit Summo Pontifici, Iesu Christi animarum Salvatoris Vicario.

In continenti Xaxabye⁷⁶⁾, prope Narentam flumen, tribus miliaribus distantes a Citluch civitate valida, sunt sequentes villae: Mnetcovich, Dračevo, Dogliani, curae RR. PP. de Observantia commissae. Ab hisce visitantur vix quibusdam diebus festis pro tempore, quo missam persolvunt, statim ad hospitium redeunt eorumque absentibus plerisque malis, blasphemis, contemptibus sacrorum locorum, homicidiis et sacrilegis viam sternentis, quae aliquin praesentia parochi prohiberentur, cum populi sint docilis naturae, fideles Deo ac S. Sedi et sacerdotibus taliter obsequentes, ut in eorum personis angelos videantur cognoscere. Nulla illic gymnasia, nullus doctrinae christianae usus, nulla verbi divini praedicatio, veluti in parochiis presbyterorum saecularium, qui omnes suo muneri faciunt satis curamque suam in animarum salutem, qua Deus maxime glorificatur, laudabiliter impendunt.

Dioecesis Macarensem, quae in sex et triginta parochias dividitur, quasi totam tria monasteria Fratrum Minorum de Observantia inter se partita sunt; presbyteri saeculares habent quinque, Fratres praedicti triginta et unam.

Primum monasterium in regione Narentana B. V. in Zaoztrog occupat parochias Obriza, Dubčiza, Strughe, Brista, Obrovaz, Dračevo, Vidognia Dogliani, Varbiza, Plino, Norin, Dragovia, Borovzi, Nova Seila, Ischisli, Fortalitium Opus et villam Desne non contemnendam, ubi habitat parochus supradictarum villarum omnes eleemosynas quae a fidelibus dantur et fructus prebendae parochialis ad dictum monasterium deferens. Hoc monasterium sibi etiam assumit parochias Drivenich, Zaoztrogh, Podača, Brist, Laščani, Bachina, Iezero, Vargoraz, quarum in duabus parochi moram agunt, ad reliquas milantur tantum quibusdam diebus festis et peracta missa revertuntur cum eleemosynis ad locum unde exierunt. Populus omnis catholicus et pius, praeter decem et quinque familias schismaticorum.

Secundum monasterium titulo Sanctae Crucis habet sub se parochias Igrani, Drasnice, Xivogoschie, Zavoyane, Vlaka, in quibus non habitant parochi, sed missam tantummodo quibusdam festis diebus celebrant et ad monasterium, cum eleemosynis collectis redeunt, nihil de ecclesiis curantes, sicuti et supradicti parochi villarum Zaoztrogh.

⁷⁴⁾ God. 1687. prešli su na mletačko područje Don Petar Dragobratović, župnik u Gracu, i Don Jure Sentić, župnik u Dobranju, s većinom svoga puka. Cfr. B. PANDŽIĆ, Don Ilja Bošković (1652-1692), u: *Kršni Zavičaj*, 8 (1975), 32.

⁷⁵⁾ Mošda Dobranje i Vidonje.

⁷⁶⁾ R. JERKOVIC, Pastirski pohodi, 10, preveo je ovo: U Zaiabiju. To je očito krivo, pa ga treba prevesti: Uz Zaiabije.

Tertium monasterium est Macarschae sub invocatione B. V. M. in Coelum Assumptae. Habet parochias ipsam Macarscam, Bast, Vellobardo, Macar, Cottiscina, Tučepi, Koziza, ad quas tantum accedunt parochi certis diebus festis missam celebratum, deinde in monasterium revertuntur eleemosynis et aliis proventibus onerati.

Tribus bisce monasteriis populus, licet incultus in spiritualibus, tamen quia timens Deum et plurimum Sanctae Ecclesiae obediens, praeter eleemosynas et redditus parochiales, quibus ipsi parochi implent sibi et monasteriis loculos, defert etiam decimam omnium fructuum, unde omnibus affluunt commodis superabundanter et quamvis voto paupertatis teneantur adstricti, nihilominus possident praedia, agros, domos et ingentes redditus, Episcopo solummodo laborem et curam de ecclesiis per ipsos male administratis relinquentes.

Videt Episcopus magno cum dolore animi sui in supradictis parochiis fratrum nullas esse scholas, nullum usum doctrinae christianae. Non illic verbi divini praedicatio, non in sacramentis administrandis peritia, non cura de rebus sacris, non de templo, quod sibi Dominus desponsavit in sanguine suo. Saepe saepius fuere ab Episcopo admoniti parochi praedicti, ut discant, et eorum superiores, ut mittant religiosos, si quos habent, peritos in parochiis administrandis, sed nihil profuit. Sciant igitur iteratim religiosi, qui taliter rebus suis vacant, spiritualia negligentes, et qui, rudes cum sint, parochi officio fungi volunt, se rationem reddituros Deo Iudici in die qua non fiet salva omnis caro.

Praedicti patres et eorum monasteria, praeter iam dieta emulumenta, imposuere populis alia onera, videlicet, ut singulis annis quaelibet persona quae ad sacram confessionem accedit, ipsis solvat viginti solidos huius monetae; sin autem, negant absolutionem et nolunt confessionem audire. Ranciecedem iniquitatis colligunt diebus maioris Hebdomadae, ostiatim procedendo non sine magno animarum scandalo. Exorquent etiam in civitate Macarensi et eius continenti, ut quilibet qui in populo ad diurnum laborem aptus est per tres dies singulis annis in eorum possessionibus et vineis laboret pro remuneratione sacramentorum, quae sibi ministrantur. Malum radicitus evellendum et in ultimas proiciendum terras; tamen tanta est huius populi charitas et in sacerdotes obsequium, ut omnia sufferant, omnia tolerant, omnia sustineant.

Rogandus igitur est Pater familias, Dominus messis et agri, ut in agrum, qui sub cura patrum Minorum de Observantia tribulos germinaverit, mittat operarios qui, evellendo zizaniam et eradicando spinas, plantent virtutes. Hoc certe utiliter quatuor missionarii apostolici peragerent, quorum opera et fides propagaretur inter Turcas et augetur fidelium pietas.

Episcopus praedictam decimam in meliorem usum consumpturus, porrexit supplicationem Exc.mo Generali Dalmatiae Iustino a Ripa⁷⁾, ut opportuna occasione referat et commendat Serenissimo Principi, ut piissima iila munificentia qua pollet dignetur eam concedere pro dotatione ecclesiae cathedralis Macarensis, ita hoc opus bonum et utile enixe Episcopus E.E.VV. commendat.

Absoluta narratione de ecclesiis quas praefati fratres mordaciter tenent, gradus faciendus est ad parochias quinque, videlicet Podgora, Breila, Zaguozd, Klech, Xaxabye, quibus sacerdotes saeculares inserviunt, qui quidem ut litteris praediti, ita et animarum saluti operam navantes, et verbo et exemplo et moribus et schola doctrinae christianae et peritia in rebus sacris episcopo in Vinea Domini collaborant.

In partes tres dioecesis Macarensis Turcae imperium habent, quarta sub Venetorum dominio quiescit. Illas quae sunt Mostar, Imota, Billopoglie, Glubusch, Duvno, Xuppa, Studenci, Viniza, Rama, Blatto, Brotno, Goranci, Episcopi Macarenses in spiritualibus gubernarunt et praesertim quatuor episcopi praecessores, quos memoria tenent adhuc viri viventes, semper visitarunt

⁷⁾ Opći providur (1705-1708).

atque alia munera sui pastoralis officii exercuere⁷⁹⁾. Praesens Episcopus, cum esset vicarius apostolicus in dioecesi Macarensi, de illis curam habuit, et promotus ad infulas suae ecclesiae ita pacifice gubernavit per septennium, ut fructus uberrimos Deo dante viderit. Sed Episcopus Bosnensis Rev. mus Geor-
gius Patačić⁸⁰⁾, qui ab illis distat itinere quindecim dierum, mittens falcem in talem messem, quodam circulari decreto ad parochos dato die 10 augusti proxime elapsi⁸¹⁾, ne in posterum Episcopum Macarensen, sed ipsum Patačić pro eorum antistite agnoscant, Episcopum, parochos et populos hac novitate perculsos, moerore ac lacrymis implevit; timent enim, ne et inter ipsos damna eveniant, quae incuria praedicti Rev. mi Patačić plerisque acciderunt, qui relicta orthodoxa fide, imple Mahometanorum sectae adscripti sunt, ita ut fere tota Bosna regio praeteritis annis piissima, nunc filia gehennae effecta sit.

Deo tamen Optimo Maximo agenda sunt gratiae, qui episcopo tot curis presso, dedit parochos presbyteros saeculares amantes salutis fidelium et divinarum rerum scientia praeditos necnon RR.DD. Georgium de Cruce archidiaconum, Matthaeum Tomaseo, alumnum Lauretanum, Michaellem Antulovich, alumnum Firmanum et Antonium Michieli, canonicos huius ecclesiae qui omnes singulis diebus dominicis una cum Episcopo pueros doctrinam christianam docent et christianis moribus imbuunt, magno animarum incremento, fructum afferentes cum laude in patientia.

Annis singulis feria quinta in Coena Domini Episcopus post consecrationem olei sancti et crismatis, secundum praescriptum S.R.E., lavat pedes duodecim pauperibus viris, quibus postea domi ad mensam ministrat propriis sumptibus laute paratam, assistentibus sibi et coadiuvantibus RR.DD. canonicis, magna populi aedificatione et ad virtutes incitamento.

Episcopus pro illa debita vaneratione, qua semper ut filius obediens sanctam Sedem prosecutus est, omnia, haec humillime et veridice exposuit, abs quorum zelo et auctoritate flagitat exposcitque remedium tantis malis pro quibus convellendis omnem curam suam et studium tam pro animarum salute quam pro iuribus ecclesiae eiusquae utilitate ac dignitate praevenendis, fideliter pollicetur. Vota haec Aeternus ille pater et Rex, cui de ovibus cura est, benedicat de excelso Maiestatis suae Throno perducatur ad locum quem designavit sanguine suo. Interea Episcopus EE.VV. se, clerum et ecclesiam suam enixissime commendans, sacram purpuram humillime deoculatur.

Macarshae die 1 aprilis 1706.

EE. VV. humillissimus, devotissimus et obedientissimus servus

Nicolaus Biancovich, episcopus Macarensis et Narentanus.

Otprilike godinu dana iza gornjeg izvještaja biskup Bijanković poslao je na istu Kongregaciju Koncila formalnu optužbu protiv franjevac i njihova djelovanja u makarskoj biskupiji, a posebno protiv onih iz makarskog samostana⁸¹⁾. Ona se nalazi u ovom svesku izvještaja, sastoji se od 12 stranica, nije datirana, ali popratno pismo nosi nadnevak 20. prosinca 1707. Da bi se vidio način optužbe, donosimo njezin početak:

⁷⁹⁾ Da bi to dokazao pred mletačkim senatom, na nagovor općeg providura Justina Riva, biskup Bijanković je dao napraviti tokom god. 1706-1707. nekoliko procesa, u kojima su svjedoci to potvrđivali. Cfr. AG, SC Dalmazia, vol. 8, f. 122r-214v.

⁸⁰⁾ Bosanski biskup Juraj Patačić (1703-1716). Cfr. Hierarchia Catholica, V 124

⁸¹⁾ Kopija tog Patačićevog dekreta AP, SC Dalmazia, vol. 4, f. 303r nosi nadnevak 14. kolovoza 1705, a AP, SOCG, vol. 554, f. 387r ima 15. kolovoza 1705. Cfr. M. MIKULIĆ, De vita, 50-51.

⁸²⁾ O optužbama biskupa Bijankovića protiv franjevac cfr. M. MIKULIĆ, De vita, 82-88.

»Hora est a somno surgere. Hora è che io mi svegli dal sonno, eminentissimi padroni. E hora ch'io esponga e scriva riverentemente la verità a cotesta Sacra Congregatione, pietosissima e giustissima madre, illuminata dallo Spirito Santo, con petto apostolico contro la malignità et indolente de Frati Minori Osservanti che sono nella mia diocesi, quattro conventi et un'ospicio a Narenta, che hanno occupato la maggior parte delle parochie, che posso dire francamente: in quorum manibus iniquitates sunt, dextera eorum repleta est muneribus... mancata la carità cristiana, perso l'amore verso il prosimo, hanno per oggetto l'interesse per accumulare e per acquistare maggior rendite con ogni arte et industria possibile, per ingrandire convento, ma non per popolare il cielo: omnes quaerunt quae sua sunt non quae Jesu Christi.«

U popratnom pismu kaže: »Si sono impossessati della maggior parte di case, livelli e stabili di Macarsca, il che sarebbe assai meglio applicare colla autorità suprema di Sua Santità alla povera chiesa di S. Marco in Macarsca e metter in quel convento i padri dell'osservanza o pure convertirlo in canonica de preti e mansionarii, bastando nella mia ristretta e piccola diocesi sotto la Serenissima repubblica tre conventi e un ospicio, che purtroppo aggravano quei poveri popoli, divoti e fedeli, ai quali quasi insopportabile iugum imposuerunt.«

11. Ovaj izvještaj biskupa Bijankovića potpisan je u Makarskoj 15. svibnja 1710. Predao ga je Franjo Jurjević: *Die 5 septembris 1711. Data fuit attestatio pro 42. triennio*. Ima 7 stranica. U njemu je posebno zanimljivo ono što kaže o odnosu s Turcima: »Caeterum maior Turcarum pars neque sane barbaro more praesulem in pluribus sunt venerati. Ipsum passim ad aegros trahebant atque exhibebant infantes, ut utrisque bene praecavetur. Idem super agros et armenta efflagitabant et ut denuo quanto citius reverteretur rogabant.

Haec prae caeteris praestiterunt quatuor germanifratres Copcich⁸²⁾, quibus tantum baptisma, ut inter fideles christianismi sint, videtur desiderari. Non solum enim quaecumque in orthodoxas viduas caeterosque pauperes incolas charitatem exercent, etiam apud turcica tribunalia, verum extraneos quoque christianos ac ipsos apostolicos visitatores hospitio excipiunt perquam benevole quotquot illo perveniant.«

12. Potpisan je u Brelima 10. siječnja 1716. Predao ga je Jure Jurjević, kanonik crkve sv. Jeronima u Rimu: *Die 4 iulii 1716 data fuit attestatio pro 43 et 44 trienniis cum absolutione*. Ima 7 stranica.

Eminentissimi et reverendissimi domini domini mei colendissimi, Nicolaus Biancovich, episcopus Macarensis et Narentinus, EE.VV. humillimus servus, aetatis suae anno septuagesimo iam absoluto, post ultimam suam

⁸²⁾ Plemička obitelj Kopčića porijeklom je iz Rame. U XVI stoljeću spominju se kao kršćani. Na njih je ostala uspomena u Duvnu, gdje su imali svoje posjede. Cfr. A. MLJATOVIC, *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću*, Zagreb 1969, 164-165 n. 24.

relationem, qui cum statim non potuit transacto triennio visitare suam dioecesim propter vitae suae indispositiones et infirmitates, nec suo oneri pastorali iuxta summorum pontificum decreta satisfacere nec propter mensae paupertatem ad sacram sedem atque sanctissimum, optimum, summum Pontificem Clementem⁸³⁾, qui in ea sede sapientissime ac gloriosissime gubernat, personaliter (uti cupiebat) accedere nisi per procuratorem admodum reverendum dominum Abbatem Georgium Georgiceum, S. Hieronymi de Urbe canonicum illiricae nationis ministrum, virum virtutibus praeditum ac de Macarensi ecclesia optime instructum, quem suppliciter exorans supradictus Episcopus VV. EE. ut ipsum iterum qua solent benignitate per procuratorem generalem, satis abunde se facere posse existimans, excipere et approbare dignetur.

Cum in praeteritis relationibus Episcopus Macarensis ecclesiae suae statum diligenter descripsisset, nunc nonnulla solum recentia, quae memoratu digna visa sunt, EE. VV. humiliter exponit.

Principio pro veritate, in civitate cathedralis ecclesia nobilis structurae coepta est aedificari anno 1702, ordine et sumptibus Serenissimi Principis, nondum est completa praeter unum sacellum sub titulo SS. Marci et Hieronymi, patronorum eiusdem ecclesiae, capax centum christifidelium, in quo et Episcopus omnia per annum pontificalia exercet et clerus die noctue divina officia persolvit. Sperandum tamen brevi complendam in totum, cum Princeps Serenissimus, annuens devotis petitionibus Episcopi Venetias hoc fine apulsi, decreverit bis mille ducatorum argenteorum pro tali fabrica, duas campanas circiter bis mille librarum ponderis et mille ducatorum pro paramentis sacris. Obtinuit insuper pro mensa et dotatione sui episcopatus multas possessiones, in quibus sunt campi bis mille ducanti secundum usum Patavinum, habentes singuli tabulas octingentas quadragenas. Ex his omnibus redditus non ascendent quadringentos ducatos monetae Dalmatiae, quia coloni, cum sint finitimi Turcis, parum amoris habent in cultura, et labor assiduus sterilitate compensatur. Dedit et clero serenissimus Princeps campos conterminos campis supradictis mille quingentos septuaginta quinque, ex quibus vix coliguntur ducati quadriginti. Redditi supradicti non sufficiunt pro sustentatione cleri. Sperandum tamen Principis pietate amborum necessitates levandas esse novis provisionibus praediorum prope mare, quae utpote uberiora, maiori diligentia coluntur. Cumque nulla provisio facta fuerit pro ceris et oleo quod per annum in Dei honorem consumendum est nec pro duobus sacristis, qui ecclesiam sunt custodituri suamque operam impensuri, Episcopus se, clerum et ecclesiam praedictam VV. EE. comendat.

De reliquo, sanguineis lacrymis status huius ecclesiae deplorandus est, ecclesiae inquam cathedralis S. Marci, in qua nec est altare privilegiatum pro fidelibus defunctis, nulla indulgentia pro annuis solemnitatibus, nulla pro continuis laboribus die ac nocte praestitis recognitio parochi et clero a fidelibus huius civitatis recompensatur, quod est praeter usum omnium locorum, ut clare patet. Confluentia postea populi, quae praesertim diebus festivis ad ecclesiam cathedralem et parochialem tota deberet esse, fit omnino ad ecclesiam Fratrum Minorum, ita ut fere semper accidit, quandoque Episcopus pontificalia exercet, esto solemniter, vix duodecim fideles adsunt, quod advenis et exteris magnae admirationis est. Insuper in civitate Macarensi Fratres Minores decimas sibi coligunt, Episcopo vero et clero continuum laborem relinquunt nec medietatem cerarum funeralium ecclesiae S. Marci pro celebratione missarum tribuere volunt, immo mordicus in contrarium defendunt, quamvis irrationabiliter, utque huic damno ac gravi praeiudicio EE. VV. providere dignentur, Episcopus humiliter deprecatur ad hoc ut et ministri dignam pro laboribus mercedem recipiant et iura ecclesiastica ac ius patronatus in suo robore conserventur, cum monita ac decreta ab Episcopo facta fratribus, exposita ante oculos, penitus spreta ac neglecta fuerunt. Verum enim vero, die 10 mensis octobris transacti Illmus et Rev. mus Angelus Erno⁸⁴⁾, Dalmatiae provisor generalis, proficiscens ad Narentinam provinciam pro bono regimine fortissimi Citluk, cum pluribus militibus

⁸³⁾ Klement XI (1700-1721).

⁸⁴⁾ Angelo Erno providur u Dalmacija (1714-1717).

associatus ad civitatem Macarensem apulit, ubi prius devotionis causa sacellum S. Marci cum multis nobilibus viris visitavit ibique diligenter observavit maiorem partem fabricae ecclesiae constructam fuisse. Vero possum dicere: angelus Domini descendit de coelo, ornamentum pietatis, iustitiae et prudentiae candelabrum aureum, illuminans subditos, idea virtutum se exhibuit tam in operando quam in gubernando populos, verus Israelita in quo dolus non est, qui toto corde sollicitus est sanctuarium Dei perficere necnon omnem diligentiam ac industriam perhibere ad maiorem Dei gloriam, animarum salutem, populorum commodum ac S. Marci Evangelistae laudem templum ipsius terminare.

Posteaquam Altissimo placuit, ut civitas Macarenensis mihi gubernanda contigit, cognoscens ego debilitatem meam, fere omnes meas quotidianas supplicationes eidem Altissimo obtuli, a quo sancta desideria, recta consilia, iusta sunt opera, omnia procedunt, ut ille dux et praeceptor pastorum, quando res sua agitur, mihi modum gubernandi ostendat atque Serenissimo Principe protegente et adiuvante, in quo sunt sanctissimae virtutes, praeclarissimae operationes. In illo religionis pietas, iustitia recta et immaculata, zelus domus Dei, et si vires non supetunt, barbaras gentes debellandi desiderium, superbos ad nihilum redigendi, fidem orthodoxam deffendendi. Is studet ad opus perfectum sanctuarium Dei complere. Et ego laetatus sum in his quae dicta sunt mihi, gaudens gaudebo quod ante obitum meum templum Dei completum oculi mei conspecturi sunt.

Opere pretium Episcopus Macarenensis duxit ad maiorem devotionem populorum in supradicta ecclesia S. Marci, quae pro divinis officiis clero deservit, sanctissimi sacramenti societatem instituere, ita ut omnes ferme, quando ad infirmos sacrum viaticum deferitur, cum facibus et candelis maior pars convenit, nec non bonae mortis sodalitatem erexit et post Completorium divina mysteria Christi fideles contemplantes intersunt: pro illo tempore Episcopus ipse et clerus populusve ad Deum mentes elevantes a curis domesticis se abstinere, terrena despiciunt et diligunt coelestia, derelinqentes confabulationes, potationes, ludos, choreas, omnia mundana exempla virtutum se ostentunt. Festa ex praecepto ac dies Sanctissimae Virgini dicatas diligenter observant, Indulgentias a Summo Pontifice missas maiorem in modum amplectuntur.

Comittendum non est epistolas circulares pro parochorum residentia et pro sacris ordinibus conferendis, quas annis elapsis piissimus et sanctissimus Summus Pontifex ad praesules misit, populis ac clero mirabiliter profuisse in illiricam linguam diligenter translatas necnon ad parochos dioecesis transmissas fuisse, quas omnes parochi, sacerdotes ecclesiastici et clerici magnopere tanquam coelestia divinaque pignora venerantur.

Episcopus omni diligentia ac industria congregationem in cathedrali stabilivit doctrinae christianae, prius destitutam, ubi singulis dominicis post meridiem una cum suis canonicis, mansionariis ac clericis, Orationem Dominicam, Salutationem Angelicam, Symbolum Apostolorum, decem Praecepta Decalogi ac quinque Ecclesiae docet. Tempore vero Quadragesimae pueros puellasque cum suis sacerdotibus instruit, quomodo debeant ad sacram communionem recipiendam accedere, monendo ipsos ut ante oculos habeant dictum Apostoli dicentis: Probet autem seipsum homo et sic de pane illo edat et de calice bibat; qui autem manducat et bibit indigne, iudicium sibi manducat et bibit, non diiudicans corpus Domini⁹⁶), utque tam ven. sacramentum summa devotione, angelica puritate, conscientia immaculata suscipiant, pro viribus conatur.

In visitationibus suae dioecesis similiter omnibus parochis, capellanis coeterisque curam animarum exercentibus sub praecepto sanctae obedientiae et divini iudicii obtestatione mandat, ut singulis diebus dominicis dato signo compaenae publice fideles, praecipue pueros puellasve, ad ecclesiam parochialem post meridiem convocent, ibique per horam circiter ex libello cardinalis

⁹⁶) 1 Kor. 11 27.

Bellarmini⁸⁷), iussu Clementis VIII inquam edito, in linguam illiricam converso ac mea industria iam pridem typis mandato⁸⁸), doceant idque non in lingua tantum latina, rudibus ignota (ita enim inepte et sine fructu discitur), sed materna et vernacula, sive italica sive illirica respective. neque solum verba memoriae, sed sensus menti, quantum tenera aetas vel hebes ingenium patietur, imprimere conentur. Neque enim frigida adhortatione invitare satis habeant, sed opportune, importune (ut ait Apostolus) arguendo, increpando in omni patientia et charitate, non enim ficta, imo lenitate, blanditiis, munusculis, sacrarum imaginum donis alliciant, quae Episcopus iam elargitus est saepe saepius et in absentia sua doctrinae christianae praefectus vel poenitentiarius distribuere solent, ut perfecte et laudabiliter hoc opus divinum augmentetur. Quam ob rem supradictus praesul ad satisfaciendum suo muneri pastorali misit epistolas parochias, quando non possunt in ecclesia habere pueros qui distantiam loci, teneantur adire domos eorum horis accomodis et si parentes neglexerunt vel pueri, expellent eos ab ecclesia. Nulla poro parochos a supremi iudicii sententia, cui animarum cura reddenda est, ac ecclesiastica censura eximet. Nec domorum absentia nec puerorum in gregibus custodiendis occupatio neque alia causa, charitatis enim ingeniosa, tempus et horam opportune sceligere sciet et impedimenta removebit. Si autem quis absque legitima causa per quatuor continuas vices vel octo discontinuatas pro quolibet anno id munus praetermiserit, suspensionem a divinis incurrant Episcopo reservatam, et nihilominus pro qualibet vice poena pecuniaria medietatem ducati in imaginibus et praemiis emendis pro eadem doctrina applicandis.

Quod perfacile est in parva civitate Macarensi, opere praesertim Rev. di Viti Glavassevich, poenitentiarii ac curati diligentissimi, omnia circumspicientis, cuius pietati, zelo ac prudentiae Episcopus plurimum fudit, qui curam animarum diligentissime exercuit saepe saepius conciones in idiomate illirico habet, verbo et exemplo praedicat, pueros, clericos ac pauperes erudit, vere est plurimum laudandus, dignus operarius in vinea Domini exhibetur, ab Episcopo in partibus infidelium missionarii apostolici munere insignitus. Ad visitationem foraneam transeundam, quam scilicet in provinciam dalmatinam, cum Episcopus senio et mala valetudine impeditus obire nequiverit, Deo optimo maximo gratias agit quod suae imbecillitatis vices cum magno animarum fructu subire, praesertim in fortitio Citluk, duo sacerdotes Gregorius Latincevich, alumnus Lauretanus, et Stephanus Luccich, alumnus Firmanus, qui multum in vinea Domini laboraverunt et missionarii apostolici munus exercentes, doctrinam Christi pueros edocentes omnes numeros apostolici viri adepti sunt, ubi verbum Domini tam in xenodochiis quam in ecclesiis cum ingenti lucro multos filios Christo pepererunt valdeque ab omnibus incolis commendantur.

Denique, in festo S. Laurentii Episcopus cum duobus clericis et duodecim viris villae Brella ascendit montana Biocova, ubi invenit multitudinem christifidelium in cavernis degentes propter metum Turcarum fugientium Ottomanam tyrannidem, quos ven. sacramento refecit, ut fortiores fiant adversus inimicorum insidias illosque consolatus in omni tribulatione eorum. Plurimos sacro chismate liniviti, rudes et ignaros verbo et opere erudit miseros et egenos in necessitatibus sublevavit, in fide et divina vocatione confirmavit. Gens enim illa ex statu Ottomano fugiens, angelica puritate ornata et intimo, corde erga res divinas affecta est illustrationibus celestibus illuminata sacramentorum frequentia devotissima necnon erga sacram Sedem Apostolicam obsequentissima pro qua libenter, si opus fuerit, sanguinem suum fuderet et pro fide catholica omnia tormenta mortemque ipsam subiret. Tales, testis est Deus, Episcopus Macarensis in supradicta solitudine gloriosis meritis et exemplis invenit, dignos quidem propter eorum merita omni laude et tanquam angelos de coelo descendentes. Benedictus Deus, Pater Domini Nostri Jesu Christi, Pater misericordiarum et Deus totius consolationis, qui consolatus est Episcopum Macarensem in tribulatione sua, praesertim in civi-

⁸⁷) Sv. Robert Bellarmino (1542-1621), Isusovac, kardinal, naučitelj Crkve.

⁸⁸) Nauk karstjanski kratak složen, Venezia 1708; 1724.

tate et sua Diocesi, sub dominio Venetorum non esse aliquem Haebreum, schismaticum, publicum peccatorem, nec aliqua labe haereticali infectum maximasque gratias Deo agit vineam suam ab his plagis liberam extitisse nec in suo grege supradicta mala grassantur, sed vera, viva et pura fides amplectitur et vere a viatoribus Summus Pontifex Clemens XI magnopere veneratur.

Postremo Episcopus aetatis suae saepe saepius infirmitate detentus, in laboribus a iuventute sua multum debilitatus, praesentiens tempus suae resolutionis instare, ecclesiam suam, clerum suum seque ipsum humiliter Sanctae Sedi Apostolicae atque VV. EE. plurimum commendat sacrasque purpuras omni obsequio deosculatur.

In villa Brella, die 10 ianuarii 1716

EE.VV. humillimus, devotissimus et obsequentissimus servus Nicolaus Episcopus Macarensis et Narentinus.

13. Posljedni izvještaj biskupa Bijankovića u ovom vatikanskom svesku potpisan je u Makarskoj 1. kolovoza 1720. Predao ga je Jure Jurjević: 8 martii 1721 fuit data attestatio pro 45 triennio. Ima 3 stranice. U njemu javlja, da je god. 1717. Venecija osvojila Imotski i da je na njegovo područje došlo god. 1719. oko 1000 pravoslavnih. Spominje također, da su neka mjesta njegove biskupije prisvojili splitski nadbiskupi.

Eminentissimi ac Reverendissimi Domini. Domini mei colendissimi.

1. Nicolaus Biancovich, episcopus Macarensis et Narentinus, EE.VV. humillimus et obedientissimus servus aetatis suae annum agens septuagesimum secundum, absoluto iam triennio post ultimam suam relationem pro debito obedientiae erga Apostolicas sanctiones, ad sacra limina se conferret, eum praesertim excitante suo singulari obsequio erga Sedem Apostolicam, fidei et morum magistratam atque erga optimum sanctissimumque Pontificem Clementem XI, qui eam hodie laudabiliter verbo et exemplo gubernat, sed propter paupertatem mensae ad sacra limina se conferre non potest, ut vellet, nisi per procuratorem Dominum Georgium Georgiceum Abbatem et canonicum S. Hieronymi illyricae nationis, virum virtutibus ornatum ac de Macarensis ecclesiae statu optime instructum, quem, supradictus Episcopus suppliciter exorat EE. VV., ut solita benignitate et paterna charitate procuratorem generalem admittere et approbare dignentur. Exhibebit ipse, bene instructus de omnibus rebus dioecesis Macarensis, relationem status huius ecclesiae quantum fieri potest diligentem et fidelem exponetque viva voce quae ad maiorem Dei gloriam atque christianorum in hac dioecesi sub Venetiarum dominio degentium conferre videbuntur.

2. Cum in praeteritis relationibus ecclesiae suae statum Episcopus diligenter descripsit necnon numerum christianorum catholicorum, qui inveniuntur in sua dioecesi, quibus omnes maximam obedientiam Summo Pontifici Clementi XI profitentur, nunc nonnulla solum recentia quae memoratu digna videntur EE. VV. humiliter et simpliciter supradictus Episcopus pastor suarum ovium, quae suam vocem audiunt, exponit in hac relatione.

3. Primum pro veritate asserit in civitate Macarensi cathedralem ecclesiam S. Marco dicatam, nobilis structurae, coeptam aedificari anno 1702 sumptibus Serenissimi Principis, nondum esse completam, praeter duo sacella unum in honorem S. Marci, alterum B. V. M. In primo viri diebus festivis sacrificium missae audiunt, in secundo mulieres, quae quotidie in eodem sacello ad Deum laudandum et orandum concurrunt, cum sint valde propensae ad opera spiritualia et ibidem in festivitibus Deiparae Virginis sacram eucharistiam magna cum devotione sumunt, a choreis se abstinere et ab aliis mundi illecebris. Supradicta duo sacella vix possunt centum

homines capere ideoque reliqui, dum missae sacrificio intersunt, coguntur vim pluviae, frigora et ventos sustinere. Omnes magnopere dolent templum non completi, ubi possint quiete et commode Deum orare et laudare. Episcopus ex sua parte quantum potuit institit Venetiis multumque deprecatus est consiliarios atque magnates reipublicae necnon provisores generales, ut dignentur perficere opus inceptum supradictae ecclesiae S. Marci ad commoditatem et utilitatem fidelium.

4. Episcopus tempore belli praeteriti suis sumptibus et industria aedificavit duas ecclesias, primam ad honorem B. M. V. de Victoria⁸⁹⁾, secundam ad honorem S. Hieronymi⁹⁰⁾, doctois et protectoris Dalmatiae, multum necessarias ad commodum et utilitatem populorum.

5. Serenissimus Princeps anno 1717 bello praeterito gloriose obtinuit arcem Imoschi⁹¹⁾, quae sub Turcico dominio existebat, vastum et magnum territorium vnde continens. In suburbiiis, villis et terris decem millia catholicorum fideliter vivunt, qui maximam venerationem, devotionem ac obedientiam Summo Pontifici ac Sedi Apostolicae praestant, declarantes se potius mille tormentis mortemque subire quam ab hoc proposito recedere. At anno praeterito, postquam venerunt mille circiter ex Zarina, Popovo et ex Montenigro pessima gens, schismaticorum turba, crudelissimi inimici nostrae religionis, cum illis multa mala venerationem, quotidie horrenda scelera committunt, vere contrarii penitus operibus nostris, incitant schismaticos et Turcas adversus catholicos, ecclesias nostras nocte violant, portas earundem confringunt, sacra vasa atque paramenta furantur, viatores ac advenas spoliant et occidunt, vere sunt nunc flagellum christianorum, ubi Deus multiplicavit gentem sed non magnificavit laetitiam⁹²⁾.

6. Anno 1718 et 1719 Episcopus visitavit totum territorium Imoschi et duo millia et sexaginta christifideles sacro chrismate in fide confirmavit. Parochos et capellanos instituit, verbum divinum illis gentibus inter missarum solemnias quotidie praedicavit, doctrinam Christi post meridiem pueros atque pastores docuit, confessiones fidelium aliquando a mane usque ad mediam noctem audivit, inimicitias discordiasque penitus extinxit, grassatores viarum et alios delinquentes publicos illius loci convertit plurimumque insudavit, ut nonnullos praevaricatores ad viam veritatis reduceret: omnia omnibus factus est ut omnes lucrifaceret.

7. Hac in visitatione Episcopus summo dolore affectus est videns suam sponsam irrationabiliter mutilatam. In sua enim absentia, dum esset Venetiis, Stephanus Cosmi, archiepiscopus Spalatensis, duas villas in comitatu Imoschi, vulgo Uggiani et Novasella cum nonnullis aliis conterminis sub dominio Turcarum sine ratione (totum enim territorium arcis Imoschi semper fuit dioecesis Macarensis) in suam transtulit iurisdictionem. Stephanus vero Cupilii⁹³⁾, successor ipsius, plures villas et parochias in territorio Imoschi usurpavit et eodem anno quo migravit e vita partem territorii Imoschi visitavit et ibidem sacro chrismate confirmavit dioecesanos episcopi Macarenensis, cum maximo praeiudicio et admiratione praedicti Episcopi, sacrum misit in messam alienam absque licentia, sacramenta administravit et parochias ecclesiae Spalatensi adscripsit.

8. Hac de causa pluries Episcopus utrumque archiepiscopum allocutus est, ut sibi usurpata loca redderentur, sed semper blandis verbis, nunquam solidis factis satisfacere. Rogat igitur enixe humiliterque EE. VV., cum ob

⁸⁹⁾ Crkva je sagrađena u Brelima, pokraj šapelice sv. Filipa Neri, da zahvali Bogu za kršćansku pobjedu kod Šinja god. 1715. Cfr. M. MIKULIĆ, De vita, 61.

⁹⁰⁾ Možda misli na katedralu, koja je imala zaštitnike sv. Marka i sv. Jerku.

⁹¹⁾ Mlečani su zauzeli Imotski 2. kolovoza 1717. Cfr. A. UJEVIĆ, Imotska Krajina, Split 1953, 91.

⁹²⁾ Cfr. Ibidem, 93.

⁹³⁾ Venecijanac rođen 1699. Rednovnik Somask, God. 1699 imenovan za trogirskog biskupa, a god. 1708. postao splitski nadbiskup. Umro god 1719. Cfr. Hierarchia catholica, V 361 38.-

inopiam suam et gregis adiuvandi necessitatem, lites nequeat excitare, ut Domino Lago⁹⁴) recenter electo et consecrato, arhiepiscoporum Cosmi et Cupilli successori, demandare dignentur (quemadmodum quinquennio ante actum est cum Georgio Patacich episcopo Bosniae⁹⁵), qui et ipse similiter in Macarensem dioecesim se ostendere moliebatur) ne usurpatas a dictis praedecessoribus suis villas suae iurisdictioni arrogat, sed pacifice reddat pastori legitimo qui totum territorium Imoschi, in quo dictae villae existant, in pace et in bello per duodecim annos, dum vicariatu apostolico fungebatur, semper ut membra dioecesis Macarenensis visitavit et agnovit.

9. Redditi pro mensa episcopali a Serenissimo Principe sunt assignati in terris et in campis mille ducati monetae Venetiarum. Pro clero et capitulo mille monetae provinciae Dalmatiae, sed iis temporibus propter terrae sterilitatem vix episcopus ex supradictis campis et praediis quatuor centos potest exigere et clerus tercentos dalmaticos. Non est assignata dotatio vel redditus pro sacristia ecclesiae S. Marci, pro ceris, oleo, ministro et custode sanctuarii, quod est valde necessarium pro cultu et veneratione templi.

10. Pro bono regimine et conservatione fidei catholicae pastor animarum litteram circularem omnibus parochis, capellanis ac ministris ecclesiarum scripsit, obsecrando in visceribus Jesu Christi, maxime in confinibus Turcarum existentibus, ut in Circumcisione Domini, in tertia festivitate Paschae, in festo S. Petri et Pauli necnon S. Stephani post Nativitatem omnes populo excellentiam, nobilitatem, sanctitatem veritatemque fidei nostrae catholicae exponant, dicentes sequentia verba: Nisi quis fideliter firmiterque crediderit, salvus esse non poterit. Caeteris magistris doctrinae christianae multum commendavit, ut pueros et adultos ad captum idiomate illyrico edoceant, qualitatem virtutemque nostrae fidei esse necessariam ad abtinendam aeternam beatitudinem.

11. Tandem Episcopus Macarenensis testificatur coram Deo qui iudicaturus est vivos et mortuos loquiturque cum Divo Paulo: Cum venissemus in Macedoniam nullam requiem habuit caro mea, sed omnem tribulationem passus sum: foris pugnae, intus timores. Tempus resolutionis meae instat. Ideoque implorat auctoritatem S. Sedis Apostolicae, praecipue adversus archiepiscopos Spalatenses in messem alienam falcem mittentes ac debita veneratione et obedientia erga eandem S. Sedem, fidei magistratam, oraculum sapientiae, exemplar sanctitatis, tribunal iustitiae immaculatae a Spiritu Sancto illuminatum, omnia haec humiliter et reverenter exponit pro bono regimine suae dioecesis promittens se omnem diligentiam et studium pro animarum salute et pro iuribus suae ecclesiae defendendis impensurum. Qui secum ecclesiam ipsam Beatissimo ac Sanctissimo Patri Clementi papae XI, sapientissime gloriosissime ac sanctissime regnanti necnon Eminenti Vestris tanquam Ecclesiae militantis luminibus quamplurimum commendat sacramque purpuram omni obsequio decolatur.

Datum Macarscae, die 1 augusti 1720.

Humillimus devotissimus ac obedientissimus servus et subditus.
Nicolaus Biancovich, episcopus Macarenensis.

Biskup Bijanković je poslije ovog izvještaja živio još gotovo deset godina, ali nije kroz to vrijeme poslao više nijedan izvještaj, iako je tražio da njegov opunomoćenik posjeti »limina«. Tako je Jure Jurjević 18. prosinca 1723. dobio potvrdu da je posjetio limina »cum prorogatione ad annum translationem status«. Isto tako je potvrdu dobio 28. rujna 1726. za 47. trogodište, a »limina« je posjetio i 15. prosinca 1729. za 48. trogodište.

⁹⁴) Venecijanac rođen 1665, redovnik Somask, imenovan splitskim nadbiskupom god. 1720. Umro je 1730. Cfr. *Bierarchia catholica*, V 361.

⁹⁵) Cfr. M. MIKULIĆ, *De vita*, 51-52.

5. — STJEPAN BLAŠKOVIĆ (1731—1776

Nasljednik Nikole Bijankovića bio je Stjepan Blašković. Rođen je na otoku Šolti 1689⁹⁶). Rano je odlučio postati svećenik. Po svoj prilici na njegovo životno zvanje utjecao je Nikola Bijanković, tadanji generalni vikar splitske nadbiskupije, koji je u Splitu osnovao Kongregaciju sv. Filipa Neriya, t. zv. Oratorijance. Splitski svećenik Nikola Papadopoli rekao je 2. svibnja 1731. da je Stjepan Blašković ušao u onu Kongregaciju kad je imao 8 godina⁹⁷). Za svećenika redio ga je u Splitu 17. prosinca 1712. splitski nadbiskup Stjepan Cupilli⁹⁸). Opsluživao je razne dužnosti u svojoj kongregaciji, a bio je i starješina (prepozit). Posebno ga je cijenio Nikola Bijanković, i kad je postao makarski biskup zvao ga je da mu bude pratilac na nekim pastoralnim vizitama biskupije. Konačno, on ga je malo prije svoje smrti, pismom od 20. srpnja 1730, preporučio za svoga nasljednika u makarskoj biskupiji⁹⁹). Uistinu, nakon Bijankovićeve smrti, mletačka republika izabrala ga je 17. veljače 1731. makarskim biskupom. Taj je izbor Papa potvrdio 24. rujna 1731, pa je posvećen za biskupa 10. veljače 1732. u Veneciji. Svečano je ušao u biskupiju 13. lipnja 1732. Umro je 17. studenog 1776¹⁰⁰).

U vatikanskom svesku izvještaja makarske biskupije ima 13 izvještaja biskupa Stjepana Blaškovića. Sve svoje izvještaje predao je preko svojih opunomoćenika.

14. Biskup Stjepan Blašković započeo je god. 1732. svoju biskupsku dužnost.

Po ondašnjim odredbama morao je već one godine posjetiti »limina«, jer se završavalo 49. trogodište. Budući da nije mogao radi kuge ići u Rim, dozvoljeno mu je 15. prosinca 1732. da to učini preko opunomoćenika, ali »cum obligatione tamen transmittendi relationem ecclesiae statim post peractam visitationem diocesis«. Na temelju te dozvole, Blašković opunomoćio je Jurja Jurjevića, kanonika sv. Jeronima u Rimu, koji je u prosincu 1733. obavio vizitu »ad limina«. Kako piše na poledini biskupove molbe: 20 decembris 1733: *Fuit data attestatio pro 49 triennio ut supra*. Budući da je kongregacija tražila da naknadno pošalje i izvještaj o biskupiji, Blašković je udovoljio toj odredbi 1734. Tada je poslao svoj prvi izvještaj, potpisan u Makarskoj 25. svibnja 1734.

Eminentissimi et reverendissimi domini, patroni colendissimi,

Ego Stephanus Blascovich, episcopus Macarensis, Narentinus et administrator Dumnensis, nondum absolute triennio postquam ad meae ecclesiae infulus promotus sum, pro debito obedientiae erga apostolicas sanctiones, sacrorum liminum visitationem initurus, quam libentissime ad Romanam me Curiam personaliter conferrem, memetipsum praesertim excitante meo singulari obsequio erga hanc S. Sedem, fidei ac morum magistratam, necnon optimum maximumque Pontificem, qui in ea hodie sapientissime regnat,

⁹⁶) Kršten je 2. siječnja 1689, pa je možda rođen dan prije. Cfr. Vatikanski Tajni Arhiv, *Processus consistoriales*, vol. 117, f. 457r.

⁹⁷) *Ibidem*, f. 453v.

⁹⁸) *Ibidem*, f. 458v-459v.

⁹⁹) *Ibidem*, f. 463r-464r.

¹⁰⁰) Cfr. *Hierarchia Catholica*, VI, Patavii 1958, 271.

sed praepeditus cum curis aedificandi cathedralē ecclesiā triginta ab hinc annis construi inceptam et nondum absolutam, pro cuius aedificatione Serenissimus Princeps generose nunc postremo sexcentos nummos aureos intermisit, et multo magis, quod praesentia mea indigeat civitas totaque dioecesis valde laboriosa, per procuratorem virum Illiricae nationis, iam pridem notum, negotiorum meae ecclesiae plane consciū mihiq̃ue percharum D. Georgium Abbatē Georgiceum, S. Hieronymi in Urbe archipresbiterum, huic muneri satis superque satisfacere posse existimavi, quod E.E. VV. pro summa benignitate approbaturas esse non dubito. Exhibebit quoque ipse relationem status huius ecclesiae quantum fieri potest exactam, fidēlem addetq̃ue viva voce ea quae sunt ad maiorem Dīe gloriā atq̃ue horum populorum profectum, qui post acerbam Turcarum tyrānidē in serenissimae piissimaeq̃ue reipublicae tutalla conquiescunt.

Macarscha civitas est ad maris Adriatici litus posita, antiquitas, ut fertur, ab Hungariae regibus fundata, postae saeculo decimo quinto a Turcis occupata¹⁰¹⁾. Peleponesiaco¹⁰²⁾ vero bello feliciter victricibus Venetae reipublicae armis acquisita. Quapropter Alexander VIII Summus Pontifex, excellentissimo senatui Veneto ius eligendi episcopum concessit et in ius patronatū erexit¹⁰³⁾.

Visitatio civitatis omnino completa est; et in ea unum templum inveni sub nomine SS. Marci Evangelistae et Hieronymi Doctoris, quamvis commode quasi semper in ipsa civitate peragere quotidie possum. Omnia enim quae sunt vel accidunt tanquam in loco parvo oculis ac auribus Episcopi facile subici possunt. Quod etiam suppleri potest ope praesertim Canonici et auditoris generalis domini Viti Glavasevich, omnia circūspicientis, cuius pietati, prudentiae ac doctrinae Episcopus multum fidit.

Episcopatus Macarensis confinia, cum de solo Veneto dominio sermo est, incipiunt a loco Pusta Vruglia ex occidentali plaga et ex parte occidentali usque ad montem Xabba inclusive prope statum Ragusinū, et septentrionalem versis usque ad arcem Imoschi infra montes triginta millia distantem a civitate Macarensi, ab arce autem Imoschi in superiori parte versus occidentem extenditur usque ad Studenzi et Opanzi inclusive prope flumen Cetina.

In comitatu autem Caetinae sunt sequentes villae transactis temporibus, praesertim autem cum Turcae erant ditionis, ab episcopo Macarensi gubernabantur ac in ipsius episcopatu computabantur usque ad annum 1693, a quo usque ad annum 1699 vacavit episcopatus Macarensis, cum nondum a Serenissimo Principe creatus fuerit; et hoc tempore vacationis archiepiscopus Spalatensis Stephanus Cosmi manum misit, ut ita dicam, in messem alienam; nam omnes nunc subnominandas villas regere cepit suoque archiepiscopatu subiecit et usque adhuc perseverant esse in archiepiscopatu Spalatensi. Quo autem iure, ignoratur. Nam episcopus Macarensis multa argumenta et validas probationes prae manibus habet, quibus evidenter probatur esse episcopatus Macarensis sequentes villas, iam usurpatas, nempe Cista, Caporize, Vedrine, Srimandolaz, Ugliani, Nova Sella, Biarine, Budimiri, Braicovich, Lozichi, Tiarize, Dobragne, Svib Velichi, Glev, Biscupov Zub, Carman Dol, quae omnes ab episcopo Macarensi contestatae sunt in Curia archiepiscopali sine praepudicio suarum rationum educendum, non autem adhuc ob multa impedimenta in iudicium deductae sunt.

Traditur quoque et veteres paginae ostendunt civitatem Almissi olim fuisse infra confinia episcopatus Macarensis ipsosque episcopos Macarenses in ea residentiam habuisse, nunc vero in dioecesi Archiepiscopi Spalatensis computatur et hoc puto ob longam annorum sedis episcopalis vacationem¹⁰⁴⁾.

In dioecesi Macarensi plura oppida, sed fere omnia diruta conspiciuntur, praecipua tamen sunt in districto Narentino. Forte Opus erectum, postquam

¹⁰¹⁾ Cfr. naprijed n. 54.

¹⁰²⁾ Peleponeski ili Bečki rat (1663-1699).

¹⁰³⁾ Elsi mortales od 22. studenog 1690 uređuje patronat mletački nad makarskom biskupijom. AP, SOCG, vol. 554, f. 404r-409r.

¹⁰⁴⁾ B. PANDŽIĆ, Marijan Lišnjak, 50-51

igni lata est civitas Citluch, ob insalubris aeris intemperiem, idest initio belli proxime transacti¹⁰⁵⁾, alto flumine circumdatum, praesidio militum tormentisque bellicis munitum, ubi sunt octo domus schismaticorum Servianorum, profecto nullius religionis nulliusque ritus; nam quid credere debeant omnino ignorant. In toto autem territorio Narentino habentur circiter quadraginta familiae schismaticorum. Illorum parochus, posteaquam examini expositus fuit, haud dissimilis suorum villicorum apparuit, imo incredibile dictu longe illis ignorantior nactus est et cum sese Turcicae ditionis ostenderit, interdicta ipsi fuit quaecumque sacramentorum administratio.

In actu visitationis reperi ecclesiam ab illis erectam hyeme praeterito¹⁰⁶⁾ absque requisita facultate episcopi et excellentissimi Senatus, quam statim interdixi. Quapropter iidem schismatici recursum ad excellentissimum Provisorem generalem provinciae habuerunt, sed transactis mensibus, cum Venetias apulerim supplicationesque contra eosdem praesentaverim, totam spem in püssimi chatolichisimique Principis zelo religionis repono et cum spe remedii quiesco. Alterumque oppidum est versus septentrionalem partem Vargoraz¹⁰⁷⁾, equidem inespugnabile, non tam ob montis inaccessibilis asperitatem, ubi erectum est, quam ob incolarum peritiam in armis et insidiis, in quibus continuo versantur cum Turcis arcis Gliubuschi, Othomanicae ditionis, ab invicem parvae distantiae et cum iis nunquam pax concludi potest.

Proseguendo iter infra praeruptos incultosque montes ad arcem Imoschi¹⁰⁸⁾, ultimo bello a Venetis victricibus armis acquisita, pervenitur. In suburbio Imoschi centum et viginti domus existunt schismaticorum in occasione supradicti belli transmeatorum ex Popovo Othomanici status¹⁰⁹⁾, quem antea incolebant, et hi habent ecclesiam recenter extractam ante meum adventum cum permissione Principis; et hi quoque nihil in religione et ritu ab illis Narentinis differunt.

Ecclesia cathedralis, ut antea dixi, nondum est absoluta, sed brevi illam perfectam fore non dubito, bonae structurae et capacitatis. Sex canonici et quatuor mansionarii duoque clerici in ipsa diu noctuque divina officia persolvunt, et hi omnes ab Episcopo eliguntur ex concessione brevis Alexandri papae VIII; archidiaconus a serenissimo collegio creatur, ultimis his diebus ob magnam instantiam per me Serenissimo Principi factam, etiam institutio parochi cum stipe secuta est parochusque per concursum Dominus Dr. Domnius Maslarda, alumnus collegii Urbani de Propaganda Fide, creatus est¹¹⁰⁾.

Triginta sex parochiae in episcopatu Macarensi enumerantur, quinque presbyteri saeculares administrant, triginta et unam Fratres Minores de Observantia S. Francisci, et ecclesiae eorum supelectilibus sacris omnino carent, praeter quatuor aut quinque. Plures ecclesias paleis opertas inveni absque ullo signo loci sacri et sine imaginibus sacris, immo in iis additus animalibus patet, quod certe lacrimis deplorandum; aliae in calce aedificatae eleemosinis fidelium nullosque pro fabrica redditus possident.

Ioca autem, quae a patribus conventus Foiniza reguntur, sunt sequentia: Rama, Duvno, Pachitno, Busco Bllato in comitatu Iávno cum Grabo-

¹⁰⁵⁾ Nakon što su god. 1716. Mlečani porušili tvrđavu Citluk, naprave utvrdi Forte Opus (Opuzen). Cfr. I. SMOLJAN, Neretva, Zagreb 1970, 51-52.

¹⁰⁶⁾ Crkva je napravljena god. 1733. u selu Trnovo pokraj tvrđave Forte Opus. Bila je od drveta. AP, SC Dalmazia. vol. 7, f. 584rv.

¹⁰⁷⁾ Utvrda Vrgorac napravljena je prije dolaska Turaka. Kao turska spominje se prvi put god. 1503. Cfr. K. JURISIĆ, Katolička Crkva, 19.

¹⁰⁸⁾ Imotska tvrđava spominje se oko polovice 10. stoljeća. Cfr. A. UJEVIĆ, Imotska Krajina, 85-86.

¹⁰⁹⁾ Preselio ih je opći providur Alvise Mocanigo god. 1719. Cfr. A. UJEVIĆ, Imotska Krajina, 93.

¹¹⁰⁾ Dujo Maslarda rođen je u Vrhodolu oko god. 1706. Biskup Bijanković poslao ga je god. 1720. u Rim, da završi škole i postane svećenik. God. 1732. napustio je Rim i postao župnikom u Makarskoj. God. 1741. imenovan je kanonikom teologom makarske katedrale. Cfr. AP, Collegio Urbano, vol. 5, f. 52v; SC Dalmazia vol. 9, f. 106r.

vaz, Koscopoglie, quae pariter loca a quatuor parochis reguntur, cum in rei veritate quindecim non sufficerent; quod mihi liquido constat. Consuleret adhuc Episcopus huic malo, nisi Fratres Minores S. Francisci a Turcis mandata obtinuissent nullum alium sacerdotem posse supplere vices parochi praeter eos, et ex hoc innumerabiles christifideles sine sacramentis mortem oppetunt, quod isti sapientissimo congressui humiliter submittit pro remedio et instat.

Etiā loca episcopatus Macarensis sub tyránico Turcarum iugo existentia et a Patribus conventus Cressevo in Bossina Argentina administrata sunt sequentia: Mostar civitas magna ac locuples, plena Turcarum populo, Mostarsco Blatto, Bilopoglie, Brochno, Gliubuschi, Drinovzi, Possusje, quae loca singula in magna distantia extenduntur et ut complete peragantur multorum dierum spatio opus esset, a solis autem quinque parochis ex supradicto conventu Cressevo reguntur et unusquisque eorum parochorum deberet profecto duos seu tres ad minus coadiutores habere, cum locorum magna sit distantia et incolarum per montes et valles dispersio. Et ne imposterum tot christianorum animae ruant in perditionem, sicuti adhuc, humiliter pro remedio ad vos R. E. PP. recurro.

Tria in diocesi Macarensi reperiuntur regularium monasteria in statu Veneto. Quartum autem monasterium est Almissi¹¹⁾ sub archiepiscopatu Spalatensi, ex quo Patres in diocesi Macarensi octo curas animarum habent in territorio Imoschi, qui tempore ultimi belli ob metum Turcarum ex dicto territorio Almissum se receperunt. Patres autem horum quatuor conventuum possident praedia, agros, domos, molendina, olivaria et ingentes redditus, eleemosinas, praeter conventum Almissi recenter erectum, qui tamen pingues parochias possidet, agros, contributionibusque parochialibus valde ditatur. Idem Patres horum conventuum difficile Episcopo subiciuntur. Ex ipsis fere per totam dioecesim parochi extrahuntur et a superioribus conventuum Episcopo pro approbatione praesentantur, quamvis inviti ac malo animo: omnes sine approbatione curas exercere vellent.

In parochiis quas Patres Minores de Observantia regunt quantum potui templorum cultum promovere curavi abusque evellere et praecipue ressidentiam parochorum firmare curavi pro illaque quantum potui institi, quamvis nondum effectum sortitus sum, sed pugnas, lites, rixas et multa alia incomoda convitiisque subii a Patribusque continuo agitor et ad tribunalia saecularia trahor, qui ne parochi necessarij provideantur, non tantum plebem, sed etiam officiales et iudices per totam dioecesim submovent excitantque ut opponantur tam magno bono et spirituali utilitati¹²⁾.

In cathedrali ecclesia tres confraternitates inveniuntur: una Sacratissimi Corporis Christi, altera Bonae Mortis sub invocatione S. Caii papae et martyris et tertia SS. Rosarii eleemosinisque fidelium alluntur.

In diocesi curavi toto conatu institutionem scholae venerabilis eucharistiae, sed tot tantaque obstacula huic sacro operi obviaverunt, ut opus fuerit ad opportunius tempus hanc curam multis in locis remittere.

Elapso anno, postquam ad meam ecclesiam accessi, continuo in ipsa moratus sum, praeter duos menses infra quos Venetiis me detenui pro autione mensae episcopalis atque capituli praesertimque pro fabrica ecclesiae, quae omnia Deo aspirante consecutus sum, quamvis non paucis expensis et laboribus.

Una vice hactenus visitationem totius dioecesis explevi in statu serenissimae reipublicae, sacras ordinationes administravi, quatuor circiter millia s. chrismate delinivi, verbum Dei per memetipsum tam mane quam post praedicavi cum gaudio illorum fidelium audientium linguam et admonitiones proprii pastoris.

Adhibui lustrando visitatione dioecesim duos sacerdotes, nempe Dominum Doctorem Dominum Maslarda, Collegii Urbani de Propaganda Fide, et D. Antonium Antulovich, Collegii Firmiani alumnos, qui omnes numeros sui officij adimplerunt non parvo animarum fructu et fidelium gaudio.

¹¹⁾ Franjevcji su god. 1715. preselili se iz Imotskog u Omiš. K. JURIŠIC, *Katolička Crkva*, 122-124.

¹²⁾ Cfr. S. ZLATOVIĆ, *Franovci*, 258-261.

Taxa Metropolitana in Macarensi cancelleria observatur. Canonici et alii de clero additi choro iugiter intersunt omnesque ante, lucano tempore, constanter ad matutinas preces in choro assurgunt aliasque divinas horas suis temporibus magna cum pietate et diligentia Deo persolvunt. Missam conventualem et Vesperas, praeter dies festos et dominicos, sine cantu, clara autem voce celebrant diebusque festis eidem missae conventuali et cantui ego quoque intersum. Carent cantu Gregoriano, exceptis duobus. Missa conventualis pro benefactoribus nondum applicatur.

Parochi dioecesis fere sunt omnes Patres Minores de Observantia parum ad ressidendum prae¹¹³⁾ et aedicta ab Episcopo contra non ressidentes aedita parvi pendunt. Retinent apud se libros matrimoniorum, baptizatorum mortuorum et status animarum in parochiis existentes, et hoc in visitatione coacti, nam valde negligentes in huiusmodi re extiterunt. Hi parochi regulares multis in locis aliorum sacerdotum opera indigent, ut sacramenta populo administrent ob nimiam distantiam plurium villarum sub uno tantum parcho existentium et quamvis superiores conventuum multoties per me admoniti ut idoneos sacerdotes ad obeundas vices parochiales praesentent, tamen adversati sunt et ad praesens adversantur meque ad provisorum generalem provinciae in iudicium trahunt et instant, ne novi quid in hoc negotio nascatur, sed ut sicut antea praeceps grex sine pastore ruat magno conatu insistunt. Causa tam vehementis patrum ac guardianorum oppositionis est, ne multiplicatis per villas parochis decrescat et minuatur contributio illa, quae dari solet a christifidelibus eisdem parochis, qui cum sint pauciores superabundantior et copiosior ex parochiis ipsis contributio in conventus fuit sicque postposita salute animarum conventus maiora emolumenta percipiunt, ita ut res seu interesse est unicuique motivum ne parochi multiplicentur. Nam guardiani, relicta aliqua parvula parte parcho ex illis contributionibus, quae a populis eisdem dantur, omnia in conventus trahunt et sic locupletēs evadunt. In visitatione valde crassam ignorantiam de mysteriis fidei in illis fidelibus reperi, quod cum mihi magno dolori foret, mandavi ut parochi inter missarum solemnias omnibus diebus festis populum pascant salutaribus verbis et post vespas, dato campanae signo, doctrinam christianam et alia quae sunt necessaria ad aeternam salutem edoceant.

Hic tamen non est praetennittendum in civitate et dioecesi Macarensi esse decem allumnos de Propaganda Fide. In ecclesia cathedrali sunt sex, nempe R. Georgius Cacich, archidiaconus, R. Michael Antulovich, R. Stephanus Lucich, R. Ioannes Cacich canonici ecclesiae cathedralis; R. Dominus Maslarda et Antonius Antulovich mansionarii eiusdem ecclesiae cathedralis; R. Laurentius Radoicovich et Petrus Devcich munia parochialia in villa Podgora multis abhinc annis exercent. R. Nicolaus Vrlich pariter in villa Drasnize manet nullumque negotium seu exercitium spirituale tenet. Rev. dus Georgius Tomicich, Collegii Urbani, nunc reperitur in civitate Spalatensi sub archiepiscopo, cum sit allumnus ecclesiae Macarensis. Regressus huius valde esset necessarius ad suam dioecesim, cum sit messis multa, operarii autem pauci et ideo rogo EE.VV. pro remedio. Nullus horum alumnorum adhuc fecit nec facit sacras missiones, uti ad ipsos attinet, et vere magna necessitas in hac dioecesi, praesertim in Turcica ditione huius sacri exercitii est magnusque profectus spiritualis et lucrum animarum non hauritur sed perditur. Huic malo solum mederetur iussu Eminendarum Vestrarum, aliter nulla spes, cum variis modis Episcopo defuncto oppositi sunt et similiter adhuc opponuntur.

Quinquies ad confinia Othomanica tempore visitationis perrexi instantibus christifidelibus Turcico iugo subiectis, ubi praesentibus et audientibus ipsis Turcis cum magna fidelium consolatione et gaudio verbum Dei praedicavi, confessiones excepi, imagines sanctorum in defectu cerae benedictae et numismatum seu medagliarum illis catholicis distribui, cum debita sanitatis

¹¹³⁾ Franjevački župnici ponajviše su boravili u samostanima i iz njih služili župe. Pod Turcima to je bilo većinom jedino moguće. U dijelu makarske biskupije, kojeg su osvojili Venecijanci, župnici su mogli stanovati u župama, ali je trebalo vremena, dok se za to sve pripravi.

cautella, nam tunc temporis lues pestilentialis cum magna clade per totam Bossinam grassabatur et adhuc in illis partibus suspectus habetur. Quot lacrimas, quot suspiria ille populus, certe fidelis, ob laetitiam conspiciendi proprium pastorem perraro visum effuderit et quanta diligeni attentione ore hianti illum concionantem auscultaverit, satis exprimi non potest. Et moram me agente, praecipue ad confinia Othomanicae ditionis vulgo Oraovgle, prope oppidum Vargoraz, excipienteque confessiones et verbum Dei administrante christianis sub tyránico Turcarum iugo existentibus, ubi fere duo millia catholicorum convenerant, quidam Ioannes Pruscicich de Brochno nomine illorum christifidelium toto populo audiente quaestus est de Patre Fr. Jacobo Rasputich, eorum parcho, de familia conventus Cressevo in partibus, non eum debitam assistentiam illi genti praebere, tam in administratione sacramentorum quam in aliis rebus ad aeternam salutem spectantibus et iuramento affirmavit coram omnibus quingentos christianos subiisse mortem sine confessione et multis sine baptismo, praeter illos a lue pestilentiali occisos. Quod cum gravi dolore audissem, per epistolam significavi superioribus conventus Cressevo iussique alium collocari et nondum obtemperaverunt, imo epistolam a me ipsi Patri Rasputich missam ut populo adventum praesulis ad confinia annunciet, publice igni tradidit excommunicavitque omnes, qui ad episcopum accessum habere vellent et hoc in actibus dioecesanæ visitationis adnotatum fuit. Intueamini EE. PP. acie sapientiae vestrae rem lacrimis quidem sanguineis deplorandam et hic opem ac remedium a vobis, PP.EE., humiliter exposco.

Populi mores certe catholici, gens timens Deum, docilis ac perspicacis ingenii, litterarum capax si cultura adesset, sacerdotibus obsequiosi et praecipue Episcopo, ex cuius nutu omnino pendent. Decrevi quoque ut omnes parochi regulares singulis dominicis festisque de pracepto missam pro populo eorum curae commissio applicent. Gravi merore animi percepi parochos regulares tres missas in Nativitate Domini publice ex altari ad celebrandum solere exhibere pro illo qui plures nummos aut animalia vel quid simile offerre paratus est et instantibus ipsis populis hoc a me interdictum fuit, sed utinam executioni mandaretur.

Nemo ex ordinandis ad primam tonsuram et quatuor minores ordines admittitur nisi munitus attestationibus parochi de vita et moribus, de frequentatione sacramentorum, fide baptismi et confirmationis deque legitimis natalibus et hi per aliquot dies vacant spiritualibus exercitiis, cum ordinandi in sacris per octo dies vacent iisdem exercitiis deferuntque omnes vestem clericalem.

Utinam regulares, curam animarum exercentes, munus sibi commissum fideliter adimplerent, nec praedecessori meo f.r. Nicolao Biancovich nec mihi haec tam magni momenti res esset intimi doloris et inquietudinis. Nam multae parochiae quas ipsi tenent sunt spatii tam magni ob distantiam domorum et habitationum, ut tota die equitando vix una parochia circumdari possit. Has spatiosas parochias dividere curavi iussique ex una duas fieri, sed patres vehementer obstant et me ad tribunal provisoris generalis in provincia trahunt et adhuc lis sub iudice est.

Frustranea in visitatione decreta episcopalia habentur, quando christifideles cum magno animarum detrimento sine parcho obstantibus fratribus existunt. Sed ne damnum aliquod spirituale animae sanguine Agni immaculati redemptionis subeant, quatuor tantum saeculares presbyteros provisionaliter in parochiis maioris spatii suffeci, nempe duos alumnos de Propaganda Fide, R. Petrum Devcich et Nicolaum Vrlich, alios vero duos ex hac ecclesia cathedrali, et hi spatio quindecim dierum reversi sunt in domos suas, expulsi a populo excitato a conviviis fratrum necnon ab ipso iudice provisorio, ad quem recursum Patres habuerunt. Tres ad instantiam P. Fr. Antonii Bandich, gurdiani tunc conventus Almissi, et quartus ad instantiam P. Fr. Petri Gabricich, tunc guardiani conventus Macarensis. Ad hunc statum reductus est Episcopus Macarensis, Patres Eminentissimi, et quid agere debeat humiliter deprecatur.

Nulla onera missarum et anniversariorum in ecclesiis inveni, imo nec legata pia ecclesiaeque solis fidelium elemosinis substantantur. In parochiis fratribus Minoribus subiectis trina elemosina intra missam colligitur: prima

pro parcho, secunda pro animabus purgatorii quae in libro descriptae non apparent, imo nec liber ipse invenitur, tertia demum pro ecclesia, quae ubi deest saxis aedificata et desunt procuratores et hanc quoque parochus sibi recipit; quapropter fere omnes ecclesiae sacris suppellectilibus carent ac fonte baptismali nec venerabilis eucharistia tenetur, exceptis duobus locis, nempe fortiticiis Forte Opus et Imoschi. Quoad eleemosinas decrevi ut omnes eleemosinae, quae tempore missae colliguntur ad ipsam ecclesiam pertineant et hoc fuit occasio magnae indignationis Fratrum ipsis decretis resistentium. Omittitur expositio aliarum eleemosinarum, quas fideles elargiuntur, praeter contributiones parochiales. Non tantum in confiniis Turcarum, sed etiam christianorum deploravi tot animas sine sacramentis poenitentiae et baptismi periisse, cum unus parochus regularis in parochia tam vasta in necessitate habere non potest suasque vices unus in locis tam magnae distantiae suplere nequeat.

Postremo, intimo cordis affectu genuflexus oro EE.VV. ut remedium praebeatur curis huius dioecesis a Patribus de Observantia tentis, id est ut dicti Patres quantum spectat ad curam animarum aut diligentiores se praebeant et Episcopo obedientiam praestent aut a curis animarum removeantur. Nam omnem subiectionem et obedientiam Fratrum parochorum guardiani conventuum sibi asciscunt et ideo in regimine animarum cum illis continua pugna et nullus profectus habetur. Inter hos est quoque malum cui adhuc mederi non potui, quamvis plurimum laboravi, nempe quod parochi Fratrum Minorum de Observantia S. Francisci in Turcica regione ex conventibus Foiniza et Cressevo in Macarensi dioecesi curam animarum exercentes ad annuam confirmationem (ut moris est) neque personaliter neque per litteras nisi perraro et pauci accedere volunt¹¹⁴ et sic sacramenta post expiratam facultatem administrant curamque animarum gerunt, de quo superiores ac guardiani conventuum supradictorum sunt pro remedio rogati ac moniti, et nullus profectus admonitionis usque modo visus est, imo omnino desperatur, nisi a S. Sede perterriti et coacti fuerint.

Dioecesis haec Macarensis magna ex parte, ut annui, in Turcicam regionem extenditur, ubi desunt praesbyteri saeculares, praeterquam alumni de Propaganda Fide, ideo humiliter et anxie deprecor EE.VV. ut oculos piissimos ad hanc desolatam regionem dirigant, in mente teneant et iuvenes ex his partibus in Collegia Fide collocandos curent.

Haec omnia EE.VV. pro debito mei pastoralis regiminis fideliter exposui ac subieci hisque plagis medicamina exoptans expectansque, polliceor me omne studium, laborem et curam impensurum pro animarum salute curanda iuribusque Ecclesiae servandis, me amque ecclesiam valde EE. VV. commendo et demum obsequentissimo animo sacras purpuras deosculando remaneo.

Macharschae, die 25 maii 1734.

EE. VV. humillimus devotissimus ac obsequentissimus servus Stephanus Blascovich episcopus Macarensis ac administrator Dumnensis.

15. U godini 1735. Blašković je morao posjetiti »limina«. Ali kako nije mogao lično putovati u Rim, zamolio je da bi tu dužnost mogao obaviti preko svoga opunomoćenika Jurja Jurjevića. Ovaj je uistinu posjetio crkvu sv. Petra i sv. Pavla i za to 17. prosinca 1735. dobio običajno svjedočanstvo: *Die 17 decembris 1735. Fuit data attestatio pro 50 triennio cum obligatione infra annum*. Naime, budući da nije bio poslao izvještaj, morao ga je poslati u roku od godinu dana.

¹¹⁴) To su župe bivše duvanjske biskupije, koje su se smatrale pod bosanskom biskupijom, pa zbog toga nisu ništa tražile od makarskog biskupa.

Da udovolji gornjoj odredbi biskup Blašković poslao je izvještaj biskupije, potpisan u Makarskoj 8. travnja 1736.

Izvještaj je napisan na 8 stranica. U njemu ima i nekih stvari, o kojima nije u prošlom izvještaju govorio.

O crkvi sv. Petra kaže: »Est in conspectu civitatis Macharschae parva peninsula vulgo dieta S. Petro, in qua tantummodo apparent vestigia antiquissimae dirutae arcis. Summo in culmine huius peninsulae inveneram templum imperfectum sub nomine divi Petri Apostolorum Principis a veteri Macharensi populo inchoatum et fornice cooperatum, in quo pro portarum defectu patebat aditus pecudi in ipsa peninsula pascenti.«

Bekiju opisuje ovim riječima: »Bechia nuncupata a Turcis et est territorium olim arcis Imotensi subiectum, quod post novissimam pacem remansit in Turcarum dominio: Viniza, Buscoblatto, Prisoglie, Graboviza, Coritta, Roscopoglie, Sagorie, Vir, Vignane, Posuscie, Goriza superior cum inferiori, Drinovzi, Ruxichi, Tihaglina, quae omnes villae sub generico nomine Bechia continentur.«

O pravoslavcima u neretvanskom kraju veli: »In toto autem narentino Venetae reipublicae subiecto districtu, erunt prope quinquaginta familiae schismaticorum, qui cum eorum presbitero quid credere debeant ignorant. Quibus cum tribus ab hinc annis, Venetiis meorum negotiorum causa appulsus, lapideae ecclesiae erectionem impediverim, adhuc in paleata ecclesia liturgia celebratur. Praesentio tamen eos ad serenissimum Principem pro libertate supplicationes porrexisse ac spe concessionis gaudere. Pro viribus equidem meis et plurium maecenatum favore ipsi erectioni obstabo.«

O pravoslavcima kod Imotskog u izvještaju ima ovo: »Prosequendo Iter (a Vargoraz) per praeruptos incultosque montes ad arcem Imoschi, a Venetis novissimo bello aquisitam pervenitur. In suburbio huius supra centum et viginti familiae schismaticorum degunt, qui ex Popovo Othomanici status supradicto bello transmigraverant; et hi in scientia, ritu et religione a Narentanis nihil differentes, ex Principis concessione, lapideam ecclesiam errexerunt, antequam episcopum (!) fierem. Iidem me proxime praeterita aestate dioecesim visitantem singulari urbanitate ac humanitate exceperunt ac in suam ecclesiam visitandam introduxerunt, cirilliano idiomate Te Deum et plures alios himnos et orationes concinentes, non minori obsequio quam proprium prelatum, vulgo vladicca dictum, tractantes, quibus omnibus in forma catechismi praedicavi.«

Zajedno s gornjim izvještajem biskup je poslao i dnevnik vizite, koju je obavio god. 1735. Dnevnik su napisali njegova dva pratioca u onoj viziti, Dujam Maslarda i Ante Antulović. Posebno je napravljen dnevnik vizite u mletačkom dijelu (koji ima 27 stranica), a posebno vizite onih dijelova u Turskoj (koji se sastoji od 24 stranice). On je priložio ove dnevničke svomu izvještaju, jer se govorilo da je vizitirao mjesta, koja ne pripadaju njegovoj biskupiji. O tomu u izvještaju kaže: »Quamobrem ad E.E.VV. patrocinium confugiens deprecor, ut audientes annexa diaria, quoad fieri potuit contractiora, ex ipsius visi-

tationis actu extracta, perspiciant dignum sit necne et aequum me alicuius occulti criminis notam subire, cum viderim quod mei praedecessores possederant in hodiernum diem auferri.»

16. Ni god. 1738. biskup Blašković nije posjetio lično »limina«, nego je to učinio preko svoga opunomoćenika Jurja Jurjevića, koji je 20. listopada te godine dobio potvrdu o tom posjetu: *Die 20 decembris 1738. Data fuit attestatio pro 51 triennio*. Ali za tu prigodu biskup Blašković nije poslao izvještaj, kako je morao, pa mu je naređeno, da ga pošalje u roku od 6 mjeseci. Udovoljio je toj odredbi 1. kolovoza 1739., kad je poslao izvještaj od 12 stranica, potpisan u Makarskoj 1. kolovoza 1739.

17. God. 1742. opunomoćenik biskupa Blaškovića u posjetu »ad limina« bio je Franjo Sigismondi¹¹⁵⁾, nadpop hrvatske crkve Sv. Jeronima u Rimu. Nakon obavljene posjete dobio je, kao što je to bio običaj, potvrdu da je to učinio: *Die 19 decembris 1742. Data fuit attestatio pro 52 triennio*.

Sigismondi je predao također izvještaj makarske biskupije, kojega je Blašković potpisao u Makarskoj 30. kolovoza 1742. U njemu među ostalim biskup Blašković veli: In Turcarum vero dominio semel tantum sub anno 1735, grassante peste et cum summis meorum reddituum expensis visitationem explevi. Sed cum ab anno 1736 P. F. Matthaeus Delievich¹¹⁶⁾ in illas Othomanici partes sub titulo episcopi Bossinensis eidem a S. Sede impertito, sese induxisset in Erzegovina sive Ducatu S. Sabae plura loca et villas iurisdictioni meae praeteritis temporibus subiectas et legitime spectantes in propriam ditionem deduxisset, visitationem amplius facere non valui.» Izvještaj ima 4 stranice.

18. Za 53. trogodište biskup Blašković je imenovao svojim opunomoćenikom spomenutog Franju Sigismondi, da bi ga zamijenio u posjeti »ad limina«, jer on nije mogao to učiniti »a causa della grande distanza, pericoli di mare, peste et oblighi di quarantene«. Imenovao ga je 20. kolovoza 1744. Sigismondi je posjetio 5. svibnja 1745. »limina« i za to dobio potvrdu 3. svibnja: *Die 3 maii 1745. Data fuit attestatio pro 53 triennio*.

¹¹⁵⁾ Dubrovčanin, kanonik crkve sv. Jeronima u Rimu (1723-1752). Cfr. J. BURIĆ, *Kanonici kaptola*, 122.

¹¹⁶⁾ Fr. Mato Delivić imenovan je god. 1735. bosanskim apostolskim vikarom »cum espressione in litteris apostolicis quod eius iurdictio debeat se extendere ad totam Bosniam dominio othomano subditam ac praecipue super olim episcopatu Dumnensi« (AP, Acta 105, f. 402r-408r n. 14; cfr. M. PREMROU, *Serie documentata dei vicari apostolici di Bosnia ed Erzegovina 1735-1881*, u: *Archivum Franciscanum Historicum*, XXI (1928) 580-581.

Izvještaj, koji je tom prigodom bio predan, imao je 5 stranica, a biskup Blašković potpisao ga je u Makarskoj 4. kolovoza 1744.

U ovom izvještaju o svom posjetu Imotskom kaže ovo: »Ab illo rectore, patricio Veneto, benigne receptus, favoribus et grātiis fui cummulatus et optatum exitum contra Graecos Servianos in illo territorio existentes habui. Qui Serviani sua audacia ac inenarabili temeritate solemniioribus anni festivitatis, quasi in contemptum et detestationem nostrae Religionis, servilia opera agebant puellasque a catholico baptizatas sacerdote sibi in matrimonium iungi, processiones extra coemeterium per agros et vineas facere praesumebant, edocti a quodam Machario monacho Serviano, qui circiter duobus ab hinc annis illuc adventaverat et anabaptisticam disseminabat sectam. Prima mea cura fuit investigandi qua auctoritate suffultus administrabat illis Servianis sacramenta. Et accersito ipso comperi habere tantummodo dimissorialem litteram ordinum cuiusdam Serviani episcopi Stephani Gliubibratic, qui a dominio Veneto expulsus et bannitus, decem ab hinc annis occubuerat in Germaniae partibus. Huius episcopi iactitabat patentem. Qua apocripha inventa in praetoria cancellaria Inotensi sequestro posui. Et advocato ipso coram praelibato rectore ipsi ordinavit, ut agnosceret dependentiam tam in accipienda patente, quam in visitanda ecclesia a me, ut decreta et ordinationes ex mi Venetiarum senatus autumabant. Annuit monachus Servianus coram patricio Veneto. Et crastina die mane diluculo cum meis convisitatoribus et aliquibus militibus mihi ad decorem dignitatis impartitis, simul cum tribuno territorii aliisque permultis de illo suburbio chistianis, ad Graecorum accessi ecclesiam. Fores ecclesiae clausae, Serviani arma gestantes, aliqui in ecclesia ut dixerunt. Qui vero extra ipsam ingressum contendere coeperunt una voce clamantes cum eorum monacho, quod sicut divisi sunt ab Ecclesia catholica, ita nullo modo ab ipsis ferendum a Latino visitari episcopo. Declinavi statim ne fieret tumultus. Et facto certiore rectore et etiam provitore generali in Dalmatia et Albania, primo monacum postea aliquos de Servianis contrudi in carcerem mandavit, aliquibus bannitis, qui se praesentare noluerunt ad reddendam rationem.«

19. God. 1747. biskup Blašković imao je posjetiti »limina«, ali kako nije mogao završiti izvještaj tražio je da mu se rok produži godinu dana. Papa mu je to dozvolio 31. siječnja 1748. Ali ni nakon protekle godine dana nije mogao ići u Rim, jer još nije bio završio izvještaj »a causa di gravi differenze occorse tra l'oratore e li Padri Minor Osservanti che in quella diocesi esercitano la cura di anime.« Stoga je zatražio još jednu godinu, da bi tako obavio posjet »ad limina« za 54. i 55. trogodište. I to mu je udovoljeno 20. prosinca 1749. U međuvremenu bio je završio izvještaj, ali ga nije lično predao, nego je opunomoćio Franju Sigismondi da u ime njegovo posjeti »limina« i preda izvještaj. Sigismondi je posjetio »limina« 4. travnja 1750: *Die 4. aprilis 1750. Data fuit attestatio pro 54 et 55 triennio.*

Izvještaj, kojega je biskup Blašković potpisao u Makarskoj 7. studenog 1749, ima 8 stranica.

Eminentissimi ac Reverendissimi Domini, Domini Patroni Colendissimi,

Persolvissim iam duobus transactis annis visitationem totius meae dioecesis, ut episcopalis mei muneris erat, nec ab Eminentiss Vestris mihi facultatem benigne impertitam eam non invisendi postulassem, si pro tuendis iuribus meis singulis praedictis annis, ac meorum successorum, non essem Venetias profectus. Habita parva quiete hoc anno munere meo functus sum atque omnia meae iurisdictionis loca in dominio Serenissimae reipublicae Venetae, quae in quattuor territoriis, Primordiae, Imothae, Vargorazii et Nerentae continentur, perlustravi, quattuor demptis pagis ditionis Narentanae quo accessus aestivo valde noxius est tempore quorumve visitationem ad proxime venturum Quadragesimae tempus procrastinavi.

Perlibenter Invisissem meam dioecesim in partibus infidelium, quando a S. Congregatione de Propaganda Fide milii ellapso anno non fuisset interdictum, nescio quo fine. Iam per meum antecessorem sub anno 1701 fuerunt praedictae S. Congregationi missa fundamenta, quando quidam Episcopus Bosniensis¹¹⁷⁾ sibi iurisdictionem episcopatus Macharensis usurpare contendebat. Ego eadem de anno 1737 misi¹¹⁸⁾, et finem ac declarationem exoptarem, ne saltem allicerentur aliqui clerici illarum partium spe, quos meis expensis in meo palatio teneo eosdemque a non paucis annis in scientiis et eruditionibus ecclesiasticis pro utilitate fidelium illorum bene instruere non omitto. Quinque mei antecessores episcopi et ego sextus non praetermisimus illa invisere loca illosque fideles et nunc, quando uberius sperabatur fructus ex morum missione candidatorum, vincias manus teneo, nec eosdem, ante inhibitionem iam aliquibus insignitos ordinibus, ad altiores conscendere audeo. Revera dicam, teste mihi Deo et voce communi sic deferente, quod maiorem centies utilitatem agnoverunt duo ditiones, nempe Brochno et Duvno, a saecularibus presbyteris, Jacobo Vidovich et Antonio Budimir, praecipue elapsis annis, quando pestis grassabatur illis in regionibus, quam a curatis regularibus, quibus ex munere officii assistere fidelibus, incumberebat. Huiusmodi obiter exposui pro debito tantum muneris quo fungor nec ambigo sacram Congregationem de Propaganda Fide illaturam praeiudicium aliquod episcopatu Macharensi qui protendit fines suos in partibus Herzegovinae, olim nuncupatam ducatum S. Sabbae, episcopatumque Macharensis suum sortitum principium anno Domini 581¹¹⁹⁾, ut veteres historiographi, monumenta concilii Salonitani et memoriae meorum antecessorum testantur. Quae omnia, ut iam dixi S. Congregationi exposita, mentem eiusdem elucidabunt, ut mihi meos labores meamque dioecesim restituant. Ego pareo, ut obediens filius mandatis Ecclesiae, sed valde a veritate aberraverunt, qui eidem Congregationi nuntiatum fecerunt locum Delinini vulgo Duvno in Ducatu S. Sabbae habuisse episcopum, confundentes Delminium hoc cum illo sito prope flumen Drinum in finibus Bosniae pedes confinia Serviae, ubi episcopalis sedes extitit¹²⁰⁾.

Statum meae cathedralis non est necesse patefaciam, quia optime EE. VV. innotuit ex tot aliis relationibus, unde ut paucis me expediam verbis neve in omnibus notitiis eadem repetam. Illa tantum quae reparatione et correctione indigent Vestrae Censurae tota veritate ac sine ullo dolo et animi passione in hac exarare epistola curabo.

Facto reditu a ladera, quo fui profectus ob negotia meae episcopalis mensae ac praecipue pro spirituali bono animarum meae dioecesis, concredito excellentissimis sindicis inquisitoribus a Serenissima Venetiarum Republica, paucis post diebus iter arripui cum meis convicatoribus, nempe archidiacono cathedralis Domnio Maslarda, collegii Urbani, et presbytero Matthaeo Ciobarnich, collegii Iuaretani alumnis, reluctanibus canonico Ioanne Glavasevich, collegii Firmani, et Mansionario Jacobo Cacich, Collegii Urbani

¹¹⁷⁾ Cfr. naprijed n. 80.

¹¹⁸⁾ Nalazi se u AP, SC Dalmazia, vol. 8, f. 121r-214v. Spis je poslao 28. ožujka 1737 (Ibidem, f. 124v).

¹¹⁹⁾ Zapravo god. 533. na saboru u Saloni. Cfr. naprijed Uvod n. 3.

¹²⁰⁾ Već je Marijan Lišnjić tvrdio, da Duvno nije bilo biskupija. Cfr. B. PANDŽIĆ, Marijan Lišnjić, 39-40.

alumnis, quibus ex debito incumbit in Domini vinea laborare, ex quorum inobedientia oportuit asciscere alios duos sacerdotes saeculares et unum regularem, qui continuo unanimes excipiebant confessiones Christi fidelium undequaque ad lucrandos Ecclesiae thesauros affluentium.

Permagnum fructum divino favente auxilio cepi in dioecesi lustranda ex continuo concursu et devotione populorum nec quantum mihi virium fuit deficit oor et lingua mea in explanatione quotidiana cathaeheseos, populum ad bene ellucubrandas confessiones instruendo, in misteriis fidei eosdem erudiendo necnon de modo in necessitate baptizandi et perfectum contritionis actum emittendi eosdem edocendo. At quanto magis cor meum ex populi adventu et uberrimo fructu iubilabat, eo maiori merore et aegritudine laborabat ex tot tantisque gravibus aerumnis, in quibus lachrymabilibus oculis conspexi versari gregem Domini.

Inveni, Eminentissimi ac Reverendissimi domini, me incolsulto, suppressas a Patribus Minoribus Observantibus aliquas ex curis, subiciendo populum duarum uni curato, quando et ob animarum multitudinem, distantiam locorum, viarum asperitatem necesse foret easdem multiplicandi. Conspexi maiorem partem rurium ditionis Primordiae sine ressidentia curatorum, qui fere omnes in conventibus moram degunt, parvi pendentes constitutiones sacras, decreta conciliorum et iussa Serenissimi Principis. Et inde certior fui factus aliquos ex hac vita sine sacramentis decessisse, quae procul dubio suscepissent, si debitam ressidentiam curati persolverent. Aliquibus in locis inveni ecclesias detectas, alibi similes tuguriis operas paleis, derelictas arbitrio animalium, sine sacramento, tabernaculo, baptisterio et quod pelius et deterius, ultra mensem fideles absque sacrificio missae. Inspeci altaria sine portatili, candelabris, cum mappis sordidis et abiectis, ecclesias aliquas sine confessionariis, pheretro pro humandis mortuis. Et in tota mea dioecesi in curis quae a praedictis Patribus gubernantur in tribus tantummodo sacra asservatur sinaxis. Aliquibus in locis ecclesiae campanis carent et ad populum convocandum utuntur praedicti religiosi cornu. Et ut omnia paucis comprehendam verbis, pauperrimae animae fidelium derelictae versantur expertes cuiuscumque christianae instructionis ad eorum aeternam salutem comparandam.

In hoc tanti momenti discrimine multoties admonui Patres Guardianos conventuum. ut etiam ipsi praeciperent suis religiosi ressidentiam observare, ut praestarent cum pari ressidentia necessarios cooperatores in ruribus copiosis populo, ne ammittantur tot animae Christi pretiosae sanguine redemptae, nec unquam optatum assecutus sum ^{mem¹²¹⁾}.

Post tot monitiones, ordinationes ac decreta mea sprete, inspecta contumacia Fratrum Observatum, anno 1746 apposui in villis Rapcae, Clenach et Cocorich ditionis Vergorazii sacerdotem pium, sicuti etiam alium in villa Poglizza territorii Imotensis, ut in praefatis villis residerent. Et gratias ago Deo ac Serenissimo Principi, qui eosdem confirmavit in dictis locis, quia fideles populi exultant et laetantur inspicendo auctum cultum Domni in eorum ecclesiis, animas eorumdem in christiana doctrina, sacrificiis et sacramentis instructas, populo toto conclamante, quod nunc sciunt se christianos et catholice vivere, ex quo istos cooperatores in vinea Dei Sabaoth habuerunt.

Eodem ac pari metro canunt alii christiani meae dioecesis, quibus assistunt presbyteri saeculares fixam semper ressidentiam facientes, ecclesiarum nitorem et decorem servantes plebesque sibi commissas verbo et exemplo pascentes.

Demptis hisce curis saecularibus ac paucis regularibus, ut superius memoravi, non fit ressidentia a Patribus curatis, imo grex Christi in rudimentis fidei aliisque ad vitam lucrandam aeternam non est instructus. Frustraneae ac omnino Inutiles in actu visitationis fuerunt meae ordinationes; omnia spernunt, repellunt et resciant ac si non fuissent facta, utilitatem ac comoda tantummodo sua quaerunt. Oves fidelium in adiectionis et perditionis somno periclitantes relinquere non curant. Ex visitationibus

¹²¹⁾ Cfr. naprijed n. 113.

dempto fructu spiritali christianorum, non colligo aliud nisi spinas tribulationum et odii a praefatis Patribus, cum neque per concilia et constitutiones, quae sancita sunt neque ea quae per Serenissimum Principem decreta executioni demandare permittunt. Sane, Eminentissimi ac Reverendissimi Domini, nisi continuo prae oculis haberem tot tamque graves vexationes ac fraudulentas interpretationes, quas passus ab eisdem est meus f. r. antecessor Nicolaus Biancovich, decor et corona praesulum provinciae Dalmatiae, per continuos sex supra triginta uti episcopus et duodecim uti vicarius apostolicus annos, proculdubio mente decesissem. Possum cum Antiochenae ecclesiae antistite, quod ille de militibus, ego de Fratribus dicere: Cum benefecerim eis, peiores fiunt; nihilominus iniquitas eorum, mea doctrina est¹²²). Suscepi onus episcopale, licet impar viribus, ut episcopus agam nec labores nec expensas timebo minusque minas eorum ac recursum ad tribumalia laica, quae usque adhuc mihi favorabilia fuerunt, dummodo videam restituta altaria nitori et decori et animas fidelium illa qua par est assistentia frui.

Unum tantummodo foret necessarium quo assecuto sane haec dioecesis acquiesceret, quod generale emanaret a Sede Apostolica decretum, ne Ordines Mendicantium munia exercerent parochialia in locis ordinariis subiectis. Pace ac tranquillitate fruitur dioecesis Jadertina, ex quo sub saecularium praesbyterorum cura et regimine versatur. Eadem infortunia experiebantur archiepiscopi illius civitatis, quae mei antecessores, quorum vestigiis inhaerere curo, una mecum tollerare et perpeti debuerunt¹²³).

Quod ab Eminentis Vestris supplex exoro, est ut dignentur concedere, donec per S. Congregationem de Fide Propaganda decidatur de dioecesi in partibus infidelium, quod possim ad altiora evehere saltem illos candidatos quos meis expensis in palatio alo ne dona a Patre Luminum illis ellargita, fodiant, sed thesaurizent in locis infidelium, cum aliud non exoptem nisi Dei gloriam et propagationem catholicae fidei.

Perlibenter sacra apostolorum inviserem limina, sed tot curis dioecesis pressus totque adversis vexatus, in aetate supra sexaginta annos constitutus, supplex exoro dispensationem, pro me functurus officio Rev. dus Franciscus Sigismondi, S. Hieronymi lilyricorum archipresbyter.

Nil aliud mihi superest nisi ut imbecilliter exposita fiant Eminentis Vestris accepta ac, si moderatione et correctione indigent, quaeso corrigantur ac moderentur. Ego prae oculis nunquam aliud habui nisi fungendo meo officio exonerare meam conscientiam et adimplere ministerium in permaxima necessitate tot animarum periclitantium in sinu huius meae cathedralis ecclesiae.

Cultu ac qua est devota observantia prosequar vestrarum Eminentiarum praecepta, quae libenti hilarique animo suscipiam, cum mihi compertum sit quodque de thesauris vestrae sapientiae et clementiae egredientur, ad Dei omnipotentis gloriam, religionis Catholicae incrementum et solamen christifidelium meae dioecesis, qui magni faciunt vivere et mori catholici, effluent. Hoc interim, deosculando ea qua decet veneratione et humillitate VV. EE. sacras purpuras, me scribo.

Macarschae, die 7 novembris 1749.

Eminentiarum Vestrarum humillimus, devotissimus et observantissimus
servus Stephanus Blascovich, episcopus Macarensis.

20. Za 56. trogodište biskup Blašković nije mogao ići »ad limina«. Imenovao je Vinka Radinkovića¹²⁴), kanonika hrvatske rimske crkve

¹²²) Cfr. P. ČAPKUN, De organisatione curae paoralis, 208

¹²³) O odnosu biskupa Blaškovića s franjevcima cfr. S. ZLATOVIĆ, Franovci, 257-261.

¹²⁴) Dubrovčanin, rođen oko god. 1720. Postao kanonik crkve sv. Jeronima u Rimu god. 1751. Umro god. 1797. Cfr. J. BURIĆ, Kanonici kaptola, 125-126.

sv. Jeronima, da mjesto njega obavi tu dužnost. On je 30. kolovoza 1753. obavio posjet i za to sutradan dobio potvrdu: *Die 31 augusti 1753. Data fuit attestatio pro 56 triennio*. Radinković je predao i izvještaj makarske biskupije, kojeg je Blašković potpisao u Makarskoj 27. lipnja 1753. O tom izvještaju napisano je u jednoj priloženoj ocjeni: »Dalla confusa relazione del Vescovo di Macarsca in Dalmazia, dominio veneto, non si rileva che confuse querele contro i Padri dell'Osservanza per ragione della cura dell'anime«. Izvještaj ima 6 stranica.

21. Od god. 1753. do god. 1758. nije ništa učinio u pogledu posjeta »ad limina«. Tek u travnju god. 1758. imenovao je svojim opunomoćenikom, da mjesto njega obavi tu dužnost, nadbiskupa Šimuna Gritti »arcivescovo di Tiana in Roma commorante«¹²⁹⁾. Istom prilikom zamolio je da bi ga se oslobodilo od mozebitnih cenzura, u koje je mogao upasti, budući da je zanemario posjet »ad limina«. Nadbiskup Gritti obavio je posjet i dobio za to potvrdu: *Die 22 augusti 1758. Data fuit attestatio visitationis pro 57 et 58 triennio cum absolutione*.

Nadbiskup Gritti predao je također izvještaj makarske biskupije od 8 stranica, kojeg je potpisao biskup S. Blašković 20. travnja 1758.

22. God. 1760. biskup S. Blašković opet je imenovao Šimuna Gritti, da u ime njegovo posjeti »limina« i preda izvještaj makarske biskupije. Gritti je posjetio sv. Petra 19. studenog 1760, a sv. Pavla 23. studenog iste godine. Potvrda posjeta potpisana je 29. studenog: *Die 29 novembris 1760. Data fuit attestatio pro 59 triennio*.

Izvještaj, kojeg je Gritti predao, potpisan je u Makarskoj 3. kolovoza 1760, a ima 8 stranica.

Prema ovom izvještaju tada da je na području makarske biskupije bilo 22.899 katolika, a pravoslavnih 896.

Posebno se tuži na franjevce, a u prvom redu franjevce župnike, koji većinom nisu boravili u župama nego u samostanima, a u župe su išli nedjeljama i svetkovinama. Mišljenje biskupa Blaškovića o franjevcima dostatno očituju ove riječi: »Cupidatis et avaritiae, non autem seraphicae paupertatis aestuant febri. Nam preter immensas eleemosinas, quas singulis colligant annis, stabilia possident bona.«

O odgoju svjetovnih svećenika kaže: »Seminarium non est, sed clerici et pauperes gratis scholam frequentat, quae ex legato A. R. Archidiaconi Georgii Kadcich extat et ludimagistro stipendium ab haeredibus ipsius defuncti Kadcich persolvitur.«

¹²⁹⁾ Rođen kao musliman u bilznl Llvna. Zarobljen zajedno s majkom i kršten u Zadru 1. siječnja 1687. Krsnl kum dao mu ime i svoje prezime. Biskup Bljanković uputio ga u svećenički stalež. God. 1716. imenovan kotorskim biskupom, odakle je god. 1718. premješten za biskupa u talijanski gradić Ferentino, a onda god. 1729. u Acquapendente. Zahvalio se god. 1743. i umro u Rimu god. 1761. Cfr. J. BURIC *Kanonici kaptola*, 119-120.

23. God 1763. biskup Blašković je imenovao svećenika Cezara Cozzi¹²⁶⁾, da pohodi mjesto njega »limina«. Na temelju toga imenovanja Cozzi je pohodio 5. lipnja 1763. crkvu sv. Petra, a 10. lipnja sv. Pavla. Predao je također izvještaj biskupije, kojega je biskup Blašković potpisao u Makarskoj 16. rujna 1762. Izvještaj je napisan na 7 stranica. Izvještaju su priloženi neki dokumenti, kojima biskup Blašković potkrijepljuje svoju borbu protiv franjevaca koji neće da stoje u župama i koji posjeduju nepokretna dobra.

24. Biskup Blašković imenovao je god. 1765. svećenika Josipa Cencelli¹²⁷⁾, da pohodi mjesto njega »limina«. U vatikanskom svesku nalazi se potvrda da je Cencelli posjetio crkvu sv. Pavla 21. prosinca 1765. On je predao Kongregaciji i izvještaj makarske biskupije, kojeg je biskup Blašković potpisao u Makarskoj 2. studenog 1765. Izvještaj ima 5 stranica.

Uz ostalo napominje, da su Makarani (Makarenses) tražili, da bi napravili kapelu sv. Marije i sv. Jure »in quodam vertice montis Biocove Voxaz nuncupato«.

25. Kad je ponovno trebao ići u Rim, biskup Blašković nije mogao sastaviti izvještaj, pa je zatražio da mogne odgoditi posjet na godinu dana. Klement papa XIII. (1758-1769) produžio mu je samo na 6 mjeseci, pa je biskup Blašković završio izvještaj 18. studenog 1768. Opét nije lično išao u Rim nego je imenovao 19. siječnja 1769. opata Gaspara Ruggia¹²⁸⁾, koji je mjesto biskupa Blaškovića obavio posjetu »limina«: Die 7 iunii 1769. *Data fuit attestatio pro 61 triennio*. Predao je također i gornji izvještaj biskupije, sastavljen na 12 stranica.

26. Ponovno je biskup Blašković imenovao svoga opunomoćenika god. 1771. spomenutog opata Ruggia. On je posjetio sv. Petra 27. listopada, a sv. Pavla 30. listopada. Potvrdu je dobio 4. studenoga: *Die 4 novembris 1771. Data fuit attestatio pro 62 triennio*.

Izvještaj biskupije, predan ovom prigodom, ima 5 stranica, a potpisao ga je biskup Blašković u Makarskoj 20. rujna 1771.

¹²⁶⁾ Bio je u službi kard. Ferdinanda De Rossa. Cozzi je napisao njegove uspomene. Cfr. G. MORONI, *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica*, vol. 58, Venezia 1852, 178.

¹²⁷⁾ Nemaio drugih podataka o ovom svećeniku.

¹²⁸⁾ Ni ovaj nam talijanski svećenik nije poznat.

6 — FABIJAN BLAŠKOVIC (1777—1819)

Stjepana Blaškovića naslijedio je njegov sinovac Fabijan Blašković. Rodio se na Šolti 14. svibnja 1729. Škole je završio u Loretu i postao svećenik 24. prosinca 1752¹²⁹⁾. Vrativši se kući, nakon završenih nauka, bio je uglavnom u službi Stjepana Blaškovića, koji mu je bio po rodu strie. Postao je kanonik makarske katedrale 21. kolovoza 1755. a 16. rujna 1757. generalni vikar makarske biskupije. Kad je 17. studenog 1776. umro Stjepan Blašković, Fabijan je 22. studenog iste godine izabran kapitulanim vikarom biskupije. Mletačka republika predložila ga je 16. kolovoza 1777. za makarskog biskupa, a Papa ga je imenovao 15. prosinca iste godine. Biskupijom je upravljao 42. godine; umro je 22. veljače 1819¹³⁰⁾.

U svesku izvješaja makarske biskupije, koji se čuva u vatican-skom arhivu, nalaze se samo tri njegova izvješaja. Nijednoga nije lično predao.

27. Prvi izvješaj Fabijana Blaškovića, potpisan je u Makarskoj 24. lipnja 1782. Ima 35 stranica. Predao ga je preko povjerenika, a potvrđen mu je primitak 12. studenog 1783.

Eminentissimi ac Reverendissimi Patres Domini, Domini maxime colendi,

Ad regimen episcopus Macarensis ecclesiae cunctis suffragiis excellentissimi Venetiarum senatus quinto idus augusti [= 8 augusti] anno 1777. evectus eodemque anno decimo octavo Kalendas januarii [= 15 decembris] per expeditas litteras Sanctissimi in Christo Patris et Domini Domini nostri Pii Divina Providentia Papae VI¹³¹⁾, nunc cum summo christianae bono Petri naviculam gubernantis confirmatus, peracta prima dioecisana visitatione, villicationis meae rationem redditurus, decrevi procuratorem constituere, qui visitationem sacrorum liminum meo nomine perageret et Macarensis ecclesiae statum, sua brevitate vivis quoad fieri potuit coloribus expressum, eminentiarum vestrarum conspectui debita reverentia exhiberet.

Atque in primis ut a materiali statu exordiar, Macarsca Dalmatiae urbs est geographis historicisque nomine et antiquitate satis conspicua, adiacens mari inter Tilurum et Naronem. Quae licet superioribus annis propter bellicas clades ac Turcarum vastationes multum a pristina magnitudine desciverat, nunc tamen optimo coelo, tranquillitate atque commercio terrestri maritimoque ditata, coepit aliquantulum antiquo splendori restitui.

Episcopatus Macarensis initia, quamvis obscura valde, inter primas nihilominus pontificales in Dalmatia sedes recensenda vel ex eo manifeste apparet, quod anno tricesimo secundo sexti saeculi Honorius III¹³²⁾, archiepiscopus Salonitanus in concilio secundo provinciali episcopatum Mucurensem (quem hodie Macarensem vocant) instituit; et primus episcopus ex decreto eiusdem concilii renunciatus est Stephanus presbyter ecclesiae Salonitanae, cui ex eiusdem concilii praescripto, propter insectiam tamen et incuriam librariorum admodum depravato, assignata fuit dioecesis certis terminis definita. Haec hodierna die ad nonaginta fere millia longitudinis

¹²⁹⁾ U loretski kolegij spremio ga je god. 1747. biskup Stjepan Blašković. AP, SC. Dalmatia, vol. 10, f. 161r.

¹³⁰⁾ Cfr. *Hierarchia Catholica*, V 271.

¹³¹⁾ Pio VI (1775-1799).

¹³²⁾ Zapravo 4. svibnja 533. Cfr. F. ŠIŠIĆ, *Priručnik*, 162.

¹³³⁾ Točnije Honorius II (528-547). Cfr. F. RULIĆ, — J. BERVARDI, *Kronotaksa solinskih biskupa i splitskih nadbiskupa*, Zagreb 1913, 42-45.

protenditur estque ab oriente finitima Stamniensi dioecesi, quae in Turcico existit imperio¹³⁴⁾. Pro occidentali termino confinium Crainae, scilicet Vrulliam et Duarense propugnaculum constituunt. Super hoc confinio, quod Macarensem hanc meam dioecesim a Spaiatensi secernit, Valentinus Macarensis episcopus anno 1326 accerrimam litem intulit Spalatensi metropolitae, quam decem praesules praecessores mei non a Macarensi ecclesia solum, sed etiam ab Almissensi titulum episcopalem summentes prosequuti, sub iudice reliquerunt¹³⁵⁾. Verum quae ad huiusmodi rem pertinent Serenissimi Venetiarum Principis voluntatem exsequuturus, ipse expectabo sententiam. A meridie maris fretum Phariam dioecesim a Macarensi separat. A mari vero ad aquilonem latitudinis millibus passuum circiter triginta, Turcico undequaque vallatur Imperio.

Hic adnadamvertendum est, Patres Eminentissimi, quod inaudito Stephano Blascovich, mo in episcopatu immediato praessore, per S. Congregationis de Propagande Fide epistolam interdicta ipsi fuerit eius partis administratio¹³⁶⁾, quam intra fines huius episcopatus in Turcica ditione positam Macarenses immortalis memoriae praesules, Bartholomaeus Cacich, Petrus Cacich, Marianus Lisnich, Nicolaus Biancovich et Stephanus Blascovich ipse, episcopalia munera libere exercendo, animarum curatores quotannis confirmando, loca omnia modo occupata dioecesana visitatione lastrundo, duorum prope saeculorum spatio, optimo christianarum rerum eventu administrarunt. Hinc factum est etiam, ut morti proximus idem Stephanus Blascovich, episcopus, testamento cavere iudicaverit, successori episcopo ad laborandum fore, ut Macarensis dioecesis partem adeptam sibi restituere conaretur.

Verum ut ad episcopatus narrationem redeam, post obitum Mariani Lisnich episcopi, qui diem supremum anno 1685¹³⁷⁾ explevit, aliquot annos interregnum episcopale tenuit cumque eo tempore Peleponnesiacum bellum felicibus auspiciis iam geri coeptum erat, inter ipsa belli initia huius meae dioecesis populo partim se ultro in Venetorum fidem et potestatem tradiderunt, partim vero Serenissimae Venetiarum reipublicae armis de immatissimo Turcarum tyranno vindicati, Macarensi episcopatu obtigerunt. His igitur Serenissima Venetiarum respublica, pro singulari ipsius eximiaeque pietate et religionis propagandae studio, post exantlatos labores profusisque in Peloponnesiaco bello aeario et civium sanguine, pii alicuius levaminis suscipiendi gratia, indulto Alexandri VIII, Pontificis Maximi, decimo Kalendas Decembris [= 22 novembris] 1690 signato atque privilegio publici iuris patronatus donata¹³⁸⁾, non solum Nicolaum Biancovich episcopum Macarensibus decrevit, verum etiam episcopatum ipsum, archidiaconatus dignitatem, capitulum sex canonicorum, quatuor mansionarias et duo clericalia beneficia, antea bello adhuc contra Turcas perdurante bis mille ducatis huius provinciae, deinde vero expleto bello de bonis stabilibus liberis mercede laicalibus ad bullae formam dotavit.

Indulti praedicti vigore Episcopo Macarensi liberae collationes omnium beneficiorum, dignitatum, canonicatum, praebendarum ac etiam parochialium ecclesiarum quocumque mense vacaverint, reservantur. Quo privilegio, praecessorum meorum episcoporum vestigiis insistent, libere uti soleo, canonicatus, mansionarias, parochialem ac duo clericalia beneficia in hac cathedrali fundata dignioribus, quoad fieri potest, fideli dispensatione conferendo. Archidiaconum primam post pontificalem dignitatem excellentissimum Venetiarum collegium eligit.

Macarsca urbs episcopalis unica in hac dioecesi quatuor praest territorii, Primordiensi nimirum seu Macarensi, Narentino, Imothensi et Vargo-

¹³⁴⁾ Morao je reći: Tribuniensi. Stonska biskupija bila je tada na području dubrovačke republike.

¹³⁵⁾ Cfr. naprijed Uvod p. 2.

¹³⁶⁾ Cfr. naprijed n. 116.

¹³⁷⁾ Marijan Lišnjić je umro 3. ožujka 1686. Cfr. B. PANDŽIĆ, Marijan Lišnjić, 54.

¹³⁸⁾ Cfr. naprijed n. 103.

racensi nullaue aia civitas, oppidum aut locus qui buie subiectus sit episcopatu existit.

Cathedralls ecclesia publici iuris patronatus anno 1756 maximis sumptibus excellentissimi Venetiarum Senatus ad finem perducta, insigni serenissimi Prmcipis magnificentiae atque pietatis splendore coruscans, campanaria sacra turri, baptismali capella, sacrario, choro et organo exornatur. Hanc ipsam recenti architectura pulcherrime constructam Stephanus Blascovich, episcopus, tertio decimo Kalendas Novembris [= 30 octobris] an. 1756 solemnii ritu sub invocatione sanctorum Marci Evangelistae et Hieronymi maximi Ecclesiae doctoris dedicavit eodemque die anniversaria celebritas quotannis recolitur. In ea quaedam sacrae sanctorum martyrum asservantur reliquiae, quarum praecipua est corpus S. Clementis Martyris ex coemeterio Priscillae extractum¹³⁹⁾, de quo nec officium nec missa celebratur.

In medio chori huius cathedralis, triginta circiter abhinc annis ex humiliori loco transiatus, iacet sepultus Nicolaus Biancovich, collegii Iau-reatani Illyrici alumnus et de Macarensi ecclesia optime meritis episcopus, qui ob insignem vitae sanctimoniam vir Dei una omnium voce, abs Turcis etiam et barbaris, appellatus, quotidiana indigenarum et advenarum populorum frequentia, privato fidelium cultu, Deo miracula patrans, veneratur. Anno 1730, quarto Idus augusti [= 10 augusti], postquam Stephano Blascovich, Congregationis oratorii Spalatensis praeposito, successionem in episcopatu praedixisset et monita christianae pietatis ac sapientiae plena canonicis et clericis qui aderant dedisset, Jesum et Mariam intermortuis vobus inclamans, in osculo Domini sui, cui in labore et aerumna, in vigiliis multis, in fame et siti fideliter deservivit, placidissime efflavit animam. Itaque Stephanus Blascovich praenunciatum episcopatum adeptus et Nicolai sanctitate, miraculorum fama assiduoque concursu hominum, etiam virtute et genere praestantissimorum, commotus, episcopali ordinaria auctoritate de ipsius virtutibus deque miraculorum fama inquirendum sibi esse duxit. Accidit autem, ut an. 1766, duodecimo Kalendas Octobris [= 20 septembris], Cancellaria episcopalis, domus ipsa quam inhabitabat episcopus resque omnes inopinato incendio penitus everterentur atque infelici casu processus ipse ad exitum usque perductus, flammis absumptus periret. Verum, fidelium cultus post annos quinquaginta nullatenus refriguit, immo excrevit adeo ut servandarum ipsius exuviarum gratia, quas finitimi populi non semel eripere periclitati sunt, tumuli ostium ferro liquatoque plumbo quatuor in locis oportuerit diligenter obserrare. Sed cum in huiusmodi narationem fortuito dilapsus sim, multa hic mihi a praesulibus Macarensibus praeclare gesta commemoranda supersunt, quibus in singulis recensendis, ne EE. VV. taedio mnuo afficiam neve ultra quam par est mea excurrat relatio, in memoriam revocabo Nicolaum Ugranovich et Marianum Lisnich, quorum alter cum suis in hodierno Macri suburbio abs Turcis anno 1606¹⁴⁰⁾ interfectus in episcopali undequaque ruderibus consepito sarcophago requiescit, alter ut Turcas ad Christi cultum traduceret saepius cum ipsis de religione disputans eorumque errore rationibus coarguens, cum semel in illam impurissimam sectam eiusque auctorem liberius inveheretur, Turcas qui aderant usque eo irritavit, ut impetu unanimiter facto manus Episcopo violenter afferrent et vinculis constrictum in carcerem contruderent afferrerent et vinculis constrictum in carcerem contruderent extremo crudellique supplicio afficiendum, nisi Macarenses christiani vitam et libertatem pastoris sui ingenti pecunia redimerent atque ita non ille martyrio, sed martyrium illi defuit¹⁴¹⁾.

Iam vero de Stephano Blascovich, postremo Macarensium episcopo, quid dicam? Ipse namque Nicolai Biancovich antistitis sanctissimi disciplinis institutus, quamvis prae caeteris virtutibus moderatione, lenitate, patientia,

¹³⁹⁾ Biskup Nikola Bijanković dobio je u Rimu god. 1725. relikvije sv. Klementa. Cfr. M. MIKULIĆ, *De vita*, 61-62.

¹⁴⁰⁾ Nikola Ugrinović, po svoj prilici, ubijen je god. 1604. Cfr. D. MANDIĆ, *Duvarjaska biskupija*, 50.

¹⁴¹⁾ Cfr. B. PANDŽIĆ, *Marijan Lisnich*, 48-49.

fortitudine et prudentia claruit. Eximia tamen in Deum fide celeberrimus, dum aliquando Vargoracense territorium dioecesana visitatione lustrabat, aquis ipsis vehementi pluvia exudantis stagni per praeceptivam ab uno ex ministris denuntiata epistolam ut in pristinum reducentur alveum imperavit. Res mira. Ut recitavit epistolam minister, aquae omnes non secus ac sensu pollerent Episcopi iussa exequentes, totius populi adminatione in sum se receperunt sinum sicque universa fidelium turba a metu et angustia liberata benedixit Dmino qui fecit mirabilia magna et in visceribus misericordiae suae plebem hereditatis de sede magnitudinis dignatus est per ministerium fidelis servi sui visitare. Sed de Macarensium Episcoporum virtutibus satis. Nunc ad cathedralis meae narrationem redeo.

Praeter quatuor altaria marmorea et tria lapidae decenti cultu ornata, ecclesia Macarensis necessaria sacra suppellectili extat provisa. Macarense capitulum archidiaconus sexque numero canonici constituunt, quibus quatuor mansionarii et duo clerici coniuncti, feriatis festivisque diebus debitis horis nocturnum pariter et diurnum Gregoriani cantus quo in provincia excellunt, concentu intermixto, canonicum persolvunt officium. Animarum cura, quae penes capitulum erat, excellentissimi Venetiarum senatus decreto, morem gerentis instantis Stephani Blascovich episcopi, alio commissa fuit sacerdoti, qui per concursum ad formam Tridentini archiepiscopalis parochiam institutus, concedito sibi muneris plenius diligentiusque vacaret.

Quod ad praebendam poenitentiarum et theologalem spectat nec in limine foundationis erectae fuerunt nec hisce difficillimis temporibus erigi possunt. Nam quamvis idem Stephanus Blascovich episcopus onus canonici theologiae uno ex canonicatibus adiecerat, hodie tamen si canonicatui vacaturo praedictum canonici theologiae officium iniungendum cogitarem, eligenda persona expositis validae rationibus, iugum ab suis cervicibus excuteret et studium omne meum lite ingenioque callido fraudaret.

Ecclesia Macarensis unicam habet veram parochiam in civitate positam et perpetuo saeculari sacerdoti attributam. Ego autem, quemadmodum a praecessoribus meis episcopis fuerat in more positum, atque ab immemorabili tempore servatum, curam animarum totius dioecesis per sacerdotes saeculares curatos nuncupatos novemdecim et cooperatores sex, regulares vero curatos pariter dictos viginti sex numero eorumque cooperatores quatuor et duos capellanos militum copiis praefectos, omnes pro meo libitu annuatim missos et ad nutum amovibiles, quinquaginta curates, quadraginta quatuor filiales et duas publici iuris patronatus ecclesias administro, assignatis cuilibet laboranti sacerdoti, alimentis exiguis, sudore vultus egentis populi provisus, quae victus necessitatem aut parum aut nihil excedunt. Extant etiam ecclesiae seu capellae iuris patronatus privatorum sex, quae una simul cum aliis ecclesiis necessariis sacris suppellectilibus sunt instructae. Plurimae ex curatis et filialibus ecclesiis nullo habentes redditus, piis tantummodo christifidelium eleemosynis subveniuntur. Quaedam vero suis etiam gaudent proventibus, ex quibus sufficientem percipiunt stipem. Unum quoque in privatis aedibus oratorium S. Apostolicae Sedis communi erectum privilegio in hac civitate et a meipso approbatum existit. Quod huc accedit valde expedire iudicandum est, ut priusquam huiusmodi concedantur indulgentiae, ad quos spectat, ab oratoribus testimoniales suorum ordinariarum literas exquirere nec antea Brevia expedirent, quam oratores requisitam evidenter probarent nobilitatem. Ipsorum namque nonnulli ministros Curiae Romanae falsae nobilitatis specie decipientes, meipsum etiam (quippe qui divitiis, auctoritate et populi gratia plurimum valent) impulerunt, ut maioris mali avertendi causa importunum cuiusdam explerem ingenium et voluntatem.

Praeterea Graecanici ritus presbyteri in Naroniano et Imothensi territorio singulas obtinent parochiales ecclesias, quarum plebes quomodo regant, a quibus praeficiantur, quibus rationem administrationis suae reddant, an presbyteratus ordine revera fuerint initiati, cum id episcopo Macarensi prescribatur fuerit interdictum, penitus ignoro.

In Primordiensi territorio tria extant ad maris littus Fratrum Minorum S. Francisci de Observantia monasteria regularibus suis subiecta superioribus. His hospitium in territorio Imothensi positum est addendum, quod Fratres

eorumque superiores conventum vocant et indulgentias in mea parochiali non secus ac in sui Ordinis ecclesia pervulgant, quamvis requisitis ex parte Ordinarii pro novi conventus fundatione omnino careat et solemnitates a iure canonico in conventibus aedificandis praescriptae non fuerint observatae. Etenim falso putant quod concedere sibi populo materiale parochialis ecclesiae fabricam, quam Imothenses suis extruxerunt sumptibus et fratribus (ut ipsi gloriantur) dederant, ius in parochialem acquisierint ecclesiam, quod sacra episcoporum Congregatio expresse statuit semper esse praeservendum. At vero Ordinarii Macarensis iura, quae meo praecessori fratres invaserant, coram serenissimo Venetiarum Principe vindicanda supersunt.

Seminarium ad formam concilii et pontificiae mei episcopatus bullae pro clericorum in pietate et litteris educatione erigendum et in hac dioecesi praesertim per necessarium, nullum adhuc adfuit parumque abest, quin desperem fore, ut valeam eum hoc tempore amplius instituire. Ad me quod attinet, ab ipsis episcopatus exordiis tota mentis contentione in id potissimum incubui, ut quamprimum de seminario et de maximis, quas inde mea dioecesis erat perceptura fructibus, in Domino gauderem. Sed gaudium meum in moerorem convertit inimicus homo, qui in medio tritici zizaniam superseminans, tauros pingues concitavit adversus animam meam, qui laqueis malignantium circumdederunt me et expugnaverunt me gratis. Pro eo ut me velut patrem et pastorem eorum amantissimum diligerent coram multitudine operantium iniquitatem detraxerunt mihi. Ego autem in amaritudine animae meae Dominum obsecravi ut eriperet de manibus persequentium me et conversus vivificaret spiritum meum. Recogitans igitur eum qui sustinuit a peccatoribus adversum semetipsum contradictionem, aspiciam in auctorem fidei et consummatorem Jesum, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem, confusione contempta. Et de Sion donec transeat iniquitas, expectabo adiutorium spei meae, ut ipse voluntatem timentium se faciat et deprecationem meam, qua decorem domus eius postulavi, secundum multitudinem miserationum suarum exaudiat.

Piorum locorum in hac civitate vel dioecesi nullus est modo numerus nec ullum unquam fuisse compertum habeo. Sodales Sanctissimi Sacramenti, Rosarii, Scapularii et Suffragii pro animabus purgatorii singulae fuerunt a praecessoribus meis in hac urbe institutae; nonnullae pariter ab iisdem in dioecesi erectae nec meae subiectae iurisdictioni omnimoda laicorum administratione gubernantur.

Mons Pietatis nullus extat nec aliquando extitutum sperandum est. Ob inopiam enim et egestatem populi aliunde ad hoc pium opus instituendum suppeditari non posse necessaria videntur, quam ex redditibus mensae episcopalis; quae cum tantummodo sufficientem victum episcopo tribuat, aliis oneribus nequaquam praegravari debet. Sed ne in referendo materiali ecclesiae Macarensis statu multus fuisse videar, cetera quae mihi exponenda restant aggredior.

Et quod ad implendum residentiae praeceptum a sacris canonibus, Concilio Tridentino et Urbana Constitutione praescriptum spectat, ex quo Macarensis episcopatum sum adeptus, nunquam a dioecesi discessi. Sacram dioecesanam visitationem anno 1779 inceptam et secundo proxime elapso confectam, idoneis mihi adiunctis quatuor spectatae probitatis et scientiae presbyteris primo explevi. In hoc muneris mei explendo onere solus ipse, qui laborem et dolorem considerat scire potest, quantum praecipue ultra montes in Domino laboraverim. Erat enim cupiens populus territorii Imothensis, Vargoracensis et Narentini ex multo tempore videre faciem episcopi sui, cuius aspectu (scilicet praecessoris mei Stephani Blascovich) senii et aegritudinis causa duodeviginti annos caruerat. Quotidie turba plurima ad solemnitatem convenibat, cuius gaudio repletus in Splritu Sancto, quantum Domino potueram omne desiderium spirituale implebam. Singulis in locis instantia mea quotidiana, sollicitudo erat ecclesiarum, presbyterorum et universi quem ipsi regunt populi. Hinc factum est ut ubique decretis et sanctionibus statuerim quid quemque oporteat facere, ut aeternam omnes quae est in Christo Jesu salutem cum gloria coelesti consequantur. Dissidentes ubi opus fuerat componebam, compescebam odia, ad puerorum et adolescentium institutionem, ut maiores incumberent prae ceteris commen-

dabam. Quatuor circiter mensium spatio, quo per ardua atque impervia montium luga primo visitationis anno pertransibam singulas, ut ita dicam, mihi cominissas oves cognovi: nonnullas vero amore pravae libertatis a causis Domini aberrantes ad iustitiae semitas, Deo auxiliante, reduxi. Ubique per meipsum concionem et catechesim ad populum extra ecclesiam et sub dio per duas et tres horas ob multam eius frequentiam habui, de iis praecipue quae a Pontificali Romano praescribuntur disserendo. Missis quidem erat multa, operari autem pauci. Ut igitur omnibus omnia fierem vix pontificalem missam circa undecimam fere diei horam celebrabam inter cuius sollempnia, post data per meipsum multa pietatis et salutis monita, tredecim millia quadringentos septuaginta sex christifideles prius a me et a quatuor presbyteris, adiutoribus meis, qui mecum laborabant, sacramento poenitentiae expiatis angelorum esca nutriti. Expleta missa pontificali sacramentum confirmationis ministraturus circumstantem populum de dignitate, de virtute deque eius effectibus, susceptores autem de officio edocebam. Itaque novem circum millia christifidelium sacro chrismate communi. Idipsum quoque in Litorali Primordienae visitatione, duorum circiter mensium spatio, in laboribus plurimis non deficiens explevi. Pluribus in locis, cum opus fuerat, publicas preces et sacras processiones, quemadmodum priori anno in montana sacra visitatione maximo etiam Turcarum res divinas admirationum interventu saepius factum est, ad explendum populi postulantis desiderium indixi.

Sacras ministrorum Ecclesiae ordinationes statutis aliquando temporibus, nunquam vero pro rei necessitate privilegio apostolico mihi concessio usus, etiam extra tempora, cum dispensatione aetatis unius anni, dignis et Ecclesiae utilibus personis administravi.

Summa est huius populi erga sacras sanctorum reliquias, agnos Dei, sanctorum numismata et coronas S. Brigittae pietas et in Deum fides. Ego, ut omnium ardentissima explerem vota, in consecratione viginti circiter alterum portatili et in quatuor ecclesiarum dedicatione, paucas sanctorum martyrum hinc inde collectas reliquias omnes insumpsi.

Macarscae commoranti statim atque innoescit mihi infantes vel adultos non confirmatos morti proximos esse, mox ipsis spiritualem laturus opem ad augendam in coelis aeternae beatitudinis gaudia, confirmationis sacramentum conferre soleo.

Dioecessana synodus nequaquam potest celebrari: nam presbyterorum qui commissas sibi regent ecclesias vix suppetit numerus nec alii sunt qui interim eorum vices obire valeant.

Metropolitae primati Spalatensi archiepiscopo Episcopus Macarensis suffraganeus est, ad cuius provincialem synodum, cum ab ipso non fuerint indicta, nunquam accessi.

Verbum Dei per meipsum non solum in civitate, dum sacra pontificali ritu faciebam ut plurimum praedicavi, verum etiam cum animarum necessitas vel utilitas postulare videbatur, plura infra annum loca pertransiens atque unumquemque de uno aeternae salutis negotio monens, per integras aliquando festivas Quadragesimas pauperibus, ad quos me misit Dominus, regnum Dei evangelizare non cessavi.

Poenas et multas piis usibus dedicavi.

In hac mea episcopali Cancellaria admodum moderata taxa observatur.

Cathedralis Macarensis ecclesiae canonici, quorum insigne sunt tantum almutia, ordo vero adnexus ad formam Concilii nullus, semper tamen soli electi presbyteri, choro lugiter intersunt, cum necessitate coguntur, nonnumquam absunt nec de vacationibus sancitum quidquam reperitur. Quatuor mansionarii pariter et duo clerici eidem inserviunt. Hi omnes quolibet die missam conventualem pro beneficii fundatore cum applicatione convenientis sacrificii fructus per vices celebrantes et capituli, quibus regitur, constitutiones, sunt ipsi sacri canones, per canonicos diligenter observati.

Parochus huius civitatis, archipresbyteralis a meo praecessore nuncupatus, residentiae praeceptum cum aliis animarum curatoribus adimplet.

Caeteri animarum curatores liberos matrimonii, baptizatorum atque alios quos ad formam Ritualis Romani retinere debent, nunc solito dili-

gentius conservant; quotannis namque singuli suos deferunt quos ego recognoscere in more positum habeo. Et dum aliquid censura dignum invenio, opportunis sanctionibus et decretis pro rei necessitate prospicio. Plebes sibi commissas ipsi pro sua et earum capacitate diebus dominicis et festis solemnibus pascunt salutaribus verbis ut ex processibus qui sacrae dioecesis visitationis tempore super eorum vita, moribus et pastoralis officii exercitio conficiuntur, manifeste apparet.

A meipso, dum in minoribus constitutus, munere fungebar vicarii generalis praecessoris episcopi, cunctis in locis quos lustravi decretis cautum est, ut animarum curatores expedita instructi methodo, omni studio in id potissimum incumberent, quo christianae fidei rudimentis pueros caeterosque hoc adiutorio indigentes informaret. Quod ubi opere aliqui compleverunt, plurimum ex eo fructum fidelis populus retulisse compertum est. Adlaborabo igitur, ut quod a paucis utiliter gestum est, idipsum et caeteri sapiant in alterutrum secundum Jesum Christum. Idcirco etiam cathechisticum opus aggressus sum, quod propediem, ut spero, auxiliante Domino illyrice typis mendare curabo.

Singuli animarum curam exercentes dominicis festisque de praecepto missam applicant pro populo eorum curae commisso, atque ita quod aliquando in hac dioecesi obsoleverat hodie ubique receptum ab omnibus observatur.

Ad ordines promovendi nullatenus admittuntur nisi prius per severum examen, me praesente, probati, piis meditationibus seu spiritualibus exercitiis per octo dies apud aliquem ecclesiasticum spectatae probitatis virum vacaverint. His accedunt testimoniales litterae de vita, moribus, Ecclesiae servitio, sacramentorum frequentia, magistri scholae atque alla quae ab sacris canonibus et Concilio Tridentino de his fuere decreta; quae omnia ab ipsis sollicitè, antequam initientur, investigari solent.

Quod ad vestes clericales spectat, talari nigroque habitu induti semper incedunt, paucis exceptis quos etiam atque etiam reducere conabor.

Civis saecularis Macarensis urbanus doctrina mediocri (nonnullis exceptis qui maiori exornantur scientia) et morum integritate decorantur nec a disciplinae semitis recedit.

De regularibus, qui curam animarum exercent, nihil dicendum restat. Nam ipsi quoque ac saeculares episcopali meae iurisdictioni in omnibus quae eorum respiciunt munera subiiciuntur et oneri sibi commissio fideliter satisfaciunt. Nullus a suis superioribus eiectus, nullus extra monasterii claustra degens invenitur; immo omnes, quantum mihi constat, religiosi moribus praefulgent.

Nequitia populi, qui in littore maris habitat pravisque finitimarum urbium moribus inficitur, magis magisque augetur. Hinc in rudimentis fidelis percipiendis et ecclesiarum sacramentorumque frequentatione remissus plurimorum amor, gravissimorum origo scelerum, insanae atque inauditae Deum, fidem et animam blasphemandi formulae, fornicationes, homicidiorum copia, insanabilia odia pullulant. Qui ultra montes existunt superstitionibus, furtis, homicidiis et blasphemis valde implicantur. Inter spinas proiecta divini verbi semina suffocantur nec optatum referunt fructum. Atque ut caetera verbo dicam, quia abundavit iniquitas, multorum charitas refriguit.

Sed priusquam inceptae narrationi finem faciam, petitio mea et preces sunt istae.

In primis, Patres Eminentissimi, ne meo videar deesse muneri quo Macarensis episcopatus et dioecesis iura sartatecta tueri sum devinctus, Vestra clementia opeque fretus, eam meae dioecesis ablata partem in integrum mihi postulo restitui, quam ad forum nunquam deductam nec ex iudicis sententia obtentam solius S. Congregationis de Propaganda Fide epistolae subsidio apostolici Bosnenses vicarii administrant¹⁴². Hac super re igitur ab EE. VV. etiam atque etiam opem manusque adituros exosco.

Quam his maximis temporibus difficillimum sit poenitentiarum et theologalem praebendam instituere, ex allatis rationibus manifeste apparet;

¹⁴² Radi se o dijelu makarske biskupije, koji je god. 1735. podložen bosanskom vikarijatu.

vel igitur EE. VV. dignentur sapientia et subsidio huius necessitati prospicere, vel imbecillitatem meam variis pressam curis opportuno consilio recreare.

Cumque pro summo quo EE. VV. in Dei cultum et spirituale animarum incrementum flagrant amore, multa ecclesiarum omnium sollicitudine teneantur, demum necessitate compulsus obsecro, ut duos vel saltem unum meae dioecesis clericum non renuant alumnis Collegi istius S. Congregationis de Propaganda Fide cooptare, quod mihi rerum gravitate distento, maximo fore levamini.

Haec igitur, Patres Eminentissimi, sunt quae de materiali simul et formali huius Macarensis ecclesiae statu, EE. VV. absoluta prima sacra dioecisana visitatione ex officii episcopalis debito per me erant renuntianda. Nunc solum superest, ut sponsam hanc meae concreditam debilitati universumque gregem, quem triennio amplius aeternae vitae verbis, virtutis exemplis et sollicita sacramentorum administratione pascere non destiti, commendem in primis Deo et verbo gratiae ipsius, qui potens est aedificare et dare hereditatem in sanctificationis omnibus. Deinde ab EE. VV. opem postulem, quatenus implere dignemini petitiones cordis mei, quae innescunt apud Deum, quaeque dominico agro excolendo aptissimae fructum centuplum Macarensi afferant ecclesiae, ut ex Vestra inefabili pietate recreata, coelesti Sponso accepta iuventute renovetur atque sectando fidem, spem, charitatem, iustitiam, pietatem, patientiam, mansuetudinem et pacem, ad maiorem Dei Omnipotentis gloriam et animarum lucrum induat decorem et pulchritudinem domus Dei, quam ipse inhabitando per gratiam perficiat in Spiritu Sancto. Interim me in EE. VV. fidem et tutelam committo. Et in perenne obsequentissimi erga EE. VV. animi mei argumentum, primam sub meo regimine de Macarensis ecclesiae statu relationem, levidense quidem munus, sed ex intimo mei cordis affectu prodiens, Vestra benevolentia dimetiendum, vestris quoque nominibus nuncupare maximo mihi et ecclesiae meae honori et auxilio futurum confido.

Macarschae in Dalmatia, die 24 iunii 1782.

P. S. Trinis petitionibus meis adiciant EE. VV. aliquas sacrarum reliquiarum capsulas (quod postulare suo loco memoria exciderat) quas una simul cum Agnis Dei ad Ill. mum et Rev. mum S. Apostolicae Sedis ad Venetos Nuntium mittendas, quamprimum expectabo.

EE. VV. humillimus addictissimus et observantissimus servus

Fabianus episcopus Macarensis.

28. Drugi izvještaj biskupa Fabijana Blaškovića potpisan je u Makarskoj 12. ožujka 1795. Ima 16 stranica. Zajedno s originalom u vatikanskom svesku izvještaja nalazi se i kopija, »triplicatum«. Premda je bio tada već 19 godina makarskim biskupom, ovo mu je drugi izvještaj: radi prilika nije mogao vizitirati biskupiju, pa nije ni slao izvještaja.

Nije došao lično u Rim nego je obavio posjet »ad limina« i predao izvještaj preko nekog opunomoćenika. Kongregacija Koncila spremila mu je odgovor na ovaj izvještaj 20. kolovoza 1769.

29. Biskup Fabijan Blašković napisao je svoj treći izvještaj makarske biskupije 30. listopada 1800. Mjesto biskupa predao ga je njegov opunomoćenik kanonik Ivan Franjo Racchatani¹⁴³). Kongregacija mu je potvrdila primitak izvještaja 17. svibnja 1802.

¹⁴³) Gianfrancesco Racchatani nije nam iz drugih dokumenata poznat.

U izvještaju se dotiče prilika u Dalmaciji nakon pada mletačke republike god. 1787. Kao u svoj Dalmaciji tako i u Makarskoj nastao je nemir, strah i nesigurnost: »Hinc, populari exorto tumultu, iam primores designabantur interficiendi, iam potentiorum quorundam domus evertendae, iam res familiares ditiorum expilandae cumque popularis furoris impetum plures facinorosi in domos quasdam facere coeperant, crevit tumultus maximeque perturbatio exorta est in civitate«.

Na molbu gradske uprave i uglednijih ljudi, uspio je nagovoriti svijet na mir, »ut qui prius furore fervebant veluti agni mansueti redierunt«.

I on je bio pošao s izaslaničima u Beč, da bi zatražili »apostolicum Hungariae regem in patrem et principem«. Iza Šibenika susreli su se s carskim četama, koje su ih vratile kući i obećale da će doći u Dalmaciju predstavnik »regis apostolici«, da ih primi za podložnike.

ZAKLJUČAK

Već prema gornjem popisu izvještaja, koje su makarski biskupi slali po svojoj dužnosti u Rim, možemo pratiti stanje i razvoj kršćanskog rada i života na ovom području kroz dva stoljeća. Iako su oni često jednostrani, pisani s određenog stanovišta, ipak sadrže vijesti koje je teško drugdje naći. Naravno, i oni moraju biti osvijetljeni pomoću drugih izvora, da bi se njihov sadržaj upotpunio, ispravnije shvatio, a katkada i ispravio.

Dr. Bazilije Pandžić

Marijan Lišnjić makarski biskup (1609—1686)

Posljednji franjevac biskup makarske biskupije bio je fra Marijan Lišnjić¹⁾. Njegovo djelovanje pada u teško doba borba između Turaka i kršćana XVII stoljeća, za vrijeme takozvanog kandijskog rata (1645—1669) i bečkog rata (1683—1699). U tim ratnim prilikama turske vlasti bile su osjetljive na svaki sumnjivi pokret kršćana, pa je i sam Lišnjić kao makarski biskup od njih mnogo pretrpio. Njegovo vrijeme biskupovanja jest prelazno vrijeme u povijesti makarske biskupije. Iza spomenutih tursko-kršćanskih ratova jedan dio makarske biskupije ostao je pod kršćanskom upravom, pa se on mogao razvijati po uzoru drugih biskupija u kršćanskom svijetu²⁾. Naprotiv dio koji je ostao pod Turcima samo neko vrijeme je bio u sastavu makarske biskupije; god. 1735. postao je dio bosanske apostolskog vikarijata³⁾.

I — DJETINJSTVO I ODGOJ

Fra Marijan Lišnjić rodio se 14. svibnja 1609. u okolici Imotskog, vjerojatno u Gorici. Kršten je u goričkoj crkvi sv. Stjepana 23. svibnja iste godine. Kao mladić ušao je u samostan sv. Franje u Imotskom, da se pripravi za redovničko zvanje. Ondje je, nakon propisane godine novicijata, 23. veljače 1630. položio jednostavne redovničke zavjete. Iza tih redovničkih zavjeta izgleda da je prešao u samostan Zaostrog, jer je

¹⁾ K. JURIŠIĆ, *Katolička crkva na blokovo-neretvanskom području u doba turske vladavine* (Analecta croatica christiana vol. III), Zagreb 1972, 71—75.

²⁾ Ibidem, 22—27.

³⁾ M. V. BATINIĆ, *Djelovanje Franjevacu u Bosni i Hercegovini* III, Zagreb 1887, 48—52; S. ZLATOVIĆ, *Franovci države Presvet. Otkupitelja i hrvatski puč u Dalmaciji*, Zagreb 1888, 242—247; J. JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci I*, Sarajevo 1912, 138—141; D. MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, Rim 1968, 220—223.

ondje god. 1634. zaređen za svećenika. Kao mlad svećenik otišao je u Italiju na nauke. Filozofiju je pohađao na poznatom učilištu sv. Franje u toskanskom gradu Luki (Lucca), a teologiju je završio u samostanu sv. Anđela u Milanu. Na naukama u Italiji ostao je 8 godina⁴⁾.

II — DJELOVANJE U BOSANSKOJ FRANJEVAČKOJ PROVINCIJI

Nakon završenih nauka u Italiji Lišnjić se vratio u svoju franjevačku provinciju, da se stavi na raspolaganje starješinstvu. Izgleda, da je prva njegova služba u Bosni bila služba odgojitelja novaka u Fojnici. Tu je službu obavljao nekoliko godina, a onda je premješten u Zaostrog. I tu je bio odgojiteljem novaka nekoliko godina⁵⁾.

God. 1659. bosanska franjevačka provincija poslala je fra Marijana u Rim i Napulj, da unovči žito, koje je španjolski kralj davao u Napulju bosanskim franjevcima kao dar⁶⁾. Ovaj put u Italiju duboko se zasjekao u njegovu dušu i bio je presudan za čitavo njegovo kasnije djelovanje.

U Napulju je bosanska franjevačka provincija imala svoga povjerenika svjetovnjaka. Fra Marijan je imao podići žito i predati ga povjereniku, da ga unovči i novac pošalje u Bosnu. Već dulje godina dužnost povjerenika za bosanske franjevce obavljao je u Napulju Pavao Rusko (Ruschi). On je imao zbog te svoje službe dosta prijatelja među bosanskim franjevcima. Došavši u Napulj fra Marijan je iz nekih razloga promijenio povjerenika. Za novog povjerenika imenovao je Antu Marnara, isto tako Dubrovčanina. Rusko je shvatio ovu promjenu kao uvredu, pa je na sve strane pisao protiv fra Marijana. Posebno je nastojao uvjeriti svoje prijatelje u Bosni, da je fra Marijan napravio tu promjenu povjerenika, da bi s novcem mogao raspolagati po svojoj volji. Rusko se obratio i na Generala franjevačkog reda, koji je naložio fra Marijanu, da opozove promjenu. Ali fra Marijan nije poslušao ni Generala, nego je zatražio posredovanje Propagande, koja je odredila, da Marnara ostane povjerenik u Napulju za bosanske franjevce⁷⁾.

Kad je predao novac Anti Marnara, da ga preko Dubrovnika prebaci u Bosnu, fra Marijan je mislio, da je završio posao radi kojega je došao

⁴⁾ Njegov kratki životopis poslala je 12. rujna 1663. u Rim uprava bosanske franjevačke provincije, kada se radilo o njegovu imenovanju za biskupa. Nałazi se u tajnom vaticanskom arhivu: AV (Archivum Secretum Vaticanum), *Processus Consistoriales* 65, f. 466rv.

⁵⁾ Ibidem.

⁶⁾ Tajnik Propagande ovako opisuje 28. srpnja 1668. napuljskom nunciju povijest toga žita: »Sono più anni che la Maestà Cattolica, per sua somma pietà, concede a i Minori Osservanti delle provincie di Albania, Bulgaria e Bosna alcune porzioni di tratta di grano nel regno di Napoli, acciò col ritratto di esse quei religiosi, che si trovano sotto il dominio del Turco e perciò con poche o niune limosine, potessero provvedere almeno al bisogno che hanno di vestiario. Onde, per godere gl'effetti di così gran beneficio, è stata solita ciascheduna delle dette provincie di mandare a tempi determinati uno de i loro a Napoli, che ne procuri il denaro... (AP — Archivum S. C. de Propaganda Fide, *Lettere* 47, f. 103r).

⁷⁾ AP, SOCG (Scritture originali riferite nelle congregazioni generali) 305, f. 110ro + 113r.

u Napulj, pa se zaputio na povratak kući. U Rimu je našao sofijskog nadbiskupa fra Petra Bogdana Bakšića i fra Serafina Prijana, kustoda bugarske franjevačke kustodije, koji je došao u Rim, da bi bugarskoj franjevačkoj kustodiji izradio naslov i prava redovničke provincije⁹⁾. Ova dva ugledna Bugarina preporučila su fra Marijana tajniku Propagande Mariju Alberici¹⁰⁾ koji je nekoliko puta primio fra Marijana i s njim razgovarao o prilikama u Bosni, u trebinjskoj biskupiji i Lici. Za ličnost fra Marijana Lišnjića posebno su zanimljive vijesti dane o trebinjskoj biskupiji. One su vrlo približne, neodređene i netočne.

Trebinjski biskup Sabin Florianus poslao je 10. rujna 1659. izvještaj o svojoj biskupiji Kongregaciji Koncila. Ova Kongregacija, nakon što je 28. siječnja 1660. ispitala gornji izvještaj, poslala ga je na uvid Kongregaciji Propagande¹¹⁾. Kad je Sabin saznao, da je Kongregacija Koncila poslala Propagandi njegov izvještaj, smatrao je potrebnim, da se i sam javi Propagandi i da i njoj pošalje izvještaj o svojoj biskupiji. To je učinio 22. svibnja 1660. Dok u izvještaju na Kongregaciju Koncila spominje dvije župe u trebinjskoj biskupiji, ali nijednoj ne spominje imena, u ovom izvještaju na Propagandu poimenice spominje župu Gradac, a ime druge župe ne spominje¹²⁾.

Tajnik Alberici htio je nešto pobliže znati o nekim stvarima u spomenutim izvještajima, pa je zovnuo fra Marijana, da mu ih rastumači. Iako je fra Marijan poznao opće prilike katolika pod Turcima, pobliže nije poznao trebinjsku biskupiju. Ali to nije htio priznati Tajniku Propagande, nego mu je odgovorio otprilike, što je u stvari bilo netočno.

Sabin je napisao, da su u trebinjskoj biskupiji dvije župe, a sam o je jednoj dao njezino ime, Gradac. Zapitao je fra Marijana, kako se zove druga župa, a on je odgovorio, da se zove Trebinje, premda se ona stvarno zvala Popovo. Tajnik Alberici na rubu izvještaja napisao je fra Marijanov odgovor¹³⁾.

U svom izvještaju Sabin kaže, da u trebinjskoj biskupiji osim spomenute dvije župe ima jedna misija u brdima, 4 dana daleko od Dubrovnika. Za ovu misiju prije je Propaganda davala 60 škuda godišnje misioniaru. Ali su se ovi tužili, da je to malo, pa nisu htjeli nastaviti. Sabin ne spominje ime one misije. Fra Marijan je rekao Albericiju da se ona zove Konavle¹⁴⁾, a stvarno se ona misija zvala Zurovići¹⁵⁾.

⁹⁾ Cfr. *Annales Minorum* an. 1662 n. XXV (vol. XXXI, Romae 1956, 80—81.

¹⁰⁾ Mario Alberici, Alberizzi, bio je tajnik Propagande 1657—1664. Kasnije je bio tajnik Kongregacije za biskupe redovnike (1664—1671), god. 1671. imenovan je nuncijem u Beču. Postao je kardinal 1675 i umro u Rimu 29. rujna 1680. R. RITZLER — P. SEFRIN, *Hierarchia catholica* V, Patavii 1952, 9, 284; *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide memoria rerum*, vol. I/1, Rom-Freiburg — Wien 1971, 260.

¹¹⁾ AF, Vienna 5, f. 173r—174r.

¹²⁾ Ibidem, f. 175r—176r.

¹³⁾ Ibidem, f. 175r.

¹⁴⁾ »... si chiama ili paese Coneglia« (Ibidem, f. 175r).

¹⁵⁾ Misija Zurovići ili Žurovići sastojala se god. 1640. od sela Orah, Berojevići, Slavogostići, Kaladurdevići i Grepci. Cfr. B. PANDŽIĆ, *De dioecesi Tribunalensi et Mercanensi*, Romae 1959, 52.

Na temelju fra Marijanovih obavijesti Tajnik Propagande Alberici upotpunio je svoj izvještaj o trebinjskoj biskupiji, kojega je čitao na generalnoj sjednici Propagande 27. srpnja 1660.¹⁴⁾

Istom prigodom fra Marijan je dao svoje mišljenje o prilikama u Lici. O njima je pisao Propagandi ninski biskup u rujnu 1659. kada je predložio da Propaganda pošalje onamo misionare. On je već tada bio predložio četiri misionara, koji bi se mogli poslati. Kongregacija je odmah odobrila, da se dvojica od predloženih pošalju¹⁵⁾.

Razgovarajući s fra Marijanom o prilikama katolika pod turskom vlašću, tajnik Alberici se sjetio svoje prepiske s ninskim biskupom u Lici, pa je htio čuti i njegovo mišljenje. Fra Marijan je kazao ono što je znao. Prema njemu Lika je 5 dana hoda iznad Zadra. Napućena je pretežno pravoslavnim žiteljstvom, ali ima i katolika, koji traže svećenika. Za to je predložio fra Grgu iz Dervente, koji je rodom iz Like.

I o ovom razgovoru tajnik Alberici izvjestio je u Kongregaciji 27. srpnja 1660. Tom prigodom Kongregacija je bila mišljenja, da bi fra Marijan na povratku kući trebao posjetiti Liku i o njoj izvjestiti Propagandu. Uz to neka odmah, čim se vrati u Bosnu, pošalje u Liku fra Grgu iz Dervente. Osim toga trebao bi posjetiti i trebinjsku biskupiju i o njoj izvjestiti¹⁶⁾.

O ovim odredbama Propagande tajnik Alberici izvjestio je pismeno fra Marijana 19. kolovoza iste godine. Savjetovano mu je, da to izvede razborito, kako se ne bi saznalo, da mu je naređeno, nego da više izgleda, da to čini na svoju ruku¹⁷⁾.

III — BOSANSKI BISKUP

Malo iza spomenutog razgovora s tajnikom Propagande, fra Marijan se zaputio u Bosnu. U listopadu god. 1660. nalazio se u Ljubljani. Odande se mislio zaputiti u Liku. Ali kako je tada u Lici harala kuga, morao je odustati od namjeravanog puta¹⁸⁾.

Fra Marijan je bio na putu prema Bosni, kad se pronijela vijest, da je 14. rujna 1660. umro tadanji bosanski biskup fra Marijan Maravić. Lišnjić je u Ljubljani saznao tu vijest, odakle je pisao tajniku Propagande moleći ga, da se umrlom biskupu nađe dobar nasljednik¹⁹⁾.

Čim su na Kongregaciji Propagande čuli za smrt bosanskog biskupa, počeli su tražiti pogodnu osobu za novog biskupa. Tajnik Propagande Alberici, na kojega je Lišnjić ostavio lijep dojam, odmah se odlučio za njega. Preporučio ga je također sofijski nadbiskup Petar Bogdan Bakšić

¹⁴⁾ AP, *Acta* 29, f. 199r—202r. To je objavio D. MANDIĆ, *Acta franciscana Hercegovinae*, I 163—165.

¹⁵⁾ AP, SOCG 307, f. 243v.

¹⁶⁾ D. MANDIĆ, *Acta Franciscana Hercegovinae* I, 165.

¹⁷⁾ AP, *Lettere* 40, f. 126r—127v.

¹⁸⁾ AP, SOCG 305, f. 129r.

¹⁹⁾ *Ibidem*.

i nekadanji Generalni komisar franjevačkog Reda fra Sebastijan iz Gasete²¹⁾. Lišnjića je preporučio i mletački nuncij, premda je njegovo pismo došlo kasno, pa nije utjecalo na već stvorenu odluku²²⁾.

Nakon što se dobro raspitao, tajnik Alberici predložio je papi Aleksandru VII, da bi imenovao Lišnjića bosanskim biskupom. Papa je na to odmah pristao i naredio tajniku za pisma, da bi što prije napravio breve, kako bi se što prije imenovanje proglasilo²³⁾.

Tajnik Alberici pismom od 4. prosinca 1660, poslanim preko mletačkog nuncija, izvjestio je Lišnjića, da je predviđen za bosanskog biskupa²⁴⁾. Lišnjić se zahvalio tajniku Propagande iz Zagreba 15. prosinca 1660. i upozorio ga, da će uz papinsko imenovanje trebati dobiti i »placet« bečkog cara²⁵⁾.

Kako se predviđalo, bečki car se usprotivio fra Marijanovu imenovanju. On je smatrao, da njemu pripada to imenovanje, pa je 29. siječnja 1661. imenovao bosanskim biskupom tadanjeg beogradskog biskupa fra Matu Benlića²⁶⁾.

Fra Marijanovu imenovanje za bosanskog biskupa usprotivilo se i starješinstvo bosanske franjevačke provincije. Glavni razlog bio je, što novac, kojega je Marijan imao u Napolju podignuti i prebaciti u Bosnu, još nije dolazio. Pronijela se također vijest, da je fra Marijan u Italiji tražio biskupsku čast, a malo se brinuo poslom, radi kojega ga je provincija poslala. Bosanski provincijal fra Franjo Ogramić pisao je 30. ožujka 1661. Propagandi, da bi spremila u Bosnu fra Marijana, kako bi položio račun o milostinj, koju je u Napulju podigao. U isto vrijeme i provincijal je u ime provincije predložio, da se za novoga bosanskog biskupa imenuje beogradski biskup fra Mate Benlić²⁷⁾.

Lišnjić, kad je čuo za raspoloženje u Bosni, po svoj prilici onamo nije ni išao, premda je otputovao iz Rima, da se vrati u Bosnu, ili ju je možda odmah napustio, čim je onamo stigao i saznao prilike. Svakako početkom 1661. nalazimo ga opet u Veneciji. Odande je pisao Tajniku Propagande, da bi mu isposlovao kod starješine Reda dozvolu za dolazak u Rim. Tajnik Propagande pisao je 17. ožujka 1661. Vikaru Reda, da bi poslao fra Marijanu dozvolu, jer ga u Rimu treba Propaganda²⁸⁾.

Fra Marijan je možda htio u Rimu očekivati, šta će biti s njegovim imenovanjem za bosanskog biskupa. Ali vjerojatno on se vratio u Rim, da vidi šta je bilo s novcem, kojega je predao Marnari. Iako je Marnar svjedočio, da je fra Marijan sav novac niemu dao, u Bosni se i dalje mislilo, da ga je fra Marijan potrošio, da bi dobio biskupsku čast²⁹⁾.

Fra Marijanov položaj bio je pogoršan zbog tadanjeg stanja u bosanskoj provinciji. Stjecajem prilika upravo u to vrijeme bosanska provin-

²¹⁾ AP, *Lettere* 40, f. 130v—131r.

²²⁾ AP, SOCG 305, f. 122r. Zanimljivo je, da mletački nuncij zove Lišnjića »Padre Mariano Avellani da Imotta«, tj. prevodi njegovo prezime na talijanski jezik služeći se riječju »avellano« (lješnjak).

²³⁾ AP, *Lettere* 40, f. 130v—131r.

²⁴⁾ Ibidem, f. 131v—132r.

²⁵⁾ AP, SOCG 305, f. 127r.

²⁶⁾ Chr. M. PREMROU, *Serie dei Vicarii Apostolici di Bosna ed Erzegovina*, u *Archivum Franciscanum Historicum*, LXI (1928), 354 n. 2.

²⁷⁾ AP, SOCG, f. 174r.

²⁸⁾ AP, *Lettere* 40, f. 147r.

²⁹⁾ AP, SOCG 303, f. 202rv.

cija bila je osjetljivo podijeljena zbog skorog kapitula provincije. Na zadnjem kapitolu bio je izabran provincijalom Franjo Ogramić, rodom iznad Save. Njegovom upravom nisu bili zadovoljni fratri iz prave Bosne, pa su se spremali da na slijedećem kapitolu izaberu za provincijala jednoga pravog Bošnjaka. Tu namjeru tadašnje starješinstvo provincije, posebno provincijal fra Franjo Ogramić, htjelo je spriječiti. Osim samostana iznad Save pridobilo je samostane iz Posavine (Tuzla, Gradovrh i Modriča), Visoko i primorske samostane (Zaostrog, Živogošće, Makarska i Šibenik). Uz to je htjelo držati kapitul iznad Save, u Velikoj, ali to turske vlasti nisu dozvolile. Stoga je provincijal Ogramić tražio, da novo starješinstvo bosanske provincije imenuje Papa.

U tu izbornu borbu umiješao se fra Marijan Lišnjić. On je pristupio stranci, koja je bila protiv tadašnjeg provincijala. Pače, uvjerio je Kongregaciju Propagande, da imenuje predsjednikom kapitula u Bosni kustosa bugarske kustodije fra Serafina Prijina, koji se tada nalazio u Rimu radi svojih poslova.

Fra Serafin je imenovan predsjednikom kapitula u Bosni 3. listopada 1661. On je sazvao kapitul u Fojnici. Na kapitul su došli svi izbornici. Prijin s Bošnjacima predlagao je za provincijala fra Franju Miletića iz Banje Luke, a provincijal Ogramić sa svojim pristašama predlagao je fra Ivana Živkovića iz Drniša. Kad je Ogramić vidio, da će njegov kandidat izgubiti, napustio je kapitul zajedno sa svojim pristašama, a Prijin je nastavio kapitul i izabrao novo starješinstvo. Novi provincijal bio je fra Franjo Miletić. Izabran je 15. siječnja 1662.³⁰⁾

Nekako u isto vrijeme, dok se obdržavao gornji kapitul, vizitator provincije fra Martin iz Broda dobije nalog iz Rima od Vikara Reda Sebastijana iz Napulja, da drži kapitul. Nalog je bio potpisan 6. prosinca 1661. Očito, Vikar Reda nije se sjećao Propagandine odluke, ako mu je ona bila saopćena³¹⁾.

Kad je vizitator čuo od provincijala Ogramića šta se dogodilo u Fojnici i vidio, da je nalog poslan njemu oko 2 mjeseca kasniji, nego imenovanje Prijina, sazove kapitul za 19. veljače 1662. u Velikoj i na njemu izabere novo starješinstvo. Za provincijala je izabran fra Ivan Živković iz Drniša³²⁾.

Tako su u Bosni bila dva starješinstva. Budući pak da je fra Ivan Živković uviđao, da je u slabijem položaju nego njegov protivnik, poslao je u Rim kustosa fra Jozu Vitanovića i visokog gvardijana Juru Skontrića, da bi isposlovali potvrdu drugog kapitula. Uzalud su ova dva izaslanika svim žarom dokazivala zakonitost svoga kapitula. Na prijedlog Propagande papa Aleksandar VII posebnim pismom, koje počinje *Militantis Ecclesiae*, potvrdio je 5. srpnja 1662. upravu izabranu na prvom kapitolu, a drugi je kapitul proglasio nevaljanim³³⁾.

Ova dva izaslanika iz Bosne žestoko su napala fra Marijana Lišnjića, koji se tada nalazio u Rimu, i optužili ga, da je potrošio novac, kojega

³⁰⁾ *Annales Minorum* n. XXVII (XXXI 80—81).

³¹⁾ AP, SC (Scritture riferite nei congressi) Bosna I, f. 385 r; D. MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, 194.

³²⁾ *Annales Minorum* 1662 n. XXVIII (XXXI, 81); D. MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, 194.

³³⁾ *Annales Minorum* 1662 n. XXIX (XXXI, 82).

je na račun provincije digao u Napulju. Njihova optužba bila je toliko uvjerljiva, da su fra Marijana stavili u zatvor, u kojem je ostao oko 6 mjeseci. Na temelju te optužbe bio je podvrgnut redovitom sudskom procesu, ali sud ga je konačno proglasio nevinim god. 1634.³⁴⁾

IV — MAKARSKI BISKUP

Iako je Propaganda predložila Papi imenovanje fra Marijana Lišnjića za bosanskog biskupa i taj prijedlog Papa odobrio, zbog protivljenja carskog dvora nije izgledalo, da će se to imenovanje ostvariti³⁵⁾. Zatvor, u kojem je Lišnjić preko 6 mjeseci nevin proboravio, ostale neprilike, koje su ga već nekoliko godina pratile, pobudile su u Propagandi, posebno u njezinom Tajniku, izvjesno sažaljenje, pa su odlučili dati mu drugu biskupiju. Kako je tada bila ispražnjena makarska biskupija³⁶⁾, Propaganda je odlučila dati je fra Marijanu.

a) Imenovanje i susret s biskupijom

Kad je Propaganda, nakon što je sud proglasio fra Marijana nevinim³⁷⁾ odlučila imenovati ga makarskim biskupom, 18. srpnja 1663. pitala je franjevačkog Generala, da li on ima što protiv toga imenovanja³⁸⁾. Nakon Generalova povoljnog odgovora, započeo je tok za njegovo ponovno imenovanje za biskupa. Običajni proces proveo je 26. siječnja 1664. kard. Decije Azzolini. Ispitan je Simeon Gaudenti, nadpop sv. Jeronima u Rimu, i fra Mijo Radnić, član bosanske franjevačke provincije, vjerojatno još student u Rimu³⁹⁾. Imenovan je za makarskog biskupa u tajnom konsistoriju 11. veljače 1664.⁴⁰⁾

Lišnjić se vratio u Rim prije imenovanja za biskupa. Po svoj prilici bio je otišao u provinciju, pa ga je 10. studenog 1663. Propaganda pozvala u Rim⁴¹⁾.

Imenovan biskupom, posvećen je u Rimu. Odmah je zatražio biskupske ovlasti, popudbinu za povratak kući i biskupsko odijelo za crkvene obrede. O toj njegovoj molbi raspravljala je Propaganda 10. ožujka 1664.

³⁴⁾ U veljači 1663. kaže da je u zatvoru već 6 mjeseci (AP, SOCG 305, f. 281rv). Kad je proglašen nevinim, optužbe odmah nisu prestale (AP, *Lettere* 40, f. 276rv).

³⁵⁾ Običajni proces za njegovo imenovanje proveden je 30. prosinca 1661. Ispitani su u tom procesu fra Ivan Živković iz Drniša, član bosanske franjevačke provincije, i Franjo Faber, svećenik skradinske biskupije (AV, *Processus Datariae* 39, f. 299r—301v).

³⁶⁾ Ne znamo točno, kada je ispražnjena makarska biskupija odnosno kada je umro Petar Kačić. Po svoj prilici to je bilo početkom 1661. To zaključujemo iz činjenice, da je Propaganda 12. srpnja 1661. raspravljala o jednom prijedlogu makarskih građana, da se fra Marijana Lišnjića imenuje novim makarskim biskupom (D. MANDIĆ, *Acta Franciscana Hercegovinae* I, 168 n. 169).

³⁷⁾ AP, *Lettere* 40, f. 274v—275r.

³⁸⁾ Ibidem.

³⁹⁾ AV, *Processus consistoriales* 65, f. 461r—471r.

⁴⁰⁾ D. MANDIĆ, *Acta Franciscana Hercegovinae* I, 175 n. 176.

⁴¹⁾ AP, *Lettere*, 40, f. 296r.

U pogledu biskupskog odijela određeno je, da bi fra Marijan uzeo odijelo svoga predšasnika, jer ga je Propaganda pred koju godinu dobro snabdijela⁴²⁾. Ta odluka pismeno mu je saopćena 29. ožujka iste godine⁴³⁾.

Kad je završio u Rimu sve poslove, zaputio se prema svojoj biskupiji. To je moglo biti negdje u drugoj polovici 1664.⁴⁴⁾

Makarska biskupija bila je tada većim dijelom pod turskom vlašću, a samo manji dio, oko Makarske, tzv. Krajina, od 1646—1671. i iza 1684. došao je pod mletačku vlast. Budući da je u krajevima pod Mlecima ostalo malo stanovništva, Lišnjića djelovanje odvijalo se pretežno pod turskom vlašću.

Djelovanje katoličkog svećenstva u turskom carstvu u njegovo vrijeme bilo je višemanje pravno određeno. Ali primjena tih pravnih propisa mnogo je ovisila o mjestima i prilikama, u kojima je katoličko svećenstvo djelovalo, a posebno o osobama, koje su spomenute pravne odredbe primjenjivale⁴⁵⁾.

U stvari, Lišnjić je morao novčano platiti, da bi mogao u svojoj biskupiji djelovati. To plaćanje imalo je dvostruk oblik. Najprije je morao platiti bosanskom paši ili carigradskim vlastima za dozvolu, da može u svojoj biskupiji djelovati, a onda je morao davati darove mjesnim turskim upravicima, da ga ne bi smetali u djelovanju.

Kad je došao iz Rima kao mladi biskup, iako je posjetio samo 12 sela, platilo je za vezirovu dozvolu 84 španjolska reala, a 37 ih je potrošio u darove, koje je podijelio uglednijim turskim predstavnicima u pojedinim mjestima⁴⁶⁾.

Pravno sigurniji bio je položaj župnika, posebno franjevac, u biskupiji. I oni su imali zahvaliti novcu mogućnost svoga djelovanja. Samo se način plaćanja tijekom vremena bio ustalio, pa su franjevački gvardijani plaćali redovito i tako zaštićivali svoje djelovanje i djelovanje svojih župnika⁴⁷⁾.

Ali i franjevački župnici morali su posebno plaćati mjesnim vlastima u pojedinim prilikama. To je bilo u prvom redu prigodom većih svetkovina (Božića, Velikog Petka, Uskrsa, Sv. Petra, Velike i Male Gospe)⁴⁸⁾.

Lišnjić je našao svoju biskupiju potpuno razrušenu. Pred tadanji kandijski rat ona je imala 15.000 duša, a Lišnjić ih je našao 5.000. Veliki

⁴²⁾ AP, Acta 33, f. 38v n. 6; D. MANDIĆ, Acta Franciscana Hercegovinae I, 176 n. 177. Propaganda je naredila 16. prosinca 1658. mletačkom nunciju, da opskrbi Fra Petra Kačića biskupskim misnim odijelom i posudom (AP, Lettere 40, f. 30v—31r).

⁴³⁾ AP, Lettere 40, f. 331rv.

⁴⁴⁾ Obavio je krizmu u Zaostrogu 28. listopada 1664. (K. JURIŠIĆ, Katolička crkva, 91).

⁴⁵⁾ Ibidem, 189—231.

⁴⁶⁾ AP, Acta 35, f. 51r. Lišnjić ovdje računa u španjolskom novcu kako se naučio u Napulju.

⁴⁷⁾ K. JURIŠIĆ, Katolička crkva, 192—214.

⁴⁸⁾ „... Nelle sudette feste è necessario che parrocho faccia spesa per li presenti soliti farsi a Turchi per libertà del culto divini“ (AP, SC Albania I, f. 336rv).

dio stanovništva pred nekoliko godina prebjegao je na otoke Brač i Hvar⁴⁹⁾ i ondje se još nalazio, da izbjegne turske progone⁴⁹⁾.

Kršćani makarske biskupije, koji su ostali na svojim ognjištima, imali su posebne neprilike od tzv. uskoka, koje tadanji dokumenti obično nazivaju hajducima. Oni su bili kršćanske izbjeglice ispred Turaka, koje su Mlečani organizirali kao neredovite čete i slali ih na područje pod Turcima, da ubijaju, pljačkaju, pale i uznemiruju turske posade. U tim svojim napadajima hajduci nisu štedjeli ni kršćane, prema kojima su uglavnom jednako postupali kao i prema Turcima; pače, katkada su ih hvatali i prodavali u roblje kao da su Turci. Lišnjić u svom prvom izvještaju predlaže Propagandi, da bi se naredilo nadbiskupima Zadra i Splita te biskupima Trogira i Šibenika, da bi oni u svojim biskupijama zabranili odriješivati one, koji se ovim poslom bave⁵⁰⁾.

b) Biskupski program

Putujući iz Rima u svoju biskupiju, Lišnjić je nosio u duši duboko usjećene događaje posljednjih godina, kada je na tužbu vlastite redovničke braće morao ići u zatvor i na sudu dokazivati svoju nekrivnju. Uspomena na te događaje pratila ga čitav život i pokazivala se u njegovom djelovanju. Bez sumnje pod dojmom tih događaja izradio je svoj biskupski program: u svom pastoralnom radu radije se oslonuti na svjetovne svećenike nego na franjevece.

Da bi mogao ostvariti taj svoj program, morao je imati svjetovne svećenike. Stoga je već u Rimu tražio od Propagande, da bi mu ona u svojim kolegijima odgojila dovoljno svećenika, kako bi im mogao predati pastvu u biskupiji, koju su dotada imali pretežno franjevci. Kao razlog za tu svoju potražnju navodi činjenicu, da franjevci kao redovnici slušaju starješinu, a ne biskupa⁵¹⁾.

Propaganda nije ništa odgovorila na ovu molbu. Ali ona je već prije odgajala makarske svećenike. Biskupija je imala pravo na jedno mjesto u loretском kolegiju. Po svoj prilici u prvom redu u onom kolegiju odgajali su se svjetovni svećenici župnici makarske biskupije, koji su odavna držali tri župe: Podgora, Zagvozđ i Breia⁵²⁾.

Došavši u biskupiju, Lišnjić je u njoj našao samo dva svjetovna svećenika, obojica u Podgori, kod kojih se on nastanio u početku, a 4 svećenika biskupije bila su izvan biskupije⁵³⁾. Očito, s ovim osobljem nije mogao ni započeti svoj naum. Tim više, što su tri župe, koje su od starine pripadale svjetovnom svećenstvu, bile nepopunjene.

⁴⁹⁾ To je bilo god. 1646. A Fra Petar Kačić i god. 1658. spominje napad bosanskog vezira na njegovu biskupiju i traži pomoć. Propaganda mu je 1. srpnja 1658. izrazila žaljenje nad štetom od toga napada i izjavila se u nemoćnosti, da mu pošalje pomoć (AP, Lettere 40, f. 17v—18r).

⁵⁰⁾ AP, Acta 35, f. 50r.

⁵¹⁾ AP, Acta 34, f. 107v—109v n. 19; Acta 35, f. 51v.

⁵²⁾ »...perchè li religiosi postivi per necessità alla cura dell'anime obediscono al loro superiore e non al vescovo» (AP, SOCG 305, f. 39r; Ibidem f. 45r).

⁵³⁾ K. JURIŠIĆ, *Katolička crkva*, 141—142.

⁵⁴⁾ Njegovi predšasnici većinom su stanovili u franjevačkim samostanima. On se mislio nastaniti u makarskom samostanu, ali mu nisu mogli primiti tajnika i slugu, pa se smjestio kod župnika u Podgori (AP, Acta 35, f. 51r; SOCG 436, f. 486r).

U prvom svom izvještaju biskupije predložio je drugi način rješenja svoga pitanja. Naime, mislio je, da bi trebalo u Makarskoj osnovati školu, u kojoj bi se mogli odgajati svećenici glagoljaši. A to bi i za Propagandu značilo smanjiti troškove za odgoj svećenika makarske biskupije⁶⁵⁾.

On je bio svjestan, da sama škola ne bi značila veliki napredak u odgoju svjetovnih svećenika. Računao je s činjenicom, da franjevci na području njegove biskupije imaju 4 samostana. Svaki od tih samostana imao je školu, u kojoj su se odgajali pripravnici za franjevački red. Budući da su te škole stare i franjevci poznati u narodu, znao je, da neće imati veliki izbor zvanja za svjetovne svećenike. Stoga je predlagao Kongregaciji, da bi se samostanima u Makarskoj, Zaostrogu i Živogošću zabranilo primati novake za franjevački red bez odobrenja Propagande, koje bi ona dala na temelju njegova mišljenja o tomu. Ovi, naime, samostani primaju mnoge novake, pa nema mjesta za svjetovno svećenstvo. Osim toga, ako bi neki mladić i htio stupiti u svjetovne svećenike, po Lišnjiću, oni ga nagovore, da stupi u franjevački Red⁶⁶⁾.

Uz to ne bi trebalo dozvoliti mladićima, koji se odgoje u Propagandnim kolegijima, da stupe kasnije u redovnike, jer se tako gubi jedna sila za svjetovno svećenstvo. Iskustvo je pokazalo, da upravo takvi, kad postanu fratri, najviše se protive biskupu. Ako bi se pak komu dala dozvola, trebalo bi je dati uz uvjet, da ne mogu postati starješine⁶⁷⁾.

O ovom izvještaju biskupa Lišnjića Propaganda je raspravljala 8. veljače 1666. Od njegovih prijedloga uzela je u obzir samo osnutak škole u Makarskoj. Za učitelja, koji će podučavati u toj školi već tada odredila je dati 25 škuda godišnje⁶⁸⁾.

c) Škola u Makarskoj

Pismom od 27. ožujka 1666. Tajnik Propagande javio je biskupu Lišnjiću, da odobrava njegov naum o uspostavi škole u Makarskoj i da je voljna dati učitelju te škole 25 škuda godišnje⁶⁹⁾. Tri dana kasnije, 31. ožujka, Tajnik predlaže za učitelja Stjepana Sigetovića⁷⁰⁾, koji je učio kao pitomac makarske biskupije u Loretu⁷¹⁾. Očito, biskup Lišnjić nije ništa javio u Rim, da li je započeo sa školom, jer Tajnik Propagande 14. svibnja 1667. za učitelja, ako ga nije već našao, predlaže Petra Božanovića, svećenika splitske biskupije, koji se upravo vraćao kući nakon završenih nauka⁷²⁾.

Ali nijedan od ovih predloženih učitelja nije htio doći u Makarsku, da nastupi predloženu učiteljsku dužnost, jer im je izgledala godišnja

⁶⁵⁾ AP, Acta 35, f. 51r.

⁶⁶⁾ Ibidem, f. 51v.-52r.

⁶⁷⁾ Ibidem, f. 51r.

⁶⁸⁾ Ibidem, f. 52v.

⁶⁹⁾ AP, Lettere 47, f. 215rv.

⁷⁰⁾ Propaganda ga zove Xighesio (AP, Lettere 47, f. 215r), a u popisu daka kolegija u Loretu njegovo je prezime Sigetović (AP, SOCG 372, f. 36r). Jurišić ga zove Čikeš (Katolička crkva, 172).

⁷¹⁾ AP, Lettere 47 f. 216rv.

⁷²⁾ Ibidem, f. 229v.

plaća previše malena. Sigetović je radije istu dužnost obavljao u Jelsi na Hvaru⁶³⁾. A Božanović je već prije tražio, da naslijedi kao misionar u Vranjicu i Kamenu svoga strica Ivana, koji je umro u listopadu 1664.⁶⁴⁾.

Da ne bi propala zamisao o osnutku škole, kad učitelji predloženi od Propagande nisu htjeli primiti dužnost, biskup Lišnjić se obratio franjevcima, da bi oni tu dužnost preuzeli. To su oni i učinili, pa je škola započela radom 27. siječnja 1668. Prvi učitelj bio je fra Pavao Silobad iz Zagvozda. On je tri godine vodio školu. Naslijedio ga je fra Petar Vuković. Kad je godine 1672. Lišnjić bio u Rimu, dao je izvještaj o školi i zatražio obećanih 25 škuda godišnje, koji dotad nisu bili isplaćivani⁶⁵⁾. Kako se radilo o franjevcima učiteljima, Propaganda se obratila na Generala Reda, koji je odgovorio 15. prosinca 1672, da fratriba učiteljima ne treba ništa platiti za rad u školi⁶⁶⁾. Kasnije nemamo spomena o ovoj školi⁶⁷⁾.

d) Pastoralno djelovanje

Lišnjić je bio zagrijan pastoralni radnik, marljivo je pohađao mjesta svoje biskupije i u njima obavljao svoje biskupske dužnosti. Iako je živio u teškim i nemirnim prilikama, u određeno vrijeme znao je dobiti dozvolu od turskih vlasti, da bi mogao pohoditi svoje vjernike i među njima duže se zadržati⁶⁸⁾. Osobno je bio čovjek pokore i uzorna života⁶⁹⁾.

⁶³⁾ AP, Acta 35, f. 211r n. 54.

⁶⁴⁾ AP, SOCG 307, f. 173r.

⁶⁵⁾ AP, SOCG 306, f. 516r.

⁶⁶⁾ AP, SOCG 438, f. 135rv.

⁶⁷⁾ K. Jurišić, *Katolička crkva, 172—173*. Mežda je prestala s djelovanjem, kada je njezin učitelj fra Petar Vuković 7. kolovoza 1672. imenovan tajnikom provincije (D. MANDIĆ, *Franjevačka Bosna* 199).

⁶⁸⁾ O tlm svojim pohodima, ukoliko nam je poznato, poslao je Propagandi tri izvještaja. Prvi je iz god. 1665, ali nije nam sačuvan u originalu, nego samo njegov opširan sadržaj, što je pročitao u generalnoj kongregaciji Propagande 8. veljače 1666. (AP, Acta 35, f. 50v—52r n. 50). Drugi je predao god. 1672. Lišnjić lično, a možda je u Rimu i sastavljen (AP, SOCG 436, f. 472r—522v). Treći njegov izvještaj napisan je u Omišu 21. veljače 1684, a ima samo jednu stranicu (AP, SOCG 490, f. 492r). — Među izvještajima makarske biskupije predanim prigodom posjeta »ad lmina«, koji se čuvaju u tajnom vatikanskom arhivu, ne nalazi se nijedan izvještaj Lišnjića.

⁶⁹⁾ Franjo Ricciardi, agent Propagande u Dubrovniku, piše 20. svibnja 1671. o njemu: »Mons. di Macarscha fa un mese si ritrovava a Ragusa per medicarsi: un prelado esemplare e di vita santa. Questi nost(r)i signori, mentre è stato al audienza, com'è solito, hanno hauti particular gusto di veder un così vecchio esemplare; à lasciato memoria della sua persona. È povero, non ha nè casa nè dove abitare. La casa a Macharscha, che fu del Mons. Pas(s)ato et un'altra casa del detto vescovo a Ielsa, li hanno venduti per reali 550; et è stata venduta da Don Giovanni Cachich da Macarscha, havendo lui fatto testamento falso assieme con certo Bevilacqua« (AP, SOCG 435, f. 250 rv). Slično se o njemu izražava 4. svibnja 1684. Fra Mijo Radnić, tadanji vizitator bosanske provincije: »di tuto questo popolo (più di 50.000 anime) è diocesano il Monsig. Fra Mariano, veobio et impotente, di ottanta anni, creatura di felice memoria Alessandro VII, fatto vescovo dopo molti travagli e longa prigionia in Roma, sofferta innocentemente per callurie, prelado veramente di santa vita, ma impotente afatto dall'età, podagra et altri mali. Il medesimo è amministratore di Scardona, per la quale amministrazione fra lui et altri prelati di Dalmatia sono continove contese (AP, SC Bosna 3, f. 335v).

1. Upravna podjela biskupije i biskupski izvještaji

Od obnove makarske biskupije do kandijskog rata duhovna pastva u njoj bila je dosta ustaljena. Ako izuzmemo tri župe svjetovnog klera i župe duvanjske biskupije, za koje se brinuo samostan u Rami, svu pastvu u biskupiji držala su četiri franjevačka samostana: Makarska, Živogošće, Zaostrog i Imotski. Svaki od ovih samostana imao je svoje župe i za njih se brinuo⁷⁰⁾.

Kandijski rat (1645—1669) prouzročio je promjenu u biskupiji i na ovom području. Tri primorska samostana tj. Makarska, Živogošće i Zaostrog bila su zapaljena u lipnju god. 1647, a također i njihove primorske župe. Mnogo je svijeta prebjeglo na bliže otoke ili zarobljeno⁷¹⁾. Samostani Zaostrog i Živogošće, koji su imali župe u zaleđu, iza brda, nisu se za njih mogli više brinuti, pa ih je zamijenio imotski samostan, a ponešto i samostan Kreševno⁷²⁾.

O stanju svoje biskupije, koliko znamo, Lišnjić je poslao Propagandi tri izvještaja⁷³⁾. Ali od tih izvještaja samo onaj predan god. 1672. nešto je iscrpniji i određeniji, pa nam jedino on može služiti, da ustanovimo broj župa u biskupiji. Budući pak da on u ovom izvještaju ne spominje župe svjetovnog svećenstva, u nabranjanju župa imamo u vidu prijašnje stanje i brojimo ih po samostanima, premda Lišnjić nije to učinio, nego je opisao župe redom bez obzira na samostane.

Iza obnove makarske biskupije samostanu u Makarskoj pripadale su tri župe: Primorje (sela oko Makarske), Vrhodol (iza Biokova) i Cetina, koja je imala obično dva župnika⁷⁴⁾.

Lišnjić u svojim izvještajima ne nabroja makarske župe. Pače, god. 1672. ne spominje župu Vrhodol. Naprotiv u izvještaju iz god. 1684. kaže, da župa Vrhodol ima dvije crkve, sv. Ivana i sv. Mihajla⁷⁵⁾.

Samostan u Makarskoj izgorio je u lipnju god. 1647. Ali crkva nije mogla izgorjeti, jer je bila posvođena⁷⁶⁾. Prema jednoj vijesti iz 1678. makarski samostan bio je nenastanjen oko 15 godina⁷⁷⁾. U vrijeme Lišnjićeve vizite bilo je u njemu 6 redovnika. S njima se on nije mogao nasta-

⁷⁰⁾ Cfr. K. JURISIC, *Katolička crkva*, 137—143.

⁷¹⁾ »Quae omnia (tres conventus) Turcarum manus diruit ac succendit una cum aliis decem ecclesiis parochialibus eorundem pagorum« S. KOVAČIĆ, *Najstariji izvještaji o stanju makarske biskupije u tajnom vatikanskom arhivu* (1626—1658), Split 1975, 50.

⁷²⁾ U istom izvještaju Petar Kačić kaže, da imotski samostan nesmetano vrši duhovnu pastvu u čitavoj makarskoj biskupiji pod Turcima: »Extat tamen adhuc quartum eiusdem Ordinis fratrum coenobium sub titulo divi Francisci in provincia quae Imota nomen habet situm, aquarum vallo circumdatum, in quod plurimi Turcarum nobiliores et vicinis locis prae timore cum familiis confugere, cuius beneficii gratia fratres illi, de praedictis Turcis benemeriti, per totam dioecesim animarum curam libere exercent, omni timore deposito, quocumque volunt permeantes« (Ibidem, 50.—51, gdje je posljednja riječ *permeantes* krivo štampana *permanentes*).

⁷³⁾ Cfr. nota 68.

⁷⁴⁾ K. JURISIC, *Katolička crkva*, 139.

⁷⁵⁾ AP, SOCG 490, f. 492r.

⁷⁶⁾ AP, SOCG 436, f. 486r.

⁷⁷⁾ AP, SC Bosna 3, f. 122r—123r.

niti, jer nisu imali mjesta za njegova tajnika, kapelana i poslužnika. Stoga je predlagao Propagandi, da dignu fratere iz samostana i dadne ga njemu, da bi u njemu mogao stanovati⁷⁹⁾.

Župa Cetina bila je razdijeljena na dvije župe. Jedna je bila s lijeve strane rijeke Cetine a druga s desne⁸⁰⁾. Za ove župe brinuo se samostan u Makarskoj sve do pred kandijski rat. Tada su počeli ondje djelovati fratri iz samostana Rame, jer, kako izgleda, oni iz Makarske radi teških prilika nisu mogli onamo ići. Ondje je našao ramske franjevce Marijan Lišnjić, kad je došao u biskupiju. Tako je ostalo čitavo vrijeme kandijskog rata. Lišnjić, kad nije mogao dokazati, da je ramski samostan u makarskoj biskupiji, htio je istisnuti ramske franjevce iz cetinske župe⁸¹⁾, ali mu nije uspjelo. Po svoj prilici radi toga on kaže u svom izvještaju iz god. 1672, da cetinsku župu ramski franjevci drže silom⁸²⁾.

Župu Vrhodol Lišnjić u izvještaju god. 1672. uopće ne spominje. Možda tada nije bila uopće popunjena.

Samostan u Živogošću god. 1626. imao je tri župe:

Primorje (za obližnja mjesta oko samostana), Broćno i Blato⁸³⁾. Te tri župe držao je do kandijskog rata.

U lipnju god. 1647. Turci su zapalili samostan⁸⁴⁾. Redovnici iz samostana prešli na otok Hvar u mjesto Sućuraj⁸⁵⁾. Kao što u ostala dva primorska samostana, Makarskoj i Zaostrugu, tako je i u Živogošću ostao jedan ili dva franjevca, da se brinu za samostan i svijet oko njega⁸⁶⁾.

Bilo bi naravno pomisliti, da je tada ostao i po jedan franjevac u župama Broćno i Blato. Ali ako su tada i ostali, oni su ubrzo odande nestali. Na području tih dviju župa Lišnjić, prema izvještaju iz god. 1672, nije našao nijednoga franjevca iz Živogošća; duhovnu pastvu obavljali su franjevci iz imotskog samostana, a jedan je bio iz samostana Kreševo.

Naprotiv, područje onih dviju župa Broćno i Blato razdijeljeno je na 4 župe: Broćno, Mostar, Raška Gora i Rasno.

Lišnjić u spomenutom izvještaju nabraja slijedeća sela u župi Broćno: Hamzići, Buhovo, Zvirovići, Tepčići, Jasenice i Blato⁸⁷⁾.

Zanimljivo je, da Lišnjić u broćansku župu ubraja i Blato. Poznato je, da je dotada bila jedna župa, različita od Broćna, nazivala se upravo po tom mjestu Blato. Prema tome, u to vrijeme broćanska župa bila se protegnula na dio stare župe Blato, koju Lišnjić uopće ne spominje.

⁷⁹⁾ AP, SOCG 436, f. 486r.

⁸⁰⁾ AP, SC Bosna 3, f. 122r–123r.

⁸¹⁾ AP, SC Albanija 1, f. 336r.

⁸²⁾ AP, SOCG 436, f. 503r.

⁸³⁾ S. KOVACIĆ, *Najstariji izvještaji*, 32.

⁸⁴⁾ Fra Mijo Bogetić, provincijal bosanske franjevačke provincije, piše 6. srpnja 1647. da je samostan u Živogošću zapaljen prošlih dana »glorni pas-sati« (AP, SOCG 176, f. 273rv).

⁸⁵⁾ K. JURISIC, *Katolička crkva*, 108.

⁸⁶⁾ »... con loro pericolo, salvandosi con una barchetta, quando sentono rumore« (AP, Aota 27, f. 143v n. 15).

⁸⁷⁾ Izvještaj o župi Broćno nalazi se u: AP, SOCG 436, f. 494r–497v.

Prema spomenutom izvještlaju iz god. 1672. na području broćanske župe bile su dvije crkve: jedna je bila posvećena sv. Stjepanu i nalazila se kod Čerina, a druga je bila u Blatu, sv. Marije. Lišnjić je našao u župi dva franjevca: fra Petra iz Imotskog i fra Franju iz Kreševa⁸⁷).

Lišnjić spominje i župu Mostar, koja je imala 45 kuća. Njezin župnik bio je fra Luka Vuknić iz imotskog samostana. U samom gradu nije se smjela govoriti misa. Tu su kršćani bili uvijek uznemirivani od Turaka. Biskup je krizmao izvan grada 560 osoba, a svega ih je bilo oko 800. Dok je govorio misu, došlo je 25 Turaka i odveli ga u zatvor. Spasila ga rodbina i kršćani⁸⁸).

U svom izvještlaju Lišnjić malo poduže opisuje Mostar. Veli, da se on prije zvao Tvrdava na Neretvi, a kasnije Mostar. To je veliki trgovački grad i sjelo je najviših sudišta. Sultan ga je proglasio trećim gradom, iza Carigrada i Soluna; on vrlo cijeni njegove građane, pa iz njega izabire sebi ratne savjetnike i za Carigrad jednog vezira⁸⁹).

Ispod planine Čabulje, s lijeve strane rijeke Lištice bila je župa Raška Gora. Obuhvaćala je nekoliko malih sela kao Polog, Crnač, Britvica i Raška Gora, a sezala je sve do rijeke Neretve.

Lišnjić je vizitirao ovu župu god. 1667. Nikada prije biskup je nije vizitirao. Pače, svijet i nije znao šta je biskup. Župa je imala oko 1560 duša, a biskup ih je krizmao oko 1.000. U njoj je našao župnika fra Ivana Lalića, iz imotskog samostana. Premda je imao 81 godinu, kršćani su ga voljeli. Bio je također u dobrim odnosima s muslimanima, jer im je znao dati po koji dar.

Župa nije imala ni crkve ni kuće za župnika. Prije su u njoj bile dvije crkvice: u Mostarskom Gracu sv. Ivana Krstitelja i u Crnču sv. Jure, međusobno udaljene tri milje. Obje su sada srušene⁹⁰).

Koliko nam je poznato u ovom Lišnjića izvještlaju od god. 1672. prvi put se spominje župa Raška Gora⁹¹). U prijašnjim popisima župa makarske biskupije ova se župa ne spominje. Ali ako pogledamo prostor, na koji se ova župa proteže, vidimo, da je ona na području stare župe Blato. Prostore se, naime, između Kočerina i Ljubuškog, a dopire do Lištice⁹²). Osim toga, izričito kaže, da je ondje vršio duhovnu pastvu svećenik iz Živogošća, a znamo, da su Živogošću pripadale župe Broćno i Blato⁹³).

U ovoj župi Lišnjić je našao samo 10 kuća. Bila je sva razrušena. Gospodar ovog područja, velik neprijatelj kršćana, prisilio ih je da bježe. Budući da nije imala župnika, imenovao je za dušobrižnika fra Miju Runovića iz imotskog samostana⁹⁴).

⁸⁷) Ibidem, f. 494r. Lišnjić u Broćnu spominje i jednog popa glagoljaša, Miju Grbavca iz Dobrog Sela, kojega je on redio za svećenika i poslao u rodno selo, da stanuje u očinskoj kući i djeluje u okolnim mjestima. Ali njegovu djelovanje su usprotivio mjesni župnik franjevac. Tek nakon dvije godine biskup je dobio dozvolu od Turaka, da Grbavac mogne govoriti misu u rodnoj kući (Ibidem, f. 494v—495r).

⁸⁸) Ibidem, f. 498r—499v.

⁸⁹) Ibidem, f. 498r.

⁹⁰) Ibidem, f. 500r—501r.

⁹¹) Ibidem, f. 495v—496v.

⁹²) Ibidem, f. 496 r.

⁹³) Cfr. S. KOVACIĆ, Najstariji izvještlaji, 32, 41 44.

⁹⁴) AP, SOCG 436, f. 496r.

Iza obnove makarske biskupije samostan u Zaostrogu brinuo se za četiri župe: Primorje, Čitluk (Gabela), Zajezerje i Ljubuški⁹⁵). Od te četiri župe u Lišnjića izvještaju napravljene su samo dvije: Čitluk je na području prijašnjih župa Čitluka i Primorja, a Veljaci obuhvaćaju područje starih župa Veljaka i Zajezerja.

Župu Čitluk ili Gabelu Lišnjić je vizitirao god. 1668. i 1670. Krizmao je u njoj 2.290 osoba⁹⁶).

U samoj Gabeli, kroz koju prolazi Neretva, našao je 50 kuća, a u okolici oko 100 kuća.

U župi je bilo nekoliko crkava. U samom mjestu Gabela bila je crkva sv. Stjepana, gotovo srušena, jer joj je krov bio pao, premda su židovi bili nauzgor. Pet milja daleko od Gabele nalazila se crkva sv. Vida i Mošta, ali ne kaže, u kojem je mjestu bila. Po svoj prilici ona se nalazila u Vidonjima, gdje se spominje crkva sv. Vida⁹⁷). Tri milje od te crkve bila je crkva Rodenja Bl. D. Marije. Ne kaže, u kojem je mjestu ta crkva, ali bez sumnje misli na onu u Dobranjima⁹⁸).

Prema Lišnjića izvještaju granice župe Gabela, pa prema tome i granice makarske biskupije, prelaze preko Neretve. Međutim trebinjski biskupi u isto vrijeme smatraju, da trebinjska biskupija seže do Neretve⁹⁹).

Lišnjić je našao u Gabeli župnika fra Stjepana iz Zaostroga. Prije njega bio je ondje župnikom kroz 20 godina fra Grgo Bukovčić¹⁰⁰).

U svim popisima Lišnjićevih predšasnika pod zaostroškim samostanom spominje se župa Primorje, koja je obuhvaćala primorska mjesta blizu Zaostroga. Lišnjić ne spominje izričito tu župu, ali na kraju izvještaja o Gabeli spominje neka mjesta iz blizine Zaostroga, pa izgleda, da se za ta mjesta brinuo župnik Gabele. Ta mjesta su Bačina, Lapčan, Podaca i Drvenik.

U Bačini je bila crkva sv. Luke, a 2 milje udaljena od nje crkva sv. Roka. U Lapčanu spominje crkvu sv. Mihajla i, u blizini, crkvu sv. Margarete. Za Podacu i Drvenik služila je crkva sv. Jure¹⁰¹).

Između tvrđava Vrgorac i Ljubuški nalazila se jedna župa. Ona je susjedna župi Gabela, a kroz nju prolazi Trebižat. Lišnjić ne kaže ime te župe, ali očito to je župa, koja se naziva Veljaci ili Ljubuški¹⁰²).

⁹⁵) S. KOVACIC, Najstariji izvještaji, 41. Zanimljivo je, da se u ovom izvještaju Čitluk (Gabela) naziva »Citchech«, a Zajezerje »Zauzere«. Izvještaj je predao Kongregaciji Splićanin Franjo Manola, kanonik sv. Jeronima u Rimu, i pisan je njegovom rukom. Očito, Manola je radi nekog razloga prepisao izvještaj, kojega je dobio od Bartola Katića, i pri prijepisu napravio pogreške, možda ne poznavajući točan naziv mjesta. Ali još je zanimljivije, da je on mjesto Zagvozd pročitao »Zagreb« (Ibidem, 42).

⁹⁶) Izvještaj o župi Gabela nalazi se u: AP, SOCG 436, f. 492r–493r.

⁹⁷) B. PANDŽIĆ, *De dioecesi Tribuniensis et Mercanensi*, 111. Kasnije se ondje spominje crkva: Glavosijek sv. Ivana.

⁹⁸) Cfr. Ibidem, f. 111, 122.

⁹⁹) Bartol Katić i Dominik Andrijaš složili su se god. 1630, da istočna granica makarske biskupije ide rijekom Neretvom (D. MANDIĆ, *Acta franciscana Hercegovinae* I, 102 n. 88).

¹⁰⁰) Na njega se tuži Lišnjić, da je potrošio 40 škuda, koji su pripadali crkvi. A kad je umro, došle njegove starješine i odnijele sve stvari, koje su njemu pripadale (AP, SOCG 436, f. 488v).

¹⁰¹) Ibidem, f. 490r.

¹⁰²) Ibidem, f. 492r–493r.

Ova župa, koja pripada samostanu u Zaostrogu, od početka kandijskog rata nije imala svoga župnika. Lišnjić je imenovao župnikom fra Marka Kežića, koji je tada imao 35 godina.

Župnik nije imao stalnog prebivališta, nego je išao od mjesta do mjesta služeći se pomičnim oltarom.

Na području ove župe, prema Lišnjiću, bio je samostan augustinaca, srušen pred 200 godina. Samostanski zaštitnik bilo je Rođenje Bl. Djevice Marije.

U Veljacima je bila srušena crkva sv. Ivana. Isto tako bila je srušena crkva sv. Stjepana kod Vrgorca.

Lišnjić je ovu župu pohodio dva puta, možda kad i Gabelu. Da bi to mogao učiniti, dao je turskim činovnicima prvi put 8 škuda, a drugi put 5 i po.

U župi je bilo oko 3.000 duša, a krizmao ih je 1.450.

Samostan u Imotskom brinuo se za župe imotske kotline. Početkom XVII stoljeća obično se nabrajaju 4 župe ovoga samostana: Podbila, Sovići, Drinovi i Kamenmost¹⁰³). Jedina crkva u ovim župama bila je god. 1626. gorička crkva sv. Stjepana, koju su fratri popravili. Tri kapele u tim župama bile su tada u ruševini¹⁰⁴). Goričku crkvu opskrbio je biskup Bartol Kačić potrebnim pokućstvom i ruhom, pa su se ondje običavali skupljati vjernici svih onih župa¹⁰⁵).

Lišnjić od župa imotskog samostana spominje samo Goricu (Sovići). U njoj se tada misa govorila samo dva ili tri puta godišnje. Turci su bili sabljama sasjekli sve slike u njoj, a onda je zapalili¹⁰⁶). Dakle, bila je gotovo u ruševini i ona. Biskup je imenovao za nju župnika.

Prema tomu, imotski samostan za vrijeme kandijskog rata izgubio je svoje stare župe. Radi čestih turskih i hajdučkih okršaja ondje narod je drugdje pobjegao, a ono što je ostalo nije bilo u stanju izdržavati župnika¹⁰⁷).

U međuvremenu fratri imotskog samostana prešli su na župe koje su pripadale Živogošću: Bročeno, Mostar, Rasno i Raška Gora.

Područje stare duvanjske biskupije služeno je iz ramskog samostana. Bartol Kačić kaže god. 1626, da ramski samostan pripada zapravo duvanjskoj biskupiji, ali on se brine za one župe, jer mu ih je preporučio administrator bosanske biskupije¹⁰⁸).

Ramski samostan brinuo se za 4 župe: dvije u Duvnu, jednu u Livnu i jednu u samoj Rami oko samostana¹⁰⁹). B. Kačić naziva god. 1636. duvanjske župe: Lipa i Brišnik¹¹⁰). A u izvještaju iz god. 1640. on uopće ne

¹⁰³) S. KOVAČIĆ, *Najstariji izvještaji*, 33, 44.

¹⁰⁴) Ibidem, 33.

¹⁰⁵) Ibidem, 41.

¹⁰⁶) AP, SOCG 436, f. 496–497r.

¹⁰⁷) Ibidem, f. 496v.

¹⁰⁸) S. KOVAČIĆ, *Najstariji izvještaji*, 33. Naprotiv god. 1636. isti Bartol Kačić kaže, da mu je one župe povjerio papa Grgur XV (Ibidem, 42).

¹⁰⁹) Ibidem, 33, 42.

¹¹⁰) Ibidem, 42.

spominje ramskog samostana ni njegovih župa¹¹⁾, pa je možda bosanski biskup Toma Mrnavić (1639—1644) sam vršio jurisdikciju nad duvanjskom biskupijom.

Kad je Marian Lišnjić imenovan makarskim biskupom, duvanjska je biskupija bila popunjena. Tadanji njezin biskup Mihael Jahnn (1658—1665) živio je u Austriji. On je bio došao god. 1659, da se nastani na području svoje biskupije ili u njezinoj blizini, ali tada, zbog ratnih prilika između Venecije i Turske, njegova je biskupija bila opustošena, a svijet se kojekuda razbjegao. Biskup nije gotovo uspijevao naći čovjeka u svojoj biskupiji, pa se vratio u Austriju i umro god. 1665. u Brucku na Muri¹²⁾.

Dvije godine iza njegove smrti rimska Kongregacija de Propaganda Fide odlučila je 10. siječnja, da ubuduće ne imenuje posebnog biskupa za duvanjsku biskupiju, nego da brigu za nju povjeri kojemu bližem biskupu¹³⁾. Malo kasnije, 20. siječnja 1667, ista Kongregacija pisala je makarskom biskupu fra Marianu Lišnjiću, da mu uz odobrenje Svetog Oca povjerava upravu duvanjske biskupije¹⁴⁾.

Ali Lišnjić je mislio, da ono što Propaganda naziva duvanjskom nije bilo drugo nego dio njegove makarske biskupije. Prema njemu, ona biskupija, na koju misli Propaganda, nije bila u Duvnu, nego između Panonije, Krbavske i Hrvatske, u mjestu Bilaj, gdje je po njegovu mišljenju bio stari grad Dulma ili Delminium¹⁵⁾.

Duvanjsku biskupiju zvali su i »Rocensis« ili »Rosensis«. Očito, taj je naziv dobila po tvrđavi Rog ili mjestu Roško Polje, koje je bilo najznatnije mjesto u duvanjskom kraju¹⁶⁾. Lišnjić je pobijao i ovo mišljenje. Prema njemu biskupija »Rocensis« ili »Rosensis« nije bila u duvanjskom kraju, u Roškom polju, nego je kod Kotora u mjestu Risan ili Hercegnovi¹⁷⁾.

Naprotiv, on je već prije tvrdio, da je crkva sv. Ivana u Roškom Polju bila nekada benediktinska opatija, a da su njezini redovnici živjeli nekoć i u imotskom samostanu sv. Martina uz rijeku Vrliku. U njegovo pak vrijeme obje crkve bile su ruševine¹⁸⁾.

Teško je reći na temelju čega je biskup Lišnjić stvorio to svoje mišljenje. Po svoj prilici na to, da u Duvnu nije bila biskupija, mogla ga je navesti i činjenica, što u duvanjskom kraju nije ništa nalazio, što

¹¹⁾ Ibidem, 43—45.

¹²⁾ D. MANDIĆ, *Duvanjska biskupija od XIV do XVII stoljeća*, Zagreb 1936, 71—74.

¹³⁾ D. MANDIĆ, *Acta Franciscana Hercegovinae I*, 182 n. 183.

¹⁴⁾ AP, *Lettere*, 47, f. 227r.

¹⁵⁾ AP, SOCG 436, f. 480v; D. MANDIĆ, *Duvanjska biskupija*, 57—59.

¹⁶⁾ D. MANDIĆ, *Acta Franciscana Hercegovinae I*, 212.

¹⁷⁾ Ibidem. Duvanjsku biskupiju god. 1615 splitski nadbiskup naziva »Rossanen seu Domenen (AV, *Concilio Relationes* 1615).

¹⁸⁾ Na drugom mjestu Lišnjić kaže, da je »la chiesa di Dolma ne tempi passati era abbazia de padri di S. Benedetto, chiamata S. Giovanni, situata sulle falde della montagna detta Zavelim, i religiosi della quale dimoravano nel convento d' Imotta, nominato S. Martino, vicino al fiume detto Varlica, et hoggidi nè dell'uno nè dell'altro appena si vedono vestigie...« (AP, SOCG 305 f. 43r—44r).

bi ga podsjećalo na biskupiju: nije bilo crkve niti je nalazio kakva znaka, da bi tu bila biskupija¹¹⁹⁾. Stoga, on je područje duvanjske biskupije držao svojim, jer ga je smatrao dijelom makarske biskupije.

Lišnjić je vizitirao Duvno god. 1670. i 1671.¹²⁰⁾. Prema njemu glavna sela u Duvnu su: Kongora, Lipa, Mandino selo, Oplećani, Župan-potok, Mokronoge, Kolo i Stipanići. Duvnom je upravljao hercegovački paša, a spadalo je pod imotskog kadiju. U njemu nije našao nikakva grada ni tvrđave, a ni crkve.

Jedini župnik u Duvnu bio je fra Ivan Ančič¹²¹⁾. Očito s njim Lišnjić nije bio u dobrim odnosima, pa se tuži na nj, da je napravio kuću kraj kuće bega Kopčića i da je za to potrošio preko 100 škuda milostinje¹²²⁾.

Pod župu u Duvnu spada i Roško Polje. Lišnjić je u njemu našao 5 kršćanskih i 7 muslimanskih kuća. Tu je našao srušenu crkvu sv. Ivana¹²³⁾.

Pod duvanjsku župu spada i je, prema Lišnjiću, i kapelanija Skoplje. Ona se prostirala selima prema Travniku, Jajcu i Lici, a bila je pod kliškim sandžakatom¹²⁴⁾.

U njoj je bilo malo katolika, a mnogo muslimana i pravoslavnih. Krizmao je oko 250 vjernika, a svega ih je bilo oko 400. Kapelan ove kapelanije bio je fra Jure iz Drežnice, koji nije imao kuće, nego je išao od kuće do kuće i nosio sa sobom pomični oltar. Fra Jure nije došao biskupu, da bi od njega zatražio dozvolu za dijeljenje sakramenata; tvrdio je, da je on sve potrebne dozvole dobio od provincijala i gvardijana. Očito, on je svoju kapelaniju smatrao dijelom bosanske biskupije, pa je potrebne ovlasti dobio od bosanskog provincijala, koji je do god. 1669. upravljao bosanskom biskupijom kao kapitularni vikar¹²⁵⁾.

Pod duvanjsku župu spadali su i čobani po Vitorogu i Čabulji. Oni su dolazili onamomamo preko ljeta, a u zimskim mjesecima išli su prema Primorju. Nisu imali kuća nego su stanovili po kolibama. S njima je našao kapelana fra Andriju iz Ripci¹²⁶⁾.

¹¹⁹⁾ »In questo vescovato di Duvno non vi è nè città nè fortezza, nè de Turchi nè christiani, nè chiesa, nè fondamento, nè vestigia di essa, nè si sa perche per il presente si nomina vescovato« (AP, SOCG 436, f. 480v).

¹²⁰⁾ Ibidem, f. 480r—482v.

¹²¹⁾ Ivan Ančič rođen je 11. veljače 1624. u Lipi kod Duvna. U franjevački red stupio je 1643. Zareden za svećenika god. 1646, otišao je na nauke u Italiju, gdje je ostao do god. 1656, kada je dobio školski naslov lector artium. Vrativši se kući bio je god. 1657. imenovan profesorom u Velikoj, poslije u Našicama, a jedno vrijeme kasnije bio je župnik u Beogradu. Iza toga je bio premješten u Ramu i tu obnašao službu gvardijana. Bavio se pisanjem. Štam-pao je godine 1662. u Veneciji *Thesaurus perpetuus indulgentiarum Seraphici Ordinis*. Na hrvatskom jeziku objelodanio je u Ankoni tri djela. Umro je u Italiji god. 1685. J. JELENIĆ, Bio-bibliografija franjevac Bosne Srebreničke, Zagreb 1925, 1—5; D. MANDIĆ, *Acta Franciscana Hercegovinae* I, 216—223; S. MARKOVIĆ, *Jezik Ivana Ančiča*, Beograd (Srpska Akademija nauka) 1958.

¹²²⁾ AP, SOCG 436, f. 480v.

¹²³⁾ Ibidem.

¹²⁴⁾ Prema Travniku spominje: Kupres, Ravno, Vukovsko, Varcarev Vukuf, Rumboci, Mihaci, Privor, Progorilica, Crna Planina i Skoplje; prema Jajcu: Horugvića, Prusac, Vitorog, Ključ do Bilaja; prema Lici: Srb, Karaorman, Grahovo, Atlagića Gaj i Glamoč (Ibidem, f. 480v—481v).

¹²⁵⁾ Bosanska biskupija bila je nepopunjena od smrti Marijana Maravića (god. 1660.) do imenovanja Nikole Ogranića (god. 1669). Cfr. *Annales Minorum* an. 1670. n. XXXVIII (XXXI, Romae 1956, 471—472).

¹²⁶⁾ AP, SOCG 436, 481v.

Lišnjić nije vizitirao sela oko ramskog samostana, jer mu je Propaganda to zabranila, premda je on i njih smatrao dijelom makarske biskupije¹²⁷).

2. Odnos prema franjevcima

Kad je Lišnjić došao u biskupiju, našao je gotovo sve pastoralno svećenstvo franjevece. Iako to njemu nije bilo nepoznato, ipak ta ga je činjenica, kako izgleda, gotovo kroz čitav život držala u napetosti. Iz svega njegova djelovanja očituje se nastojanje, da bi se pokazao neovisnim o franjevcima. I zbog toga, kad je došao u biskupiju, nije se nastanio u kojem samostanu kao njegovi predšasnici nego se smjestio u Podgori, kod svjetovnog svećenika¹²⁸). Kasnije je stanovao ponajviše kod rodbine u Gorici kod Imotskog¹²⁹).

Taj njegov osjećaj prema franjevcima učinio je, da nije uvijek zauzeo pravo stanovište prema njima i prema njihovim starješinama; posebno u nastojanjima, da bi u svemu očuvao neokrnjenu biskupsku vlast. Ali u tom nije imao na umu povijesni razvoj makarske biskupije, pogotovo onaj u zadnjih 20 godina. Naime, otkako je god. 1646. makarski biskup Petar Kačić digao pobunu protiv Turaka¹³⁰), veći dio makarske biskupije nije vidio biskupa do dolaska Lišnjića. Nije čudo, da su se kroz to vrijeme stvorile neke navike, koje se ne bi stvorile, da je bio prisutan biskup. Kad je došao Lišnjić, nije gledao da razborito, dogovorno, uvjeri franjevece o granicama biskupske vlasti, nego je silom htio zabraniti franjevačkim gvardijanima i provincijalima, da se miješaju u duhovnu pastvu u biskupiji i redovnike župnike u njoj. Odatle nesporazum i razmirice¹³¹).

Ali većina razmirica, koje je Lišnjić imao s franjevcima, bile su sa samostanom u Rami i njegovim župama. On je bio uvjeren, da su ramske župe makarske biskupije i dosljedno da njihovi župnici moraju biti podložni njemu kao biskupu. Naprotiv, župnici franjevci ramskih župa držali su, da njihove župe pripadaju bosanskoj biskupiji, pa stoga makarski biskup nije imao ništa s njima.

Na početku svoje biskupske službe Lišnjić je htio proširiti svoju vlast na čitavu Bosnu odnosno na bosanski sandžakat. Kako tada nije bio imenovan još bosanski biskup¹³²), na području bosanske franjevačke misije bila su dva biskupa: makarski i beogradski. Lišnjić je predlagao, da se čitavo to područje preda na upravu makarskom i beogradskom

¹²⁷) Ibidem, f. 481v.—482r. U ovom svom izvještaju Lišnjić dva puta spominje pismo, kojim se služe vjernici njegove biskupije. To je tzv. bosančica, koju on naziva pismom sv. Jeronima, »lettere interpretate da San Girolamo« (Ibidem, f. 492v.—500v).

¹²⁸) AP, Acta 35, f. 51r.

¹²⁹) Fratri iz Rame tuže se na Lišnjića, što ne stoji u samostanu kao njegovi predšasnici, nego »lasciando il suo vescovato di Macarsca già sei anni incirca fa le cerche e congreghe per tutti questi loghi« (AP, SOCG 435, f. 252r.—253r).

¹³⁰) K. JURIŠIĆ, Katolička crkva, 22—23.

¹³¹) Cfr. AP, SOCG 436, f. 483r.—484r.

¹³²) Nakon smrti Marijana Maravića, car je prisvajao pravo imenovanja bosanskog biskupa, ali to mu Propaganda nije priznavala, pa se imenovanje otegnulo. Cfr. n. 125.

biskupu. Za sebe je tražio samostane Sutjesku, Fojnicu i Olovo zajedno s njihovim župama¹³⁵). Ali na tu molbu Propaganda nije odgovorila.

Rama je pripadala staroj duvanjskoj biskupiji. Toga je bio svjestan makarski biskup Bartul Kačić, koji je upravljao duvanjskom biskupijom¹³⁶). Kasnije su bosanski biskupi preuzeli upravu duvanjske biskupije. U izvještaju iz god. 1640. Bartul Kačić ne spominje duvanjske biskupije niti ramskog samostana¹³⁷). Znači, da je novoimenovani bosanski biskup Toma Mrnjavić (1639—1644) preuzeo njezinu upravu, pa se on po svoj prilici brinuo i za Ramu. Ali Marijan Maravić, koji je god. 1645. imenovan duvanjskim biskupom, a god. 1647. premješten za bosanskog biskupa zadržavši neko vrijeme upravu duvanjske biskupije¹³⁸), smatrao je, da Rama pripada bosanskoj biskupiji¹³⁹).

Lišnjić je smatrao, naprotiv, da Rama pripada makarskoj biskupiji. Glavni mu je dokaz, što je Rama u kliškom sandžakatu, odnosno izvan bosanskog sandžakata¹⁴⁰). Znajući pak za mišljenje bosanskih biskupa, Lišnjić se htio osigurati ugledom Propagande. Stoga je već god. 1665. tražio, da bi mu Propaganda dala dozvolu, da bi u ramskoj crkvi mogao posvetiti sv. ulje i obavljati druge biskupske obrede, kao što su to činili njegovi predšasnici, budući da bosanski biskup tvrdi, da je Rama pod njegovom jurisdikcijom. Propaganda je tu molbu ispitala 8. svibnja 1665. i dala mu neodređen odgovor dozvoljavajući mu posvetiti sv. ulje na području onih biskupija, koje nemadu svoga biskupa¹⁴¹).

U međuvremenu Propaganda je pitala beogradskog biskupa Matiju Benlića (1651—1674), u čijoj je biskupiji Rama. On je odgovorio, da Rama ne može biti nikako u makarskoj biskupiji; ako nije u bosanskoj, kako je Propaganda priznala god. 1650, onda pripada duvanjskoj biskupiji¹⁴²).

Budući da je Lišnjić ponovno tražio, da bi mu se dozvolilo držati biskupske obrede u ramskoj crkvi, jer ne može na drugom mjestu, Propaganda mu je dozvolila 17. rujna 1669, dok bude potreba¹⁴³).

Došavši u Rim god. 1672. Lišnjić je iznio Propagandi u prvom redu svoje razmirice s ramskim fratrima. Do koje su zategnutosti došli njihovi odnosi vidi se iz toga, što ih je on sa svom uvjerljivošću tužio Propagandi, da mu rađe o glavi i da su ga Turci god. 1671. na njihov nagovor zatvorili. Tražio je, da se većina fratarata iz ramskog samostana premjesti u samostane iznad Save¹⁴⁴).

¹³⁵) AP, SOCG 305, f. 41r.

¹³⁶) Bartol Kačić kaže god. 1626. da mu je upravu duvanjske biskupije — u koju ubraja i samostan Ramu — povjerio administrator bosanske biskupije (S. KOVACIĆ, *Najstariji izvještaji*, 33). Naprotiv u izvještaju iz god. 1636. kaže, da mu je upravu duvanjske biskupije povjerio papa Grgur XV (Ibidem, 42).

¹³⁷) Ibidem, 44.

¹³⁸) D. MANDIĆ, *Duvanjska biskupija*, 62—63.

¹³⁹) God. 1651, 26. listopada, vratio se iz Duvna u Ramu »dove propriamente et inclusive comincia la diocesi del vescovato di Bosna« (AP, Misc. Varie 20 f. 361rv).

¹⁴⁰) AP, SOCG 436, f. 482r.

¹⁴¹) D. MANDIĆ, *Acta Franciscana Hercegovinae* I, 178 n. 179.

¹⁴²) Ibidem, 181 n. 182.

¹⁴³) Ibidem, 183—184 n. 186.

¹⁴⁴) AP, SOCG 436, f. 503v—504v; 438, f. 130r; SC Dalmazia 1, f. 187r. Propaganda je bila iznenađena tako teškim optužbama, pa je 31. siječnja

Malo iza toga, u posebnom dopisu iznio je sve nesuglasice, koje je imao s franjevcima¹⁴³).

U prvom redu u biskupiji je našao župnike, koje nije imenovao biskup nego franjevački provincijal; pače, franjevci župnici ne priznaju biskupa, neće da ih on ispituje i daje im dozvolu za ispovijedanje, jer oni tvrde, da im sve to može dati provincijal¹⁴⁴).

Kad se dogodi kakva svađa u kojoj župi, franjevci župnici ne dozvoljavaju, da to riješi biskup, nego tvrde, da to spada na provincijala¹⁴⁵).

Ako biskup dadne dozvolu kojem redovniku drugog samostana ili drugog reda, da prosi u biskupiji za gradnju koje crkve ili otkup kojeg kršćanina, fratri župnici to zabrane¹⁴⁶).

Nađe li biskup kakvo selo zapušteno i pošalje u nj kakvog svećenika, franjevci župnici, provincijal i gvardijan protjeraju ga¹⁴⁷).

Kad umre koji franjevac župnik na župi, provincijal i gvardijan uzmu sve njegove stvari, premda bi to moralo pripadati župi, jer ona pribavlja župniku sve što mu treba¹⁴⁸).

U drugom jednom dopisu Lišnjić je predložio Propagandi neka pravila, koja je trebalo uzakoniti, da se u makarskoj biskupiji vjerski život propisno odvija. Njegov prijedlog sastojao se od 12 točaka, a tražio je, da ga Kongregacija potvrdi dekretom¹⁴⁹).

U predloženim točkama neke stvari su izgledale sanne po sebi razumljive: da župnici moraju dobiti pismenu dozvolu od biskupa za ispovijedanje (1), da moraju biti imenovani od biskupa (2), da provincijali i gvardijani ne mogu imenovati župnike bez pismene biskupove dozvole (3). Dok je u ovim točkama Lišnjić tražio pismenu dozvolu, Propaganda je smatrala dovoljnim samo odobrenje¹⁵⁰).

Tražio je da mogne mijenjati župnike prema svom nahođenju kako mu bude izgledalo bolje za dobro duša (6). Kongregacija nije udovoljila jednostavno toj njegovoj molbi, nego je tražila, da za to imadne razlog i da prije zatraži mišljenje Kongregacije¹⁵¹).

1673. od njega tražila, da svoje optužbe bolje dokaže i opravda (AP, SOCG 438, f. 138r). Uz to je 25. veljače iste godine pisala svom agentu u Dubrovniku Franji Ricciardi, da izvidi istinitost gornjih optužaba. Ricciardi je odgovorio 26. travnja, da je Lišnjić bio zatvoren, što je krstio nekog muslimana, i da je s fratriba imao razmirice radi nekakva žita, a drugo nije mogao doznati (AP, SC Dalmazia 1, f. 199r).

¹⁴³) AP, SOCG 436, f. 483r.—484r.

¹⁴⁴) Ibidem, f. 483r.

¹⁴⁵) Ibidem.

¹⁴⁶) Ibidem.

¹⁴⁷) Ibidem.

¹⁴⁸) Ibidem, f. 483v.

¹⁴⁹) Ibidem, f. 509rv. Ovaj njegov prijedlog objelodanio je P. ČAPKUN, *De organisatione curae pastoralis franciscanorum apud Croatorum gentem*, Sibenici 1940, 98—100 n. 107.

¹⁵⁰) »Non posse sine approbatione« (Ibidem, f. 510v).

¹⁵¹) »Non posse nisi cum causa et prius consulto S. Congregatione« (Ibidem).

Htio je, da bi svaki župnik došao osobno k njemu na treću nedjelju po Uskrsu uzeti sv. ulje i primiti upute za rad u duhovnoj pastvi (5). Kongregacija je smatrala, da župnici to mogu obaviti i preko drugoga¹⁵²⁾.

Prema Lišnjiću redovnički poglavari ne bi smjeli vizitirati župe ovisne o Ordinariju (4). Kongregaciji je bilo jasno, da ne sniiju, ako su župnici svjetovni svećenici. Ali nije isto, ako su župnici redovnici, pa je ostavila Tajniku, da on odgovori na to prema svojoj uvidavnosti¹⁵³⁾.

Ako bi nastala kakva razmirica među župnicima, da se oni pod kaznu suspenzije ne smiju obraćati svjetovnom sudu, nego se moraju obratiti biskupu, da on riješi spor. Kongregacija je ostavila Tajniku, da odgovori na ovu točku¹⁵⁴⁾.

Da župnici dadnu biskupu izvjesni prihod godišnje, kako je to odredio tridentski sabor (8). Kongregacija je mislila, da se u tome treba držati dosadanjeg običaja¹⁵⁵⁾.

Da redovnici ne traže ništa od vjernika prigodom ispovijedi niti tom prigodom štogod od njih primaju (9). Kongregacija je upozorila na odredbe Kongregacije Koncila u toj stvari¹⁵⁶⁾.

Ako biskup dadne dozvolu nekome, da prosi po biskupiji, u tom ga ne smije smetati ni provincijal ni gvardijan ni župnik redovnik (1). U ovom pogledu Kongregacija je upozorila na odredbe kongregacije za biskupe i redovnike¹⁵⁷⁾.

Redovnici, ako budu prisiljeni od svjetovne vlasti na kakav doprinos, ne smiju tražiti od kršćana, da ih u tom pomognu, nego to moraju platiti od milostinje, koju primaju sa župa (10). Kongregacija nije smatrala potrebnim na ovo odgovoriti¹⁵⁸⁾.

Svaki župnik, bio on redovnik ili svjetovni svećenik, morao bi doći po biskupa, kad on ide u njegovu župu vršiti obrede, da ne bi na putu imao kakvih neprilika. Isto tako morao bi sudjelovati u troškovima, koje ima biskup, da bi dobio potrebna pisma od vlasti i da bi pribavio darove, koje mora davati, da bi slobodno mogao vršiti obrede (11). Ni na ovo Kongregacija nije smatrala potrebnim odgovoriti¹⁵⁹⁾.

Po svoj prilici Lišnjić nije bio zadovoljan svojim putom u Rim, bar ukoliko se tiče njegova odnosa prema franjevcima. Ali je činjenica, da je kasnije bio pomirljiviji s njima i nenalazimo u njegovim pismima optužbe protiv njih, koje je prije tako često u Rim slao.

3. Odnos prema svjetovnom svećenstvu

Lišnjić, iako franjevac, došao je u biskupiju, u kojoj su franjevci pretežno vodili duhovnu pastvu, s namjerom, da unaprijedi svjetovno svećenstvo i da se na nj u svom djelovanju osloni.

¹⁵²⁾ »Sufficere ut mittant« (Ibidem).

¹⁵³⁾ »Ad mentem. Quo vero ad presbyteros non posse« (Ibidem).

¹⁵⁴⁾ »Ad mentem« (Ibidem).

¹⁵⁵⁾ »Servatur solitum; pro quo probando deducat sua iura coram Delegato« (Ibidem).

¹⁵⁶⁾ »Serventur omnino decreta S. C. Concilii« (Ibidem).

¹⁵⁷⁾ »Serventur decreta S. C. Episcoporum« (Ibidem).

¹⁵⁸⁾ »Nihil« (Ibidem).

¹⁵⁹⁾ »Nihil« (Ibidem).

Ali on je u biskupiji našao samo 2 svjetovna svećenika, a druga 4., koja su pripadala biskupiji, djelovala su izvan nje. Svi su oni govorili misu »ilirski« i nisu znali latinski¹⁶⁰).

Prva njegova briga bila je odgojiti svjetovno svećenstvo. Upravo s tom namjerom osnovao je školu u Makarskoj, koja je radila nekoliko godina, ali ne znamo, da li je koji svećenik izišao iz ove škole.

Osim toga on je pomno nastojao, da ne bi drugi uzeli mjesto u Propagandinim kolegijima, na koje je imala pravo njegova biskupija.

Kao novi biskup, dok još nije bio napustio Rim, u loretski kolegij unišao je 13. lipnja 1664. Stjepan Žarković iz Imotskog. Zauzeo je ispraznjeno mjesto dubrovačke biskupije¹⁶¹), jer je mjesto makarske biskupije držao Stjepan Sigetović¹⁶²). Žarković je god. 1672. bio u biskupiji svećenik, jer je tada Lišnjić tražio od Propagande, da ga postavi misionarom u selima Tučepi, Podgora, Drašnice i Igrane¹⁶³). Žarković je bio rodом iz Imotskog¹⁶⁴), pa već po tom mislimo, da ga je Lišnjić sa sobom doveo ili možda poslao u Rim. God. 1678. bio je generalni vikar biskupa Lišnjića¹⁶⁵).

Iza Žarkovića mjesto makarske biskupije zauzeo je Petar Deskoveo, a njega je naslijedio god. 1671. Tadija Lišnjić¹⁶⁶), koji je u kolegiju ostao 6 godina¹⁶⁷). Napustio je kolegij 28. srpnja 1677, prije vremena, radi bolesti. Imao je tada 23 godine, a bio je primio samo 4 niža reda¹⁶⁸). Vrativši se u biskupiju postao je svećenik i u njoj djelovao; god. 1688. nalazimo ga u okolici Mostara¹⁶⁹).

God. 1673. Lišnjić je poslao u kolegij u Fermu Juru Radunovića koji je ondje ostao do 1678. Budući da je napustio kolegij kao subđakon, za svećenika je zaređen kod kuće¹⁷⁰). Kao mladi svećenik bio je jedno vrijeme kod strica Petra u trebinjskoj župi Dobranje¹⁷¹), a kasnije je dobio župu u Jelsi na otoku Hvaru¹⁷²).

Početkom god. 1674. bilo je prazno mjesto Paga u loretskom kolegiju. Na to je mjesto primljen Luka Kordić¹⁷³). On je napustio kolegij god. 1679.¹⁷⁴) Jedno je vrijeme djelovao u makarskoj biskupiji kao svećenik, a god. 1684. vratio se u Italiju, da postane isusovac. Kao isusovac

¹⁶⁰) «...li quali tutti dicono messa in illirico per non haver chi gl'insegna la lingua latina» (AP, Acta 35, f. 51r).

¹⁶¹) AP, SOCG 372, f. 117rv. Njegovo prezime u dokumentima Propagande ima oblik »Sarcovich« i »Zarchovich«, pa će vjerojatno biti Žarković. Prije dolaska u kolegij u Loretu, bio je neko vrijeme u Ljubljani kod Isusovaca. Kolegij u Loretu napustio je radi bolesti 1665, a imao je tada samo četiri niža reda (Ibidem, f. 127r).

¹⁶²) Ibidem, f. 133r.

¹⁶³) AP, SOCG 436, f. 521r.

¹⁶⁴) Ibidem, f. 487r.

¹⁶⁵) AP, SC Bosnia 3, f. 123r.

¹⁶⁶) AP, Collegio di Fermo 1, f. 36rv.

¹⁶⁷) AP, Lettere 66, f. 54r.

¹⁶⁸) AP, Collegio di Loreto 1, f. 54r.

¹⁶⁹) AP, SC Dalmazia 2, f. 384v.

¹⁷⁰) AP, Collegio di Fermo, Appendix p. 7. Redio ga je dubrovački nadbiskup (AP, SC Bosnia 3, f. 217rv).

¹⁷¹) B. PANDŽIĆ, *De dioecesi Tribuniensi en Mercanensi*, 125—126.

¹⁷²) Cfr. naprijed n. 115.

¹⁷³) AP, Collegio di Loreto 1, f. 165r.

¹⁷⁴) AP, SOCG 473, f. 239r.

bio je u Dubrovniku profesor na Isusovačkom kolegiju i usput se bavio pučkim misijama. God. 1698. obolio je od malarije u Gabeli i od nje umro u Dubrovniku 13. prosinca iste godine¹⁷³⁾.

Na mjesto Tadije Lišnjića početkom god. 1678. otišao je u Loreto Ivan Radunović¹⁷⁴⁾. Nemamo o njemu drugih vijesti.

God. 1682. primljen je u kolegij u Loretu Pavao Runović, rođen u Podgori 8. siječnja 1665. On je kasnije bio župnik u svom rodnom mjestu¹⁷⁵⁾.

Nekoliko puta Lišnjić je redio neke svećenike, za koje ne znamo, gdje su se pripravili za svećeničku službu.

God. 1665. redio je Juru Markovića i postavio ga misionarom u Cetini¹⁷⁶⁾.

Malo kasnije zareadio je Miju Grbavca iz Dobrog Sela. Kad je Lišnjić god. 1668. vizitirao župu Brotnjo, ili možda kad je pisao o toj viziti izvještaj, Grbavac je bio već 2 godine svećenik i imao je 30 godina¹⁷⁷⁾. Prema tomu bio bi zaređen god. 1666. ili 1668.

Nekako u isto vrijeme zareadio je Petra Radunovića iz Posušja. Bio je rodbinski povezan s biskupom Lišnjićem. God. 1669. bio ga je imenovao za župnika u Rakitnu, ali tomu su se usprotivili ramski franjevci, koji su služili onu župu¹⁷⁸⁾.

Kasnije ga je htio ugledom Propagande imenovati župnikom, a s njim i Grbavca: molio je Propagandu, da bi ona imenovala Grbavca župnikom u Međugorju i Brotnju, a Petra Radunovića u Rakitnu, Tribistovu i Roškom Polju¹⁷⁹⁾. Po svoj prilici na ovu molbu Propaganda nije odgovorila.

Ne znamo, šta je bilo kasnije s Mijom Grbavcem. Petra Radunovića nalazimo župnikom u trebinjskoj biskupiji u selu Dobranju¹⁸⁰⁾.

Lišnjić se nije točno držao propisa pri ređenju svećenika. Za to su nam poznata dva slučaja.

Svršetkom 1676. ili početkom 1677. Lišnjić je redio Stjepana Brašanića (Brassanich) iz hvarske biskupije, bez dozvole njegova biskupa i dao mu sve redove isti dan. Kad je Propaganda za to saznala, pisala je dubrovačkom nadbiskupu 15. veljače 1677, da potajno ispita stvar¹⁸¹⁾. Primivši sve vijesti o slučaju, Propaganda je pisala 3. kolovoza 1680. biskupu Lišnjiću, da takvo nešto ubuduće ne čini¹⁸²⁾. Usprkos opomene i zabrane Lišnjić je god. 1682. na isti način redio Stjepana Bubića, splitske nadbiskupije. Redio ga je bez dozvole splitskog nadbiskupa i dao mu je sve više redove isti dan¹⁸³⁾.

¹⁷³⁾ *Kršćanska Obitelj*, XXII (1939), 120.

¹⁷⁴⁾ AP, *Collegio di Loreto* I, f. 289r.

¹⁷⁵⁾ AP, *Collegio di Fermo* I, Appendix p. 13.

¹⁷⁶⁾ AP, *Acta* 35, f. 50r.

¹⁷⁷⁾ AP, *SOCG* 436, f. 494v.

¹⁷⁸⁾ AP, *SOCG* 435, f. 252r—253r.

¹⁸¹⁾ AP, *SC Dalmazia* I, f. 185r.

¹⁸²⁾ B. PANDŽIĆ, *De diocesi Tribunlensi et Mercanensi*, 122, 125—126.

¹⁸³⁾ AP, *Lettere* 66, f. 16r.

¹⁸⁴⁾ Ibidem, f. 69rv.

¹⁸⁵⁾ AP, *Acta* 52, f. 173v—174r n. 16.

Nešto iza smrti Marijana Lišnjića sastalo se u Podgori 10 svjetovnih svećenika. S toga sastanka, predstavljajući se kao svećenici makarske biskupije, 15. ožujka 1688. tražili su od Propagande, da se za novoga makarskog biskupa imenuje svjetovni svećenik¹⁸⁶⁾. Imena tih svećenika su: Marko Režić, Martin Pivčević, Pavao Runović, Marko¹⁸⁷⁾ Čaglević, Mate Pipličić, Stjepan Bubić¹⁸⁸⁾, Petar Stupalović, Jure Nemečić, Nikola Ursić i Petar Vlastelinović.

Od ovih svećenika samo trojicu poznamo iz dokumenata, koji rade o biskupu Lišnjiću. Poznat nam je Stjepan Bubić, kojega je Lišnjić redio, bez dozvole splitskog nadbiskupa¹⁸⁹⁾. Pavao Runović bio je u kolegiju u Fermu za makarsku biskupiju i župnik u Podgori¹⁹⁰⁾. Konačno, Marko Čaglević poznat je kao dugogodišnji župnik u Zagvozdu¹⁹¹⁾. Ostale svećenike ne susrećemo u životu biskupa Lišnjića, pa su oni po svoj prilici iz onog dijela splitske biskupije, kojeg je makarski biskup svojatao¹⁹²⁾.

Ne znamo točno, koliko je Lišnjić odgojio svjetovnih svećenika. Naveli smo one, koje smo susreli u dokumentima. Nije isključeno, da smo kojega pustili iz vida.

Lišnjić je, među ostalim, mislio, da će pomoću svjetovnih svećenika poboljšati duhovnu pastvu u biskupiji. Na to ga je navelo i promatranje stanja u biskupiji, u kojoj je našao tri župe svjetovnih svećenika, dok su ostale bile redovničke.

Svjetovni svećenici imali su u svojim župama kuću, crkvu i sve potrebno za svećeničku službu. Oni su, dakle, stanovali u svojim župama, pa su zbog toga mogli biti lakše na raspolaganju svojih vjernika.

Naprotiv franjevački župnici stanovali su u samostanima, a u župe su odlazili svetkovinama ili u određena vremena. Upravo zbog ovoga načina rada nisu se brinuli, da u župama naprave kuću i crkvu ili, gdje je kuća ili crkva opstojala, da je snabdiju potrebnim stvarima za crkvenu službu: iz samostana bi ponijeli, što bi inače za službu u župi trebalo; to su u samostan vraćali, kad bi u župi namjeravani posao završili¹⁹³⁾. Ovaj način djelovanja je nekad bio jedino moguć u onim krajevima, ali u Lišnjićevo doba osjećala su se nova vremena, koja su tražila stalnu prisutnost svećenika u župi. Samo je zanimljivo, da on nije kušao to postići preko svećenstva, koje je pastvu tada vodilo, nego je htio odgojiti novo svećenstvo.

Medutim, treba priznati, da on nije imao ozbiljnog plana za namjeravanu promjenu. Očekivalo bi se, da on izvrši tu promjenu u dogovoru s franjevcima. Ali, koliko izgleda, to nije ni pokušavao, nego je htio izve-

¹⁸⁶⁾ AP, SC Dalmazia 2, 386rv.

¹⁸⁷⁾ Pismo je pisano bosančicom i prevodilac je pročitao: Tomaso (Ibidem, f. 385v). Medutim, on je krivo pročitao, jer se Čaglević potpisao: Domako (Don Marko).

¹⁸⁸⁾ Prevodilac je pročitao: Budić, ali je napisano: Bubić.

¹⁸⁹⁾ Cfr. naprijed n. 130.

¹⁹⁰⁾ Cfr. naprijed n. 122.

¹⁹¹⁾ AP, SC Bosna 4, f. 437rv.

¹⁹²⁾ AP, SOCG 436, f. 503 r; K. JURISIĆ, *Katolička crkva*, 47. Nasljednik Lišnjića Nikola Bijanković piše Propagandi 2 listopada 1712: »Nelli primi azmi del mio vescovato a Macarsca non si trovava quasi in tutta la diocesi prete o sacerdote, oltre le due ville dai preti governate« (AP, SOCG 585, f. 132r).

¹⁹³⁾ AP, SOCG 436, f. 483v 500v–501r.

sti promjenu donekle potajno. On bi dozvolio svjetovnim svećenicima, da stoje u roditeljskim kućama i naložio im, da u okolici vrše duhovnu pastvu. A kako bi to bilo na području jedne franjevačke župe, koja je imala svoga župnika, nije čudo, da je to bilo razlog nesporazuma s franjevcem župnikom¹⁹⁴). I sam Lišnjić kasnije je odustao od takvog načina namještanja svjetovnih svećenika.

Možda zbog toga poslije vidimo neke svećenike makarske biskupije, da djeluju u drugim biskupijama. Petar Radunović bio je zaposlen u trebinjskoj biskupiji¹⁹⁵), a Jure Radunović u hvarskoj¹⁹⁶).

4. Odnos prema pravoslavicima

U svojim dopisima na Propagandu Lišnjić nekoliko puta spominje, da je zbog carigradskog patrijarha bio u zatvoru i u opasnosti da izgubi glavu. To je opširnije opisao u izvještaju o mostarskoj župi, kojeg je dao Propagandi god. 1672.¹⁹⁷).

To se desilo, kad se nalazio u okolici Mostara. Kad je ondje za vrijeme mise držao krizmu, došlo je 25 Turaka i odvelo ga u zatvor u Mostar. Povod tomu uhićenju bila je optužba carigradskog patrijarha kod turskog suda, da mu Lišnjić ne daje prihode, kako je sultan propisao¹⁹⁸).

Uistinu, carigradski patrijarha smatran je na turskom dvoru kao predstavnik kršćana. Za tu svoju čast, koja je sa sobom nosila i izvjesnu vlast, priznatu po turskom zakonu, morao je carigradski patrijarha platiti određeni porez u novcu. U plaćanju toga poreza sudjelovali su svi kršćani ovisni o carigradskom patrijarhu, pa tako i pravoslavni ovisni o pećkom patrijarhu. Da bi pravoslavicima bilo manje platiti, često su pećki patrijarhe, kao zamjenici carigradskog patrijarha, dobivali pismene odredbe turskih vlasti, po kojima su predstavnici pećkog patrijarha imali pravo ubirati dohodke i od katolika¹⁹⁹). Takvu jednu odredbu dobio je pećki patrijarha Maksim i god. 1668.²⁰⁰). Prema Lišnjiću tada je katolički biskup morao platiti pećkom patrijarhu 100 škuda godišnje, svaki svećenik 10 škuda, svaki kršćanin jednu »glavinu« (testone), svaka žena jedan julij²⁰¹).

Na sudu Lišnjić se morao braniti i od drugih optužbi: da je krstio 24 muslimana, da je govorio misu u gradu, da je propovjedao s oltara protiv muslimanske vjere.

¹⁹⁴) Kao primjer možemo uzeti slučaj Mije Grbavca iz Dobrog Sela, kojeg Lišnjić opisuje u izvještaju o župi Broćno (Ibidem, f. 494v—495r).

¹⁹⁵) Cfr. naprijed n. 182.

¹⁹⁶) Cfr. naprijed n. 172.

¹⁹⁷) AP, SOCG 436, f. 498r—499v.

¹⁹⁸) Ibidem, f. 498v.

¹⁹⁹) B. PANDŽIĆ, *De dioecesi Tribunlensi et Mercanensi*, 29—30.

²⁰⁰) J. MATASOVIĆ, *Regesta Foholicensia*, u: *Spomenik Srpske Kraljevske Akademije LXVII*, Beograd 1930, 168 n. 581.

²⁰¹) AP, SOCG 436, f. 498v.

Presuda je bila odgođena na sedmicu dana, a onda zbog bolesti suca na mjesec dana. U međuvremenu rodbina i prijatelji uspjeli su osloboditi Lišnjića iz zatvora novcem, darovima i molbama. Da nije na taj način oslobođen, bio bi osuđen na smrt²⁹⁷).

S ovom svojom raspravom pred turskim sudom u Mostaru Lišnjić povezuje smrt carigradskog patrijarha. Veli, da je s njim više puta raspravljao na sudu. Kad je jedanput, dok su oni tako raspravljali, netko zavikao, da treba obojicu kamenovati, patrijarha je pobjegao i u bijegu »voljom Božjom« pao mrtav²⁹⁸).

Bez sumnje Lišnjić je dosta iskrivljeno prikazao događaj. U prvom redu nije se mogio raditi o carigradskom patrijarhu nego o pećkom. Nije poznato, da se Lišnjić sastajao na sudu u Mostaru s pećkim patrijarhom, nego možda prije s kojim njegovim zamjenikom.

Iz drugih izvora poznata nam je jedna slična rasprava pećkog patrijarha Maksima s nekim franjevačkim gvardijanima kao predstavnicima katolika. Očito Lišnjić misli na tu raspravu, koja se vodila u Sarajevu, kad govori o raspravi s carigradskim patrijarhom i njegovoj polukapi odnosno smrti.

Pećki patrijarha Maksim, kao zamjenik carigradskog patrijarha, tužio je god. 1668. neke franjevačke gvardijane i bosanske katolike, da ne priznaju carigradskog patrijarha i da mu ne daju prihode, koje bi morali dati²⁹⁹). Na temelju ove optužbe došlo je do sudskog postupka početkom 1669. Prema fojničkoj kronici rasprava je vođena na sudu u Sarajevu 17. ožujka 1669.³⁰⁰).

Opis ove rasprave između pećkog patrijarha i franjevaca u Sarajevu poslao je Propagandi u Rim njezin povjerenik u Dubrovniku Franjo Ricciardi. On je o njoj dobio vijesti od bosanskih trgovaca, koji su došli u Dubrovnik 7. svibnja 1669, a svoje pismo poslao je 9. svibnja.

Prema ovom izvještaju došao je pećki vladika u Sarajevo s turskim hatišerifom, kojim mu je priznata vlast nad katolicima. Na temelju toga hatišerifa tražio je da se ne vjenčavaju bez njegove dozvole, te da mu za svako vjenčanje i krštenje moraju dati određeni prilog.

Naravno katolici, predvođeni franjevcima, nisu na to pristali. Stoga ih je vladika optužio kod turskog suda. Turske vlasti dale su do znanja katolicima, da će na sudu dobiti raspravu, ako plate 12.000 reala. Ali budući da je vladika dao više od katolika, oni su morali nadodati gornjoj svoti još 6.000 reala. Tako su dobili raspravu na sudu.

Nakon izrečene presude vladika je napustio sud vrlo žalostan. Sutra-dan ga je udarila polukap: nije mogao micati jednom rukom i jednom

²⁹⁷) Ibidem Na drugom mjestu Lišnjić kaže, da je bio tada osuđen na smrt: »... quando per detta causa del patriarcha fu condotto carcerato nella città di Mostar, ove l'oratore interrogato da giudici Turchi s'il loro Maometto era santo e rispondendo di no e che niuno di loro seguendo la sua legge poteva salvarsi, degnati li Turchi per tal risposta lo condanomo a morte dalla quale con denari di proprii parenti fu liberato« (AP, SOCG 438, f. 131r).

²⁹⁸) AP, SOCG 436 f. 499r.

²⁹⁹) J. MATASOVIĆ, *Regesta Fojnicensia*, 168 n. 581.

³⁰⁰) *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, XXI (1909), 456.

nogom. Da bi vladiku prenijeli iz Sarajeva u Peć, napravili su jednu posebnu nosiljku. Katolici su držali, da je Maksimova polukap kazna Božja²⁰¹).

God. 1675. Lišnjić, pišući Propagandi 15. svibnja, ponovno spominje ovu borbu s »carigradskim« patrijarhom. Neki njegov prijatelj uspio je od sultana dobiti pismo, na temelju kojeg su oslobođeni kršćani iz tamnice, koje je patrijarha dao zatvoriti, a sam patrijarha morao je vratiti porez, kojeg je po selima pobrao²⁰²).

5. Borba za Omiš

Kroz čitavo vrijeme svoje biskupske službe Lišnjić je vodio borbu sa susjednim biskupima za granice svoje biskupije. S bosanskim biskupom i bosanskim franjevcima imao je duge razmirice radi Rame i ramskih župa, jer ih je smatrao dijelom makarske biskupije²⁰³). Prisvajao je neka mjesta s lijeve strane Neretve, koja su pripadala trebinjskoj biskupiji²⁰⁴). Ali na poseban način i posebnom žestinom, dokazivao je, da makarskoj biskupiji pripada Omiš, koji je tada bio pod splitskom biskupijom.

Lišnjić je bio uvjeren, da je Omiš u prošlosti pripadao makarskoj biskupiji; pače, da je prvo sjedište makarskog biskupa bilo u Omišu i da se makarska biskupija zvala »Almisiensis et Macariensis«²⁰⁵). Upravo zbog toga, kad je došao u biskupiju kao novi biskup, mislio je, da bi se naselio u Omišu.

²⁰¹) »Mi è parso bene notificare all'EE. VV. il suceso tra i frati di Bosna e vescovo del Forno, volgarmente chiamato vescovo di Pechi. Hoggi, che sono 7 del corente, arivorno molti di nostri christiani merchanti, li quali raccontano di esser vanuto a Saraglio un tale vescovo di Bulgari sismatici, chiamato vescovo vladicha di Pechi, portando un comandamento o sia hatischerif del Gran Turco per fare auditi tutti i frati e christiani e sottometergli sotto la sua iurisdictione, volendo che i frati siano tenuti a dargli un tanto all'anno, così delli sposalitii come del batesimo, e che non posono fare li sposalitii senza sua licenza; dove è bisognato comparire al divan inanti di cadi e pascia a dire ogni d'uno le sue ragioni, pretendendo deto cadi e pascia dalli frati e christiani dodeci milla reali per dargli a favore. Ma sul ultime, vedendosi superati, è bisognato di dare 6 milla reali per discachiare detto vladicha, come è seguito, pagando parte poveri frati e parte christiani. Niente di meno Iddio ha valuto mostrare che non abbandona mai i suoi servi ed è seguito miracolo evidente. Partito il detto vladicha del divan arivato a casa subito dimani li è caschata una mano et una gamba senza potersi mover; et per andare alla sua residenza è stato necessario fare una certa cosa alla turchescha per potergli portate. E dicono detti merchanti d'aver hauti nove per strada della morte di detto vladicha. Dio a mostrato miracolo, acciò altri non ardisca di andare contro la Chiesa chatolica. Con che fine humilmente inchinandomi e baciando le sac. te purpure, Ragusa li 9 maggio 1669, del EE. VV. humilissimo e dev. mo servitore Francesco Ricciardi (AP, SC Bosna 2, f. 18rv).

²⁰²) AP, SC Bosna 3, f. 36rv. Možda se radi o pismu, kojega je dobio Marojica Kaboga (D. MANDIC, Acta Franciscana Hercegovinae I, 213—215 n. 209; AP, SC Bosna 2, 337r—338r).

²⁰³) Još 21. veljače 1684. traži od Propagande, da zabrani bosanskom biskupu prelaziti na područje Klisa odnosno kliškog sandžakata, u kojem se nalazi Rama (AP, SOCG 490, f. 490rv+499r).

²⁰⁴) U izvještaju o Gabeli god. 1672. kaže, da makarskoj biskupiji pripadaju mjesta s lijeve strane Neretve: Tasovci, Počitelj, Lukavac, Dubrave, Buna, Bunica, Blagaj, Stolac, Velež, Podveležje, Jasenica, Lipete, Sajmište i sva mjesta do Konjica (AP, SOCG 436f. 488v).

²⁰⁵) Cfr. AP, SOCG 490, f. 490rv 499r.

Već u svojem prvom izvještaju Lišnjić tvrdi, da njegovoj biskupiji pripada Omiš. Tada nije znao na temelju čega je on došao pod splitsku nadbiskupiju. Nije mogao vjerovati, da ga je mogao predati njegov predšasnik, ali to nije mogao ustanoviti, jer je biskupski arhiv izgorio zajedno sa samostanom, u kojem je njegov predšasnik stanovao. Ali je živo isticao, kako je njemu tada bio potreban Omiš, jer nije imao drugog mjesta, u kojem bi se mogao nastaniti²¹¹).

Ali u izvještaju iz god. 1672. on zna, kako je Omiš došao pod splitsku nadbiskupiju: po njemu, splitski nadbiskup dao je makarskom biskupu župu Livno u zamjenu za Omiš i okolna sela (Rogoznica, Kućići, Slime, Poljica, Podgrađe, Blato, Nova Sela, Jasenica, Paraći, Radobilja i Grabovac). U ovom izvještaju traži posredovanje Kongregacije, da bi se ta nagodba o zamjeni poništila²¹²).

Lišnjić nije riješio pitanje Omiša za vrijeme svoga boravka u Rimu, prigodom kojeg je gornji izvještaj predao, ali kasnije za desetak godina nije ga u svojim pismima spominjao. Tek kad se ponovno našao u velikoj poteškoći za svoje sjedište i stanovanje, opet je zatražio od Propagande, da mu dozvoli stanovati u Omišu, ali i ovaj put uzalud.

To je bilo početkom bečkog rata (1683—1699), kad se bio nastanio u Omišu. Odatle je pisao 21. veljače 1684, da je Omiš bio prvo sjelo makarske biskupije, koja se zvala »Almisiensis« i »Macariensis«, pa je tražio, da bi u njemu mogao stanovati i vršiti biskupske obrede²¹³).

I ova njegova molba po svoj prilici ostala je bez odgovora. On se slijedeće godine nalazio u Makarskoj²¹⁴) i ondje ostao do smrti.

e) Upravitelj skradinske biskupije

Za vrijeme svoga boravka u Rimu god. 1672. Lišnjić je zatražio od Propagande, da bi mu dala na upravu tada ispražnjenu skradinsku biskupiju navodeći kao razlog, što se neće moći vratiti u makarsku biskupiju, budući da ga je iz nje protjerao bosansko-hercegovački paša²¹⁵). Ta njegova molba uzeta je u pretres 31. siječnja 1673. i odlučeno je, da mu se dadne na upravu skradinska biskupija, ako nije bila već povjerena komu drugom biskupu²¹⁶).

Iako je prema molbi izgledalo, da će on iz Rima ići neposredno u skradinsku biskupiju, to nije učinio. Posredstvom nekoga prijatelja od turskih vlasti dobio je dozvolu, da se može vratiti u makarsku biskupiju. Iza toga je otputovao u Skradin, odakle je 16. svibnja 1675. poslao izvještaj²¹⁷).

Prema njegovu izvještaju Skradin je bio sama ruševina. Srušili su ga Venecijanci za vrijeme kandijskog rata (1645—1669), zapravo god.

²¹¹) AP, Acta 35, f. 50v.

²¹²) AP, SOCG 436, f. 503rv.

²¹³) AP, SOCG 490, f. 490rv 499r.

²¹⁴) AP, SOCG 501, f. 13rv.

²¹⁵) AP, SOCG 438, f. 127r.

²¹⁶) »Concedatur oratori in administrationem ecclesiae Scardonae et Lichae, quatenus alteri non fuerint concessae (Ibidem, f. 129v).

²¹⁷) AP, SC Bosua 3, f. 36rv.

1647. Od stare biskupske katedrale vidjeli su se samo tragovi. U gradu su bile samo 4 muslimanske kuće, kojima je bila povjerena dužnost da čuvaju prijelaz preko rijeke²¹⁹).

Po selima, u kojima su uz katolike živjeli pravoslavni i muslimani, crkve su bile srušene. Ondje već 30 godina nije dolazio biskup.

Ali on nije mogao potpuno vizitirati biskupiju, jer nije znao granice biskupije. Stoga je prije drugog svoga pohoda skradinskoj biskupiji, kojega je obavio od 22. travnja do 28. svibnja 1680, iz splitske nadbiskupske kancelarije zatražio popis župa skradinske biskupije. Ni to nije pomoglo, jer je neke župe svojatao Zadar, druge Nin, a treće Šibenik²²⁰).

Nešto kasnije, 15. siječnja 1682. šibenski biskup Ivan Dominik Calligari optužio je Lišnjića da je, podgovoren od bosanskih franjevaca, oteo neke dijelove šibenske biskupije i dao ih visovačkim franjevcima²²¹). Nekako u isto vrijeme pisali su Propagandi građani skradinske biskupije, posebno oni koji su živjeli u Šibeniku, kako je nezgodno, što je skradinska biskupija podložena makarskom biskupu, koji se nalazi daleko, kad bi bilo mnogo bolje i korisnije, da se ona povjeri šibenskom biskupu, koji je udaljen tek 8 milja²²²). Uz to je bosanski kustos fra Mijo Radnić izložio Propagandi potrebu, da se za skradinsku biskupiju, koja je prije obično davana franjevcima, imenuje posebni biskup, jer je Lišnjić, iako brižan za dobro biskupije, star i bolestan²²³).

Ova pisma o skradinskoj biskupiji Propaganda je razmotrila na svojem zasjedanju 15. lipnja 1682. Odlučeno je pisati Lišnjiću, da ne bi zbog njegove bolesti i slabosti stradala pastva vjernika skradinske biskupije²²⁴). Isti dan su mu pismeno saopćili tu odluku²²⁵).

²¹⁹) »Non c'è oratorio nè capella nè casa alcuna di christiani, sole 4 case di Turchi quali fanno guardia di alcuni traghetti del fiume (Ibidem).

²²⁰) AP, SC Dalmazia 2, f. 210r.

²²¹) »Reverendus D. Marianus Lisnic, episcopus Machariensis, instructus a Patribus Bosniae, a Smo D. N. foelicis memoriae papa Clemente X petit administrationem Scardonensem; qua habita, decipit mentem Suae Sanctitatis sacrae Congregationis, quia sub tali titulo occupat iurisdictionem aliorum episcoporum. Totius mali huius causa sunt Patres Bosnenses, qui volunt, ut in partibus diocesum quae sunt in Turcia alii praeter illos (quod maximum detrimentum illarum animarum est) habeant auctoritatem minimeque volunt agnoscere alios pro superiore praeter Ordinis ministr(oe) illius provinciae et episcopum Machariensem« (Ibidem, f. 149rv).

²²²) AP, SOCG 484, f. 265rv.

²²³) »...pastore di non ordinaria applicatione, ma perchè avanzato di settantesimo anno, carico di molte indispositioni e quasi inhabile dalla podagra...« (Ibidem, f. 266r).

²²⁴) »Scribatur Episcopo Macarschae, ut provideat super expositis« Acta 52, f. 150r—151r n. 20).

²²⁵) »Essendo stato rappresentato alla Santità di N. S. e a questa S. C. de Propaganda Fide che V. S. per la sua avanzata età, poca salute e lontananza della diocesi propria, non possa soccorrere co' gl'agiuti spirituali a popoli di quella di Scardona, e fatto però istanza che questa si dia in amministrazione al Vescovo di Sebenico. Questi emmi miei signori, che confidano molto nel zelo di V. S., hanno voluto che se le dia questa notizia, affinché o con la sua propria persona o per mezzo d'altri sacerdoti, quando elle non potesse, faccia in maniera che le anime a Lei commesse non patiscano alcun detrimento e col provvedere al bisogno loro, si tolga l'occasione a simili ricorsi« (AP, Lettere 71, f. 39v—40r).

Lišnjić je tek 21. veljače 1684. potvrdio primitak gornjeg pisma Propagande. Očito radi neprilika u biskupiji nije mogao prije²²⁵⁾.

Bio je vrlo ožalošćen Propagandinim pismom²²⁶⁾. Kad mu je ona povjerila biskupiju, veli u svom odgovoru, u njoj je našao samo dva fratra, a u kninskoj biskupiji nije bilo uopće svećenika. On je redio svećenike i postavio ih, gdje je bila potreba. Čudi se, da ga je netko mogao optužiti sada, kada je on vizitirao biskupiju i snabdio je svećenicima, a taj isti nije se sjetio kroz 25 godina javiti Propagandi, da je ona biskupija bila bez ijednog svećenika.

Osim toga pobija razlog, da je skradinska biskupija njemu daleko, kad on može s granice makarske biskupije doći u tri sata na granicu skradinske biskupije²²⁷⁾.

Propagandu je začudilo ovo pismo biskupa Lišnjića. Ona nije imala namjeru oduzeti mu upravu skradinske biskupije, kako je to Lišnjić shvatio, nego ju je samo htjela preporučiti šibenskom biskupu, da ne bi vjernici one biskupije ostali bez pastve²²⁸⁾.

Ali očito Propaganda se nije jasno izrazila, kad je i šibenski biskup shvatio, da je on pravi administrator ili upravitelj skradinske biskupije, pa se tako i vladao. Kongregacija mu je pisala 20. listopada 1685, da je on krivo protumačio njezinu volju. Dosljedno, svi njegovi biskupski čini u skradinskoj biskupiji bili su nevaljani, jer za to nije imao potrebne vlasti²²⁹⁾.

V — POSLJEDNJE GODINE ŽIVOTA

I prije početka velikoga bečkog rata (1683—1699) prilike na području makarske biskupije bile su zategnute. Turci su budno pazili na svaki pokret kršćana, da ne bi nastala kakva pobuna. Prema jednoj potvrdi mletačkog generalnog providura za Dalmaciju i Albaniju, Jeronima Cornaro, koju je dao biskupu Lišnjiću u Zadru 2. lipnja 1682, došlo je iz Bosne u makarsku biskupiju oko 1.000 turskih vojnika i opljačkalo makarsku biskupiju, a posebno samostan, gdje se makarski biskup Lišnjić nalazio, koji se spasio bijegom i došao u Zadar²³⁰⁾.

Već te godine Lišnjić se sklonio u Omiš, odakle je u veljači god. 1684. izvjestio Propagandu o krizmi, koju je obavio u svojoj biskupiji²³¹⁾. Ujedno je tražio, da bi se makarskoj biskupiji vratio Omiš, jer je tu bilo nekada njezino sjelo²³²⁾.

²²⁵⁾ AP, SC Dalmazia 2, f. 210rv.

²²⁶⁾ »... queste sono remunerazioni delle mie fatiche« (Ibidem, f. 210r).

²²⁷⁾ Ibidem, f. 210v.

²²⁸⁾ AP, SOCG, 490, f. 489rv.

²²⁹⁾ AP, Lettere 74, f. 165rv.

²³⁰⁾ AP, SOCG 490, f. 493r. Vjerojatno se radi o napadau od 10. svibnja 1682., kada je oko 350 Turaka napalo makarski samostan (K. JURISIC, *Katolička crkva*, 230).

²³¹⁾ Ibidem, f. 492r.

²³²⁾ Ibidem, f. 490rv 499r.

Budući da Propaganda nije udovoljila njegovoj molbi, preselio se u Makarsku, koja je od 13. siječnja 1684. došla pod mletačku vlast. U ožujku god. 1685. pisao je Propagandi iz Makarske²³³⁾.

Po svoj prilici više nije napuštao Makarsku. Njegovo zdravstveno stanje bilo je slabo²³⁴⁾. Njegova rodbina, koja ga je prije zdušno pomagala, izumrla je od kuge. Vojnici su na sve strane plijenili i palili. Iako je uvijek bio siromašan, tada je ostao bez ica, pa mu je Propaganda 16. srpnja 1685. obećala poslati 50 škuda, da bi olakšala njegovo siromaštvo²³⁵⁾.

U međuvremenu njegove su sile još više slabile i naviještavale konac života. Umro je u makarskom samostanu 3. ožujka 1686.²³⁶⁾. Pokopan je u samostanskoj crkvi²³⁷⁾.

ZAKLJUČAK

Marijan Lišnjić rođen je kod Imotskog, vjerojatno u Gorici, god. 1609. Stupio je u franjevački red u Imotskom god. 1630, a zaređen je za svećenika 1634. u Zaostrugu.

Nakon završenih nauka u Italiji, obavljao je dužnost učitelja novaka u samostanima Fojnici i Zaostrugu. God. 1659. poslan je u Napulj, da podigne žito, koje je bosanskoj franjevačkoj provinciji običavao davati španjolski kralj, i, pretvorivši ga u novac, pošalje u Bosnu. Ali kako posrednik Ante Marnara nije dostavio novac u Bosnu, Marijan je bio okrivljen i zatvoren, dok ga sud nije oslobodio krivnje.

Nakon smrti Marijana Maravića, bosanskog biskupa, Marijan Lišnjić mu je bio predviđen za nasljednika. Ali kako se njegovu imenovanju usprotivio car, god. 1664. postao je makarski biskup.

Teške su prilike bile tada u makarskoj biskupiji zbog kandijskog (1645—1669) i bečkog (1683—1699) rata. U neprestanim borbama između Turaka i Venecije makarska biskupija bila je gotovo razrušena i u stalnom nemiru.

Pun žara i dobre volje koncem 1664. Marijan Lišnjić došao je u svoju biskupiju, da bude pastir među povjerenim stadom. Velika je šteta za sve njegovo djelovanje, što nije uspio zaboraviti zatvor, u koji je nevin zbog svoje braće franjevac upao. Najviše zbog te nepreboljene rane u duši, iako franjevac, odlučio je u makarskoj biskupiji unaprijediti svjetovno svećenstvo i postati neovisan o franjevcima, koji su vodili gotovo svu duhovnu pastvu u biskupiji, izuzev tri župe (Podgora, Brela i Zagvozd) svjetovnog svećenstva.

²³³⁾ AP, SOCG 501, f. 13rv.

²³⁴⁾ Splitski kanonik Nikola Bijanković pisao je Propagandi 6. siječnja 1684. da Lišnjić zbog podagre («oppresso da podagra») ponajviše mora biti u krevetu (AP, SOCG 490, f. 473rv 482r).

²³⁵⁾ AP, *Lettere* 74, f. 33v; SC *Dalmazia* 2, f. 248rv.

²³⁶⁾ AP, SC *Dalmazia* 2, f. 252rv.

²³⁷⁾ Na grob mu je postavljena ploča s natpisom, koji ima nekoliko ne-točnosti (cfr. K. JURIŠIĆ, *Katolička crkva*, 73).

S tom namjerom Lišnjić je osnovao školu u Makarskoj, koja je radila nekoliko godina. Ali po svoj prilici ta škola nije odgojila nijednog svećenika.

Mnogo je pretrpio od Turaka, od kojih je bio i zatvaran, iako je uspijevaao novcem osigurati slobodu svoga djelovanja u biskupiji.

Morao se boriti i s pravoslavicima, koji su tražili, da i on i njegovi vjernici plaćaju godišnji princ pećkom patrijarhu.

God. 1667. bila mu je povjerena uprava duvanjske biskupije, premda je on nijekao njezinu opstojnost. God. 1673. imenovan je administratorom skradinske biskupije.

Po njegovim pismima, koja su se sačuvala, daje dojam nepovjerljiva i svadljiva čovjeka. Njegovi su sudovi često neosnovani i na laku ruku doneseni. Rado je optuživao i prigovarao, iako je bio čovjek pokore i uzorna života.

Uzalud je tražio, da se nastani u Omišu, kojega je smatrao dijelom svoje biskupije. Kroz čitavo vrijeme svoje biskupske službe nije imao stalnog sjedišta. Neumorno je išao od mjesta do mjesta, da bi bio na raspolaganju svojim vjernicima. Konačno, gonjen neprilikama, bolešću i starošću, sklonio se u makarski franjevački samostan, gdje je umro 3. ožujka 1686.

TREBINJSKA BISKUPIJA U TURSKO DOBA

POVIJEST BISKUPIJE 1482–1703.

U veljači godine 1482. došli su u turske ruke i posljednji posjedi Stjepana Vukčića Kosače. Tim su barem nekako završeni časovi neizvjesnosti, straha i nesigurnosti, koji su ondje već dugo vladali. Turci su započeli u onim krajevima svoju višestoljetnu upravu.

Prvostoljeće pod turskom vlašću

Trebinjska biskupija dugo prije god. 1482. bila je gotovo posve zauzeta. Još god. 1464. papa Pio II u pismu trebinjskom biskupu Blažu (1451–1481) zna da su trebinjske crkve uglavnom zauzete od neprijatelja vjere¹.

Neki stanovnici trebinjske biskupije nisu čekali dolazak Turaka, nego su prije bježali na dubrovačko područje. God. 1386, kad su Turci prvi put navalili na krajeve trebinjske biskupije, dosta velik broj stanovnika pobjegao je odanle u Dubrovačku Republiku². A iza pada Srbije god. 1459. to bježanje u Dubrovnik se povećalo. Dubrovački izvori spominju da je tada velik broj ljudi iz onih krajeva prešao na dubrovačko područje.

Dubrovački kroničar Gondola izvještuje da je nakon pada Srbije u susjednim krajevima nastalo opće zaprepaštenje. Dubrovačka Republika naredila je svojim stražama da prime izbjeglice³. God. 1462. mnogi stanovnici iz Trebinja i Popova došli su u Dubrovnik⁴.

Sve te izbjeglice Dubrovačka Republika nije mogla zadržati na svom području. Stoga je već god. 1395. Veliko vijeće Dubrovačke Republike odlučilo da te izbjeglice iz susjednih krajeva, koji se ne bi htjeli povratiti svojim kućama, budu prevezene u Apuliju⁵.

Iako je izvjestan broj katolika trebinjske biskupije u to vrijeme pobjegao u Dubrovnik i bio prevezen u Italiju, svi nisu mogli na taj način pobjeći. Zemljoradnici i stočari, posebno po brdima, ostali su na svojim ognjištima i očekivali šta će im budućnost donijeti.

Spočetka su se Turci pomirljivo vladali prema starosjediocima. Nisu dirali u njihovu vjeru. Ali god. 1516. donesen je strog zakon protiv katolika; naređeno je da se poruše sve crkve napravljene iza osvajanja i da se poruše svi križevi postavljeni po-

1. Usp. ASV, Reg. Vat. vol. 496, f. 188r–189r.

2. Čorović V., *Historija Bosne*, Beograd 1940, str. 318–319.

3. Usp. PANDŽIĆ B., *De dioecesi tribunensis et mercanensi*, Romae 1959, str. 32 n. 2.

4. Usp. Isto, str. 33. n. 2.

5. Usp. BOŽIĆ I., *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, Beograd 1952, str. 10.

kraj putova⁶. Nakon tog zakona nastao je žestok progon katolika od kojih su mnogi, da bi se zaštitili, na području bosanskog sandžaka prešli na islam. Nije stoga isključeno da su neki katolici trebinjske biskupije tada prešli na islam⁷.

Moguće je da su neki katolici prešli i na pravoslavlje, jer su pravoslavni u turskom carstvu bili u povoljnijim prilikama i lakše su mogli imati svoje svećenike. Katolici su često bili bez svećenika, pa su svoje vjerske dužnosti vršili zajedno s pravoslavnicima i tokom vremena s njima se stopili⁸.

U svakom slučaju katolici su na području stare trebinjske biskupije još dugo nakon dolaska Turaka opstojali. To nam svjedoči papa Leo X, koji je god. 1520. imenovao trebinjskim biskupom Franju de Ocello. U pismu imenovanja kaže da u trebinjskoj biskupiji ima mnogo katolika i svećenika, "quam plurimi laici et presbyteri christiani"⁹.

Inače, u povijesnim izvorima 16. stoljećanemamo sigurnih vijesti o katolicima trebinjske biskupije. A kada se koncem toga stoljeća počelo o njima govoriti, više ih nije bilo.

Kroz to vrijeme trebinjski biskupi, koji imadu službeno naslov trebinjsko-mrkanski, bivaju redovito birani. Stanuju u Drubrovniku, a samo katkada, povremeno, na otoku Mrkanu¹⁰. Nije lako reći šta su činili u korist svoje biskupije. Svakako je zanimljivo da biskup Šimun Menčetić (1575–1599), koji je god. 1588. poslao u Rim izvještaj o svojoj biskupiji, prema naredbi Siksta V iz god. 1585, uopće ne govori o trebinjskoj biskupiji, nego se naziva mrkanskim biskupom i daje izvještaj samo o mrkanskoj biskupiji¹¹. Pa će, njemu je prigodom imenovanja za biskupa dopušteno da zadrži službu dubrovačkog kanonika, jer nije imao gotovo nikakva pastoralnog djelovanja, "nullam penitus curam...animarum"¹².

Srtpanska biskupija

Koncem 16. stoljeća počinje se jasnije govoriti o katolicima trebinjske biskupije, ali o onima koji su se nalazili na području stare humske biskupije. Među njima u to vrijeme pretežno djeluju franjevci drubrovačke provincije, rodом iz onih krajeva. Osobito nam je poznat fra Bazilije iz Ravnog, koji je sagradio crkvu u Ravnom i god. 1579. pozvao stonskog biskupa Bonifacija Drakolicu da je blagoslovi¹³.

Stanje katolika, koji su se nalazili u Popovu i Zažablju, iznio je Svetoj stolici Toma Medvjedović rodом iz Orahova Dola, franjevac dubrovačke provincije, koji je god. 1599. imenovan barskim nadbiskupom i primasom Srbije. On je već prije po-

6. Usp. ŠABANOVIĆ H., Kanun – nama bosanskog sandžaka iz godine 922/1516, u: Prilozi za orijentalnu filologiju i historiju jugoslavenskih naroda pod turskom vladavinom, I, Sarajevo 1950, str. 165; MANDIĆ D., Bosna i Hercegovina, III, Rim 1967, str. 157.

7. Usp. MANDIĆ D., Bosna i Hercegovina, III, str. 163–178.

8. PANDŽIĆ B., De dioecesi, str. 29–31.

9. ASV, Acta vicecancellerarii, vol. 2, f. 149v. Nije jasno radi čega je imenovan ovaj biskup, kad je u to vrijeme bio trebinjsko-mrkanski biskup Augustin Najeković.

10. Usp. PANDŽIĆ B., De dioecesi, str. 90–95.

11. Usp. ASV, Concilio, vol. 487, an. 1588.

12. ASV, Acta camerarii, vol. 11, f. 215v.

13. Usp. PANDŽIĆ B., De dioecesi, str. 35, 113; MANDIĆ D., Acta francisca Hercegovinae, Mostar 1934, str. 41 n. 29.

znavao prilike katolika pod turskom vlašću, a kada je imenovan nadbiskupom, opisaao je Papi teško stanje katolika u Turskoj, gdje su mnoga mjesta bez svećenika, a neke biskupije i bez biskupa. Papa mu je 15. listopada 1600. dopustio da može sve nepopunjene biskupije posjetiti i svećenike, ukoliko treba, po crkvenom pravu okrenuti na bolje¹⁴.

Tri godine nakon što je pohodio svoju biskupiju, kneževinu Popovo, Srbiju, Albaniju i neke druge krajeve, Toma Medvjedović obraća se ponovo papi i traži da bi na mjesta koja trebaju svećenika mogao poslati, bez dozvole njihovih starješina, bilo svjetovne svećenike bilo redovnike, koji bi htjeli ići. Tu dozvolu dao mu je papa Klement VIII (1592–1605) pismom *Quoniam ut nobis* 10. srpnja 1604.¹⁵

Na temelju te dozvole nadbiskup Toma Medvjedović imenuje god. 1604. župnikom u Popovu fra Filipa Dobrosaljića, rodom iz Popova, člana dubrovačke franjevačke provincije, a župnikom u Zažablju fra Blaža iz Graca¹⁶.

Očito, nadbiskup Toma bio je uvjerenja da te dvije župe ne spadaju pod trebinjsku biskupiju. Mislio je da su one naronske biskupije, jer je nekoć u blizoj Naroni bila naronska biskupija, a kako je u Gabeli opstojala crkva sv. Stjepana, mislio je da bi to mogla biti katedralna crkva naronske biskupije. Stoga je 10. prosinca 1605. imenovao svojim vikarom u naronskoj ili stjepanskoj biskupiji fra Filipa Dobrosaljića¹⁷.

Kada je nadbiskup Medvjedović vršio ova imenovanja, trebinjska biskupija bila je prazna. Iza smrti Šimuna Menčetića, koji je umro 1599.¹⁸, tek god. 1606. imenovan je trebinjsko–mrkanskim biskupom dubrovački liječnik Toma Natali Budislaović¹⁹, koji je god. 1608. umro u Napulju prije nego je došao u biskupiju²⁰.

Kad je god. 1607. umro Toma Medvjedović, pitanje naronske biskupije za neko vrijeme nije se postavljalo. Župe Popovo i Gradac priznale su trebinjsko–mrkanskog biskupa. Biskup Ambrozije Gučetić (1609–1615) u izvještaju poslanom u Rim god. 1613. veli da osim Mrkana ima još katolika, koji su mu iskazali poslušnost, u Herceg Novom, Popovu, Orahovu, Bobanima i nekim drugim mjestima: "In Castronovo autem ac Popovo, Orahovo, Bobani ac nonnullis aliis adinveniuntur qui catholice vivunt et obedientiam mihi dederunt"²¹.

Dva župnika radila su među narodom. Dobrosaljić je god. 1620. napustio župu, po svoj prilici radi bolesti. Naslijedio ga je fra Blaž iz Graca, koji je napustio župu Gradac i predao je god. 1620. svjetovnom svećeniku Pavlu Bogdanu (Paulus Deodatus)²². Ovaj je ostao do smrti na župi, a nakon njegove smrti uzeo ju je god. 1631. Luka Simeonis iz Stona²³.

Fra Blaž je ostao još dvije godine župnik Graca, do 1634. On je god. 1620. pozvao trebinjsko–mrkanskog biskupa Križostoma Antića da blagoslovi crkve, koje je on bio popravio ili sagradio (Gradac, Vidonje, Dobranje, Trebinja)²⁴.

14. Usp. ASV, *Secretaria Brevium*, vol. 300, f. 165r–168v.

15. Usp. Istq, vol. 347, f. 201r.

17. Usp. Istq, f. 329–330r.

18. Usp. AP, SOCG, vol. 262, f. 376r.

19. Usp. RADONIĆ J., *Acta et diplomata ragusina*, vol. III–1, Beograd 1939, str. 155–156.

20. Usp. PANDŽIĆ B., *De dioecesi*, str. 95–96.

21. ASV, *Concilio*, vol. 487, an. 1613.

22. Usp. AP, SOCG, vol. 262, f. 346r–355rv.

23. Usp. ASV, *Concilio*, vol. 487, an. 1631.

24. Usp. AP, SOCG, vol. 262, f. 3500v; PANDŽIĆ B., *De dioecesi*, str. 38.

Pitanje stjepanske ili naronske biskupije ponovno je pokrenuo fra Dominik Andrijaš, poznati iradinski franjevac dubrovačke provincije, rodom iz župe Popovo, po svoj prilici iz sela Rupni Do, koji je god. 1622. postao skadarskim nadbiskupom²⁵. On je poznao mišljenje Tome Medvjedovića o stjepanskoj ili naronskoj biskupiji, pa je smatrao da je došlo vrijeme ono mišljenje ostvariti na dobro naroda. Dogovorio se s Benediktom Medvjedovićem, sinovcem Tome Medvjedovića, koji je god. 1621. imenovan lješkim biskupom. Zajednički su napisali molbu na novoosnovanu rimsku kongregaciju de Propaganda Fide, tražeći da bi ona poradila oko imenovanja posebnog biskupa za naronsku biskupiju²⁶. O njihovu pismu spomenuta rimska kongregacija raspravljala je 3. lipnja 1622.²⁷ Nakon te rasprave tražila je vijesti s raznih strana i došla do zaključka da nije uputno za onoliko kuća, oko 140, imenovati biskupa²⁸.

Međutim, kad je biskup Andrijaš god. 1624. morao pobjeći iz svoje skadarske biskupije, ponovno se počeo baviti pitanjem stjepanske biskupije. Poslao je u Rim fra Blaža iz Graca, koji je svojim dokazima, svojom zauzetošću i svojim gotovo proročkim izgledom uvjerio rimske odgovorne krugove o opstojnosti stjepanske biskupije, pa je Papa 17. prosinca 1624. fra Dominika Andrijaša lišio skadarske biskupije i imenovao ga stjepanskim biskupom²⁹.

Ta odluka veoma je iznenadila trebinjsko-mrkanskog biskupa Anitića. On joj se žestoko usprotivio. Kad bi se ta odluka usvojila, njegova biskupija svela bi se na nekoliko kuća u Žurovićima. Lišio je službe župnika u Popovu Marka Božića (Nataš), jer je pristao uz Dominika Andrijaša i postao njegovim generalnim vikarom u stjepanskoj biskupiji³⁰.

Kad je Propaganda čula kakvo je nastalo stanje imenovanjem stjepanskog biskupa, imenovala je hvarskog arhidakona Fasanea da ispita spor i o svemu je izvjesti³¹. Da bi dokazao svoje pravo, biskup Antić pokupio je iz svoga arhiva ispravu iz kojih se vidi da je trebinjsko-mrkanski biskup vršio biskupsku vlast u Popovu i Gracu³².

Na temelju izvještaja hvarskog arhidakona³³, Propaganda je zaključila 25. rujna 1628. da trebinjsko-mrkanski biskup vrši biskupsku vlast u Popovu i Gracu, a da stjepanski biskup ima pravo iznijeti svoje razloge protiv te odluke, "reservato tamen iure episcopis stephanensi in petitorio"³⁴.

Već prije nego je donešeno to rješenje biskup Andrijaš otišao je u Rim da brani svoja prava. Iznio je dokaze, koji su se temeljili na onom što je radio nadbiskup Toma Medvjedović³⁵. Andrijaševu dokazivanju dala je potkrepu činjenica da je Aubertus Miraeus, koji je god. 1613. popisivao biskupije svijeta, pod dubrovačkom

25. MANDIĆ D., *Acta franciscana Hercegovinae*, str. 74 n. 57.

26. Usp. AP, SOCG, vol. 262, f. 298r-299r; PANDŽIĆ B., *De diocesi*, str. 109-112.

27. Usp. AP, *Acta*, vol. 3, f. 12v n. 3.

28. Usp. MANDIĆ D., *Acta franciscana Hercegovinae*, str. 82 n. 61.

29. Usp. *Isto*, str. 83 n. 63.

30. Usp. *Isto*, str. 92 n. 84.

31. Usp. *Isto*, str. 91, n. 73.

32. Usp. AP, SOCG, vol. 262, f. 374-483v.

33. Usp. *Isto*, f. 341r-343v.

34. MANDIĆ D., *Acta franciscana Hercegovinae*, str. 97 n. 81.

35. Usp. AP, SOCG, vol. 262, f. 319r-321v.

nadbiskupijom kao područnu spomenuo stjepansku biskupiju³⁶. Na koncu Propaganda je ispitala Andrijaševe dokaze i odlučila da mjesta s desne strane, koja je biskup Andrijaš svojatao³⁷, ostanu pod makarskim biskupom, a da mjestima Gradac i Popovo, za koje trebinjsko—mrkanski biskup tvrdi da pripadaju njegovoj biskupiji upravlja stjepanski biskup kao delegat Svete stolice, dok se ne prouče bolje granice tih biskupija³⁸.

Ta odluka Propagande nije zadovoljila ni jednoga ni drugoga biskupa. Ali kako se približavalo vrijeme da dođu obojica biskupa u Rim "ad limina", smatrala je uputnim pričekati do njihova dolaska i zajednički donijeti konačnu odluku. Budući pak da je biskup Andrijaš radi bolesti nogu slabo hodao, Propaganda je već prije njegova dolaska odlučila zadržati ga do smrti u Rimu, da ne bi smetao ostvariti donešeno rješenje³⁹.

Konačno, Propaganda je 31. ožujka 1631, nakon što je još jedanput proučila dokaze jednoga i drugog biskupa, donijela odluku u korist trebinjsko—mrkanskog biskupa; priznala je da Popovo i Gradac (Zažablje) pripadaju njegovoj biskupiji⁴⁰.

Tom odlukom granica trebinjsko—mrkanske biskupije protegnuta je sigurno i pravno do Neretve. Možda je to bilo i prije dolaska Turaka, ali za to nemamo sigurnih dokaza.

Collegium Orthodoxum Budislavum

Dok se Krizostom Antić nalazio u nezgodnim prilikama zbog spora sa stjepanskim biskupom, dobio je i jednu utješnu vijest. Ulili su mu nadu da će njegova biskupija dobiti sjemenište koje će joj osigurati potrebne svećenike. To sjemenište imalo bi se podignuti i uzdržavati iz ostavštine bivšeg trebinjsko—mrkanskog biskupa Tome Budislavića.

Toma je bio zanimljiv čovjek. Rodio se u Dubrovniku oko 1545. Po zanimanju bio je liječnik. Škole je završio u Padovi i Bolonji. Liječničku službu započeo je u Dubrovniku god. 1572. Mnogo je putovao. U Carigradu je liječio sultana Murata III (1574—1579), koji mu je dao kneževinu Bobani. Poljski kralj ga je imenovao vitezom, a krakovski nadbiskup Petar Miskovski ubrojio ga je među svoje kanonike⁴¹. Dubrovački senat imenovao ga je 18. travnja 1606. trebinjsko—mrkanskim biskupom⁴². Papa Pavao V potvrdio je njegov izbor 25. rujna 1606, dajući mu dozvolu da se može rediti u roku od 6 mjeseci⁴³. Prije nego je došao u Dubrovnik, umro je u Napulju god. 1608. Pred smrt u Napulju unio je u svoju oporuku, koju je već bio napravio u Dubrovniku, jednu izmjenu kojom imenuje Bratovštinus. Roka baštiniškom svih svojih dobara i obvezuje je da osnuje u Dubrovniku Collegium Orthodoxum Budislavum, kojemu će biti rektor trebinjsko—mrkanski biskup⁴⁴.

36. Usp. Mireus Aubertus, *Notitia episcopatum Orbis christiani libri V*, Antverpia 1613, str. 183.

37. Usp. PANDŽIĆ B., *De dioecesi*, str. 41 n. 5.

38. Usp. MANDIĆ D., *Acta franciscana Hercegovinae*, str. 98 n. 83.

39. Usp. Isto, str. 100 n. 86.

40. Usp. Isto str. 111. n. 96.

41. Usp. FARLATI D., *Il l'iricum Sacrum*, vol. VI, Venetiis 1800, str. 308—309; PANDŽIĆ B., *De dioecesi*, str. 95—96.

42. Usp. RADONIĆ J., *Acta et diplomata regusina*, vol. III—I, str. 155—156.

43. Usp. ASV. *Acta Camerarii*, vol. 14, f. 47 r.

44. Usp. AP, *SC Dalmazie*, vol. 4, f. 467r—473r.

Zadugo nitko nije pokretao pitanje te ostavštine. Na nju je upozorio 13. siječnja 1625, pišući Kongregaciji de Propaganda Fide, dubrovački nadbiskup Vinko Lanteri (1616–1628). Budući da on nije zapravo znao kako stvari stoje, pisao je Propagandi da mu naloži ispitati stvar, ali tako da se ne bi znalo da je on o tomu Kongregaciji pisao⁴⁵.

Propaganda je već 1. veljače te godine pisala dubrovačkom nadbiskupu da pokupi vijesti o oporuci Tome Budislavića kojom je ostavio novac za osnivanje sjemeništa trebinjsko-mrkanske biskupije i da joj o svemu što prije javi⁴⁶.

Kad je Propaganda dobila vijesti o ostavštini, smatrala je da ostavština ne bi bila dostatna za osnivanje kolegija u Dubrovniku i nanyeravala je dobiti dozvolu od mjerodavnih da se taj novac upotrijebi za kolegij kojega je htjela osnovati u Monte Garganu⁴⁷. Ali Dubrovačka Republika bila je protiv te namjere. Ona je htjela da se u Dubrovniku osnuje kolegij kako je određeno u oporuci⁴⁸. Zbog protivljenja Dubrovačke Republike Kongregacija je 5. svibnja 1629. pristala da se kolegij osnuje u Dubrovniku i pisala je dubrovačkom nadbiskupu da se pobrine kako bi se to što prije ostvarilo⁴⁹.

Nije odmah došlo do otvaranja kolegija. Trebalo je prije riješiti neka pitanja koja su iskrsnula. U prvom redu trebalo je ustanoviti da li je Bratovština sv. Roka jedini izvršitelj oporuke. Zatim, Republika se htjela osigurati da otvaranje kolegija ne bude izazov Turcima i trebalo je započeti radom bez svečanosti i buke onako kako je tražila oporuka⁵⁰.

Iako je kuća iznajmljena god. 1635, škola je započela tek god. 1637. U kolegij je primljeno 6 učenika klerika, a rektor je bio trebinjsko-mrkanski biskup Krizostom Antić. Školu je držao jedan učitelj⁵¹.

Kolegij je tako započeo radom, ali njegov život nije se mimo razvijao. Biskup Antić, kao rektor, htio je sam voditi kolegij. Protiv toga je bila Bratovština sv. Roka. Ona je bila izvršitelj oporuke pa je htjela sve znati šta se zbiva u kolegiju i u sve se miješala. Ni učitelj se nije slagao s biskupom Antićem. Katkada je biskup tražio da ga đaci služe, a učitelj je isticao da to smeta učenju⁵².

Konačno došlo je do nesuglasja između biskupa Antića i dubrovačkog nadbiskupa. Biskup Antić je mislio da on ima pravo uređivati škole kolegija. God. 1640. zaradio je dvojicu za subdakone. Ali dubrovački mu je nadbiskup osporavao to pravo i smatrao protivpravnim njegov postupak⁵³.

Tako je kolegij u Dubrovniku nekoliko godina životario i ništa dobra nije obećavao. Kad je god. 1643. dubrovački nadbiskup Bernardin Larizzi javio Propagandi da upravitelji kolegija iz Bratovštine sv. Roka mjesto klerika u kolegij stavljaju svoju rodbinu⁵⁴, Propaganda je odlučila 29. studenog 1644. prenijeti ga u Loreto i spojiti ga s kolegijem koji se ondje već nalazio⁵⁵.

45. Usp. AP, SOCG, vol. 262, f. 199rv.

46. Usp. AP, Lettere volgari, vol. 4, f. 17r.

47. Usp. BURIC J. Ilirski kolegij u Garganskom gorju u 17. stoljeću, u: Mandićev Zbornik, Rim 1965, str. 235–252.

48. Usp. AP, Acta, vol. 4, f. 101vn. 30.

49. Usp. AP, Acta, vol. 6, f. 280–281rn. 18.

50. Usp. PANDŽIĆ B., De diocesi, str. 46.

51. Usp. AP, Acta, vol. 12, f. 261rn. 6.

52. Usp. AP, SOCG, vol. 124, f. 16r.

53. Usp. Isto, f. 17r 69rv 134r.

54. Usp. AP, SOCG, vol. 179, f. 51r.

55. Usp. AP, Acta, vol. 16, f. 183v–184vn. 34.

Ipak tu odluku Propagande nije prihvatila Dubrovačka Republika. Budislavićev kolegij nastavio je živjeti u Dubrovniku. Jerko Bunić, trebinjsko-mrkanski biskup, kaže 8. lipnja 1730. da je taj kolegij opstojao do početka 18. stoljeća⁵⁶. Naprotiv o ostavštini Budislavića govorilo se još u 19. stoljeću, kad je dubrovački biskup tražio daje upotrijebi za svoje sjemenište⁵⁶.

Za Kandijaskog rata (1645–1649)

Posljednjih godina biskupovanja Krizostoma Antića izbio je tzv. kandijski rat. Buduci da je Venecija napala Turke iz Dalmacije i pobunila selaoko Makarske, neobično su bili zategnuti odnosi između Turaka i kršćanskog pučanstva.

U tim teškim prilikama, iza smrti Krizostoma Antića, došao je na upravu trebinjsko-mrkanske biskupije 14. veljače 1647.⁵⁷ Sabin Florianus, Cvjetković ili Cvitković, franjevac dubrovačke provincije, čovjek već u godinama, koji je bio tri puta provincijal dubrovačke provincije i generalni definitor⁵⁸.

Za čitavo vrijeme biskupske službe Sabin nije posjetio svoju biskupiju. Držao je vezu sa župnicima, za njih se brinuo i savjetovao ih, ali se nije usuđivao stupiti na tlo njihovih župa. Bojao se Turaka koji su tada bili osjetljivi na svaku novost među kršćanskim pukom. Posebno se bojao hajduka ili uskoka koji su bili nemilosrdni i prema kršćanskom stanovništvu pod turskom vlašću.

Hajduci su bili kršćani, pravoslavni i katolici, koji su ispod turskog jarma prebjegli na mletačko područje, gdje su oblikovali posebne vojne odrede i pod mletačkim zapovjedništvom napadali tursko područje. S obzirom da nisu bili redoviti mletačka vojska, opskrbljivali su se pljačkom po turskim krajevima. Nisu pljačkali samo Turke, nego još češće nezastićene kršćane. Kršćani su se tužili da s njima postupaju gore hajduci nego Turci. Otimali su im stoku, pljačkali i palili kuće, hvatali katkada ljude i prodavali ih kao roblje⁵⁹.

Spočetka svoje službe Sabin je išao katkada na otok Mrkan, kao što je to činio Krizostom Antić, ali ubrzo hajduci su navalili i na njegovu kuću na Mrkanu, razbili vrata i prozore i odnijeli sve što su našli. Uz kuću je bila utvrda u koju se mogao sakriti u času pogibiji dok je bio na otoku, i u koju je ostavljao stvari da ih ne bi tko odnio za vrijeme njegove odsutnosti. I u tu su utvrdu hajduci provalili i odnijeli sve što su u njoj našli⁶⁰.

Turci su opljačkali i župnike. U župnika don Marka u Popovu našli su dosta stvari i time se zadovoljili. Naprotiv u župnika u Gracu. Luke Simeonisa, koji je bio siromašan, nisu našli koliko su htjeli, pa su ga odveli u zatvor u Gabelu i tražili da se otku-

56. Usp. PANDŽIĆ B., *De dioecesi*, str. 50–51.

57. Usp. ASV, *Acta Camerarii*, vol. 19, f. 99r.

58. Usp. RODE B., *Necrologium Fratrum Minorum de Observantia provinciae S. Francisci Ragusii*, u: *Analecta franciscana*, vol. VI, *Ad Claras Aquas* 1917, str. 441.

59. "Chayduci, gente da foresta del partito Veneto, che scorrendo senza soldo, solo animata alle rapine sotto color di nocer alli Turchi vanno miseramente depredando tutti quelli cristiani" (AP, *Vienna*, vol. 5, f. 276r).

60. CVJETKOVIĆ Sabin 10. rujna 1659. ovako opisuje Mrkan: Mercana enim, a qua nomen sortitur tituli, est insula parva in mari adriatico, adiacens Epidauru, a cuius continenti mille passus, a Ragusio vero sex millia distat. Sunt in ea duae ecclesiae parvae, quarum altera in septis domus episcopalis, caret clero et populo. Reperiuntur in ea aliquot vineae, sicut et aliae in locis circumvicinis, quarum reditus vix ad summam centum aureorum pertingit. Sed durante hac tempestate bellum inter Venetos et Turcas pinatue omnis generis illud mare percurrentes plurima damna intulerunt, ecclesias vastarunt, portas, fenestras et quidquid ligneum er at igni tradiderunt. Turrim, quae facta fuerat ad praesidium et conservationem mobilium, vi aperierunt omniaque depredarunt" (AP, *Vienna*, vol. 5, f. 173r-174r).

pi. Pod udarcima ispustio je svoju dušu u zatvoru god. 1659.⁶¹ Biskup, Sabin dobio je od bosanske provincije za župnika u Gracu fra Ivana Bartulovića.

Propagandi je bilo nerazumljivo što biskup Sabin ipak nije našao načina da stanuje među svojim vjernicima, ali nije ništa poduzimala da biga na to prisilila.

Kad je iza Sabinove smrti Dubrovačka Republika predložila da se za novog biskupa imenuje liječnika Scipiona de Martinis, Propaganda je mislila da biga trebalo nekako prisiliti da prebiva u svojoj biskupiji.

Sličan slučaj imala je malo prije u Moldaviji, gdje su za biskupiju Bacau birani biskupi iz Poljske kojimisu stanovali u svojoj biskupiji Bacau. Kad je god. 1661. biskupija Bacau ostala ispražnjena, Propaganda je obvezala posebnom zakletvom novoinmenovanog biskupa Stjepana Atanazija Rudzinskog da boravi u biskupiji.⁶²

Tadanji tajnik Propagande mislio je da bi trebalo tako obvezati i novog trebinjsko-mrkanskog biskupa.⁶³ Na molbu Propagande papa je pristao da se napravi dekret kojim se Scipion zakletvom obvezuje da će stanovati u biskupiji, a ako ne bi u njoj boravio, ne bi mogao vršiti biskupske obrede.⁶⁴

Primaajući u Rimu trebinjsko-mrkansku biskupiju, Scipion je položio traženu zakletvu. Nadao se da će ipak na licu mjesta naći načina kako bi udovoljio toj svojoj dužnosti.⁶⁵

U Dubrovnik je došao u srpnju 1663. Prva njegova brigabila je doći u dodir sa svojom biskupijom. Pozvao je župnika iz Popovadon Marka da bi se s njim dogovorio o svom djelovanju u biskupiji, posebno o svom prvom službenom posjetu biskupiji. I već u rujnu obavio je službeni pohod biskupije.⁶⁶

God. 1664. trebinjsko-mrkanska biskupija teško je stradala od hajduka. Obje župe, Popovo i Gradac, oplijenili su i popalili. Narod se razbjegao i skrivao po pećinama i brdima. Neke su ljude prodali u roblje.⁶⁷ U takvim prilikama biskup se nije ni usudio ići u biskupiju. Jedino je otišao za Malu Gospu u Ravno da sa svijetom proslavi taj blagdan. Iza Male Gospe prešao je u župu Gradac da podijeli križmu u selu Vidonje. Budući da je popisivao križmanike, netko je dojavio kadiji u Gabeli da novači vojnike za Veneciju. Kad je čuo da ga zbog toga traži onaj kadija, iste noći pobjegao je na dubrovačko područje.⁶⁸

Župnik u Popovu don Marko bio je pučki liječnik na glasu. Kad je obolio hercegovački paša, pozvao je don Marka k sebi. U god. 1665 i 1666. biskup Scipion išao je u Ravno tri puta da zamljeni don Marka koji je išao liječiti pašu.⁶⁹

Početkom god. 1666. biskup Scipion osjećao se umornim i bolesnim. Zamolio je Propagandu da mu pusti otići na liječenje u Padovu. Iako je dobio traženu dozvolu nije mogao otići da župa Popovo ne bi ostala prazna.

61. Usp. ASC, Concilio, vol. 487, an. 1659.

62. Usp. Annales Minorum, an. 1670 n. XXX (vol. XXXI, Romae 1956, str. 460). O biskupu Scipionu usp. PANDŽIĆ B., Scipion de Martinis trebinjski biskup u: Nova et vetera, vol. XXXI, Sarajevo 1981. str. 307–316.

63. "Non sarebbe male di stringerlo gagliardamente con un obbligo simile a quello di Baccovia o in altra forma" (AP, Lettere, vol. 40, f. 235rv).

64. Usp. ASV, Secreteria Brevium, vol. 1375, f. 312–313r.

65. Usp. AP, Vienna, vol. 5, f. 211v.

66. U rujnu je posjetio Žuroviće i Popovo, i o tom izvijestio Propagandu (AP, Vienna, vol. 5, f. 205rv, 210r–212r), a u studenom Gradac (Isto, f. 217r).

67. Usp. PANDŽIĆ B., Scipion de Martinis, str. 313–314.

68. Usp. AP, Vienna, vol. 5, f. 239r–241r.

69. Usp. Isto, f. 279r–280v, 290r, 305rv, 308r.

Premda je početkom god. 1667. bio uvjeren da ne smije više oklijevati s liječenjem, htio je biti sa svojim vjernicima u biskupiji za vrijeme uskrasnih blagdana, a onda odmah prosljediti u Padovu. U Velikom tjednu bio je u biskupiji i tada se zbio strašan događaj koji je snažno utjecao na Scipionov život. Na Veliku srijedu, 6. travnja 1667. neobičan i ubojit potres gotovo je uništio grad Dubrovnik⁷⁰. Prema nekim vijestima od 5000 stanovnika, koje je Dubrovnik tada imao, 4000 izgubilo je život⁷¹.

U Dubrovniku je trebinjsko-mrkanska biskupija imala dvije kuće koje je biskup iznajmljivao i od toga podmirivao veliki dio svojih troškova. U potresu obje su kuće bile srušene. Uništena je i kuća u kojoj je Scipion u Dubrovniku stanovao. S njom je izgubio sve svoje stvari što ih je u njoj imao. Dotada je živio siromašno, a iza potresa ostao je gotovo bez išta; imao je samo stvari koje je sa sobom ponio.

Odmah iza Uskrsa otišao je na liječenje a vratio se koncem kolovoza. Produžio je u biskupiju jer u Dubrovniku nije imao gdje stanovati i jer je bio blizu blagdan Male Gospe, koju je svakako htio proslaviti u Ravnom.

Tom prigodom našao je u Ravnom jednu "slamaricu", vlasništvo nekog čovjeka koji je pobjegao zbog straha od hajduka. Scipion je tu kuću prekrrio pločom i u njoj se nastanio⁷².

Biskup Scipion teško se osjećao u takvim prilikama. Ne samo da nije imao one udobnosti na koju se naučio nego nije imao mogućnosti ni hraniti se kako je dotada običavao i kako je zahtijevalo njegovo zdravstveno stanje. Pomalo se uvjeravao da mu je tu život nemoguć⁷³.

U ožujku 1668. Scipion je bio već 8 mjeseci u biskupiji. Ubrzo se navršavalo 5 godina otkako je postao biskupom, pa mu je dužnost bila ići ad limina. U ožujku 1668. najavio je Propagandi svoj dolazak u Rim⁷⁴.

Koncem svibnja 1668. bio je u Rimu. Napisao je opširan izvještaj o svojoj biskupiji i predao ga Propagandi⁷⁵. Neko vrijeme iza toga odrekao se biskupije⁷⁶.

Između dva rata

Kad je dubrovački nadbiskup saznao da se Scipion de Martinis odrekao biskupije, pisao je 25. veljače 1669. da je bilo korisno za katolike trebinjsko-mrkanske biskupije što je biskup Scipion češće boravio među svojim vjernicima, iako mu to nije bilo lako: Stoga je preporučio da se i na to misli prigodom imenovanja novoga biskupa, da vjernici ne bi ostali zaboravljeni zbog promjene biskupa⁷⁷.

Novoizabrani biskup fra Ante Primi, kojega je imenovao 15. srpnja 1669. Klement IX, morao je odmah riješiti pitanje svoga stanovanja. Nije mogao stanovati u

70. Usp. PANDŽIĆ B. D. *dieocesi*, 56–57; Isti, *Potres u Dubrovniku god. 1667*, u: Hrvatski katolički pučki kalendar srca Isusova i Marijina, Gory 1953, str. 145–152; NOVAK G., *Mletački izvori o potresu u Dubrovniku i Kotoru* 6. travnja 1667, u: *Starine* 55 (1971), str. 5–37.

71. Usp. AP, Vienna, vol. 5, f. 33r.

72. Usp. Isto, f. 338r.

73. Usp. PANDŽIĆ B., *Scipion de Martinis*, str. 316 n. 62.

74. Usp. AP, Vienna, vol. 5, f. 315r.

75. Usp. Isto, f. 335r–340r.

76. Dubrovačka republika predložila je 28. prosinca 1668. da ga zamijeni fra Anto Primi (FARIATI D., *Illyricum Sacrum*, VI, str. 315).

77. Usp. AP, *Sc Dalmazia*, vol. 1, f. 38rv.

Dubrovniku, jer je bilo sve srušeno od potresa, a ni u biskupiji, jer je i ondje bilo gotovo sve srušeno, bilo od potresa, bilo od hajduka. Stoga je tražio od Propagande da mu odredi neko mjesto u blizini biskupije, kako bi se mogao lakše brinuti za biskupiju⁷⁸. Propaganda mu je odredila 17. rujna 1669. Dubrovačku Rijeku (Ombla) kao sjedište "ad beneplacitum"⁷⁹.

U Dubrovačkoj Rijeci biskup Primi stanovao je 8 godina, a onda je tražio da mu se promijeni sjedište i nađe pogodnije mjesto. Brdo koje se uzdiže iznad Dubrovačke Rijeke otezavalo je vjernicima trebinjsko-mrkanske biskupije da posjećuju svoga biskupa⁸⁰. Franjo Ricciardi, zastupnik Propagande u Dubrovniku, preporučio je da se biskupu Primiju dadne Slano za sjedište⁸¹. Uistinu, Propaganda je 14. siječnja 1679. razmotrila slučaj i prihvatila mišljenje Franje Ricciardia pa je naredila biskupu Primiju da prenese svoje sjedište u Slano⁸². Iste godine biskup je iznajmio kuću nekog mornara i u njoj se nastanio⁸³.

Biskupu Primiju Slano se nije sviđalo. Bilo je daleko od Dubrovnika, a uz to u njemu se nije nalazilo što je potrebno za svagdanji život. Zato se tu nije dugo zadržao. Propaganda mu je dopustila 17. travnja 1648. da se nastani u Dubrovniku, ali da svake godine obide biskupiju. Kao potporu za to obećala mu je 50 škuda. Istom prigodom dopušteno mu je da može za tri godine vršiti biskupske obrede u Dubrovniku⁸⁴.

Od tada je trebinjsko-mrkanski biskup svake četvrte godine tražio da stanuje u Dubrovniku i ondje vrši biskupske obrede. Osim toga svake godine obilazio je biskupiju i slao Propagandi izvještaj, a za to dobivao od Propagande 50 škuda.

Ubrzo iza imenovanja Ante Primija za trebinjsko-mrkanskog biskupa umro je god. 1670. dugogodišnji župnik u Popovu Marko Natali (Božić). Biskupija je ostala bez ijednog svoga svećenika⁸⁵. Kako je pak vikar bosanske provincije htio da se fra Ivan Bartulović nakon dugo godina izbjavanja vrati u samostan, biskup Primi obratio se na upravu bosanske provincije da mu dadne dvojicu svećenika kako bi popunio dvije župe. Fra Petar iz Mekanica došao je za župnika u Gradac, a fra Stjepan iz Sutjeske za župnika u Popovo⁸⁶. Budući pak da je župnik iz Dubrovačke Rijeke obećao brinuti se za misiju u Žurovićima, fra Ivan Bartulović nije bio više ni potreban. Ali kada je god. 1674. spomenuti župnik Mihael Bratoš javio biskupu Primiju da ne može više ići u Žuroviće, biskup se obratio bosanskom provincijalu da bi mu ponovno dao Bartulovića⁸⁷.

Iza službenog pohoda biskupiji god. 1675. biskup Primi je razdijelio župu Popovo. Jedna je imala sjedište u Ravnom, a druga u Belenićima. Potom joj je pripojena misija u Žurovićima. Tako je biskupija imala tri župe: Gradac, Popovo i Beleniće⁸⁸.

78. Usp. AP, SOCG, vol. 420, f. 140r-142r-143r.

79. MANDIĆ D., *Acta franciscana Hercegovinae*, str. 186 n. 188.

80. Usp. AP, SOCG, vol. 470, f. 369r.

81. Usp. Isto, f. 372r.

82. Usp. AP, Acta, vol. 49, f. 11r n. 14

83. Usp. AP, SC Dalmazia, vol. 2, f. 36r-37r.

84. Usp. AP, Udiénze, vol. 2, f. 210rv.

85. Usp. AP, SC Dalmazia, vol. 1, f. 68r-69r.

86. Usp. ASV, Concilio, vol. 487, an. 1675.

87. Usp. AP, Acta, vol. 47, f. 101rv n. 33.

88. Usp. ASV, Concilio, vol. 487, an. 1678.

Već za vrijeme kandijskog rata započeo je zanimljiv pokret pravoslavnih samostana s područja trebinjsko-mrkanske biskupije za sjedinjenje s Rimom. Taj pokret vodio se preko Andrije Zmajevića, župnika i opata iz Perasta. To je vrlo razveselilo biskupa Sabina Cvjetkovića. Pisao je Propagandi 7. listopada 1660. da je iguman pravoslavnog samostana iz Trebinja predao pismo upućeno papi, u kojem priznaje papinsku vrhovnu vlast i moli da bi tri ili četiri monaha onog samostana došla u Rim iskazati poslušnost Svetom ocu⁸⁹. Propaganda je proučila to pismo trebinjsko-mrkanskog biskupa i odgovorila da će oni monasi biti lijepo primljeni ako dođu u Rim⁹⁰.

Početkom god. 1661. iguman samostana sv. Marije u Trebinju Ćiril zaputio se u Rim. Sa sobom je nosio pismo metropolita Vasilija, kojim je i on iskazivao papi poslušnost⁹¹. Ćiril je u Rimu lijepo primljen. Bio je predveden i pred papu, kojemu je na uobičajen način obećao poslušnost. Prije nego je napustio Rim, zamolio je da bi i ubuduće, od vremena do vremena, bilo dopušteno monasima onog samostana doći u Rim i pokloniti se papi. Propaganda je dopustila da mogu svake četvrte godine doći po dvojica, obećala ih uzdržavati za njihova boravka u Rimu i dati im 70 škuda za putne troškove. Nakon što je dobio križ i kalež, vratio se kući⁹².

Radi ratnih prilika monasi nisu mogli ići u Rim kako je bilo dogovoreno. Ali čim je završio kandijski rat, odlučili su ispuniti svoje obećanje. Dvojica su otišla u Rim početkom god. 1671. Zvali su se Filip i Simeon. Sa sobom su nosili pismo metropolita Vasilija i igumana Atanazija⁹³.

Iste godine dvojica monaha samostana u Zavali išli su u Rim da priznaju Svetog oca glavom Crkve. Preporučio ih je trebinjsko-mrkanski biskup Ante Primi. Imali su sa sobom pismo novog metropolita Habakuka, upućeno Svetom ocu⁹⁴. Ostali su vrlo zadovoljni s prijemom, pa su poslali zahvalno pismo Propagandi kada su se vratili kući⁹⁵.

I god. 1676. išla su dvojica monaha trebinjskog samostana u Rim da bi iskazali poslušnost Svetom ocu. Bili su to Makarije Zeko i Visarion Melišić. Za tri dana bili su gosti gostinca sv. Jeronima, a onda su prešli u kolegij Propagande. I njima je Propaganda dala za put 70 škuda⁹⁶.

Iz pisma biskupa Primija Propaganda je vidjela da on nije potpuno uvjeren u iskrenost monaha koji su dolazili da uspostave ujedinjenje s Rimom. Stoga ju je s pravom zanimalo šta o tomu misle drugi biskupi. U to vrijeme, kad su u Rimu bila dvojica monaha samostana sv. Marije iz Trebinja, nalazio se ondje i Nikola Ogramić, bosanski biskup. Propaganda je htjela čuti njegovo mišljenje. On je odgovorio pismeno i rekao da oni monasi ne traže jedinstvo nego novac Svete stolice, kojega poslije upotrebljavaju na štetu katolika⁹⁷.

Taj odgovor bosanskoga biskupa bio je za Propagandu veliko iznenađenje. Kad je god. 1678. barski nadbiskup Andrija Zmajević tražio da dođu u Rim dvojica mona-

89. Usp. AP, Vienna, vol. 5, f. 177rv.

90. Usp. MANDIĆ D., *Acta franciscana Hercegovinae*, str. 161–162 n. 163.

91. Usp. Isto, str. 166–167 n. 166.

92. Usp. Isto, str. 166–167 n. 165–168.

93. Usp. Isto, str. 187 n. 90.

94. Usp. Isto, str. 194–195 n. 195.

95. Usp. Isto, str. 203 n. 201.

96. Usp. AP, Acta, vol. 46, f. 98v–103r n. 27.

97. Usp. PANDŽIĆ B., *De Diocesi*, str. 60–61.

ha samostana Mileševo, Propaganda mu je odgovorila da ih ne šalje u Rim, jer im se neće ništa dati⁹⁸.

U Rimu je god. 1658. bio Simeon Miloradović, iguman samostana u Žitomisliću, a preporučio ga je hvarski biskup Jeronim Priuli⁹⁹.

Nekako u isto vrijeme, dok su monasi s područja trebinjsko-mrkanske biskupije išli u Rim, pečki je patrijarh dobio fennan od sultana da mu i katolici moraju davati izvjestan porez. Taj ferman, na molbu biskupa Primilija, poništio je dubrovački izaslanik u Carigradu Marojica Kaboga. On je dobio novi fennan kojim se zaštićuju katolici Bosne i Hercegovine od pečkog patrijarha, njemu podložnih vladika i sljedbenika istočnog obreda¹⁰⁰.

Kroz 14 godina mira iza kandijskog rata i područje trebinjsko-mrkanske biskupije dobro je oživjelo i razvijalo se. Svijet je marljivo radio i u svakom se pogledu podizao iza dugih godina nereda, paljenja i ubijanja. I biskup Primi nastojao je da bi sa svoje strane pridonio napretku vjernika svoje biskupije. U prvom redu nastojao je da im osigura svećenike i tražio da im se poprave razrušene crkve. Uspio je popraviti samo onu u Gracu, jer za druge Turci nisu dali dozvole¹⁰¹.

Kroz to vrijeme biskupija je dobila dvojicu novih svećenika: Iliju Boškovića, koji je učio u Fermu i Petra Dragobratovića, koji je završio škole u Loretu. Budući da je župa u Gracu bila prostrana, i nju je razdjelio na dvije, Gradac i Dobranje. Tako je biskupija dobila četiri župe, u kojima su bili župnici, a za katolike u Herceg Novom brinuli su se franjevci samostana na otoku. Kako nije imao svog svećenika za župu Dobranje, za neko vrijeme došao je iz makarske biskupije Petar Radunović¹⁰².

Za Bečkog rata (1683–1699)

Kad je izgledalo da će biskupija malo po malo napredovati, izbio je ponovno rat, tzv. bečki rat, koji se vodio također u Dalmaciji i okolnim krajevima.

Prve tri godine bilo je priličito mirno. Ali iza pada Sinja (1686) pronijeli su se glasovi trebinjskom biskupijom da će doći mletačka vojska u istočnu Hercegovinu i preseliti one katolike na mletačko područje oko tvrđave Opus (Opuzen).

Većina stanovništva istočne Hercegovine primila je sa strahom te vijesti. Nije bilo lako ostaviti svoje kuće i svoja imanja i ići u mjesta gdje nisu imali ništa. Tim više, što su im nudili malarična mjesta oko tvrđave Opus.

Da bi zapriječili taj naum, zamolili su svoga biskupa Primilija da ode u Zadar gdje je stanovao mletački zapovjednik Dalmacije, i uvjeri ga da ne poduzima namjeravano preseljenje naroda iz istočne Hercegovine. Predlagali su da Mlečani osvoje turske utvrde na Neretvi, a onda će se oni predati Mlečanima.

U prosincu god. 1686, biskup Primi zaputio se u Zadar. Tadanji zapovjednik Dalmacije general Jeronim Comaro sa zanimanjem je saslušao biskupova izlaganja i obećao mu da se svijet neće preseljavati¹⁰³.

Ipak početkom ljeta god. 1678. general Comaro, namjeravajući napasti Herceg Novi, odlučio preseliti katolički svijet iz Zablja i okolnih mjesta. U tu svrhu pošalje onamo oko 4000 vojnika koji pokupe narod po kućama i prevedu ga na mletačko područje i smjeste ga u blizini tvrđave Opus.

98. Usp. Isto, str. 62.

99. Usp. Isto

100. MANDIĆ D., *Acta franciscana Hercegovinae*, str. 213–215 n. 209.

101. Usp. PANDŽIĆ B., *De dioecesi*, str. 123.

102. Usp. Isto, str. 125.

103. Usp. AP, *SC Dalmatia*, vol. 2, f. 313–314v.

Trebinjska biskupija imala je tada oko 400 katoličkih kuća razdijeljenih u četiri župe. Tim preseljenjem dvije su župe preselile na mletačko područje. Sa svijetom su otišla i dvojica župnika, don Petar Dragobratović, župnik iz Graca, i don Jure Sentić, župnik iz Dobranja.

To preseljenje naroda bilo je u neku ruku nenadano, nedogovoreno i slabo provedeno. Stanovništvo onih sela bavilo se pretežno stočarstvom. U svibnju veliki dio naroda išao je sa stokom na ispašu u planine. Da bi Mlečani preveli sav onaj svijet, morali su doći prije odlaska u planinu, a oni su došli mjesec dana kasnije kad je dio svijeta već bio otišao sa stokom.

Turci su žestoko postupili protiv onih sela koja su ostala prazna. Sve su kuće u njima popalili. Svijet je po planinama ostao na milost i nemilost Turaka. Posebno je stradala rodbina glavnih pobunjenika; većinom su pobijeni, a njihova imanja zaplijenjena. Onima koji su ostali u životu vraćena je lična imovina, ali zadugo se nisu mogli povratiti svojim prijašnjim kućama¹⁰⁴.

Župa Popovo ostala je tom prigodom pretežno mima. No Orahov Do pristao je uz Mlečane. Po svoj prilici to je bilo pod utjecajem župnika Ilije Boškovića koji je u Orahovu Dolu obično stanovao. Turci su žestoko kaznili stanovnike Orahova Dola. Sve kuće u njemu zapalili a narod je kojekuda pobjegao. Bižegom u Dubrovnik spasio se i Ilija Bošković¹⁰⁵.

Radi tih događaja trebinjsko—mrkanska biskupija spala je na 60 kuća. U njoj je ostao samo jedan svećenik, fra Ivan Bartulović, župnik u Belenićima. On je sam nekoliko godina služio sve katolike trebinjsko—mrkanske biskupije¹⁰⁶.

God. 1689. umro je fra Ivan Bartulović, nakon trideset godina djelovanja u trebinjsko—mrkanskoj biskupiji¹⁰⁷. Njegovom smrću nestalo je i posljednjeg svećenika na području biskupije. Istina, biskupija je imala tada tri svoja svećenika (Petar Dragobratović, Jure Sentić i Ilija Bošković), ali sva trojica bila su u izbjeglištvu.

Budući pak da je župa Popovo, u kojoj je Bartulović zapravo djelovao u posljednje vrijeme, bila župa Ilije Boškovića, spadalo je na nj da se za nju brine i da se u nju povuati. Tim više što je proteklo izvjesno vrijeme od njegova bijega pa su ga Turci donekle zaboravili i već bili prilično mimi.

Stvarno, Bošković je započeo miran život u svojoj župi i bez teškoća počeo obavljati svećeničke dužnosti, ali nad njim je uvijek lebdjela opasnost od hajduka. Oni su provaljivali na tursko područje da se bore protiv Turaka, ali su, kao i dotada, postupali s kršćanima kao da su Turci.

Početkom svibnja god. 1692. opet su hajduci provalili na područje župe Popova. Ilija Bošković upravo se spremao da s narodom govori sv. misu. Bez sumnje nije hajduke s veseljem primio. Ne znamo točno kako se zbilo, ali su ga hajduci tom prigodom jednostavno usmrtili. Biskup Primi, javljajući u Rim njegovu smrt, sa žalošću je napisao: "Razlog zbog kojega su ubili ovoga nevinog svećenika bio je samo taj što je on držao u kršćanskom zakonu one ljude. Hajduci su mislili da bi se oni kršćani, kad bi bili bez duhovne pomoći, odmetnuli od Turaka i prešli k njima. To ih je potaknulo na ovo opak i bezbožno djelo"¹⁰⁸.

104. Usp. I s t o, f. 400r—403r.

105. Usp. I s t o, f. 330rv.

106. Usp. I s t o, f. 402r.

107. Usp. I s t o, vol. 3, f. 16 r 17r.

108. "Il motivo di uccidere quell'innocente sacerdote fu solo perche manteneva quei popoli nella legge cristiana, posciache i hauiduzisupponendo che quei christiani quando fossero privi e destituti delli aiuti spirituali si srebbeo allienati dai Turchi e sarrian venuti alla loro devotione, si mossaro di far quell'impia e detestabil azione" (AP, SOCG, vol. 516, f. 49r—50r).

Duboko je ganula biskupa Primija smrt Ilije Boškovića. Tim više što se tada u njegovoj biskupiji nije nalazio nijedan svećenik. Bila mu je utjeha, kad se njegov tajnik Petar Rodin iz Radeša svojevoljno javio 3. rujna 1692. da će ići u Popovo zamijeniti umrlog župnika¹⁰⁹.

Borbe između Turaka i Mlečana vodile su se u to vrijeme nesmiljenom žestinom po čitavom području. Bile su na vrhuncu kad su 20. lipnja 1694. mletačke snage zauzele utvrđeni grad Čitluk. Iza toga padali su i drugi gradovi i mjesta, pa je već god. 1695. čitavo područje trebinjsko-mrkanske biskupije prešlo u mletačke ruke¹¹⁰.

Biskup Primi se nadao da će sada, kada je njegova biskupija došla u krišćanske ruke, moći nesmetano djelovati među svojim vjernicima. Zatražio je dopuštenje od zapovjednika mletačkih vojnih snaga koje su držale njegovu biskupiju da posjeti svoje vjernike. Zapovjednik mu je odgovorio da mu on to ne može dati, nego da to dopuštenje treba tražiti od mletačkog senata. Primi je i to dopuštenje zatražio, ali ono zadugo nije dolazilo. Stoga se obratio Propagandi da ona posreduje. Propaganda je od splitskog nadbiskupa zatražila mišljenje i izvještaj, a on je predložio da se imenuje vizitatorom trebinjske biskupije Nikola Bijanković, apostolski vikar makarske biskupije. Na temelju toga prijedloga Propaganda je imenovala 15. travnja 1697. Nikolu Bijankovića da učini službeni posjet, vizitu, trebinjsko-mrkanske biskupije navodeći kao razlog starost i slabo zdravlje biskupa Primija¹¹¹.

A kad je god. 1699. sklopljen mir u Srijemskim Karlovcima između Turske i Venecije, veći dio trebinjsko-mrkanske biskupije došao je pod Turke. Samo su neka mjesta ostala pod mletačkom vlašću: Slivno, Vidanje i Dobranje¹¹².

Biskup Primi bio je svjestan da su ta mjesta otcijepljena od njegove biskupije i da ih neće moći pohoditi. Iako ga je toispunjalo žalošću, ništa nije mogao protiv toga učiniti. Naprotiv, dio biskupije koji je ostao pod Turcima mogao je posjetiti, i na to se spremao. No starost i nemoć priječile su i taj naum. Njegov se život primicao kraju. Umro je u Dubrovniku 14. siječnja 1703.¹¹³

TREBINJSKO-MRKANSKA BISKUPIJA OD POČETKA XVIII DO POČETKA XIX STOLJEĆA

Mir u Srijemskim Karlovcima god. 1699. donio je katolicima trebinjsko-mrkanske biskupije razočarenje i iznenađenje: bili su prešli pod vlast Venecije, a odredbom toga ugovora Venecija je morala povući svoju vojsku s njihova područja (samo je jedan mali dio ostao pod Venecijom). Budući pak da je katoličko stanovništvo biskupije sa zadovoljstvom primilo venecijansku vlast, istaknutiji predstavnici katolika nisu očekivali povratak Turaka, nego su se povukli na venecijansko područje¹¹⁴.

109. Usp. AP, SC Dalmazija, vol. 3, f. 156r.

110. Usp. SMOLJAN I., Neretva, Zagreb 1970, str. 49–50.

111. Usp. PANDŽIĆ B., De diocesi, str. 64.

112. Usp. Isto, str. 64.

113. Usp. Isto, str. 99.

114. Usp. AP, SC Dalmazija, v. 4, f. 54 rv.

Nemirno doba biskupa Ante Riga 1703.–1723(1728)

Početkom XVIII stoljeća stanovništvo trebinjsko-mrkanske biskupije bilo je neo-bižno siromašno. U drugim ratovima nije moglo uredno obrađivati zemlju niti gojiti stoku, a to je bio izvor njegova bogatstva. A kad su Turci ponovno preuzeli vlast, prva naredba im je bila da svaki kršćanin po glavi mora platiti po celin poreza. To je bilo za svijet nemoguće pa se širilo uvjerenje da bi svi morali pobjeći na venecijansko područje. Težinu odredbe ubrzo su uvidjeli i sami Turci pa su je promijenili i odredili da svaka obitelj dadne po celin poreza¹¹⁵.

Po toj istoj odredbi svećenici biskupije morali su se prijaviti vlastima i zatražiti dozvolu da djeluju na župama. Naravno, da bi dozvolu dobili, morali su platiti ne samo zapovjedniku Hercegovine nego također i mjesnim zapovjednicima¹¹⁶.

Već je biskup Primi osigurao da župe biskupije imaju svoje župnike. U Ravnom je bio Petar Rodin, u Gracu Andrija Šumanović, a kako je Marko Andrijašević morao pobjeći iz župe Trebinja, biskup Primi poslao je na njegovo mjesto Damjana Dobroslavića iz Dubrovnika. Četvrta župa zvala se Dobranje. Kako je mjesto Dobranje, gdje je župnik imao kuću, pripalo Veneciji, pod Venecijom ostao je i župnik Jure Sentić, premda je većina njegove župe bila pod Turcima¹¹⁷.

Ubrzo nakon smrti biskupa Primia imenovan je Dubrovčanin Ante Rigi novim trebinjsko-mrkanskim biskupom. Pomno je promatrao prilike svoje biskupije i zdušno nastojao da nađe lijeka svim njezinim potrebama i teškoćama. Već u prvom susretu s biskupijom shvatio je da je njegova glavna dužnost osigurati prisutnost svećenika u župama. A da bi to mogao postići, morao je naći mjesta u raznim svećeničkim učilištima, koje je Propaganda izdržavala, da bi se odgojili budući svećenici za biskupiju. Takve su teškoće morali rješavati i njegovi predšasnici.

Već u početku biskup Rigi mučio je muku da nađe župnika za onaj dio župe Dobranje koji je ostao pod Turcima. Bilo mu je jasno da ne može računati na službenog župnika Juru Sentića koji je postao opat novoosnovane župe u Gabeli¹¹⁸. Samo sticajem prilika mogao je riješiti tu poteškoću. U lipnju 1704. vratio se iz kolegija Ferri mladog svećenik Sava Lupi (Vuković)¹¹⁹. Njega je Rigi poslao za kapelana Andriji Šumanoviću u Gradac, koji je služio po mogućnosti i u župi Dobranje. Šumanović je poslao Savu Lupija (Vukovića) u Dobranje da služi u onim mjestima te župe koja su ostala pod Turcima. Ta mjesta župe Dobranje ubrzo su bila nazvana župa Dubrave¹²⁰.

Biskup Rigi bio je zadovoljan što je tako popunio sve župe svoje biskupije. Ali nije trebao čekati dugo da se to pitanje ponovno otvori. Damjan Dobroslavić, koji je od god. 1701. upravljao župom Trebinja, god. 1705. zahvalio se na župi i vratio se u Dubrovnik¹²¹. Trebalo je naći kojega svećenika da preuzme župu Trebinja.

U dubrovačkoj nadbiskupiji nalazio se svećenik-misionar Matija Vuković koji je tada bio kapelan u župi Osije. On se rodio u Beogradu oko god. 1670. Kad je imao

115. AP, SOCG, v. 539, f. 44r–45r.

116. Usp. Isto, f. 42v.

117. AP, SC Dalmazia, v. 4, f. 159–160v.

118. JERKOVIĆ R., Gabela, Sarajevo 1939, p. 23.

119. AP, Collegi, v. 19, Tavola, p. 23; PANDŽIĆ B., De dioecesi, p. 65, n. 4.

120. AP, Acta, v. 74, f. 300r–301r, n. 18; SC Dalmazia, v. 4, f. 249r, 310r, 328r.

121. AP, SC Dalmazia, v. 4, f. 316r; Acta, v. 76, f. 150r–155v.

9 godina, za vrijeme nekakve bune, Turci su ga obrezali i proglasili muslimanom. Čuvši za to njegov ujak Andrija Pavlović, tada misionar u skopskoj nadbiskupiji, otišao je u Beograd, ukrao malog Matiju i potajno ga odveo u Dubrovnik, a ondau kolegiji Fermo. Nakon završenih škola, Matija se vratio u Dubrovnik gdje je bio zaređen za svećenika. Dubrovački nadbiskup imenovao ga je kapelanom u župi Ošlje¹²².

Biskup Rigi tražeći svećenika za Trebinju namjerio se na Matiju Vukovića. U dogovoru s dubrovačkim nadbiskupom uvjerio je Matiju da ostavi Ošlje i primi župu Trebinju¹²³.

Matija Vuković bio je od sebe slaba zdravlja, a župa Trebinja, brdovita i bez putova, bila je teška. Nastojao je udovoljiti potrebama župe, ali teret koji je bio s tim skopčan nadilazio je njegove tjelesne mogućnosti. Po naravi slabo tijelo pod teretom dužnosti počelo je sve više slabiti. Ubrzo je podlegao. Umro je već 1708¹²⁴.

Slijedeće godine vratio se iz kolegija Fermo Jure Šunozić, već svećenik. Njega je biskup Rigi poslao da preuzme župu Trebinju¹²⁵.

Nekako u isto vrijeme nastalo je slično pitanje i u župi Ravno. U toj župi od god. 1692. bio je župnikom Petar Rodin. Pametan, točan i marljiv u svojim dužnostima, ali slaba zdravlja. Liječnici su otkrili da ima sušicu. Biskup Rigi vidio je već god. 1708. da neće dugo izdržati; morao mu je tražiti zamjenika. Našao je bosanskog franjevca Franju Studića i poslao ga kao misionara u Slavogostiće da se ondje brine za katolike i da prema potrebi pomogne bolesnom Rodinu. Ali nije dugo ostao u takvom položaju. Petar Rodin umro je 14. srpnja 1710. Iz higijenskih razloga sve njegove stvari bile su spaljene, a na župi gaje zamjenio fra Franjo Studić¹²⁶.

Rat između Turaka i Rusije, koji je izbio u studenom 1710, nemalo je uznemirio katolike trebinjsko-mrkanske biskupije. Sava Vladislavić, rodom Hercegovac, povjerenik ruskog cara Petra Velikog, pozvao je 3. ožujka 1711. kršćane Hercegovine i Crne Gore da se pobune protiv Turaka i pristanu uz Rusiju¹²⁷. Jako katolici nisu imali nikakva razloga da se odazovu tomu pozivu, Turci nisu imali nikakva povjerenja u njih. I turski vojnici, sejmieni, hodali su po selima, novačili vojnike, tražili novčanu pomoć za rat protiv Rusije. Župnici fra Franjo Studić iz Ravna¹²⁸, Jure Šunozić iz Trebinje¹²⁹, Andrija Šumanović iz Graca¹³⁰ pobjegli su na dubrovačko područje. Jedino je Sava Lupi (Vuković) ostao u biskupiji na svome mjestu.

Poslije mira između Turske i Rusije, nakon turske pobjede god. 1711. na rijeci Prutu, župnici trebinjsko-mrkanske biskupije vratili su se na svoja mjesta. Jedino je

122. AP, Collegi, v. 19, Tavola, p. 11.

123. AP, SC Dalmazia, v. 4, f. 316r; Acta, v. 75, f. 335v–337v, n. 3; v. 76, f. 150r–155v.

124. AP, Acta, v. 78, f. 662r n. 14.

125. AP, Collegi, v. 19, Tavola, p. 19.

126. AP, Acta, v. 80, f. 473–474v n. 15; SOCG, v. 573, f. 559r.

127. SKARIĆ V., Trebinje u 18. vijeku, u: Glasnik Zemaljskom muzeja, XIV, Sarajevo 1933, p. 51.

128. AP, SC Dalmazia, v. 5, f. 99r.

129. Usp. Isto, f. 101rv.

130. AP, Collegi, v. 21, f. 113r.

fra Franjo Studić napustio biskupiju, jer je došao iz kolegija u Fermu Mijo Ivanišević i postao župnikom u Ravnom¹³¹.

Ali ni ovaj put nije bilo duga mira na području biskupije, ako ga je uopće bilo. Turci su 10. prosinca 1714. najavili rat Veneciji. Gotovo odmah nakon najvištenja toga rata i na području trebinjsko-mrkanske biskupije nastalo je nemirno stanje. Venecija je nastojala pridobiti stanovništvo i da ga se što više preseli na njezino područje. Već početkom 1715. godine 40 obitelji iz župe Gradac otišlo je na venecijansko područje. S njima je otišao i gradački župnik Andrija Šumanović. I druga dva župnika biskupije napustila su u prvi mah župe da bi izbjegli nesigurnost ratnog njeleta, ali su se ubrzo vratili na svoja mjesta. Samo se Mijo Ivanišević nije micao¹³².

Župa Gradac u ovom ratu gotovo je opustjela. Veliki dio svijeta izbjegao je i naselio se kod Kleka. S njima je otišao i župnik Andrija Šumanović. Kad se u rujnu g. 1718. vratio iz Italije, nakon završenih nauka, mladi svećenik Andrija Lazarević imenovan je župnikom u Gracu. Ali nije odmah otišao na određeno mjesto, jer su mu svjetovali da ne ide dok se ne urede granice određene u Požarevcu. Tek u proljeće god. 1719. započeo je djelovati u župi¹³³.

Nakon požarevačkog mira zavladao je izvjestan mir i red na području trebinjsko-mrkanske biskupije. Narod je započeo svoj redoviti život. Od onog svijeta koji je napustio svoja obitavališta i pobjegao na venecijansko područje ponetko se vratio na svoje staro ognjište, a drugi su ostali na venecijanskom području, početka bez kuće i kućišta, no kasnije su se snašli i prilagodili se drukčijim okolnostima života.

Četiri župe biskupije bile su popunjene. Župnici su bili vrijedni i radini. Biskup Rigi, iako je stalno prebivao u Dubrovniku, duhom je bio uvijek u biskupiji. Na nju je stalno mislio i sve što je mogao za nju je činio. Budno je pazio da Propaganda ne zaboravi poslati župnicima obećanu godišnju pomoć, tražio je mogućnost da odgoji nove svećenike za biskupiju. Gotovo bi svake godine svaku župu posjetio.

God. 1721. ponovno je nastala uzbuna na području trebinjsko-mrkanske biskupije, a posebno u župi Dubrave. Pronijela se vijest da je župnik te župe Sava Lupi (Vuković) imenovan nikopoljskim biskupom. Kad je i u uši Turaka iz Stoca došla ta vijest, dali su do znanja katolicima da nitko neće smjeti doći na njegovo mjesto. Taj župnik je bio tako dobar da ga je svatko cijenio. Poštivali su ga i Turci i hvalili ga što se u prošlim ratovima nije miješao u stvari koje na nj kao župnika nisu spdale¹³⁴.

Uistinu Propaganda je, na prijedlog zadarskog nadbiskupa Vinka Zmajevića, 1. rujna 1721. odlučila predložiti Papi da se Sava Lupi (Vuković) imenuje nikopoljskim biskupom. Kad je Papa na to pristao, Lupi je odriješen zapreke da postane biskup, jer je bio sin pravoslavnih roditelja. Nakon toga imenovan je nikopoljskim biskupom¹³⁵.

Biskup Rigi pomno je pratio prilike u biskupiji nakon imenovanja Save za biskupa. Iako je to imenovanje smatrao čašću ne samo jednoga župnika biskupije nego i za svu biskupiju, pobojavao se da ne bi to imenovanje donijelo više štete nego koristi. Stoga je pisao Propagandi da je ipak bolje ostaviti Savu župnikom u Dubravama. Na

131. AP, Co 11 eg l, v. 19, Tavola, p. 33; SC Dalm azia, v. 5, f. 162r.

132. AP, Acta, v. 85, f. 271v–273r n. 16; SOCG, v. 599, f. 232–233r.

133. AP, Acta, v. 88, f. 614v–615r n. 14.

134. AP, Acta, v. 92, f. 32r–40r n. 42.

135. Usp. Isto.

temelju toga Propaganda je pisala zadarskom nadbiskupu Zmajeviću i trebinjsko-mrkanskom biskupu Rigi u da otklone zapieke koje smetaju Savi na pustiti župu ili, ako to ne mogu učiniti, da ga nagovore neka se odrekne imenovanja za biskupa¹³⁶. Budući da se stvar nije mogla drukčije riješiti, Sava se odrekao 29. travnja 1722. biskupske časti i nastavio sa svojim radom u Dubravama¹³⁷.

God. 1722. teško je obolio biskup Rigi. Nije bio star, nešto preko 50 godina, ali dulje vremena nije mogao ni iz sobe izaći. U takvu stanju smatrao je da mora razborito raditi. Ako bi i ostao u životu, bio je uvjeren da neće u buduće moći pohađati biskupiju kao što bi mu bila dužnost i kao što je to dosada činio. Da skine sa sebe odgovornost i da ne bi vjemici biskupije štetovali, smatrao je svojom dužnošću odrediti se biskupije, što je i učinio pismom 4. studenog 1722¹³⁸.

Uprava Franje Jerke Bunića (1728–1731) i Marka Andrijaševića (1731–1733)

Papa Inocent XIII (1721–1724) primio je odreknuće biskupa Rigia, a skora Papi na smrt zasmela je imenovanje novog biskupa. Novi papa Benedikt XIII (1724–1730) nije htio imenovati novog trebinjsko-mrkanskog biskupa dok se ne riješi pitanje kako će trebinjsko-mrkanski biskup pristojno živjeti. U tu svrhu svojevoljno (motu proprio) je odvojio od prihoda zajednice sv. Pavla dubrovačkih svećenika 200 škuda godišnje i odredio ih za izdržavanje trebinjsko-mrkanskog biskupa. Tek nakon toga potvrdio je 17. ožujka 1727. predloženog trebinjsko-mrkanskog biskupa Franju Jerku Bunića, dubrovačkog svećenika i plemića¹³⁹.

Papina odluka o izdržavanju trebinjsko-mrkanskog biskupa nije primljena u Dubrovniku. Republika je poslala u Rim posebnog izaslanika Luku Gučetića da tu stvar osobno raspravi s Papom. Uistinu, Gučetić je uvjerio Papu da opozove spomenutu odredbu, jer bi ona bila na štetu siromašnom dubrovačkom svećenstvu¹⁴⁰.

Kad je Papa, na zahtjev Republike, opozvao svoju odluku kojom je htio osigurati izdržavanje trebinjsko-mrkanskog biskupa, Propaganda je poradila da bi raniju Papinu odluku na neki način nadomjestila i pitanje izdržavanja trebinjsko-mrkanskog biskupa prihvatljivo riješila. Odredila je, naime, da se od neke španjolske ostavštine dadne za 6 godina po 60 škuda godišnje, dopustila mu je zadržati prihode njegova dubrovačkog kanonikata, koji su iznosili 20 škuda godišnje, obećali su mu dati 50 škuda za godišnji službeni pohod biskupiji, prihodi trebinjsko-mrkanske biskupije iznosili su 36 škuda. Tako je biskup Bunić mogao računati na 156 škuda godišnje. Uz to mu je jedan od članova savjeta Propagande, kardinal, obećao dati od svojih prihoda 15 škuda godišnje, pa je biskup mogao imati 171 škudu¹⁴¹.

136. Usp. Isto, f. 38v–39r.

137. "Io mi contento, per non lasciare perire questi miei cattolici, quali ho servito tanti anni con la mia debolezza, seguitare la mia cura di Dubrave" (AP, SOCG, v. 635, f. 534rv).

138. "In quelle parti non s'ha il comodo delle sedie o callesie conviene andare a cavallo e parte a piedi, salire e scendere monti inaccessibili, viaggiare con piogge e venti alle volte otto e dieci hore al giorno, non v'è alloggio che di piccola casuccia coperta di paglia, girare da casale in casale e quasi da casa in casa per fare qualche bene a quelli cristiani" (AP, SOCG, v. 637, f. 437rv).

139. ASV, Acta Camerarii, v. 29, f. 11rv.

140. ASV, Epistulae ad principes, v. 102, f. 144rv.

141. AP, Acta, v. 101, f. 30r–32v, n. 12.

Dok je Bunić bio u Rimu, sređujući potrebne stvari i pitanja svoga imenovanja, u njegovoj biskupiji trebinjsko-mrkanskoj nastao je pravi progon. Proširio se iz Bugarske gdje su turske vlasti, na nagovor pravoslavne hijerarhije, koncem 1725. zatvorile i protjerale sve katoličke svećenike. Među njima je bio i sofaski nadbiskup Marko Andrijašević, nekadašnji biskup trebinjsko-mrkanske biskupije¹⁴². Pod utjecajem toga progona u Bugarskoj nastao je čitav val progona protiv katolika u turskom carstvu, a zahvatio je i trebinjsko-mrkansku biskupiju, gdje su naročito bili pogođeni župnici u Trebinjii Ravnom.

Jure Šunozić, župnik Trebinje, pobjegao je kad je dočuo da idu knjemu izaslanici hercegovačkog paše Osmana. Ali ti izaslanici, premda nisu našli župnika, našli su njegovu kući i sve iz nje odnijeli što im se sviđalo; pače, odveli su mu i konja. Kad je to nekako prošlo, Šunozić je zatražio pismenu dozvolu, burundiju, da se može slobodno vratiti u župu i u njoj bez straha boraviti. Za tu dozvolu platio je 6 cekina. No, to nije smetalo izaslanicima Osman-paše da se opet vrate, odvedu župnika Šunozića i stave ga u okove. Držali su ga u okovima dok nije platio 25 cekina i dva reala¹⁴³.

I Mijo Ivanišević nije se našao kod kuće kad su Turci po njega došli. Pobjegao je i sakrio se u neku pećinu. U njoj je boravio 8 dana, a onda se vratio kući. Turci su ponovno došli 17. srpnja 1726. i odveli ga u zatvor. Bio je u okovima sve dok nije platio 120 škuda¹⁴⁴.

Biskup Bunić vratio se iz Rima u Dubrovnik koncem lipnja 1727. Čuo je, na dolasku, za teške prilike koje su tištile vjernike njegove biskupije. Bili su izloženi upravo pljačkaškim nametima hercegovačkog paše Osmana. Budući da je Osman nemilosrdno tražio novac od svega stanovništva, nije razlikovao ni katolike ni muslimane ni pravoslavne. Od svih je ubirao, pa je imao sve protiv sebe. Dapače, kad je došao u Mostar da ubire novac, našao je ujedinjeno stanovništvo pripravljen da se silom opre njegovim nametima. Ispočetka Osman nije s njima htio ni razgovarati, ali kad je vidio da je protiv njega udruženo oko 4000 boraca, smanjio je namete i obećao da ih ubuduće neće tako kupiti kao što je činio dosada. I u Carigradu su čuli za neredе koje je Osman u Hercegovini proizveo pa su ga opozvali. Nakon njega stanje je postalo mimiје¹⁴⁵.

U mjesecu svibnju 1728. biskup Bunić zaputio se u svoju biskupiju. Bio je to prvi njegov službeni posjet. Pohodio je tri župe: Trebinju, Gradac i Ravno. U Dubrave nije išao radi prošlogdišnjih nemira, a i radi izmiješanosti stanovništva.

Upoznao je svoju biskupiju koja je bila brdovita i gotovo neprohodna. Narod je bio neobično dobar, iako siromašan. Tu i tamo našao je kakvu manjkavost, ali ona se s malo dobre volje mogla ispraviti¹⁴⁶.

Čim se povratio u Dubrovnik, pravio je planove za drugi službeni pohod. Odlučio je prigodom drugog posjeta sazvati na jedno mjesto sve svećenike biskupije i održati biskupijsku sinodu. Uistinu, 28. travnja 1729. pozvao je sve svećenike na sinodu bi-

142. Usp. AP, A c t a, v. 97, f. 37r-45r, n. 18.

143. AP, SOCG, v. 660, f. 97r-98v; f. 99r-102v.

144. Usp. I s t o, f. 71r.

145. Biskup Bunić opisuje spomenutu pobunu u izvještaju god. 1729. (AP, SOCG, v. 665, f. 204r-209r), a u izvještaju god. 1728. veli da je Osman-paša opozvan (AP, SOCG, v. 661, f. 493r-498r); PANDŽIĆ B., *De dioecesi*, pp. 137-144).

146. AP, SOCG, v. 661, f. 493r-498r; PANDŽIĆ B., *De dioecesi*, pp. 137-144.

skupije. Održana je 20. i 21. svibnja iste godine u crkvi uznesenja BDM u Gracu¹⁴⁷.

Istom prigodom obavio je i službeni posjet biskupiji. Osim Graca posjetio je Dubrave i Trebinju. U Ravno nije išao. Upravo u ono vrijeme kad je mislio ići u Ravno, došao je gospodar Ravna beg Čengić da ubire godišnje prihode. Bio je neobično okrutan. Dao je zatvoriti većinu katolika da bi se novcem otkupili. Župnik Mijo Ivanišević pobjegao je u šumu. Kad ga beg Čengić nije našao, zapečatio mu je kuću i izdao proglas da župnik Ivanišević ne smije držati obrede u onoj crkvi. U takvim prilikama biskup Bunić nije smatrao uputnim taj put posjetiti župu Ravno¹⁴⁸.

Pitanje uzdržavanja nemalo je mučilo biskupa Bunića. Iako su u Rimu obećali da će naći potrebno, ubrzo se i na to zaboravilo. Stoga je morao i o tome ozbiljno misliti. Iako je on počeo iz plemićke i ugledne dubrovačke obitelji, njegova je obitelj bila brojna i siromašna, pa ga nije mogla mnogo pomoći. U tim prilikama mislio je i na ostavštinu biskupa Budislavića. Pisao je Republici da ona pravno riješi pitanje te ostavštine¹⁴⁹.

Dok je biskup Bunić sve svoje brige posvećivao svojoj biskupiji, suosjećao sa svojim vjernicima, koji su upravo u ono vrijeme morali platiti u 5 mjeseci 4 izvanredna novčana nameta, došla mu je vijest da će po svoj prilici ubrzo morati napustiti tu svoju biskupiju¹⁵⁰.

Tada je bilo ispražnjeno mjesto patrijarhalnog vikara u Carigradu. Propaganda je tražila pogodnu osobu za tu osjetljivu službu. Tko je imao tu službu, morao je biti pametan, razborit i radin. On se brinuo ne samo za sve katolike u Carigradu i okolnim mjestima, nego također i za sve katolike u turskom carstvu. Uz to je nerijetko rješavao razna pitanja s biskupima drugih kršćanskih obreda koji su imali sjelo u Carigradu. Prva osoba koja je dolazila u obzir za tu službu bio je Franjo Jerko Bunić, trebinjsko-mrkanski biskup. Svi su ga smatrali pametnim, revnim i iskusnim, a osim toga bio je dubrovački plemić. Dubrovačka Republika, kao neutralna država, nije bila sumnjiva nikome u vrijeme rata. Njezini predstavnici na turskom dvoru u Carigradu uživali su veliko povjerenje i imali jak utjecaj. Stoga, i u ovom slučaju, samo podrijetlo Bunića uvelike ga je preporučivalo. Osim toga imao je sva potrebna svojstva. Uistinu, Propaganda ga je 31. siječnja 1731. imenovala patrijarhalnim vikarom u Carigradu¹⁵¹.

Tim imenovanjem biskup Bunić nije se prestao zanimati za svoju biskupiju. Prije nego će poći na novo mjesto, htio je još štogod učiniti za već bivšu svoju biskupiju. Radi kuge, koja je harala na području trebinjsko-mrkanske biskupije, nije je mogao posjetiti. Ali je ipak otišao na granicu gdje je narod iz pojedinih župa mogao doći da se susretne s biskupom. Išao je najprije u Ošlje gdje se sastajao s vjernicima župa Gradac i Dubrave, u Čepikuće došli su vjernici iz župe Trebinja, a iz župe Ravno došli su u Siano. U sva ta mjesta došlo je mnogo svijeta. Iako je bilo studeno, dolazili su pješice iz daljine od preko 20 milja. Biskup je bio ganut dobrotom naroda¹⁵².

147. *Constitutiones et decreta synodi dioecesis Mercanensis et Tribuniensis* nalaze se u AP, SOCG, v. 665, f. 211r–260r.

148. Usp. Isto, f. 204r–209r.

149. AP, SOCG, v. 668, f. 570r–578r.

150. Usp. Isto.

151. AP, Acta, v. 101, f. 10v–22r, n. 9.

152. AP, SOCG, v. 670, f. 527r–530v.

Napuštajući biskupiju preporučio je svome generalnom vikaru Andriji Lazareviću da se brine za duhovno dobro biskupije dok ne dođe novi biskup¹⁵³.

Već i prije nego je biskup Bunić napustio trebinjsko-mrkansku biskupiju, Papa je povjerio Marku Andrijaševiću, izbjeglom sofijskom nadbiskupu, da upravlja tom biskupijom dok se ne imenuje za nju novi biskup¹⁵⁴.

Nadbiskup Andrijašević, nekadanji župnik Trebinje (1696–1701), odanošću sina prihvatio je povjerenje mu dužnost, i činio sve što je mogao za dobro biskupije.

Malo nakon što je Andrijašević primio dužnost župa Dubrave ostala je bez župnika. U njoj je umro 8. lipnja 1731. Pavo Jelić, tadanji župnik. Mislio je na njegovo mjesto poslati Ivana Rajčevića, koji je bio svećenik trebinjsko-mrkanske biskupije, iako je rođen u Dubrovniku. Nadbiskup ga je imenovao kapelanom u bolnici i nije drugo tražio niti je što drugo želio. Andrijašević ga je htio poslati u biskupiju, ali ga nije uspio nagovoriti. Stoga je god. 1732. imenovao župnikom u Dubravama mladomislina Matu Ančića¹⁵⁵.

Andrijašević je mislio i na službeni posjet biskupiji kojega bi po dužnosti imao obaviti osobno. Ali nije se usuđivao to učiniti radi Turaka ispred kojih je god. 1701. pobjegao. Stoga je tu svoju dužnost povjerio dubrovačkom franjevcu Hijacintu Alemanji koji je god. 1733., u svibnju i lipnju, obišao sve župe trebinjsko-mrkanske biskupije. Na temelju tog phoda Andrijašević je napisao iscrpan izvještaj o biskupiji i poslao ga Propagandi 18. studenog 1733. Da bi vjemici mogli susresti se s biskupom, ukoliko bi htjeli, nadbiskup Andrijašević išao je u Ošije, Čepikuće, Slano i Osojnik¹⁵⁶.

Iste godine, 14. kolovoza 1933., umro je u Trebinji dugogodišnji župnik Jure Šunozić. Nadbiskup Andrijašević uspio je nagovoriti Damjana Dobroslovića da se primi te župe, i on je u listopadu te godine već bio u župi¹⁵⁷.

Biskup Sigismund Tudizić (1733–1760)

Nadbiskup Marko Andrijašević ubrzo je morao prekinuti brigu za trebinjsko-mrkansku biskupiju. Dubrovački svećenik Sigismund Tudzić imenovan je 2. rujna 1733. novim trebinjsko-mrkanskim biskupom¹⁵⁸.

Novi biskup, razmjerno mlad, imao je nešto preko 40 godina, odgojen kod fsusovaca i u mnogočem njihova duha, započeo je dužnost pun žara, revnosti i dobre volje. Očito je poznao prilike povjerene mu biskupije, jer je već prije nego je došao u biskupiju našao dva franjevca kapucina, rodом Dubrovčanina, članove ankonske kapucinske provincije, koji su bili voljni provesti izvjesno vrijeme kao mislonari u trebinjsko-mrkanskoj biskupiji¹⁵⁹.

Obojicu je kapucina najprije poslao u Dubrave da budu kapelani župniku Mati Ančiću. A kako je Ančić bio malih škola i slabo poznao pravne crkvene odredbe,

153. AP, SOCG, v. 670A, f. 220r–221v.

154. RITZLER R. – SEFRIN P., *Hierarchia catholica*, v. V, Patavii 1952, p. 289.

155. AP, Acta, v. 102, f. 137, f. 137v–144r, n. 21.

156. AP, SC Dalmazia, v. 7, f. 632r–638r.

157. AP, SOCG, v. 681, f. 555r.

158. ASV, Acta camerarii, v. 30, f. 275r.

159. AP, SOCG, v. 680, f. 21rv.

biskup Tudizić imenovao je god. 1735. fra Franju župnikom, a Mate Ančić vršio je dužnost kapelana. Fra Franjo je ostao župnikom dvije godine. Svršetkom godine 1737. otišao je na liječenje u Dubrovnik i zadržao se nekoliko godina u biskupovoj kući¹⁶⁰.

Drugi kapucin, fra Felix, radio je neko vrijeme u Dubravama a potom ga je biskup poslao u Ravno da bude kapelan bolesnom župniku Miji Ivaniševiću. Stanovao je u Belenićima. God. 1738. morao je napustiti biskupiju jer su Turci tražili od njega 5 cekina da ga ne smetaju, a on nije imao taj novac¹⁶¹.

U to vrijeme biskupija je mogla bez kapucina jer je dobila dva nova svećenika: Petra Bronzića, koji je završio školu u Dubrovniku, i Petra Bukvića, koji se vratio iz kolegija Ferma nakon završenih škola. S početka je Bronzić bio namješten u Ravnom a Bukvić u Dubravama. God. 1742. napravili su zamjenu: Bronzić je postavljen za župnika u Dubravama a Bukvić u Ravnom¹⁶².

Biskup Tudizić imao je dosta nepravilnosti sa župom Trebinja, kad se odrekao Damjan Dobroslović god. 1736¹⁶³. Ipak je našao zamjenu. U Dubrovniku se nalazio svećenik Mijo Pešić, koji je bio prije misionar u Carigradu i u Bugarskoj. Njega je biskup nagovorio da ode neko vrijeme na Trebinju. Početkom svibnja bio je već u župi¹⁶⁴.

Ali Pešić se nije dobro osjećao na Trebinji. Uvijek je bio nešto bolestan. A kad je opazio da mu otiču noge, vratio se u Dubrovnik. Na njegovo mjesto biskup je poslao 1. svibnja 1737. dubrovačkog svećenika Vinka Maršića¹⁶⁵ koji je služio župu Trebinja dok je nije preuzeo Andrija Zvončić koji se vratio iz kolegija Ferma god. 1737¹⁶⁶.

Jedno od najtežih pitanja koje je mučilo biskupa Tudizića za vrijeme njegove biskupske službe jest pitanje boravka u biskupiji. Kad je god. 1734. prvi put posjetio biskupiju, narod, koji već 14 godina nije vidio biskupa, očekivao ga je s neopisivim veseljem i oduševljenjem. Tim je bio stvarno potresen i već radi toga, bez obzira na propise, došao je do uvjerenja da taj narod zaslužuje imati uvijek sa sobom biskupa. U izvještaju, kojeg je poslao Propagandi 22. lipnja 1734., izrazio je želju da se stalno nastani u biskupiji ako nađe način kako bi se u njoj izdržavao. Predložio je Propagandi da djeluje na Dubrovačku Republiku ne bi li ona osigurala boravak trebinjsko-mrkanskom biskupu u biskupiji¹⁶⁷. Propaganda je raspravljala o tom biskupovu prijedlogu 27. ožujka 1735., ali o njemu nije ništa odlučila. Samo je obećala biskupu poslati kao pomoć 50 škuda ako bude boravio u biskupiji 6 mjeseci¹⁶⁸. Ipak mu je malo kasnije pisala, 5. siječnja 1736., da on osobno nastoji poraditi kod Dubrovačke Republike da Republika posvoji trebinjsko-mrkansku biskupiju. Potaknut tim savjetom biskup Tudizić poduzeo je izvjesne korake kod upravnih vlasti Republike,

160. AP, SC Dalmazia, v. 9, l 74rv.

161. AP, SC Dalmazia, v. 8, f. 693rv.

162. AP, SOCG, v. 716, f. 37r.

163. AP, SC Dalmazia, v. 8, f. 356rv–503rv.

164. Usp. Isto.

165. Usp. Isto, f. 61Irv.

166. AP, Collegi, v. 19, Tavola, p. 53.

167. AP, SOCG, v. 681, f. 546r–559r.

168. AP, Acta, v. 105, f. 162v, n. 35.

ali kako se upravo tada vodio rat između Austrije i Turske (1736–1739), Dubrovačka Republika živjela je u nadi da će Austrija zauzeti područje trebinjsko–mrkanske biskupije i da će se tako to pitanje riješiti¹⁶⁹.

Međutim, biskup Tudizić odlučio je god. 1736. nastaniti se u biskupiji. Budući da je samo župnik u Ravnom imao kuću, otišao je k njemu i kod njega se nastanio. A kako je ta kuća bila malena za obojicu, poslao je župnika Miju Ivaniševića u Beniče da se ondje nastani zajedno sa svojim kapelanom Fellksom, kapucinom¹⁷⁰.

Biskup je tada ostao u biskupiji 6 mjeseci. Izgledalo mu je neizdrživo. Nikada nije više pokušao u biskupiji dulje boraviti. Po mogućnosti svake godine je obavljao službene posjete biskupiji i u njoj obavljao biskupske obrede, savjesno se brinuo za njezino stanje i za njezine župnike, ali se je uvjerio da je nemoguće, u takvim prilikama, u njoj stalno boraviti. Za to je bilo više razloga.

U prvom redu nije imao u biskupiji od čega živjeti. Prihodi biskupije od nešto zemlje što je imala na području Dubrovačke Republike iznosili su 36 škuda a Propaganda mu je davala 50 škuda da obavi godišnje službeni pohod biskupiji¹⁷¹. A od toga nije mogao živjeti.

Drugi razlog bila je kuga koja se nerijetko pojavljivala na području biskupije. U tim prigodama republičke vlasti nisu mu dozvoljavale iz zdravstvenih razloga da ide u biskupiju ili, ako je u njoj bio morao se na povratku u pograničnim zdravstvenim zgradama raskužiti¹⁷².

Treći razlog bio je postupak turskih upravnih vlasti s katoličkim stanovništvom. U dugogodišnjim ratovima turska država bila je gospodarski iscrpljena i oslabila. Središnja uprava tražila je novčane doprinose iz svih svojih pokrajina. To je Tudizić pratio za vrijeme rata između Turske i Austrije (1736–1739). Mjesne vlasti na području njegove biskupije ubirale su na neobično surov način godišnje poreze i izvanredne namete. Takve prilike nisu zgodne ni za posjet biskupov, a kamoli za njegov boravak među njegovim vjernicima¹⁷³.

Prilike u biskupiji postale su još teže kad su nameti dodijali i sanim muslimanima. Neki su se od njih jednostavno oprli tim pretjeranim novčanim zahtjevima. Zbog toga je nastala prava borba između pristaša središnje vlade i njezinih protivnika koji su se opirali prevelikim nametima. Prilike su postale još gore kadase u te borbe umiješala i vojska, odnosno njezini zapovjednici¹⁷⁴.

169. AP, Acta, v. 118, f. 108r–109r, n. 11.

170. AP, SC Dalmazia, v. 8, f. 487rv.

171. AP, SOCG, v. 742, f. 191r; Acta, v. 118, f. 108r–109v, n. 11.

172. God. 1743. napravio je samo kratki pohod biskupiji. Ovako iznosi razloge 18. lipnja: "Il motivo della brevità si è ch' essendo in varî luoghi della mia diocesi il contagio, che da novembre pr. pass. era principiato e non è ancora estinto affatto, non mi fu permesso dagl' officiali della sanità di questa Republica poter m'internare nella diocesi ne comunicare con i miei cattolici secondo il solito, avendomi permesso di poterli vedere solamente accompagnato dalle loro guardie e parlargli da lontano, conforme si era altre volte praticato in simili congiunture" (AP, SOCG, v. 717, f. 187rv).

173. Biskup Tudizić ovako opisuje 1. kolovoza 1738. ondašnji položaj katolika svoje biskupije: "Sono costretti andar alla guerra insieme con loro, vogliono che portino le vesti del maomettani, gl'impongono due volte il mese eccessive contribuzioni, a proprie spese trasportano le vettovaglie nella Bosna, ove pagano anche ai passi l'imposizioni, di continuo sono ingiurati insultandoli con minacce di tagliarli un giorno a pezzi ed exterminarli" (AP, SOCG, v. 697, f. 49rv).

174. AP, SOCG, v. 751, f. 159v; PANDŽIĆ B., De dioecesi, p. 70, n. 5.

Središnja vlast iz Carigrada nastojala je na miran način dokončati te nemire koji su nastali u čitavom bosanskom pašaluku. Ali njezina nastojanja nisu donosila željeni uspjeh. Konačno je poslala izvanrednog izaslanika, Mehmeda Kukavicu rodom iz Foče, kojemu je dala potrebne ovlasti da stane na kraj tomu dugogodišnjemu nemirnom stanju. Konačno on je na jedan neobično okrutan način uspio uspostaviti mir ired¹⁷⁵.

U tih prilikama Tudizić u svojoj biskupskoj službi radio je za dobro biskupije koliko je mogao. Bio je osjetljive savjesti i duboko je osjećao odgovornost koja je proizlazila iz njegove dužnosti. Ali tolike teškoće nije mogla nadvladati ni najbolja volja. Tim teškoćama, koje su ga tištile već od početka njegove biskupske službe, tokom vremena pridružila se još jedna: njegove staračke godine. God. 1758. pisao je Propagandi da je dobio neku vrstu kapi i tražio da bi neki drugi biskup službeno pohodio njegovu biskupiju¹⁷⁶. Odredbom Propagande biskupiju je pohodio skopljanski nadbiskup Toma Tomićić, koji je tada boravio u Dubrovniku. On je 4. lipnja 1759. podnio Propagandi izvještaj o trebinjsko-mrkanskoj biskupiji nakon što ju je službeno pohodio¹⁷⁷.

Djelovanje biskupa Anzelma Katića (1760—1793)

Papa Klement XIII (1758—1769) imenovao je 15. prosinca 1760. Anzelma Katića, dubrovačkog franjevca, nasljednikom Sigismundu Tudiziću u trebinjsko-mrkanskoj biskupiji¹⁷⁸. On je bio dugogodišnji profesor teologije i upravitelj franjevačkog učilišta u Dubrovniku. Cijenjen je kao propovjednik a pisao je i prigodne pjesme na latinskom jeziku¹⁷⁹. Posvećen za biskupa u Rimu, povratio se u Dubrovnik 7. ožujka 1761. Koji dan kasnije, potvrdio je generalnim vikarom Andriju Lazarevića, koji je 19. ožujka u ime biskupa uzeo upravu biskupije¹⁸⁰.

U Dubrovniku se raspitivao za biskupiju, pravio planove za rad i spremao službeni posjet biskupiji. Službeni pohod obavio je u svibnju i lipnju 1761. Za sve se zanimao, sve razgledao i o svemu razgovarao, i sa svećenicima i s narodom. Nakon posjeta vratio se u Dubrovnik te 5. kolovoza poslao izvještaj o biskupiji i o svom pohodu¹⁸¹.

Prigodom tog posjeta biskup Katić dobro je upoznao svoju biskupiju. Iako je brodovlja i često neprohodna, on je nastojao da sve prođe. Pače, pao je s konja i ištetio ruku, pa je bol osjećao nekoliko mjeseci¹⁸².

Smatrao je da je najteže pitanje biskupije manjak svećenstva. Biskupija je imala če-

175. AP, SOCG, v. 760, f. 307r; PANDŽIĆ B., *De dioecesi*, p. 70, n. 6.

176. AP, Acta, v. 128, f. 276rv, n. 39; f. 312v—313r, n. 4.

177. AP, AP, SOCG, v. 785, f. 143r—144v.

178. ASV, Acta Camerarii, v. 35, f. 212r.

179. RODE B., *Necrologium Fratrum Minorum de Observantia provinciae S. P. Francisci Ragusii*, u: *Analecta Franciscana* v. VI, *Ad Claras Aquas* 1917, pp. 488s 588s.

180. AP, SC Dalmazia, v. 12, f. 24r—25r.

181. AP, SOCG, v. 790, f. 163r—168v.

182. Usp. Isto, f. 173rv.

tiri župe, a tri su bile popunjene. Župa Dubrave bila je samo privremeno popunjena. Poslije smrti Petra Bronzića¹⁸³ biskup Tudizić poslao je onamo, ali samo na neko vrijeme Jozu Pažina jer ju je on samo pod tim uvjetom primio. Župa Dubrave imala je oko 50 sela. Očito je da je to zajednogasvećenikapreviše. Biskup Katić odlučio je tu župu razdijeliti¹⁸⁴. Stoga je južni dio župe Dubrave odijelio i uspostavio novu župu Hrasno. Prvi župnik nove župe Hrasno bio je Jozo Pažin. Imenovan je župnikom Hrasna 30. studenog 1761.¹⁸⁵

U smanjenu župu Dubrave otišao je neko vrijeme Andrija Zvončić, a nakon nekoliko mjeseci, 12. svibnja 1762. zamjenio ga je Mate Bogojević¹⁸⁶.

Biskupu Katiću bilo je jasno da je potrebno odgojiti svećenike ako ih se hoće imati. Stoga je odmah na početku pisao Propagandi da ona uzme kojeg mladića biskupije na odgoj u svoje kolegije¹⁸⁷.

Mislio je i na stare svećenike koji često, nakon što su služili u biskupiji čitav život, posljedne dane provode bez ikakve njege i umiru u skrajnjoj bijedi. Još uvijek se govorilo kako je umro Mijo Ivanišević u Slanom 19. ožujka 1756. na kraću, gotovo potpuno zapušten i u skrajnjoj bijedi¹⁸⁸, a i Petar Bronzić, župnik u Dubravama. Biskup Katić je preporučivao Propagandi da kuću koju je imala u Dubrovniku uredi kao starački dom za stare svećenike trebinjsko-mrkanske biskupije¹⁸⁹.

Veoma teško pitanje za biskupa Katića bilo je pitanje njegova boravka. Sam je vidio da bi bilo naravno za svakog biskupa da stalno boravi u svojoj biskupiji. Ali također bilo mu je jasno da njegovi predšasnici nisu bez razloga stanovali izvan svoje biskupije, u Dubrovniku. Neposredni njegov predšasnik Sigismud Tudizić u 27 godina biskupske službe boravio je u biskupiji samo jedanput 6 mjeseci.

Misleći na te činjenice, Katić se nakon prvog službenog posjeta svojoj biskupiji vratio u Dubrovnik i u njemu ostao sve do proljeća 1762. Tada je otišao na drugi službeni pohod biskupiji i u njoj ostao godinu i 7 mjeseci. Nastanio se u župnoj kući u Rupnom Dolu, zajedno sa župnikom Trebinje Matom Ančićem. Ta kuća bila je malena, ali kako su njih obojica bili od malih zahtjeva, mogli su izdržati. Dok je ondje boravio, zapovjednik Stoca pozvao je biskupa Katića u Hutovo. On se odazvao i radi sigurnosti poveo sa sobom župnika Matu Ančića. Kad su se najavili u Hutovu, zapovjednik Stoca žestoko je napao biskupa Katića radi nekih tobožnjih prekršaja, prijetio je da će mu odrezati jezik i konačno ga osudio da plati u roku od 10 dana 40 cekina kao kaznu. Trećinu te kazne morao je platiti župnik Ančić. Pod tim uvjetom pušten na slobodu, biskup je otišao u Dubrovnik da traži zaštitu. Čitav taj svoj slučaj opisao je u izvještaju od 13. travnja 1764. kojeg je poslao Propagandi¹⁹⁰.

183. Bronzić je umro svršetkom god. 1759. ili početkom 1760. Bio je živ 4. srpnja 1759. kad je Toma Tomićić poslao izvještaj o trebinjsko-mrkanskoj biskupiji (AP, SOCG, v. 785, f. 143r-144v), a 7. lipnja 1760. bio je bar nekoliko mjeseci mrtav (AP, SC D a l m a z i a, v. 11, f. 595r).

184. AP, SOCG, v. 790, f. 173v.

185. AP, SC D a l m a z i a, v. 12, f. 380r.

186. AP, SOCG, v. 799, f. 47r.

187. AP, SOCG, v. 790, f. 173r.

188. AP, SC D a l m a z i a, v. 12, f. 300r.

189. Usp. I s t o, f. 90rv.

190. AP, SOCG, v. 805, f. 95r-110r.

Čitavu godinu 1764. biskup Katić ostao je u Dubrovniku. Kako je u 1756. morao obaviti apostolski pohod u franjevačkoj dubrovačkoj provinciji, vratio se u biskupiju tek svršetkom godine 1765. Opet se nastanio kod Mate Ančiča u Rupnom Dolu. U god. 1766. radi kuge nije mogao posjetiti sve župe. To je učinio god. 1767. i 1768. pa je 1. studenog 1768. Propagandi poslao izvještaj za svetri godine zajedno¹⁹¹.

Upravo one godine u biskupiji počelo se osjećati ratno stanje. U Cmoj Gori izbiha je buna Ščepana Malog, koju su njegove pristase nastojale raširiti bar na susjedne krajeve. U tim nemirima biskup Katić počeo se osjećati nesigurnim. Posebno kad je čuo da su neki od uglednijih Turaka pitali što on toliko radi u biskupiji¹⁹².

Radi sigurnosti otišao je u Čepikuće. Primio ga je u svoju kuću knez Ivelja Ohmučević iz Slanog, koji je u Čepikućima imao posjede. Iz početka je mislio samo privremeno ondje ostati, jer je to odmah na granici biskupije odakle vrlo lako može otići u biskupiju a isto tako lako mogu k njemu doći svećenici i vjernici kad zatreba. No, nije mogao dulje ostati u kući Ivelje Ohmučevića jer je vlasnik od vremena do vremena u nju dolazio i u nju stavljao plodove koje su mu s njegovih posjeda seljaci davali.

S lijeve strane Ohmučevića kuće, gledajući prema sjeveru, napravio je sebi kuću jedan od njegovih seljaka, možda Grgo Lalić, ~~lako kaže~~ knjiga umrlih dubrovačkih franjevaca¹⁹³. Kuća je imala samo jednu prostoriju s malim prozorom. Jednom, kraćom stranom bila je naslonjena na kuću kneza Ivelje Ohmučevića. Tu seljačku kuću biskup Katić je iznajmio i u njoj uredio svoj biskupski stan. U toj prostoriji napravio je sebi sobu u kojoj je imao sve: oltar, krevet i, možda, stol da bi na njemu mogao pisati kad je u biskupskom uredu radio. Pod je nešto izdigao da bi imao prostor za ostavu. Njegova soba bila je napravljena od dasaka¹⁹⁴. Iz tog svog biskupskog stana biskup Katić upravljao je biskupijom sve do smrti.

Biskup je gotovo svake godine pohađao župe, kada su mu to prilike dozvoljavale, i Propaganda mu je slala za taj posjet 50 škuda, što je bio njegov najveći prihod. Glavna mu je briga bila da župe njegove biskupije imaju župnike.

Župa Trebinja imala je još uvijek za župnika Matu Ančiča. On je bio dobar i revan svećenik. Marljivo se brinuo za vjernike, iako je već poodmakaou godinama. Biskup Katić dao mu je godine 1774. za kapelana Petra Miloševića Jurina¹⁹⁵. Taj svećenik bio je god. 1763. župnikom u Gracu. Radi nekih nesuglasica s biskupom Katićem otišao je u Dubrovnik. Na prijedlog Propagande, dubrovački nadbiskup Nikola Pugliesi posredovao je kod biskupa Katića i zamolio ga da Miloševića zaposli u trebinjsko-mrkanskoj biskupiji¹⁹⁶. Biskup ga je poslao za kapelana Matu Ančiču u

191. AP, SOCG, v. 823, f. 336r–343v.

192. AP, SOCG, v. 837, f. 741v–742r.

193. RODE B., *Necrologium*, p. 489.

194. Biskup Katić opisao je Propagandi 28. prosinca 1777. taj svoj stan (AP, SC Dalmazia, v. 14, f. 31r–32r).

195. Njegov stric Petar Milošević Ivanov bio je svećenik misionar u Bugarskoj. Kad je god. 1726. istjeran iz Bugarske, zadržao se neko vrijeme u Dubrovniku za jedno sa sofijskim nadbiskupom Markom Andrijaševićem, a poslije njegove smrti bio je namješten u stonskoj biskupiji (AP, SOCG, v. 742, f. 191rv; cfr. PANDŽIĆ B., *De dioecesi*, pp. 152–154).

196. AP, SOCG, v. 837, f. 745r–746r; cfr. Isto, f. 736v.

srpnju 1774. A kad je 19. ožujka 1775. umro Mate Ančić, kapelan Milošević ponudio se biskupu da će voditi Trebinju 5 godina kao župnik¹⁹⁷.

Međutim, nećak Petra Miloševića, Jure Milošević, koji je pohađao neke škole u Dubrovniku, javio se biskupu Katiću da bi želio postati svećenik. Biskup je otkrio u njemu pravo svećeničko zvanje, dao mu je tzv. tonsuru i poslao ga u Dubrovnik da uči moraliku. U svoje vrijeme dubrovački nadbiskup podijelio mu je sve redove. Kad se povratio u biskupiju, biskup ga je Katić poslao stricu Petru u Trebinju za pomoćnika, a u kolovozu 1779. imenovao ga je pravim župnim kapelanom u Trebinji. A kad je 19. ožujka 1780. Petar Milošević završio svoju župničku službu, biskup Katić imenovao je Juru Miloševića župnikom Trebinje¹⁹⁸.

Ubrzo poslije toga vratio se sa škola iz kineskog kolegija u Napulju Josip Cvjetković Škurla, kamo je otišao na nauke god. 1771.¹⁹⁹ Biskup Katić htio je poslati Cvjetkovića u Dubrave, ali on je tražio Trebinju²⁰⁰. To je biskupu bilo neugodno. Tek je postavio Miloševića za župnika u Trebinji, pa ga nije mogao odmah dati samo zato što se Cvjetkoviću više sviđa Trebinja nego Dubrave. Stoga nije odmah ništa odlučivao. Pustio je stvar na miru i čelao da se to nekako samo od sebe riješi. Međutim, dobio je nalog od Propagande da postavi Cvjetkovića u Trebinju. Tomu se morao pokoriti pa je Juri Miloševiću ponudio župu Hrasno²⁰¹.

U Ravnom bio je župnikom Petar Bukvić. Izgledao je dosta mlad kad ga je biskup Katić prvi put vidio, pa je držao da može sam obavljati župne dužnosti. Nakon nekoliko godina biskup je dobio vijesti da Bukvić ne uspijeva svemu doći. Mislio je, stoga, da bi dobro bilo zatražiti jednoga misionara koji bi se brinuo za najjudalenija sela župe Ravno. U tom smislu pisao je Propagandi 1768. i predlagao da bi se za to pozvao dubrovačkog franjevca Feliksa Amadia "da Nona"²⁰². Tek kad je god. 1778. dubrovački nadbiskup predložio da se pošalje u Ravno fra Feliks Nona, tada gvardijan u Slanomi, jer Petar Bukvić nije bio u stanju voditi župu, Propaganda je na to pristala²⁰³. God. 1779. fra Feliks je postavljen za župnika u Ravnom. Za života Petra Bukvića (koji je umro 1783) stanovao je u Belenićima, u istoj kući u kojoj je stanovao oko 1736 fra Feliks, kapucin²⁰⁴. Ostao je župnikom u Ravnom sve do dolaska Ivana Kristića sa škola iz Rima²⁰⁵.

197. AP, SOCG, v. 857, f. 438v.

198. Usp. Isto, f. 438v-439r.

199. AP, SC Dalmazija, v.13, f. 370r-375v.

200. AP, SOCG, v. 858, f. 438r.

201. AP, SC Dalmazija, v. 14, f. 395rv.

202. Biskup Katić zove ga Amadio. Tako prezime ima i u dubrovačkom nekrologiju (B. Rode, *Nekrologium*, p. 493). Ali većinom ga zovu Nona. I on se tako potpisuje. God. 1784. pošao je u Rim. U Ankoni je doznao da mu je potrebna dozvola Generalne kurije Franječkog reda, da smije doći u Rim pa je pisao Propagandi da je dobije. Propaganda je zatražila tu dozvolu od franjevačke kurije koja ju je odmah dala, ali je upozorila da se u popisima Generalne kurije ne nalazi nijedan brat s prezimenom Nona. Pače, nalazila su se onda dva brata iz Dubrovnika u Kuriji koji su izjavili da nijedan brat nema u dubrovačkoj provinciji s prezimenom Nona (AP, SC Dalmazija, v. 14, f. 613r).

203. Usp. Isto, f. 101rv-103rv.

204. Usp. AP, SOCG, v. 873, f. 133r.

205. AP, SC Dalmazija, v.15, f. 385r.

U župi Gradac bio je župnik spomenuti Petar Milošević Jurin. U istoj župi stano-
vao je i Andrija Lazarević, generalni vikar biskupov. Kad je god. 1763. biskup Katić
posjetio Gradac došao je u nesporazum s Petrom Miloševićem koji je napustio župu
i otišao u Dubrovnik. Tada je u Gradac došao Jozo Pažin²⁰⁶ i ondje ostao do god.
1776. i nakon toga se povratio u Dubrovnik. Na njegovo mjesto došao je najprije Ili-
ja Rajić a onda iz Dubrava Mate Bogojević²⁰⁷.

U Dubravama je bio dugo župnikom Mate Bogojević, od 1762. do 1777. Župa
prostrana i teška, a on sam. Tim više što je gotovo čitavo vrijeme imao na brizi i žu-
pu Hrasno. Ipak je nekako zadovoljavao, jer je bio mlad i dobra zdravlja. Uz to je
bio pametan čovjek, susretljiv, a neobično lijepo je znao pričati²⁰⁸.

God. 1777. bio je pozvan na sud u Stolac što nije dao godišnji prinos pravoslav-
nom biskupu. Grčki patrijarha u Carigradu dobio je carski ferman te godine, kojim
se naređivalo da mu moraju davati godišnju novčanu pripomoć i katolici kao i pra-
voslavni²⁰⁹. Župnici trebinjsko-mrkanske biskupije bili su optuženi u Stocu da se
protive tomu carskom fermandu i nedaju naređenu novčanu pomoć. Bogojević je po-
znatom svojom rječitosti pobijao sve optužbe: nije istina da su katolici ikada ovisi-
li o pravoslavnim vladikama. Govorio je kako nije istina da katolički svećenici sile
pravoslavne djevojke da priđu na katolicizam i da ih onda udaju za katolike; nije
istina da svećenici trebinjsko-mrkanske biskupije pripadaju rimskoj državi i da kupe
novac za Papu²¹⁰.

Kad je svršetkom god. 1777. Mate Bogojević prešao u Gradac, u Dubrave je došao
Ilija Rajić i ostao do 1886²¹¹.

Najteže je prolazila župa Hrasno. Za nju se brinuo većinom župnik iz Dubrava.
Kad je Jozo Pažin god. 1763. premješten u Gradac, u Hrasno je došao Mijo Niko-
lić iz Češljara, ali je u župi ostao samo godinu dana a onda otišao u Bugarsku kao
misionar. Župu je ostavio Mati Bogojeviću, župniku u Dubravama²¹².

Za jedno desetak godina Bogojević se brinuo za obje župe. Tek ponetko je povre-
meno dolazio u župu Hrasno. Tako je svršetkom god. 1773. došao iz Dubrovnika
Mate Rajić²¹³ ali je nakon nekoliko mjeseci umro²¹⁴. U svibnju god. 1774. župa je
dana Jakovu Putici, koji nije izdržao ni godinu dana²¹⁵. Konačno, 26. srpnja 1782.
župu je preuzeo Jure Milošević, bivši župnik Trebinje²¹⁶. Ali on je ostao u životu

206. AP, SOCG, v. 805, f. 96 rv.

207. Jozo Pažin kaže 28. lipnja 1782. da se prije 5 godina povukao u Dubrovnik (AP, SC D a l m a z i a, v. 14, f. 399 rv).

208. AP, SOCG, v. 873, f. 130r.

209. AP, SC D a l m a z i a, v. 14, f. 31rv.

210. Usp. I s t o, f. 31rv.

211. AP, SC D a l m a z i a, v. 15, f. 188v; SOCG, v. 848, f. 164r.

212. AP, SC D a l m a z i a, v. 13, f. 559r-560v-565r-568v 589r-590r.

213. Usp. I s t o, f. 430r-437rv.

214. AP, SOCG, v. 837, f. 745r.

215. AP, A c t a, v. 153, f. 3203-327r, n. 9.

216. AP, SC D a l m a z i a, v. 14, f. 551r.

217. AP, SOCG, v. 873, f. 123v-145v.

tek do početka 1884. Naslijedio ga je početkom ožujka 1884. mladomisnik Grgo Matusko(vić)²¹⁷.

Biskup Katić god. 1782. posljednji je put službeno posjetio biskupiju. Jedno vrijeme smetala ga je kuga, pa radi toga nije mogao ići, a kasnije se počeo slabo osjećati. Gubio je vid, ruke su mu se tresle, teško je stajao na nogama²¹⁸. Konačno, uvjeren da nije u stanju obaviti posjet biskupiji, pisao je 26. ožujka 1791. tražeći dozvolu da povjeri stonskom biskupu da on posjeti biskupiju, kad njemu osobno to nije moguće radi slabog vida²¹⁹. Malo zatim, 18. lipnja, pisao je Propagandi Jozo Pažin da je biskup Katić gotovo potpuno slijep²²⁰. Umro je 24. siječnja slijedeće godine²²¹.

U osvit novih vremena

Kad je god. 1792. umro biskup Anzelmo Katić, dubrovački nadbiskupski kapitul izabrao je za kapitulamog vikara Jozu Pažina koji je završio škole u Dubrovniku i zaređen za svećenika trebinjsko-mrkanske biskupije. Iako je on dosta vremena radio na području svoje biskupije, pretežno je djelovao u dubrovačkoj nadbiskupiji²²².

Nakon toga imenovanja dogodilo se nešto novo. Trebinjsko-mrkanski župnici nisu priznali to imenovanje. Poricali su njegovu valjanost i tvrdili da je po starom običaju biskupije generalni vikar umrlag biskupa upravljao biskupijom do dolaska novog biskupa. Prema njima Josip Cvjetković, generalni vikar biskupa Katića, ima svu vlast u biskupiji i njega treba smatrati kapitulamim vikarom²²³.

Sigurno po slovu tadanjeg crkvenog prava dubrovački je kapitul postupio pravilno. Ali izgleda da se trebinjsko-mrkanski župnici dobro sjećaju starih običaja i da je

218. AP, SC Dalmazija, v. 15, f. 227r–233r.

219. AP, SC Dalmazija, v. 16, f. 11rv.

220. Usp. Isto, f. 13rv.

221. Usp. Isto, f. 23rv.

222. AP, SC Dalmazija, v. 13, f. 559r–560v–565r–568v–589r–590r.

223. Usp. Isto, f. 430r–437rv.

214. AP, SOCG, v. 837, f. 745r.

215. AP, Acta, v. 153, f. 3203–327r, n. 9.

216. AP, SC Dalmazija, v. 14, f. 551r.

217. AP, SOCG, v. 873, f. 123v–145v.

218. AP, SC Dalmazija, v. 15, f. 227r–233r.

219. AP, SC Dalmazija, v. 16, f. 11rv.

220. Usp. Isto, f. 13rv.

221. Usp. Isto, f. 23rv.

222. PANDŽIĆ B., De diocesi, p. 101.

223. AP, SC Dalmazija, v. 16, f. 65rv.

224. Usp. Isto, f. 66r.

stvarno bilo onako kako oni tvrde. Međutim, neki sličan protest župnika u prošlosti se po svojoj prilici ne bi dogodio, jer su u mnogočemu ovisili o Dubrovniku, od njega primali biskupe, zaštitu i pomoć.

Taj događaj kao da nagoviješta kako se nešto promijenilo o osjećajima trebinjsko-mrkanjskih župnika koji, iako još uvijek pod turskom vlašću, kao da počinju osjećati svoju zasebnost.

Međutim, ta rasprava nije imala kakvih vidnih posljedica jer je Dubrovačka Republika 24. siječnja iste godine predložila za novoga trebinjsko-mrkanjskog biskupa Nikolu Ferića, Dubrovčanina, rođenog 10. svibnja 1736²²⁵. Papa je taj prijedlog odbrio i imenovao Ferića 26. ožujka iste godine²²⁶.

Nikola Ferić ozbiljno je prihvatio svoju biskupsku dužnost. Iako nije mislio u biskupiji boraviti, htio je odmah biskupiju posjetiti da upozna njezine potrebe i mogućnosti. Prvi službeni posjet biskupiji obavio je u studenom i prosincu 1792. Zanimljivo je da je i on prigodom toga svog posjeta biskupiji, kao i njegov predšastnik prije 30 godina, pao s konja i istetio ruku²²⁷. Dvije godine kasnije, za vrijeme drugoga službenog pohoda, održao je u Gracu biskupijsku sinodu²²⁸.

Prilike su bile takve da biskup Ferić nije mogao učiniti za biskupiju sve što je htio i što je trebao. Dugo vremena na području biskupije vodile su se stalne borbe među Turcima koje su se često okretale protiv katoličkog stanovništva²²⁹.

Kuga se često pojavljivala i harala po biskupiji pa je smetala miran život stanovništva i djelovanje biskupu. Tako npr. god. 1816. piše da od god. 1811. nije bio u biskupiji radi kuge koja je izbila 1812. i tada još nije bila prestala²³⁰.

Osim toga borbe između Francuza i Rusa oko Dubrovnika i ukidanje Dubrovačke Republike god. 1808. nepovoljno je djelovalo u ovom kraju na sav život, a posebno za crkvene prilike, tim više što su Čmugorci, koji su se odmah izjasnili za Ruse protiv Francuza, upadali na područje Dubrovačke Republike i nemilosrdno harali. God. 1807. zapalili su dvije kuće biskupa Ferića u Gružu, gdje je on boravio²³¹.

U svemu je biskupa Ferića pomagao njegov generalni vikar Grga Matuško (vić) kojega je god. 1803., kad je umro Mate Bogojević, premjestio u Gradac za župnika da mu bude u njegovim podmaklim godinama lažni rad i da bude bliže biskupu²³².

Biskup Ferić budno je pazio na odgoj mladih svećenika. Već prve godine biskup-

225. ASC, *Processus consistoriales*, v. 195, f. 65r-71v.

226. ASV, *Acta Camerae*, v. 40, f. 278-279r.

227. AP, SC *Dalmazia*, v. 16, f. 112rv.

228. Usp. Isto, f. 201 r-204v.

229. "La mia diocesi, pure di Trebigne, presentemente si trova in gravi e critiche circostanze delle continue scorrerie e guerre civili tra questi barbari Ottomani quali perseguitano i proveri cattolici e a forza delle battiture rapiscono le loro mandre e beni" (Isto, f. 282r-283r).

230. AP, SC *Dalmazia*, v. 18, f. 123 r-124r.

231. "Arrivando quile truppe francesi, siamo stati assediati e per terra e per mare dai Russi e Montenegrini quali hanno saccheggiato le campagne con le case dei contadini, spogliate le chiese e le case e la maggior parte incendiate, principalmente nel Borgo di Ragusa ove erano due mie case d'abitazione totalmente spogliate da suppelletili e poi abbruciate, sicche ho perduto tutto, e se in questa repentina irruzione non mi ritiravo in citta, come hanno fatto tutti gl'abitanti del Borgo, averci perduto anche la vita". (AP, SC *Dalmazia*, v. 17, f. 542r; PANZIĆ B., *De diocesi*, p. 72, n. 2).

232. AP, SC *Dalmazia*, v. 17, f. 371r-372r.

ske službe poslao je u školu u Loreto Nikolu Matuško(vića) iz Moševića, bratića Grga Matuško(vića)²³³. Nikolu je zaređio za svećenika u Dubrovniku 1801. i odmah ga poslao stricu u Hrasno za pomoćnika²³⁴. God. 1799. zaređio je za svećenika Dominika Sokolovića, koji je rođen u Dubrovniku i stanovao u biskupovoj kući; bio mu je tajnik kroz čitavo vrijeme njegove biskupske službe²³⁵. God. 1804. zaređio je nova dva svećenika, Josipa Sokolovića i Andriju Maslaća²³⁶, a 1711. Luku Raguža i namjestio ga za pomoćnika u Dubravama²³⁷.

Ferić je umro 30. svibnja 1819. Dubrovački nadbiskupski kapitul imenovao je kapitulanim vikarom Dominika Sokolovića, dugogodišnjeg tajnika umrlog biskupa²³⁸. I ovaj put su se usprotivili tom imenovanju župnici trebinjsko-mrkanske biskupije jer su htjeli da po starom običaju biskupije generalni vikar Grgo Matušković vodi biskupiju do dolaska novog biskupa²³⁹.

Dominik Sokolović pokušao je učiniti sve što je bilo u njegovim mogućnostima na korist biskupije. Ostao je kapitulanim vikarom kroz 18 godina. To je umanjivalo snagu njegovih nastojanja. Ali i prilike su bile teže. Nije mogao slati mladiće u Italiju pa je nastala bojazan da neće imati svećenika. Kad je 24. studenog 1823. umro župnik u Gracu Grgo Matušković, postavio mu je za nasljednika Andriju Maslaća²⁴⁰. Ali kad je neki razbojnik ubio 16. ožujka 1829. Luku Raguža, župnika u Ravnom, Sokolović nije imao koga postaviti na njegovo mjesto. Župa je bila nepopunjena gotovo godinu dana, dok nije g. 1830. zaređio Andriju Grilla, Dubrovčanina, i odmah ga postavio za župnika u Ravnom, premda je imao tek 22 godine²⁴¹.

Ređenjem Andrije Grilla Sokolović je popunio sve župe, ali nije imao nijednoga slobodnog svećenika niti je imao kojeg studenta pripravnika za svećenika. Stoga je ubuduće morao upražnjene župe popunjavati tuđim svećenicima. Za Trebinju, kad je god. 1831. umro Nikola Andrijašević, našao je u Dubrovniku Ivana Russinia²⁴², a kad je 10. veljače 1835. umro Nikola Matušković, župnik u Hrasnu, Sokolović se obratio na provincijala bosanskih franjevaca da mu na neko vrijeme pošalje dva svećenika. Došla su dvojica u biskupiju 16. lipnja 1835: fra Ivan Martinović za župnika u Hrasnu i fra Bartol Tuzaković za pomoćnika u Dubravama²⁴³.

Još prije dolaska Sokolovića na upravu biskupije njezine vanjske prilike u mnogočemu su bile promijenjene. Nestalo je god. 1808. stare Dubrovačke Republike koja je stoljećima bila zaštita trebinjsko-mrkanske biskupije i predlagala osobe Sv. Stolicu za nove biskupe. Osim toga Pio VII priznao je 30. rujna 1817. austrijskoj vladi

233. AP, SC Dalmazija, v. 16, f. 17rv.

234. AP, SC Dalmazija, v. 17, f. 141r–142v.

235. Usp. Isto, f. 7r–8r–56r.

236. Usp. Isto, f. 435r.

237. AP, SC Dalmazija, v. 18, f. 122v.

238. Usp. Isto, f. 161rv.

239. Usp. Isto, f. 166rv.

240. AP, SC Dalmazija, v. 19, f. 59r–60v.

241. AP, SC Dalmazija, v. 20, f. 62r–63r.

242. Dumo i njegov narod, br. 13, p. 23.

243. AP, SC Dalmazija, v. 20, f. 330–331r.

pravo predlagati biskupe koje su prije predlagale republike venecijanska i dubrovačka. Na temelju toga papinskog pisma Austrija je ubrzo preuredila, u dogovoru sa Svetom Stolicom, crkvene prilike u Dalmaciji. Konačno, 30. lipnja 1828. papa Leon XII objavio je buduće crkveno uređenje u Dalmaciji. Tom uredbom ukinuta je, među ostalim, dubrovačka nadbiskupija i svedena na položaj biskupije.

U gornjoj uredbi ne govori se ništa o trebinjsko-mrkanskoj biskupiji, pa kad je umro 1. listopada 1837. Dominik Sokolović, ona nije imala svoga metropolitu. I pak dubrovački kapitul kanonika izabrao je 7. listopada za kapitulamog vikara Dubrovčanina Nikolu Đuriana²⁴⁴ dok su trebinjsko-mrkanski župnici priznavali bivšega generalnog vikara don Vidoja Maslaća, župnika u Dubravama²⁴⁵.

Već dva puta dubrovački kapitul izabirao je kapitulamog vikara za trebinjsko-mrkansku biskupiju. Ti izbori dubrovačkog kapitula bili su valjani jer je dubrovački nadbiskup bio metropolita trebinjsko-mrkanske biskupije. Ovom prigodom to nije više bio pa je izbor Nikole Đuriana bio nevaljan. Papa Grgur XVI, posredovanjem austrijske vlade, učinio je svojom vlašću 30. lipnja 1838. valjanim gornji izbor. Međutim, Nikola Đurian nije bio dugo kapitulamim vikarom trebinjsko-mrkanske biskupije. Papa Grgur XVI, Apostolici nostri muneris od 12. rujna 1839., dao je trebinjsko-mrkansku biskupiju na upravu dubrovačkom biskupu²⁴⁶.

244. Usp. Isto, f. 365r.

245. Usp. Isto, f. 362r.

246. PANDŽIĆ B., *De dioecesi*, pp. 72–76.

Dr. BAZILIJE PANDŽIĆ

SCIPION DE MARTINIS TREBINJSKI BISKUP

Trebinjsko-matkanjski biskup Sablin Cvjetković (Florianus) umro je u Dubrovniku 23. prosinca 1661¹. A sutradan dubrovački senat je odredio da ga naslijedi Scipion de Martinis, koji je tada boravio u Rimu da bi se pripremio za svećeništvo².

Život i odgoj

Scipion je rođen oko 1620. u talijanskom gradiću Muro u Bazilikatu³. Njegovi roditelji po poslu došli su u Dubrovnik i malog Scipiona odgojili za liječnika. Medicinu je vjerojatno završio u Padovi. Nakon završenih nauka liječničku službu obavljao je u Dubrovniku. Kad ga je dubrovački senat predložio za biskupa, naziva ga »eximius doctor Scipio de Martinis, artis medicinae doctor, phisicus noster«⁴. U odmakloj dobi, kad je već imao oko 40 godina, odlučio je promijeniti zvanje i postati svećenik. U Rimu je pohađao potrebne nauke, a onda je zatražio, da se mogne rediti za svećeništvo⁵. Traženu dozvolu dobio je od pape Aleksandra VII. dne 15. studenog 1661⁶. Za svećenika je zarađen 8. kolovoza 1662⁷. Dakle, prije nego je postao svećenik dubrovački senat predložio ga je za biskupa. Aleksandar VII.

¹ B. RODE, *Necrologium Fr. Minorum de Observantia provinciae S. Francisci Ragusae*, u: *Analecta Franciscana*, vol. VI, Quaracchi 1914, 442, kaže da je umro 24. prosinca. Naprotiv D. FARLATUS, *Illyricum Sacrum*, vol. VI, Venetiis 1800, 315, veli da je umro: X Kal. Januarii, a to je bilo 23. prosinca

² D. FARLATUS, *Illyricum Sacrum*, VI, 315.

³ AV (=Archivum Secretum Vaticanum), *Processus consistoriales*, vol. 60, f. 782r.

⁴ D. FARLATUS, *Illyricum Sacrum*, vol. VI, 315.

⁵ »Scipione de Martinis, medico fisico, dalla città di Muro, devotissimo amatore della Santità Vostra, desiderando servir meglio l'Idio nel stato sacerdotale supplica humilissimamente la somma pietà della Santità Vostra a concederli la dispensa che possa esser ammesso a tutti li ordini minori e sacri sino al sacerdotio inclusive, come anco di poter esercitare la professione della medicina sinche venga provvisto di qualche beneficio ecclesiastico congruo alla sua sustentatione. Che il tutto» (AV, *Secreteria Bre-vium*, vol. 1242, f. 274r).

⁶ Ibidem, f. 273rv.

⁷ AV, *Processus consistoriales*, vol. 60, f. 782r.

(1655—1667) 9. travnja 1663. potvrdio je izbor dubrovačkog senata, i tako je Scipion postao trebinjsko-mrkanjski biskup⁸.

Budući da je Scipion živio i djelovao u Dubrovniku, morao je bar donekle poznati stanje trebinjsko-mrkanjske biskupije. Ali po svoj prilici to njegovo poznavanje bilo je samo približno. Sigurno nije bio potpuno svjestan, koliko će zbog nje pretrpjeti.

Pitanje boravka

Scipion je postao biskupom trebinjsko-mrkanjske biskupije u izvanrednim prilikama, za vrijeme tzv. kandijskog rata (1645—1669), kad su teške prilike njegove siromašne biskupije zbog rata postale još teže. Posabno, što su hajduci ili bolje rečeno uskoci, neredovite čete mletačke koje su se sastojale od kršćanskih izbjeglica ispod Turaka, iz bližih mletačkih područja napadali i pljačkali nezaštićeno pučanstvo trebinjsko-mrkanjske biskupije⁹. Ponajviše radi tako teških prilika njegov predšasnik Sabin (1647—1661) nije uopće pohodio svoju biskupiju, nego je čitavo vrijeme boravio u Dubrovniku i odatle se po mogućnosti brinuo za svoje vjernike¹⁰.

Kad je Propaganda saznala za to stanje, bila je duboko zabrinuta. Nije se mogla pomiriti s činjenicom da jedan biskup stalno boravi izvan svoje biskupije. Sličan slučaj imala je malo prije u Moldaviji, gdje su za biskupiju Bacau birani biskupi Poljaci, koji su stanovali u Poljskoj. Kad je god. 1661. biskupija Bacau ostala ispražnjena, budući da je njezin biskup Marijan Kurecki premješten na drugo sjedište, Propaganda je obvezala posebnom zakletvom novoimenovanog biskupa Stjepana Atanazija Rudzinski, da boravi u biskupiji¹¹. Tadanji tajnik Propagande mislio je da tako nekako treba obvezati i novog trebinjsko-mrkanjskog biskupa¹². Na molbu Propagande Papa je, uistinu, dao napraviti dekret kojim se od Scipiona traži zakletva da će boraviti u svojoj biskupiji. A ako ne bi u njoj boravio, ne bi mogao vršiti biskupske obrede (pontificalia) niti u svojoj mti u tuđoj biskupiji¹³.

Primajući trebinjsko-mrkanjsku biskupiju Scipion je položio traženu zakletvu. Nadao se da će ipak na licu mjesta naći načina, da udovolji toj svojoj dužnosti¹⁴.

Kad je Scipion došao u Dubrovnik kao trebinjsko-mrkanjski biskup, morao je najprije riješiti pitanje svoga boravka. Premda su nje-

⁸ AV, *Acta camerarii*, vol. 21, f. 14r.

⁹ »Chayduci, gente da foresta del partito Veneto che sovrendo senza soldo, solo animata alle rapine, sotto color di nocer alli Turchi, vanno miseramente depredando tutti quelli cristiani« (AP = Archivum S. C. de Propaganda Fide), Vienna, vol. 5, f. 276r.

¹⁰ Tajnik Propagande kaže 27. srpnja 1660. da Sabin »da che fu fatto vascovo non ha voluto mai riseder nè forsi anche mai raconoscere la faccia della sua hiesa« (Ibidem, f. 172r).

¹¹ Cfr. *Annales Minorum*, an. 1670 n. XXX (vol. XXXI, Romae 1936, 460).

¹² »Non sarebbe male di stringerlo gagliardamente con un obbligo simile a quello di Baccovia o in altra forma« (AP, *Lettere*, vol. 40, f. 235v).

¹³ AV, *Secretaria Brevium*, vol. 1375, f. 312r—313r.

¹⁴ AP, Vienna, vol. 5, f. 211v

govori predšasnici stanovali u Dubrovniku, on se obvezao da će boraviti u biskupiji. Iako je imao najbolju volju da udovolji svojoj zakletvi i volji Sv. Stolice, nije znao kako bi to stvarno učinio, jer u biskupiji nije bilo nikakve kuće, gdje bi mogao stanovati¹⁵.

U trebinjskoj biskupiji bila su tada samo dva svećenika: Marko Božić (Nataš)¹⁶, župnik u Popovu, i fra Ivan Bartolović¹⁷. Don Marko je, uz pomoć bratića Mije, sagradio nešto kućice u Orahovu Dolu, a fra Ivan je s početka išao od kuće do kuće, a malo kasnije se nastanio u crkvi sv. Anje u Gracu¹⁸. Možda je to učinio na nagovor samog biskupa, jer se njemu nije svidao takav način života, da župnik bude bez kuće i stalnog sjedišta¹⁹. U svakom slučaju to je bilo i jedno korisno rješenje, jer kršćani nisu morali dati Turcima 20 škuda godišnje za tu crkvu, budući da je kasnije nisu prijavljivali kao crkvu, za koju bi po zakonu morali dati godišnje porez od 20 škuda, nego je smatrana kao fra Ivanova kuća²⁰.

Trebinjskom biskupu pripadao je i otok Mrkanj, po kojem je nazvan mrkanjski. Na njemu je u prošlosti bio benediktinski samostan, kojega su Dubrovčani dali protjeranom trebinjskom biskupu²¹. U posljednje vrijeme bio ga je popravio biskup Krizostom Antić (1615—1647), pa se moglo u njemu i stanovati. Ali u vrijeme kaznijskog rata to nije bilo moguće, jer su po moru krstarili hajduci, odnosno uskoci, na Mrkanju odsjedali i češće se ustavljali²².

¹⁵ AP, Acta, vol. 32, f. 219v—220r n. 37.

¹⁶ Božić (Nataš) rođen je u Hercegovini. Bio je brat laika i kod Dominikanaca. Trebinjsko-mrkanjski biskup Krizostom Antić god. 1615. zaređio ga za svećenika. Župnikom u Popovu imenovan je 12. ožujka 1624. Bavio se medicinom. Umro je god. 1670. Cfr. B. PANDŽIĆ, *De dioecesi Tribuniensi et Mercanensi*, Romae 1959, 55.

¹⁷ Član bosanske franjevačke provincije. Došao je u trebinjsku biskupiju god. 1659 (AP, Vienna, vol. 5, f. 175r), i ondje je umro god. 1689 (AP, Acta, vol. 59, f. 224v n. 13).

¹⁸ Cfr. A. ZELENKA, *Nekoliko objekata sakralne arhitekture XVII stoljeća sa područja starog Žažabljja, Trebinjke i Popova*, u: *Tribunia*, 2 (1976), 51—76.

¹⁹ Biskup Scipion kaže 25. rujna 1663. o fra Ivanu Bartoloviću: «... non ha casa e va ramingo hora in una pagliara hora in un'altra di quelli cattolici, il che al mio giudicio è soggetto a molti disordini...» (AP, Vienna, vol. 5, f. 221v).

²⁰ «E perchè si dà al Turco da quelli poveri cattolici per ogni chiesa da 20 ducati, per evitar detto pagamento, perchè veramente non possono, li danno titolo di casa e ci habita detto paroco, ancorche vi sia il quadro rivoltoato nella cappella» piše Scipion 29. studenog 1663 (Ibidem, f. 217v).

²¹ Cfr. B. PANDŽIĆ, *De dioecesi Tribuniensi*, 18—19; I. OSTOJIC *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, Split 1964, 465—469.

²² Cfr. AP, Vienna, vol. 5, f. 212r. Sabin Florianus ovako 10. rujna 1659. opisuje Mrkanj: «Mercana enim, a qua nomen sortitur tituli est insula prava in mari Adriatico, adiacens Epidauru, a totius continenti mille passus, a Ragusa vero sex milliaria distat. Sunt in ea duae ecclesiae parvae, quarum altera in septis domus episcopalis, caret clero et populo. Reperiuntur in ea aliquot vineae, sicut et aliae in locis circumvicinis, quarum redditus vix ad summam centum aureorum pertingit. Sed durante hac tempestate belli inter Venetos et Turcas piratae omnis generis illud mare percurrentes plurima damna intulerunt, ecclesias vastarunt, portas, fenestras et quidquid igneum erat igni tradiderunt. Turrim, quae facta fuerat ad praesidium et conservationem mobilium vi aperierunt omniaque depredarunt...» (Ibidem, f. 173r—174r).

Pitanjem boravka trebinjskog biskupa pozabavila se i sama uprava dubrovačke republike, kad je čula da mu je naređeno stanovati u biskupiji. Trebinjski je biskup već stoljećima stanovao u Dubrovniku, katkada vršio dužnost generalnog vikara dubrovačke nadbiskupije i često zamjenjivao nadbiskupa za vrijeme njegove odsutnosti, bolesti ili kakve druge potrebe. Spomenuta odredba lišila bi republiku prisutnosti trebinjskog biskupa i donekle bila na štetu same republike. A možda je htjela izvući iz neprilike biskupa Scipiona, koji stvarno nije znao kako bi izvršio naredbu. Republika je spremila Papi molbu, u kojoj ga je molila da bi trebinjskom biskupu dopustio vršiti biskupske obrede u Dubrovniku, kada to bude potreba²³.

Da je Papa prihvatio prijedlog republike, Scipion bi mogao ostati u Dubrovniku i tako bar donekle riješiti pitanje svoga boravka. Ali Papa je tek donekle izišao ususret molbi Dubrovčana. U audijenciji, koju je dao 22. kolovoza 1663. tajniku Propagande²⁴, dozvolio je da trebinjski biskup kroz dvije godine može vršiti biskupske obrede u Dubrovniku, ali samo tri mjeseca godišnje tj. u vrijeme kada je biskupu dopušteno boraviti izvan biskupije.

Biskupu Scipionu nije preostalo drugo, nego i nadalje dokazivati Propagandi da mu je nemoguće stanovati na području trebinjske biskupije. Mogao je samo pokušati stanovati na Mrknju, ali to je bilo za vjernike dalje nego što je Dubrovnik, a zbog iznimnih prilika to je bilo tada opasno radi hajduka i za biskupa i za vjernike, koji bi k njemu dolazili. Stoga je opetovano tražio da mu se dozvoli stanovati u Dubrovniku²⁵.

Propaganda, zbog njegovog tako upornog dokazivanja, htjela se ponovno raspitati o istinitosti njegovih tvrdnja. Ovaj put željela je čuti mišljenje župnika u Perastu Andrije Zmajevića. Prije nego je dao odgovor, Zmajević se savjesno raspitao i 26. travnja 1664. dao Propagandi traženi odgovor. Prema njemu, trebinjski je biskup iskren kad tvrdi, da mu nije moguće stanovati u biskupiji. On je stranac, španjolski podložnik, a njegova biskupija je blizu Hercegovačkog, gdje su na poseban način zavezani Španjolci²⁶. Ali ipak bi se morao malo više pri-

²³ »... ogni volta che vi si troverà detto Mons. Vescovo e ricercherà il bisogno, o per assenza da quella città di Mons. Arcivescovo o per altro accidente che potrà nascere, nella medesima forma che hanno esercitato tutti li suoi antecessori...« (Ibidem, f. 191rv).

²⁴ O pismu dubrovačke republike raspravljano je u Propagandi 7. kolovoza 1663. Određeno je da tajnik Propagande iznese stvar Papi. Tajnik je ovako zabilježio na molbi odgovor Pape: Die 22. Augusti 1662 (!) ex audientia S. mi. Sanctissimus benigne induxit ut, non obstante iuramento per episcopum Tribuniensem praestitum de non exercendo pontificalia extra dioecesim etiam de consensu Ordinarii, possit et in civitate Ragusii exercere de consensu Archiepiscopi Ragusini ad biennium et non ultra, dummodo sit intra tempus a Conclio concessum extra prouiam dioecesim (Ibidem, f. 192v). Očito tajnik je napisao 1662 umjesto 1663, jer je o pismu raspravljano 7. kolovoza 1663., pa dosljedno audijencija mora biti poslije toga dana.

²⁵ Cfr. AP, Acta, vol. 34, f. 189r—190r n. 16.

²⁶ »Città (Castelnovo), dove si vive con gran sospetto dei Spagnuoli per esser stata nella guerra passata sorpresa da medesimi« (AP, Vienna, 5, f. 225r).

bližini svojim vjernicima, jer je za njih Dubrovnik daleko. Zmajević je predložio da biskup Scipion izabere Slano kao mjesto svoga boravka²⁷.

Dok se tako vodila prepiska o mogućnosti njegova boravka u biskupiji, Scipion je još god. 1664. bio gotovo primoran vršiti biskupske obrede u Dubrovniku. Bio je odsutan dubrovački nadbiskup. U nekoj prigodi tražili su od Scipiona da obavi obrede mjesto nadbiskupa. A kad je Scipion dokazivao kako mu je Propaganda to zabranila, pokazali su mu reskript kongregacije za biskupe i redovnike, prema kojem je svaki biskup mogao vršiti u Dubrovniku biskupske obrede, kad je odsutan dubrovački nadbiskup. Uvjerili su Scipiona da i on može u ovom slučaju, pa je popustio²⁸.

Međutim, Propaganda je ubrzo doznala za ovaj slučaj. O tomu ju je izvijestio Andrija Zmajević. Na 7. listopada 1664. odlučila je žestoko kazniti biskupa Scipiona. Proglasila ga je krivokletnikom i zabranila mu vršiti biskupske obrede na tri mjeseca i u vlastitoj biskupiji²⁹.

Ovu odluku kongregacije, kojom je Scipion proglašen »perikurus« i kažnjen, javio mu je Anton Manfredoni, vršilac dužnosti tajnika Propagande, 1. studenog 1664, a on ju je dobio 29. studenog iste godine. Veliko je bilo njegovo iznenađenje i žalost. Skrupulozno je pazio da se ne ogriješi o odredbe Propagande, a posebno, da ne prekrši svoju zakletvu o vršenju biskupskih obreda. U ovoj prigodi prevario ga je reskript jedne druge kongregacije, prema kojemu je izgledalo da je u ovom slučaju oslobođen zakletve. Odmah je pisao Propagandi da uzme u obzir njegovo neznanje i da mu oprostí pogrešku, u koju je upao »bona fide«³⁰.

Propaganda je 19. siječnja 1665. razmotrila njegov slučaj, oprostila mu pogrešku i ostala pri staroj zabrani o vršenju biskupskih čina, ali je odlučila ponovno pitati vijesti o mogućnosti boravka³¹. Tu svoju odluku Propaganda je saopćila Scipionu 7. veljače iste godine³².

Iza toga je zamolila dubrovačkog biskupa Petra³³, da bi se i on raspitao i javio Propagandi svoje mišljenje o mogućnosti boravka trebinjskog biskupa u biskupiji. Dubrovački nadbiskup odgovorio je na upit Propagande 21. srpnja 1665. i potpuno podržao stanovište biskupa Scipiona. Prema njemu, posebno u ondašnje ratno vrijeme, Scipionu

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem, f. 243rv.

²⁹ »Resideat in diocesi et declaretur perikurus et suspendatur ad tres menses etiam in propria diocesi.« (Ibidem, f. 236v).

³⁰ »Supposi (benchè ignorantemente e non abadaì ad altro) poterlo fare, perchè se non mi veniva detto comandamento, si rendano certe Eminenze Loro et testor Deum che mai mi sarei cimentato a questo. In ogni modo ricorro alla benignità loro e le supplico riverentemente cospicere la ignoranza e perdonare l'errore commesso e dichiararmi ne pristino stato, perchè ho operato bono fide« (Ibidem, f. 243rv).

³¹ »Nunc remanente prohibitione exercendi pontificalia extra propriam diocesim, reitegetur. Quo veno ad residentiam, habeatur aliunde informatio« (AP, Acta, vol. 34, f. 16rv n. 12).

³² AP, Lettere, vol. 47, f. 182rv.

³³ Talijan rođen u gradu Trani. Imenovan god. 1665. dubrovačkim nadbiskupom. God. 1689. premješten je u Potenzu, a god. 1695. u rodni grad Trani, gdje je umro god. 1709. Cfr. *Hierarchia Catholica*, vol. IV, Monasterii 1935, 291; vol. V, Patavii 1952, 385; D. FARLATUS, *Illyricum Sacrum*, vol. VI, 263–266.

nije moguće boraviti u biskupiji, jer bi Turci smatrali da je došao u Tursku u dogovoru s hajducima, da bi ih pomogao. Tim više, što biskup u biskupiji nema kuće, u kojoj bi mogao stanovati³⁴.

Tako se pitanje stalnog boravka biskupa Scipiona povlačilo neriješeno iz dana u dan. Međutim on je ipak svake godine dvaput išao u biskupiju: o Uskrsu, da vjernici imaju prigodu primiti sv. sakramente, i za Malu Gospu, da prisustvuje običajnoj proslavi, koja se tom prigodom držala u Ravnom. Katkada je ostajao u biskupiji i dulje vremena; posebno iza dubrovačkog potresa od 6. travnja 1667, kad je u biskupiji ostao preko 8 mjeseci.

Djelovanje u biskupiji

Scipion je došao u srpnju 1663. u Dubrovnik³⁵. Prva njegova briga bila je doći u dotir sa svojom biskupijom. Pozvao je u Dubrovnik župnika iz Popova, Don Marka Božića, da bi se s njim dogovorio o svom djelovanju u biskupiji, a posebno o prvom službenom posjetu svojoj biskupiji. I već u godini 1663. posjetio je svoju biskupiju u tri navrata.

U rujnu je bio u Žurovićima i Popovu. O tome svom službenom pohodu poslao je Propagandi izvještaj 25. rujna³⁶.

Najprije je otišao u Žuroviće. U toj misiji, koja se sastojala od nekoliko sela, a koja on poimenice ne spominje³⁷, našao je u jednom gaju crkvu sv. Petra. Crkva je bila malena. U nju je moglo stati oko 70 osoba, a ispred se nalazilo groblje³⁸. Oko 20 koraka na desno nalazila se pravoslavna crkva. U blizini crkve nije bilo svijeta; stanovao je u slamnatim kućama, udaljen 3 ili 4 kilometra³⁹.

Iz Žurovića Scipion nije prosljeđio u župu Popovo, nego se vratio u Dubrovnik, a do nekoliko dana zaputio se u Popovo. Na putu ga je pratio Isusovac Orsat Ranjina⁴⁰ s druga dva pratioca.

Kako je popovski župnik Don Marko Božić stanovao u Orahovu Dolu, kojega Scipion obično zove Orahovo, išli su onamo. Vjerojatno, kako je to u ono vrijeme obično bivalo, išli su lađom do Slanog, a odanle su okrenuli u tursko područje prođolinom koja spaja Slano s Orahovim Dolom.

³⁴ AP, Vienna, vol. 5, f. 263r—264r.

³⁵ Prvo pismo poslano Propagandi, napisano je 20. srpnja 1663 (*Ibidem*, 193rv).

³⁶ *Ibidem*, f. 205rv, 210r—212r.

³⁷ To su bila sela: Orah, Barajevići, Slavogostići, Kaladurdevići i Grepci (cfr. B. PANDŽIĆ, *De dioecesi Tribuniensi*, 52).

³⁸ Ta crkva sv. Petra nalazila se u selu Kaladurdevići (*Ibidem*).

³⁹ »... dove trovai solamente una chiesa in un boschetto sotto il titolo di s. Pietro, con l'altare solo e il quadro senza altri suppelletali di celebrare, con le sepolture innanzi la chiesa et al lato dritto, distante 20 passi vi era una chiesa di Rasciani, senza case nè gente intorno, de quali alcune sono lontane tre, altre cinque miglia da detta cappella, et è divisa la gente in diversi casali, a dove stanno sei case, dove tre e dove dieci, e tutte sono pogliariocia« (AP, Vienna, vol. 5, 205r).

⁴⁰ Orsat Ranjina rođen je u Dubrovniku 1617. Stupio je u Družbu Isusovu god. 1633. Djelovao je u Dubrovniku i Loretu. Umro je u Dubrovniku god. 1674. Cfr. D. PAVLOVIĆ, *Elogia Jesuitarum Ragusinarum*, u: *Vrela i prinosi*, 3 (1933), 32-37.

U Orahovom Dolu don Marko je imao kuću u njoj kspelicu. Nedaleko od njegove kuće nalazila se stara crkva sv. Ivana. Ona je tada bila u ruševnom stanju. Tom prigodom Don Markov nećak Mišo obećao je popraviti onu narušenu crkvu, ako uspiju dobiti za to potrebnu dozvolu turskih vlasti⁴¹.

Scipion nije se usudio ići u daljnja sela popovske župe, nego je čitavo vrijeme ostao u Orahovu Dolu. Bojao se radi borba između Turaka i hajduka kretati po župi. Tada je u popovskoj župi bilo oko 300 katoličkih kuća i u njima oko 1500 duša. Župa se je protezala na 16 sela. Iz tih sela vjernici su dolazili u Orahov Dol da vide svoga biskupa, prisustvuju njegovim obredima i prime sv. krizmu. Biskup je tada krizmao oko 400 osoba⁴².

U Orahov Do došao je i župnik iz Graca fra Ivan Bartolović. Na njegov savjet Scipion nije pošao odmah u župu Gradae, nego je svoj odlazak odgodio na nekoliko vremena, jer je tada svijet bio još na radu izvan župe, pa bi njegov posjet imao manji uspjeh radi odsutnosti vjernika⁴³.

Vrativši se u Dubrovnik Scipion je napisao izvještaj o svom pohodu biskupiji, u prvom redu o misiji u Žurovićima i župi Popovo. Izvještaj je potpisao 25. rujna 1663⁴⁴. U Rim ga je poslao 11. listopada⁴⁵.

Prije 11. listopada bio je već i u župi Gradac. I o ovoj svojoj posjeti župi Gradac izvjestio je Propagandu 29. studenog iste godine⁴⁶.

Tako je Scipion u tri navrata obavio vizitu svoje biskupije, a onda otišao u Dubrovnik i ondje se nastanio. Tek za Uskrs slijedeće godine opet je krenuo u biskupiju. Pratio ga je Orsat Ranjina, Don Mate Martini, župnik u Dubrovačkoj Rijeci, i Ivan Mirosavljević, student. Na Mali Uskrs 20. travnja bili su u Žurovićima. Ali dalje se nisu usudili proslijediti, jer upravo u ono vrijeme hajduci su harali po selima trebinjske biskupije⁴⁷.

Biskup je pisao 7. ožujka 1664. don Marko, župnik Popova, iz Rakova Dola, da je ostao bez išta. Hajduci su čitavu njegovu župu oplijenili i popalili. Narod se razbježio i skriva se po pećinama i brdima⁴⁸.

⁴¹ AP, Vienna, vol. 5, f. 250v.

⁴² Tom prigodom susreo se i s kaluderima samostana Zavale. To ovako opisuje: «un miglio distante da Orahovo v'è un monastero di monaci di s. Basilio del rito greco, e cercai abocarmi col priore loro, al quale esortai col P. Gesuita quanto vivarebbero su la nostra legge cattolica e per un niente, cavò per non dare odedianza a Sua Santità, si vogliano precipitare eternamente.» *Ibidem*, f. 210v).

⁴³ *Ibidem*, f. 210v.

⁴⁴ *Ibidem*, 250rv, 210r—212v.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 212v. I Hercegnovi pripadao je trebinjskoj biskupiji. Biskup nije nikada posjetio to mjesto, nego je obično išao onamo od vremena do vremena netko iz Cavtata (*Ibidem*, f. 337r).

⁴⁶ *Ibidem*, f. 217r. U međuvremenu, kad je već bio poslao svoj izvještaj o župi Popovo, Scipion je dobio neka štampana pitanja o biskupiji, koja je Propaganda slala svim biskupijama u njezinskim krajevima. Na ta pitanja Scipion je napisao odgovor 25. studenog iste godine i poslao ga zajedno sa spomenutim izvještajem župe Gradac (*Ibidem*, 206r—209r).

⁴⁷ *Ibidem*, f. 223r.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 219r.

Drugi njegov župnik, fra Ivan Bartolović, javio mu je 17. travnja iste godine, da su u župu Gradac došli hajduci na 14. ožujka i sve odnijeli, što su našli. Pače, hvatali su i ljude i prodali ih kao životinje. Oko 53 obitelji one župe ostavile su svoje kuće i pobjegle na sjever prema Blagaju⁴⁹.

U takvim prilikama Scipionu nije preostalo drugo, nego iz Žurovića vratiti se u Dubrovnik i ondje čekati bolja vremena.

Budući da su početkom rujna prilike bile nešto mirnije, Scipion se odlučio na put u biskupiju. Htio je prisustvovati proslavi Male Gospe u Ravnom. Išao je preko Slanog i Orahovog Dola, a pratio ga je Isusovac Orsat Ranjina.

Iza Male Gospe Scipion je prešao u župu Gradac. Htio je obaviti krizmu u selu Vidonje. Budući da je on popisivao krizmanike, netko ga je optužio kadiji u Gabeli, da novači vojnike za Veneciju. Kad mu je javljeno da ga radi toga traži gabelski kadija, iste noći pobjegao je na dubrovačko područje⁵⁰.

Slijedeće godine o Uskrsu jedino je išao u Žuroviće. Radi nevremena vratio se u Dubrovnik⁵¹. Ali i te godine nije htio faliti na proslavi Male Gospe u Ravnom. Samo ovaj put morao je dulje ostati u biskupiji, odnosno u župi Popovo, gdje je tri mjeseca zamjenjivao popovskog župnika Marka⁵². Don Marko se bavio liječenjem. Zbog toga je bio cijenjen i od Turaka. One je godine obolio hercegovački paša i pozvao Marka da ga liječi⁵³.

Za vrijeme ovog svog boravka u biskupiji Scipion se nije dobro osjećao. Kao liječnik vidio je da se mora odmarati i liječiti. Radi toga morao je otići nekoliko mjeseci u Italiju. U tom smislu poslao je molbu na Propagandu. Njegova molba bila je ispitana u Propagandi 3. veljače 1666. i dozvoljeno mu je otići u Italiju na liječenje, samo se morao vratiti u biskupiju do lipnja⁵⁴. To mu je saopćeno pismom od 27. ožujka⁵⁵.

Kako je dozvolu za liječenje dobio malo prije Uskrsa, htio je prije odlaska posjetiti biskupiju i dati prigodu vjernicima da obave svoje kršćanske dužnosti. A kad je došao u župu Popovo, župnik don Marko bio je pozvan ponovno da liječi hercegovačkog pašu. Da ne bi župa ostala bez svećenika, biskup je ostao u župi, ali zbog toga je morao i odreći se puta u Italiju i svoga liječenja⁵⁶.

I u kolovozu iste godine Scipion je morao dulje ostati u biskupiji, da zamjeni Don Marka, koji je opet morao ići k hercegovačkom paši da ga liječi. Tom prigodom slavio je Veliku Gospu u Trebinjilji, a Malu Gospu u Ravnom⁵⁷.

⁴⁹ Ibidem, f. 198rv, 198r.

⁵⁰ Ibidem, 239r—241r.

⁵¹ Ibidem, f. 251r.

⁵² Ibidem, f. 280rv.

⁵³ »... non havendo i Turchi persona capace a questo mestiero et è necessario mostrar prontezza a servirli nei loro bisogni per redimersi dalle loro vessationi« (Ibidem, f. 279r).

⁵⁴ AP, Acta, vol. 35, f. 36rv an. 3.

⁵⁵ AP, Lettère, vol. 47, f. 214v—215r.

⁵⁶ AP, Vienna, vol. 5, f. 290r.

⁵⁷ Ibidem, f. 305rv, 308r; cfr. f. 295r.

Početak god. 1667. Scipion još nije bio na liječenju, iako se osjećao bolestan i umoran. Ali i one godine htio je biti kroz Veliku Sedmicu među svojim vjernicima, a odmah iza Uskrsa otići u Italiju.

Uistinu, za vrijeme Velike Sedmice bio je u biskupiji. Ali ovaj put u onim krajevima dogodio se jedan događaj koji je snažno utjecao na daljnji Scipionov život. Na Veliku Srijedu, 6. travnja 1667, neobičan i strašan potres gotovo je uništio Dubrovnik⁵⁸. Prema nekim vijestima od 5000 stanovnika, koje je Dubrovnik tada imao, 4000 izgubilo je život⁵⁹.

Trebinjska biskupija imala je u Dubrovniku dvije kuće, koje je biskup iznajmljivao i od toga zadovoljavao veliki dio svojih potrebitina. U ovom potresu obe te kuće bile su srušene. Uništena je bila i kuća u kojoj je Scipion stanovao, a s njom je izgubio sve stvari koje nije bio sa sobom na put ponio. Do tada je živio sasvim siromašno i jedva preživljavao, a sada, nakon potresa, ostao je gotovo bez išta.

Potres je također prisilio Scipiona da me odgađa svoj put u Italiju i svoje liječenje. Odmah iza Uskrsa otišao je u Padovu, gdje je bilo poznato medicinsko središte i gdje je on po svoj prilici završio medicinu.

U Padovi se Scipion zadržao do sredine kolovoza, a onda se spremao na povratak. Liječenje mu je omogućila njegova rodbina. Iz Padove je pisao 16. kolovoza Propagandi, da sutrađan odiazi u Dubrovnik. Ali pred njim je sada stalo jedno novo pitanje, koje ga je i prije pratile, ali sada mu je izgledalo nerješivo: kako preživjeti? Od svojih vjernika nije mogao što očekivati, jer su uvijek bili siromašni, a pogotovo u ono vrijeme, kada su bili potpuno opljačkani od hajduka. Ni od svoje rodbine nije mogao mnogo očekivati, jer ga je pomogla prigodom liječenja. Nije mu preostajalo drugo nego tražiti pomoć od Propagande⁶⁰.

Vrativši se iz Padove, gotovo odmah je produžio u biskupiju. U Dubrovniku nije imao gdje stanovati. Osim toga približavala se Mala Gospa, koju je svakako htio proslaviti u Ravnom.

Ovom prigodom u Ravnom je našao praznu »slamariću«, vlasništvo jednog čovjeka koji je, iz straha od hajduka, pobjegao na sjever prema Sarajevu. Scipion je uzeo tu kućicu, prekrio je pločom i u njoj se nastanio⁶¹.

Težak je bio život biskupa u ovoj sredini. Ne samo da nije imao one udobnosti za stanovanje i život, na koju je bio dotada privikao, nego nije imao mogućnosti hraniti se, iako je prije običavao i

⁵⁸ Cfr. B. PANDŽIĆ, *De dioecesi Tribuniensi*, 56–57; G. NOVAK, *Mletački izvori o potresu u Dubrovniku i Kotoru 6. travnja god. 1667*, u: *Starine*, 55 (1971), 5–37.

⁵⁹ Franjo Ricciardi 18. travnja 1667. piše Propagandi: *A li 6 correnti a hore 14 cominciò terremoto, il quale non durò per un Ave Maria et in un momento caschò tutta la città per terra, così chiiese, monasterij et tutto altro, si poi dire non remansit lapidem super lapidem com perdita di due mila anime e più* (AP, Vienna, vol. 5, f. 33r).

⁶⁰ AP, Vienna, vol. 5, f. 312rv.

⁶¹ *Ibidem*, f. 338r.

kako je zahtijevalo njegovo zdravstveno stanje. Sve to, malo po malo uvjeravalo ga je da mu je nemoguć život u onim krajevima⁴².

U ožujku 1668. bio je 8 mjeseci neprestano u biskupiji. Ubrzo se navršavao 5 godina otkako je imenovan biskupom, pa mu je bila dužnost ići u Rim ad litteras. Nije nikako htio propustiti tu prigodu da podnese točan izvještaj o stanju biskupije i odluči o svojoj budućnosti. U ožujku je najavio Propagandi svoj dolazak u Rim⁴³.

Koncem svibnja te godine bio je već u Rimu. Napisa o je opširan izvještaj o svojoj biskupiji i predao ga Propagandi⁴⁴.

Napuštanje biskupije i daljni život

Prema izvještaju nije izgledalo da će se Scipion zahvaliti na biskupiji, premda se to mogio naslućivati. Vjerojatno se nadao da će ipak nekako riješiti svoje pitanje s Propagandom i osigurati si mogućnost života u biskupiji. Ali u svojim nadama se prevario. Ne znamo kako se točno razvijalo raspravljanje o njemu. Svakako, ubrzo iza kako je predao Propagandi izvještaj o svojoj trebinjsko-mrkanskoj biskupiji, dao je ostavku. Već iste godine 1668. 28. prosinca, dubrovačka republika predložila mu je nasljednika fra Antu Primi, provincijala dubrovačkih franjevac⁴⁵.

Scipion je nekoliko godina ostao nezaposlen. Tek 2. svibnja 1672. dobije biskupiju Polignano u Apuliji⁴⁶. To je bila mala biskupija, ograničena na grad. Tada je imala oko 3000 stanovnika⁴⁷. Kao biskup ostavio je u novoj biskupiji uspomenu, što je u njoj uredio zdravstvenu službu. Umro je 6. travnja 1681. vršeći biskupsku dužnost u svojoj novoj biskupiji⁴⁸.

⁴² U izvještaju kojeg je dao u Rimu god. 1668. opisujući svoj način života u biskupiji, među ostalim kaže: «... però con patimenti molti a segno che n'acquistato mille infirmità et è malissimo sano, a segno che già si vede inhabile più per quelle parti, nelle quali non vi è forno, non si fa pane col fermento, non si fa carne, non vi è oglio, non vi è nessun bene e si procurava la robba a Ragusa» (*Ibidem*, f. 338r).

⁴³ *Ibidem*, 315r.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 335—340r.

⁴⁵ D. FARLATUS, *Illyricum Sacrum*, vol. VI, 315; B. PANDŽIĆ, *De dioecesi Tribuniensi*, 98—99.

⁴⁶ AV, *Acta Camerarii*, vol. 22, f. 116r.

⁴⁷ R. RITZLER-P. SEFRIN, *Xierarchia Catholica*, vol. V, Patavii 1962, 319.

⁴⁸ F. UGHELLUS, *Italia Sacra*, vol. VII, Venetiis 1721, 759.

Dr. BAZILIJE PANDŽIĆ

ŽIVOT I RAD NADBISKUPA MARKA ANDRIJAŠEVIĆA

(o. 1670—1740)

Venecija je god. 1694. zauzela čitavo zaleđe dubrovačke republike. Tada se prostorom širila trebinjsko-mrkanjska biskupija. Tada-nji biskup te biskupije Ante Primi¹ smatrao je kao oslobođenje dolazak njegove biskupije pod vlast Venecije, ali na njegovo veliko iznenađenje venecijanske vlasti nisu mu dozvoljavale da službeno posjeti svoju biskupiju. Zato je njegova glavna briga bila osigurati svakoj župi u biskupiji svećenika. Početkom god. 1696. poslao je u župu Trebinjsku mladog svećenika Marka Andrijaševića koji je tek malo prije došao sa škola u Italiji. Ovaj novi župnik započeo je raditi u župi oduševljeno, marljivo i odvažno, ali ubrzo silom prilika morao je napustiti biskupiju i čitav život radio je van njezinih granica.

I — DJETINSTVO I ODGOJ

Marko Andrijašević rodio se oko god. 1670. Naime, Ante Rigbi, trebinjsko-mrkanjski biskup, kaže u izvještaju iz god. 1703. da je tada Marko Andrijašević imao 35 godina², pa bi prema njemu bio rođen oko god. 1668. Naprotiv, kad je god. 1688. došao u kolegij Fermo upisali su da ima 16 godina,³ dakle bio bi rođen 1672. Iz Ferna se vratio u Dubrovnik kao đakon, jer još nije imao godina da se redi za

¹ Naši ljudi još i u XVIII stoljeću, kada su se potpisivali na talijanske i latinske spise, davali su gotovo općenito svojim prezimenima talijanski ili latinski oblik, bilo da su osnovnom dijele svoga prezimena nadodavali talijanski ili latinski nastavak bilo da su svoje prezime prevodili. Tako i ovaj trebinjsko-mrkanjski biskup piše svoje prezime *Primi* ili *de Primi* u talijanskom jeziku, a u latinskom *de Primis*. U novije vrijeme neki, tražeći hrvatsko prezime, nazvali su ga Primović. Ali ipak vjerojatnije izgleda da se on zvao Prvić; tim više, što i danas postoji prezime Prvić.

² Ova župa zvala se ponajviše Trebinjska, a katkada Trebinjska. U novije vrijeme neki je nazivali Trebinjska.

³ B. PANDŽIĆ, *De diocesi tribuniensi et mercanensi*, Romae 1959, 135. Andrijašević se potpisuje *Andriassi*, *Andreassi*, *Andriasci* u talijanskom jeziku, a u latinskom *Andreassius*, *Andriassius*, *Andriascus*.

svećenika tj. nije bio navršio 25 godina, a vratio se 29. listopada 1696⁵. Redio se početkom 1696. a iza toga je poslan za župnika u Trebinju.⁶)

Nije potpuno sigurno ni mjesto njegova rođenja. U izvorima, bilo on osobno bilo kad drugi o njemu govore, veli se da je iz Popova. Ali iz kojeg mjesta u Popovu, koliko je dosada poznato, nigdje se ne kaže izričito. Ali ipak po svoj prilici rođen je u Rupnom Dolu.

Marko Andrijašević kao župnik nastanio se u Rupnom Dolu jer je tu po svoj prilici bila njegova rodna kuća. Običavali su u ono vrijeme trebinjsko-mrkanjski župnici nastanjivati se, bar u prvim godinama njihove službe, u rodnoj kući ako je ikako to bilo moguće.

Svećenik Damjan Doroslavić krstio je 20. listopada 1708. jedno djetete. Krsni kum bio je Matijaš Andrijašević iz Rupnog Dola. Budući da je Marko imao strica Matijaša, mogao bi biti upravo taj iz Rupnog Dola⁷. Isti svećenik krstio je 7. siječnja 1709. u Rupnom Dolu Ivanu Perić iz Orahova Dola. Kuma je bila Anđuška Andrijašević Nikolina iz Rupnog Dola, možda sestra Marka Andrijaševića⁸.

U izvještaju o trebinjsko-mrkanjskoj biskupiji god. 1733. Marko Andrijašević kaže da su njegovi predi sagradili crkvu sv. Nikole u Rupnom Dolu⁹. To bi moglo značiti da su njegovi predi u Rupnom Dolu i stanovali.

Damjan Dobrosravić svjedoči da je Marko Andrijašević bio godinu dana opat. Nadodaje da to može potvrditi Pavao Andrijašević i ostali članovi župe sv. Nikole u Rupnom Dolu⁹. Dakle, Pavao Andrijašević je iz Rupnog Dola. Njegovoj kćeri Ivi (Givi) ostavio je Marko Andrijašević u oporuci 150 cekina, a Pavla naziva rodakom¹⁰.

Kad je Marko navršio 16 godina, na zagovor biskupa Ante Primii, Andrija Zmajević, barski nadbiskup i povjerenik Propagande za Balkanske misije poslao ga je na kolegij u Fermo; ondje je došao 1. prosinca 1688¹¹.

U kolegiju se pripravljaio za svećenika kroz sedam godina. Kad je završio školu i bio zaređen za diakona, vratio se u Dubrovnik da se ondje zaredi za svećenika kad navrši 25 godina. Napustio je kolegij u Fermo 17. listopada 1695¹².

Zastupnik Propagande u Dubrovniku Franjo Ricciardi spremio je Marka k rodbini u Dubrovnik, da kod njih čeka na ređenje. Redio se za svećenika početkom siječnja 1696.

⁴ AP (Archivum S. C. de Propaganda Fide), Collegii vari, vol. 19, f. 225r.

⁵ Ibidem, f. 335r, 362r.

⁶ Ibidem, 371r.

⁷ AP Misc. Bosna, vol. IV, f. 1r.

⁸ »Angiusca di Nicolò Andriasci da Rupni Do« (Ibidem, f. 1v).

⁹ AP, SC (= Scritture riferite nei congressi) Dalmazia, vol. 8, f. 634r.

¹⁰ AP, SOCG (= Scritture originali riferite nelle congregazioni generali), vol. 708, f. 403v.

¹¹ Ibidem, f. 395rv.

¹² AP, Collegii vari, vol. 19, f. 225r.

¹³ Ibidem, f. 351r.

II — ŽUPNIK TREBINJSKO-MRKANJSKE BISKUPIJE

Ubrzo nakon redjenja za svećenika poslan je za župnika u župu Trebinjnu. Pisao je iz Dubrovnika 18. siječnja 1696. da će do koji dan na župu¹³. Odatle je pisao Propagandi 28. ožujka iste godine¹⁴.

Našao je teške prilike u župi. Istina, njegova župa bila je pod venecijanskom vlašću, ali sve je bilo popaljeno i srušeno. Često su se vraćali turski vojnici rušeći, paleći i ubijajući sve na što su nailazili.

Među svijetom je vladala prava glad i siromaštvo. Narod se hranio korom s drveća i biljnim korjenjem¹⁵. Andrijašević je ozbiljno i marljivo vršio svoju dužnost. Ali svaki čas bio je u opasnosti da postane turski rob¹⁶. Biskup Primi divio se njegovoj odlučnosti i njegovoj svijesti svećeničke odgovornosti¹⁷.

Obilazio je sela svoje župe i bio u svemu na ruku svojim župljanima vršeći marljivo svoje svećeničke dužnosti. Popravljao je i crkve, koje su trebale biti popravljene kao na pr. upravo ona u Rupnom Dolu¹⁸.

Za vrijeme njegove službe u Rupnom Dolu Venecija je nastojala po svom nahođenju urediti crkveno ustrojstvo u dijelovima neretvanskog kraja. Kad je zauzela Gabelu, odlučila je za nju osnovati posebnu župu. Bila je odavno poznata crkva Sv. Stjepana u Gabeli, koju su Turci srušili oko 1540, a obnovili su je franjevci god. 1614. Generalni providur za Dalmaciju Danijel Dolfin 30. listopada 1695. osnovao je župu za Gabelu, a njezin župnik imao je čast opata. Prvim župnikom te župe imenovan je Jure Sentić, član trebinjsko-mrkanjske biskupije, koji je god. 1687. izbjegao ispod turske vlasti i nastanio se na veneoijanskom području. Ali Sentić je ubrzo umro, možda god. 1697., pa su Venecijanci pozvali za župnika-opata u Gabeli Marka Andrijaševića. On je po svoj prilici otišao u Gabelu, ali nije napuštao župu u Trebinjnu. Kako je slabo podnosio zrak u Gabeli zahvalio se 11. rujna 1698¹⁹. Damjan Dobroszlavić, koji je dobro poznavao Marka Andrijaševića, tvrdi da je Marko ostao u Gabeli nešto više od godine dana²⁰.

Marko Andrijašević imao je odnosa i s inovjercima. On je jedru muslimansku obitelj primio u katoličku vjeru²¹. To obraćenje bilo je za nj kobno kad su se povratili Turci da i nadalje drže u svojim rukama one krajeve.

¹³ AP, SOCG, vol. 523, f. 354r—355r.

¹⁴ AP, SOCG, vol. 524, f. 185rv.

¹⁵ „... delle scorze degl'arbori e radiche dell'erbe“ (Ibidem).

¹⁶ „Esercito la cura dell'anime guardando ogni momento quando capitarò schiavo dei Turchi che continuamente molestano questi paesi con le loro incursioni“ (Ibidem).

¹⁷ Biskup Primi piše o njemu 18. lipnja 1696: „E resto molto edificato della sua rassegnatione e della prontezza con la quale va a lavorar nella vigna del Signore, né lo sgomentano punto li pericoli delle minacce et incursioni dei Turchi né la estrema penuria e carestia del vivere“ (AP, SOCG, vol. 523, f. 353r).

¹⁸ AP, SC Dalmazia, vol. 7, f. 634v.

¹⁹ R. JERKOVIC, Gabela, Sarajevo 1939, 23.

²⁰ „... un anno o poco più“ (AP, SOCG, vol. 708, f. 403v).

²¹ AP, SC Dalmazia, vol. 7, f. 635rv.

Mirovnim ugovorom u Srijemskim Karlovcima od 26. siječnja 1699. Venecijanci su trebali napustiti zaleđe dubrovačke republike t. j. područje trebinjsko-mrkanjske biskupije. Oni su se početka nećkali, tumačeći u svoju korist odredbe onoga ugovora, ali početkom god. 1701. napustili su čitavo ono područje²².

Biskup Primi piše 20. siječnja 1701. da su se Turci i Venecijanci nagodili prošlih dana za granice. Odmah je nastupila izmjena na području biskupije: Venecijanci otišli, a Turci došli. Posebno su bile iznenađene dvije župe Popova što su se ponovno našle pod Turcima²³. Mnoge osobe, koje su se istakle u borbi protiv Turaka, nisu ni čekale njihov povratak, nego su otišle na venecijansko područje. A oni što su ostali na svojim mjestima, očekivali su sa zebnjom šta će Turci s njima učiniti.

III — IZBJEGLICA U DUBROVNIKU

Kad su se Turci ponovno povratili na područje trebinjsko-mrkanjske biskupije, malo po malo kažnjavali su one koji su surađivali s Venecijancima i bilo kako se ogriješili o zakone koji su prije dolaska Venecijanaca vrijedili. Ubrzo je došla na red i muslimanska obitelj iz Trnčine što se pokrstila. Po turskom zakonu ona je morala biti žestoko kažnjena što je izdala islam. Odmah joj je oduzeta sva imovina. A da spasi život, branila se teškim priklancima i svu krivnju svalila na župnika Marka Andrijaševića. Njemu onda nije drugo preostajalo nego da preko brda bježi na dubrovačko područje²⁴.

Ne možemo sigurno odrediti kada je Andrijašević iz svoje župe pobjegao. O njegovu bijegu Propaganda je raspravljala 5. rujna 1701.²⁵ A sam Andrijašević poslao je pismo Propagandi iz Dubrovnika 20. srpnja 1701²⁶. Dakle, njegov bijeg je bio možda malo prije toga datuma.

Na poticaj biskupa Ante Primi Propaganda je pisala 24. rujna 1701. dubrovačkom nadbiskupu Tomi da bude pri ruci svećeniku misionaru Propagande Marku Andrijaševiću koji je pobjegao iz svoje biskupije proganjen od Turaka²⁷.

²² V. FORETIĆ, *Povijest Dubrovnika do 1808*, II, Zagreb 1980, 197.

²³ Biskup Primi piše Propagandi 20. siječnja 1701: «onde li due parochi di Popovo trovansi in gran consternatione in vedersi con le loro pecorelle sottomessi novamente sotto il giogo ottomano» (AP, SC Dalmazia, vol. 4, f. 118r).

²⁴ AP, SC Dalmazia, vol. 7, f. 635rv.

²⁵ AP, Acta, vol. 71, f. 228r—229r n. 9.

²⁶ AP, SOCG, vol. 539, f. 366rv.

²⁷ Tajnik Propagande piše Marku Andrijaševiću 24. rujna 1701: Sono stati da me rappresentati a questa S. C. motivi che V. S. scrive haverla indotta a lasciare la sua parrocchia di Popovo e ricoversi in cotesta città et unitamente ho esposto alla medesima S. C. la necessità che ella tiene de'suoi officii appresso cotesto Mons. Arcivescovo per poter essre dal medesimo sollevato dalle angustie, in cui ella si trova, con qualche occupazione nella sua diocesi. Compassionando però questi Eminentissimi miei Signori il suo bisogno sono benignamente condescesi, conforme ella vadrà dall'aggiunta lettera, a raccomandarla al predetto Prelato per qualche impiego, senza pregiudizio però del suo giuramento, quale l'EE. Loro vogliano che ella habbia sempre a memoria per adempirlo secondo l'opportu-

Dubrovački nadbiskup odgovorio je Propagandi 2. prosinca iste godine da je Andrijašević bio već kod njega, izložio mu svoj položaj i predlagao kako bi ga se u novom stanju moglo pomoći. Nadbiskup je sumnjao da će biti u stanju zadovoljiti njegove želje. Ipak je obećao biti mu pri ruci²⁸.

Međutim, Marko Andrijašević snašao se za izdržavanje i bez pomoći dubrovačkog nadbiskupa. Dubrovački kolegij, kojega su u Dubrovniku držali Isusovci, trebao je nastavnik. Andrijašević se odmah ponudio i držao je školu nekoliko godina²⁹.

Ali Marko je imao brojnu rodbinu u Dubrovniku. Njegova dva strica, Mijo i Ivan, bili su trgovci po prednjem istoku, a imali su sjedište u Dubrovniku. Oba strica, bez poroda, nisu zaboravljala bratića, pogotovu kad se našao u nevolji. Posebno njegov stric Mijo napravio je jednu zakladu da se od kamata daje milostinja za misu koja će se govoriti na oltaru Bl. Dj. Bezgrešno začete u crkvi dubrovačkih franjevaca. U oporuci je ostavio da tu misu govori njegov bratić Marko čim postane svećenik³⁰. Kad je Marko došao u Dubrovnik bježeći iz svoje župe, dugo godina govorio je tu misu i primao milostinju koja se za nju davala iz ostavštine njegova strica Mije.

Marko Andrijašević imao je u Smirni brata Ivana koji je radio s dubrovačkim trgovcem Matom Radi. I on je bio u stalnoj vezi s Markom i ostavio mu je svu svoju imovinu kada je umro u ladi vraćajući se iz Smirne u Dubrovnik³¹.

Mlađi Markov brat fra Vital bio je franjevac u dubrovačkoj provinciji. I on je mogao učiniti lakšim život Marka u izbjeglištvu³².

U Dubrovniku je živjela i sestra Marka Andrijaševića, udata za Tomu Boškovića. Ona je bila majka Nikole Boškovića, kojega je Marko pripremao za svećeništvo³³.

Rodbina je našla Marku i pristojan stan u Dubrovniku. Jedna od njegovih stričica imala je u Dubrovniku sestru udovicu koja je posjedovala dosta prostranu kuću. U njoj je stanovala sama s poslugom. Kad se Marko našao u Dubrovniku bez išta, ona mu je pomadila stan i hranu. U toj kući Marko je stanovao sve do svoga polaska u Bugarsku³⁴.

Dubrovački nadbiskup ga je od vremena do vremena trebao pa mu je povremeno davao kakvu dužnost. Ali nije mu davao dužnosti koje bi ga mogle potpuno zaposliti i od kojih je on mogao živjeti. U prvom redu, kad se netko od pravoslavaca ili muslimana javio da želi

nità della congiuntura e del tempo, che a quanto mi occorre accennarle in risposta alla sua lettera. E la auguro ogni maggior contento» (AP, Lettere, vol. 90, f. 209rv).

²⁸ „Solo mi spiace, come ho detto al medesimo, che la diocesi è sì miserabile che malagevolmente saranno per capitarvi le occasioni ch'esso desidera. Ma non restarà da me il consolarlo» (AP, SC Dalmazia, vol. 4, f. 157r).

²⁹ B. PANDŽIĆ, *De diocesi*, 135.

³⁰ AP, SOCG, vol. 708, f. 403v.

³¹ Ibidem, f. 405r.

³² B. RODE, *Necrologium Fratrum Minorum de Observantia S. Francisci Ragusii* (Otisak iz *Analecta Franciscana*, vol. VI), *Ad Claras Aquas* 1914, 69 n. 636.

³³ AP, SOCG, vol. 708, f. 395v.

³⁴ Ibidem, f. 403r.

prijeti na katoličku vjeru, nadbiskup bi ga slao Marku da ga on pouči i pripravi. Marko je to rado obavljao i nadbiskup je bio s njim zadovoljan³⁵.

Iako je Marko bio opskrbljen u Dubrovniku, nije bio zadovoljan kao svećenik jer nije gotovo imao prigode obavljati svećeničke dužnosti. Stoga je vrlo rado primio god. 1706. ponudu stonskog biskupa Vinka Lupi da prieni župu Janjina gdje je bio umro župnik pa je ona župa bila prazna³⁶.

Nekako u isto vrijeme, kad je Marko Andrijašević preuzeo župu u Janjini, došla je vijest da je u Bugarskoj 27. veljače 1706. umro Andrija Pavlović, misionar u Kalaklije³⁷. Povjerenik Propagande Rafael Miličić pisao je Propagandi da na mjesto umrlog Pavlovića pošalju u Bugarsku Marka Andrijaševića. Na temelju toga prijedloga Propaganda je 7. prosinca 1706. pisala dubrovačkom nadbiskupu da je Marko Andrijašević imenovan misionarom u Filipopolju³⁸.

Dubrovački nadbiskup dobio je početkom ožujka 1707. gornju odredbu Propagande i pozvao Marka Andrijaševića da mu je saopći. Marko je mirno saslušao riječi dubrovačkog nadbiskupa i odgovorio mu da kani poći u Rim iznijeti Propagandi svoje stanovište i svoje razloge³⁹.

U proljeće god. 1707. Marko Andrijašević je otišao u Rim. Ponio je sa sobom pisma koja su opravdala dosadašnji njegov stav i ponašanje. Nosio je u prvom redu pismo Propagande nadbiskupu dubrovačkom u kojem mu preporučuje Marka Andrijaševića, koji je morao pobjeći ispod Turaka, i molj ga da mu dadne kakvo zaposlenje od kojega bi mogao živjeti. Pomoću ovog pisma Andrijašević je dokazivao da je njegov boravak u Dubrovniku zakonit, jer je progнан. U Bugarsku nije dužan ići jer se on obvezao u kolegiju ići u svoju biskupiju, iz koje je protjeran, pa bez pogibii za život u nju ne može se vratiti.

Trebinjsko-mrkanjski biskup Ante Righi nije odobravao boravak Andrijaševića u Dubrovniku. Posebno nije podnosio što je otišao u stonsku biskupiju, a da njega nije ni pitao. On je uvjeravao Propagandu pismom od 29. ožujka 1707. da bi se Andrijašević mogao vratiti u trebinjsko-mrkanjsku biskupiju jer su njegovi razlozi bez temelja. On je tvrdoglav i želio bi živjeti neovisno⁴⁰.

Naprotiv stonski biskup odlučno se zauzeo za Andrijaševića. On je više godina bio u Dubrovniku nezaposlen i nikome nije palo na pamet da mu što prigovara, a sada, kada je postao župnik i marljivo radi, s više strana ga uznemiruju. Biskup Lupi molj Propagandu da ne šalje Andrijaševića u Tursku jer bi mogao završiti na kocu. A u stonskoj biskupiji je potreban i dobro vrši svoje dužnosti⁴¹.

³⁵ AP, SOCG, voi. 562, f. 309rv.

³⁶ AP, SC Dalmazia, voi. 4, f. 340—341r.

³⁷ AP, SC Bulgaria, voi. 2, f. 75r.

³⁸ AP, Lettere, voi. 95, f. 112rv.

³⁹ AP, SC Dalmazia, voi. 4, f. 330r.

⁴⁰ »Egli uomo di capo duro e vorrebbe vivere a proprio capriccio« (Ibidem, 332v).

⁴¹ »Questo povero sacerdote non può andare nel paese turchesco se non vuole lasciare la vita su un palo... egli è stato bandito a suono di tamburo« (Ibidem, f. 340v).

Biskup Righi nije bilo po volji što je stonski biskup Lupi štitio Marka Andrijaševića. Htio je tu činjenicu Propagandi protumačiti i na svoj način prikazati da bi ona bolje shvatila radi čega jedan od biskupa napada Andrijaševića, a drugi ga brani. Righi misli da je razlog u tomu što je biskup Lupi, prije nego je postao biskup, bio fratar. Budući da Marko Andrijašević ima brata fratra, biskup Lupi ga štiti upravo radi onoga njegova brata⁴².

Međutim, Propaganda je htjela Andrijaševića poslati u Bugarsku, jer su njoj javili da bi ondje trebao jedan novi misionar. Andrijašević osobno uspio je pokazati Propagandi kako će zadovoljiti toj potrebi, a da njega ne šalje u Bugarsku. U stonskoj biskupiji radio je jedan franjevac iz Bosne, zvan fra Mate Medaković. Kad je on čuo da Marka Andrijaševića šalju u Filipopolje i da bi on nerado onamo išao, iako ondje vjernici imaju potrebu od svećenika, on se ponudio Marku Andrijaševiću da ga u tom zamjeni, da on mjesto njega ode kao misionar u Bugarsku. Propaganda je primila ovu ponudu i tako riješila pitanje misionara u Bugarskoj koje je u ono vrijeme trebala riješiti. Misionarom u Filipopolju imenovala je 10. ožujka 1708. fra Matu Medakovića⁴³.

Marko Andrijašević veseo se vratio iz Rima. Smatrao je da je Propaganda shvatila njegovo stanje i nije htjela izlagati njegov život mogućim neprilikama. Pisala je dubrovačkom nadbiskupu 20. srpnja 1707, da dadne Andrijaševiću kakvo zaposlenje⁴⁴.

Kad je dubrovački nadbiskup Toma Scotti dobio od Propagande pismo da bi zaposlio Andrijaševića, bio je već bolestan i ubrzo, 12. ožujka 1708, je umro, a o Marku Andrijaševiću nije bio ništa odlučio. Kapitularni vikar Zlatarić pozabavio se željom Propagande i nastojao je naći Andrijaševiću dostojan posao. Ali kako nije ništa nalazio što bi mu odgovaralo, poslao ga je ponovno u stonsku biskupiju da bude župnik u Janjini⁴⁵.

Trebinjsko-mrkanjski biskup Ante Righi nije bio zadovoljan s odredbom dubrovačkog kapitularnog vikara i bilo mu je krivo što on nije poslao Andrijaševića u njegovu t.j. trebinjsko-mrkanjsku biskupiju. Ta biskupija trebala bi jednog svećenika u župi Ravno gdje je župnik Petar Rodin već nekoliko godina bolestan i ne zadovoljava potrebama vjernika. A tu bi dobro došao Andrijašević, ali on na temelju neistinitih razloga neće da ide onamo⁴⁶.

⁴² «Spera d'ottenere il suo intento da quelle (lettere) del Mons. Lupi, vescovo di Stagno, il quale per essere stato della Religione de S. Francesco, a riguardo d'un frate della stessa Religione fratello d'esso D. Marco, ha pigliato a proteggerlo» (ibidem, f. 334r).

⁴³ AP, SC Bulgaria, vol. 2, f. 98rv; cfr. Acta, vol. 82, f. 233r–141r n.

42.

⁴⁴ «Vuole onninamente questa S. C. che il sacerdote D. Marco Andriasci adempisca l'obbligo della sua vocazione col promuovere la salute dell'anime in qualche missione. Pertanto questi Eminentissimi miei Signori desiderano che V. S. favorisca di deputarlo per missionario in quella parte ove ella giudicherà che egli possa con più sicurezza e profitto esercitare il suo ministero» (AP, Lettere, vol. 96, f. 70v).

⁴⁵ AP, SOCG, vol. 562, f. 309rv.

⁴⁶ Il detto sacerdote muove ogni pietra e cerca ogni mezzo per esentarsi dalla mia giurisdizione e nell'istesso tempo inventa pretesti per non servire in partibus, impegna monache et i primari gentiluomini e

U međuvremenu u stvar Marka Andrijaševića umiješao se i barski nadbiskup Vinko Zmajević. On je pisao Propagandi 28. veljače da su isprike Andrijaševića neosnovane. Prošlo je mnogo vremena otkako je on istjeran iz svoje biskupije i to se ondje zaboravilo. Međutim, Andrijašević ne mora ići u svoju trebinjsko-mrkansku biskupiju, neka ga pošalju u Bugarsku u Kalaklije, gdje je daleko i druga uprava⁴⁷.

Potaknuta dopisima trebinjsko-mrkanskog biskupa Ante Righia, a posebno nadbiskupa Vinka Zmajevića, Propaganda je još jedanput ispitala slučaj Marka Andrijaševića i naredila stonskom biskupu da ga otpusti i pošalje njegovu biskupu. Na temelju te odredbe Marko Andrijašević vratio se ponovno u Dubrovnik⁴⁸.

I novi dubrovački nadbiskup Andrija Roberti (1708—1713) pokazao je odmah razumijevanje za stanje Marka Andrijaša i htio mu po mogućnosti olakšati njegove poteškoće. Ali ni on nije davao kakva stalna zaposlenja, gdje bi mogao uložiti sve svoje snage, nego se njim služio u kratkotrajnim prigodnim poslovima.

God. 1709. dobio je jedno zaposlenje koje je malo podiglo njegov duh. Išao je u Carigrad kao kapelan dubrovačkih izaslanika koji su nosili turskom sultanu običajni danak. Na takvim putovanjima dubrovački izaslanici vodili su sa sobom svećenika da bi na putu mogli primiti sakramente, posebno prisustvovati svetoj misi i drugim vjerskim obredima. God. 1709 u tu svrhu izabran je Marko Andrijašević. Naravno, taj je izbor odobrio dubrovački nadbiskup, a možda ga je i predložio.

Dubrovačko izaslanstvo pošlo je na put u svibnju spomenute godine. Išlo je preko Mostara, Sarajeva, Novog Pazara, Skoplja, Prištine i Filipopolja. U tim mjestima Andrijašević je dolazio u dodir s mjesnim katolicima i njihovim svećenicima. Zanimao se za njihove prilike i nastojao je da im što pomogne služeći se ugledom dubrovačkih izaslanika s kojima je putovao. Posebno se zauzeo za fra Matu Medakovića koji je imao spor u nikopoljskoj biskupiji s nekim pravoslavnim metropolitom⁴⁹.

Kad se Marko Andrijašević povratio iz Carigrada u Dubrovnik, nadao se da pitanje njegova boravka u Dubrovniku neće nitko više pokretati. Stavio se na raspolaganje dubrovačkog nadbiskupa i izvršavao njegove naloge. U svibnju god. 1711. pratio je trebinjsko-mrkanskog biskupa Antu Righia na njegovom službenom pohodu u biskupije⁵⁰.

Međutim, Propaganda je 3. kolovoza 1711. opet raspravljala o slučaju Marka Andrijaševića i odlučila da on mora prekinuti sa svojim

chi uole a questo fine, che veramente a chi conosce il suo operare da grave scandalo. Pertanto supplico la somma bontà di V. Eza a rimediare a tanti disordini che chi ha mangiato il pane della S. C. sia così protervo e che da lui prendino l'esempio gli altri missionarii» (AP 9C Dalmazia, vol. 5, f. 15v).

⁴⁷ AP, Acta, vol. 82, f. 237rv.

⁴⁸ AP, Lettere, vol. 96, f. 42v—43r.

⁴⁹ Opis toga svoga puta u Carigrad Andrijašević je poslao Propagandi 15. lipnja 1711 (AP, SOCG, vol. 578, f. 616r—617v).

⁵⁰ Righi je poslao izvještaj o tomu službenom pohodu 20. lipnja 1711 (Ibidem, f. 53r—56v).

nezaposlenim životom i bez oldijevanja otići u Filippopolje kamo je već prije bio slat.⁵¹

Iako je već bio navikao u životu na neopravdane prigovore, bio je iznenađen pismom Propagande. U naponu snage, svjestan svoje odgovornosti, spreman na rad, ali prilike mu nisu dozvoljavale da radi što bi mogao i kako bi htio. Smatrao je da Propaganda ne shvaća njegov položaj i njegove poteškoće. Stoga je 12. listopada iste godine, čim je primio pismo od Propagande, opisao joj svoj položaj i iznio razloge radi kojih nije otišao u Bugarsku kad je dobio naredbu da onamo ide. On je tada bio u Rimu i Propaganda, nakon što je proučila njegov položaj, oslobodila ga onoga puta. Tim više, što je on osobno onda našao misionara, fra Mašu Medakovića, koji je mjesto njega otišao u Bugarsku. Nakon što ga je Propaganda oslobodila onoga puta, on se vratio u Dubrovnik, stavio se na raspolaganje dubrovačkom nadbiskupu koji se njim služio koliko mu je bilo potrebno.

Pončavao je nekoliko muslimana i pravoslavaca u vjerskim istinama, kako je to nadbiskup od njega tražio. God. 1709. išao je u Carigrad s dubrovačkim izaslanicima. Sada služi u crkvi sv. Andrije na Pilama jer je kapelan one crkve zbog bolesti nesposoban da to čini. Osim toga on je izvanredni ispovjednik sestara sv. Marije od Kaštela.

Nadodaje da mu je više puta prigovarano kako se on obvezao zakletvom ići u misije i da radi protivno svojoj zakletvi. Ali on je na početku svoga školovanja položio zakletvu da će ići kao misionar u svoju biskupiju. I on je postupio po toj svojoj zakletvi. Bio je župnik u svojoj biskupiji, ali je odanle morao pobjeći da izbjegne smrt. O tomu je Propagandu izvijestio tađanji njegov biskup Ante Primić.⁵²

Andrijašević je uz to izrazio spremnost otići u Bugarsku čim dobije nalog od Propagande, novac za put i što god godišnje da u Bugarskoj mogne živjeti.⁵³

I dubrovački nadbiskup sa svoje strane opisao je 29. listopada 1711. život i rad Marka Andrijaševića. O njemu se povoljno izražava kao sposobnom, poslušnom i radinom svećeniku. Mislio ga je uzeti kao pomoćnika u službenom pohodu nadbiskupije jer bi mu bio na korist, posebno u pograničnim župama. Iskorištava upravo ovu prigodu da se potuži na trebinjsko-mrkanijskog biskupa Antu Righi što ne stoji u svojoj biskupiji, a to bi lako mogao kad bi kadiji dao dva ovna godišnje i platio za stan 2 škuđe.⁵⁴

Kad je Propaganda dobila odgovor Marka Andrijaševića i pismo dubrovačkog nadbiskupa, ponovno je 11. travnja 1712. uzela u pretres slučaj i odlučila povjeriti to pitanje nadbiskupu Vicu Zmajeviću da ga on riješi: neka mu odredi jednu misiju u kojoj će djelovati, a ako ne bi poslušao, neka ga kazni prema uvidavnosti. U isto vrijeme pisala je dubrovačkom nadbiskupu da ubuduće ne povjerava Marku Andrijaševiću nikakvih poslova niti se služi njim u bilo kojoj stvari.⁵⁵

⁵¹ AP, Lettere, vol. 100, f. 135r.

⁵² AP, Acta, vol. 71, f. 228r—229r n. 9.

⁵³ AP, Acta, vol. 82, f. 233v—241r n. 42.

⁵⁴ AP, SOCG, vol. 381, f. 370rv—374r.

⁵⁵ „Scribatur D. Archiepiscopo Antibarensi et certifioretur de singulis difficultatibus per Marcum propositis et pro eius prudentia illum ad ali-

Marko Andrijašević ubrzo je doznao za tu odredbu Propagande. Da se stvar ne oduljuje više nije čekao na pismeno saopćenje, nego je otišao u Kotor da se osobno dogovori s nadbiskupom Zmajevićem kako će izvršiti odredbu Propagande. Nadbiskup Zmajević lako ga je nagovorio da ide u Bugarsku kao misionar. Već tom prigodom dao mu je u ime Propagande 20 škuda za put⁵⁶.

IV — DJELOVANJE U BUGARSKOJ

Nakon razgovora s nadbiskupom Viokom Zmajevićem Marko Andrijašević povratio se u Dubrovnik da se pripravi za put u Bugarsku. Oprostio se od svoje rodbine i prijatelja. Posebno mu je bio težak rastanak s ostarjelom majkom u Rupnom Dolu, koja, iako je imala bar četvoro djece, ostala je sama na kućnom pragu. Dosjeda se za nju brinuo Marko kao najstariji sin, koji je znao od vremena do vremena preko brda doći iz Dubrovnika da je posjeti. Ubuduće neće moći to činiti, ali se nadao da će ga zamjenjivati mlađi brat franjevac Vital⁵⁷. Prvom zgodom zaputio se u Bugarsku. S njim je išao i njegov rođak klerik Petar Milošević iz Prijedora, kojega je on pripravljaio za svećenika. Došli su u Filipopolje 12. studenog 1712⁵⁸.

1. MISIONAR

Marka je dočekalo veliko iznenađenje u Filipopolju, gdje je bilo sjelo sofijskog nadbiskupa Pavla Joščića. Na prvom susretu nadbiskup Joščić mu je izjavio da je on suvišan u Bugarskoj. Sva su misijska mjesta popunjena pa nadbiskup nije znao šta bi s njim. Ne preostaje drugo nego da se vrati u Dubrovnik. Nadbiskupu nije izgledao pravedno da otpusti kojega misionara i njegovo mjesto dadne Andrijaševiću⁵⁹.

Ta vijest iznenadila je i Propagandu. Već godinama primala je pisma iz Bugarske u kojim se tuže na manjak svećenika i traže nove svećenike, a sada, kada je gotovo silom jednog poslala, nadbiskup odgovara da ne zna šta će s njim.

Prema nadbiskupu Joščiću u one dvije biskupije, nadbiskupiji sofijskoj i biskupiji nikopoljskoj, bilo je 5 svećenika, dva u sofijskoj i tri u nikopoljskoj. A Propaganda je odlučila 11. kolovaza 1705. da

quam missionem destinet vel in propria provincia vel in locis finitimis sicut in Domino videbitur et, quatenus in eius contumacia perseveret, eum autoritate apostolica sibi delegata ac speciali S. C. cogat etiam comminando poenam suspensionis a divinis aliisque eius arbitrio. Scribatur quoque D. Archiepiscopo Ragusino qui hortetur Marcum ad parendum mandatis Archiepiscopi Antibarensi, Delegato apostolico et speciali S. C., et crescente contumacia eius opera amplius non utatur. De hoc certioretur Archiepiscopus Antibarensis» (AP, Acta, vol. 82, f. 233r--241r n. 15).

⁵⁶ Ibidem, f. 407v--408r n. 15.

⁵⁷ Fra Vital Andrijašević molio je god. 1716. da mogne sam osobno njegovati svoju majku »nella provincia di Popovo sua patria« (AP, Acta, vol. 86, f. 156v--157r n. 28).

⁵⁸ AP, Acta, vol. 84, f. 757v--762v.

⁵⁹ AP, Acta, vol. 83, f. 457v--463r n. 58.

samo u nikopoljskoj biskupiji bude 5 svećenika u pet misija: Beljani, Petikladenci, Ruse, Tarničevica i Provadija⁶⁰.

Među onih 5 misionara bio je jedan franjevac fra Andrija Pavlović iz Osijeka. On nije bio misionar Propagande nego se javio izravno nadbiskupu i on ga primio i postavio misionarom u Tarničevicu. Prema mišljenju Propagande Andrijašević bi imao prednost bar pred njim⁶¹.

Ipak Andrijašević se nije povratio u Dubrovnik. Nadbiskup Jošić postavio ga je u Daugevo. Tu je bio misionar godinu dana. Kad je početkom 1814. Petar Milošević bio zaređen za svećenika, nadbiskup Jošić poslao je Marka Andrijaševića u nikopoljsku biskupiju, a Petru Miloševiću dao je misiju Daugevo⁶².

U nikopoljskoj biskupiji djelovao je najprije u Tarničevici. Ali ubrzo je morao preuzeti i Beljane. Ondje dugo, preko 36 godina, bio misionar neki bugarski fra Filip. Kad je Andrijašević došao u nikopoljsku biskupiju, fra Filip je bio tako oslabio da nije mogao zadovoljiti potrebama vjernika u župi. A kad mu je izgorjela kuća, povukao se u jedan samostan u Valakiji. Manko je morao preuzeti brigu za vjernike u Beljanima. Bilo ih je 175 obitelji. Andrijašević je prenio sjedište u Beljane. Stanovao je u jednoj spilji dok nije popravio izgorjelu kuću⁶³.

U nikopoljskoj biskupiji bila su tada samo dva svećenika, Marko Andrijašević i fra Mate Medaković, bosanski franjevac kojega se Andrijašević sa zahvalnošću sjećao. Bio je i treći, Petar Alessini, kapelan dubrovačkih trgovaca u Ruse, ali ovaj je vodio brigu samo o svojoj kapeli⁶⁴.

Andrijašević se počeo ozbiljno baviti svojim misijskim rodnom. Tim više što ga je nadbiskup Jošić imenovao svojim generalnim vikarom za nikopoljsku biskupiju.

U biskupiji je bilo katolika u 19 mjesta. A bilo ih je 3.076 osoba. Promatrao je njihov život, uočavao zloporabe i gledao šta bi se moglo popraviti.

U prvom redu upao mu je u oči njihov način ženidbe. Ženidbama nije prisustvovao svećenik nego neki svjetovnjak koji je za to dobio dozvolu od svećenika. Katkada su otpuštali svoje žene i uzimali druge. A kako za to nisu mogli dobiti dozvolu od svog misionara, obraćali bi se pravoslavnom svećeniku.

Rijetko kada slušali bi misu. Gotovo nikada nisu zvali svećenika da opremi bolesnike u času smrti. U mnogočemu bili su slični pravoslavcima, a držali su se starog kalendara, julijanskog, kao i oni.

Imali su nekakvo čudno žrtvovanje životinja, koje se obavljalo uz posebne obrede. Zvali su ga crkva, a za našu crkvu rekli bi župni slani. I katolički svećenici prisustvuju ovom žrtvovanju i ujedno kade žrtve. A iza žrtvovanja se jede i pije.

Marko Andrijašević je smišljao kako bi se ispravile manjkavosti i zloporaba. Izlagao je vjerske istine i tumačio vjerske propise. Poseb-

⁶⁰ Ibidem, f. 461r.

⁶¹ Ibidem, f. 463r.

⁶² AP, Acta, vol. 84, f. 761rv.

⁶³ Ibidem, f. 757v–762v n. 27.

⁶⁴ Ibidem.

no je nastojao uvjeriti katolike da je potrebno zvati svećenika teškim bolesnicima da bi im podijelio sakramente⁶⁵.

Ali glavnu poteškoću biskupije smatrao je manjak biskupa. Nije bilo onoga koji bi nadgledao vjerski život katolika i davao smjernice da bi se vjerske istine što bolje poznavale i crkveni propisi što točnije vršili u čitavoj biskupiji. Tu poteškoću iznio je Propagandi i tražio da se ponovno imenuje nikopoljski biskup⁶⁶.

Propaganda se prije bavila ovim pitanjem. Početkom god. 1711. pisao joj je o tome fra Blaž Marinković, provincijal bugarskih franjevacu. U predjelima gdje su se oni nastanili nije bilo biskupa koji bi podijelio krizmu. Bugarski franjevci moraju primati nove članove u novicijat, a po pravilu mogu primati samo krizmane. Tada im je kongregacija odgovorila da se obrate na biskupa u Bacau, ali kako je on živio u Poljskoj, nije zalazio među izbjeglice Bugare⁶⁷.

Propaganda je mislila da će tu potrebu zadovoljiti ako nikopoljsku biskupiju povjeri sofijskom nadbiskupu Jošiću. Međutim to nije poboljšalo prilike. Jošić nije išao u nikopoljsku biskupiju jer, uz ostale poteškoće, to je bilo za nj preskupo. Stoga je god. 1713 molio Propagandu da dadne nekomu drugom nikopoljsku biskupiju⁶⁸.

Zadarski nadbiskup Vioko Zmajević mislio je da ne bi bilo potrebno imenovati nikopoljskog biskupa. Bilo bi dosta imenovati apostolskog vikara. A sofijski nadbiskup mogao bi jedanput godišnje posjetiti nikopoljsku biskupiju. Tim više, što nema jedne zgodne osobe za tu službu. Jedino Marko Andrijašević pokazuje izvjesnu sposobnost, ali ni on nema iskustva upravljati takvim biskupijama⁶⁹.

2. NIKOPOLJSKI BISKUP

Usprkos mišljenju Vicka Zmajevića, Propaganda je odlučila 2. prosinca 1715. imenovati Marka Andrijaševića nikopoljskim biskupom ako se ne bi našlo što god u arhivu što bi bilo protiv njegova imenovanja⁷⁰. Klement papa XI (1700—1721) odobrio je 15. siječnja 1716. da se Andrijašević imenuje nikopoljskim biskupom⁷¹.

Običajni proces za imenovanje bio je povjeren zadarskom nadbiskupu Viocu Zmajeviću. Ali kako on u Zadru nije mogao naći dovoljan broj svjedoka, Propaganda je dala tu dužnost dubrovačkom nadbiskupu Ivanu Conventati (1714—1720). On je to ubrzo obavio i 27. studenog 1716. poslao Propagandi traženi proces⁷². Budući da su tako sve predradnje bile završene, Marko Andrijašević bio je imenovan nikopoljskim biskupom 10. svibnja 1717⁷³.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem, f. 135v—142v n. 32.

⁶⁸ AP, Acta, 83, f. 682v—684r n. 7.

⁶⁹ AP, Acta, vol. 85, f. 286r—288r n. 26.

⁷⁰ Ibidem, f. 632r—643v n. 32.

⁷¹ AP, SC Bulgaria, vol. 2, f. 181r.

⁷² Ibidem, 187r.

⁷³ R. RITZLER — P. SEFRIN, *Hierarchia catholica*, vol. V, Patavii 1952.

Marko Andrijašević išao je u Carigrad na posvećenje. Posvetio ga je 26. ožujka 1719. Rajmund Gałani, dubrovački ~~dominikanac~~, tada patrijarhalni vikar u Carigradu. Andrijašević je o tomu izvjestio Propagandu 15. svibnja iste godine. Istom prigodom tražio je od Propagande 4 ili 5 misionara da bi mogao urediti duhovnu pastvu u nikopoljskoj nadbiskupiji. Molio je da bi među tim novim misionarima bili Ardelio Della Bella, isusovac⁷⁴ i Hijacint Alamanja⁷⁵ franjevac⁷⁶.

Kad je Marko Andrijašević postao nikopoljskim biskupom, imao je samo jednog svećenika, fra Matu Medakovića. Ali i on je bio gotovo nekoristan. Bio je dobio polukap, slabo je hodao i zbog toga nije mogao vršiti svoje dužnosti. Propaganda mu je dala 27. studenog 1719. dozvolu da se vrati u svoju redovničku provinciju⁷⁷.

Još prije nego je otputovao fra Mate Medaković iz biskupije jednog dana javio se biskupu Andrijaševiću neki čovjek prljav, napola go i raspale obuće. Predstavio se kao svećenik Jakov Jošić, bratić sofijestog nadbiskupa Pavla Jošića. On je kao mladić došao stricu u Bugarsku, završio nešto škole i bio zaređen za svećenika. Iza redjenja postavljen je u Kalaklije za misionara. God. 1711. u onim krajevima bilo je nemirno. Turci su se bojali da se pravoslavci ne pobune protiv Turske, koja je bila u ratu s Moskvom.

Jednoga dana te godine Jakov Jošić vraćao se iz mjesta Daugevo u svoju misiju Kalaklije. Na putu je susreo grupu muslimana koji su mislili da je Jakov musliman pa su ga pozdravili kao što se muslimani međusobno pozdravljaju. Kad su ti muslimani doznali da Jakov nije musliman nego katolički svećenik, bilo im je žao što su ga onako pozdravili. Smatrali su da su počinili grijeh. A da bi okajali taj svoj grijeh, odlučili su Jakova Jošića, bilo milom bilo silom, učiniti muslimanom. Kad nisu uspijevali nagovoriti ga da postane musliman, odmah su ga silom obrezali.

Jakov je neko vrijeme bio upravo bolestan od obrezivanja. A kad je prizdravio, pobjegao je preko Valakije u Transilvaniju. Ondje se prijavio bugarskim franjevcima koji su ga odriješili od možebitne krivnje i poslali u Temišvar da ondje radi kao misionar.

Jakov Jošić radio je u Temišvaru izvjesno vrijeme. A kad su god. 1616. Austrijanci zauzeli Temišvar, pitali su ga tko je i u čije ime radi. Ali kako on nije imao nikakva dokumenta uzase, morao je napustiti Temišvar. Zaputio se u Bugarsku i došao u Beljane. Biskup Andrijašević ga je očinski primio, umio, presvuкао i pogostio. Nakon

⁷⁴ Della Bella Ardelio (1655—1737) došao je u Dubrovnik 1681. Bio je upravitelj isusovačkog kolegija u Dubrovniku 1696—1702. Naučio je dobro hrvatski i izdao u Veneciji god. 1728. talijansko-latinsko-hrvatski rječnik. Umro je u Splitu 3. prosinca 1737. Cfr. A. CRONIA, *Contributo alla grammatologia serbo-croata*, u *Ricerche Slavistiche*, vol. I, Roma 1952, 17—37.

⁷⁵ Zvao se Šilić de Alamanja (cfr. AP, SC *Bulgarica*, 2, f. 191v, gdje se potpisuje »Scilich«). Šilića (Scilich) bilo je god. 1734. u Turkovićima (AP, Misc. *Bosna*, vol. 4, f. 44r). Hijacint je bio poznat propovjednik. God. 1755. izabran je za provincijala dubrovačke franjevačke provincije. Umro je 27. svibnja 1761. imao je 76 godlna. B. RODE, *Necrologium*, 76 n. 198.

⁷⁶ AP, Acta, vol. 89, f. 484r—487v n. 25.

⁷⁷ Ibidem, f. 485r. Fra Mate Medaković otputovao je iz nikopoljske biskupije koncem lipnja 1721 (AP, SOCG, vol. 637, f. 148r).

što je čuo njegovu tužnu povijest, 1. lipnja 1719. poslao ga za misionara u Tarniševice^{7a}.

3. SOFIJSKI NADBISKUP

Kad je imenovan nikopoljskim biskupom, Marko Andrijašević svojski je počeo misliti kako naći svećenike za biskupiju i pomoću njih obnoviti je. A bio je sam. Fra Mate Medaković postao je nesposoban vršiti dužnosti i morao se vratiti u Bosnu. U tim teškim prilikama dobio je vijest da je 3. srpnja 1719. umro od kuge sofijski nadbiskup Pavao Jošić, kojega je njegovao u zadnjim danima života Petar Milošević^{7b}.

Sa zanimanjem je očekivao koga će Propaganda predložiti za novog nadbiskupa. Bivši kapucinski general Mihaelando Božidarević^{7c} predložio je dubrovačkog franjevca Hijacinta Šilića Alemanja. Šilić je bio već više godina obljubljen propovjednik. O njemu se povoljno izrazio i dubrovački nadbiskup. Ali Vicko Zmajević, zadarski nadbiskup, preporučio je da se Marko Andrijašević premjesti iz Nikopolja u Sofiju⁸⁰. Kad mu je Propaganda ponudila sofijsku nadbiskupiju, Marko Andrijašević pristao je 18. lipnja 1720. da ga imenuju sofijskim nadbiskupom⁸¹.

a) Pisma imenovanja

Da bi se napravila službena pisma, kojim se imenuje jedan biskup ili nadbiskup, po tadašnjem pravu trebalo je prije napraviti informativni proces kako o osobi kandidata koji se imenuje za biskupa tako o biskupiji za koju se imenuje. Kako se za Marka Andrijaševića nije mogao obaviti taj proces u Rimu, jer nije bilo ljudi koji bi mogli odgovoriti na postavljena pitanja, povjereno je zadarskom nadbiskupu Vicku Zmajeviću da to učini on. Međutim ni zadarski nadbiskup nije mogao naći dostatan broj svjedoka da bi napravio taj proces, zamolio je dubrovačkog kapitularnog vikara da bi se on za to pobrinuo. Vikar Getaldé odmah je to učinio, ali njegov proces bio je nevaljan, jer zadarski nadbiskup nije imao pravo to mu ponuditi. Tajnik Propagande molio je Papu da bi učinio valjanim taj dubrovački proces, ali je Papa naredio da se napravi drugi⁸².

Na temelju te Papine odredbe tajnik kard. Jure Spinola imenovao je 3. siječnja 1722. skopljanskog nadbiskupa Petra Karadžića da bi on napravio traženi proces; a ako ne bi mogao on, da to može povjeriti svom generalnom vikaru Ivanu Prendiću⁸³.

^{7a} Biskup Marko Andrijašević opisuje slučaj Jakova Jošića u AP, SOCG, vol. 642, f. 249r.

^{7b} AP, Acta, vol. 89, f. 383rv n. 30; SC *Bulgaria*, v. 3, f. 380r.

^{7c} Mihaelando Božidarević (Bosdari) iz Dubrovnika, kapucin, član Pilenske provincije. Obnašao razne službe, a god. 1712. izabran za generala Reda. Cfr. *Lexicon Capucinum*, Romae 1951, coll. 118—119.

⁸⁰ AP, Acta, vol. 90, f. 17r—18v n. 20.

⁸¹ Ibidem, f. 683r—690r n. 33.

⁸² AP, SC *Bulgaria*, vol. 2, f. 209rv.

⁸³ Ibidem, 217r.

Međutim, nadbiskup Karadžić bio je star i slab pa nije mogao napraviti proces. Ni njegov generalni vikar nije bio boljeg zdravlja. Ni on nije mogao to učiniti, a u listopadu 1722. je umro. Stoga je sam Andrijašević pisao Propagandi 19. travnja 1723. da se proces povjери dubrovačkom nadbiskupu Rajmundu Gallani da se ne bi više duljilo s pismima imenovanja⁸⁴. Propaganda je zamolila državnog tajnika kard. Spinola da od Pape dobije dozvolu. Kad ju je dobio, pisao je 3. srpnja 1723. nadbiskupu Gallani da što prije napravi proces⁸⁵. Nakon što je Gallani napravio proces, konačno je 20. prosinca 1723. napravljeno pismo kojim je premješten s nikopoljske stolice na Sofijsku nadbiskupsku stolicu⁸⁶.

Službeni neprilika Marko Andrijašević imao je i s pismima za nadbiskupski palij. Morao mu ga je predati carigradski patrijarhalni vikar Petar Mauri. Ali u pismu on je nazvan nikopoljski biskup u Peri, a u stvari je bio kartaški nadbiskup. Stoga su pisma morala ići nazad u Rim da se isprave. Palij je dobio u Carigradu tek 11. studenog 1725⁸⁷.

b) Službeni pohod

Prije nego je dobio službena pisma o svom imenovanju za Sofijskog nadbiskupa, Marko Andrijašević je na zahtjev nadbiskupa Vicka Zmajevića obavio službeni posjet ne samo nikopoljske biskupije nego također i Sofijske nadbiskupije. Zmajević je smatrao to vrlo potrebnim za Propagandu kako bi imala jasniji uvid u stanje bugarskih katolika i lakše mogla za njih donijeti korisne odluke. Službeni posjet započeo je 11. svibnja 1721, a završio 30. rujna iste godine. Nakon službenog posjeta napisao je izvještaj o obje biskupije⁸⁸ i poslao ga iz Filipopolja 20. listopada te godine⁸⁹.

Nikopoljska biskupija koja se pružala prostorom između balkanskog gorja, Dunava i Crnog mora, imala je svega 3.246 katolika. Biskup nije stanovao u Nikopolju, po kojem je biskupija dobila ime, jer u onom gradu nije bilo nijednog katolika, nego u Beljanima gdje je Marko Andrijašević sagradio zgodnu kuću da bi u njoj biskup mogao pristojno stanovati.

U biskupiji je bio samo jedan svećenik⁹⁰ kojega je Andrijašević upravo tada postavio, a prije ih je bilo sedam. Biskup je bio više misionar nego biskup. Katolici su bili uglavnom Pavličani, koji, prema njemu, potječu od starih heretika patarena⁹¹.

Sofijska nadbiskupija brojala je samo 2.118 duša u 352 obitelji. Uglavnom su bili Pavličani. U nadbiskupiji su bila samo dva svećenika: Petar Milošević u Kalaklije i Mihael Dobromiri u Daugevo. Za pot-

⁸⁴ Ibidem, f. 261r.

⁸⁵ Ibidem, f. 269r.

⁸⁶ ASV (=Archivum Secretum Vaticanum), Secret, Brevlum, vol. 2615, f. 200rv.

⁸⁷ AP, SOCG, vol. 655, f. 196r.

⁸⁸ AP, SOCG, vol. 637, f. 146r—156v.

⁸⁹ Ibidem, f. 157r—158v.

⁹⁰ Jakov Joščić (AP, Acta, vol. 90, f. 683r—690r n. 33).

⁹¹ AP, SOCG, vol. 637, f. 148r—153r.

rebe ovih katolika, koji su često bili progonjeni od pravoslavnih⁹², još bi bila potrebna tri misionara, a nadbiskup bi trebao kancelara i ispovjednika. U Sofiji su prije bile dvije crkve: gradska i dubrovačka. Prva je pretvorena u džamiju, a druga je srušena⁹³.

Iza ovoga službenog pohoda Andrijašević *senaselio* u Filipopolju gdje je stanovao i njegov predšasnik. Kako nije imao pisma imenovanja za sofijskog nadbiskupa, po sebi nije mogao vršiti biskupsku vlast. Međutim nadbiskup Vicko Zmajević, kao povjerenik Propagande za sve misije na Balkanu, mogao mu je dati tu vlast i stvarno mu ju je dao. To je nadbiskup Zmajević javio Propagandi⁹⁴.

c) Briga za nikopoljsku biskupiju

Čin je Marko Andrijašević čuo da je god. 1721. imenovan novi nikopoljski biskup u osobi Save Lupi, svećenika trebinjsko-mrkanjske biskupije i župnika župe Dubrave, mislio je da će on brzo doći u svoju biskupiju i brinuti se za nju⁹⁵. Međutim, Sava Lupi, da ne bi bilo nevolja u njegovoj biskupiji i župi zbog njegova odlaska, zahvalio se 29. travnja 1722⁹⁶. Trebalo je naći novog čovjeka za nikopoljsku biskupiju, ali to nije bilo lako. Trebalo je vremena dok se nađe novi nikopoljski biskup. Propaganda je najprije htjela imenovati Ivana Premčića, generalnog vikara skopljske nadbiskupije, ali je on umro prije nego je dobio vijest o namjeri da ga imenuju nikopoljskim biskupom⁹⁷. Iza njega izbor je pao na fra Antu Gungića, bivšeg bugarskog franjevačkog provincijala, ali ni on se nije primio radi starosti i slabosti⁹⁸. Tek 1723. našli su franjevca fra Nikolu Stanislavića koji se primio⁹⁹.

Tako, zbog manjka nikopoljskog biskupa, Marko Andrijašević morao se brinuti i za nikopoljsku biskupiju u kojoj je, kad je on preselio u Filipopolje, bio samo jedan svećenik, Jakov Joščić. Ali ni on nije ondje dugo ostao. Kad je išao jednog dana po selima, neki razbojnik sa strane udario ga nekakvim kopljem i smrtno ga ranio. Od te rane ubrzo na putu je izdahnuo. To je bilo 1. studenog 1722. Mještani su ga našli mrtva. Da ne bi morali platiti kaznu za ubojstvo, sakrili su njegovo mrtvo tijelo bacivši ga u jamu.¹⁰⁰

Da bi zamijenio Jakova Joščića, Marko Andrijašević pozvao je fra Mihaelanda iz Dubrovnika. On je bio već prije nekoliko mjeseci god.

⁹² Ibidem, f. 153r.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ AP, SC Bulgaria, vol. 2, f. 243rv.

⁹⁵ AP, Acta, vol. 92, f. 32r–40r. n. 42.

⁹⁶ AP, SOCG, vol. 635, f. 534rv.

⁹⁷ Umro je u listopadu 1722 (AP, SOCG, vol. 642, f. 323r).

⁹⁸ AP, SC Bulgaria, vol. 2, f. 275r.

⁹⁹ Prije su ga zvali Pauliganich. On 1. listopada 1724. moli Propagandu da ga zove Stanislavich: «illud enim per abusum introductum est, alias toti genti Pauliganorum seu populo commune, ad distinctionem domus nostrae minime aptum, istud vero est proprium et antiquum» (Ibidem, f. 327r).

¹⁰⁰ AP, SOCG, vol. 642, f. 253v.

1722. u Ruse, ali je napustio. Sada se opet vratio i uzeo misiju u Tar-
nopolju 24. ožujka 1723¹⁰¹.

Nešto prije našao se slobodan u onim krajevima dubrovački sve-
ćenik Ivan Guliani. Njega je Andrijašević postavio misionarom u
Orašju 5. studenog 1721¹⁰².

Budući da su Beljani ostali bez svećenika nadbiskup Andrijašević
spremio je onamo na ispmoć svećenika sofijske biskupije Miđu Dob-
romiri 22. travnja 1723. Ostao je u Beljanima više od godinu dana¹⁰³.

d) Obnova sofijske nadbiskupije

Iako se morao brinuti i za milopoljsku biskupiju, glavna briga
nadbiskupa Andrijaševića bila je sofijska nadbiskupija. U prvom redu
morao je na početku tražiti nove svećenike za biskupiju. Kad je pre-
uzeo sofijsku nadbiskupiju, u njoj je našao samo dva svećenika, Petra
Miloševića i Mihael Dobromiri. Prema njegovu računu morao je naći još
četiri svećenika da bi vjernici nadbiskupije mogli biti opskrbljeni.

U Dubrovniku je bilo nekoliko svećenika koji su završili škole
u sjemeništnima Propagande; prema tome morali bi djelovati kao sve-
ćenici u misijskim krajevima, ovisnim o Propagandi. Spočetka je Andrija-
šević mislio da bi koji od njih mogao doći u pomoć sofijskoj nadbi-
skupiji i u njoj djelovati. Ali kako je svaki od njih imao razlog da
ostane u Dubrovniku, nadbiskup Andrijašević ubrzo se uvjerio da je
nekorisno na njih oslanjati se. Stoga se obratio dubrovačkoj franjevač-
koj provinciji. Javio mu se kao misionar fra Blago Cvjetković (Beni-
gnus Fiori) koji je otputovao u Bugarsku 22. svibnja 1724. s dubrovač-
kim izaslanicima u Carigrad¹⁰⁴. Prije nego je pošao u Bugarsku imao
je odluku Propagande kojom je proglašen apostolskim misionarom¹⁰⁵.

S fra Blagom pošao je i fra Vital Andrijašević da posjeti brata.
Za to je dobio dozvolu od Generala Reda.

Ovoj dvojici franjevaca Marko Andrijašević dao je 22. lipanja
1724. njihova mjesta gdje će djelovati kao misionari: fra Blago je po-
stavljen u Dovanlije, a fra Vital u Baltagije. U isto vrijeme povratio
se iz nikopoljske biskupije Mihael Dobromiri; njega je postavio u
Sofiju¹⁰⁶.

Tako je sofijska nadbiskupija imala 5 svećenika: Petar Milošević
u Kalaklije, Mihael Dobromiri u Sofiji, Nikola Teodori u Daugevo, fra
Vital Andrijašević u Baltagije i fra Blago Cvjetković u Dovanlije¹⁰⁷.

Jedna činjenica bugarskih katolika uznemirivala je Marka An-
drijaševića već od početka njegova djelovanja među Bugarima¹⁰⁸. Oni su
još uvijek upotrebljavali julijanski kalendar u slavljenju svetkovina, dakle

¹⁰¹ AP, SOCG, vol. 637, f. 163v; vol. 642, f. 253v.

¹⁰² AP, SC *Bulgaria*, vol. 2, f. 259r f. 338v; SOCG, vol. 642, f. 233v.

¹⁰³ AP, SC *Bulgaria*, vol. 2, f. 273rv.

¹⁰⁴ Ibidem, f. 363r; Flori prevodimo u Cvjetković.

¹⁰⁵ Ibidem, f. 297r.

¹⁰⁶ Ibidem, f. 312v.

¹⁰⁷ Ibidem, f. 322r—323v.

¹⁰⁸ AP, Acta, vol. 84, f. 757v—762v n. 27.

slavili su svetkovine u isto vrijeme kad i pravoslavni. Još kao obični misionar to je prigovarao i uvjeravao bugarske katolike, među kojima je djelovao, da bi se oni i u kalendaru morali vladati kao i ostali katolici svijeta. Međutim, bugarski katolici nisu htjeli kalendar mijenjati jer bi ta promjena značila promjenu i mnogih običaja i navika. Ali kad je postao nadbiskup, iako je bio svjestan poteškoća, smatrao je svojom dužnošću učiniti sve da bi oni katolici bili kao i drugi katolici na svijetu i slavili svetkovine kao što to slave drugi katolici. Stoga je godine 1725. naredio da katolici njegove nadbiskupije slijede gregorijanski kalendar budući da ga upotrebljavaju svi katolici svijeta¹⁰⁹.

e) Optužba pravoslavnog metropolita

Djelovanje nadbiskupa Marka Andrijaševića postalo je zazorno pravoslavnom metropolitu u Filippopolju. Već odavno, od 1688, rad katoličkih svećenika gotovo nije se zapažao, a s njim bugarski katolici počeli su izgledati kao jedna svjesna zajednica koja živi i pokazuje znakove rasta¹¹⁰. Ali pravoslavnom metropolitu u Filippopolju izgledalo je da nadbiskup Andrijašević nedozvoljeno širi katolicizam, t. j. da pravoslavce prevodi u katolike. Stoga je u dogovoru s carigradskim patrijarhom podnio središnjoj turskoj vladi u Carigradu izričitu optužbu protiv Marka Andrijaševića. Optužbu filipopoljskog metropolite podnio je turskoj vladi osobno carigradski patrijarh.

U optužbi filipopoljski pravoslavni metropolita izvještava tursku vladu da je na područje njegove metropolije došao Marko Andrijašević, isusovac, kojega je poslao Papa da buni otomanske podanike. Već je oteo jednu pravoslavnu crkvu¹¹¹. A obratio je na katoličku vjeru 36 pravoslavnih sela¹¹². Turski ministar predsjednik, veliki vezir, odbijao je shvatiti optužbu filipopoljskog metropolite i carigradskog patrijarha. Dao je napisati poseban ferman, dao ga svom izaslaniku, čaušu,

¹⁰⁹ Nemamo odredbe kojom je to naredio. Ali sigurno to je bilo god. 1725. Petar Mauri piše Propagandi 21. siječnja 1726: »Sin hora non è ritornato (ciaus o sia commissario), ma solo ha avisato che quell'Arcivescovo latino, residente in Filippopoli, aveva l'anno passato obligati li Paolini a celebrare le feste come le celebrano li Latini, cioè alla nova, lo che mai fu in quelle parti, mai era in uso« (AP, SC Bulgaria, vol. 2, f. 379r — 380r).

¹¹⁰ Možda je nadbiskup Andrijašević proglasio u nadbiskupiji i jubilej kojega je objavio papa Benedikt XIII prigodom svoga izbora za Papu (Ibidem, f. 348).

¹¹¹ Po svoj prilici misli na crkvu u mjestu Kaluđerice koju su pravoslavni bili oteli katolicima pred 40 godina, a Andrijašević je povratio (AP, SOCG, vol. 637, f. 163v).

¹¹² Sadižaj optužbe znamo iz pisma Marka Andrijaševića, patrijarhalnog vikara iz Carigrada Petra Mauri i dubrovačkog konzula u Carigradu Luke Kiriko. Petar Mauri piše 16. studenog 1725. da su ga upozorili kako je Carigradski patrijarh predao optužbu turskoj vladi protiv nadbiskupa Andrijaševića »rappresentando che andava pervertendo li sudditi della Fulgida Porta facendoli sudditi del Papa di Roma e che, per ciò fare, haveva fatti venire predicatori da Roma stessa, e che ciò faceva verso quei confini di tanta gelosia con pericolo grande di sollevazione« (AP, SOCG, vol. 652, f. 69rv).

kojega je poslao u Filipopolje da dovede u okovima Marka Andrijaševića i zadrži ga u zatvoru¹¹³.

f) Bijeg u Rodosto

Katolički patrijarhalni vikar u Carigradu Petar Ivan Mauri¹¹⁴ ubrzo je doznao šta je odredilo tursko ministarstvo za nadbiskupa Andrijaševića. Otišao je dubrovačkom konzulu Inki Kiriko, izložio mu stvar i zamolio ga da se zauzme za nadbiskupa. Razmotrili su nastalo pitanje sa svih strana i došli do zaključka da je u onom času jedino rješenje za nadbiskupa Andrijaševića bijeg. Spremili su u Filipopolje pisara dubrovačkog konzulata u Carigradu da izloži nadbiskupu Andrijaševiću njegov položaj i da ga sprovede do princa Franje Rakoczi u Rodosto (Tekirdag)¹¹⁵.

Nadbiskup Andrijašević pred koji dan vratio se iz Carigrada gdje je 11. studenog 1725. od patrijarhalnog vikara Mauri primio nadbiskupski palij kojega je odavno čekao¹¹⁶. Vratio se kući 29. studenog te godine i spremao se da obavi službeni pohod nadbiskupiji služeći se palijem.

Kad je 4. prosinca došao izaslanik dubrovačkog konzula u Carigradu i saopćio nadbiskupu šta mu je konzul poručio, Marko Andrijašević postupio je po savjetu kojega je dobio. Uvečer u 8 sati napustio je svoj stan rekavši u kući da mora na put i da se nada ubrzo nazad. Pratio ga je kućni poslužnik i izaslanik carigradskog dubrovačkog konzulata. Išli su sporednim putovima, kroz šumu, da ne bi imali nepoželjnih susreta. Iz mjesta u mjesto uzimali su vodiče koji su dobro poznavali put i plaćali ih koliko su tražili. U Rodosto je stigao 12. prosinca. Imao je sa sobom preporuku patrijarhalnog vikara Mauri koju je predao princu Rakoczi. Princ ga je primio sa svim počastima i već na prvom susretu obećao svu svoju zaštitu¹¹⁷.

g) Estraga turskih vlasti

Na 9. prosinca u 4 sata poslije podne došao je u biskupski stan fra Blago Cvjetković, koji je ujedno bio generalni vikar nadbiskupije. Htio je pozdraviti nadbiskupa nakon njegova povratka iz Carigrada i

¹¹³ Veliki vezir je naredio: «che si spedisse un firmano con un ciaus acciò si portasse lo stesso Prelato in ferrì in questo carcere di schiavi» (Ibidem).

¹¹⁴ Katolički patrijarhalni vikar u Carigradu 1720–1730. Franjevac rimske provincije. Umro 7. travnja 1730. Cfr. A. KLEINHANS, *Historia studii linguae arabicae et Collegii missionum Ordinis Fratrum Minorum in conventu ad S. Petrum in Monte Aureo Romae erecti*, (in G. GOLUBOVICH, *Biblioteca Bibliografica*, XIII), Quaracchi 1936, 126–127.

¹¹⁵ Ibidem. Franjo Rakoczi (1676–1735) je sin Jelene Zrinski kćerke hrvatskog bana Petra. Tada je živio u Rodosto. Turska vlada imala je prema njemu poseban obzir. Cfr. ÉMILE HORN, *François Rakoczi II, prince de Transylvanie 1676–1735*, Paris 1906.

¹¹⁶ AP, SOCG, vol. 655, f. 196r.

¹¹⁷ Ibidem, f. 170r–171v.

raspraviti s njim neka pitanja nadbiskupije. Nije znao da je nadbiskup otputovao.

Neko vrijeme iza dolaska fra Blage pojavio se pred vratima biskupskog stana velik broj policajaca, pravoslavnih svećenika, predstavnički mjesnog kadije i izaslanik (čauš) turskog ministarstva u Carigradu. Imali su sa sobom ministarski nalog u kojem se izaslaniku naređuje da uhapsi nadbiskupa Marka Andrijaševića i da ga u okovima odvede u zatvor u Carigrad¹⁸.

Izaslanik je bio došao već 5. prosinca, ali nije mogao započeti svoj posao bez dozvole mjesnog suda koji se morao uvjeriti o istinitosti naloga. Uz to su neki pravoslavci, prijatelji nadbiskupa Andrijaševića, nastojali otegnuti početak izaslanikova rada i u međuvremenu, misleći da je nadbiskup u svom stanu, slali mu poruke da bježi.

Ipak uvečer 9. prosinca odlučio je započeti svoj posao. S 40 ljudi došao je pred biskupski stan. U kući je našao, izgleda, samo tri osobe: fra Blagu Cvjetkovića, klerika Rafu Biaggi, Dubrovčanina, koji se pripremao za svećenika i pomagao nadbiskupa Andrijaševića, i kuharicu. Carigradski izaslanik tražio je nadbiskupa. Ukućani su odgovorili da je nadbiskup otputovao pred 4 dana i da bi se mogao povratiti svaki čas.

Premda su oni u stvari govorili istinu, jer nadbiskup nije kazao kuda odlazi i kada se vraća, istražitelji nisu im vjerovali. Mislili su da ukućani znaju gdje je nadbiskup, ali da ga oni kriju. Stoga su ga silom tražili po kući i oko kuće. U kapeli su našli velik broj voštanih svijetla i budući da se već smračilo, zapalili su ih i tražili pri svjetlu po sobama u kući, u podrumu, u potkrovlju. Prekopavali su po vrtu i nešto tražili. U međuvremenu, dok su tražili nadbiskupa, sa sobom su nosili sve stvari koje su im se sviđale.

Kad nisu našli nadbiskupa, zvali su ukućane i ispitiivali ih gdje je nadbiskup. Vješali su ih i grozno udarali po tabanima. Takav ispit ponovili su tri puta, ali o nadbiskupu nisu ništa doznali.

Na koncu zapečatili su nadbiskupski stan. Kuharicu polumrtvu ostavili su u dvorištu, a fra Blagu Cvjetkovića i klerika Rafu Biaggi odveli u zatvor. Zatvorili su također sve Dubrovčane u mjestu jer su mislili da Dubrovčani kriju nadbiskupa ili bar znaju gdje se skriva.

Dubrovčani su ostali u zatvoru samo jedan dan. Uspjeli su novcem dobiti slobodu. Nakon 4 dana otkupili su se novcem fra Blago Cvjetković i klerik Rafo Biaggi¹⁹.

Nakon toga carigradski izaslanik nije se više pojavljivao. Potajno je živio u dvoru pravoslavnog metropolita u nadi da će Marko Andrijašević misliti da je izaslanik otputovao i započeti javno djelovati. Bio je naime uvjeren da se skriva negdje u Filipopolju.

Međutim, 12. siječnja 1726. pojavio se novi izaslanik koji je dobio nalog u kojem se ponovno naređivalo da uhvati nadbiskupa i do-

¹⁸ O ovom slučaju ima dosta pisama u arhivu Propagande. Razne osobe pisale su o događaju što su znale ili što su čule. Konačno nadbiskup Marko Andrijašević, kad je došao u Dubrovnik, napisao je izvještaj o svemu. Poslao ga je Propagandi 20. rujna 1726, a nalazi se u AP, SOCG. vol. 655, f. 177r-180r.

vede u Carigrad. Uz to mu je bilo naređeno da zatvori sve misionare i da točno ispita koliko su sela preveli na katoličku vjeru¹²⁰.

Ovaj drugi carigradski izaslanik najprije je pretražio biskupski stan, ponovno je zatvorio klerika Rafu Biaggi, poslao je da se dovede fra Vital Andrijašević, misionar u Baltagije, kojega je ispitivao i zatvorio. Kad je Petar Milošević, misionar u Kalehlije, čuo da je zatvoren fra Vital, otišao je odmah u Filipopolje da bi se raspitao radi čega je fra Vital zatvoren i našao način kako bi ga se oslobodio; bio je i on ispitan i odmah zatvoren. Fra Blago Cvjetković uhvaćen je 13. siječnja i doveden u Filipopolje u zatvor¹²¹.

Zatvoreni misionari privedeni su dvaput na sud. Prvi put bili su privedeni 16. siječnja. Bili su prisutni ugledniji muslimani a mjestu, a također i filipopoljski pravoslavni metropolita. Na sudu pročitana je najprije prva odredba ministarstva, koju je donio prvi carigradski izaslanik, u kojoj se naređuje da se uhvati nadbiskup Marko Andrijašević i sprovede u carigradski zatvor. Međutim još ga nisu mogli naći. Zatim je pročitana druga odredba turskog ministarstva, koju je donio u Filipopolje drugi izaslanik. U toj drugoj naredbi ponovno se naređuje da se uhvati i zatvori nadbiskup Andrijašević. U njoj se optužuju misionari kao Papini izaslanici koji su došli da stavljaju nerod među narodom¹²².

Misionari su lako dokazali da nisu Talijani; imadu isprave dubrovačke republike. Osim toga oni nisu djelovali među pravoslavcima nego među pavlčianima koji su katolici i koji žele da misionari ostanu s njima.

Izgledalo je da se suđenje odvija u korist misionara. Ali, kako tvrde pisma, posebno nadbiskupa Andrijaševića, to su suci namjerno činili da bi mogli dobiti višu nagradu za njihov trud¹²³.

Na 18. siječnja misionari su izvedeni ponovno pred sud. U sudskoj dvorani nalazio se pravoslavni metropolita i oko 20 njegovih ljudi. Dvojica od njih prijavljeni su kao svjedoci protiv misionara. Svjedočili su da ih je generalni vikar Blago zvao da prijeđu na katoličku vjeru i obećavao im carsku ispravu (ferman) na temelju koje neće plaćati porez. Misionari su se pokušavali braniti, ali sudac nije im dao doći do riječi. Na koncu sud je ustanovio da su misionari preveli na katoličku vjeru 16 sela. Iza toga misionari su odvedeni ponovno u zatvor¹²⁴.

Kad je ministarstvo u Carigradu primilo izvještaj dvaju izaslanika, poslalo je trećeg izaslanika u Filipopolje s naredbom da sve misionare dovede u Carigrad. U Filipopolje došao je 16. veljače. Misionari su odmah izvedeni i predani carigradskom izaslaniku. On ih je odveo u zatvor pravoslavnog metropolita da ondje čekaju polazak

¹²⁰ Ibidem.

¹²¹ Ibidem, f. 178r.

¹²² „... riputati unitamente con l'Arcivescovo per italiani papalini e nemici del Gran Signore perchè sudditi del papa e pervertitori dei sudditi ottomani“ (Ibidem, f. 178r).

¹²³ Ibidem, f. 178v.

¹²⁴ Ibidem.

za Carigrad. Po danu bili su vezani svi zajedno, a po noći po dvociju vezali su za ruke¹²⁵.

Do koji dan, 20. veljače pošli su prema Carigradu. Fra Vital i klerik Biaggi jašali su na konjima. Njihove noge bile su vezane ispod konjskog tribuha. Fra Vital je imao jednu nogu obuvenu, a druga je bila bosa. Ostali misionari bili su u kolima s okovima na vratu. Nakon 7 dana mukotrpnog putovanja došli su u Drenopolje. Trebali su drugih 7 dana da dođu u Carigrad. Tu su smješteni u zatvor¹²⁶.

Kad su došli u Carigrad, misionari su trebali biti i ondje izvedeni na sud kao Talijani. Tomu se usprotivio dubrovački konzul Luka Kiriko. On je svim silama dokazivao da su oni Dubrovčani i da prema tomu moraju biti oslobođeni zatvora. Nakon 9 dana uspio ih je osloboditi zatvora. Predani su njemu da ih pošalje u Dubrovnik. Naredeno mu je također da dobije potvrdu dubrovačke vlade da su onamo došli¹²⁷.

Međutim bila je velika potjera na sve strane za nadbiskupom Andrijaševićem, ali od njega ni traga ni glasa. Kao da se utopio. Na koncu carigradski patrijarh upoznao je tursku vladu da nadbiskup Andrijašević može biti skriven samo u kući Luke Kiriko u Carigradu. Ta je misao gotovo uvjerila velikog vezira ili predsjednika tadanje turske vlade. Pozvao je konzula Kiriko i naredio mu da izvede nadbiskupa. Inače će silom pretražiti njegovu kuću i naći ga.

Kad je stvar došla do te zategnutosti, konzulu je izgledalo razborito otkriti turskoj vladi gdje se nalazi nadbiskup Andrijašević.

Rekao je da je nadbiskup prijatelj Franje Rakoczia. Kod njega je bio u posjeti kad je čuo šta se dogodilo od njegove kuće i od njegovih svećenika. Princ mu nije dozvolio da u onakvim prilikama napusti njegovu kuću dok ga on ne uspije opravdati i dobiti mu dozvolu da se mogne slobodno vratiti u svoju kuću. Bilo je veliko iznenađenje u krugovima turske vlade, kad su čuli gdje se nadbiskup nalazio.¹²⁸

Ministar predsjednik strogo je ukorio konzula što nije poslao u Dubrovnik misionare kako je to već naredeno. Konzul se pravdao da nije imao prigode poslati ih po moru, a po kopnu nisu bili u stanju putovati jer su bili oslabili od zatvora i okova.

Konačno se konzul uvjerio da neće moći opozvati odluku turske vlade. Nije preostajalo drugo nego putovati. Zatražio je službeno pismo kojim se nadbiskupu i misionarima dozvoljava otputovati u Dubrovnik preko Drenopolja gdje se mogu zadržati 10 dana da uzmu svoje stvari i povedu sa sobom svoju rodbinu. To je odmah dobio¹²⁹.

Koncem svibnja misionari su se zaputili u Rodosto, gdje se nalazio nadbiskup i misionar Dobromiri. Pratio ih je posebni izaslanik turske vlade (čauš).

Rakocziu je bilo žao što nije mogao isposlovati da se nadbiskup vrati na svoje mjesto. S njim se rastao sa suzama u očima i darovao

¹²⁵ Ibidem, f. 179r.

¹²⁶ Ibidem, f. 179rv.

¹²⁷ Ibidem, f. 179v.

¹²⁸ Ibidem, f. 179v—180r.

¹²⁹ Ibidem, f. 180rv.

mu na uspomenu dragulj sa 6 dijamanta s molbom da bi ga stavio u križ što nosi na prsima¹³⁰.

Zadnji dan svibnja krenuli su iz Rodosto. Pratio ih je jedan janjičar. Idući iz Drenopolja prema Filipopolju susreli su kadiju iz Filipopolja. On je pregledao njihova pisma, potvrdio ih i naredio da se pokažu njegovu zamjeniku u Filipopolju¹³¹.

Zamjenik kadije u Filipopolju otpečatio je nadbiskupovu kuću. Misionari su otišli u svoje misije. Upućivali su svoje vjernike kako će se ubuduće vladati i ostati vjerni vjeri svojih otaca.

Nadbiskup je preporučio da se kršćani čuvaju pravoslavnih svećenika da ih ne bi preveli u skizmu. Neka nikakve usluge ne traže od njih¹³².

U svakom mjestu ostavio je po jednog iskusnijeg i pametnijeg čovjeka da pazi na kršćanski život vjernika svoga mjesta, da krsti, pokopaje umrle i vrši sve obrede koje mogu vršiti nesvećenici¹³³. Obećao je od vremena do vremena poslati kojeg dubrovačkog svećenika da ispovijedi, pričesti i vjenča¹³⁴.

U Filipopolju kod jednog katolika ostavio je sve crkvene stvari, a i osobne bez kojih je mogao biti¹³⁵.

Iako su dobili dozvolu da mogu ostati u Filipopolju 10 dana, otputovali su nakon 8 dana da ne bi nastala kakva pometnja pri brojenju dana. Uzeli su muslimane kočijaše da im ne bi pravoslavni metropolita napravio kakvu nezgodu preko pravoslavnih kočijaša¹³⁶. U Dubrovnik su došli 29. srpnja 1726¹³⁷.

V — NADBISKUP ANDRIJAŠEVIĆ OPET IZBJEGLICA U DUBROVNIKU

Nadbiskup Andrijašević teška srca vratio se u Dubrovnik. Nakon što je radio dugi niz godina, kako je najbolje znao i mogao, da bugarski katolici budu pravi Kristovi sljedbenici, silom prilika ostavio

¹³⁰ »... con le lacrime lo regalò con un gioiello di sei diamantini pregandolo volesse con essi, in sua memoria, ornare la crocetta pettorale in ricognizione d'havergli convertito e riconciliato con la S. Madre Chiesa, in punto di partenza, un suo corteggiano scismatico Ungaro« (Ibidem, f. 180v).

¹³¹ Ibidem, f. 180r.

¹³² »... che quei popoli non si dovessero servire in cosa veruna dell'assistenza dei sacerdoti greci per non dare con questi mezzi al metropolita il modo di soggiogarli e di infettargli con lo scisma« (Ibidem, f. 180v).

¹³³ »L'Arcivescovo nel dargli benedizione gli lasciò per ogni villa uno di quelli cattolici che sapevano leggere e possedevan bene i rudimenti della fede, dandogli licenza di battezzar le creature, insegnare alli ignari la dottrina christiana, assister ai moribondi nell'aiutargli a fare i atti d'attrizione, accompagnar alle sepolture i morti col pregar Iddio per l'anima del defonto, benedire le tavole e far diverse altre le cerimonie nelle quali non si ricerca il carattere sacerdotale« (Ibidem, f. 180v).

¹³⁴ Ibidem.

¹³⁵ Ibidem, f. 180v—181r.

¹³⁶ Ibidem, f. 181r.

¹³⁷ Ibidem, f. 181v.

ih je same, bez ijednog svećenika. Bilo ih je koji su to pripisivali njegovim nerazboritim postupcima¹³⁸. U općoj potištenosti bila mu je utjecha radost njegove sestre i njezine obitelji što se povratio. Uz to je živio u nadi da će dubrovački konzul u Carigradu Luka Kiriko isposlovati dozvolu da bar koji svećenik mogne posjetiti one katolike¹³⁹.

1. UPRAVITELJ TREBINJSKO-MRKANJSKE BISKUPIJE

Najveća poteškoća Marka Andrijaševića, kad se povratio u Dubrovnik, bio je strah od nerada. Istina, približavao se šezdesetoj godini života, počeo je osjećati zdravstvene poteškoće, ali ipak osjećao se snažan i spreman za rad. Ubrzo je počeo sumnjati da će mu prilike dozvoliti povratak u Bugarsku.

Stoga, kad je 10. ožujka 1727. umro dubrovački nadbiskup Rajmund Gallani, ponadao se da je to dar Božji za nj, da bi ga on mogao na dubrovačkoj nadbiskupskoj stolici naslijediti. Pisao je Propagandi da bi se ona zauzela u tom smislu. Tim bi bio olakšan njegov dosada gorak život i mogao bi živjeti od svog rada, da ne tereti Propagandu¹⁴⁰. Radi istoga razloga obratio se neposredno papi Benediktu XIII. Kao razloge svoje molbe naveo je da je mnogo trpio u životu, da želi još uvijek raditi i da ne bi htio živjeti na teret Propagande¹⁴¹.

Međutim, iako je Propaganda preporučila Andrijaševića za dubrovačkog nadbiskupa, on nije bio imenovan¹⁴².

Početkom 1730. je umro splitski nadbiskup Ivan Laghi. Nadbiskup Andrijašević se ponadao da bi to mogla biti za nj dobra prilika. Stoga je 10. ožujka iste godine pisao Propagandi iako bi trebali ponuditi da mu Papa dadne splitsku nadbiskupiju¹⁴³. Iako se Propaganda ozbiljno zauzela u njegovu korist, prevagnuo je utjecaj Veneције koja je predložila za novog splitskog nadbiskupa Antu Kačića, tadašnjeg trogirskog biskupa¹⁴⁴.

Godine 1730. ostalo je ispraznjeno mjesto katoličkog patrijarhalnog vikara u Carigradu. Nadbiskupu je Andrijaševiću izgledalo da bi

¹³⁸ Njegov generalni vikar iz Dubrovnika piše 12. lipnja 1726. Propagandi neka ispita stvar ako bi netko pisao „volendo caricar a dosso degli altri o il proprio indiscreto zelo o la propria puoca prudenza, due origini di tutto il disordine seguito nella diocesi di Soffia. rimasta senza verun sacerdote“ (AP, SC Bulgaria, vol. 2, f. 395r).

¹³⁹ Carigradski patrijarhalni vikar Petar Mauri pisao je 26. veljače 1727. Propagandi da je Luka Kiriko dobio dozvolu poslati dva misionara u Fili. popolje, ali da nije mogao dobiti pristanak da se nadbiskup Andrijašević vrati onamo (AP, SOCG, vol. 656, f. 208rv).

¹⁴⁰ „Imploro il suo alto patrocinio acciò vogli radolciare le mie amarezze col farmi commutare la chiesa di Soffia in questa di Ragusa e per farmi haver il modo di vivere senza l'incomodo e per la remunerazione delle mie fatiche e per far vedere alla malignità greca che la Chiesa Romana non abbandona chi patisce nel servirla“ (Ibidem, f. 340v).

¹⁴¹ AP, SC Bulgaria, vol. 2, f. 405r.

¹⁴² Imenovan je 25. lipnja 1727. Filip Iturbide, koji se zahvalio 7. siječnja 1728. Naslijedio ga 26. siječnja 1728. franjevac Andeo Franchi. Cfr. R. RITZLER-P. SEFRIN, *Hierarchia catholica*, vol. 327.

¹⁴³ AP, SC Dalmazia, vol. 7, f. 195r.

¹⁴⁴ R. RITZLER-P. SEFRIN, *Hierarchia catholica*, vol. VI, Patavii 1958,

tom jesto njemu vrlo dobro odgovaralo. Poznavao je Carigrad i čitavo tursko carstvo, imogao bi svojim djelovanjem pomoći sve katolike u carstvu, a posebno one u Bugarskoj. I tom prigodom obratio se na Propagandu moleći je da bi pri imenovanju carigradskoga patrijarhalnog vikara imali na umu i njega¹⁴⁵.

Stvarno među predloženim osobama nadbiskup Andrijašević bio je na drugom mjestu. Na prvom mjestu bio je trebinjsko-mrkanjski biskup Franjo Jerko Bunić. On je bio imenovan 31. siječnja 1731. jer je uz ostala svojstva bio rođeni Dubrovčanin. U ono vrijeme dubrovačko predstavništvo kod turske vlade u Carigradu imalo je dosta velik ugled¹⁴⁶.

Kad je nadbiskup Marko Andrijašević doznao da je tadanji trebinjsko-mrkanjski biskup imenovan patrijarhalnim vikarom u Carigradu, obratio se na Propagandu i zatražio da bi mu dala upravu trebinjsko-mrkanjske biskupije, dok se ne mogne povratiti u Bugarsku¹⁴⁷. Toj njegovoj želji na molbu Propagande Papa je udovoljio i imenovao ga upraviteljem trebinjsko-mrkanjske biskupije¹⁴⁸.

Nadbiskup Andrijašević, čim je preuzeo upravu trebinjsko-mrkanjske biskupije, svojski se zauzimao za redovan život i napredak biskupije. Nastojao je u prvom redu da njezine župe budu popunjene.

Malo nakon što je primio dužnost, župa Dubrave ostala je bez župnika. U njoj je umro 8. lipnja 1731. Pavo Jelač, tadanji župnik. U Dubrovniku je tada živio svećenik trebinjsko-mrkanjske biskupije Ivan Rajčević. On je završio škole u kolegiju Fermo i povratio se god. 1728. Ali kako se on rodio u Dubrovniku, zadržao se u Dubrovniku već tada i nije želio ići na područje svoje trebinjsko-mrkanjske biskupije. Nadbiskup mu je dao brigu za bolnicu i on je bio s tim zadovoljan. Andrijašević ga nije uspio nagovoriti da ode na župu Dubrave, pa je za novog župnika one župe imenovao mladomisnika Matu Anđića¹⁴⁹.

Mislio je i na službeni pohod biskupiji. Ali nije se usuđivao obaviti ga osobno radi poznatog bijega god. 1701. ispred Turaka, nego je to povjerio dubrovačkom franjevcu Hijacintu Šiliću Alemanji. Hijacint je god. 1733., u svibnju i lipnju, posjetio sve župe biskupije. Na temelju njegovih podataka Marko Andrijašević je napravio iscrpan izvještaj o trebinjsko-mrkanjskoj biskupiji i 18. studenog 1733. poslao ga Propagandi¹⁵⁰.

Ali i ova nada nadbiskupa Andrijaševića, da će svoje snage moći upotrijebiti na dobro trebinjsko-mrkanjske biskupije, brzo je prestala. Papa Klement XII (1730—1740) imenovao je Sigismunda Tudižića trebinjsko-mrkanjskim biskupom 2. rujna 1733¹⁵¹.

¹⁴⁵ AP, SC Bulgaria, vol. 3, f. 159r.

¹⁴⁶ AP, Acta, vol. 101, f. 10v—22r n. 9.

¹⁴⁷ AP, SOCG, vol. 670, f. 352r.

¹⁴⁸ R. RITZLER-P. SEFRIN, *Hierarchia catholica*, vol. V, 289.

¹⁴⁹ AP, Acta, vol. 102, f. 137v—144r n. 21.

¹⁵⁰ AP, SC Dalmazia, vol. 7, f. 632r.—638r.

¹⁵¹ ASV, Acta Camerarii, vol. 30, f. 255r; B. PANDŽIĆ, *De dioecesi*, 100.

2. SAMO U BUGARSKU

U Dubrovniku nadbiskup Andrijašević nije imao posla, a želio je raditi. Nekoliko puta je pokušao naći novo polje rada, gdje bi mogao iskoristiti svoje snage koje mu preostaju. U tim pokušajima u njemu su sazrele dvije spoznaje. Došao je do uvjerenja da neće naći drugo polje rada: Bog mu je dao Bugarsku i samo je Bugarska njegovo polje rada. Druga je spoznaja do koje je tada došao da mu je uzaludno tražiti siguran put u Bugarsku preko dubrovačkih vlasti. Dubrovnik je u to vrijeme riješio svoje poteškoće s Turcima, kojisu tražili da Dubrovnik nosi u Carigrad svoj danak svake godine, a ne svake treće godine kako se pred neko vrijeme uvelo¹⁵². Stoga, kad dubrovački ambasadori ni god. 1734. nisu donijeli nikakvu vijest o mogućnosti njegova slobodnog ulaza u Bugarsku, nadbiskup Andrijašević odlučio se tražiti novi put bez obzira na Dubrovnik.

a) Novim putem

Nadbiskup Andrijašević, nakon što je došao u Dubrovnik, držao je stalnu pismenu vezu s princem Franjom Rakoczi u Rodosto, kod kojeg je bio gost preko pola godine kad je god. 1725. morao napustiti Filipopolje. Rakoczi je uživao dosta velik ugled kod turske vlade, a za rješavanje možebitnih pitanja u Carigradu imao je na raspolaganju francuskog ambasadora kod turske vlade.

Princ Rakoczi slijedio je slučaj nadbiskupa Andrijaševića sve od početka. Bilo vlastitim vezama bilo preko francuskog ambasadora pomagao je nastojanja dubrovačkog konzula Luke Kiriko da povoljno riješi pitanje nadbiskupa Andrijaševića i bugarskih misionara. Bile su zategnute prilike, tužbe protiv nadbiskupa bile su teške, pa konzul Kiriko nije uspijevaio postići kakav uspjeh.

Kako za povoljno rješenje pitanja biskupa Andrijaševića nije bilo izgleda, već god. 1728. princ Rakoczi mu je preporučivao da preseli u Rodosto odakle će lakše pratiti prilike u svojoj nadbiskupiji i posjetiti je od vremena do vremena¹⁵³. Međutim nadbiskup tada nije prihvatio tu ponudu. Htio je vidjeti ishod dubrovačkih pokušaja koje nije predviđao bez uspjeha. Uz sva nastojanja vrijeme je prolazilo, a nikakvo rješenje nije bilo na pomolu.

Ipak tokom vremena nadbiskup se uvjerava da je ponuda princa Rakoczi u onim prilikama najbolje rješenje njegova slučaja. God. 1733. Rakoczi mu je javio da je kupio potrebne lauze i vrtove gdje će

¹⁵² AP, Acta, voi. 104, f. 267r—270r; cfr. V. FORETIĆ *Povijest Dubrovnika*, II, 197—198.

¹⁵³ «Mi scrive anche il principe Raccozzi che ancor lui farà tutto il fattibile intorno al supremo visirio in sollievo di questa causa di Dio cercando di far accordare questa grazia alli signori ambasciatori, col soggiungermi che, se mai non riuscisse l'intento, non haverebbe ommesso di procurar ottenere il firmano per farmi ritornare a stanziare presso di lui in Rodosto sì per consolare li miei popoli con la mia vicinanza come anche per contentare quelle mie pecorelle che ivi spesso si facevan vedere con l'occasione delle loro vitture che usano fare con li carri di continuo» (AP, SC Bulgaria, f. 55v).

moći dobiti prebivati i odakle će moći lakše i korisnije djelovati. Već tada nadbiskup se odlučio za put.

Sa sobom je mislio voditi Nikolu Boškovića, Petra Miloševića i brata Vitala. Princ Rakoczi posebno je želio da dođe i nadbiskupov brat fra Vital koji je bio muzičar pa bi i kao takav dobro došao u Rodosto¹⁵⁴. Ali prije nego su pripreme završene fra Vital je umro 28. travnja 1734.¹⁵⁵

Nadbiskup Andrijašević izričito je zatražio 12. lipnja 1734. dozvolu od Propagande da se mogne preseliti iz Dubrovnika u Rodosto u pratnji venecijanskog baila koji je imao brzo putovati u Carigrad. Propaganda mu je to dozvolila 19. srpnja iste godine¹⁵⁶. Međutim ta dozvola nije došla nadbiskupu Andrijaševiću prije polaska venecijanskog baila, pa nadbiskup nije mogao s njim oputovati. Morao je čekati novu pogodnu prigodu¹⁵⁷.

U godini 1735. nastalo je veliko uznemirenje u Turskoj, posebno oko Carigrada. Sa svih strana dolazili su vojnici da se sprema za rat protiv Austrije. Mnogi su stregili i bojali se pitajući sebe i druge šta se događa. U takvim prilikama Franjo Rakoczi mislio je na nadbiskupa Marka Andrijaševića i savjetovao mu da odgodi put dok se prilike razbistre. Nadbiskup je pognuo glavu pred činjenicama i odgodio svoj put u Rodosto. Ali kako su vjernici u Sofijskoj nadbiskupiji trebali svećenika, jer su nakon nedavne smrti Nikole Teodori, koji je umro 14. siječnja 1735, imali samo jednoga, Mihaela Dobromiri¹⁵⁸, odmah je poslao onamo Nikolu Boškovića.

b) Pokušaj Nikole Boškovića

Početkom godine 1733. vratio se sa škola u Rimu Nikola Bošković, sestrčić Marka Andrijaševića¹⁵⁹. Rođen je oko 1703., imao je 20 godina kad je na zagovor ujaka nadbiskupa Marka otišao u Rim da se pripravi za misionara u Bugarskoj. Pametan i dobar učenik svima se svidao. Nakon 9 godina završio je nauke i postao svećenik. Pred završetak nauka teško je obolio. Ali rimski liječnici uspjeli su nadvladati njegovu bolest i poslali ga kući. U Dubrovniku nastavio je oporavljati se i god. 1735. bio je zdrav. S početka mislio je putovati u Rodosto zajedno s ujakom nadbiskupom, a kad to nije uspjelo, otišao je sam. Propaganda je 20. lipnja 1735. odobrila njegov put¹⁶⁰.

Nikola Bošković krenuo je na put prema Bugarskoj početkom siječnja 1736. Nadbiskup Andrijašević imenovao ga je svojim generalnim vikarom za Sofijsku nadbiskupiju. Propaganda mu je dala na polasku 30 škuda za put, 30 škuda da kupi najpotrebnije stvari i 30 šku-

¹⁵⁴ AP, SOCG, vol. 679, f. 327 rv.

¹⁵⁵ B. RODE, *Necrologium*, 69 n. 636.

¹⁵⁶ AP, Acta, vol. 104, f. 267r—270r n. 9.

¹⁵⁷ AP, Acta, vol. 105, f. 136r—138v n. 29.

¹⁵⁸ Ibidem, f. 278r—281v n. 21. Kako je Rakoczi god. 1735. umro, nadbiskup Andrijašević nije mogao putovati (Ibidem, f. 321v—322v n. 16).

¹⁵⁹ Piše iz Dubrovnika 12. listopada 1733. da se povratio iz Rima pred nekoliko mjeseci (AP, SC Bugarla, vol. 3, f. 212r).

¹⁶⁰ AP, Acta, vol. 105, f. 278r—281v n. 21.

da godišnje za uzdržavanje, računajući od dana kada dođe u misiju¹⁶¹. Preko Sofije došao je u Filipopolje. Tu se susreo s Mihaelom Dobromiri, jedinim svećenikom koji je tada živio u sofijskoj nadbiskupiji. S njim je proučio prilike, vidio mogućnosti rada i uvjerio se da bez posebne dozvole turskih vlasti ondje mu nije moguće ni živjeti a kamoli djelovati. Stoga se zaputio u Carigrad da preko dubrovačkog konzulata u Carigradu dobije dozvolu svećeničkog rada u sofijskoj nadbiskupiji. U Carigrad je došao 16. ožujka 1736. Dubrovački konzulat odmah je poduzeo sve korake da bi Bošković dobio traženu dozvolu. U tom posebno je radio tumač dubrovačkog konzulata Andrija Magrini¹⁶².

Bošković je ostao u Carigradu nekoliko mjeseci. Usprkos svih nastojanja nije mogao dobiti dozvolu da u Filipopolju djeluje kao svećenik. Dali su mu samo nekakvu propusnicu po kojoj je mogao živjeti u turskom carstvu kao dubrovački trgovac. S takvom dozvolom vratio se u Filipopolje koncem godine 1736. Odmah je službeno posjetio sofijsku nadbiskupiju, zanimao se za prilike katolika i način njihova kršćanskog života. Nakon obavljenog posjeta poslao je Propagandi izvještaj¹⁶³.

Iza toga posjeta katolicima sofijske nadbiskupije Bošković je započeo svojim misijskim radom. Radio je zajedno s Mihaelom Dobromiri. Obojica su se nastanila kod Mate Milisavića, Dubrovčanina koji je držao ljekarnu u Filipopolju. Kod njega su se osjećali sigurniji. Prilike su bile nemirne. Na sve strane vojska koja je dolazila i odlazila prema austrijskim postajama.

c) Mučenička smrt Nikole Boškovića

Početkom 1738. spremao se nekimladić iz Filipopolja u Carigrad radi osobnih razloga. Poznao je ljekarnika Matu Milisavića i od njega zatražio preporuku za nekoga u Carigradu da bi se ondje lakše snašao. Milisavić je zamolio misionare da bi to oni učinili. Izgleda da ju je napisao upravo Nikola Bošković jer je nedavno bio u Carigradu i poznao osoblje na dubrovačkom konzulatu.

Koristeći ovu prigodu misionari su napisali pismo i za Propagandu. Opisali su stanje u nadbiskupiji. Posebno su se dotakli nemira koji je prouzročeo vjeronukim pripravama i pomikanjima prema austrijskim postajama. Opisujući prilike možda su izrazili nadu da će austrijske snage zauzeti Bugarsku.

Spomenuti mladić uputio se s primljenim pismima prema Carigradu. Putovao je u društvu. Na putu su ih sreli janjičari i ispitivali ih kamo idu i koja je svrha njihova puta. Na osobit način im je izgledao sunnjiv mladić iz Filipopolja. Njega su strožije ispitivali i tukli ga. Tukući ga zapazili su u džepovima hlaća pisma koja je sa sobom nosio.

Radi tih pisama janjičari su mladića uhapsili i odveli ga pred kadiju u Filipopolje daveši mu nađena pisma. Kadija je proučio pisma

¹⁶¹ AP, Acta, vol. 107, f. 390r—393r n. 20.

¹⁶² AP, SC Bugaria, vol. 3, f. 237rv.

¹⁶³ AP, Acta, vol. 107, f. 390r—393r n. 20.

i smatrao da su ona na štetu Turske. Budući da je mladić rekao od toga je pisma dobio, pozvani su i misionari na sud koji su rekli da je to preporuka za mladića koji je išao u Carigrad. Nakon toga bili su pušteni.

Nakon 15 dana sudeći stražari dođu k Milisaviću kući i pozovu ga na sud. S njim su povel i Nikolu Boškovića koji se tada u kući nalazio. Mihael Dobromiri bio je odsutan. U sudnici nađu izaslanika iz Carigrada i uglednije ljude iz Filipopolja. Nakon toga pošalju ih obojicu s oružnicima da nađu Mihaela Dobromiri i dovedu ga. On je bio u Staroj Zagori gdje je imao obaviti jedno krštenje.

Kad su našli Dobromiriu, otišli su s njim na sud. Milisavić, iako je proglašen nevin, morao se otkupiti. Dvojica svećenika odvedena su u Drenopolje gdje su im osjećene glave¹⁶⁴.

O njihovoj smrti izvjestio je Propagandu 8. svibnja 1838. Franjo Razzolini, starješina Franjevaca konventualaca na prednjem Istočku. On kaže da su ona dva misionara optuženi u Filipopolju kao uhode, poslani u Drenopolje gdje se nalazio tada vrhovni vezir koji je spremao s vojskom na Niš. U Drenopolju su toj dvojici misionara odsjećene glave. Franjevci konventualci u Drenopolju zatražili su tjelesa ubijenih svećenika da bi ih po kršćanskom obredu pokopali. Njihova molba nije bila uslišana i tjelesa dvojice ubijenih svećenika bačena su u rijeku. Umorstvo dvojice svećenika zbilo se 22. travnja 1738¹⁶⁵.

Čim je u Rimu čuo za smrt Nikole Boškovića jedan kolega Nikole Boškovića, Salomon Ruma iz Laodiceje, obratio se franjevcu Gaudenciju iz Milana u Carigradu, da mu javi kako je poginuo njegov kolega Nikola Bošković s kojim je zajedno bio u školi. Gaudencije mu je javio da je o tomu razgovarao sa starješinom Franjevaca konventualaca koji je bio prisutan umorstvu. Očito radi se o gore spomenutom Franji Razzolini. Ovaj je bio u posjeti Konventualaca u Drenopolju. Jednoga dana nalazio se kod nekog trgovca katolika kad su ugledali dvojicu polugolih ljudi koje su vodili na stratište. Trgovcu je izgledalo da je viđao one ljude pa su obojica, Razzolini i on, pošli za grupom ljudi prema stratištu. Vidjeli su kako je ubojica odsjekao glavu Nikoli Boškoviću koji je mirmo kleknuo i pustio bez opiranja da mu ubojica presječe vrat¹⁶⁶.

¹⁶⁴ Tako je Mate Milisavić opisao 20. siječnja 1740. mučeničku smrt dvojice misionara (AP, SC Bugaria, vol. 3, f. 373rv+378rv+374rv+377r).

¹⁶⁵ ... ambi accusati a quel giudice come spioni, che formatoli in sucinto il processo ed avviati con questo in Adrianopoli, ove all'ora trovavasi li supremo visir che s'incaminava col campo verso Nissa, furono di 22 del passato aprile decapitati. Tentarono li nostri religiosi missionari di dare almeno sepoltura a que cadaveri ma inutilmente mentre furono gettati nel fiume» (Ibidem, f. 260r—261r).

¹⁶⁶ »Alla notizia che ella brama del fatto del di Lei coalunno D. Nicolò Raguseo, li dico che intesi il fatto dal M.R.P. Superiore de PP. Conventuali, che allora si ritrovava in Adrianopoli alla visita del suo ospizio ed è che il predetto P. Superiore, ritrovandosi in bottega d'un mercante cattolico di Scio, all'improvviso vide comparire una turba di masnadieri turchi co' ministri di giustizia che conducevano due pazzienti, mezz'ignudi, a decapitare. Parve al mercante suddetto di conoscerli, perciò seguitoli, accompagnato col nomato Superiore ed avvicinati alla piazza conobbero li sig. D. Nicolò Raguseo, il quale prostrato in ginocchioni con tutta rassegnati-

Kad je došla u Dubrovnik tužna vijest da je Nikola Bošković umoren u Drenopolju, nastala je opća žalost u brojnoj obitelji Boškovića. Njegov ujak nadbiskup Marko Andrijašević bio je teško bolestan. Oni koji su ga njegovali, nisu mu odmah kazali šta se dogodilo u Bugarskoj. Znajući koiike je nade polagao u svoga sestrića Nikolu, bojali su se da bi vijest o Nikolinoj smrti bila i za nj smrtonosna.

Ali ipak to se nije moglo dugo kriti; morali sumnusa općiti. Bez sumnje, kad je čuo istinu, gorko je zaplakao. Svoje osjećanje iznio je Propagandi 7. snpnja 1738, dva dana nakon što je istinu saznao. Kaže da je sa smrću Nikole Boškovića izgubio jedinu utjehu koju mu je ovaj svijet još pružio. Ipak ne žali toliko za njim, jer vjeruje da je otišao k Ocu nebeskom, koliko žali što je njegova nadbiskupija ostala bez ijednog svećenika¹⁶⁷.

VI — BOLEST I SMRT NADBISKUPA MARKA ANDRIJAŠEVIĆA

Nadbiskup Marko Andrijašević, kad je bio mlađi, bio je tjelesno dobro razvijen, jak i većinom zdrav. Ali već iza pedesete godine života osjećao je opći umor, a posebno umor u nogama. Češće puta noge su mu oticale. Tu je bolest na poseban način osjetio kad je nakon dugog putovanja god. 1726. došao u Dubrovnik. Osjetio je tada teške bolove u desnoj nozi da za mjesec dana nije mogao napisati izvještaj Propagandi o događajima koje je doživio. Smatrao je da je ta njegova bolest i nemoć posljedica udaraca koje je nejednom po tabanima od Turaka primio¹⁶⁸.

Kad je taj put prebolio, kasnije se uvijek pazio i po mogućnosti liječio. Ali uza sve to s godinama osjećao je sve veću malaksalost. Konačno, početkom travnja 1737. udarila ga je polukap. Nije se više iz kreveta dizao. Odumele mu se noge, a također i ruke da se nije mogao ni potpisati. Ali bio je svjež u pameti. Njegova obitelj, posebno nećakinja Jela, pažljivo ga je njegovala i služila mu sve do njegove smrti. Umro je 24. travnja 1740. Pokopan je u franjevačkoj crkvi u Dubrovniku, gdje mu je održan svečan sprovod¹⁶⁹.

one fu decapitato dal manigoldo, avendo fatto il medesimo al suo compagno, anche egli sacerdote, condotto fuori della città. Nella notte seguente fu veduta una luce che mosse timore alla guardia turca che custodiva il corpo, essendo costume di lasciarlo esposto tre giorni e tre notti. Per la qual cosa sforzarono i christiani a custodirlo, quali parimente depongono d'aver veduta la sudetta luce nelle due notti seguenti. Un Armeno cattolico ebbe con destrezza dal manigoldo un detto per via di denaro. Questo è quello che raccontò il sudetto Padre in mia presenza» (Ibidem, f. 340rv).

¹⁶⁷ »Un tal caso a me è stato per ogni parte molto sensibile. Ho perso un nipote che era l'unica mia consolazione in questo mondo, sopra, di cui avevo appoggiato la cura della mia diocesi» (Ibidem, f. 270rv).

¹⁶⁸ »Da sei anni a dietro ho patito continua enfiazione nei miei piedi e per causa dei travagli patiti e per causa delle bastonate in più volte datemi dalli Turchi e perchè in occasione di questa mia persecuzione e travaglioso viaggio m'è convenuto serare i cauterii che portavo (AP, SOCG, vol. 655, f. 172r).

¹⁶⁹ AP, SC Dalmazia, voi. 8, f. 800r; SOCG, voi. 706, f. 685rv; SC Bulgaria, voi. 3, f. 380r.

VII — OPORUKA

Kad je nadbiskup Marko Andrijašević vidio da se njegov život približava kraju, pravno je imenovao 27. veljače 1738. svoje baštinike povjerenja da oni razdijele sve što ima kako će im napose saopćiti. Njegova je oporuka unesena u javnu knjigu dubrovačkih oporuka iz god. 1738. na str. 59. Izvršioći oporuke ili baštiniči povjerenja bili su Mate Getakdić, Petar Milošević, Mate Bošković i Boško Bošković¹⁷⁰.

1. ODAKLE POTJEČE OSTAVŠTINA?

Marko Andrijašević nije obavljao dužnosti koje bi mu donosile prihode da je od njih mogio nešto ostati nakon što je zadovoljio potrebe svagdanjeg života. Bio je siromašni misionar i pretežno se izdržavao od onoga što mu je Propaganda godišnje slala. Međutim kad je umro pronijela se vijest o njegovoj oporuci i o njegovom novcu kojeg je oporučno ostavio.

Zastupnik Propagande u Dubrovniku, Paškal Vodopić, kad je čuo za ostavštinu Marka Andrijaševića, pomislio je da bi ona mogla pripadati Propagandi i da bi onda bilo nepravедно oporučno je ostavljati drugima. Stoga je u ime Propagande naredio izvršiocima oporuke da ne vrše raspodjelu ostavljenog novca dok se ne ustanovi kome taj novac pravno pripada. Imenovan je dubrovački nadbiskup Anđelo Franchi da on ispita kome pripada ostavština Marka Andrijaševića. On je napravio proces, kako je to tada pravo zahtijevalo, ispitujući svjedoke koji su mogli znati odakle potječe ostavština nadbiskupa Marka Andrijaševića¹⁷¹.

Na 21. lipnja 1741. nadbiskup Franchi ispitao je Ivana Mirkovića, trgovca rodом iz Sofije, i Stjepana Pejovića, rodом iz Filipopolja, krojača. I jedan i drugi svjedok ustvrdili su da Marko Andrijašević nije mogao dobiti onaj novac od bugarskih vjernika. U Bugarskoj vjernici nisu običavali davati nadbiskupu ništa za izdržavanje. Jedino bi mu netko dao sijenu ili zobi za konja¹⁷².

Na 26. lipnja nadbiskup Franchi ispitao je svećenika Damjana Dobroslovića, svećenika Petra Radi, franjevačkog sakristijana fra Humilisa i svjetovnjaka Andriju Marini.

Damjan Dobroslović bio je u prijateljskim odnosima s Markom Andrijaševićem. Poznavali su se od rane mladosti. On zna da je Marko Andrijašević, dok je bio župnikom u Trebinjci, bio pozvan od Venecijanaca u Neretvu da bude opatom (u Gabeli). Ostao je više od godine dana na toj župi, ali ju je morao ostaviti jer nije mogao podnositi onaj zrak. Tada su mu dali i izvjestan posjed da može od njega živjeti¹⁷³.

¹⁷⁰ AP, SOCG, voi. 706, f. 682r—683r.

¹⁷¹ AP, SOCG, voi. 708, f. 401r—409r.

¹⁷² Ibidem, f. 402r—404r.

¹⁷³ Ibidem, f. 403v—404r.

Kad je Marko Andrijašević bio u Dubrovniku, stanovao je besplatno kod Ive Radan, sestre od jedne njegove strine. Ta ga je gospoda kasnije imenovala svojim baštinikom¹⁷⁴.

Stric Marka Andrijaševića, Mijo Andrijašević, napravio je zakladu da se od njezinih kamata govori dnevno jedna misa na Gospinu oltaru u franjevačkoj crkvi u Dubrovniku. Po oporuci naredio je da tu misu govori Marko Andrijašević¹⁷⁵. Franjevački sakristan fra Humilis potvrdio je da je Andrijašević govorio svaki dan misu na onom oltaru za vrijeme njegova boravka u Dubrovniku¹⁷⁶. I Andrija Marini je svjedočio da je on vidio da Marko Andrijašević uvijek govori misu na onom Gospinu oltaru u franjevačkoj crkvi¹⁷⁷.

Kad je umro Mijo Andrijašević, dao je nalog svojoj ženi Mariji da dadne 500 dukata Marku Andrijaševiću i njegovu stricu Matijašu. Marija je ostavila oporučno svu svoju imovinu svomu bratu Ivanu Bianohi, ali mu je naredila da dadne onih 500 dukata Marku i Matijašu Andrijaševiću. Ivan Bianchi je to učinio. Matijaš Andrijašević odrekao se svoga dijela u korist bratića Marka¹⁷⁸.

Marko Andrijašević bio je više godina učitelj u isusovačkom kolegiju u Dubrovniku i za to je bio plaćen¹⁷⁹.

Nešto je Marku ostavio i drugi stric, Ivan koji je umro na Istoku. Damjan Dobroslović nije znao šta mu je on ostavio. Sjeća se da je Marko morao svađati se s nekim iz Kotora da bi dobio Ivanovu ostavštinu¹⁸⁰.

Markov brat Ivan umro je na brodu vraćajući se iz Smirne. Ostavio je Marku 200 cekina. To je znao Dobroslović, a posebno Petar Radi jer je Ivan radio kod njegova rođaka Mate Radi¹⁸¹.

Kad je Propaganda proučila 27. veljače 1742. proces nadbiskupa Franchia uvjerala se da nema pravo ništa svojatati od ostavštine Marka Andrijaševića i naredila svom predstavniku u Dubrovniku da ne smeta izvršiocima oporuke Marka Andrijaševića dijeliti ostavštinu kako je on to naredio¹⁸².

2. PODJELA OSTAVŠTINE

Ostavština u gotovom novcu iznosila je 1865,60 cekina. Bilo je nešto novca ostavljeno na banci, a uz to i kućnih stvari. Od njegovih stvari jedina vrijednost bila je križ s dijamantima kojega je dobio od princa Rakoczi kad je napuštao Rodosto. Križ je vrijedio oko 100 cekina.

U razdiobi novca najprije je mislio na svoju dušu. Ostavio je 300 cekina da Franjevci u Dubrovniku reknu odmah mise za ispokoj njego-

¹⁷⁴ Ibidem, f. Ibidem, f. 403rv 408v.

¹⁷⁵ Ibidem, f. 403v.

¹⁷⁶ Ibidem, f. 406r.

¹⁷⁷ Ibidem, f. 406rv.

¹⁷⁸ Ibidem, f. 404v.

¹⁷⁹ Ibidem, f. 404r.

¹⁸⁰ Ibidem, 405r.

¹⁸¹ Ibidem, f. 404r—405r.

¹⁸² AP, SOCG, voi. 706, f. 711v.

ve duše. Franjevačkoj bolnici u Dubrovačkom samostanu darovao je 100 cekina, a fra Lovri iz Dubrovnika 10 cekina.

Za sofijsku crkvu ostavio 200 cekina. Taj polog Propaganda je trebala staviti na banku tako da kamate povećavaju glavnicu. Kad se oslobodi sofijska crkva od Turaka neka joj se sve preda.

Osim toga sofijskoj crkvi ostavio je sve crkveno posuđe i nešto knjiga.

Svojoj nećakinji Jeli, koja je s njim stanovala i služila ga u bolesti, ostavio je 40 cekina. Isto tako ostavio je 40 cekina Stani iz Bugarske koja ga je služila u Bugarskoj i u Dubrovniku. Slugi Mati ostavio je 10 cekina.

Luki Manojloviću iz Rupnog Dola, rođaku, ostavio je 30 cekina. Nije jasno kako mu je on rođak.

Ani Manojlović, ženi pok. Matijaša, tetki, ostavio je 10 cekina. Isto tako ostavio je 10 cekina njezinoj kćeri Magdaleni i 10 njezinoj nećakinji Mariji.

Svećeniku Petru Miloševiću Martinu¹⁸³ ostavio je 30 cekina, a njegovoj materi 5 cekina.

Pavlu Andrijaševiću, rođaku, za udaju njegove kćeri Ive ili Give, dodijelio je 150 cekina.

Nekoj svojoj nećakinji Magdaleni iz Golubinča darovao je 10 cekina.

Anici Bošković Nikolinoj ostavio je 20 cekina. Ona je bez sumnje sestra isusovca Rudera Boškovića.

Nikoli Boškoviću, Boškovu, ostavio je 310 cekina. Njemu je darovao dijamantni križ i nešto knjiga. On je bio još dijete i od 8 godina, ali se već pripravljaao za svećenika¹⁸⁴.

Ostatak novca, kao i onaj na banci, ostavio je sestri Andi, njezinom mužu Tomi i njihovom sinu Bošku. Njima je ostavio i svoje kućne stvari¹⁸⁵.

3. OBITELJSKI I RODOSLOVNI PODACI

Ova oporuka i proces o njoj daju nam mogućnost saznati nešto više o njegovu podrijetlu i njegovoj obitelji.

Marko Andrijašević bio je Nikolin sin. Ako se ne varamo, u mnogobrojnim spisima koji se tiču Marka, bilo da ih je on napisao ili su ih drugi napisali o njemu, samo na jednom mjestu spominje se ime njegova oca. U zakletvi koju je položio na početku školovanja u kolegiju Fermo kaže da mu je otac Nikola¹⁸⁶.

Nikola Andrijašević, Markov otac, imao je tri brata: Miju, Ivana i Matijaša. Njih dvojica (Mijo i Ivan) otišli su u svijet za zaradom, a druga dvojica, Nikola i Matijaš, ostala su kod kuće u Rupnom Dolu.

¹⁸³ Biskup Tudizić god. 1751. kaže da je on sin Ivanov (B. PANDŽIĆ, *De dioecesi*, 152). Međutim Andrijašević tvrdi da je on sin Martin (AP, SOCG, vol. 708, f. 395rv).

¹⁸⁴ Postao je svećenik dubrovačke nadbiskupije (cfr. M. SIVRIĆ, *O nekim upisima hercegovačkih prezimena u Hercegovini*, vol. 3, Mostar 1983, 131—133).

¹⁸⁵ AP, SOCG, vol. 708, f. 395rv.

¹⁸⁶ AP, SOCG, vol. 381, 372.

Nije sigurno da je Nikola imao sestara. Marko spominje rođake u Prijevoru, na prvom mjestu Petra Miloševića svećenika, ali ne kaže da li su oni rođaci s očeve ili s majčine strane. Imao je jednu tetku u Rupnom Dolu, Anu Manojlović ženu Matijaševu. I ona bi mogla biti mu tetka i po očevoj i po majčinoj strani.

Dva brata Nikole Andrijaševića, Markova oca, Mijo i Ivan, ostala su bez potomstva. Treći brat Matijaš po svoj prilici je otac Pavla Andrijaševića kojega Marko u oporuci naziva rođakom i kojemu je ostavio 150 cekina za udaju njegove kćeri.

Nikola Andrijašević imao je bar tri sina i jednu kćer. To su:

— Marko Andrijašević koji je postao svećenik i sofijski nadbiskup;

— Fra Vital Andrijašević franjevac dubrovačke provincije, koji je 1728. bio provincijal i umro u Dubrovniku 28. travnja 1734¹⁸⁷;

Ivan Andrijašević koji je radio u Smirni kod dubrovačkog trgovca Mate Rađi zvanog Kotlo. Umro je na brodu vraćajući se iz Smirne¹⁸⁸.

Nikola Andrijašević imao je bar jednu kćer. Spominje je Marko u oporuci. Bilo joj je ime Anđa. Udata za Tomu (Boškovića), a imala je sina Boška.

Osim Boška (Natala) Markova sestra Anđa imala je sina Nikolu, koji je postao svećenik, otišao u Bugarsku kao misionar i mučenički poginuo u Drenopolju god. 1738.

Nadbiskup Marko u oporuci spominje dvije nećakinje koje moraju biti kćeri njegove sestre Anđe. Jedna se zvala Jela, ona je s nadbiskupom stanovala i služila ga za vrijeme njegove teške bolesti. Druga nećakinja bila je Magdalena iz Golubinca. Možda je ona Andrijina kćer udata u Golubinac¹⁸⁹.

Posebno zanimanje pobuđuje Nikola Bošković Boškov kojemu nadbiskup Marko Andrijašević ostavlja 310 cekina, dijamantni križ i dio svojih knjiga. On je tada bio dijete od 8 godina. Sin je Boška (Natala) nećaka nadbiskupa Marka, a on je nećak mučenika Nikole Boškovića. Nadbiskup Andrijašević pred smrt nadao se da će mali Nikola postati svećenik i zamijeniti svoga pokojnog strica Nikolu. Stoga je zamolio izvršioce svoje oporuke da bi malog poslali u kakav kolegij Propagande na odgoj i nauke. Mate Getaldić pisao je Propagandi u tom smislu i ona je raspravljala o njegovu zahtjevu 7. svibanja 1742. Odlučila ga je primiti čim bude prazno jedno mjesto¹⁹⁰.

¹⁸⁷ B. RODE, *Necrologium*, 69 n. 636.

¹⁸⁸ AP, SOCG, vol. 708, f. 404rv.

¹⁸⁹ U matici krštenih župe Rupni Do upisana je na 10. prosinca 1711. Magdalena Bošković, kćer Tomice Boškovića i Anđe Manojlović (AP, Misc. Bosna, vol. 4, f. 11v). Možda je ova Anđa sestra Marka Andrijaševića. U tom slučaju značilo bi da su se i ovi Andrijaševići katkada zvali Manojlovići.

¹⁹⁰ AP, Acta, vol. 112, f. 160r—161r n. 14; SOCG, vol. 711, f. 220r cfr. naprijed bilješka 184.

SAŽETAK

Marko Andrijašević (1670—1740) potječe iz zaleđa Dubrovačke republike, pod turskim gospodstvom, odakle je kroz stoljeća velik broj ljudi prešao na područje Dubrovačke republike da bi ondje radio, učio ili odanle išao dalje.

Njega je kao 16-godišnjeg dječaka doveo u Dubrovnik trebinjsko—mrkanjski biskup Ante Primi (1669—1703) i god. 1688. poslao u Italiju, u Fermo, da postane svećenik i vrati se među svoj narod učiti ga istine života i vjere. I uistinu, nakon 7 godina on se vratio i započeo god. 1696. svoj svećenički rad u svom rodnom mjestu Rupnom Dolu. Nelim slučajem primio je u katoličku cjeru jednu muslimansku obitelj s područja župe, dok su Venecijanci ondje gospodarili (1694—1699). Ali kad su se povratili Turci morao je god. 1701. pobjeći da ne bi izgubio glavu. Otišao je iz svoje župe i u nju se nije kasnije povratio nego potajno i prigodimice.

Kad je izbjegao u Dubrovnik ondje je našao svoje rodbine kojamu je pomogla da riješi svoje potrebe života. Osim toga preporučan od Propagande stavio se na raspolaganje nadbiskupu dubrovačkom koji se služio njegovim uslugama od vremena do vremena, ali mu nije davao dužnosti u kojoj bi mogao upotrijebiti sve svoje snage i od svog rada živjeti.

Kad je za nj doznao stonski biskup Vinko Lupi, bio je sretan što mu može dati župu Janjinu, koja je ostala prazna, a nije imao zgodna čovjeka da ga ondje postavi.

Ali čim je Marko Andrijašević počeo raditi kao župnik u Janjini, počelo se govoriti protiv njega: on koji je završio škole u jednom misijskom kolegiju, morao bi služiti u svojoj, trebinjsko—mrkanjskoj biskupiji ili u kojem drugomu misijskom području. Posebno je žestoko bio protiv njega njegov biskup Ante Righi koji ga je trebao u biskupiji. Ali Marko Andrijašević bojao se za svoj život u svojoj biskupiji, pa je radije otišao u Bugarsku gdje mu je izgledalo sigurnije.

God. 1712. došao je u Bugarsku. Jedno je vrijeme radio u sofijskoj nadbiskupiji, a onda ga je sofijski nadbiskup Pavao Jošić, upravitelj nikopoljske biskupije, poslao u onu biskupiju da bude misionar ondje, a imenovao ga je također svojim generalnim vikarom za onu biskupiju.

God. 1717. Andrijašević je postao nikopoljski biskup. Imao je tada samo jednog svećenika, fra Matu Medakovića, bosanskog franjevca, koji, udaren od polukapi, nije mogao vršiti dužnost misionara.

Iza smrti Pavla Jošića (1719) Marku Andrijaševiću ponudena je sofijaska nadbiskupija. On je primio ponudu 18. lipnja 1720. Ali pisana imenovanja napravljena su tek 20. prosinca 1723, a nadbiskupski palij primio je 11. studenog 1725.

Lako je uvidio da je najglavnija potreba sofijske nadbiskupije naći dovoljan broj misionara, koji će omogućiti da vjernici vrše svoje vjerske dužnosti. Našao je dva franjevca dubrovačke provincije: svoga brata fra Vitala i fra Blagu Cvjetkovića (Benignusa Fiori a Ragusa).

Jedan propust bugarskih katolika smetao je Andrijaševiću još od početka njegova djelovanja među Bugarima: oni su se služili još uvijek julijanskim kalendarom kao i pravoslavni. Mislio je nadbiskup da je

došlo vrijeme ispraviti taj propust. God. 1725. naredio je da bugarski katolici slave kršćanske svetkovine kao i drugi katolici svijeta.

Djelovanje nadbiskupa Andrijaševića počelo je uznemiravati pravoslavnog metropolitu u Filipopolju. Posebno kad je uveo gregorijanski kalendar, pravoslavnom metropolitu izgledalo je to previše. U dogovoru s carigradskim patrijarhom podnio je turskoj vladi optužbu protiv nadbiskupa Andrijaševića da je kao izaslanik rimskog pape počeo stvarati nered u pograničnim i nemirnim dijelovima carstva.

Turska vlada ozbiljno je shvatila optužbu. Naredila je da se nadbiskup Andrijašević zatvori i dovede u okovima u Carigrad. Međutim, nadbiskup, upozoren iz Carigrada, uspio je pobjeći i nastanio se kod Franje Rakoczi, sina Jelene Zrinski. Neki misionari bili su zatvoreni i sprovedeni u okovima u Carigrad da im bude suđeno. Oslobodio ih je Luka Kiriko, dubrovački konzul u Carigradu, i poslao ih u Dubrovnik. S njima je otišao i nadbiskup Andrijašević. U Dubrovnik su došli 29. srpnja 1726.

Iz Dubrovnika nadbiskup Andrijašević mislio je na svoju Bugarsku. S početka nagovara svećenike, koji prolaze kroz Filipopolje, da se svrate među katolike. God. 1728. vratio se Nikola Teodori i god. 1729. Mihael Dobromiri. Oni su se vratili na svoju ruku i u svoju obitelj¹⁹¹.

Sam Nadbiskup Andrijašević nastojao je preko dubrovačkih ambasadora, koji su nosili darak u Carigrad, dobiti dozvolu da se povrati u Bugarsku. Ali to mu nije uspjelo. Stoga je odlučio preseliti u Rodosto kod Franje Rakoczi da bar bude bliže svojim vjernicima. Ali kad je god. 1735. Rakoczi umro, to nije mogao izvesti.

Međutim povratio se iz Rima njegov sestrčić Nikola Bošković. On je rado pošao u Bugarsku kao generalni vikar nadbiskupa Andrijaševića i započeo svoj misionarski rad. Ali ubrzo je bio zatvoren s drugim misionarom Mihaelom Dobromiri, sproveden u Drenopolje, gdje su obojici 22. travnja 1738. odsječene glave. Njihova tjelesa bačena su u rijeku. Katolički Bugari ostali su ponovno bez ijednog svećenika.

Nadbiskup Andrijašević iza povratka u Dubrovnik počeo je pobolijevati. Noge su mu slabile i oticale. Početkom travnja 1737. dobio je polukap. Oduzele mu se ruke i noge. Nije se mogao ni potpisati, ali u pameti bio je zdrav i svjež. Nepomičan, s postelje pratio je događaje svoje Bugarske. A kad mu je došla vijest da su mučenički završili svoj život oba misionara njegove nadbiskupije, Nikola Bošković i Mihael Dobromiri, bez sumnje je mislio na Učiteljeve riječi: »Svršeno je« (Lk 19,30). Izdahnuo je 24. travnja 1740.

U svom životu Marko Andrijašević često je bio u dobicaju s franjevcima. Na škole ga je spremio Ante Primi, franjevac. Dugo godina govorio je misu u franjevačkoj crkvi u Dubrovniku. Imao je brata, brna Vitala, člana dubrovačke franjevačke provincije. Franjevac Vinko

¹⁹¹ Nikola Teodori povratio se u Bugarsku 24. prosinca 1728 (AP, SC *Bulgaria*, vol. 3, f. 100r) i nastanio se kod rodbine u Kalaklije, kako javlja 25. ožujka 1729 (Ibidem, f. 89r). Mihael Dobromiri došao je iz Zadra u Sofiju 20. veljače 1729 (Ibidem, f. 85r).

Lupi dao mu je u svojoj biskupiji župu Janjinu da bi mogao raditi u njoj kao župnik. U misijama imao je najjaču podršku od franjevac misionara. Konačno, kada je u Dubrovniku završavao svoj zemaljski život, povjerio je svoje tijelo franjevcima da ga čuvaju u svojoj crkvi do uskrsnuća i ostavio im je obilnu milostinju da bi u svojim molitvama preporučivali Gospodinu njegovu dušu.

BASILIVS PANDŽIĆ, O. F. M.

**De Donato Jelić, O. F. M. Missionario Apostolico
(1600—1676)**

Extractum ex Periodico
Archivum Franciscanum Historicum
An. 56, 1963

Orbis seraphicus de Fratrum Minorum missionibus agens « P. Donatum Albanensem de Splssa » missionarium S. Congregationis de Propaganda Fide paucis memorat; de eo tamen fere nihil scit, sed potius coniectura aliqua profert¹. Postea quoque aliqui scriptores eius mentionem obliter faciunt, quin tamen vitam adumbrent vel actuositatem describant². Sane, eum nec rara quaedam magnitudo ingenii nec nova et inaudita opera successusque commendant, sed condiciones in quibus egit quodammodo studium exultant animumque alliciunt. Namque illis in conditionibus quis aliquid magni efficeret! Notitias, quae de eo praesertim ex archivio S. Congregationis de Propaganda Fide collegimus, hic exponere utile visum est.

DE EIUS IUVENILI AETATE AC LABORE IN LOCO NATALI

Appellatur P. Donatus Jelić a Splza vel Spizza (Splč), aliquoties etiam ab Antivari (Antivari, Bar) denominatur. Natus est circa an. 1600 in loco Splč, tunc dioecesis Antibarensis et in finibus imperii Othomani, qui tamen Albania Veneta, quam dicebant, attingebatur. Parentes eius erant catholici, sed cum tempore quo natus est Splč sacerdotem catholicum non haberet, sacerdos dissidens, schismaticus, P. Donatum baptizavit. Sacramentum vero chrismatis a Marino Blzzi³, Archiepiscopo Antibarensi, an. 1610

¹ *Orbis seraphicus*, De missionibus II, Quaracchi 1887, 545.

² J. Radonić, *Rimska hrija i južnoslavenske zemlje od XVI do XIX veka*, Beograd 1950, 149, 201 s; *Annales Minorum*, an. 1635 n. 22, an. 1651 n. 29.

³ Arbensis natu, die 4 februarii 1608 Archiepiscopus Antibarensis institutus est (P. Gauchat, *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi* [=HC] IV, Monasterii 1935, 86). Suam dioecesim an. 1610 visitavit et Paulo papae V misit relationem, quam publici iuris fecit F. Rački, *Izveštaj biskupa nadbiskupa Marina Bizzia o svojem putovanju po Arbanaskoj i staroj Srbiji*, in *Starine* 20 (1888) 50-156.

recepti. Iuvenis Ragusam (Dubrovnk) se contulit et in provinciam Ragusnam Ordinis Fratrum Minorum ingressus est ¹. Habitu religiosum et P. Albertus Rengjić ², tunc Minister provincialis Provinciae Ragusinae et postea Episcopus Samandriensis (Smederevo) seu Belgradensis (Beograd), die 13 maii 1618 dedit ³.

Frater Minor factus, Ragusae 4 annis remansit. Dein eum superiores, Benedicto Medvjedović (Ursinus, Orsini) ⁴ intercedente, in Italiam, in provinciam Tusciae Observantium an. 1621 aut 1622 miserunt, profecto ut linguam Italianam melius addisceret. Quatuor annis in Tuscia peractis, Patavium se contulit, ubi paulo post inter Reformatos provinciae Venetae S. Antonii ingressus est ⁵.

Denique, postquam iam 10 annis e patria aberat, suos visendi causa in eam reverti consilium inlit. Licentia a superioribus recepta, an. 1631 domum profectus est. Usque ad Butuam Fr. Dominicus a Mozzo Furlano (Moggio Udinese?) cum eo iter fecit, solus vero in Turcarum fines inivit ⁶.

Splic, locus natalis P. Donati, an. 1571 in dittonem Turcarum pervenit; habebat tunc 120 familias, fere omnes catholicas ⁷. Nunc autem P. Donatus tantummodo circa 30 familias catholicas invenit, dum plus quam 40 ad dissidentes pertinebant; aderant quoque etiam tum 12 ecclesiae, quarum aliquas, in absentia sacerdotis catholici, dissidentes occuparunt ⁸. Tota dioecesis Antiba-

¹ Suae vitae narrationem saltem bis S. Congregationi de Propaganda Fide misit: Archivum S. C. de Propaganda Fide (= AP), *Scritture riferite nelle congregazioni generali* (= *Scritture riferite*) vol. 146, f. 227rv (ex an. 1627) et vol. 152, f. 263rv (ex an. 1634).

² Cf. AFH 17 (1924) 505-8; HC IV, 303.

³ AP, *Scritture riferite*, vol. 434, f. 105r.

⁴ Natus est in loco Orahovi Do seu Orahovo (Italice Valdinoce). Episcopus institutus est die 21 iunii 1621 (HC IV, 77). Mortuus est die 5 ianuarii 1654 (AP, *Scritture riferite*, vol. 266, f. 218rv). De eius cognomine cf. B. Pandžić, *De dioecesi Tribuniensi et Mercanensi*, Romae 1959 (*Studia Antoniana*, 12), 31 n. 2.

⁵ Cf. nota 1 supra.

⁶ AP, *Scritture riferite*, vol. 263, f. 261r.

⁷ AP, *Scritture riferite*, vol. 152, f. 263r.

⁸ Eius parochiam die 1 ianuarii 1637 P. Sanctes a Spalato sic descripsit: « Spiza, parochia del P. fra Donato, è divisa, in spatio di 3 milia, in 75 case che sono in più lochi sparse, et intorno a quello tra chiese rovinate, che minaciano ruina et poco buone vi sono da 12, cioè S. Andrea, S. Pietro, S. Nicolò, S. Veneranda, S. Dimitrio, S. Nicolò, S. Rocco, S. Elia, S. Sil-

rensis tantummodo 6 sacerdotes habebat; in parochia de Spič nullus sacerdos fuit ¹.

Simul ac domum pervenit, Petrus Samueli, Vicarius generalis Antibarensis, eum rogavit ut curam pastoralem in locis Spič et Sosina susciperet. Ipse vero ea cum condicione munus oblatum recepit ut Vicarius licentiam a superioribus religiosis et a S. Congregatione de Propaganda Fide pro eo expeteret ².

Ex animo officium P. Donatus agere suscepit. In parva domo paterna, una cum aliis consanguineis, habitabat, ex qua 17 annis illis incolis in spiritualibus assistebat ³. Officia divina, praecipue in viciniori ecclesia S. Teclae, quam etiam reparavit, peragebat, sed solum unam eius partem pro se habebat, cum in altera parte ecclesiae, per medium tabulis divisae, dissidentes officia sacra agerent ⁴.

vestro, S. Zuane, S. Zorzi e S. Tecla. Tutte queste chiese sono senza entrate eccet che la chiesa di S. Tecla, la quale ha una possessione la qual gode un sismatico. In Spic vi sono case, secondo che ho detto, 75, delle quali chatolici non vi sono altro che 25, che di sismatici vi sono 50. Delle anime de christiani non passano numero di 244 et di sismatici passano 500. Sopra delli monti de Spic e nella medesima parochia vi è vilagio Sosine che ha doi chiese, una del titolo di S. Maria e l'altro di S. Nicolò, senza entrate però. In questo vilagio vi sono case 22 et doi sole de sismatici, che resto sono de chatolici. Anime in queste case vi sono in numero 130 in circa » (AP, *Scritture riferite*, vol. 263, f. 57v).

¹ « Qua hora sono meco 7 sacerdoti in tutta la diocesi ch'è del Turco », scribit die 28 maii 1633 P. Donatus (AP, *Scritture riferite*, vol. 263, f. 262r).

² AP, *Scritture riferite*, vol. 152, f. 248r.

³ « Hora io me ne ritrovo alla patria in casa delli parenti, dove sono il padre, la madre e il fratello, 4 sorelle, il zio, la zia e doi primi cugini, loro figliuoli; una delle cinque [sorelle] che ho, avanti ch'io mi facessi frate, è stata maritata per un scismatico e anco essa è fatta di quel rito et ho fatto ogni possibile che la tornasse al rito cattolico e non la vuol per le minacce del marito », scribit die 28 maii 1633 P. Donatus confratribus Venetias (AP, *Scritture riferite*, vol. 263, f. 261r).

⁴ « Sono qua 11 chiese, alcune minate, alcune son per cascare et alcune sono ancora in piedi, anzi una ho fatto racconciare, la qual è principale, Santa Thecla; tutte sono con li scismatici per forza, li quali s'hanno usurpato il dominio che da per tutto ci hanno traversato con le tavole, acciò non si vedono a pacchiare », scribit an. 1633 P. Donatus (AP, *Scritture riferite*, vol. 263, f. 261v); « Resta solo a dire che nelle chiese di S. Tecla e di S. Giovanni di Spizza le chiese sono eomuni alli cattolici e scismatici, tenendo gli una l'altare e le sepolture da una parte e gli altri dall'altra », ad S. Congregationem Georgius Bianchi, Archiepiscopus Antibarensis, an. 1640 refert (AP, *Scritture riferite*, vol. 264, f. 301r).

Pro eius necessitatibus S. Congregatio de Propaganda Fide omni anno 25 scuta submittebat ¹, dum singulae familiae catholicae 12 libras frumenti annuatim ei porrigebant ².

Turcae mahumedani gubernium civile habebant, qui cultum christianorum sub quibusdam condicionibus permittebant. Ut administratorem localem, titulo spahi insignitum, sibi benignum haberet, P. Donatus non raro ei dona praebebat ³.

Cum dissidentibus vero bene non conveniebat iam ex eo, quod ab eis ecclesias occupatas petebat, aliquoties etiam in tribunalibus Turcarum; eos Donatus S. Congregationi catholicorum inimicos peiores quam ipsos mahumedanos describit ⁴.

Ne P. Donatum solum extra conventum relinqueret, S. C. de Propaganda Fide, cum ei licentiam in missione de Spič remanendi dedisset ⁵, cogitavit ei aliquem socium invenire, qui una cum illo missionem in dioecesi Antibarensi ageret ⁶. P. Franciscus Maxentius Maturelli ab Arco, Custos Reformatorum in provincia Veneta S. Antonii, P. Sanctem a Spalato, eiusdem custodiae alumnum, « annorum 50 et missionis cupidum », proposuit. Eum vero S. Congregatio de Propaganda Fide die 12 novembris 1635 recepit ac socium P. Donati declaravit ⁷.

P. Sanctes a Spalato revera in locum Spič pervenit et aliquo tempore in domo parentum P. Donati commoratus est; sed brevi

¹ AP, *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide an. 1635*, f. 344 n. 47; cf. *Annales Minorum*, an. 1635 n. 22.

² « Gente de Spiza sono poverissime et assai agravati dal Tuz[co], però li christiani contribuiscono 12 libre del grano per ciascheduna casa al suo curato anno », refert an. 1637 P. Sanctes de Spalato (AP, *Scritture riferite*, vol. 263, f. 58r).

³ « Qua non c'è la giustizia, ma la forza inbratta la ragione e chi vuol la ragione li bisogna spender » (AP, *Scritture riferite*, vol. 263, f. 26rv).

⁴ « Dio sa che son stato in continuo travaglio, parte dalli Turchi, ma molto più dalli scismatici: un Turco mi ha battuto una volta, quanto ha potuto, ma per gratia di Dio non ho havuto male, l'altro m'ha voluto tagliare due volte per amor di certi scismatici », scribit die 28 maii 1633 P. Donatus (AP, *Scritture riferite*, vol. 263, f. 26rv); item die 6 iulii 1635 ad S. Congregationem de Propaganda Fide refert se adesse « alla cura di 340 anime catholiche di Spiza e Sosina, soccorrendo anco alli luochi circonvicini, ma in travagli, con incomodi et pericoli della vita in fra questi scismatici, maggiori nemici nostri delli Turchi stessi » (AP, *Scritture riferite*, vol. 152, f. 26or).

⁵ Licentia data est litteris die 5 maii 1635 (AP, *Lettere*, vol. 15, f. 37rv).

⁶ AP, *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide an. 1635*, f. 295v n. 7.

⁷ AP, *Lettere*, vol. 15, n. 130.

tempore ibi remansit. Rationem sui discessus die 1 ianuarii 1637 S. Congregationi de Propaganda Fide nuntiavit : aegrotus factus non poterat diutius in domo parentum P. Donati habitare¹.

Sic P. Donatus denuo solus in missione remansit.

MISSIONEM RELINQUIT ET 8 ANNIS AD DISPOSITIONEM

S. C. REMANET

De improvise P. Donatus missionem suam derelinquere et salutem fuga petere coactus fuit². Etenim tempore belli inter Turcas et Venetos, quod bellum Cretense vocant, christiani Albanenses, adiutorio Venetorum, iugo Turcarum liberari tempus venisse sperabant. Qua de re quidam episcopi cum Venetorum exercitus duce agebant. Initio an. 1648 iam quoddam pactum inisse videntur. Albanenses rebellionem contra Turcas incipere debebant et Venetorum exercitus ut eos adiuveret venire.

Quidam Albanenses ex montibus die 22 februarii promiserunt descendere, flumen Drilonem transire et arcem Scodrae scalis e funibus confectis utentes ingredi. Marcus Scura, Episcopus Dyrrachiensis, cum 7000 suorum eodem tempore, signo dato, flumen Mathum transgredi in animo habuit.

At vespere statuto Albanenses ex montibus usque ad Drilonem venerunt, sed ob imbres densissimas, sine fine cadentes, ut veram inundationem causaverint, flumen transire non potuerunt. Tribus diebus Episcopus Dyrrachiensis cum suo exercitu signum expectabat ; quo non recepto tristis domum reversus est.

Verum Turcae omnia quae christiani contra eos praeparabant a delatoribus cognoverunt et contra christianos crudelissime egerunt. Plures, praesertim senes et sacerdotes, ceperunt, qui ob tormenta omnia quae sciverunt confessi sunt³.

¹ «Io non mi sono fermato tropo in Spiza, perché quel poco tempo che son stato con P. Fra [Donato], non havendome dove destender la notte se non volendo metter gli piedi sopra il focolaro, il capo sotto la coda (con reverentia dico) del bove, mi son ammalato et così necessitate pulsus son venuto via » (AP, *Scritture riferite*, vol. 263, f. 58r) ; S. Congregatio eius missionem die 22 iunii 1637 revocavit (AP, *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide an. 1637*, f. 310v n. 13).

² AP, *Memoriali*, vol. 417, f. 253r.

³ Gregorius Fassino a Novara, Episcopus Scutarensis, die 16 aprilis 1648 totum eventum S. Congregationi descripsit (AP, *Scritture riferite*, vol. 264, f. 437r-440r).

In vincula conlectus est etiam Benedictus Medvjedović, Episcopus Alexlensis, qui de re nihil scivit et magna pecunia tantum periculo mortis se liberavit, pro qua fideles Alexlenses omnia bona ecclesiae pignori dederunt¹; eius tamen nepos, quem ad sacerdotium ipse praeparabat, a Turcis occisus est².

Hac occasione etiam duo Fratres Minores Itali, missionarii in Albania, scilicet P. Iacobus de Sarnano et P. Ferdinandus de Albissola, morte affecti sunt. Vespere die 27 februarii, dum in oratorio, in loco S. Pellegrino, preces dicebant, Turcae venerunt, totam fratrum domum spollarunt et ambos religiosos Scutarim seu Scodram vocarunt ut super quodam obsesso orarent. Scodrae palo infixi sunt. P. Iacobus mortuus est dum stipes ei per medium adgebatur, P. Ferdinandus vero 4 vel 5 horas in palo infixus vixit³.

Etiam Ioseph Bonaldi, Archiepiscopus Antibarensis, rebellionem adluare promisit. Quo praesertim suadente, statuto tempore, 700 homines e Venetorum finibus, nempe e vicino comitatu Paštrović, in regionem de Spič ingressi sunt, sed a Turcarum militibus relecti fuerunt⁴.

Turcae etiam contra incolas illius regionis severe egerunt: 73 homines ex vicinioribus locis collegerunt eosque Antibarum publice occiderunt; quod videntes, omnes fere catholici civitatis Antibarensis religionem mahumedanam amplexi sunt⁵.

Ne in Turcarum manus incideret, P. Donatus in fines Venetorum effugit⁶. Primum Ragusam et deinde Romam se contulit

¹ Eius litterae die 20 maii 1648 Summo pontifici scriptae inveniuntur in AP, *Scritture riferite*, vol. 264, f. 78rv.

² AP, *Scritture riferite*, vol. 266, f. 145r.

³ P. Cherubinus a Vallebona de omnibus S. Congregationem de Propaganda Fide die 14 aprilis 1648 certiore fecit (AP, *Scritture riferite*, vol. 264, f. 73r-76v); cf. *Orbis seraphicus, De missionibus* II, 577-9. Sepulti sunt in vicina ecclesia S. Mariae Magdalenae (AP, *Scritture riferite*, vol. 178, f. 277rv).

⁴ AP, *Scritture riferite*, vol. 264, f. 438rv; *Memoriali*, vol. 417, f. 253r.

⁵ «In Antivari hanno tagliato 73 christiani scelti delle ville, e li christiani d'Antivari tutti hanno renegato» (AP, *Scritture riferite*, vol. 265, f. 37r); «Li christiani d'Antivari, quando l'Arcivescovo fece andar 'il Generale a prenderla, per non perder la vita e la roba, hanno professato la setta mahomettana, vedendo l'occisione di 74 christiani per ribelli e traditori» (AP, *Scritture riferite*, vol. 266, f. 164v).

⁶ AP, *Memoriali*, vol. 417, f. 253r; eodem anno scribit «7 di marzo gl'è stata rotta la cella dalli Turchi e scismatici, dov'haveva le sue cose per l'amministrazione della cura, delle quali niente gl'hanno lassato» (Ibidem, f. 369r).

ut S. Congregationem de Propaganda Fide de omnibus certiores faceret. Secum duxit nepotem Marinum, fere 13 annos natum, ut eum in aliquo collegio S. Congregationis de Propaganda Fide collocaret¹.

Romae aliquot mensibus remansit et postea Ragusam reversus est ut ibi in conventu Fratrum Minorum de se dispositionem S. Congregationis de Propaganda Fide expectaret². Quo in statu 8 annis fuit. Saepius scribebat S. Congregationi ut eum denuo missionarium in Spič vel alio mitteret sive etiam ut eum Archiepiscopum Antibarensem institueret³, sed S. Congregatio ob unam vel aliam rationem nihil de eo decernebat.

Interea, licet ad dispositionem S. Congregationis remanserit et proinde in provincia Ragusina Fratrum Minorum hospes consideratus fuerit, in omnibus ad nutum superiorum provinciae operam suam pro viribus praestabat; immo officio guardiani et magistri novitiorum functus est⁴.

DE EIUS NEAPOLI IN SERVORUM CURA LABORE

Novus quidam et improbus eventus denuo P. Donatum e conventu traxit elique occasionem dedit Romam se conferendi. Circa festum Natalis Dominici an. 1656⁵ aliqui Venetorum milites auxi-

¹ Hac tamen vice in nullo collegio locum invenit ac proinde Ragusam reversus est. Vix anno 1652 eum receperunt. Studiis Romae perfectis, Ragusae an. 1660 sacerdotio auctus est et in parochiam de Spič profectus (AP, *Scrittura riferite*, vol. 261, f. 434rv). Die 28 septembris 1682 institutus est Episcopus Sappatensis in Albania et in sua sede an. 1684 obiit (HC V, Patavii 1952, 344).

² AP, *Scrittura riferite*, vol. 265, f. 37rv 165r.

³ Iam an. 1649 via quadam obliqua se offert scribens Archiepiscopum Antibarensem ex iis locis oriundum esse debet (AP, *Scrittura riferite*, vol. 265, f. 37v). Die 15 ianuarii 1658 expressis verbis id facit: « Dell'1571 la città d'Antivari è stata presa dalli Turchi e d'all'ora in qua le cose spirituali son andate de mal in peggio per difetto delli prelati et altri operarii. Hora in questi tempi di somma tribulatione per causa della guerra, dovendo VV. EE. hor-mai provvedere quella chiesa del prelato, l'oratore s'essibisce d'andare e star nella patria fin alla morte per la salute di quelle reliquie come già pratico, da tutti conosciuto, amato et desiderato, se all' EE. VV. piace di promoverlo » (AP, *Scrittura riferite*, vol. 261, f. 35or).

⁴ AP, *Scrittura riferite*, vol. 261, f. 35or; vol. 302, f. 164r.

⁵ Nullibi diem certum eventus invenimus. P. Donatus in AP, *Scrittura riferite*, vol. 302, f. 156r, eventum describens dicit anno elapso fuisse. Cum

liares (Italice corsari dicti, Turcice vero haidutlar, latrones) ¹ in regionem Spič Incurslonem fecerunt et plures incolas christianos abduxerunt, quos postea ut mahumedanos, in servitutem venderunt. Capita Incurslonis fuerunt Stephanus, Lucas et Vučina Rucojević-Celentovlić, catholici, e loco Lastva oriundi ².

Ex parentibus P. Donati in ista incursione 18 abducti sunt et hinc illinc venditi. Ut eos aliquo modo liberaret, statim P. Donatus agere coepit. Sors trium neptium, quae in tenera aetate fuerunt, eum praesertim contristavit. Eas revera invenit et pro maiore natu pecuniam Ragusae reperit eamque redemit et apud Clarissas collocavit. Allae duae in Castro Novo apud Mustafam Hasanović fuerunt, sed 100 scuta ut eas redimeret non habebat. Praecipue ut hanc pecuniam a S. Congregatione de Propaganda Fide peteret, Romam se contulit ³.

Cum audisset quosdam suos Neapoli adesse, ut eos quaereret ex Urbe Neapolim se recepit. Quo vero summopere commotus fuit, quia cito clrciter 100 servos ex sua regione oriundos invenit, quorum 55 ex ipsa regione de Spič natos, qui tamen ut mahumedani illic venditi sunt et saepe iterum baptizati ⁴.

Novus campus laboris hic P. Donato apertus est. Non poterat hoc suos contrerraneos, qui longe a suis, linguam Italicam non callentes, iam ob hoc multa patiebantur, sine ulla tutela derelinquere. Eo vel magis quod ut mahumedani empti sunt, cum non

vero de his P. Donati litteris S. Congregatio de Propaganda Fide die 15 ianuarii 1658 egisset, P. Donatus eas an. 1657 scribere debuit et eventus an. 1656 esse; eo vel magis quod P. Donatus etiam die 22 iunii 1657 (Ibidem, f. 154rv) de eodem eventu loquitur, licet non dicat quando e venerit.

¹ « L'espone qualmente fa un anno per Natale di N. Signore che alcuni assassini, i quali gratis militano sotto l'ombra della serenissima republica Veneta, saccheggiano li poveri christiani e li vendono alli Turchi d'altre parti » (AP, *Scritture riferite*, vol. 302, f. 156r).

² « Credo le sia noto come il pio Vescovo di Lecce (Luigi Pappacoda) ha condannato già quelli doi fratelli Ruzzoevichi da Pastrovichi, detti Zelentovichi, corsari: Stefano cinque anni in galleria et è qui nella prigione del Nuntio; et Vucinna doi o tre anni in prigione; ch'il terzo, Luca, è morto in gallea dell' Generale di Dalmatia, il qual Generale gl'ha brugiato il brigantino. Li quali 3 fratelli hanno fatto tanta ruina delli poveri christiani, nati dalli christiani, havendone portato in questo regno più di 200 da Spizza solamente » scribit, an. 1659 e Neapoli P. Donatus (AP, *Scritture riferite*, vol. 1261, f. 413r).

³ AP, *Scritture riferite*, vol. 302, f. 156r.

⁴ Ibidem f. 173r.

paucos illorum ipse per se in Spič baptizaverit¹. Eum apprime Petrus Bogdan, Archiepiscopus Sophiensis, qui casu ob suas res Neapolim tunc temporis venit, sive Archiepiscopo loci sive S. Congregationi de Propaganda Fide commendavit². Sic P. Donatus facile ab Archiepiscopo Neapolitano iurisdictionem accepit et laborem suum incipere potuit³.

Primum, pro quibus documenta parare potuit christianos fuisse, eos a servitute liberavit ac domum misit⁴. Pro aliis vero documenta requirebat, in omnibus pro posse adiuvabat et praesertim in spiritualibus assistebat sacramenta dispensando et doctrinam christianam in lingua vernacula docendo⁵.

Quanta in hoc suo labore passus sit, facile iam ipsa cogitatione effingere possumus. Fere solus, in terra allena, bona voluntate solummodo dives, tanta obstacula et difficultates obviam habebat, praecipue cum ipse servos liberare plerumque vellet.

Servorum domini, qui eos ut mahumedanos emerunt, aegre ferebant praesentiam P. Donati⁶, qui ardenti studio et indefesse persuadebat illos servos ut christianos captos esse et secundum leges liberandos⁷. Econtra servorum domini istud negabant et malo modo P. Donatum recipiebant, praesertim cum aliquoties probatum sit P. Donatum verum non dixisse: aliquando nempe asserebat quendam servum a christianis parentibus natum baptizatum esse pro quo postea demonstratum est mahumedanum vere fuisse⁸.

¹ Ibidem f. 168rv.

² AP, *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide an. 1660*, f. 193v n. 13.

³ AP, *Scritture riferite*, vol. 261, f. 104r.

⁴ AP, *Scritture riferite*, vol. 302, f. 168rv, 173r, 251r, 292rv.

⁵ Die 9 septembris an. 1660 P. Donatus scribit S. Congregationi: « Ritrovandosi molti schiavi della lingua illirica in questa città di Napoli et non intendendo quelli il Pater, l'Ave et il Credo né in latino né in volgare, si supplica l'Eminenze Loro Rev.me ordinare che siano mandate all'oratore un buon numero di dottrine christiane in lingua illirica, stampate in cotesta S. Congregatione, acciò ogni casa dove sono schiavi di detta lingua, ve ne sia una almeno » (AP, *Scritture riferite*, vol. 261, f. 102r).

⁶ A quadam domina « frate forfante, forfantone » appellatus est, prout die 15 februarii 1659 refert (AP, *Scritture riferite*, vol. 302, f. 168rv).

⁷ Die 14 octobris 1662 excommunicationem generalem petit « contra capientes, vendentes, ementes, radentes, Turcicis nominibus appellantes, coelantes ac habentes christianos, ex christianis liberis natos, captivos » (Ibidem, f. 292rv).

⁸ S. Congregationi de Propaganda Fide die 1 octobris 1669 scribit Marcus Gallo, Episcopus Asimimensis et nuntius apostolicus Neapolitanus: « L'in-

Eius labor propterea quietem conventus in quo hospes commorabatur, S. Maria Nova, non raro turbabat. Nam servorum domini, qui aliquando benefactores conventus fuerunt, superioribus P. Donatus variorum insimulabant. Quam ob rem praesentia eius in conventu de die in diem molestior fiebat¹.

Fere 12 annis talem vitam egit, cum an. 1670 sibi persuasit se iam senem et aegrotum ultra prosequi non posse. Occasio fuit servus Antonius Kurt Mišević de Trebinje, qui iam 10 annis apud Dominicum Candia, civem Neapolitanum, inveniebatur et pro quo P. Donatus asserebat eum iam infantem baptizatum esse, licet postea eius parentes religionem mahumedanam amplexi sint². Cum vero Dominicus vendere decrevisset Antonium, hic fugae se dedit. Tunc Dominicus magno clamore P. Donatum accusavit, quod servum ad fugam consiliaret. Nuntius Neapolitanus, apud quem toties iam accusatus est, hac vice P. Donatum die 26 aprilis 1670 in carcerem misit³. Quod vero eum obstupescit ac dolore affecit, ut Neapolim relinquere decreverit.

Quamvis ex processu informativo⁴, quem Nuntius iussu S. Congregationis de Propaganda Fide confecit, culpa P. Donato adscripta non apparuerit, ipse in fine an. 1671 aut initio an. 1672 Neapolim reliquit⁵. Romae aliquo tempore remansit, ubi P. Franciscus Maria Rhini, Minister generalis Ordinis, vel forsan Card. Franciscus Barberini, protector Ordinis⁶, iuxta voluntatem S. Con-

cumbenza che si è presa da frate Donato Jelich da Spilza [sic], Minore Osservante, cioè di procurare la libertà di varii christiani che si trovano in questa città e regno, venduti e ritenuti per schiavi Turchi, non può esser più di quello ch'è pia e necessaria, attesi varii et infiniti disordini che corrono qui nel maneggio di questo traffico de schiavi. Dall'altra parte, come egli ha tentato la libertà di molti schiavi col supposto che fussero christiani, il che doppo non si è etc. verificato, et ha procurato che molti altri si dichiarassero d'un paese, del quale non erano, ond'egli più comodamente potesse havere quelle prove ch'egli desiderava al lor favore, così vive qua in opinione molto sospetta appresso d'ogn'uno del suo modo di procedere, e da questi ministri si camina con esso lui con molte riserve e molte cautele » (AP, *Scritture riferite*, v. 421, f. 387rv).

¹ Cf. AP, *Scritture riferite*, vol. 422, f. 61rv; vol. 424, f. 52r.

² AP, *Scritture riferite*, vol. 424, f. 53r.

³ Ibidem, f. 52r.

⁴ Invenitur in AP, *Scritture riferite*, vol. 425, f. 150r-154r.

⁵ Die 12 septembris 1671 se etiam tum ob infirmitatem domum non esse profectum (AP, *Scritture riferite*, vol. 434, f. 106r).

⁶ S. Congregatio eum die 12 februarii 1672 hanc ob causam Protectori Ordinis commendare decrevit (AP, *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide an. 1672*, f. 31r n. 22).

gregationis de Propaganda Fide eum patrem provinciae declaravit; et deinde Anconam pervenit, unde navi Ragusam se recepit ¹. Ibi in conventu S. Francisci usque ad mortem commoratus est ². Die 29 aprilis 1676 apoplexia tactus ad superos evolavit ³.

Fuerunt potius tristes in quibus P. Donatus egit condiciones. Ob eas imprimis ex suo labore omnes fructus non obtinuit, quos aliis in temporibus, quo spiritu erat praeditus, obtineret. Rationes enim, quae ex eo non pendebant, maiora efficere ei non permittebant. Attamen zelo Dei revera ductus fuit et fidelibus sibi creditis servitium religiosum omnemque curam ex animo praebuit.

APPENDIX DOCUMENTORUM ⁴

1. - 1634, iunii 3. - P. Donatus Jelić, parochus in loco natali, a S. Congregatione de Propaganda Fide praeiens quid acturus sit, missionem derelinquere aut in ea remanere, suam vitam describit. (AP, *Scritture riferite*, vol. 152, f. 263v).

Illustrissimi et eminentissimi Signori e Patroni colendissimi.

Nacqui in questa villa detta Spiza, nella quale si ritrovavano 120 almeno (quando li mahomettani s'impatronirono di essa nel 1571) delle case, quasi tutte de cattolici, hora sono circa 30 de cattolici e più di 40 de scismatici. Et fui battezzato dal prete scismatico non solo io et altri di casa mia, ma molti di questa patria, per carestia delli sacerdoti cattolici⁵, e però li cattolici sono mancati e li scismatici aumentati.

Poi mi mandarono li miei a Ragusa con intentione che col tempo riuscissi prete, dove mi feci frate degli Osservanti di S. Francesco⁶.

Poi col favore delli rev.mi vescovi di Albania, Scutari e di Alessio, all'ora frati, caminai per i luoghi d'Italia imparando, essendo stato

¹ Cf. AP, *Scritture riferite*, vol. 432, f. 283r; vol. 434, f. 105v.

² Ex hoc conventu S. Congregationi de Propaganda Fide ultima vice, prout scimus, initio an. 1674 scripsit (AP, *Scritture riferite*, vol. 446, f. 331r).

³ AF VI, Quaracchi 1914, 445 n. 490.

⁴ Documenta fideliter transcripsimus; tantummodo interpunctiones ac litteras maiusculas et minusculas nostro modo posuimus.

⁵ Die 3 iunii 1627 hic adiunxit: «ma son stato confermato dall'Ill.mo Arcivescovo d'Antivari Marino Bizza del 1610» (AP, *Scritture riferite*, vol. 146, f. 227r).

⁶ Anno 1627 suum ingressum in Ordinem hoc modo exponit: «poi son stato mandato a Ragusi ad imparare per farmi prete, dove dal P. Alberto, vescovo di Belgradi, ho ricevuto l'habito degl' Osservanti di S. Francesco» (Ibidem).

circa 4 anni in Toscana et il restante nella Marca Triviggiana, dove nella provincia di S. Antonio me n'entrai nella Riforma per viver più sicuro in conscientia, cioè dal 1626 *; et nel 1631 instai al M. R. P. Custode che mi concedesse di visitar li miei parenti doppo 10 anni, il quale mi concesse.

Et arrivato che fui alla patria il M. R. Sig. Vicario generale ^a di questa diocesi d'Antivari mi pregò che non mi dovessi partire finché venisse qualche risposta da loro, raccomandandomi le ville di Spiza e Sosina che n'havessi cura, nelle quali si ritrovano circa 340 anime cattoliche.

A Spiza sono 12 chiese piccole, alcune sono cascate in parte, alcune altre ancora sono in piedi, ma nude senza tutti li requisiti al culto divino, et per forza li cattolici le hanno con li scismatici e li cimeteri.

E ci sono 3 preti scismatici in questa patria Spiza, senza chierici che imparano per farsi preti, facendosi ordinariamente li figliuoli de preti, ma sono tutti ignoranti, dura cervice, incircumcisis cordibus, resistentes Spiritui Sancto, *sanam et catholicam doctrinam non sustinentes, prurientes auribus, ad fabulas* [II, Tim. 4, 3] *conversi, vaniloqui, superstitiosi, pseudoprophetae, simoniaci, usurarii, seductores, semper mendaces*, in summa, *mae bestiae* [Tit. 1, 10-2], nemicissimi del nome christiano catholico più che l'istessi Turchi.

Et in questi 3 anni ho atteso di insegnare et predicare la catholica fede con ogni zelo et carità ch'ho potuto, patendo di molti disaggi, senza smarrirmi, per amor di S.D.M., del mangiare, del bere, del stare, del camminare et del dormire; del mangiare, essendo il mio cibo ordinario per li stomachi di strozzi; del bere, bevendo quasi sempre dell'acqua e rare volte vedendo il vino; del stare, habitando con li padre, madre, fratelli et sorelle infra 12 persone in una casa stretta; del dormire, dormendo infra animali bruti; del camminare, camminando molto et patendo di caldo et di freddo, havendo le ville, le chiese e le case distanti.

Et questi popoli sono poveri meschini, tirraneggiati dalli barbari, che non sono patroni delle loro facoltà et sostanze.

¹ Suam commorationem in Italia an. 1627 his verbis descripsit: « Poi col favore del P. Benedetto Orsini, hor vescovo d'Alessio, son andato in Italia, già son passati 6 anni, per imparare; son stato in Toscana, in diversi luoghi, 4 anni; poi col favore del Mons. Domenico Andriassi son venuto a Venetia et a Padua, tutta via per imparare, tutti 3 [Albertus, Benedictus et Dominicus] della mia Religione della Provincia di Ragusa; ultimamente, già è passato un anno, mi son ritirato nella Riforma, per haver maggior occasione di osservare la mia regola, come nella più stretta osservanza » (Ibidem).
^a Petrus Samuelli.

Ma poco sono differenti molti, se non tutti, li cattolici dalli scismatici, essendo assuefatti con li preti scismatici, e però infettati et volubili, perché quando non trovano commodamente il sacerdote cattolico chiamano li scismatici, e così questa mia patria in maggior parte è passata al rito scismatico. E però molto c'è da fare, perché in alcune case sono tutti catholici, in alcune mischiati, il marito sarà catholico e la moglie scismatica et econtra, li parenti catholici e li figliuoli scismatici, parte di questo et parte di quel rito, come son stati battezzati o muoribondi comunicati, dal catholico o dal scismatico, in quel rito persistono. In questo modo non solo questa, ma altre ville di questi contorni sono passate al rito scismatico, alcune in tutto et alcune altre in parte solamente.

Questi tre anni sono stato con tanti dissaggi mantenendo la fede, ma quasi disperato sena il placet de superiori, benché mi do a credere che, quando lo sapessero come le cose passano, le darebbono ogni favor et aiuto; ma credo che anco il M. R. Sig. D. Giorgio Vuzcovich, missionario, che le hanno mandatò, le habbia dato informatione di me. Hora io le dico che non cerco né desidero di fare la mia propria volontà, ma quella delli superiori; e perché son ligato in sì stretta Religione, quando dovessi stare qua, che havessi il merito di s. ubbidienza, l'auterità spirituale, l'aiuto di commodar le chiese et di provedersi di tutte le cose necessarie per la celebratione delli minimi officii, dell'amministratione de ss. sacramenti et in summa che li sacerdoti potessero poveramente mantenere la propria vita per mantenere la fede.

Però io questa così le scrivo e la mando al M. R. Sig. D. Francesco Crutta di Budua, Vicario apostolico, così aperta acciò che quel signore di buona et esemplar vita la vogli includer et mandarla alle loro mani con testimonianza di quelli reverendi preti et frati di quella città, li quali tutti benissimo sanno come le cose passano.

E le prego et supplico per amor di Dio, che si conpiaccino di darmi la risposta come le piacerà et il Signore le ispirerà, o che stia qua proseguendo l'incominciato essercitio et con opportuno tempo me ne venghi alla loro presentia o veramente che me ne torni con honore a fare la quiete et felice vita fra i religiosi del mio Ordine seraffico.

Per fine humil et reverentemente inchinato in terra le fo riverenza.

Da Spina, della diocesi d'Antivari, di 3 giugno 1634.

Delle Signorie loro illustrissime et eminentissime humilissimo figlio et servo

frate Donato Jelich da Spina, Minor Osservante Riformato della provincia di S. Antonio.

2. - 1648, aprilis 6. - *Gregorius Fassino a Novara, Episcopus Scutarenensis, describit persecutionem, ob quam P. Donatus missionem suam reliquit.* (AP, *Scritture riferite*, vol. 264, f. 437r-440r).

Eminentissimi e reverendissimi signori, patroni colendissimi,²

Mandai molti mesi fa a quella S. Congregazione una fede autentica fatta qua in Cattaro con esser sottoscritta dall'ill.mo Vescovo di Cattaro et suo Vicario, non già per testimonianza et difesa della mia impos[sibilità]¹ di non haver mai potuto andare alla mia residenza, tanto d[a me] bramata, essendo questa cosa chiarissima a chiunque non è più che pieno di passione, ma solo lo feci per far restar bugiardo quello [che] ha scritto in contrario. Et perché adesso per l'accidente gravissimo successo il venerdì delle Ceneri et seguito et seguita ancora del continuo in quelle parti d'Albania, so che da padri missionarii et [da] altri saranno l'EE.VV. benissimo informate, non mi [attar]derò più in questo particolare dovendo essi padri per coscienza d[ir] la verità, alli quali io mi rimetto in tutto e per tu[tto], havendomi ancor fattone una fede di questo sottoscritta d[a quelli], che per miracolo di Dio sono capitati qua vivi ...

Et perché questa persecutione tiranica è cominciata ad[esso] nella mia diocesi contro li doi Padri Missionarii che di[moravano] a S. Pellegrino, ho pensato ancor io dargliene compi[latio]ne di quanto è successo.

Furono questi poveri Padri pr[esi et] condotti a Scutari il giovedì delle Ceneri et il venerdì, essendosi sempre sin al fine mostrati constantissimi in t[utto, subirono martirio]³. Furono dipoi con grandissima diligenza cercati anco [altri] Padri, ma avisati si nascosero e poi sene vennero q[ui] più morti che vivi cinque, che delli altri non si sa dov[e si] ritrovino. Si dice che tre che stavano a Dervend, vi[cino alla] Croia, siano stati decapitati, ma non si sa la certezza⁴. Immediata fu messo in catene il Mons. Vescovo d'Ale[ssio et vi] stette per alquanti giorni, ma puoi con denari si liberò in[sieme] con un suo prete⁴.

¹ Textus in margine corruptus est; quae uncis quadratis inveniuntur coniectura addidimus.

² P. Iacobus de Sarnano et P. Ferdinandus de Albissola.

³ In Dervend fuerunt P. Antonius a Spoleto, P. Hyacinthus a Setia et Fr. Teodorus, laicus (AP, *Scritture riferite*, vol. 264, f. 74r). Hac in occasione non obierunt, quoniam et postea in missione inveniuntur.

⁴ Georgius Stampaneo (*Scritture riferite*, vol. 264, f. 78rv). Die 15 decembris 1651 Benedictus Medvjedović his verbis mentionem facit huius persecutionis: «oltre crudelissimo martirio di tanti sacerdoti, clerici et secu-

[f. 437v] Un certo prete per nome D. Giorgio Jubani, ben noto all'ill.mo [Francesco] Ingoli, doppo alcuni giorni fu trovato con un Italiano nascosto, et condotti in Scutari ambi impalati: il prete per traverso con un miracolo evidente, puoiché il palo mai puote passar la pelle, benché fusse da manigoldi fortemente battuto, ma bisognò con un cortello far il buco nella carne da ambi le parti.

Non le sto raccontare le diligenze usate per trovar anco me, dioendo che ero nascosto in casa de cristiani.

Doppo queste crudeltà cominciarono a voler pigliare tutti li preti et condurli a Scutari, ma la maggior parte se ne fuginno verso Cattaro et altri si nascosero e fuginno nelli monti. Insomma, una persecutione tanto grande che solo chi l'ha provata la puole raccontare. Ultimamente hanno buttate a terra alcune case de preti, pigliati tutti li vecchii principali delle ville, acciò loro promettersero di dare li preti nelle mani de Turchi, se per sorte fusse qualche motivo d'esercito o di quelli delli monti o de cristiani Italiani. Et così fecero questa sigurtà, et li lasciarono con questo patto anco che li cristiani delle pianure facessero giorno e notte le guardie alli confini delle montagne. In questo termine adesso si trova l'Albania tutta confusa et afflitta.

Eminentissimi e reverendissimi signori, la causa per la quale è successa questa sì grave persecutione da molti sarà adossata ad alcuni che forsi, e senza forsi, ne saranno non dirò colpevoli ma ben si degni d'ogni lode, per haver operato il tutto con bonissima intentione a gloria di Dio, esaltatione della nostra santa fede. Ma o che quelli populi se ne siano resi indegni o pure che N. Signore Iddio, per gli suoi inperscrutabili giuditii, non habbia permesso sia successo quanto s'era con tante fatiche, spese, pericoli operato et ridotto a bonissimo fine [f. 438r].

Alcuni pessimi cristiani, complici del fatto, instigati dal demonio et interesse proprio, andorno il giorno avanti che si doveva far il colpo de fatto di sopraprendere la fortezza di Sc[utari] et in mezzo di Scutari manifestorno il secreto et an[che] i capi consapevoli alli signori Turchi, con dirle: alli 22 de[l mese] di febraro hanno da calare a basso li cristiani delli monti, passar il Drino et con scale di corda entrare nella fortezza di Scutari; però andate a Radegna la nott[e di] sabbato, che passeranno il fiume Drino dandogli segno, et troverete la verità di quanto noi vi dicia[mo]. Ma Iddio benedetto non permise

lari, altri morti, altri renegati, io fui capturato e sequestrato in castello di Alessio con ferri al collo e piedi, e condoto ad infame suplicio de palo, da quale per pietà dei Alessiani fui riscatato con inpegno delle possessione della nostra chiesa scudi trecenta, quando ancora nostro povero nepote fu spietatamente amazzato et lasciato in una foresta per cibo delle bestie e ucelli » (AP, *Scritture riferite*, vol. 266, f. 145r).

tanto male, puoiché [quella] notte fu un'inundatione tanto grande per la pioggia [che] quelli delli monti non potorno venire et così restorno confusi et il fatto non si può fare. M[a al] tempo delli 22 sudetto il Mons. di Dur[azzo]¹, lui per liberare come un altro Scanderbegh² la sua patria dalla tirania Ottomana, se ne venne [al fiume] detto Mattia et ivi per tre giorni continui si ferm[ò con] esercito di 7000 fortissimi soldati, ma non poten[do nem]meno lui passare et non sentendo [che si è] fatto il colpo di Scutari, se ne tornò alli suoi [paesi] dove al presente anco si ritrova, addolorato in[tanto] che solo Iddio benedetto et lui lo sa, vedendosi la s[ua] patria ancora sotto il pesantissimo giogo della tirania.

Il Mons. Arcivescovo d'Antivari³ per avanzarsi anco merito app[ress]o Dio et al pub[lic]o bene s'affaticò di [spingere] li populi confinanti a Pastrovichi alla devot[i]one della serenissima repubblica col mezzo del P. Donato et P[ietro] Giorga, parochio di Spiza et Susanna. [438v] Ma in darno, puoiché non essendo successo il fatto di Scutari, il tutto fu vano et con grandissimo danno di quelli populi che, per accomodarsi con li Turchi, gli è bisognato impegnare tutte le sue sustanze, cón esser privi del P. Donato et del sudetto prete.

Io mi ritrovavo a Budua con Mons. Sappatense⁴ per sentire li successi et puoi, conforme l'accordo, con quelle genti possibili, raccolte dell'eccellentissimo sig. Costanzo Pesaro, provveditore straordinario di Cattaro, passarsene alla volta di Scutari, et dipoi sarebbe venuto l'ecc.mo Generale di Dalmatia col grosso dell'armata, se [il] fatto riusciva.

Questo è tutto il fatto del negotio per il quale è venuta questa persecutione universale in Albania, né in altra maniera si può coprire et è la mera verità.

Chi siano stati quelli che hanno trattato questo negotio con la serenissima repubblica, come patrona di Scutari et altre città d'Albania? Per cominciare dal principio, io sono stato quello che ha portate tutte le lettere mandatemi a Cattaro da Mons. Arcivescovo di Durazzo, dalli Padri Missionarii et dal D. Giorgio Jubani et da altri preti et capi d'Albania, havendomi mandato per ambasciadore alli

¹ Marcus Scura, Frater Minor, die 1 octobris Episcopus Albanensis institutus et die 10 septembris 1640 Archiepiscopus Dyrachiensis. Obiit Romae die 27 aprilis 1656 (HC IV, 74, 179).

² Georgius Castriotus Scanderbeg (1404-1468), dux Albaniae fortissimus (cf. *Enciclopedia Cattolica* XI, Vaticano 1953, 13 ss).

³ Ioseph Maria Bonaldi, O.P. institutus Archiepiscopus Antibarensis 18 octobris 1646; obiit mense novembri 1654 (HC IV, 86).

⁴ Simeon Summa, Frater Minor Provinciae Albanensis, die 25 iunii 1647 Episcopus factus est; obiit ante 29 maii 1673 (HC IV, 305; *Orbis seraphicus, De missionibus* II, 551).

piedi publici per quest'effetto, et lo facevo con tutto il cuore, mentre dalli sudetti mi si dava speranza d'andare al mio vescovato liberamente, senza paura, mentre si sopraprendeva Scutari. Le fatiche, li travagli, li pericoli di mare, che ho patiti, Iddio li sa et anco tutti questi populi, essendo in un anno andato e tornato quatro volte a Zara, ché a Venezia solamente vi andai per esser consecrato, se bene con tal occasione anco operai per questo negotio, ma per le iminenti guerre di Canea non mi fu data resolutione, ma bensì la seconda, terza e quarta volta fui consolato dall'ecc.mo Generale di Dalmatia [439r] di venirsene con armata grossa di mare a liberare la povera Albania. Et con me fu anco, la terza volta, il Mons. Sappatense, ché ancora lui non potendo andare alla sua residenza s'affaticava per la liberazione della propria patria.

Iddio benedetto sa il fine per il quale tutti noi prelati [et altri] ci siamo impiegati in questa sì santa opera solo per la [santa] gloria di Dio, esaltatione dela nostra santa fede et publico bene, né pensavamo havere questo sì cattivo incontro, ma ben sì felicissimo successo con haver del continuo fatte far fer[ven]tissime orationi, expositioni del SS.mo Sacramento, sì anco li pov[er]i Padri in Albania, per il felice successo. Aggiungendo all['EE.]VV. le proteste ne facevano quelli poveri cristiani in publico come in privato, che in tutte le maniere provarassimo di liberarli dalla schiavitudine, altrimenti che si volevano fare Turchi; et [così] ne meno noi havressimo potuto stare [a guardar questi] con lacrime di sangue, dicendone che adesso era g[iunto il] tempo, mentre che la serenissima Republica faceva guerra giustissima con il Turco et che tutti erano prep[arati] di morire, purché vedessero esser aiutati [et] sovvenuti dalla Serenissima Republica, prontissima a q[uesta] santa opera, la quale per non haver havut[o il bra]mato fine, è causa che e vescovi e preti e f[rati] non possono più stare in quelle parti, ma [fuori] sinché da Dio benedetto non venghi quel aiuto [che] meglio per sua gloria vorrà. Sperando che quel s[angue] di quelli gloriosi martiri sparso in Scutari per l[a fede] un giorno otterà anco per quelli poveri fedel[i] mise[r]icordia et gratia d'esser liberi dalla tirania O[ttomana].

[439v] Eminentissimi signori, a me conscienza non mi rimorde d'essermi adoperato in tal opera, ma perché nemo iudex in propria causa, dependendo totalmente dalla protettione di quella S. Congregatione dell'EE.VV., se ho fatto male ne dico la mia colpa, con tutto che io sia stato solamente ambasciadore et rappresentatore di quello mi si scriveva dalli interessati per rappresentarlo alla Serenissima Republica; et le dico in verbo veritatis se l'istesso caso succedesse altre volte non gli potrei promettere di non farlo, perché mi parebbe d'esser ribello del mio principe et quello che più importa inimico della

nostra santa fede; mentre che Iddio mi da forze di poter aiutare quelle povere anime, se non con il risieder et dimorare con loro, almeno di coadiuvarli in quello che desiderano d'esser liberate da tante tiranie et conseguentemente dal pericolo di farsi Turchi come al presente si fanno per disperatione non potendo più durare, restandogli solo le vite loro, per sostentarsi, havendo ogni sua sustanza consumata nelli tributi al Turco, et di signori et padroni che erano sono schiavi et fittavoli, se vogliono viver. Loro che si trovano nel fatto, sanno quello provano. Et a dir il vero in puochi fa frutto la predica della patiezza per esser continui li travagli.

Lascio dunque il tutto a giudicare alle EE.VV. Fratanto io pregarò Iddio me dia tanta gratia di poter andare alla mia residenza, conforme desideravo, et anco starò aspettando li ordini et comandi di quella S. Congregatione con l'aiuto più proprio che loro determineranno, mentre dal vescovato mai ho potuto havere né pur un vago di grano [440r] di decima, et dalla S. Congregatione in doi anni soli scudi cinquanta, et alli altri vescovi se gli è pagato il viatico et le spese per la consecratione. Sia laudato Iddio sin adesso ho vissuto come ho potuto con far de debiti, perché speravo a [andar] al mio vescovato, ma per l'avvenire non so come v[iv]rò se dall'EE.VV. con la solita pietà non sarò sovven[uto], alle quali humilissimo m'inchino et baccio le sante fimbrie con pregare S.D.M. per ogni maggior accrescimento di gr[atia].

Di Cattaro, li 16 aprile 1648.

Dell'EE.VV. reverendissime humilissimo servitore

Fra Gregorio¹, vescovo di Scutari.

3. - 1660, augusti 28. - *Card. Ascanius Filomarino, Archiepiscopus Neapolitanus, se P. Donato iurisdictionem pro Slavis dedisse nolum facit S. Congregationi de Propaganda Fide.* (AP, *Scritture riferite*, vol. 26r, f. 104r).

Eminentissimo e reverendissimo signor mio colendissimo,

Essendomi altre volte stato rappresentato il bisogno che si havea di confessore di lingua schiavona per catechizzare i schiavi che si ritrovano in questa città della medesima nazione, io per haver parte in opera così santa, pia et ordinata alla propagazione della nostra Santa Fede et al servizio di Dio benedetto, mi si resi subito disposto a dar licenza, come la diedi, al Padre Fr. Donato da Spizza, Minore

¹ Gregorius Fassino (Frassini, Fascina) Frater Minor Provinciae Reformatae Romanae. Prius fuit missionarius in Albania et die 10 septembris institutus est Episcopus Scutarensis. Obiit Venetiis ante an. 1656 (HC IV, 307; *Orbis seraphicus, De missionibus* II, 549-53).

Osservante Dalmatico, et senza precedente il solito esame, di poter confessare tutti quelli che sono qua della stessa nazione. Ma tanto più pronto sarò all'avvenire di conceder al medesimo Padre in agguato della sua opera spirituale tutto quello che potrà uscire dalla mia autorità pastorale, come di già glie ne ho rinnovate le esibizioni, hora che Vostra Eminenza con la benignissima sua de 7 del cadente agosto s'è compiacciuta significarmi il senso di cotesti miei signori Emin.mi della S. Congregazione, a quali debbo sempre servire, e precisamente a V. E., per le mie infinite obbligazioni et per la divozione che singolarmente le professo. Il medesimo Padre m'ha consegnato l'accluso memoriale per la Sac. Congregazione¹, l'accompagnò anch'io con li miei riverenti uffici, risultando a beneficio del suo ministero quanto in esso chiede, et humilissimamente a V.E. bacio le mani.

Napoli, 28 agosto 1660.

D. V. E. Rev.ma humilissimo et oblig.mo servitore
A[scanio] cardinal Filomarino

4. - 1670, maii 10. - *Marcus Gallio, nuntius apostolicus Neapolitanus, P. Donatum in servis liberandis semper recte non agere S. Congregationi de Propaganda Fide nuntiat.* (AP, *Scritture riferite*, vol. 422, f. 61rv).

Eminentissimi e reverendissimi signori miei padroni colendissimi.

Da che rappresentai all'Eminenze VV. li disordini che seguivano per conto di Fra Donato Jelich Minore Osservante intorno alla liberatione de schiavi ch'egli procurava con modi poco giusti, e doppo l'ordine che ricevetti di dar all'Eminenze VV. un cenno del medesimo Padre in occasione de nuovi richiami, non solo del continuo ha egli comessi li medesimi mancamenti, ma di più si è avanzato ad instruire tutti li schiavi, che desiderano di mettersi in libertà, di doversi procacciare e provecciare, secondo l'uso di simil gente, de denari per ricomparsi la libertà, onde si sentono infiniti furti in questa città e regno, ripieni per altro de schiavi; e di più non contento di questo eccesso si è indotto a sollecitargli che si facciano christiani, acciò con tal merito possino havere maggior pietà e compassione et a forza e contro il volere de padroni sieno liberati, onde simulandosi quelli christiani sino che sono fatti liberi, doppo se ne ritornono alle loro patrie di Turchia, senza sapere cosa alcuna della religione che professano, e con grandissima gelosia di questo regno per le notizie che possono portare [f. 61v] in quelle parti. Come però egli non solo s'è reso sospetto a suoi religiosi et ad ogn'altra persona per questo modo di pro-

¹ AP, *Scritture riferite*, vol. 261, f. 102r.

cedere, così ultimamente havendone in pochi giorni trafugati due, inviandone uno ad Otranto per traghettarlo in Turchia, et un'altro facendolo custodire nascostamente in questa città d'altri schiavi, m'è stato necessario di prendere una breve informazione di questo fatto, e poi doppo d'assicurarmi della sua persona col farlo custodire in queste carceri. L'EE. VV. in conseguenza restino informate di questo successo, e per havere a disporne di questo istesso religioso come più si contenteranno comandarmi. Et all'EE. VV. humilmente m'inchino.

Napoli, 10 maggio 1670.

Dell'EE.VV. humilissimo dev.mo obb.mo servitore

Marco, vescovo di Rimini.

5. - 1671, februarii 11. - *P. Donatus, postquam 13 annos Neapoli in servitio S. Congregationis de Propaganda Fide commoratus est, Ragusam reverti constituit.* (AP, *Scritture riferite*, vol. 434, f. 105rv).

Illustrissimo e reverendissimo signore, signore e padron colendissimo.

Con occasione del P. Frā Francesco di Modricia, Bosnese, il qual è stato qui studente e m'ha fatto compagnia, dov'è quando m'è occorso fare la carità per Napoli, la partenza del quale molto m'affigge, fo humilissima riverenza a V. S. Illma, rendendo l'infinitè gratie della sua consolatoria che m'ha scritto e m'ha fatto scriver dal nostro Rev.mo Vicario generale.

Son stato 17 anni missionario nel mio paese d'Antivari, e qui 13, dove mai sarei venuto, se havessi saputo che la giustitia christiana si facesse come s'ha fatto circa la liberatione di centinara cristiani, tenuti per schiavi, havendo trovato fraude et imbrogli per interessi e rispetti humani; perciò, vedendo che quest'officio, sì faticoso, odioso e pericoloso non posso più fare, ho fatto ultima resolutione ritirarmi nella mia provincia di Ragusa, dove son cresciuto da piccolo et ho preso questo sant'habito alli 13 di maggio 1618, mentre non son stato degno ritornare all paese, diocesi d'Antivari, ridotta a 3 soli sacerdoti, se però sono vivi, dov'ho lassato da 5000 cattolici alla Romana.

Godo però ch'habbino fatto Arcivescovo, D. Andrea Smachievich, o vero Smaievich¹, più che s'havessero fatto qualsivoglia altro forastiere, havendoli particolar devotione, a cui V. S. si degni far dar ordine che pigli almeno un paro di figliuoli di quella metropoli, che l'insegni e li facci operarii in quella vigna abbandonata, et che sia la

¹ Andreas Zmajević natus est Perasti 16 iunii 1624. Nominatus est Archiepiscopus Antibarensis die 23 februarii 1670. Mortuus est 7 septembris 1694 (HC V, 88).

sua giurisdizione fin all ponte di Scuttari, cioè fin all fiume Boiana, com'è stato li tempi passati, innanzi ch'Antivari cascasse sotto il giogo turchesco dell' 1571, et ch'habbi dalla Sacra Congregatione una limosina sufficiente per farsi una casa, necessaria ; piacesse à Dio, che la facesse a Sagradie a Spizza, et che facesse ritornar alla cattolica quelli [105v] li quali per difetto d'operarii si sono fatti scismatici. Credo ch'esso D. Andrea per esser così buono et prudente et da Perasto, sarà rispettato dalli Turchi d'Antivari et di Dolcigno; piaccia a Dio, che sia un altro Francesco de Leonardis¹ da Trau di Dalmatia, la morte del quale è stata di gran danno a quelli cattolici.

Sono doi anni che m'affatico per liberare due povere donne, nate di cristiani nativi, e non posso venir all'desiato fine, perciò farò la carità per questa Quaresima e per Pascha, et dopo Pasqua con gratia della sacra Congregatione passerò per Roma verso Ancona per Ragusa e lassarò qualche studente nazionale per la confessione, sperando che la tremenda scomunica generale di Sua Santità farà trovare e liberare li poveri cristiani della schiavitù di cristiani di nome.

V. S. Ill.ma si degni communicar questa all'Eminenza della Sacra Congregatione; et per fine, sperando ne suoi benigni favori, humil e riverente le bacio l'estremità delle vesti.

Napoli, 11 febraio 1671.

Di V. S. Ill.ma e Rev.ma humil.mo figlio in Christo
Fra Donato Jelich da Spizza Min. Osservante

¹ Traguriensis natus, primum missionarius apostolicus, die 28 novembris 1644 institutus est Archiepiscopus. Obiit mense septembri 1645 (HC IV, 86).

PRVI IZVJEŠTAJ ANDRIJE ZMAJEVIĆA O BARSKOJ NADBISKUPIJI

BAZILIJE PANDŽIĆ, Rim

1. Burna je povijest barske nadbiskupije. Spominje se u 9. stoljeću kao biskupija pod dračkom metropolijom, a god. 1089. postaje nadbiskupija za tadašnju dukljansku ili zetsku državu, koja je bila katoličke vjere.¹

Ali kad je dukljanska država koncem XII. stoljeća došla pod vlast srpske dinastije Nemanjića, za barsku nadbiskupiju nastali su posebno crni dani: na njenu području malo po malo nestaje katolika, a mjesto njih pojavljuju se pravoslavni, bilo da katolici prihvaćaju istočni obred bilo da pravoslavni iz unutrašnjosti doseljavaju na njezino područje. Istina, poslije pada Nemanjića, za Balšića (1360-1421), barska nadbiskupija je bila u boljim okolnostima, ali ni tada nije mogla nadoknaditi gubitke, koje je doživjela. Tim više, što su Turci već tada otkidali komad po komad njezina teritorija, dok nisu konačno god. 1571. zauzeli Bar i gotovu svu njegovu nadbiskupiju.²

¹ L. THALLOCHY-C. JIREČEK-E. SUFFLAY, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, I, Vindobonae 1916, 68 n. 21; D. MANIĆ, *Crvena Hrvatska u svijetlu povjesnih izvora*, Chicago 1957, 32 n. 44.

² O barskoj nadbiskupiji cfr. D. FARLATUS, *Illyricum Sacrum*, vol. VII, Venetiis 1817, 1-190; I. MARKOVIĆ, *Dukljansko-barska metropolija*, Zagreb 1902; M. FABER, *Pravo barskog nadbiskupa na naslov «Primas Srbije»*, u *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, XVII, Sarajevo 1905, 445-447; D. GRUBER, *O Dukljansko-barskoj i dubrovačkoj nadbiskupiji do polovice XIII. stoljeća*, u *Vjesnik Zemaljskog Arhiva*, vol. XIV, Zagreb 1912, 1-13, 121-178; M. SUFFLAY, *Die Kirchenzustände im vortürkischen Albanien*, u *Vjesnik zemaljskog Arhiva*, vol. XVII, Zagreb 1915, 1-70.

Padom Bara pod Turke njegovi su nadbiskupi ostali bez sjela. Bili su prisiljeni stanovati izvan granica svoje biskupije, ali su nastojali pomagati svoje vjernike, posebno osigurati im prisutnost svećenika. To je posebno poduzeo radini barski nadbiskup Toma Medvjedović (1599-1607), koji se naselio u Budvi i odatle nastojao biti pri ruci vjernicima svoje nadbiskupije.³

Osnivanjem kongregacije «*dé Propaganda Fide*» god. 1622 i za barske katolike nastali su bolji dani, jer je ona na poseban način nastojala, da katolici u pojedinim misijskim krajevima ne ostanu bez svećenika, koji bi im omogućili vršiti vjerske dužnosti i tako ih sačuvali od propasti. To je bilo od velikog značenja za barsku nadbiskupiju.

2. Najpoznatiji barski nadbiskup XVII. stoljeća bez sumnje je Andrija Zmajević. Rođen je 16. lipnja 1624. od ugledne obitelji u Perastu, a god. 1648. kotorski biskup Vincent Buća šalje ga u Rim, da u Propagandinu kolegiju svrši teološke nauke.⁴ Nakon svršenih nauka u Rimu, vratio se u svoje rodno mjesto, gdje je postao župnik kao opat crkve Sv. Jurja.⁵

Budući da je Andrija Zmajević bio čovjek sposoban i razborit, Propaganda je uvelike cijenila njegove izvještaje i mišljenja o vjerskim prilikama pojedinih krajeva Balkana. A kada je god. 1671. postao barski nadbiskup,⁶ ona nije ništa poduzimala u onim krajevima, a da prije nije čula njegovo mišljenje ili savjet. Kakvo je mišljenje imala Propaganda o Andriji Zmajeviću, dovoljno nam govori činjenica, da ga Urban Cerri u svom poznatom izvještaju, pripravljenju god. 1677. za papu Inocenta XI., naziva «*uomo di esemplarità ed integrità infinita*».⁷

Kad je postao barski nadbiskup, nastanio se u Budvi, a ujedno je bio apostolski vikar budvanske biskupije.⁸ Tu je ostao do god. 1683. Zbog nepovoljne klime u Budvi, god. 1682. zahvalio

³ D. FARLATI, *Illyricum Sacrum*, VII, 107-109.

⁴ Arhiv Kongregacije Propagande, *Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 178, f. 208r.

⁵ Stari benediktinski samostan, u kojem su redovnici stanovali do XV. stoljeća. Mletački senat od god. 1634. vrši nad njim pravo patronata, t. j. imenuje mu opata, kojega kotorski biskup nakon toga postavlja za župnika u Perastu. Cfr. I. OSTROJČIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, II, Split 1964, 489-492.

⁶ R. RITZLER-P. SEFRIN, *Hierarchia Catholica*, V, Patavii 1952, 88.

⁷ Archivum generale OFM, Ms. III-16, f. 79r.

⁸ Imenovan je 23. prosinca 1670. (Vatikanski Arhiv, *Secr. Brevium*, vol. 1469, f. 27).

se na barskoj nadbiskupiji.⁹ Propaganda nije htjela primiti njegovu odreku nego mu je radije dopustila 6. rujna 1683. da prenese svoje sjedište u Perast,¹⁰ gdje je ostao do smrti. Umro je 7. rujna 1694. i pokopan u crkvi Sv. Marije od Rožarja.¹¹

3. Postavši barski nadbiskup Zmajević je osjećao kao prvu svoju dužnost obići svoju biskupiju i osobno upoznati njezine potrebe, da bi im po mogućnosti mogao zadovoljiti.

Svoj službeni pohod biskupiji započeo je 25. rujna 1671. pošavši iz Budve prema Baru. Prenoćio je u blizini potoka Rikavca, a ujutro su došla 23 muslimana iz Bara, koje je predvodio Ahmet Čelebija Mustafagić, da bi nadbiskupa i njegovu pratnju svečano uveli u grad.

U Baru, koji su Turci bili osvojili upravo pred 100 godina (1571), nadbiskup Zmajević je našao samo dvije katoličke obitelji. Uz to je bilo oko 100 osoba katoličke vjere, koje su posluživale kod nekih muslimana.

Bar je još uvijek davao dojam kršćanskog grada. U njemu i u njegovoj okolici još su se vidjele 53 crkve. Premda su one većinom bile pretvorene u džamije ili u muslimanske privatne kuće, još su se uvijek vidjeli njihovi zvonici.

S posebnim zanimanjem pregledao je bivšu katedralu Sv. Jure, koju su Turci koju godinu nakon osvojenja grada pretvorili u džamiju. Ali nisu uveli velikih promjena. Skinuli su oltar, odbili su glavu Sv. Jure, koji se je nalazio iznad vrata na ulazu crkve, a ostalo je još tada bilo kao i prije.

Osim katedrale, kad su došli Turci, u Baru su bile tri t. zv. kanoničke crkve, u kojima je vršio službu izvjestan broj kanonika: sv. Petra i sv. Ilije u samom gradu, a izvan grada sv. Marije.

Nakon što je pregledao Bar i njegovo predgrađe, nadbiskup je obašao Zupce, Tudemile, Sušanj i Spič. Radi nevremena nije mogao ići u brdska sela prema Skadru (Briska, Ptelici, Livari, Pinčići i Šestani), nego je u njih poslao Marina Jelića, župnika iz Spiča.

Zmajević je ovom prigodom posjetio i pravoslavna pleme-

⁹ Arhiv Propagande, *Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 487, f. 458rv.

¹⁰ Arhiv Propagande, *Acta*, vol. 53, f. 181rv n. 24.

¹¹ D. FARLATI, *Illyricum Sacrum*, VII, 133-140.

na Mrkojeviće, Mahine i Pobore, koji su bili pod Turcima, također i pleme Paštrovića, koje je bilo pod Venecijom, a nalazilo se između Spiča i Budve. Posebno treba zabilježiti njegov posjet pravoslavnom manastiru Praskavici, gdje je bio primljen sa svim počastima.¹²

U svojoj nadbiskupiji pod Turcima nadbiskup Zmajević je našao 5 župa. Predgrađe Bara i Tuđemile držao je Petar Đorga, Zupci su imali za župnika Franju Đorga, Šušanj Stjepana Grubani, Spič Marina Jelića, a Briska Luku Brisca.

Nadbiskupija je tada imala 5 svećenika, a šesti, Marko Đorga, bio je još na naukama u Fermu. Zanimljivo je, da od 6 svećenika nadbiskupije trojica se zovu Đorga: Petar i njegova dva bratića, Franjo i Marko. Bili su rodom iz Brca.

U Paštrovićima, pravoslavnoj kneževini između Spiča i Budve, koja je bila pod mletačkom vlašću, nalazilo se katolika u selu Lastvi, koji su imali svoju crkvu sv. Vida, sagrađenu za vrijeme nadbiskupa Tome Medvjedovića. Za duhovnu pastvu ovih katolika brinuo se franjevački samostan u Budvi.

Dvije disciplinske poteškoće našao je Zmajević na području barske nadbiskupije, koje nije mogao sâm sa sigurnošću riješiti, pa je tražio, da mu ih riješi Propaganda.

U njoj se nalazilo kršćana, koji su silom primili islam, a u duši su ostali katolici, premda javno nisu pokazivali nikakva znaka svoga uvjerenja. To se dogodilo posebno god. 1648., kad su u gradu svi katolici poginuli, koji nisu prihvatili islam.¹³ Nadbiskup Zmajević je htio od Kongregacije znati, da li bi ovi možda mogli primiti potajno sakramente.

Druga poteškoća bila je s mješovitim brakovima. Neke katoličke djevojke sklopile su brakove s pravoslavcima, a da nisu pitale za to dozvolu katoličkih župnika. Izgledalo mu je, da su takvi brakovi bili nevaljani, ali je htio imati službeno mišljenje Kongregacije.

¹² Zmajević je nastojao, da bi došlo do izmirenja između katolika i pravoslavnih u onim krajevima. Prijateljski susreti s Pečkim patrijarhom i pravoslavnim vladikama porodili su u njemu nadu, da je na domaku ostvarenje njegovih nastojanja. Ali Propaganda se brzo uvjerila, da je Zmajević u tom pogledu previše optimističan. Cfr. B. PANDŽIĆ, *De dioecesi Triburiensi et Mercanensi*, Romae 1959, 58-63.

¹³ Cfr. B. PANDŽIĆ, *De Donato Jelić O.F.M. missionario apostolico (1600-1676)*, u *Archivum Franciscanum Historicum*, 56 (1963), 373ss.

4. Budući, da je Zmajević bio i apostolski vikar za budvansku biskupiju, on je i nju ovom prigodom službeno pohodio. Katedrala i biskupski stan budvanske biskupije bili su teško oštećeni prigodom potresa god. 1667. Nadbiskup Zmajević bio je već popravio biskupski stan, u kojem je i sam stanovao, a pripravljaio je i popravak katedrale. Nadao se, da će dobiti izvjesnu sunu novca iz Napulja, koju je ostavio nekadašnji svećenik budvanski Jure Medin, te s njom popraviti katedralu.

U Budvi su franjevci dahmatinske provincije Sv. Jeronima imali samostan sv. Marije, a pravoslavci su već neko vrijeme držali crkvu sv. Save.

5. Nadbiskup Zmajević je dosta opširno opisao ovaj svoj službeni pohod i poslao ga Propagandi dne 5. studenoga iste godine. Nalazi se u arhivu te Kongregacije, u *Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 434, f. 415r-424v. Smatrali smo korisnim, da ovaj njegov izvještaj bude objavljen, pa to činimo na ovome mjestu. Prepisujemo ga doslovno, ostavljajući sve jezične pogreške, ali uvodimo svoje interpunkcije, a isto tako velika i mala slova pišemo po svom načinu. Uz to slova *u* i *v* pišemo, kako se danas to upotrebljava. Radi preglednosti uvodimo podnaslove, koje stavljamo u uglate zagrade.

Eminentissimi e reverendissimi signori, signori e padroni colendissimi,

Si come nelle precedenti mie humilissimamente diedi avviso a co-testa S. Congregazione, subito all'arrivo de paramenti pontificali mi sono trasferito a questa mia residenza, dove, in essecutione del debito della mia pastoral cura, volsi riconoscer personalmente il stato di queste povere chiese incominciando la mia visita dalla metropolitana d'Antivari, la diocesi della quale, comprendendo il vicariato di Budua, confina d'una parte col territorio di Dolcigno, dall'altra con quello di Cattaro, dalla terza colla diocese di Scuttari e dalla quarta il lito del Mar Adriatico la termina. Si stende in longhezza a linea dritta cinquanta miglia incirca, in larghezza quaranta. E più montuosa che piana.

[*Antivari*]

Alli 25 settembre primo giorno della visita partendo da Budua arrivai a mezzanotte sotto Antivari in un fiumicello detto Ricavaz, tre miglia discosto dalla città, et ivi mi fermai sin al far del giorno. La

mattina (f. 415v) poi a buon hora, essendosi sparsa la voce del mio arrivo, si portò a cavallo Ahmat Celebia Mustafagich, uno de principali Turchi della città, con una comitiva di vinti due altri suoi compagni, condusse i cavalli per me e per li miei preti e chierici, sopra li quali, in habito prelatitio, colla mozzetta e croce avanti il petto, fui introdotto nella città, dove alla porta fui accolto da vecchiardi e accompagnato sin alla casa che vi era stata preparata vicino al palazzo archiepiscopale; alloggiài nella medesima.

Quella mattina e dopo pranso spesi nel mandar li presenti de confetture, vetri, fiori e frutti finti, specchi, balle di sapon muschiato e cose simili stimate da Turchi. Fui visitato e resi le visite al Dizdar Aga, Cap(ita)n Aga, Cadì, Selectarbegh et altri, da quali fui oltre modo honorato e mi dimostrorno d'haver gran sodisfatione che la dignità archiepiscopale della loro città si vadi conservando per decoro della medema.

Il secondo giorno, com'anche il seguente, fui a vedere le chiese della città medema, posta in un eminente collina, sopra una delitiosissima campagna, adornata da cristiani, che prima habitorno, di nobilissime case e palazzetti.

La chiesa cattedrale di S. Giorgio è fatta in tre navi di volti sostenuti da dieci bellissime colonne.¹⁴ Hora, ridotta in moschea, si vede senza altare, per esser questo, ch'era solo nella capella rotonda, distrutto da Turchi. Ha un pulpito di legno,¹⁵ fatto da medemi per il loro hoxa mentre predica, con alquanti lampadini pendenti e tapeti (f. 416r) distesi in terra, conforme sogliono haver i Turchi nelli loro oratori.

Tra le cose più nobili della fabrica vi sono alcune memorie antiche dell' arcivescovi passati scolpite sopra lastre de sepolchri, posti nella muraglia, così di dentro come dalla parte di fuori, della chiesa et in particolare la seguente d'un arcivescovo di gran stima e autorità:¹⁶

Praesulis in tumulo iacet persona Ioannis,
Ecclesiam multis istam qui rexit in annis.
Nobilis iste, potens, sapiens fuit atque benignus,
Pauperibus largus, homo^a caelis dignus.
Hunc nimium reges vivum^b Regionis amabant,
Cui regni iura committere non dubitabant,

¹⁴ Kad su god. 1878. Crnogorci zauzeli Bar, u negdašnju stolnu crkvu barske nadbiskupije stavili su vojno oružje. Neko vrijeme poslije toga vojno oružje je eksplodiralo i ona je crkva potpuno srušena. I. MARKOVIĆ, *Dukljansko-barska metropolija*, 186; cfr. Đ. BOŠKOVIĆ, *Izvištaj i kratke beleške sa putovanja*, u *Starinar*, 3 serija, VI (1931), 150; Idem, *Stari Bar*, Beograd 1962, 12-20.

¹⁵ Mihraḥ.

¹⁶ Ovaj nadgrobni natpis, zajedno s druga tri, objelodanio je Franjo Rački u zagrebačkom *Katoličkom Listu* god. 1860, br. 44 i 45, a njemu ih je saopćio barski nadbiskup Karlo Pooten. Odatle ih je prepisao I. MARKOVIĆ, *Dukljansko-barska metropolija*, 180s. Cfr. Đ. BOŠKOVIĆ, *Stari Bar*, 19.

Qui foventes Deo bene dispensabat utrumque:
Mundanos actus tractando sequendo Deumque.

a) Marković: *hospes*; b) Ibidem: *huius*; c) Ibidem: *faciente*.

Sopra la porta maestra di bellissima architettura si vede eretta una statua di S. Giorgio a cavallo di marmo, decapitato da Turchi che non permettono niuna sorte d'imagini nelle loro moschee. E sopra medema porta anco si vedono scolpite le seguenti parole:^{16a}

QVEM CELEBRI STVDIO TIBI LAETI ET CORDE
DEVOTI FECIMUS INGRESSUM HIC AD TUA
SACRA DEUS PRAECIBUS MILITIS SANCTI
ET PIETATE SUPERNA NUMINE PLACATO
XPE TVERE TVA MDXLVIII
I. IVLII

Dietro la Chiesa fu la sacristia, che scoperta si vede con alquante imagini sacre, fatte all'antica, c'hoggidi si mantengono intatte e si sono conservate senza alcun nocumento di piogge e cattivi tempi dall'ora che si rese la città a Turchi l'anno (f. 416v) 1571, cento anni fa.

Per fianco della detta chiesa è un campanile quadrangolo con fenestroni di marmo lavorati a colonnette, distrutto dalla metà in sù dall'ultimo terremoto, e dalla parte destra si vede un casamento parimente distrutto del palazzo archiepiscopale. Ha il suo portone maestoso sopra il quale si vede l'arma del Monsr arcivescovo Bruno,¹⁷ che fu al concilio di Trento, con altre arme intagliate di marmo e la seguente iscrizione:

IOANNES BRUNO OLCININ ARCHIEP. AN-
TIBAREN. DIOCLIEN. REGNI SERVIAE PRI-
MAS SIBI ET POSTERIS CURAVIT DII.I-
GENTER INSTAVRARI MDLXIII.

Ci sono cinquanta tre chiese e capelle nella città e nel borgo, alcune delle quali sono al presente fatte habitationi de Turchi e d'alcune si servono per moschee et alcune si vedono scoperte. Oltre la chiesa cattedrale, forno collegiate: la Chiesa di S. Pietro,¹⁸ quella di S. Elia e quella della Madonna extra muros, di grandezza e fabrica chiese nobilissime.

^{16a} U ovom izvještaju nalazimo potpuni tekst natpisa, koji nam je dosada bio poznat samo djelomično. Cfr. Đ. Bošković, *Stari Bar*, 17-18.

¹⁷ Rodom iz Ulcinja. Bio je barski nadbiskup od 1551. do 1571. Prisustvovao je tridentskom saboru. Kad su Turci zauzeli Bar, zarobili su ga i dne 7. listopada 1571. pogubili. D. FARLATUS, *Illyricum Sacrum*, VII, 102-106; I. MARKOVIĆ, *Dukljansko-barska metropolija*, 203s.

¹⁸ Možda su Turci odmah početka uzeli crkvu sv. Petra; cfr. *Starine*, XX, 65.

Fuor delle mura è posta la chiesa di S. Nicolò con il suo convento che fu de Padri Conventuali di S. Francesco^{18a} et hora vien habitato da Turchi. Ciascuna chiesa e capella separata ha il suo campanile, hoggidì anco che fan bella comparsa di città cristiana. Le campane de medemi campanili, come s'ha per traditione, da Turchi alcune furno ridotte in canoni d'altellaria et alcune furno sotterrate da cristiani appresso le medeme chiese.

La piazza della chiesa cattedrale adorna un palazzo di bellissima fabrica che fu delli despoti della Servia,¹⁹ padroni di questa città, ch'a tempo di visite serviva loro d'alloggio.

La (f. 417r) medema chiesa della Madonna extra muros fu tenuta da nostri sin all'anno 1662,²⁰ nel qual tempo poi (come intendo) per la puoca cura e zelo ch'han havuto i cristiani habitanti nel borgo col loro paroco, che potevan ritenarla con qualche regalo a commandanti, è stata scoperta da Turchi nè più ci vien permesso dir la messa nella capella rimasta, come nè anco nell'altre chiese del medemo borgo, fuorché in una capella di S. Veneranda²¹ un miglio incirca discosta dalla città.

Dalla parte d'Oriente, meno d'un mezzo miglio, si vedono certi giardini e campi fertilissimi con una chiesa scoperta et alcune case ch'eran de miei antecessori, e da Turchi hoggidì anco quel luoco si chiama vescovato. Li possiede un Turco de principali, il quale mi mostrò il luoco con dire: ecco il luoco del giardino de vostri precessori, che dal Gran Signore fu dato a miei antenati.

Vinti due anni in qua nella città furno otto famiglie grosse de gentil huomini principali di quella, che a tempo poi d'un assedio fatto dall'armi venete l'anno 1648, calunniati d'haver loro fatto venire quell'essercito e d'haver intelligenza con quello, mentre il loro arcivescovo Bonaldi²² era nel campo medemo, furno sforzati gl'infelici con molti altri cristiani della giurisdizione a rinegar la s. fede e farsi Turchi. Quelli

^{18a} Bizzi u relaciji iz god. 1618. veći, da je samostan bio franjevacica observantia: «Erat etiam in superiori suburbio conventus Fratrum Minorum de Observantia, sed infidelium iniuriis et vexationibus excitati, conventum deseruerunt; ideo cum eorum ecclesia s. Nicolai dirutus remansit» (Vatikanski Arhiv, Concilio, Antibarensis an. 1618, f. 3r; cfr. D. FARLATI, *Illyricum Sacrum*, VII, 90; *Bullarium Franciscanum* n. s. I, Quaracchi 1929, 819s n. 1646).

¹⁹ Bar je bio pod srpskim despotima od 1423. do 1442.

²⁰ Fr. Sante iz Splita kaže 1. siječnja 1637., da su Turci pred četiri godine pretvorili ovu crkvu sv. Marije u moskeju. Arhiv Propagande, *Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 263, f. 59r. U *Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 73, f. 84rv, kaže se, da su Turci uzeli crkvu sv. Marije 7. ožujka 1631.

²¹ Petar Giorgia, barski svećenik, opisujući ovu crkvicu god. 1666. kaže, da u nju može stati oko 30 osoba. Arhiv Propagande, *Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 261, f. 45l.

²² Josip Bonaldi O.P. postavljen je za barskog nadbiskupa dne 18. listopada 1646., a umro je u mjesecu studenom 1654. Cfr. *Hierarchia Catholica*, IV, Monasterii 1935, 86.

che non volsero abbracciar la loro setta furno decapitati et alcuni impallati morsero constanti nella santa Religione.²³ Molti finalmente, perdendo tutti i beni, colla fuga salvarno la vita, fra quali fu il Sig. Vincenzo (f. 417v) Samuelli, ch'in questo tempo abbandonò poderi di gran vaglia per conservarsi nella santa fede. Questo qui a Budua et altri hora a Cattaro e Ragusa si ritrovano.

Alcuni rinegati nella città stimano di conservarsi nella santa fede facendo occultamente le loro divotioni in casa, ma perché nell'estrinseco mostrano d'esser Turchi e di far professione di quella setta, frequentando le moschee per timore c'hanno di perder la vita et altri beni temporali, si ritrovano in stato di dannatione. A questi sin hora son stati administrati i sacramenti et io, considerando il stato misero nel quale si ritrovano, non ho voluto admetterli nè so come aiutarli, mentre da S. Congregatione non nù fosse suggerito qualche conveniente modo di far goder loro questo beneficio.

A due sole case de cristiani nostri cattolici è stato permesso d'habitar nella città, una è quella delli Borisi, principalissima tra l'altre che furno, e quella de Nasachi.

Oltre questi saranno da cento incirca altri fedeli che servono nelle case de Turchi, alli quali non è permesso di capitar nelle nostre chiese se non il giorno di Pasqua per ricever i santissimi sacramenti; sopra li quale è necessario haver gran vigilanza, onde nella continua pratica con Turchi non si perdan malamente col essemplio d'altri rinegati.

[BORGO]

Nel Borgo si ritrovano 83 case de medemi cattolici, c'havranno 200 anime incirca di communione. Il loro Paroco c'ha tutte le cose necessarie per sacrificio della messa: è D. Pietro Giorgia,²⁴ missionario, sacerdote horamai decrepito, al quale potrà sustituirsi D. Marco,²⁵ suo nipote, che da me inviato studia hora nel collegio (f. 418r) di Fermo, mentre farà buona riuscita, già che da questo puoco ben può sperare quel popolo d'un assiduo e zelante aiuto molto bisognoso.

Ritrovoi nella città da un certo Matteo Tomassi, rinegato c' hora si chiama Topal (fu procuratore delle chiese antivarine e causa che si facessero Turchi gl'altri cittadini col suo essemplio a tempo della suddetta tribulazione) alcune suppelettili sacre d'antipendii d'altare, molto antichi, di panno d'oro, con una pianeta verde di veluto, le quali robbe pro-

²³ B. PANOŽIĆ, *De Donato Jelić*, 373 382-386.

²⁴ Rodom iz sela Brca. Obećao popraviti crkvu sv. Andrije u svom rodnom mjestu (Arhiv Propagande, *Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 464, f. 157v).

²⁵ Marko Giorgia zaređen je za svećenika u Spiču god. 1674, od Andrije Zmajevića (Ibidem, f. 156v). Postao je barski nadbiskup 18. lipnja 1696., a umro je god. 1700. (*Hierarchia Catholica*, V, 88; cfr. D. FARLATUS, *Illyricum Sacrum*, VII, 140s).

curai di cavare dalle sue mani per metterle in salvo a Budua, onde non fossero di nuovo prese da Turchi. Ma vedendo ch'egli mostrava gran renitenza di darle fuori, deputai due cristiani del Boigo per nuovi procuratori e le feci consignar a medemi, com'anco il sigillo che fu del capitolo della Metropolitana simile alla seguente impressione.²⁵

[SUBZI]

Il terzo giorno della visita accompagnato da tre Turchi, acciò non mi fosse dato alcun impedimento e portando meco la licenza de comandanti e particolarmente quella del Sanzacco di Scuttari, capo supremo di tutte le città circonvicine, per la quale mi convenne sborsar cinque cechini al suo chiehaia, mi trasportai alla villa di Subzi, ove ritrovai 45²⁶ case de cristiani con anime da comunione 130 incirca.

Questa villa (f. 413v) ha la sua chiesa parrocchiale dedicata a S. Nicolò, e un'altra di S. Giovanni Battista diroccata dal terremoto. Celebrai pontificalmente, predicai e feci cresma, alla quale concorsero anco quelli del Borgo. Ha la medema chiesa tutte le cose necessarie per la celebrazione della messa, fuorché il calice che mentre si vuol celebrare s'impresta d'altre chiese. Il paroco è D. Francesco Giorga²⁷, novamente fatto sacerdote. A quello che dimostra nell'estrinseco, la puoca buona fama corrisponde alle sue attioni. Mi furono fatti contro d'esso reclami da paesani dolendosi loro ch'egli attende più a far mercantie per usure ch'al suo proprio debito di servir la chiesa raccomandatali. Portava in luogo di chierica un ciuffo da Turco che li toccava le spalle con gran scandalo di tutti i cattolici e Serviani. Mentre non mi fu possibile, per la protezione c'haveva de Turchi, di farglielo recidere subito, gl'ho dato termine et in caso che non obedirà, così in questo come ad altri miei ordini, sarò necessitato di sospenderlo e raccomandar quella parrocchia a D. Stefano, paroco di Sussan.

[TUGEMILLE]

Il quarto giorno della visita fui a Tugemille, villa nella quale ritrovai de cattolici famiglie 22 con 97 anime²⁸ da comunione, e tra esse ci sono alquante case de Turchi e rinegati. La chiesa anco in questa villa è dedicata a S. Nicolò. Si trova scoperta e dal terremoto diroccata, non essendo rimasta ch'una sola capelletta, nella quale si celebra. Dissi la messa e feci un essorta- (f. 419r) tione al popolo e la cresma. Come nel Borgo della città così in questa villa è paroco D. Pietro Giorga suddetto. E sprovista d'ogni cosa necessaria per il sacrificio della messa.

²⁵ Ovdje se nalazi otisak toga pečata.

²⁶ Bizzi je god. 1610 našao 60 kuća (Starine, XX, 69).

²⁷ Franjo Giorga, brat Markov i nećak Petrov.

²⁸ Bizzi je god. 1610 našao u Tugemilima 40 katoličkih kuća; drugih vjera u selu nije bilo (Starine, XX, 69).

[SUSSAN]

Il quinto giorno della visita mi portai alla villa di Sussan, nella quale ritrovai 46 case²⁹ di cattolici con 157 anime da comunione. La chiesa che sta in eminente collina è dedicata a S. Veneranda.

Un'altra diroccata, in una punta vicino al mare, è detta di S. Maria di Rotaz³⁰ con un convento pur diroccato ch'era de Padri Benedittini molto commoda de beni, detenti al presente da Turchi. Nelle capelle di detta chiesa che son rimaste in essere si celebra più volte all'anno, specialmente il giorno dell'Annuntiatione e Corpus Domini³¹ e concorre tutto il paese circonvicino alla divotione.

Si vede parimente in cima d'un monte un'altra chiesa picciola mal in ordine, ma con tutto ciò si celebra qualche volta.

Il paroco della detta villa si chiama D. Stefano Grubani³² di 40 anni incirca, nel quale la puoca dottrina c'ha supplisce la bontà della vita, per il che è molto amato da popoli. Ha tutte le cose necessarie per il sacrificio della messa sufficienti, fuorché la patena di stagno mal conditionata. In questa chiesa fu fatto anco da me il sermone e cresma. Nove donne serviane, maritate con nostri cattolici, abbracciorno il nostro santo rito, e li diedi il sacramento della confirmatione. Fu assolto un penitente che colla moglie prostrato in terra, alla presenza di tutto il popolo, confessò d'esser morta una loro creatura avanti che ricevesse il s. battesimo (f. 419v) per negligenza d'ambidue. E perché il medemo popolo non differisca lungo tempo a far battezzare le loro creature, con qualche risentimento feci un ammonitione e spero che sarà di frutto.

[SPIZA E SOSINA]

Il sesto giorno della visita fui a Spiza e Sosina, dove ritrovai 50 case del nostro rito e altrettante di rito Serviano soggette al Vescovo di Cettine, scismatico. Il paroco delli nostri Latini, che saranno in numero di 172 anime da comunione, è D. Marino Jellich, missionario di cotesta S. Congregatione.³³ Li Serviani hanno due preti del loro rito. A Spiza ci sono dodici chiese³⁴ comuni a nostri e Serviani. La principale è di S. Tecla.³⁵ A Sosina ci sono parimente tre chiese, la principale è quella

²⁹ Bizzi je god. 1610 našao oko 80 katoličkih kuća; drugih vjera u selu nije bilo (*Starine*, XX, 70). Fra Sante iz Splita našao je god. 1637 40 katoličkih kuća i 2 pravoslavne (Arhiv Propagande, *Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 263, f. 58v).

³⁰ Cfr. I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, II, 512-519.

³¹ Isto tvrdi Fr. Donat Jelić 13. siječnja 1660. (*Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 302, f. 202v).

³² Umro od kuge god. 1673. (Arhiv Propagande, *Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 464, f. 156rv).

³³ Nećak Fr. Donata Jelića. God 1652. primljen je u Kolegij Propagande u Rimu. U mjesecu svibnju god. 1657. morao je napustiti Rim radi bolesti. Zaređen u Dubrovniku 1660., a onda prešao u Spič (Ibidem, vol. 261, f. 434rv). Imenovan biskupom u Sapi. Umro 12. lipnja 1684. (Ibidem, vol. 491, f. 17rv).

di S. Nicolò³⁶ e sono anco comuni. Il paroco non haveva altro calice ch'uno crepato in quatro luochi, nelle labbra, che dal Sig. D. Domenico Bubich³⁷ da Budua, alunno di quella S. Congregatione, li fu dato ad imprestito, et in tanti anni portandolo nelli sacchi il paroco predetto per le ville, l'ha reso inutile, talmente che fui necessitato a prohibirli che non celebrasse con quel vaso così mal conditionato, facendoli dare un'altro ad imprestito dalle chiese di Perasto.

[MARCOEVICHI]

Il settimo giorno della visita fui a Marcoevichi, ch'è un popolo diviso in vinti ville e si stende da Antivari sino a Dolcigno havendo occupato una buona parte della mia diocesi.³⁸ Tutti sono scismatici. Han le loro chiese e preti soggette al Vescovo predetto di Cettine, alcuni de quali mi si mostrorno molto cortesi e mi fecero ogni possibil honore. Diedi loro alcune corone e medaglie, che mi ricercorno e l'ebbero molto care. Se bene vivono sotto la direttione del medemo Vladica o Vescovo, niente di meno tra loro e nostri passa (f. 420r) una buona corrispondenza.

Pensavo d'andar a Dolcigno per consolar quelli poveri cristiani che si ritrovan in schiavitù et in particolare quelli del stato ecclesiastico ch'ultimamente furon presi sotto Pesaro in numero di 60, ma dalle continue pioggie e tempi contrarli non mi fu permesso.³⁹

L'ottavo giorno della visita non potendo per le gran pioggie et acque che scendevano da monti e per la difficoltà di strade precipitose visitar alcune ville poste sopra i medemi nè consolar quelli poveri fedeli colla mia presenza come attenderò di fare questa primavera ventura,⁴⁰ inviai D. Marino, predetto missionario, acciò come visitatore si trasferisse colà, portasse loro alcune cose di divotione e osservasse li bisogni di quelle chiese.

³⁶ Fr Sante iz Splita god. 1637. daje imena tih crkava: Sv. Andrija, Sv. Petar, Sv. Nikola, Sv. Veneranda, Sv. Dimitrij, Sv. Nikola, Sv. Rok, Sv. Ilija, Sv. Silvestar, Sv. Ivan, Sv. Jure i Sv. Tekla (Ibidem, vol. 263, f. 57v).

³⁷ U njoj je držan god. 1674. barski sinod (D. FARLATUS, *Illyricum Sacrum*, VII, 133).

³⁸ Fr. Sante iz Splita u Sozinama navodi dvije crkve: Sv. Marije i Sv. Nikole (Arhiv Propagande, *Scritture riferite nelle Congregazioni generali*, vol. 263, f. 57r).

³⁹ Ovaj je kalež Kongregacija dala misionaru Fr. Paolinu Demski, a od njega ga je naslijedio Bubić. God. 1674. uzeo ga je Zmajević, da ga popravi i s namjerom, da ga dadne kasnije crkvi Sv. Nikole u Sozinama. Tom prilikom Jeliću je dao novi (Ibidem, vol. 464, f. 157v).

⁴⁰ Mrkojevići ili Mrkovići; cfr. I. MARKOVIĆ, *Dukljansko-barska metropolija*, 124s.

³⁹ Cfr. *Annales Minorum*, vol. XXXII, Romae 1964, 113s.

⁴⁰ Zmajević je stvarno ubrzo vizitirao i ovaj drugi dio i poslao o njemu izvještaj 27. studenoga 1672., koji se nalazi u Arhivu Propagande, *Scritture riferite nei congressi, Dalmazia I*, f. 175r-176v).

[BRISCA]

Fu egli a Brisca dove ritrovò case de christiani nostri cattolici poste fra Turchi abitanti di quella villa sette sole e per esser numerose di famiglia ci sono in esse anime da comunione 59. Hanno per sacerdote D. Luca, giovene novamente ordinato e nativo della medema villa c'ha una sol chiesa dedicata a S. Demetrio, talmente mal conditionata che a tempi delle piogge non si può celebrar in essa.

[PTELICHI]

Fu poi nella villa di Ptelichi, nella quale ritrovò case de cattolici otto con cinquanta anime incirca da comunione. Ha due chiese: una dedicata a s. Alessandro e l'altra a S. Nicolò, ambedue dal terremoto dir-roccate. Delle cose necessarie per il sacrificio della messa non han altro ch'una pianeta molto vecchia et horamai tutta stracciata.

[LIVARI]

Nella villa di Livari ritrovò due chiese: una di S. Pietro e l'altra di S. Nicolò, con una pianeta vecchia di diversi colori senza altre cose necessarie per il sacrificio. Ci sono nella medema villa anime da comunione 70 incirca (f. 420v).

[PINCICHI]

Nella villa di Pincichi ritrovò una chiesa di S. Nicolò con una pianeta rossa e la chiesa talmente priva d'ogni altra cosa che non ha ne anco la S. Imagine sopra l'altare. Ha questa villa case di cattolici, poste fra Turchi e scismatici, 9 con anime da comunione cinquanta incirca delle più povere e mendiche che si ritrovano nella mia diocese.

[SCESTANI]

Fu finalmente a Scestani, dove ritrovò cinque chiese diroccate e scoperte, una sola coperta. Due sono dedicate a S. Paolo, due a S. Veneranda et una a S. Pietro. Non hanno altre suppellettili sacre fuorchè una pianeta paonazza di lana stracciata. In questa villa si ritrovano anime cattoliche poste parimente fra Turchi e scismatici, 100 incirca. Il loro paroco, com'anco di tutti gl'altri visitati da D. Marino, è D. Luca suddetto. Per il passato quella S. Congregatione teneva un missionario e de gl'ultimi fu D. Giorgio Uscovich che l'anno passato, essendo canonico nella chiesa di S. Girolamo d'Illirici, morse a Roma.

Sopra le suddette ville sino alla città di *Dioclea*, patria di Diocle-

tiano imperatore,⁴¹ che fin l'anno 980⁴² fu luoco di residenza delli arcivescovi miei precessori, è lungo tratto di paese, habitato hora da Turchi e scismatici, nè tra loro si trova persona cattolica o del nostro rito.

Nelle sopradette ville d'Antivari ritrovo esser stati fatti molti inconvenienti contro le constitutioni ecclesiastiche e la S. Religione, e fra gl'altri uno de più notabili è d'un cattolico che, doppo la morte della sua moglie, ha preso un'altra ch'è sorella della passata. Ho procurato di separarli. Non ho però potuto effettuar cos'alcuna, scusandosi il marito di non poter (f. 421r) abbandonar questa sua donna per la paura c'ha delli parenti della medema e che non havrebbe già mai fatto tal cosa, se non gl'havessero permesso i nostri sacerdoti.

Un altro, dopo haver licenziato la sua prima legittima moglie, per non poter haver prole con essa, ha preso un'altra, colla quale havendo anco contratto il matrimonio e procreato un figlio, ha permesso il sacerdote che la prima sua moglie fosse comare di questa sua creatura.

Molti disordini simili mi furno rappresentati, che per non attediar con un lungo racconto l'EE.VV. tralascio restando obbligato d'attendere che non si facessero nell'avvenire. Li sacerdoti predetti lor ministri, per l'ignoranza e per paura, c'hanno havuto da Turchi che si sono interposto in simili casi, son stati soliti di commetter simil errori. Spero che nell'avvenire per le minacce e reprensioni, che da me furono in publico et in secreto lor fatte, s'asteneranno.

Tutti i sopradetti popoli cristiani si ritrovano in gran miseria e vengono trattati da Turchi non come sudditi ma come schiavi, e tra loro non si vede persona d'autorità o di qualche comodo che si mantenga in stato riguardevole.

Nelle cose spettanti alla fede e divotione a tempo della passata guerra⁴³ son rimasti talmente sconcertati che lungo tempo si stenterà a metterli in regola. Non havendo ritrovato dalli parrochi le pietre sacre li ho provisti delle medeme come, s'havessi havuto commodità, havrei fatto delle forme d'hostie, missali e rituali che tengono tutti stracciati e dove manca loro il foglio suppliscono con altre messe; e molte cose essenziali non sapendole a mente nell'administratione de sacramenti (f. 421v) per non haverle ritrovate in alcuni rituali son certo ch'erano stati soliti di tralasciarle. Ho fatto rescriver loro le forme de sacramenti che si servissero in tanto che restassero provisti de medemi libri. Se di questi n'havesse quatro o cinque quella S. Congregatione tra i libri che dispensa, farebbe gran carità di proveder questi poveri e miseri sacer-

⁴¹ Radi sličnosti imena Dioclea i Dioclecianus neki su držali da je Dioklecijan rođen u gradu Dioclea.

⁴² Općenito je mišljenje dubrovačkih povjesnika, da je Dioclea bila razorena od Bugara i Grka oko god. 980. Cfr. F. M. Arpačević, *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura dei Ragusei*, I, Ragusa 1802, 135.

⁴³ Kandijski rat (1645-1669).

doti, com'anco di qualche forma d'hostie, perché in queste c'hanno non si vede espresso il segno della S. Croce e per esser consumate dal fuoco fanno hostie tanto negre ch'è una gran indecenza servirsi d'esse.

[PASTROVICHİ]

Il nono giorno della visita fui a Pastrovichi, popoli che si stendono in una costiera da Budua sino a Spiza, ultima villa del territorio d'Antivari, et havranno hora 120 case⁴⁴ incirca rimaste nel medemo luoco questa passata querra. Di continuo van crescendo col ritorno da luochi dove nella tribulationi dell'istessa guerra si eran ritirati.

Tutti sono del rito serviano fuorchè il luoco di *Lastua*⁴⁵ che questo giorno visitai e ritrovai in esso due chiese, una delle nostre dedicata a S. Vito e l'altra di S. Tomaso commune a nostri e Serviani. Quella di S. Vito si vede distrutta dal terremoto non essendo rimaste ch'una sola capella dove hora a tempi tranquilli si può celebrare. Quella di S. Tomaso ha ricevuto puoco danno. Ambedue nella passata guerra son state affatto spogliate da Turchi d'ogni cosa necessaria c'havevano. Nel popolo hora habitante sono anime del rito nostro 200 incirca e del serviano 25. A tempi passati, mentre viveva fra Francesco de Minori Osservanti⁴⁶ di S. Francesco, Pastrovicchio, dimorando qui a Budua nel loro convento, solea tal volta trasferirsi colà e administrar i sacramenti a quel popolo (f. 422r) hora si ritrova privo d'ogni aiuto non havendo sacerdote nè per la propria povertà modo di tenerlo. Avanti la guerra quella S. Congregazione tenne un missionario e tra gl'altri fu il Mons. Francesco Leonardis⁴⁷ prima che fosse fatto arcivescovo mio predecessore. Questa Pasqua passata non hanno havuto da chi ricever i sacramenti quelli che non han potuto trasferirsi qui a Budua. Sono niente di meno constanti nell'osservanza del nostro santo rito sperando di dover esser soccorsi, come furno per il pasato, dalla carità di cotesta S. Congregazione. Io quando potrò non mancherò porger loro quelli aiuti che potrò maggiori e soccorrerli personalmente, già che non ho modo di tener e mandar il ministro come il loro estremo bisogno ricerca.

Nel medemo luoco di Lastua celebrai pontificalmente e tenni cre-sma. Una famiglia intiera di Serviani abbracciò il nostro s. rito e ciò

⁴⁴ U Paštrovićima Fr. Sante iz Splita našao je god. 1637, u 70 sela 365 kuća (Arhiv Propagande, *Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 263, f. 57r).

⁴⁵ Cfr. *Illyricum Sacrum*, VII, 108.

⁴⁶ Fr. Francesco Medin. Malo kasnije imenovan je za župnika Fr. Anđeo iz Raba (Arhiv Propagande, *Scritture riferite nelle congregazioni generali*, vol. 464, f. 159r).

⁴⁷ Franjo de Leonardis, Trogiranin, došao je kao misionar 1637. Bio je baski nadbiskup od 1644. do 1645. Cfr. C. Nežić, *De Pravoslaviz Jugoslaviz saec. XVII ad catholicam fidem reversis necnon de eorum conceptu Romanae Ecclesiae*, Typis Polyglottis Vaticanis 1940, 10-14.

da me fu permesso in virtù delle constitutioni della Santità di Clemente VIII nelle quali determina ch'il marito della moglie del rito Romano seguiti il medemo rito.

Il decimo giorno della visita invitato da Serviani fui a visitare monasterio di *Prasquiza*,⁴⁸ luogo de predetti Pastrovicchi, dove quelli monaci mi fecero grand'honore venendomi incontro processionalmente, e l'Igumano Petronio, vestito in abiti sacri, fuori della porta del Convento mi diede l'incenso e da bacciar la croce. Cantando mi introdussero nella loro chiesa povera per esser stata più volte saccheggiata questa passata guerra, ma molto ben tenuta e da quelli monaci officiata. Sono nel monasterio tra tutti sette, nè per la povertà nella quale al presente s'attrovano possono tener maggior numero.

Questa chiesa è la principale tra l'altre (f. 422v) quaranta due che sono a Pastrovicchi. Fu superiore in essa sino l'anno santo passato Josef Igumano, al quale perchè tenesse obediienti alla S. Sede quelli popoli dalla S. Congregatione era somministrato un annuo sussidio di scudi 25, come mi dicono, per li bisogni di quel convento ch'eran molto ben spesi. Hora ha per superiore il suddetto Petronio, persona molto stimata e riverita da medemi popoli, dalla cui bontà spero una buona corrispondenza et tanto maggiormente se dalla carità dell'EE.VV. nelli presenti bisogni c'hanno d'aiuto le sarà somministrato il sussidio predetto che per il passato godevano. Qui doppo haver pacificato alcuni che si perseguitavano mortalmente.

[MAHINI E POBORI]

L'undicesimo giorno fui in visita a *Mahini* e *Pobori*, che sono popoli di rito greco. Dall'i missionarii, che per il passato furno dati loro da quella S. Congregatione, instructi, si dimostrar ben affetti alla S. Sede et a me suo rappresentante in queste parti; sono inoltre obediienti. Hanno due chiese principali: una è dedicata all'Assuntion della Madonna, appresso la quale si ritrova anco la casa del vescovo di Cettine predetto che qualche buona parte dell'anno suol ivi dimorare, tener ordinationi et officiar l'istessa chiesa, non più lontana da Budua d'un miglio. L'altra di S. Veneranda, con un hospitio aderente, è posta nella pianura della città medema sotto le ville d'istessi popoli, officiata hora da Sofronio monaco, che vive molto rassegnato et obediiente ad ogni mio ordine e dalla gente predetta è molto stimato.

Li Mahini hanno un prete detto Gigose, ch'è loro paroco e tiene la chiesa di S. Sabba, data loro in Budua (come altre volte diedi parte all'EE.VV.). Alla S. Sede Apostolica vive molto divoto (f. 423r).

I Pobori hanno parimente un altro prete di puoco sapere e perchè

⁴⁸ U Paštrovićima bila su četiri pravoslavna samostana: Praskvica, Režević, Gradište i Duljevo (J. RADONČIĆ, *Rimska Kurija i južnoslavenske zemlje od XVI do XIX veka*, Beograd 1930, 21).

adherisce oltre modo al predetto Vescovo Scismatico, puoca buona speranza ho del suo frutto.

Questi popoli eran molto numerosi, hora dale ruine della passata guerra son rimaste sole 87 case, et ogni giorno van crescendo colla gente che ritorna dalla dispersione. L'altro giorno nella divisione de confini son restati sotto il dominio del Turco e perciò hanno gran bisogno se gl'assista, onde non restin pervertiti dall'istesso Vescovo molto potente appresso li Turchi confinanti.

[BUDUA]

Il dodicesimo giorno della mia visita alli 3 del corrente ritornato a Budua visitai anco quella città, dove, come altre volte scrissi all'EE.VV., sono tre chiese: una di S. Giovanni Battista, che è la cattedrale, e l'altra della Madonna con un convento distrutto dal terremoto de Padri Minori Osservanti di S. Francesco e la terza di S. Sabba tenuta da Serviani.

La cattedrale ha tre canonici, che coll'entrate del loro patrimonio e delle proprie prebende si mantengono. Dal terremoto in qua sta ancor scoperta, non potendosi celebrare ch'in una sol capella riaccomodata. Li cento scudi inviatimi dalla carità di quella S. Congregatione furno spesi in calcine et altri materiali, havendo anco ripezzata la casa del vicariato, ch'era scoperta et in maggior parte distrutta et al presente è la mia habitatione. Vado studiando il modo di rifabricare da fondamenti l'istessa chiesa, già che non si può rissarcire. E se si potrà ottenere i scorsi d'un legato pio alli Monti di Napoli, lassato da un sacerdote di questa chiesa, col mezzo del suddeto D. (f. 423v) Domenico Bubich, procuratore del medemo, che per questo bisogno devo spedir verso quella città, e mentre Nostro Signore dispensasse che li scorsi medemi fossero spesi in quest'opera e che nell'avenire si celebrassero le messe nella chiesa istessa, conforme ordina il testatore, si riffarebbe questa cattedrale senza alcun incommodo di questo povero popolo che non può riaccomodar nè anco le proprie case, com'anco di quella S. Congregatione alla quale in questo non vorrei dar altri fastidii.

Qui a Budua feci anco la cresma alla quale fu gran concorso di gente, per non esser stato administrato in questa città tal sacramento 23 anni saranno incirca. Deputai per mio vicario il predetto D. Domenico Bubich, alunno di quel ven. Collegio de Propaganda Fide, per diverse cause e particolarmente acciò egli, come persona obbligata d'affaticarsi nella propagazione della s. fede, facesse il debito suo in queste parti molto bisognose d'aiuto. Qui tenne per il passato quella S. Congregatione un maestro di scuola per l'educatione de figli così del rito nostro come del serviano e ultimamente fu D. Natale de Michaelis, che morse il primo anno di questo suo esercitio. Di questo hora il popolo ne tiene estremo bisogno, e sarebbe di gran utile alla S. Fede. Nè avendo modo di tenerlo, meco insieme humilmente supplica la carità dell'EE.VV. a farli gratia di questo ministro.

Si ritrova in questa città un certo Cristofolo Scoroveo, il quale havendo perso la moglie nel passato terremoto si è congiunto con una sua parente di secondo grado d'affinità che teneva in casa e da quel tempo vive con essa dando scandalo a tutti (f. 424r) questi popoli. Ha procreato colla medema alquante creature. Desidera la dispensa per contraher il matrimonio con essa, e perchè è un povero huomo che manibus victum quaerit nè ha modo di venir a Roma per vedere se potesse ottener da Nostro Signore l'istessa dispensa, ho scritto al mio procuratore che vedesse se mai fosse possibile di fargliela havere, perchè il pover huomo agiusti la sua conscientia et acciò col suo cativo essemplio non sia causa di perdizione ad altri, mentre in questo l'istesso mio procuratore havesse bisogno di qualche aiuto dell'EE.VV.; come stimo c'havrà, lo raccomando alla loro paterna carità, come humilmente supplico anco la medema d'inviarmi la rissoluzione delli seguenti dubbii perche nell'essercitio della mia cura sappia governarmi in simili casi.

Dubbio primo

Nella diocesi d'Antivari si ritrovano alcuni cristiani che, presi per forza, coll'impositione del nome turchesco furno circoncesi et in tal maniera dichiarati Turchi. Questi hora, se bene di nascosto professan la religione cristiana facendo ciò che deve fare ogni fedele e s'astengono d'andar nelle moschee a far l'oratione, mentre communemente vengono stimati Turchi et in publico non dimostran alcun segno della loro fede interna. Si desidera sapere se son sicuri in conscientia e se li si deve permettere l'uso de sacramenti in secreto.

Dubbio secondo

Sono parimente alcuni serviani che con donne cat (f. 424v) tolliche nella parochia del sacerdote pur cattolico sogliono contraher il matrimonio coll'assistenza del proprio ministro serviano o di qualsivoglia altro prete o monaco sacerdote del loro rito, senza previa licenza del paroco del luoco. Si desidera sapere se questi matrimonii, ch'in niun caso si possono impedire, sino vallidi.

Un simil matrimonio fu contratto gl'anni passati qui a Budua tra Andrea Rasunatovich da Pastrovicchi, Serviano, e Joanna figlia di Michiel Ferro del nostro rito. Questi due hora discordi vi hanno fatto istanza a dichiarar nullo questo loro contratto per non esser stato fatto coll'assistenza nè col consenso del proprio paroco. E perchè la decisione di questo caso particolare dipende dall'universale del dubbio secondo, ho suspenso le mie rissolutioni sino l'arrivo di quelli che supplico per mio governo dall'EE.VV., alle quali, mentre per hora non ho che altro di nuovo soggiungere, raccomandando me stesso e questi poveri popoli e

supplicando quelli aiuti che quella S. Congregatione stimarà necessarij ond'io possa conservare questa cristianità, humilmente m'inchino.

Di VV. Eminenze

Budua, li 5 novembre 1671.

humilissimo e obligatissimo servo

ANDREA ZMAIEVICH

Arcivescovo d'Antivari

Résumé

Sous le titre « La première relation d'André Zmajević de l'archidiocèse de Bar » (en italien *Antivari*, en Dalmatie) l'auteur nous donne l'édition complète de la relation même, édition précédée par une introduction historico-critique: il résume, brièvement, l'histoire très variée de l'archidiocèse, depuis ses origines jusqu'à l'épiscopat de Zmajević (+ 1694), qui est considéré « le plus connu des archevêques de Bar au XVIIème siècle » et très estimé à Rome. Après avoir visité l'archidiocèse, ainsi que le diocèse de Budva (où il résidait, parce que Bar était occupée par les Turcs), en 1671, il rédigea la présente relation, dont l'original se trouve aujourd'hui aux Archives de la S. Congrégation de la Propagande. La relation nous donne de précieux renseignements des personnes et des choses (églises, couvents...) auxquelles elle se rapporte.

QUELLENNACHWEIS

1. aus: ders., *Historia Missionum O. F. M.*, vol. IV, Romae 1974, 109–127.
2. aus: *Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne* (= *Studia vrhbosnensia*, Bd 4), Sarajevo 1991, 241–267.
3. aus: *Sacra Rituum Congregatio*, Sect. Hist. n. 112: *Sebenicen. Declarationis martyrii B. Nicolai Tavelić sacerdotis professi Ordinis fratrum minorum in odium fidei, uti fertur, in civitate Ierusalem interfecti († 1391) positio super martyrio ex officio concinnata*, Typis Polyglottis Vaticanis MCMLXI, XXI–XXVII; 1–63; tab. I–IV.
4. aus: *Antonianum* 37 (1962), 140–144.
5. aus: *Nova et vetera*, Sarajevo, 29 (1979), 105–115.
6. aus: *Dobri pastir* (*Nova et vetera*), Sarajevo, 26 (1976), 3–27.
7. aus: *Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu*, Bd 1–2, Rom 1965, 211–234.
8. aus: *Nova et vetera*, Sarajevo, 28 (1978), 85–112.
9. aus: *Sacrae Congregationis de Propaganda fide memoria rerum*, vol. I/2 (1622–1700), Rom Freiburg Wien 1972, 292–315.
10. aus: ibidem, vol. II (1700–1815), 1973, 706–721.
11. aus: *Nova et vetera*, Sarajevo, 30 (1980), 139–192.
12. aus: ibidem 27 (1977), 23–55.
13. aus: *Tisuću godina Trebinjske biskupije* (= *Studia vrhbosnensia*, Bd 2), Sarajevo 1988, 91–122.
14. aus: *Nova et vetera*, Sarajevo, 31 (1981), 307–316.
15. aus: ibidem 37 (1987), 49–85.
16. aus: *Archivum Franciscanum Historicum* 56 (1963), 369–389.
17. aus: *Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu*, Bd 2–4 (1971), 223–241.

**QUELLEN UND BEITRÄGE ZUR KROATISCHEN KULTURGESCHICHTE
VRELA I PRINOSI ZA HRVATSKU KULTURNU POVIJEST**

Hrsg.: ELISABETH VON ERDMANN-PANDŽIĆ, Institut für Slavistik,
Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg, Bismarckstr. 1,
D-91054 Erlangen

1. Elisabeth von Erdmann-Pandžić/Basilus Pandžić, Juraj Dragišić und Johannes Reuchlin. Eine Untersuchung zum Kampf für die jüdischen Bücher mit einem Nachdruck der 'Defensio praestantissimi viri Joannis Reuchlin' (1517) von Georgius Benignus (Juraj Dragišić), Bayerische Verlagsanstalt, Bamberg 1989. 145 S. + 24 Bll., Geb. DM 48,-. ISBN 3-87052-621-1.
2. Elisabeth von Erdmann-Pandžić [Hrsg.], *Regiones paeninsulae Balcanicae et Proximi orientis. Aspekte der Geschichte und Kultur*, Bayerische Verlagsanstalt, Bamberg 1988. XIV, 439 S., Leinen. DM 68,-. ISBN 3-87052-620-3.
3. Elisabeth von Erdmann-Pandžić, *Drei anonyme Wörterbücher der kroatischen Sprache aus Dubrovnik, Perugia und Oxford. Zur Sammlung der 'disiecta membra' des frühen Opus von Bartol Kašić*, Bayerische Verlagsanstalt, Bamberg 1990. 86 S., kartoniert. DM 29,-. ISBN 3-87052-622-X.
4. Bartol Kašić, *Venefrida. Eine Tragödie, Text, Einleitung und Index von Darija Gabrić-Bagarić*, Bayerische Verlagsanstalt, Bamberg 1991. 137 S., kartoniert. DM 39,-. ISBN 3-87052-624-6.
5. Rajmund Džamanjić, *Nauk za pisati dobro (1639), Nachdruck und Einleitung von Elisabeth von Erdmann-Pandžić, mit einem Nachwort von Stjepan Krasić*, Bayerische Verlagsanstalt, Bamberg 1991. 17 + 59 S., kartoniert. DM 29,-. ISBN 3-87052-623-8.

Ab Band 6 im:

Böhlau Verlag, Theodor-Heuss-Str. 76, D-51149 Köln

6. Bazilije S. Pandžić, *Bosna Argentina. Studien zur Geschichte des Franziskanerordens in Bosnien und der Herzegowina*, Böhlau Verlag, Köln Weimar Wien 1995. 477 S., kartoniert. DM 88,-. ISBN 3-412-06694-X.

Druckfertig oder in Vorbereitung:

7. Ivan Bandulavić, *Piscrole i evangelya* (1613). Hrsg. von Elisabeth von Erdmann-Pandžić und Darija Gabrić-Bagarić (ca. 500 S.).
Das Lektionar des bosnischen Franziskaners Ivan Bandulavić ist das erste gedruckte štokavische Lektionar der Kroaten, das bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts in über 20 Ausgaben und Überarbeitungen in Bosnien, der Herzegowina und Dalmatien benutzt wurde. Es war daher von großer Bedeutung für die Standardisierung der kroatischen Sprache auf štokavischer Basis. Die neue Ausgabe umfaßt neben einer kultur- und sprachgeschichtlichen Bewertung deshalb auch ein vollständiges Glossar, das von Darija Gabrić-Bagarić erstellt wurde.
8. Matija Divković, *Besjede* (1616). Hrsg. von Elisabeth von Erdmann-Pandžić und Herta Kuna (ca. 1000 S.).
Die Bedeutung dieser ersten Predigtsammlung für alle Sonn- und Feiertage des Kirchenjahres, die der bosnische Franziskaner Matija Divković in der štokavischen Sprache und der Bosančica-Schrift verfaßte, ist mit der des Lektionars von Ivan Bandulavić vergleichbar. Neben einer einführenden Untersuchung enthält die Ausgabe ein vollständiges Glossar, das von Herta Kuna zusammengestellt wurde.
9. Bartol Kašić, *Kroatisch-Italienisches Wörterbuch* (um 1600). Nach dem Dubrovniker Manuskript 194 herausgegeben von Elisabeth von Erdmann-Pandžić. (ca. 500 S.)

10. Bartholomaeus Cassius (Bartol Kašić), *Institutiones linguae illyricae*, Romae 1604, erste kritische Ausgabe (ca. 250 S.)
Nachdem R. Olesch 1977 den verdienstvollen Nachdruck dieser ersten Grammatik der kroatischen Sprache besorgt hat, soll nun eine erste kritische Ausgabe vorgelegt werden. Die Grammatik steht in einem unmittelbaren Zusammenhang mit dem *Kroatisch-Italienischen Wörterbuch* desselben Autors, das aus Kostengründen seinerzeit nicht gedruckt wurde. Diese beiden ursprünglich als Einheit konzipierten Werke des kroatischen Jesuiten Bartol Kašić bilden die ersten Bemühungen, die kroatische Sprache auf štokavischer Basis philologisch zu erfassen.